تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ
دەرسلىكىدىن ئومۇمىي تەكرار

تىل-ئەدەبىيات

مەمتىمىن سالىھ
مەخمۇت سىدىق

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكىدىن ئومۇمىي تەكرار

تىل - ئەدەبىيات

تۈزگۈچى: مەمتىمىن سالىھ
مەخمۇت سىدىق

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى: تۇراپ دائىم
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئىبراھىم ھەمدۇللا
مەسئۇل كوررېكتورى: ئادالەت ياقۇپ
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئادىلجان ئابدۇللا

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىدىن ئومۇمىي تەكرار مەمتىمىن سالىھ مەخمۇت سىدىق تۈزگۈچىلەر:

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى №14، پوچتا نومۇرى: 830046)
شىنجاڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇش باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1168×850مم، 1/32، باسما تاۋىقى: 15.125
1998 ـ يىل 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1998 ـ يىل 11 ـ ئاي 2 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 8500--5001

ISBN7-5631-0531-X/Z·25
باھاسى: 16.00 يۈەن

كىرىش سۆز

قولىڭىزدىكى بۇ «ئومۇمىي تەكرار» تولۇق ئوقۇتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئالتە قىسىم ئەدەبىيات دەرسلىك كىتابىدىكى مەزمۇنلار ئاساسىدا تۈزۈلدى. سوئال - جاۋاپ شەكلى بىلەن كونسپېكت شەكلى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلدي. ھەربىر مەزمۇندىكى مۇھىم نۇقتىلار گەۋدىلەندۈرۈلدى، قىيىن نۇقتىلار ئىخچام، چۈشىنىشلىك قىلىپ شەرھلەندى. ئالتە قىسىم دەرسلىك كىتابتىكى ئەدەبىيات نەزەرىيىسى، ئەدەبىيات تارىخى، يېزىقچىلىق، لوگىكا بىلىملىرى ئۆز قەرىلىدە بېرىلگەندىن باشقا، دەرسلىك كىتابقا كىرگۈزۈلگەن 89 پارچە تېكست (ئوقۇش تېكستىدىن باشقا) نىڭ تەھلىلى بېرىلىشتىن ئىلگىرى شۇ تېكست ئاپتورىنىڭ ياشىغان يىللىرى، ئەسەرنىڭ يېزىلغان ۋاقتى، ژانىرى، كونكرېت شەكلى، خاراكتېرى، ئىجادىيەت ئۇسۇلى، بېرىلدى ھەمدە بايانىي ئەسەرلەرگە نىسبەتەن شۇ تېكستنىڭ قايسى خىل بايان ئۇسۇلىدا، نەچچىنچى شەخس تىلىدا يېزىلغانلىقى بېرىلدى. نۇقتىلىق مەزمۇنلار، تېكستلەر ئەتراپلىقراق شەرھلەندى، تەھلىل قىلىندى.

مۇندەرىجىگە قاراپلا كىتاب ئىچىدىكى مەزمۇنلارنى تېپىش ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ھەربىر چوڭ مەزمۇن بىر سۆزلەش، تەھلىل قىلىش نۇقتىسى قىلىنىپ، شۇ مەزمۇندىكى سوئاللار بىر پۈتۈن نۇقتا بويىچە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، شۇ سوئاللار ئاساسىدا بۆلەكلەرگە بۆلۈپ سۆزلەش ئېلىپ بېرىلدى.

بۇ كىتابنى تۈزۈشتە دەرسلىك مەزمۇنلىرى ئومۇمەن تولۇق بولغان بولۇش، ئىخچام ۋە چۈشىنىشلىك بولغان بولۇش پرىنسىپى چەك تۇتۇلدى. بۇ ماتېرىيال تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەۋسۇملۇق، خۇلاسە، ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانلىرى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشتىكى ىستېمىلىق پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولالايدۇ.

دەرسلىك كىتابتىكى مەزمۇنلار تولىمۇ كەڭ دائىرىدىكى بىلىملەر بىرىكتۈرۈلۈپ بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇلغان بولغاچقا، بۇ ماتېرىيالنى تۈزۈشتە بەزى سەۋەنلىكلەر سادىر بولغان بولۇشى مۇمكىن، ئۇستازلار ھەم ساۋاقداشلارنىڭ كۆرسىتىپ بېرىشىنى قارشى ئالىمەن.

تۈزگۈچىدىن

1998 - يىل يانۋار

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر تىلى قىسمى 1

تولۇق ئوتتۇرا بىرىنچى يىللىق 1 - قىسىم
ئەدەبىيات كىتابتىن

ئارۇز ۋەزنى ھەققىدە 59
«غەزەپ ۋە زار» شېئىرى توغرىسىدا 65
«بىلىم ئىشقىدا» شېئىرى توغرىسىدا 66
«ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» شېئىرى توغرىسىدا 66
ئارۇز ۋەزنىنىڭ ئاساسلىق بەھرلىرى ھەققىدە 67
«دورا» ھېكايىسى توغرىسىدا 69
«چىنىقىش» ھېكايىسى توغرىسىدا 74
ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ شەكىللىرى — مەسنەۋى، غەزەل،
مۇرەببە، مۇخەممەس، رۇبائىي توغرىسىدا 76
«تىيانشان» شېئىرى توغرىسىدا 79
«نۇر چېچىپ ئاتقاندا تاڭ» شېئىرى توغرىسىدا 79
«رەھمتۇللا جارى رۇبائىيلىرى» ھەققىدە 80
«تەۋپىق رۇبائىيلىرى» توغرىسىدا 81
ساتىرا ھەققىدە 83
«غىلاپ بەندىسى» ھېكايىسى توغرىسىدا 84
«دونكىخوت» رومانىدىن بىرپارچە توغرىسىدا 88
لوگىكا ھەققىدە چۈشەنچە 89
ئۇقۇم ھەققىدە چۈشەنچە 91

ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت هەققىدە 95
ئاددىي هۆكۈم هەققىدە 98
بىرىككەن هۆكۈم هەققىدە 102
«ئەلۋەتتە كۆلىنىڭ ئايدىڭدىكى مەنزىرىسى»، «يېشىللىق»
دېگەن ئىككى نەسىر هەققىدە 106
«شۆھرەت» ناملىق نەسىر هەققىدە 109
«مارکسنىڭ قەبرىسى ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق»
ناملىق ماقالە هەققىدە 109
«لېنىنغا تەزىيە» ناملىق ماقالە هەققىدە 111
دراماتورگىيە ژانىرى هەققىدە 112
«غۇنچەم» دراماسى هەققىدە 118

تولۇق ئوتتۇرا بىرىنچى يىللىق 2 - قىسىم
ئەدەبىيات كىتابىتىن

«كوممۇنىزمنى ئۆگىنىش توغرىسىدا» ناملىق ئەسەر هەققىدە ... 121
يەشمە خۇلاسە هەققىدە 123
«يۇكسەك غايە» ناملىق ماقالە هەققىدە 128
يىغما خۇلاسە هەققىدە 130
ئوپېرا ۋە «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسى هەققىدە 134
«قوشنىلار» هېكايىسى هەققىدە 137
ئىجادىيەت ئۇسۇلى هەققىدە 139
رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى هەققىدە 141
«پالۋان كەلدى» هېكايىسى هەققىدە 144
رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى هەققىدە 146
«دانكو» ناملىق پارچە هەققىدە 148
سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى
هەققىدە 150
«سەپداش» هېكايىسى هەققىدە 153
«دېھقان» شېئىرى هەققىدە 156

«مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» شېئىرى ھەققىدە 157
تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە 158
«بەخت تىلەش» ھېكايىسى ھەققىدە 162
«نېلۇپەر كۆلى» ھېكايىسى ھەققىدە 167
«كىشىلەر» ھېكايىسى ھەققىدە 169
«كەپتەر» باللادىسى ھەققىدە 170
«ۋەتەن قەسىدىسى» شېئىرى ھەققىدە 172

تولۇق ئوتتۇرا ئىككىنچى يىللىق 3 - قىسىم
ئەدەبىيات كىتابتىن

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ھەققىدە 173
ئۇيغۇر تىلى، ئۇيغۇر يېزىقلىرى ھەققىدە 178
ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يازما يادىكارلىقلىرى ھەققىدە ... 185
«مەڭگۈ تاش» ئەدەبىي يادىكارلىقلىرى ھەققىدە 188
«تېيانشان مەنزىرىلىرى» ناملىق نەسىر ھەققىدە 193
«مەنزىرە توغرىسىدا» ناملىق نەسىر ھەققىدە 196
XIII — IX ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە ... 199
قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى مەدەنىي ھايات ۋە
ئەدەبىيات 200
«ئوغۇزنامە» داستانى ھەققىدە 203
قوچۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بۇددىزم مەزمۇنىدىكى
ئەسەرلەر ھەققىدە 206
«چاشتانى ئىلىك بەگ» داستانى ھەققىدە 207
«ئۆگىنىشىمىزنى ئۆزگەرتەيلى» ناملىق ماقالە ھەققىدە ... 209
دەللەلشىنىڭ ئۇسۇللىرى ھەققىدە 211
قاراخانىلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە 213
مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ھاياتى - پائالىيىتى ھەققىدە ... 216

«تۇركىي تىللار دىۋانى» ۋە ئۇنىڭدىن دەرسلىككە كىرگۈ-
زۈلگەن «پەند ـ نەسىھەتلەر» ھەققىدە 220
يۇسۇپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» داس-
تانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە ھەققىدە ... 226
ئەھمەد يۈكنەكى ۋە ئۇنىڭ «ئەتەبەتۈل ھەقايىق»
داستانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە
ھەققىدە 231
«ماغدۇر كەتكەندە» ھېكايىسى ھەققىدە 234
«سىناق مەيدانىدىكى لەتىپە» ناملىق ھېكايە ھەققىدە... 239
XI ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە 240
لۇتفى ۋە ئۇنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن غەزىلى
ھەققىدە 242
نەۋائىنىڭ ھايات، پائالىيىتى، ئىجادىيىتى ھەققىدە..... 245
نەۋائىنىڭ «تىل ھەققىدە» شېئىرى ۋە «پەرھاد ـ شىرىن»
داستانى ھەققىدە 250
«خەسىس» ناملىق پارچە ھەققىدە 252
«پلىيۇشكىن» ناملىق پارچە ھەققىدە 253

تولۇق ئوتتۇرا ئىككىنچى يىللىق 4 ـ قىسىم
ئەدەبىيات كىتابتىن

XIV — XVI ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە ... 257
ئاماننىساخان ۋە ئۇنىڭ غەزىللىرىدىن دەرسلىككە كىرگۈ-
زۈلگەن پارچە ھەققىدە 262
XVII ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، خىرقىتى ۋە ئۇنىڭ
«مۇھەببەتنامە ـ مېھنەتكام» داستانىدىن دەرسلىككە
كىرگۈزۈلگەن پارچە ھەققىدە 265
زەلىلى ۋە ئۇنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن «54 ـ
غەزەل» ى ھەققىدە 268

لۆبىتى ۋە ئۇنىڭ «خوتەنىنى» غەزىلى ھەققىدە..... 271
«لەن پو ۋەلىن شياڭرۇلارنىڭ تەرجىمھالى» ناملىق
تېكىست ھەققىدە 274
«لىن مەشقاۋۇلنىڭ قارلىق كېچىدە بۇتخانىغا كىرگەنلىكى» ناملىق تېكىست ھەققىدە 275
«چىنوۋنىكنىڭ ئۆلۈمى» ناملىق ھېكايە ھەققىدە 277
XIX — XVIII ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە ... 279
ئابدۇرېھىم نىزارى ۋە ئۇنىڭ «رابىيە - سەئىدىن»
داستانى ھەققىدە 284
گۈمىنام ۋە ئۇنىڭ «كاشغەر» شەھىرى ھەققىدە 290
مۇللابىلال ۋە ئۇنىڭ دەرسلىكىكە كىرگۈزگەن
غەزىلى ھەققىدە 293
مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىش ھەققىدە 300
«يېزىلارنى تەكشۈرۈش، كە كىرىش سۆز» ناملىق
ماقالە ھەققىدە 302
«تۇرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى، غا مۇقەددىمە» ھەققىدە ... 305
«ماقالىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا» ناملىق ماقالە
ھەققىدە 308
«گۈلدۇرماما» دراما‌سى ھەققىدە 309
«شائىخەي كېچىسى» دراما‌سى ھەققىدە 311
«ئۆزگىرىش» ھېكايىسى ھەققىدە 313
«رۇستەم» ھېكايىسى ھەققىدە 314

تولۇق ئوتتۇرا ئوچىنچى يىللىق 5 - قىسىم ئەدەبىيات كىتابىتىن

«ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» ناملىق ئەسەردىن
بېرىلگەن پارچە ھەققىدە 317

«نياڭزىگۈەن ئالدىدا» ناملىق ئەسەر ھەققىدە 328
«سەندىن ئايرىلالمايمەن» ناملىق ئەسەر ھەققىدە 330
ئەدەبىياتنىڭ مەنبەسى ــ ئىجتىمائىي تۇرمۇش 332
ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ «ئۇزۇلمەس ئۈمىد» شېئىرى ھەققىدە 336
«كۆڭۈل چىقىش شاملى»، «قىشقا بېغىشلاپ» شېئىرى ھەققىدە 342
«گۈلزارلىق ھويلىدىكى كىشىلەر» ھېكايىسى ھەققىدە 345
«كەمبەغەللىكنىڭ مەخسۇس پايدا ھوقۇقى» ھېكايىسى ھەققىدە 349
ئەدەبىياتنىڭ ئوبرازلىقلىقى 351
«يىللارغا جاۋاب» شېئىرى ھەققىدە 357
«ئۆمۈر ــ ئاتقان ئوق» شېئىرى ھەققىدە 359
«تۇرمە ناخشىسى» داستانىدىن بىر پارچە ھەققىدە 361
«دولان ياشلىرى» ھېكايىسى ھەققىدە 365
«ئىجارە ھەققى» ھېكايىسى ھەققىدە 369
«ئۇلارمۇ ئاتا ــ ئانا بولار» ھېكايىسى ھەققىدە 372
ئەدەبىياتنىڭ تىپىكلىكى 374
«پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تىزىمى» ھېكايىسى ھەققىدە 383
«سوتىتا» ناملىق پارچە ھەققىدە 385
ئەدەبىياتنىڭ سىنىپىيلىقى ۋە پارتىيىۋىلىكى 388
جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ھەققىدە 394

تولۇق ئوتتۇرا ئۇچىنچى يىللىق 6 - قىسىم
ئەدەبىيات كىتابىتىن

چۇ يۈەن ۋە ئۇنىڭ «جۇدالىق زارى» داستانىدىن بېرىلگەن پارچە ھەققىدە 399

لى بەي ۋە ئۇنىڭ دەرسلىكىكە كىرگۈزۈلگەن ئىككى شېئىرى ھەققىدە 402

سىماچيەن ۋە ئۇنىڭ «تارىخىي خاتىرىلەر» ئەسىرى ھەققىدە 406

«كېچە» ھېكايىسى ھەققىدە 409

XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتى ھەققىدە 411

پۇشكىن ۋە ئۇنىڭ «سىبىرگە خەت» شېئىرى ھەققىدە 413

چېخوپ ۋە ئۇنىڭ «خامبلېئون» ھېكايىسى ھەققىدە 418

ئاباي ۋە ئۇنىڭ «ئىلىم تاپماي ماختانما» شېئىرى ھەققىدە 425

خەمىت ئالىمجان ۋە ئۇنىڭ «جەڭچى تۇرسۇن» ياللادىسى ھەققىدە 427

ئۆمەر مۇھەممىدى ۋە ئۇنىڭ «باتۇر يىللار» ھېكايىسى ھەققىدە 431

XIX — XVI ئەسىر لەردىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى 434

شېكسپىر ۋە ئۇنىڭ «ۋېنىتسىيە سودىگىرى» كومېدىيىسى ھەققىدە 441

گېنرىخ گېينې ۋە ئۇنىڭ «سلېزىيە توقۇمىچىلىرى» شېئىرى ھەققىدە 449

كومېدىيە ھەقىقىدە قىسقىچە چۈشەنچە 455
گوگۇلنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ھەقىقىدە 457
كىنو ۋە كىنو سىنارىيىسى ھەقىقىدە 462
«ئارتىس بولمايدىغان قىز» كىنو سىنارىيىسىدىن
بىرلىگەن پارچە ھەققىدە 468

ئۇيغۇر تىلى قىسمى

1 - سوئال: تىل تاۋۇشلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تىلىدا مەنە ئېپادىلەش يېكى مەنىسە ئۆزگىرىش رولىنىغا ئىگە بولغان ئەڭ كىچىك تاۋۇش بىرلىكى ــ تىل تاۋۇشى يېكى فونېما دەپ ئاتىلىدۇ.

2 - سوئال: ئۇيغۇر تىلىدا قانچە تاۋۇش بار؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: 32 تىل تاۋۇشى، 32 ھەرپ بار. ئۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: ئا، ئە، ب، پ، ت، ج، چ، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، غ، ف، ق، ك، گ، ڭ، ل، م، ن، ھ، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ، ۋ، ئې، ئى، ي.

3 - سوئال: ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلار نېمىگە ئاساسەن سوزۇق ۋە ئۈزۈك تاۋۇش دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلار ئۆپكىدىن چىقىقان ھاۋا ئېقىمىنىڭ تاۋۇش چىقىرىش ئورگانلىرىنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچراش يېكى ئۇچرىماسلىقىغا ئاساسەن سوزۇق تاۋۇشلار ۋە ئۈزۈك تاۋۇشلار دېگەن ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

4 - سوئال: سوزۇق تاۋۇش دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدا قانچە سوزۇق تاۋۇش بار؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: ئۆپكىدىن چىقىقان ھاۋا ئېغىمى تاۋۇش چىقىرىش ئورگانلىرىنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىماي، ئەركىن سوزۇلۇپ ئېيتىلىدىغان تاۋۇشلار — سوزۇق تاۋۇشلار دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا سەككىز سوزۇق تاۋۇش بار. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

ئا، ئە، ئې، ئى، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ.

5 - سوئال: ئۆزۈك تاۋۇش دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدا قانچە ئۆزۈك تاۋۇش بار؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: ئۆپكىدىن چىقىقان ھاۋا ئېغىزنىڭ تاۋۇش چىقىرىش ئورگانلىرىنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىشى بىلەن ئۆزۈلۈپ ئېيتىلىدىغان تاۋۇشلار — ئۆزۈك تاۋۇشلار دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا 24 ئۆزۈك تاۋۇش بار. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

ب، پ، ت، ج، چ، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، غ، ف، ق، ك، گ، ڭ، ل، م، ن، ھ، ۋ، ي.

6 - سوئال: سوزۇق تاۋۇشلار قايسى جەھەتلەردىن قانداق تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: سوزۇق تاۋۇشلار تىل ئورنى ھەم لەۋ ھالىتى جەھەتتىن ئىككى خىل تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

7 - سوئال: تىل ئورنى جەھەتتىن قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: سوزۇق تاۋۇشلار تەلەپپۇز قىلىنغان چاغدا تىلىنىڭ ئېغىز بوشلۇقىدا ئالدىغا سوزۇلۇش ياكى ئارقىغا

تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلار، تىل ئارا سوزۇق تاۋۇشلار دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار: ئە، ئۆ، ئۈ.

تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلار: ئا، ئو، ئۇ.

تىل ئارا سوزۇق تاۋۇشلار: ئې، ئى.

8 - سوئال: سوزۇق تاۋۇشلار لەۋ ھالىتىگە قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار (ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ) ۋە لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلار (ئا، ئە، ئې، ئى) دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

9 - سوئال: ئۈزۈك تاۋۇشلار تەلەپپۇز قىلىنغاندا، ئۆپكىدىن چىقىقان ھاۋا ئېغىزنىڭ تاۋۇش چىقىرىش ئورگانلىرىنىڭ توسقۇنلۇقىنى يېڭىشكە قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۈلار قايسى؟

جاۋاب: ئۈزۈك تاۋۇشلار تەلەپپۇز قىلىنغاندا ئۆپكىدىن چىقىقان ھاۋا ئېغىزنىڭ تاۋۇش چىقىرىش ئورگانلىرىنىڭ توسقۇنلۇقىنى يېڭىشكە قاراپ: 1) پارتلىغۇچى تاۋۇشلار (ب، د، گ، پ، ت، ق، ك)؛ 2) پارتلىغۇچى سىيرىلاڭغۇ تاۋۇشلار (ج، چ)؛ 3) سىيرىلاڭغۇ تاۋۇشلار (ۋ، ز، ژ، ي، غ، س، ش، خ، ھ، ف)؛ 4) دىماغ تاۋۇشلار (م، ن، ڭ)؛ 5) يان تاۋۇش (ل)؛ 6) تىترىگۈچى تاۋۇش (ر) دېن ئىبارەت ئالتە تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

10 - سوئال: ئۇزۇك تاۋۇشلار نېمىگە ئاساسەن جارانلىق ئۇزۇك تاۋۇش ۋە جارانسىز ئۇزۇك تاۋۇش دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: ئۇزۇك تاۋۇشلارنى تەلەپپۇز قىلغاندا تاۋۇش پەردىسىنىڭ تىترەش - تىترىمەسلىكىگە ئاساسەن جارانلىق ۋە جارانسىز ئۇزۇك تاۋۇش دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

11 - سوئال: جارانلىق ئۇزۇك تاۋۇش دېگەن نېمە؟ قايسىلار؟

جاۋاب: تاۋۇش پەردىسى تىترىگەن ھالدا ئېيتىلىدىغان ئۇزۇك تاۋۇشلار — جارانلىق ئۇزۇك تاۋۇش دېيىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىكى جارانلىق ئۇزۇك تاۋۇشلار 14 بولۇپ، ئۇلار: ب، ج، د، ر، ز، ژ، غ، گ، ڭ، ن، م، ل، ۋ، ي.

12 - سوئال: جارانسىز ئۇزۇك تاۋۇش دېگەن نېمە؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: تاۋۇش پەردىسى تىترىمىگەن ھالدا ئېيتىلىدىغان تاۋۇشلار — جارانسىز ئۇزۇك تاۋۇشلار دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇلار: پ، ت، چ، خ، س، ش، ق، ف، ك، ھ.

13 - سوئال: بوغۇم دېگەن نېمە؟

جاۋاب: سۆزلەر تەلەپپۇز قىلىنغاندا تەبىئىي ھالدا ئۇزۇپ - ئۇزۇپ ئېيتىلىدىغان تاۋۇش توپى ياكى ئايرىم بىر تاۋۇش — بوغۇم دېيىلىدۇ. مەسىلەن، باغ، ئاش، مەكتەپ، دەپتەر، ئەدەبىيات.

14 - سوئال: تىلىمىزدىكى بوغۇملار قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: تىلىمىزدىكى بەزى بوغۇملارنىڭ ئاخىرى سوزۇق تاۋۇش بىلەن، بەزىلىرىنىڭ ئاخىرى ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن ئايىغلاشقان بولىدۇ. شۇنىڭغا ئاساسەن بوغۇملارنى ئوچۇق بوغۇم ۋە يېپىق بوغۇم دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

15 - سوئال: ئوچۇق بوغۇم دېگەن نېمە؟

جاۋاب: سوزۇق تاۋۇش بىلەن ئايىغلاشقان بوغۇم — ئوچۇق بوغۇم دېيىلىدۇ. مەسىلەن، ئا + ئىلمە، ئ + دا + رە، ئو + قۇ + غۇ + چى.

16 - سوئال: يېپىق بوغۇم دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن ئايىغلاشقان بوغۇم — يېپىق بوغۇم دېيىلىدۇ. مەسىلەن، يول + داش، مەك + تەپ، كەت + مەن.

17 - سوئال: لېكسىكا دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بىر تىلدىكى بارلىق سۆزلەرنىڭ يىغىندىسى — لۇغەت تەركىبى ياكى لېكسىكا دەپ ئاتىلىدۇ. لۇغەت تەركىبى بىر مىللەتنىڭ ئاساسىي تىل بايلىقى ھىسابلىنىدۇ.

18 - سوئال: لۇغەت تەركىبى نەچچىگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: لۇغەت تەركىبى ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن: ئاساسىي لۇغەت فوندى ۋە ئادەتتىكى لۇغەت تەركىبى دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

19 - سوئال: ئاساسي لۇغەت فوندى دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟

جاۋاب: لۇغەت تەركىبى ئىچىدىكى ئەڭ تۇراقلىق، ئەڭ پۇختا ۋە يېڭى سۆزلەرنى ياساشتا ئاساس بولىدىغان سۆزلەر — ئاساسي لۇغەت فوندى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ ئۇچ تۈرلۈك ئالاھىدىلىككە ئىگە: 1) ئاساسي لۇغەت فوندىغا كىرىدىغان سۆزلەر شۇ تىلدا سۆزلىشىدىغان بارلىق كىشىلەر ئۈچۈن ئورتاق ھەم چۈشىنىشلىك سۆزلەردۇر. شۇڭا ئۇ ئۇيغۇر تىلى لۇغەت تەركىبىنىڭ يادروسى ھىسابلىنىدۇ. 2) ئاساسي لۇغەت فوندىغا كىرىدىغان سۆزلەر شۇ تىلدا ئۇزاق تارىختا، قەدىمكى زامانلاردىن بېرى ئۆزگەرمەي، كىشىلەرنىڭ تىل ئالاقىسىدە قوللىنىپ كېلىۋاتقان سۆزلەردىن ئىبارەت. 3) ئاساسي لۇغەت فوندىغا كىرىدىغان سۆزلەر تىلىمىزدىكى يېڭى سۆزلەرنىڭ ياسىلىشىغا ئاساس بولىدۇ. تىلىمىزدىكى نۇرغۇن سۆزلەر ئاساسي لۇغەت فوندىدىن كىرىدىغان سۆزلەرگە قوشۇمچىلارنى قوشۇش ياكى باشقا سۆزلەرنى قوشۇش ئارقىلىق ياسالغان.

20 - سوئال: ئادەتتىكى لۇغەت تەركىبى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تىلىمىزدىكى ئاساسي لۇغەت فوندىغا كىرىدىغان سۆزلەردىن باشقا بارلىق سۆزلەر — ئادەتتىكى لۇغەت تەركىبى دەپ ئاتىلىدۇ.

21 - سوئال: ئادەتتىكى لۇغەت تەركىبىگە قانداق سۆزلەر كىرىدۇ؟

جاۋاب: 1) بىر تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلق ئاممىسى بىرەڭ چۈشىنىپ كېتەلمەيدىغان، كۆندىلىك تۇرمۇشتا ئاز

قوللىنىلىدىغان سۆزلەر: پەلسەپە، ئىجتىمائىي تەلىمات، ئىدراك، ئۇلۇغۋار...

2) ئىلىم - پەن ئاتالغۇلىرى: ماتېماتىكا، فوسفور، تەكلىمە...

3) يېڭىدىن پەيدا بولغان سۆزلەر: سۈنئىي ھەمراھ، زامانىۋىلاشتۇرۇش، زەربىدارلار...

4) باشقا تىللاردىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر: ئاخبارات، نامزات، تراكتور...

5) كەسپىي ھۈنەر ساھەسىدە مەخسۇس قوللىنىلىدىغان سۆزلەر: مۇكا، شانا، رەندە، ناچا، ئۇسكۇنە...

6) يەرلىك شېۋىلەر: ئايلا، چۈجەم، ھاللاك، ئەدەسسىز...

7) كونىراپ ئېھتىياجدىن قېپقالغان سۆزلەر: باخشى، تالىپ، مەدرىس... قاتارلىق يەتتە خىل ساھەدىكى سۆزلەر كىرىدۇ.

22 - سوئال: سۆزنىڭ ئەسلى مەنىسى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئوبيېكتىپ شەيئىلەر توغرىسىدىكى ئۇقۇمنىڭ سۆزلەردە بىۋاستە ئىپادىلىنىشى - سۆزنىڭ ئەسلى مەنىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

23 - سوئال: سۆزنىڭ كۆچمە مەنىسى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئاۋۋالقى ئۇقۇمنىڭ بىرەر ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن سۆز مەنىسىنىڭ كۆچۈشى نەتىجىسىدە پەيدا بولغان يېڭى مەنىسى سۆزنىڭ كۆچمە مەنىسى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مېنىڭ ئانام ئوقۇتقۇچى. ۋەتەن بىزنىڭ ئانىمىز. يۇقىرىقى ئىككى جۈملىدىكى «ئانا» دېگەن سۆز بىرىنچى جۈملىدە ئەسلى مەنىدە، ئىككىنچى جۈملىدە كۆچمە مەنىدە كەلگەن.

24 - سوئال: بىر مەنىلىك سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئوبيېكتىپ شەيئى، ھادىسە تونۇرنىسىدا بىرلا ئۇقۇمنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر — بىر مەنىلىك سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ.

25 - سوئال: كۆپ مەنىلىك سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بىر ئاساسىي مەنە ۋە ئۇنىڭغا باغلىنىشلىق بولغان بىرقانچە مەنىلەرنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر — كۆپ مەنىلىك سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، باش ۋەزىپە — مۇھىم، ئاساسىي ۋەزىپە. باش كۆتۈرۈش — قەد كۆتۈرۈش، پەيدا بولۇش. باش بولۇش — باشلامچىلىق قىلىش. باش ئېگىش — بويسۇنۇش، يېڭىلىش. سۈنمەك بېشى — سۈنمەك باشلانغان ئورنى.

26 - سوئال: مەنداش سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: شەكلى ھەر خىل، ئەمما مەنىلىرى ئوخشاش ياكى بىر - بىرىگە يېقىن سۆزلەر — مەنداش سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، يەر، زېمىن، تۇپراق؛ كىشى، ئىنسان، ئادەم.

27 - سوئال: شەكىلداش سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئېيتىلىشى، يېزىلىشى ئوخشاش، ئەمما، مەنىلىرى ئوخشمايدىغان سۆزلەر — شەكىلداش سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئات (ئىسىم) — مىنىدىغان ئات. ئات (ئىسىم) — ئات قويماق. ئات (پېئىل) — مىلىتىقنى ئات؛ ئوت (ئىسىم)— ئوت - چۆپ. ئوت (ئىسىم) — ئوچاقتىكى ئوت.

28 - سوئال: قارىمۇقارشى مەنىلىك سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: مەنە جەھەتتىن بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى سۆزلەر - قارىمۇقارشى مەنىلىك سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ياخشى - يامان، چوڭ - كىچىك، ئېگىز - پەس.

29 - سوئال: تۇراقلىق ئىبارىلەر دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى قوللىنىش جەريانىدا مەنە ۋە تۈزۈلۈش جەھەتتىن تۇراقلىشىپ، بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلىدىغان سۆز بىرىكمىلىرى ۋە جۈملىلەر تۇراقلىق ئىبارىلەر دەپ ئاتىلىدۇ.

30 - سوئال: تۇراقلىق ئىبارىلەر نەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: تۇراقلىق ئىبارىلەر تۈزۈلۈشى ۋە مەنىسىگە قاراپ ئىككىگە، ماقال - تەمسىل دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

31 - سوئال: ئىككىگە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تەركىبىدىكى سۆزلەرنىڭ مەنىلىرىدىن باشقا مەنىنى بىلدۈرىدىغان تۇراقلىق ئىبارىلەر - ئىككىگە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئاغزى قۇلىقىغا يەتمەك، دوپپىسىغا جىگىدە سالماق.

32 - سوئال: ماقال - تەمسىل دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تىلىمىزدىكى تۈزۈلۈشى قىسقا، ئىخچام، لېكىن چوڭقۇر مەنىلىرنى ئىپادىلەيدىغان ئەقىلىيە سۆزلەر - ماقال -

تەمسىل دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئۆيدىكى ھېساب تالاغا توغرا كەلمەيتۇ. بىلىكى چوڭ بىرنى يېگەر، بىلىمى چوڭ مىڭنى يېگەر.

33 - سوئال: ماقال بىلەن تەمسىلنىڭ قانداق ئوخشاشلىقى ۋە قانداق پەرقى بار؟

جاۋاب: ماقال - تەمسىل بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. شۇڭا ئۇلار بىر - بىرىدىن ئاجرىتىلمايدۇ. بىرىنىڭ ئورنىدا يەنە بىرى قوللىنىلىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ پەرقىمۇ بار: ماقالدا خەلقنىڭ تۇرمۇش تەجرىبىلىرىدىن يەكۈنلەنگەن ئوي - پىكىرلىرى ئۇدۇل ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا ئۇنى ئوقۇتۇش بىلەنلا ئۇنىڭدا ئىپادىلەنگەن چۈشەنچىلەرنى بىۋاستە ھېس قىلغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، سورا - سورا بىلىم ئاپىتۇ، ئويلا - ئويلا كېيىن قاپتۇ. يىراقتىكى تۇغقاندىن - يېقىندىكى قوشنىڭ ياخشى.

تەمسىلدە بولسا بۇنداق ئوي - پىكىرلەر ئۇدۇل ئەمەس، ھايۋانات ۋە نەرسىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ۋاستە قىلغان ھالدا ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، يىراق بولسا كىشنىشەر، يېقىن بولسا چىشلىشەر. مۇشۇككە ئويۇن، چاشقانغا قىيىن.

34 - سوئال: ماقال - تەمسىلنىڭ مەزمۇنى نېمە؟

جاۋاب: ماقال بىلەن تەمسىلەر تىل بايلىقىمىزنىڭ مۇھىم بىر تارمىقىدۇر. ئۇلاردا خەلقنىڭ دانا قاراشلىرى، ئىلغار پىكىرلىرى، چوڭقۇر ھېس - تۇيغۇلىرى ئەكس ئېتىدۇ. ئۇ كىشىلەرنى ساپ دىل، ئادىل، ئەخلاقلىق بولۇشقا ئۈندەيدۇ. ھۆرۈنلۇق، ئالدامچىلىق، ئىككى يۈزلىمىلىككە ئوخشاش يامان ئىللەتلەرنى قامچىلايدۇ.

35 - سوئال: ماقال - تەمسىللەرنىڭ رولى نېمە؟

جاۋاب: ماقال - تەمسىللەرنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ. ئۇ ئىپتىداقچى بولغان ئوي - پىكىرنى جانلىق، تەسىرلىك، ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

36 - سوئال: سۆز تومۇرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئايرىم تۇرغاندا مەنە ئاڭلىتىدىغان، مەنىلىك بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان سۆزلەر — تۆپ سۆز ياكى سۆز تومۇرى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئىش، باغ، بىل، ياز، باش، ئال، بۇغداي.

37 - سوئال: قوشۇمچە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئايرىم تۇرغاندا مەنە ئاڭلاتمايدىغان ھەم تىلدا ئايرىم قوللىنىلمايدىغان، پەقەت سۆزلەرگە ئۇلىنىپ، قوشۇمچە مەنە ئاڭلىتىدىغان بۆلەكلەر — قوشۇمچە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، «ئەمگەكچى، كۆرەشچان، يولداش، ئۆيۈم، يازما، بازاردىن» دېگەندىكى «چى، چان، داش، يۇم، ما، دىن» دېگەن بۆلەكلەر قوشۇمچە بولۇپ، ئۇلار ئۆز ئالدىغا مەنە ئاڭلاتمايدۇ ھەم تىلدا ئايرىم قوللىنىلمايدۇ.

38 - سوئال: تۆپ سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بىرلا تومۇردىن تۇزۇلگەن، مەنىلىك بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان سۆزلەر تۆپ سۆز دەپ ئاتىلىدۇ.

39 - سوئال: جۈپ سۆز دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق پەيدا بولىدۇ؟

جاۋاب: ئىككى سۆزنىڭ مەلۇم تەرتىپتە قاتارلىشىپ ئىپتىلىشىدىن تۇزۇلگەن ھەم بىرى، ھەم كەڭ مەنە ئىپادىلەيـ

دېغان سۆز — جۈپ سۆز دەپ ئاتىلىدۇ.

جۈپ سۆزلەر ئارىلىقىغا سىزىقچە (-) قويۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن، غەم - قايغۇ، ئىچى - دېھقان، تىل - يېزىق، ئېگىز - پەس، غىل - پال، كەينى - كەينىدىن،

40 - سوئال: بىرىككەن سۆز دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزنىڭ زىچ بىرىكىشىدىن تۈزۈلۈپ، بىرلا شەيئى ياكى ئورنىنى بىلدۈرىدىغان سۆز — بىرىككەن سۆز دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، تاشپاقا، ئاشقازان، بەلباغ، ئاقباش، ئوت قاتارلىقلار.

41 - سوئال: ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆزلەر مەنىسىگە ھەم تۈزۈلۈش ئالاھىدىلىكىگە قاراپ قانداق تۈركۈملەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: تىلىمىزدىكى سۆزلەر ئالدى بىلەن مۇستەقىل سۆزلەر ۋە يارىمچى سۆزلەر دېگەن ئىككى چوڭ گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ.

42 - سوئال: مۇستەقىل سۆزلەر دېگەن نېمە؟ ئۇلار تۈزۈلۈش ئالاھىدىلىكى ۋە مەنىسىگە ئاساسەن يەنە قانداق تۈركۈملەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: لېكسىكىلىق مەنە ھەم گرامماتىكىلىق مەنىگە ئىگە بولغان، جۈملىنىڭ بىرەر بۆلىكى بولۇپ كېلىدىغان سۆزلەر — مۇستەقىل سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ. مۇستەقىل سۆزلەر يەنە ئۆزىنىڭ مەنىسى ۋە تۈزۈلۈش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئىسىم، سۈپەت، سان، مىقدار، ئالماش، پېئىل، رەۋىش، تەقلىد سۆزدىن ئىبارەت سەككىز تۈركۈمگە بۆلۈنىدۇ.

43 - سوئال: ياردەمچى سۆزلەر دېگەن نېمە؟ ئۇ چېگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: ئۆز ئالدىغا جۈملە بۆلىكى بولۇپ كېلىلمەيدىغان، پەقەت مۇستەقىل سۆزلەر ياكى جۈملىلەرگە قوشۇلۇپ قوشۇمچە مەنە بىلدۈرىدىغان، سۆز ۋە جۈملىلەرنى باغلاش رولىنى ئويناپدىغان سۆزلەر ــ ياردەمچى سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ. ياردەمچى سۆزلەر تۈۋەندىكىدەك ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بۇلار: ① تىركەلمىلەر، ② باغلىغۇچىلار، ③ يۈكلىمىلەردىن ئىبارەت.

44 - سوئال: ئۇيغۇر تىلىدا كونكرېت قانچە سۆز تۈركۈمى بار؟

جاۋاب: يۇقىرىدا دېيىلگەن مۇستەقىل سۆزلەر ۋە ياردەمچى سۆزلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرىدىغان «ئىملىق سۆز» دېگەن سۆز تۈركۈمى بىلەن قوشقاندا، جەمئىي 12 سۆز تۈركۈمى بولۇپ، بۇلار: 1) ئىسىم، 2) سۈپەت، 3) سان، 4) مىقدار، 5) ئالماش، 6) پېئىل، 7) رەۋىش، 8) تەقلىد سۆز، 9) تىركەلمە، 10) باغلىغۇچى، 11) يۈكلىمە، 12) ئىملىق سۆز.

45 - سوئال: ئىسىم دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ، ۋەقە ھەم ھادىسىلەرنىڭ ناملىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر ــ ئىسىم دەپ ئاتىلىدۇ. ئىسىملارغا كىم؟ كىملەر؟ نېمىلەر دېگەن سوئاللار بېرىلىدۇ.

46 - سوئال: ئىسىملار مەنە جەھەتتىكى ئىخچاملاش خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: ئىسىملارنى مەنە جەھەتتىكى ئىخچاملاش خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن خاس ئىسىم ۋە ئومۇمىي ئىسىم دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

47 - سوئال: خاس ئسىم دېگەن نېمە؟ ئومۇمىي ئسىم دېگەنچۇ؟

جاۋاب: بىر خىلدىكى شەيئىلەرنى بىر - بىرىدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن ئايرىم شەيئىنىڭ ئۆزىگىلا مەخسۇس قويۇلغان ناملار — خاس ئسىم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، قادىر، ئايشەم، قەشقەر، تارىم، شىنجاڭ گېزىتى دېگەنلەردەك.

بىر خىلدىكى شەيئىلەرنىڭ ئومۇمىي نامىنى بىلدۈرىدىغان ئسىملار — ئومۇمىي ئسىم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئادەم، دۆلەت، شەھەر، گېزىت، دەريا.

48 - سوئال: ئسىملار ئۆزىنىڭ تۈزۈلۈش تەرکىبىگە قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: ئسىملار ئۆزىنىڭ تۈزۈلۈشى ھەم تەرکىبىگە قاراپ، تۆپ ئسىم ۋە ياسالما ئسىم دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

49 - سوئال: تۆپ ئسىم دېگەن نېمە؟ ياسالما ئسىم دېگەنچۇ؟

جاۋاب: مەنىلىك بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان، سۆزنىڭ ئاساسىي مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئسىم — تۆپ ئسىم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، كەپتەر، كىتاب، دەرس، خىزمەت.

تۆپ سۆزلەرگە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلارنىڭ ئۇلىنىشى ھەم ئىككىدىن ئارتۇق ئسىمنىڭ بىرىكىشى ئارقىلىق ياسالغان ئسىملار ياسالما ئسىم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، كەپتەرۋاز، ئاشپەز، ئاشلىق، بەلباغ.

50 - سوئال: ئسىملارنىڭ شەخس قوشۇمچىلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ قايسى شەخسكە قاراشلىق

دەپ ئاتىلىدۇ.

51 - سوئال: شەخس قوشۇمچىلىرى قانچە يۈرۈش بولىدۇ؟ ئۇلار قايسىلار؟

جاۋاب: ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىملارنىڭ شەخس قوشۇمچىلىرى ئۇچ شەخستە، بىرلىك شەخستە ھەم كۆپلۈكتە كېلىدۇ.

I شەخس بىرلىك ئۇچۇن: م، - ىم، - ۇم، - ۈم، - كۆپلۈك ئۇچۇن - مىز، - ىمىز.

II شەخسنىڭ بىرلىك ئاددىي تۈرى ئۇچۇن: ڭ، - نىڭ، - ۇڭ، - ۈڭ.

III شەخسنىڭ بىرلىك ھۆرمەت تۈرى ئۇچۇن: ڭىز، - نىڭىز، - لىرى.

II شەخسنىڭ كۆپلۈكى ئۇچۇن: ڭلار، - نىڭلار، - ۇڭلار، - غىڭلار.

III شەخس بىرلىك ھەم كۆپلۈك ئۇچۇن ئوخشاشلا - ى، - سى قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىدۇ.

52 - سوئال: كېلىش قوشۇمچىلىرى دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدا قانچە كېلىش بار؟ ئۇلار قايسىلار؟

جاۋاب: ئىسىملارنى جۈملىدە باشقا سۆزلەر بىلەن باغلاش رولىنى ئويناىدىغان قوشۇمچىلار كېلىش قوشۇمچىلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا ئالتە كېلىش بار. ئۇلار تۆۋەندىكىچە: 1) باش كېلىش (قوشۇمچىسى يوق). 2) ئىگىلىك كېلىش (- نىڭ). 3) چۈشۈم كېلىش (- نى). 4) ئورۇن كېلىش (- گە، كە، غا، قا). 5) چىقىش كېلىش (دىن، تىن). 6) ئورۇن - پەيت كېلىش (- دە، تە، دا، تا).

53 - سوئال: ئىسىملار جۈملىدە قانداق ۋەزىپىلەردە كېلىدۇ؟

جاۋاب: 1) باش كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە ئىگە بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، ئۇرۇمچى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەركىزى. 2) باش كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىنىڭ ئاخىرىدا كەلسە خەۋەر بولىدۇ. مەسىلەن، پايتەختىمىز ــ بېيجىڭ. بۇ ئىشنى قىلغان ئەخمەت. 3) ئىگىلىك كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار ئەگەر جۈملىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا كەلمەي خەۋەرنىڭ ئالدىدا كەلسە ئېنىقلىغۇچى، جۈملە ئاخىرىدا كەلسە خەۋەر بولىدۇ. مەسىلەن، خوتەننىڭ گىلەمى (ئىگە) دۇنياغا داڭلىق. بۇ قەلەم ئەخمەتنىڭ (خەۋەر). 4) چۈشۈم كېلىش، بېرىش كېلىش، چىقىش كېلىش ۋە ئورۇن-پەيت كېلىشلەردە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، سۆزۈڭنى دۇشمەن ئوغرىلايدۇ، دوست خاتايمىڭنى توغرىلايدۇ. گرامماتىكا كىتابىنى بىرنى ئالغاچ كېلىڭ. ئەخمەتكە مەندىن سالام ئېيتىپ قويۇڭ. 5) ۋاقىتنى بىلدۈرىدىغان ئىسىملار سۈپەت ۋە سانلار بىلەن بىللە كەلگەندە ھالەت بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، ئۇرغۇن يىللار جاپالىق كۈرەش قىلدۇق. سىزنى ئىككى سائەت ساقلىدىم.

54 - سوئال: سۈپەت دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ رەڭگىنى، تۇرىنى، تەمىنى، شەكلىنى، ھەجمىنى، خۇسۇسىيىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر ــ سۈپەت دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، قار، قىزىل، سوغا، قاتتىق، ئېگىز، گۈزەل، ياخشى...

55 - سوئال: سۈپەتلەر قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: سۈپەتلەر مەنە ۋە تۈزۈلۈش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن: تۈپ سۈپەت، قوشما سۈپەت ۋە ياسالما سۈپەت دېگەن ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

56 - سوئال: تۈپ سۈپەت دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بىرلا تومۇردىن تۈزۈلگەن سۈپەتلەر — تۈپ سۈپەت دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئاق، قارا، سېمىز، ئورۇق، چوڭ، ياخشى، ئىسسىق.

57 - سوئال: قوشما سۈپەت دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىككى تۈزۈلۈشتىن تۈزۈلگەن سۈپەت — قوشما سۈپەت دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، چوڭ - كىچىك، ئالىيېشىل، ياش - قېرى، بادام قاپاق.

58 - سوئال: ياسالما سۈپەت دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باشقا سۆز تۈركۈملىرىدىكە سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ياسالغان سۈپەتلەر - ياسالما سۈپەت دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئىشچان، كۆچلۈك، ئەقىللىق، كۆچسىز، كۆڭۈلچەك.

59 - سوئال: سۈپەت دەرىجىلىرى دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدا سۈپەتلەر نەچچە دەرىجىگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەردە بولىدىغان بىر خىل تۈردىكى سۈپەتلەرنىڭ بىر - بىرىدىن ئارتۇق ياكى كەملىك دەرىجىسى جەھەتتىن پەرقلىنىشى — سۈپەت دەرىجىلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا سۈپەتلەرنىڭ دەرىجىلىرى بەشكە بۆلۈ-

نىدۇ: 1) ئەسلى دەرىجە: قارا، ئېگىز، سېرىق، چوڭ. 2) سېلىشتۇرما دەرىجە: قارىراق، ئېگىزرەك، چوڭراق. 3) ئاشۇرما دەرىجە: قاپقارا، بەك ئېگىز، چوپچوڭ. 4) كېمەيمە دەرىجە: قارامتۇل، ئاقۇچ، قىزغۇچ. 5) ئەركىلەتمە دەرىجە: قاراغىنا، ئېگىزگىنە، سېرىققىنا.

60 - سوئال: ئەسلى دەرىجە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: شەيئىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتىنى سېلىشتۇرماي، ئاشۇرماي، كېمەيتمەي، ئادەتتىكىچە ئىپادىلەيدىغان سۆپەت شەكلى — ئەسلى دەرىجە دەپ ئاتىلىدۇ. ئەسلى دەرىجىنىڭ قوشۇمچىسى يوق.

61 - سوئال: سېلىشتۇرما دەرىجە دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: شەيئىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ، بىرنى ئىككىنچىسىدىن ئاشۇرۇپ ياكى كېمەيتىپ كۆرسىتىدىغان سۆپەت شەكلى — سېلىشتۇرما دەرىجە دەپ ئاتىلىدۇ. سېلىشتۇرما دەرىجە ئەسلى دەرىجىدىكى سۆپەتلەرنىڭ ئاخىرىغا «-راق، -رەك» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ياخشى - راق، كۆك - رەك.

62 - سوئال: ئاشۇرما دەرىجە دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ئىپادىلىنىدۇ؟

جاۋاب: شەيئىلەرنىڭ بەلگىسىنى، خۇسۇسىيىتىنى ئادەتتىكىدىن ئاشۇرۇپ كۆرسىتىدىغان سۆپەت شەكلى — **ئاشۇرما** دەرىجە دەپ ئاتىلىدۇ.

ئاشۇرما دەرىجە تۆۋەندىكى ئۇسۇللار ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ: 1) رەڭ، تەۋسىنى بىلدۇرىدىغان تۈپ سۆپەت بىرىنچى بوغۇمىنى تەشكىل قىلغان سوزۇق تاۋۇشقا «پ» تاۋۇشىنى

قوشۇپ، ئاندىن شۇ سۈپەتنى تولۇق ئىپتىشى بىلەن ئېيتىلىدۇ. مەسىلەن، ئاق - ئاپئاق، قارا - قاپقارا، توپ - توپتوز. 2) ئەسلى دەرىجىدىكى توپ سۈپەتلەرنىڭ ئالدىغا «ئەڭ، تېخىمۇ، ناھايىتى، غايەت، ئىنتايىن، خويمۇ، ئاجايىپ» قاتارلىق كۈچەيتىش رەۋىشلەرنى قوشۇش ئارقىلىق ئاشۇرما دەرىجە ئېيادىلىنىدۇ. مەسىلەن، ئەڭ چىرايلىق، بەكمۇ ياخشى، غايەت زور، خويمۇ ئوبدان.

63 - سوئال: كېمەيتمە دەرىجە دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: نەرسىلەرنىڭ رەڭگىنى ئادەتتىكىدىن كېمەيتىپ، ئاجىزلىتىپ كۆرسىتىدىغان سۈپەت شەكلى — كېمەيتمە دەرىجە دەپ ئاتىلىدۇ. سۈپەتنىڭ كېمەيتمە دەرىجىسى ئاز ساندىكى رەڭ تۈسىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەتلەرگىلا خاس بولۇپ، ئەسلى دەرىجىنىڭ ئاخىرىغا «ۇم، ۇم، غۇچ، متۇل» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، كۆك - كۆكۇچ، ئاق - ئاقۇچ، قىزىل - قىزغۇچ، قارامتۇل.

64 - سوئال: ئەركىلەتمە دەرىجە دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: سۈپەتلەرنىڭ ئەركىلەتمە دەرىجىسى ئەسلى دەرىجىدىكى سۈپەتلەرنىڭ ئاخىرىغا «غىنا، قىنا، گىنە، كىنە» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى ئارقىلىق ياسىلىدۇ. مەسىلەن، كىچىككىنە، يۇمىلاققىنە، چىرايلىققىنە.

65 - سوئال: يۈپەتلەر ئادەتتە ئىسىملارغا باغلىنىپ، ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلەمدۇ؟

جاۋاب: 1) سۈپەتلەر ئادەتتە ئىسىملارغا باغلىنىپ ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، قىزىل ياغلىق. كۆيۈم-

دۇ. مەسىلەن، ئۇرۇمچىنىڭ مەنزىرىسى ناھايىتى گۈزەل، پاتەمنىڭ خېتى چىرايلىق. 3) سۈپەتلەر ئىسىم ئۇرنىدا كەلگەندە ئىسىم، ئىگە ھەم تولدۇرغۇچى بولىدۇ. ئىگە بولغاندا باش كېلىشتە، تولدۇرغۇچى بولغاندا چۈشۈم كېلىش، چىقىش كېلىش، بېرىش كېلىش، ئورۇن - پەيت كېلىشلەردە كېلىدۇ. مەسىلەن، ئىشچان تېپىپ يەيدۇ، ھۇرۇن يېتىپ (باش كېلىش، ئىگە). مەن گۈلنىڭ قىزىلىنى ياخشى كۆرىمەن (چۈشۈم كېلىش، تولدۇرغۇچى). ياغلىقنىڭ قىزىلىدىن بىرنى سېتىۋالدىم (چىقىش كېلىش، تولدۇرغۇچى). شەرەپ قەھرىمانلارغا مەنسۇپ (بېرىش كېلىش، تولدۇرغۇچى). بۇ خىل روھ قەھرىمانلاردا بولىدۇ (ئورۇن - پەيت كېلىش، تولدۇرغۇچى).

66 - سوئال: سان دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ سانىنى، ھېسابات‌تىنى، سان جەھەتتىكى تەرتىپىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر — سان دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئىككى نەپەر ئادەم. بەش دانە دەپتەر. ئىككى تۈياق قوي. 1 - يىللىق 1 - سىنىپ. 1997 - يىل.

67 - سوئال: سانلار بىلدۈرىدىغان مەنىلىرىگە قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: سانلار ئۆزلىرىنىڭ بىلدۈرىدىغان مەنىلىرىگە قاراپ: ساناق سان، دەرىجە سان، مۆلچەر سان، ئۆملۈك سان، كەسىر سان دېگەن بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

68 - سوئال: ساناق سان دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ئېنىق سانىنى بىلدۈرە-

«نەچچە؟ قانچە؟» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ.

69 - سوئال: دەرىجە سان دېگەن نېمە؟ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ سان جەھەتتىكى تەرتىپىنى، دەرىجىسىنى بىلدۈرىدىغان سانلار — دەرىجە سان دەپ ئاتىلىدۇ. دەرىجە سانلار ساناق سانلارنىڭ ئاخىرىغا «نىچى، نىچى» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. جۈملىدە «قانچىنچى، نەچچىنچى» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، بىرىنچى مەسىلە. 14 - قۇرۇلتاي. 1997 - يىل 2 - ئاي.

70 - سوئال: مۆلچەر سان دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ سانىنى تەخمىنەن كۆرسىتىدىغان سانلار — مۆلچەر سان دەپ ئاتىلىدۇ.

مۆلچەر سانلار تۆۋەندىكىدەك ياسىلىدۇ: 1) ساناق سانلارنىڭ ئاخىرىغا «چە» قوشۇمچىسىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، مىڭ + چە = مىڭچە. ئون + چە = ئونچە. 2) ساناق سانلارنىڭ ئاخىرىغا «-لار، -لەر، -لاپ، -لەپ» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ئون + لاپ = ئونلاپ. يۈز + لەپ = يۈزلەپ، 3) ساناق سانلارنىڭ ئاخىرىغا «لىغان، لىگەن» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ئون + لىغان = ئونلىغان، يۈز + لىگەن = يۈزلىگەن. 4) ساناق سانلارنىڭ ئاخىرىغا «دەك، تەك» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، يۈز + دەك = يۈزدەك. بەش + تەك = بەشتەك. 5) ئىككى سا-

ناق سانىنىڭ مەلۇم تەرتىپتە قاتارلىشىپ ئېيتىلىشىدىن تۇزۇلىدۇ. مەسىلەن، بەش - ئالتە، ئوتتۇز-قىرىق.

71 - سوئال: ئۆملۈك سان دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: مەلۇم بىر ئىشتا، ھەرىكەتتە بىرقانچە كىشىنىڭ توپىنى، بىللە بولۇشىنى بىلدۈرىدىغان سانلار - ئۆملۈك سان دەپ ئاتىلىدۇ. ئۆملۈك سانلار ساناق سانلارنىڭ ئاخىرىغا «يىلەن، ئەيلەن» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، بەش + ئەيلەن = بەشەيلەن. ئالتە + يىلەن = ئالتەيلەن.

72 - سوئال: كەسىر سان دېگەن نېمە؟

جاۋاب: پۈتۈن نەرسىنىڭ پارچىسىنى، بۆلەكلىرىنى ئىپادىلەيدىغان سان - كەسىر سان دەپ ئاتىلىدۇ. كەسىر سانلار مەخرەجنى ۋە سۈرەتنى ئىپادىلەيدىغان ئىككى سانىدىن تۇزۇلىدۇ. مەسىلەن، ئىككىدىن بىر $\left(\frac{1}{2}\right)$، تۆتتىن ئۈچ $\left(\frac{3}{4}\right)$.

73 - سوئال: سانلار جۈملىدە قانداق ۋەزىپىلەردە كېلىدۇ؟

جاۋاب: 1) سانلار كۆپىنچە ئىسىملارغا باغلىنىپ كېلىپ ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، سىنىپىمىزدا 42 نەپەر ئوقۇغۇچى بار. 2) ئىسىملارنىڭ باش كېلىش شەكلىدە كېلىپ ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بەشى تاپشۇرۇقنى ئىشلىمىدى. 3) سانلار جۈملىنىڭ ئاخىرىدا كەلسە خەۋەر بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، بۇگۈن ئىككىنچى ئايغا بەش. 4) سانلار باش ۋە ئىگىلىك كېلىشتىن باشقا كېلىشلەر بىلەن

تۇرلىنىپ تولدۇرغۇچى بولىدۇ. مەسىلەن، بەشكە سەككىزنى كۆپەيتسەك، قىرىق بولىدۇ. 5) سانلار پېئىللارنىي ئېنىقلاپ كەلسە، ھالەت بولىدۇ. مەسىلەن، ئاكام سائەت بەشتە كەلدى.

74 - سوئال: ئالماش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: جۈملىدە ئۆزىدىن باشقا سۆز تۇرکۈملىرىنىڭ ئورنىغا ئالمىشىپ كېلىدىغان سۆز تۇركۈمى — ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، سىز قاچان تۇغۇلغان؟ ئۇنىي تونۇمسىز؟ سىز كىمنىڭ بالىسى؟ ئۆيىڭىز قەيەردە؟

75 - سوئال: ئالماش قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسىلار؟

جاۋاب: ئالماشلار جۈملىدىكى ۋەزىپىسى ۋە ئاڭلاتقان مەنىسىگە قاراپ تۆۋەندىكى سەككىز تۈرگە بۆلۈنىدۇ: 1) شەخسلىك ئالماش: (مەن، سەن، بىز، سىلەر، ئۇلار)؛ 2) كۆرسىتىش ئالماش: (ئۇ، بۇ، ئاۋۇ، مۇشۇ)؛ 3) سوئال ئالماش: (كىم؟ نېمە؟ قانچىنچى؟ قايسى؟)؛ 4) ئۆزلۈك ئالماش: (ئۆز)؛ 5) ئېنىقلاش ئالماش: (ھەرقانچە، ھەرقانداق، ھەركىم)؛ 6) ئۆملۈك ئالماش: (ھەممە، جەمئىي، بارلىق، بارچە)؛ 7) بەلگىسىز ئالماش: (ئاللاكىم، ئاللىنېمە)؛ 8) بولۇشسىز ئالماش: (ھېچكىم، ھېچنېمە، ھېچقايسى).

76 - سوئال: شەخسلىك ئالماش دېگەن نېمە؟ شەخس ئالماشلىرى قايسىلار؟

جاۋاب: شەخسلەرنىڭ ئىسىملىرى ئورنىغا ئالمىشىپ كېلىدىغان ئالماش — شەخسلىك ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ.

شەخس ئالماشلىرى مەنە جەھەتتە سۆزلىگۈچى (I شەخس)،

تەكشىغۇچى (II شەخس)، ئۆزگىدىن ئىبارەت ئۈچ شەخسنىڭ بىرلىك ھەم كۆپلۈكىدە كېلىدۇ. I شەخس بىرلىك ئۇچۇن: مەن، كۆپلۈك ئۇچۇن: بىز. II شەخس بىرلىك ئۇچۇن: سەن، بىز، كۆپلۈك ئۇچۇن: سىلەر. III شەخس بىرلىك ئۇچۇن: ئۇ، كۆپلۈك ئۇچۇن: ئۇلار.

77 - سوئال: كۆرسىتىش ئالماش دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدىكى كۆرسىتىش ئالماشلىرى قايسىلار؟

جاۋاب: ئادەم ۋە شەيئىلەرنى، ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى، سان - مىقدارىنى كۆرسىتىپ كېلىدىغان ئالماشلار — كۆرسىتىش ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ.

كۆرسىتىش ئالماشلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: ئۇ، بۇ، شۇ، مۇشۇ، مۇنۇ، ئاۋۇ، ئاشۇ، ئەنە، مانا، ئۇنداق، مۇنداق، شۇنداق، ئاشۇنداق، مۇشۇنداق، ئانچە، مۇنچە، شۇنچە، ئۇنچىلىك، مۇنچىلىك، شۇنچىلىك، مۇشۇنچىلىك.

78 - سوئال: سوئال ئالماشلىرى دېگەن نېمە؟ تىلىمىزدىكى سوئال ئالماشلىرى قايسى؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەر ھەققىدە سوئالنى بىلدۈرىدىغان ئالماشلار — سوئال ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ.

تىلىمىزدا: كىم؟ نېمە؟ قانداق؟ قايسى؟ قاچان؟ قانچە؟ نەچچە؟ قانچىلىك؟ قانچىنچى؟ قايسىردە قاتارلىق سوئال ئالماشلىرى قوللىنىلىدۇ.

79 - سوئال: ئېنىقلاش ئالماش دېگەن نېمە؟ ئېنىقلاش ئالماش قايسى؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنى، ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيەت، سان ھەم مىقدارىنى ئومۇملاشتۇرۇپ ئېنىقلاپ كۆرسىتىدىغان ئالماشلار — ئېنىقلاش ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ.

تىلىمىزدا «ھەرقاندىق، ھەرقاچان، ھەركىم، ھەرنېمە، ھەربىر، ھەر قاچان، ھەرقايسى» دېگەن ئېنىقلاش ئالماشلىرى قوللىنىلىدۇ.

80 - سوئال: ئۆزلۈك ئالماش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنى ئېنىق كۆرسىتىش، تەكىت لەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان «ئۆز» سۆزى — ئۆزلۈك ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ. ئۆزلۈك ئالماش دائىم شەخس قوشۇمچىلىرى ئۇلانغان ھالدا قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، ئۆزۈم، ئۆزۈمنى، ئۆزىدىمىز، ئۆزىدەك، ئۆزىگىز، ئۆزى، ئۆزلىرى.

81 - سوئال: ئۆملۈك ئالماش دېگەن نېمە؟ تىلىمىزدىكى ئۆملۈك ئالماشلىرى قايسى؟

جاۋاب: مەلۇم ئىش - ھەربىرىكەتكە ئالاقىدار ئادەم ۋە نەرسىلەرنى جەمئىيلەپ كۆرسىتىدىغان ئالماشلار ئۆملۈك ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ. تىلىمىزدىكى «ھەممە، جەمئىي، بارلىق، بارچە» دېگەن سۆزلەر ئۆملۈك ئالماشلىرى ھېسابلىنىدۇ.

82 - سوئال: بەلگىسىز ئالماش دېگەن نېمە؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ياكى ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى، سانىنىڭ ئېنىقسىز، نامەلۇم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئالماشلار — بەلگىسىز ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ.

تىلىمىزدىكى بەلگىسىز ئالماشلار: «ئاللىكىم، ئاللىنېمە، ئاللىقاچان، ئاللىقاندىق، ئاللىقانچە، قانداقتۇ، قاچاندۇ، قايسىبىر، بىرقانچە، بىرمۇنچە» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

83 - سوئال: بولۇشسىز ئالماش دېگەن نېمە؟ تىلىمىزدىكى بولۇشسىز ئالماشلار قايسى؟

جاۋاب: ئادەم ۋە ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى، سانى ھەققىدە يوقلۇق، ئىنكار مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئالماشلار — بولۇشسىز

ئالماش دەپ ئاتىلىدۇ. تىلمىزدىكى بولۇشسىز ئالماشلار: ھېچ كىم، ھېچنېمە، ھېچقايسى، ھېچقانداق، ھېچقاچان، ھېچقانچە، ھېچ نەرسە، ھېچبىر، ھېچ يەر.

84 - سوئال: ئالماشلار جۈملىدە قانداق ۋەزىپىلەر-دە كېلىدۇ؟

جاۋاب: 1) تولىراق ئىسىملارنىڭ ئورنىغا ئالمىشىپ ئىگە بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، مەن ئەلا نەتىجە بىلەن سىنىپ كۆچۈشكە تىرىشىمەن. 2) ئالماشلار جۈملىدە خەۋەر بولىدۇ. مەسىلەن، بۇ كىتاب مېنىڭكى. تام گېزىتنىى ئىشلىگەنلەر بىز. 3) ئالماشلار جۈملىدە تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، ئۇ مەندىن ئۆتۈپ كەتتى. سىزنى ئۇزاق ساقلىدىم. سىلەرگە دەيدىغان ئىككى ئېغىز گەپ بار. سىزدە گرامماتىكا-غا دائىر كىتابلار بارمۇ؟ 4) جۈملىدە ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، بىزنىڭ مەكتەپ ناھايىتى گۈزەل. مۇنۇ كىتابنى ئۇنىڭغا بېرىپ قويۇڭ.

85 - سوئال: پېئىل دېگەن نېمە؟ قانداق سوئاللار-غا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ؟

جاۋاب: ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ئىش - ھەرىكىتىنى ھەم ھالىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى — پېئىل دەپ ئاتىلىدۇ.

پېئىللار: «نېمە قىلدى؟ نېمە قىلدۇ؟ نېمە قىلۋاتىدۇ؟ نېمە قىلمىدى؟ نېمە قىلغان؟ نېمە قىلماقچى؟ نېمە بولماقچى؟» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ.

86 - سوئال: پېئىللار ئۆزىنىڭ تۇزۇلۇشىگە قاراپ قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: پېئىللار ئۆزىنىڭ تۇزۇلۇشىگە قاراپ تۆپ پېئىل ۋە ياسالما پېئىل دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

87 - سوئال: توپ پېئىل دېگەن نېمە؟ ياسالما پېئىل دېگەنچۇ؟

جاۋاب: پېئىلنىڭ ئەسلى مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان، ھېچقانداق قوشۇمچە ئۇلانمىغان پېئىل تومۇرى — تۇپ پېئىل دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، «بىل، كەت، كەل، ماڭ، تۇر، ئوقۇ، ياز». تۇپ پېئىللارغا ياكى باشقا سۆز تۈركۈملىرىگە پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى ئارقىلىق ياسالغان پېئىللار — ياسالما پېئىل دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئىش + لەش = ئىشلەش. باش + لا = باشلا.

88 - سوئال: بولۇشلۇق پېئىل دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەرىكەت ياكى ھالەتنىڭ بولغانلىقىنى، بولۇۋاتقانلىقىنى، بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان پېئىل — بولۇشلۇق پېئىل دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، يازدى، يېزىۋاتىدۇ، يازىدۇ، ئوقۇدى، ئوقۇۋاتىدۇ، ئوقۇيدۇ.

89 - سوئال: پېئىل زامانلىرى دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدىكى پېئىللاردا نەچچە زامان بار؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: پېئىللارنىڭ ۋاقىتقا بولغان مۇناسىۋىتى — پېئىل زامانلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدىكى پېئىللاردا ئۈچ زامان بار. ئۇلار:

1) ھازىرقى زامان: يېزىۋاتىدۇ، ئوقۇۋاتىدۇ، گۈللىمۇاتىدۇ.
2) كېلىدىغان زامان: يازىمەن، ئىشلەيمەن، ئوقۇيمەن، كېلىمەن.
3) ئۆتكەن زامان: يازدى، ئوقۇدى، ئىشلىدىم، كەلدىك.

90 - سوئال: پېئىللار نېمىگە ئاساسەن شەخسلىك پېئىل ۋە شەخسسىز پېئىل دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: پېئىللار مەلۇم شەخسكە تەۋە ئىش - ھەرىكەتنى

بىلدۇرۇش - بىلدۇرمەسلىك ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن شەخسلىك پېئىللار ۋە شەخسسىز پېئىللار دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

91 - سوئال: شەخسلىك پېئىل دېگەن نېمە؟ پېئىللار قانچە شەخس بويىچە تورلىنىدۇ؟ مەسىلەن قانداق؟

جاۋاب: پېئىللارغا شەخس قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ، شۇ پېئىللاردا ئىپادىلەنگەن ئىش - ھەرىكەتنىڭ مەلۇم شەخس تەرىپىدىن ئورۇندالغانلىقىنى بىلدۇرىدىغان پېئىللار شەخسلىك پېئىللار دەپ ئاتىلىدۇ. شەخسلىك پېئىللار ئۈچ شەخس قوشۇمچىلىرى بىلەن تۈرلىنىپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

I شەخس	بىرلىك	كۆپلۈك
	مەن ئالدىم	بىز ئالدۇق
	مەن ئالىمەن	بىز ئالىمىز
	مەن ئېلىۋاتىمەن	بىز ئېلىۋاتىمىز
II شەخس	سەن ئالدىڭ	سىلەر ئالدىڭلار
	سەن ئېلىۋاتىسەن	سىلەر ئېلىۋاتىسىلەر
	سەن ئالىسەن	سىلەر ئالىسىلەر
III شەخس	ئۇ ئالدى	ئۇلار ئالدى
	ئۇ ئېلىۋاتىدۇ	ئۇلار ئېلىۋاتىدۇ
	ئۇ ئالىدۇ	ئۇلار ئالىدۇ

92 - سوئال: شەخسسىز پېئىل دېگەن نېمە؟ ئۇ قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟

جاۋاب: مەلۇم شەخسكە تەۋە بولمىغان ئىش - ھەرىكەتنى بىلدۇرىدىغان پېئىللار شەخسسىز پېئىللار دەپ ئاتىلىدۇ.

شەخسسىز پېئىللار: سۈپەتداش (سۈپەت پېئىل)، رەۋىشداش (ھال پېئىل)، ئىسىمداش (ھەرىكەتنام) دىن ئىبارەت ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

93 - سوئال: سۈپەتداش دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: ھەم پېئىللىق، ھەم سۈپەتلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان پېئىل تۈرى: سۈپەتداش دەپ ئاتىلىدۇ.

سۈپەتداشلار تۆۋەندىكىدەك ياسىلىدۇ: (1) پېئىل يىلتىزىغا «غان، قان، گەن، كەن» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ئال - غان، ياز - قان، ئالدۇر - غان، كەت - كەن، ئال - ما - غان. (2) پېئىل يىلتىزىغا «ىار، ەر» ۋە بولۇشسىزغا «ماس، مەس» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. مەسىلەن، بارار جايىم. كۆرەر كۆزۈم. كېتەر كۈنۈم. تۇتماس قول. ئاقماس سۇ.

94 - سوئال: رەۋىشداش دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: ھەم پېئىللىق، ھەم رەۋىشلىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان پېئىل تۈرى - رەۋىشداش دەپ ئاتىلىدۇ.

رەۋىشداشلار تۆۋەندىكىدەك بەش خىل ئۇسۇل بىلەن ياسىلىدۇ:

1) پېئىل يىلتىزىغا «پ، ىپ، ۇپ، ۈپ» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. بۇنداق رەۋىشداشلار ئىش - ھەرىكەتنىڭ ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن، ئۇ ئولتۇرۇپ سۆزلىدى. ئۇ يۈگۈرۈپ كەلدى. 2) پېئىل يىلتىزىغا «غىچە، قىچە، گىچە، كىچە» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. مەسىلەن، سەن يېزىپ بولغۇچە مەن كىيىمەن. ئۇ كەلمىگىچە ئىشلەپ تۇرغىن. 3) پېئىل يىلتىزىغا «غاچ، قاچ، گەچ، كەچ» قوشۇمچىلىرىنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ياز - غان، كەت - كەچ، ماڭ - غاچ، بار - غاچ. 4) پېئىل يىلتىزىغا

يـاز ـ غـلى، كەت ـ كـلى، كۆر ـ گـلى، ياد ـ قـلى.

95 ـ سوئال: رەۋىشداشلار ياسلىشىغا قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇ قايسى؟

جاۋاب: رەۋىشداشلار ياسلىشىغا قاراپ: 1) ھالەت رەۋىشداشلار: كۆرۈپ، يېزىپ، ئوقۇپ. 2) ۋاقىت رەۋىشداشلار: يازغىچە، كۆرگىچە، ئوقۇغۇچە. 3) چېتىلما رەۋىشداشلار: يازغاچ، كۆرگەچ، ئوقۇغاچ. 4) سەۋەب رەۋىشداشلار: يازغاچقا، كۆرگەچكە، ئوقۇغاچقا. 5) مەقسەت رەۋىشداشلىرى: يازغىلى، كۆرگىلى، ئوقۇغىلى.

96 ـ سوئال: ئىسىمداش (ھەربىرتىنام) دېگەن نېمە؟ ئۇ قانداق ياسىلىدۇ؟

جاۋاب: ھېچقانداق زامانغا تەۋە بولماي ھەم پېئىللىق، ھەم ئىسىملىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان پېئىل تۈرى ئىسىمداش دەپ ئاتىلىدۇ. ئىسىملار تۆۋەندىكىدەك ئۇسۇللار بىلەن ياسىلىدۇ:

1) پېئىل يىلتىزىغا «ش، ىش، ۇشى، ۇشى» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ئوقۇ + ش، ياز + ىش. كۆر + ۇش، تۇت ـ ۇش. 2) پېئىل يىلتىزىغا «ماق، مەك» قوشۇمچىسى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ياز + ماق، ئوقۇ + ماق، كۆر + مەك. 3) پېئىل يىلتىزىغا «غۇ، قۇ، گۇ، كۇ» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ ياسىلىدۇ. مەسىلەن، ياز + غۇ، يات + قۇ، سۈركە + گۇ

97 ـ سوئال: رەۋىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: پېئىل ۋە سۈپەتنىڭ تۈرلۈك خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى ـــ رەۋىش دەپ ئاتىلىدۇ.

98 - سوئال: رەۋىشلەر توزۇلۇش جەھەتتىن قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: رەۋىشلەر تۈزۈلۈش جەھەتتىن ئاددىي رەۋىش، قوشما رەۋىش ۋە ياسالما رەۋىش دېگەن ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

99 - سوئال: ئاددىي رەۋىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بىرلا تومۇردىن تۈزۈلگەن رەۋىشلەر ــ ئاددىي رەۋىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، چاپسان، ئاستا، ھازىر، ھامان، كېيىن، دەرھال.

100 - سوئال: قوشما رەۋىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بەلگىلىك تەرتىپتە كەلگەن جۈپ سۆزلەردىن ياكى ئىككى سۆزنىڭ بەلگىلىك تەرتىپتە قاتارلىشىپ كېلىشىدىن تۈزۈلگەن رەۋىشلەر ــ قوشما رەۋىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئالمان - تالمان، ئۆپۈل - توپۈل، سەل - پەل.

101 - سوئال: ياسالما رەۋىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تۈپ سۆزلەرگە تۈرلۈك سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلارنىڭ ئۇلىنىشى بىلەن ياسالغان رەۋىشلەر ــ ياسالما رەۋىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئاساسەن، چۈشكىچە، كەچ + لەپ.

102 - سوئال: رەۋىشلەر مەنىسىگە ئاساسەن قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: رەۋىشلەر بىلدۈرىدىغان مەنىسى ۋە جۈملىسىدىكى ۋەزىپىسىگە ئاساسەن: ھالەت رەۋىشلىرى، ئورۇن رەۋىشلىرى، ۋاقىت رەۋىشلىرى، دەرىجە رەۋىشلىرى، مىقدار رەۋىشلىرى دېگەن بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

103 - سوئال: هالەت رەۋىشى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەرىكەتنىڭ تۇرلۇك ھالىتىنى بىلدۈرىدىغان رەۋىشلەر — ھالەت رەۋىشلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، چاپسان، ئاستا، ئاران، ھارماي - تالماي.

104 - سوئال: ئورۇن رەۋىشلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئورنىنى ياكى يۆنىلىشىنى بىلدۈرىدىغان رەۋىشلەر — ئورۇن رەۋىشى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، نېرى، يېرى، ئالدى، كەينى، يۇقىرىدا، تۆۋەندە.

105 - سوئال: ۋاقىت رەۋىشلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەرىكەتنىڭ ۋاقتىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان رەۋىشلەر — ۋاقىت رەۋىشلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ھازىر، بۇلتۇر، ھازىرغىچە، قىشقىچە.

106 - سوئال: دەرىجە رەۋىشى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەرىكەتنىڭ دەرىجىسى، مىقدارىنى، ئۆلچىمىنى بىلدۈرىدىغان رەۋىشلەر دەرىجە رەۋىشلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ناھايىتى، ئىنتايىن، خويمۇ، پۈتۈنلەي.

107 - سوئال: مەقسەت رەۋىشى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئىشقا ئېشىشىدىكى مەقسىتىنى بىلدۈرىدىغان رەۋىشلەر — مەقسەت رەۋىشلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

108 - سوئال: يارده‌مچى سۆزلەر دېگەن نېمە؟ يارده‌مچى سۆزلەر قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟

جاۋاب: ئۆز ئالدىغا لېكسىكىلىق مەنە بىلدۈرمەيدىغان، سۆز ۋە جۈملىلەرنى ئۆزئارا باغلاش، ئۇلارنىڭ مەنىسىنى تولۇقلاش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان سۆزلەر — يارده‌مچى سۆز دەپ ئاتىلىدۇ.

يارده‌مچى سۆزلەر تۆۋەندىكىدەك ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ:

1) تىركەلمىلەر: (بىلەن، ئۈچۈن، ئارقىلىق، توغرىسىدا، توغرۇلۇق قاتارلىقلار)؛ 2) باغلىغۇچىلار: (ۋە، ھەم، بىلەن، ھەمدە، يەنە، يا، ياكى، نە، قا، بەلكى، شۇڭلاشقا، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەمما، لېكىن، بىراق)؛ 3) يۆكلىمىلەر: (دۇ، يۇ، چۇ، مۇ، غۇ.....)

109 - سوئال: جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تولۇق ئايانغلاشقان ئوي - پىكىرنى بىلدۈرگەن بىر سۆز ياكى بىرقانچە سۆزنىڭ ئۆزئارا بىرىكمىسى جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ.

110 - سوئال: جۈملە يېزىلغاندا ئاخىرىغا قانداق تىنىش بەلگىلىرى قويۇلىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىنى يازغاندا، ھەربىر جۈملە ئاخىرىغا مۇشۇ جۈملىنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ: چېكىت (.)، پەش (،)، سوئال (؟)، ئۈندەش (!) بەلگىلىرى قويۇلىدۇ.

111 - سوئال: جۈملە مەزمۇنىغا ئاساسەن قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىلەر مەزمۇنى ۋە ئېيتىلىش ئاھاڭىغا

جۈمله، ④ ئۇندەش جۈمله دېگەن تۆت تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

112 - سوئال: خەۋەر جۈمله دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بىرەر شەيئى - ھادىسە، ئىش - ھەرىكەت ھەققىدىكى ئوي - پىكىرنى خەۋەر ياكى بايان تەرىقىسىدە ئىپادىلەپ بېرىدىغان جۈملىلەر — خەۋەر جۈمله دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، تاك ئاتتى، ئوقۇغۇچىلار گىمناستىكا ئوينىماقتا.

113 - سوئال: خەۋەر جۈملىلەر سۆزلىگەندە قانداق ئاھاڭ بىلەن ئېيتىلىدۇ؟ يېزىقتا قانداق تىنىش بەلگىسى قويۇلىدۇ؟

جاۋاب: خەۋەر جۈملىلەر سۆزلىگەندە ئىنتوناتسىيە جەھەتتىن بىر خىل ئاھاڭدا ئېيتىلىپ كېلىپ، جۈملىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە تاۋۇش پەسىيىپ چۈشىدۇ. سۆزلىگەندە بىر جۈملە بىلەن ئىككىنچى جۈملىنىڭ چېكى تىنىش (پائۇزا) ئارقىلىق ئىپادىلەنسە، يېزىقتا چېكىت ياكى پەش ۋە ياكى چېكىتلىك پەش ئارقىلىق ئايرىلىدۇ.

114 - سوئال: سوئال جۈمله دېگەن نېمە؟ قانداق ئىنتوناتسىيە بىلەن ئېيتىلىدۇ؟ قانداق تىنىش بەلگىسى قويۇلىدۇ؟

جاۋاب: مەلۇم نەرسە، ھادىسە ياكى ئىش - ھەرىكەت توغرىسىدا سوئال مەزمۇنىدا ئېيتىلىدىغان جۈملە — سوئال جۈمله دەپ ئاتىلىدۇ. سوئال جۈملىلەردىكى سوئال مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر، شۇ جۈملىدىكى ئادەتتىكى سۆزلەرگە قارىغاندا كۆتۈرەڭگۈرەك ئىنتوناتسىيە بىلەن ئېيتىلىدۇ. سوئال جۈملىلەرنىڭ ئاخىرىغا يېزىقتا سوئال بەلگىسى (؟) قويۇلىدۇ.

115 - سوئال: سوئال جوملىلەر قانداق توزۇلىدۇ؟

جاۋاب: تۆۋەندىكىدەك ئۈچ خىل ئۇسۇل بىلەن توزۇلىدۇ:

1) سوئال ئالماشلىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن توزۇلىدۇ: مەسىلەن، سىز كىم بولىسىز؟ سىز قەيەردە ئوقۇيسىز؟

2) جۈملىدە خەۋەرنىڭ ئاخىرىغا «مۇ، ما، دۇ، چۇ، دا، دە» ئۇلانمىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن توزۇلىدۇ. مەسىلەن، بۇ كىتابنى سەن ئوقۇغانمۇ؟ سەن كەپسەن، ئايگۈلچۇ؟

3) جۈملىدە سوئال ئالماشلىرى، سوئال ئۇلانمىلىرى قاتناشمىسىمۇ جۈملە ئاخىرىدىكى سۆزنىڭ سوئال ئاھاڭىدا ئېيتىلىشى بىلەن سوئال جۈملە توزۇلىدۇ. مەسىلەن، شۇنداق قىلىپ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بەردىم دېگىن؟

116 - سوئال: بۇيرۇق جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: سۆزلىگۈچىنىڭ بۇيرۇق، ئۆتۈنۈش، تىلەك، شۇنار، چاقىرىق، ئۈمىد، ئارزۇ مەزمۇنىدىكى ئوي - پىكىرلىرىنى ئىپادىلەيدىغان جۈملىلەر — بۇيرۇق جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، پاتەمنى چاقىرغىلى سىز بېرىڭ. ئۇلار دەرھال كەلسۇن.

117 - سوئال: بۇيرۇق جۈملىلەر قانداق تىنتوناتسىيە بىلەن ئېيتىلىدۇ؟ يېزىقتا قانداق تىنىش بەلگىسى قويۇلىدۇ؟

جاۋاب: بۇيرۇق جۈملىلەرنىڭ بەزىلىرى ئېغىزدا كۆچلۈك ۋە كۆتۈرەڭگۈ ئاھاڭدا ئېيتىلسا، بەزىلىرى پەس ئاھاڭدا ئېيتىلىدۇ. يەنى بۇيرۇق، شۇنار ۋە ئارزۇ، چاقىرىق مەنىسىدىكى بۇيرۇق جۈملىلەر كۆچلۈك، كۆتۈرەڭگۈ ئاھاڭدا ئېيتىلىدۇ. يېزىقتا بولسا ئۇندەش (!) بەلگىسى قويۇلىدۇ. ئۆتۈنۈش، تىلەك، مەسلىھەت مەنىسىدىكى بۇيرۇق جۈملىلەر پەسرەك

ياشسۇن ئۇلۇغ ۋەتەنىمىز! (شۇئار) رۇخسەت قىلىڭ، مەن باراي. (ئۆتۈدۈش)

118 - سوئال: ئۇندەش جۇملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: سۆزلىگۈچىنىڭ تۇرلۇك ھېس - ھاياجانلىرىنى (ئارزۇ - ئارمان، خۇشاللىق، قانائەتلىنىش، غەزەپلىنىش، خاپا بولۇش، پۇشايمان قىلىش، ئەجەبلىنىش، زوقلىنىش قاتارلىقلار) ئىپادىلەيدىغان جۇملىلەر — ئۇندەش جۇملە دېيىلىدۇ. ئۇندەش جۇملىلەردىن كېيىن ئۇندەش بەلگىسى (!) قويۇلىدۇ. مەسىلەن، ئىخ، ئىنا ۋەتەن! سەن نېمىدېگەن گۈزەلسەن!

119 - سوئال: جۇملىدىكى سۆزلەرنىڭ باغلىنىش يوللىرى نەچچە خىل بولىدۇ؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: ئىككى خىل بولىدۇ. ① تەڭداش باغلىنىش. ② بېقىندى باغلىنىش.

120 - سوئال: مۇستەقىل باغلىنىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: جۇملىدە ۋەزىپىسى ئوخشاش بولغان سۆزلەرنىڭ باغلىغۇچىلار ئارقىلىق (ۋاستىلىك) ياكى باغلىغۇچىلارسىز (ۋاستىسىز) ئۇيۇشۇپ باغلىنىپ كېلىشى مۇستەقىل باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بۇ باغدا ئالما، ئۆرۈك قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر بار. باغدا ئالما ۋە نەشپۈتلەر پىشىپ كەتتى.

121 - سوئال: بېقىندى باغلىنىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: جۇملە تەركىبىدىكى بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى بىر سۆزگە بېقىنىپ = ئەگىشىپ كېلىشى — بېقىندى باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ.

122 - سوئال: بېقىندى باغلىنىش نەچچە خىل بولىدۇ؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: تۆت خىل بولىدۇ. ئۇلار: ① كېلىشىش باغلىنىش، ② چىرمىشىش باغلىنىش، ③ باشقۇرۇش باغلىنىش، ④ يانداش باغلىنىش.

123 - سوئال: كېلىشىش باغلىنىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بېقىندى سۆزنىڭ باش سۆزگە ئەگىشىپ، ئۇنىڭ بىلەن سان ۋە شەخس جەھەتتىن ئۆزئارا ماسلىشىپ كېلىشى — كېلىشىش باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ، كېلىشىش باغلىنىش ئاساسەن، ئىگە بىلەن خەۋەر ئوتتۇرىسىدا بولىدۇ. مەسىلەن، مەن تىرىشىپ ئوقۇۋاتىمەن. بۇ جۈملىدىكى «مەن» بېقىندى سۆز «ئوقۇۋاتىمەن» دېگەن سۆز بىلەن سان ۋە شەخس جەھەتتىن ئۆزئارا ماسلىشىپ، كېلىشىش يولى بىلەن باغلىنىپ كەلگەن، يەنى ھەر ئىككى سۆز II شەخسته بىرلىك.

124 - سوئال: چىرمىشىش باغلىنىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بېقىنغۇچى سۆزنىڭ ئىگىلىك كېلىشته، بېقىندۇرغۇچى سۆزنىڭ ئىگىلىك (شەخسته) تۇرلىنىپ، باغلىنىپ كېلىشى — چىرمىشىش باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مېنىڭ ئوگىنىش ئىرادەم كۈچلۈك (مېنىڭ ئىرادەم)، مەكتەپنىڭ دەرۋازىسى ناھايىتى يوغان ئىكەن (مەكتەپنىڭ دەرۋازىسى).

125 - سوئال: باشقۇرۇش باغلىنىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بېقىنغۇچى سۆزنىڭ بېقىندۇرغۇچى سۆزنىڭ تەلىپى بويىچە باش كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىشتىن باشقا

شى ــ باشقۇرۇش باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مەكتەپنى سۈيۈش، مەكتەپتە ئوقۇش، مەكتەپكە مېڭىش، مەكتەپتىن قايتىش.

126 - سوئال: يانداش باغلىنىش دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بېقىنغۇچى سۆز بىلەن بېقىندۇرغۇچى سۆزنىڭ قوشۇمچىلار بىلەن ئەمەس، ئۆزلىرىنىڭ ئورۇن تەرتىپى ئارقىلىق باغلىنىپ كېلىشى ــ يانداش باغلىنىش دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، قىزىل قەغەز، چىرايلىق باغ، ئاق كۆڭۈل ئادەم.

127 - سوئال: جۈملە بۆلەكلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: جۈملىدە مەلۇم گرامماتىكىلىق ۋەزىپە ئۆتەپ، بەلگىلىك سوئالغا جاۋاب بولۇپ كېلىدىغان سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى ــ جۈملە بۆلىكى دەپ ئاتىلىدۇ.

128 - سوئال: جۈملە بۆلەكلىرى جۈملىدە ئۆتەيدىغان رولىغا قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: جۈملە بۆلەكلىرىنىڭ بەزىلىرى جۈملىدە يېتەكچى (باش) رول ئوينىسا، بەزىلىرى قوشۇمچە (ئەگەشمە) رول ئوينايدۇ. جۈملە بۆلەكلىرى جۈملىدە ئۆتەيدىغان رولىغا قاراپ، باش بۆلەك ۋە ئەگەشمە بۆلەك دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

129 - سوئال: باش بۆلەك دېگەن نېمە؟ ئۇ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىنىڭ تۈزۈلۈشىگە ئاساس بولىدىغان، جۈملىدە تولۇق ئايانغلاشقان ئوي - پىكىرنى ئىپادىلەشتە ئاساسلىق رول ئوينايدىغان سۆز ۋە سۆز بىرىكمىسى ــ جۈملىنىڭ باش بۆلىكى دېيىلىدۇ.

بۆلۈنىدۇ.

130 - سوئال: ئەگەشمە بۆلەك دېگەن نېمە؟ ئەگەشمە بۆلەك قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىدە ئىگە بىلەن خەۋەرنى ياكى ئۆزئارا بىر - بىرىنى ئېنىقلاپ، تولدۇرۇپ كېلىدىغان بۆلەكلەر — جۈملىنىڭ ئەگەشمە بۆلەكلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئەگەشمە بۆلەكلەر: ئېنىقلىغۇچى، تولدۇرغۇچى، ھالەت دېگەن ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

131 - سوئال: ئىگە دېگەن نېمە؟ ئىگىگە قانداق سوئاللار بېرىلىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىنىڭ كىم ياكى نېمە توغرىسىدا ئېيتىلغان لىقنى بىلدۈرىدىغان باش بۆلىكى ئىگە دېيىلىدۇ.

ئىگىگە: كىم؟ نېمە؟ كىمى؟ نېمىسى؟ كىملەر؟ نېمىلەر؟ قانچە؟ قايەر؟ دېگەنگە ئوخشاش سوئاللار بېرىلىدۇ. مەسىلەن، بۇلبۇل قىزىلگۈل ئىشقىدا سايراۋاتىدۇ. مەن — ئوقۇتقۇچى. بىزنىڭ مەكتەپ مەنزىرىلىك جايغا ئورۇنلاشقان.

132 - سوئال: خەۋەر دېگەن نېمە؟ خەۋەرگە قانداق سوئال بېرىلىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىدە ئىگىنىڭ ئىش - ھەرىكىتىنى، سۈپىتىنى، كىم، نېمە ئىكەنلىكىنى ۋە باشقا بەلگىلىرىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان باش بۆلەك — خەۋەر دەپ ئاتىلىدۇ.

جۈملىنىڭ خەۋىرىگە: نېمە قىلدى؟ نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ نېمە قىلدۇ؟ نېمە قىلماقتا؟ نېمە بوپتۇ؟ نېمە قىلىندى؟

بولۇپ كېلىدۇ.

133 - سوئال: ئۇيغۇر تىلىدا خەۋەرسىز جۈملە تۈزگىلى بولامدۇ؟

جاۋاب: ئۇيغۇر تىلىدا ئىگىسىز ياكى ئىگىسى يوشۇرۇن جۈملىلەرنى تۈزگىلى بولىدۇ، ئەمما خەۋەرسىز جۈملىلەرنى تۈزگىلى بولمايدۇ. مەسىلەن، گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلدى. ئۆيدىن چىقىپ، ئۇدۇل مەكتەپكە باردىم.

134 - سوئال: قانداق سۆزلەر خەۋەر بولالايدۇ؟

جاۋاب: جۈملىنىڭ ئاخىرىدا كەلگەن مۇستەقىل سۆزلەرنىڭ ھەممىسى خەۋەر بولالايدۇ.

135 - سوئال: تولدۇرغۇچى دېگەن نېمە؟ قانداق سۆزلەر تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلەلەيدۇ؟

جاۋاب: پېئىلدىن تۈزۈلگەن، خەۋەر بىلەن باشقۇرۇش باغلىنىشتا كېلىپ، جۈملە مەزمۇنىنى تولدۇرۇپ، كېڭەيتىپ كېلىدىغان ئەگەشمە بۆلەك — تولدۇرغۇچى دەپ ئاتىلىدۇ.

مۇستەقىل سۆز تۈركۈملىرىنىڭ ھەممىسى تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلەلەيدۇ. مەسىلەن، تاپشۇرۇقنى ئىشلىدىڭمۇ؟ مەن بۇ خەۋەرنى رادىئودىن ئاڭلىدىم. ئۇلارنىڭ كەلگىنىنى ئەخمەتتىن ئاڭلىدىم. سەككىزنى ئۇچكە قوشساق ئون بىر بولىدۇ.

136 - سوئال: تولدۇرغۇچى قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسى؟

جاۋاب: تولدۇرغۇچىلار ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى ۋە ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

گەن تولدۇرغۇچىلار ــ ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى بولىدۇ.

«بىلەن، ھەققىدە، توغرۇلۇق، ئۈچۈن» دېگەنگە ئوخشاش يارىمچى سۆزلەر ۋە ئورۇن كېلىش، چىقىش كېلىش، يۆنىلىش كېلىش بىلەن كەلگەن سۆزلەر (ئورۇن ۋە ۋاقىتنى بىلدۈرىدىغانلىرىدىن باشقىسى) جۈملىدە ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن، مەن بۇ قەلەمنى پەرھاتتىن ئالدىم.

ئۆتۈمسىز ئۆتۈملۈك

137 - سوئال: ئېنىقلىمىغۇچى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: جۈملىدە ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ بەلگىسىنى (سۈپىتىنى، سانىنى، دەرىجىسىنى، ھەجمىنى، نېمىدىن ياسالغانلىقىنى)، كىمگە، نېمىگە قاراشلىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان ئەگەشمە بۆلەك ــ ئېنىقلىمىغۇچى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئېنىقلىمىغۇچىلار: «قانداق؟ قايسى؟ كىمنىڭ؟ نېمىنىڭ؟ قانچە؟ نەچچىنچى؟ نەدىكى؟ قەيەرنىڭ؟ دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ.

138 - سوئال: يىغىق ئاددىي جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش بۆلەكلەر (ئىگە بىلەن خەۋەر) دىنلا تۈزۈلگەن ئاددىي جۈملە ــ يىغىق ئاددىي جۈملە دېيىلىدۇ. مەسىلەن، يامغۇر ياغدى، مۇسابىقە باشلاندى.

139 - سوئال: يېيىق ئاددىي جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش ھەم ئەگەشمە بۆلەكلەردىن تۈزۈلۈپ، بىرلا ئايا غلاشقان ئوي - پىكىرنى بىلدۈرگەن ئاددىي جۈملىلەر ــ يېيىق ئاددىي جۈملە دېيىلىدۇ. مەسىلەن، تۇنۇگۈن قار كېچىچە ياغدى.

جاۋاب: ئىگىسى بەزىدە ئېيتىلىپ، بەزىدە ئېيتىلمايدىغان. لېكىن ئېيتىلمىسىمۇ ئىگىسىنىڭ كىم ياكى نېمە ئىكەنلىكى خەۋەردىن ئېنىق بىلىنىپ تۇرىدىغان ئاددىي جۈملە ــ ئىگىلىك جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بىز بۇ يىل تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرىمىز. مەن تۇنۇگۈن كىتابخانىغا باردىم.

141 - سوئال: ئىگىسىز جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىگىسى يوق، خەۋىرى ھېچكىمگە باغلىق بولمىغان ئاددىي جۈملە ــ ئىگىسىز ئاددىي جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، قىيىنچىلىق ئالدىدا تەۋرەنمەسلىك لازىم.

142 - سوئال: تولۇق ئاددىي جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: مۇناسىۋەتلىك بۆلەكلىرى تولۇق ئېيتىلغان ئاددىي جۈملىلەر ــ تولۇق ئاددىي جۈملە دېيىلىدۇ. مەسىلەن، بىز ئۇزۇلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەۋاتىمىز.

143 - سوئال: تولۇقسىز جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: مۇناسىۋەتلىك بۆلەكلىرى تولۇق ئېيتىلمىغان ياكى مەلۇم بۆلەكلىرى چۈشۈپ قالغان ئاددىي جۈملىلەر ــ تولۇقسىز ئاددىي جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، قايىقتىن كىلىۋاتسەن؟

ــ بازاردىن.

قۇربانىنى كۆردۈڭمۇ؟

ــ كۆرمىدىم.

144 - سوئال: ھالەت دېگەن نېمە؟ ھالەتكە قانداق سوئاللار بېرىلىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىدە ئىش ــ ھەرىكەتنىڭ قانداق ھالىدا

بىلەن باغلىق بولغان ئورنىنى، ۋاقتىنى بىلدۈرىدىغان ئەگەشمە مۆلەك ـ ھالەت دېيىلىدۇ.

ھالەتكە: قانداق؟ قانداق قىلىپ؟ قاچان؟ قەيەردە؟ نېمە ئۈچۈن؟ نېمە قىلغىلى؟ كىم ئۈچۈن؟ كىمنى دەپ؟ نېمە قىلىپ؟ كىم ئارقىلىق؟ قاياققا قاراپ؟ نېمە ئارقىلىق؟ قەيەر-دىن؟ قاچانغىچە؟ نەگىچە؟ نەچچە قېتىم؟ دېگەن سوئاللار بېرد-لىدۇ. مەسىلەن، بىز ئاستا ماڭدۇق. سىنىپ پاكىز تازىلاندى. مەن كىتاب ئالغىلى باردىم.

145 ـ سوئال: ھالەتلەر مەزمۇنىغا قاراپ قانچە تۈر-گە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟

جاۋاب: سۈپەت ـ ھەرىكەت ھالىتى، ئورۇن ھالىتى، ۋاقىت ھالىتى، سەۋەب ھالىتى ۋە مەقسەت ھالىتى دەپ بەش خىلغا بۆلۈنىدۇ.

146 ـ سوئال: سۈپەت ـ ھەرىكەت ھالىتى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ قانداق ھالدا ئورۇندالغان-لىقىنى، ئورۇندىلىۋاتقانلىقىنى، ئورۇندىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدد-غان ھالەت ـ سۈپەت ـ ھەرىكەت ھالىتى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئەخمەت چاپسان يۈگۈردى. يامغۇر قاتتىق يېغىشقا باشلىدى.

147 ـ سوئال: ئورۇن ھالىتى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئورنىنى بىلدۈرىدىغان ھالەت ـ ئورۇن ھالىتى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مەن خوتەندە بىر يىل تۇردۇم. دادام زاۋۇتقا كەتتى.

148 - سوئال: ۋاقىت هالىتى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەربىر تەنىڭ ۋاقتىنى بىلدۈرىدىغان هالەت - ۋاقىت هالىتى دېيىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇ هازىر چىقىپ كەتتى. بۇ ئىشنى ئەتىگىنچە ئىشلەپ تۈگىتىمىز.

149 - سوئال: سەۋەب هالىتى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەربىر تەنىڭ سەۋەبىنى بىلدۈرىدىغان هالەت - سەۋەب هالىتى دېيىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇ ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويغانلىقتىن، تېز ئالغا باستى. غۇنچەم ياخشى ئىشلىگەنلىكتىن، مۇكاپاتلاندى.

150 - سوئال: مەقسەت هالىتى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئىش - ھەربىر تەنىڭ مەقسىتىنى بىلدۈرىدىغان هالەت - مەقسەت هالىتى دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇ بىز بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەپتۇ. بىز كېنو كۆرگىلى باردۇق.

151 - سوئال: جۈملىنىڭ تەڭداش بۆلەكلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: جۈملىدە بىر - بىرىگە بېقىنمايدىغان، ئوخشاش سىنتاكسلىق تۈزۈلۈش ۋە ئوخشاش ۋەزىپىدە كەلگەن بۆلەك-لەر - جۈملىنىڭ تەڭداش بۆلەكلىرى دەپ ئاتىلىدۇ.

جۈملىنىڭ بەش خىل بۆلىكىنىڭ ھەممىسى تەڭداش بۆلەك بولۇپ كېلىۋېرىدۇ. مەسىلەن، كوچىلار، ئېتىزلار، دالىلار، تاغلار، باغلار ياپيېشىل باھار لىباسىنى كىيىشتى (تەڭداش ئىگە). ئۇ ئەقىللىق، كەمتەر، چېچەن، مۇلايىم كىشى ئىدى (تەڭداش ئېنىقلىغۇچى). ئادەم ھەر كۈنى مەلۇم مىقداردا

سۆ، تۆز، ئكراخمال، ئاقسل، مايلارنى ئىستېمال قىلىدۇ (تەڭداش تولدۇرغۇچى). بىزنىڭ سىنىپىمىز يورۇق، پاكىز (تەڭداش خەۋەر). مەكتەپتە، كوچىدا، جامائەت سورۇنلىرىدا ئىنتىزامنى قاتتىق ساقلاش كېرەك (تەڭداش ھالەت).

152 - سوئال: جۈملىلەر تۈزۈلۈشىگە قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: جۈملىلەر تۈزۈلۈشىگە قاراپ ئاددىي جۈملە ۋە قوشما جۈملە دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

153 - سوئال: قوشما جۈملە دېگەن نېمە؟ ئۇ تۈزۈلۈشىگە قاراپ قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: مەزمۇن جەھەتتىن بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئاددىي جۈملىلەردىن تۈزۈلۈپ، مۇرەككەپ ئوي - پىكىرلەرنى ئىپادىلەيدىغان جۈملىلەر — قوشما جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ.

قوشما جۈملە تەڭداش قوشما جۈملە، بېقىندىلىق قوشما جۈملە ۋە ئارىلاش قوشما جۈملە دېگەن ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

154 - سوئال: تەڭداش قوشما جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تەڭ ھوقۇقلۇق، مۇستەقىل، بىر - بىرىگە بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك ئاددىي جۈملىلەردىن تۈزۈلگەن قوشما جۈملە — تەڭداش قوشما جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئادەم مەڭگۈ ياشىمايدۇ، ئۇنىڭ ياخشى نامى مەڭگۈ ساقلىنىپ قالىدۇ. ئۇ تېز ئوقۇيدۇ لېكىن تېز يازالمايدۇ.

155 - سوئال: قوشما جۈملە قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: تەڭداش قوشما جۈملىلەرنىڭ تەركىبىدىكى ئاددىي جۈملىلەر مەلۇم ئىنتوناتسىيە ياكى باغلىغۇچىلارنىڭ ياردىمى

بىلەن ئۆزئارا باغلىنىپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلار: ① باغلىغۇچىلار ئارقىلىق باغلانغان تەڭداش قوشما جۈملە، ② باغلىغۇچىلارسىز باغلانغان تەڭداش قوشما جۈملە دەپ ئىككىسىگە بۆلۈنىدۇ.

156 - سوئال: باغلىغۇچىلار ئارقىلىق باغلانغان تەڭداش قوشما جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: مەلۇم باغلىغۇچىلار ئارقىلىق، ئۆزئارا تەڭ دەرىجىدە باغلىنىپ كەلگەن ئاددىي جۈملىلەردىن تۈزۈلگەن قوشما جۈملە — باغلىغۇچىلار ئارقىلىق باغلانغان تەڭداش قوشما جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، دۇنيادا مەڭگۈ ياشاش مۇمكىن ئەمەس، ئەمما ياخشى نام قالدۇرۇش ئۇلۇغ ساناەتتۇر. مۇئەللىم ئاۋۋال سۆزلىدى، ئاندىن كېيىن مەشىق قىلدۇردى.

157 - سوئال: باغلىغۇچىلارسىز باغلانغان قوشما جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تەركىبىدىكى ئاددىي جۈملىلەر باغلىغۇچىلارنىڭ يارىدىمىسىز باغلانغان قوشما جۈملىلەر — باغلىغۇچىلارسىز باغلانغان تەڭداش قوشما جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مەن ماقالە يېزىۋاتىمەن. مۇنىرە رەسىم سىزىۋاتىدۇ. ئاسمانني بۇلۇت قاپلىدى، يامغۇر ياغمىدى.

158 - سوئال: بېقىندىلىق قوشما جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئۆزئارا بېقىنىش ۋە بېقىندۇرۇش يولى بىلەن باغلانغان بىرنەچچە ئاددىي جۈملىدىن تۈزۈلگەن، قوشما ئۇيۇشمىكىرنى ئىپادىلەيدىغان جۈملە — بېقىندىلىق قوشما جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ.

159 - سوئال: بېقىندىلىق قوشما جۈملە تەركىبىدە قانچە تەركىب بولىدۇ؟

جاۋاب: بېقىندىلىق قوشما جۈملە تەركىبىدىكى ئاددىي جۈملىلەر بېقىنىش ۋە بېقىندۇرۇش يولى بىلەن ئۆزئارا باغلىنىپ كەلگەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ بىرى باش جۈملە، يەنە بىرى بېقىندى جۈملىدىن ئىبارەت ئىككى تەركىب بولىدۇ.

160 - سوئال: باش جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: بېقىندىلىق قوشما جۈملە تەركىبىدىكى ئىككىنچى بىر ئاددىي جۈملىنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇپ كەلگەن جۈملە — باش جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بۈگۈن كۈن ئوچۇق بولغاچقا، بالىلار كۆڭۈللۈك ئويناندى. بېقىندى جۈملە

باش جۈملە

قىزىلگۈلىلەر ئېچىلغاندا، بىز سىلەرنىڭ باغقا بارىمىز.

ئەگەشمە جۈملە باش جۈملە

161 - سوئال: بېقىندى جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش جۈملىگە ئەگىشىپ، ئۇنىڭ بىرەر بۆلىكىنى ياكى پۈتۈن جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى تولۇقلاپ، ئېنىقلاپ كەلگەن ئاددىي جۈملە — بېقىندى جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئالدىنقى سوئالنىڭ جاۋابىدىكى «قىزىلگۈللەر ئېچىلغاندا»، «بۈگۈن كۈن ئوچۇق بولغاچقا» دېگەن جۈملىلەر بېقىندى جۈملىدۇر.

162 - سوئال: بېقىندى جۈملە قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

جاۋاب: بېقىندىلىق قوشما جۈملە تەركىبىدىكى بېقىندى

دۇ ۋە شۇ ئەگەشمە بۆلەكلەرگە بۆرىلىدىغان سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بېقىندىلىق قوشما جۈملە تەركىبىدىكى بېقىندى جۈملىلەر شۇ جۈملىدە ئۆتەيدىغان ۋەزىپىسى ۋە ئىپادىلەيدىغان مەزمۇنىغا قاراپ: ئىگە بېقىندى جۈملە، خەۋەر بېقىندى جۈملە، تولدۇرغۇچى بېقىندى جۈملە، ئىنقلىغۇچى بېقىندى جۈملە، ھالەت بېقىندى جۈملىدىن ئىبارەت بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

163 - سوئال: ئىگە بېقىندى جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش جۈملىدىكى كۆرسىتىش ئالماشتىن كەلگەن ئىگىنى ئىنقلاپ كېلىدىغان بېقىندى جۈملە — ئىگە بېقىندى جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. ئىگە بېقىندى جۈملە كىم؟ نېمە؟ دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن،

كىم كەلمەي بولسا، شۇ ئالغا باسىدۇ.

ئىگە بېقىندى جۈملە

164 - سوئال: خەۋەر بېقىندى جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش جۈملىدىكى كۆرسىتىش ئالماشتىن ئىنقلاپ كەلگەن خەۋەرنى ئىنقلاپ كەلگەن بېقىندى جۈملە — خەۋەر بېقىندى جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، باغنىڭ چوڭقۇرى

خەۋەر بېقىندى جۈملە

شۇنداقكى، بىرنەچچە سائەتتە ئاران ئايلىنىپ بولالايسەن.

165 - سوئال: تولدۇرغۇچى بېقىندى جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش جۈملىدىكى كۆرسىتىش ئالماشتىن كەلگەن تولدۇرغۇچىنى ئىنقلاپ، روشەنلەشتۈرۈپ كېلىدىغان بېقىندى

شۇنى بىلىش كېرەككى، ل. مۇتەللىپ بىر تامچە قېنى باش جۈملە
قالغۇچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش قىلغان.

166 - سوئال: ئېنىقلىغۇچى بېقىندى جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش جۈملىدىكى كۆرسىتىش ئالماشتىن كەلگەن ئېنىقلىغۇچىنى ئېنىقلاپ كېلىدىغان بېقىندى جۈملە ــ ئېنىقلىغۇچى بېقىندى جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بۇ گۈل شۇنداق چىرايلىقكى، قارىساڭ قارىغۇڭ كېلىدۇ. ئېنىقلىغۇچى بېقىندى جۈملە

167 - سوئال: ھالەت بېقىندى جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: باش جۈملىنىڭ خەۋىرىدە ئىپادىلەنگەن ئىش - ھەرىكەتنىڭ تۈرلۈك خۇسۇسىيەتلىرىنى ئېنىقلاپ كېلىدىغان بېقىندى جۈملە ــ ھالەت بېقىندى جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇ شۇنداق خۇشال بولدىكى، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى.

ھالەت بېقىندى جۈملە

168 - سوئال: كۆپ بېقىندىلىق قوشما جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: تەركىبىدە ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق بېقىندى جۈملىلىرى بولغان قوشما جۈملىلەر ــ كۆپ بېقىندىلىق قوشما جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئەتىيازكەلگەندە، يەرلەر

بۇ بېقىندىلىق قوشما جۈملىدە ئۇچ بېقىندى جۈملە «بىز باغ سەيلىسىگە چىقىمىز» دېگەن باش جۈملىگە بىۋاستە ھالدا باغلانغان.

169 - سوئال: كۆچۈرمە جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئاپتور باشقىلارنىڭ گەپ - سۆزىنى ھېچبىر ئۆزگەرتمەستىن، شۇ قېلىپتا ئۆز گېپى ئىچىگە كىرگۈزۈپ ئىشلەتكەن بولسا، بۇنداق جۈملە كۆچۈرمە جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. كۆچۈرمە جۈملە ئاپتور سۆزىنىڭ بېشىدا، ئوتتۇرىسىدا ۋە ئاخىرىدا كېلىۋېرىدۇ. مەسىلەن، ئۇلۇغ شائىر نەۋائى: «ئىنسانىنىڭ مۇھىم پەزىلەتلىرىدىن بىرى — ئاتا - ئانىنى ھۆرمەت قىلىش» دېگەنىدى.

170 - سوئال: ئۆزلەشتۈرمە جۈملە دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئاپتورنىڭ باشقا كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى مەزمۇنىنى ساقلاپ قېلىپ، شەكلىنى ئۆزگەرتىپ قوللىنىشى — ئۆزلەشتۈرمە جۈملە دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇلۇغ شائىر نەۋائى ئاپەت كۆرمەسلىك ئۈچۈن، ھەر ۋاقىت ھوشيار بولۇش لازىملىقىنى ئېيتقانىدى.

171 - سوئال: تىنىش بەلگىلىرى دېگەن نېمە؟

جاۋاب: ئوي - پىكىرنى، ئوي - پىكىرنىڭ قىسىم ۋە بۆلەكلەرگە ئايرىلىشىنى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھەر خىل مۇناسىۋەتلەرنى يېزىقتا توغرا كۆرسىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بەلگىلەر، تىنىش بەلگىلىرى دېيىلىدۇ.

ئەمەلىي مەشقلەر قىسمى

ئىلاۋە: بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگەنگەن نەزەرىيە بىلىملىرىگە ئاساسەن ئۆزى مەشق قىلىشقا قالدۇرۇلدى. بەزىلىرىگە ئۇلگە بېرىلدى.

1. تۆۋەندىكى پارچىنى ئوقۇپ، تەركىبىدىكى سۆزلەردە نەچچە تاۋۇش (ھەرپ) بارلىقىنى تىرناق ئىچىگە يېزىپ كۆرسىتىڭ.

ھايات (5) بېغى (4) ئىنسانى (6) ئىلىم (4) بىلەن (5) يۇرىدۇ (6) پۇشايمان (8) قالمىدۇ (6) كىشى (4) ئۆكسۈپ (5) كەتسە (5) بەۋدە (6)

2. تۆۋەندىكى سۆزلەرگە قوشۇمچىلارنىڭ ئۇلىنىشى توغرىمۇ؟ توغرا بولسا تىرناق ئىچىگە «√» بەلگىنى، خاتا بولسا «×» بەلگىسىنى قويۇڭلار.

قوللىرىم ( ), ئۇنىڭ (√), مەكتەپتىدىن (√), ئىشتىن (√), قولۇمنىڭ (√), كۆرسەتسەڭ (√), ئىدارىغا (√), كوللېكتىپقا (√), بىلىم بۇلىقى (√), قۇلىمغا (√), ئۆتكى ( ) يىتىقىم (√), تۇغقىنىم ( ), چېلىكى (√), ئەۋلاددا ( ), كۆزلۇرۇم ( ), تۇزىتىش ( ), بەشىدە ( ), چاپىنىڭ ( ).

3. تۆۆەندىكى جەدۋەلدە بېرىلگەن سۆزلەر تەركىبىدىكى ھەربىر تاۋۇشنى ئۆز تۇرى بويىچە ئايرىپ يېزىڭ.

سۆزلەر	سوزۇق تاۋۇشلار			ئۇزۇك تاۋۇشلار	
	تىل ئالدى	تىل ئارقا	ئارا سوزۇق	جاراڭلىق	جاراڭسىز
مۇقەددەس					
ئەدەبىيات					
تەييارلىق					
قېرىنداش					
دوستلۇق					
ئۇنۇم					

4. تۆۆەندىكى جۈملىلەرنى ئوقۇپ، تەركىبىدىكى ھەربىر سۆزدە نەچچە بوغۇم بارلىقىنى ئاستىدىكى تىرناق ئىچىگە يېزىڭ.

1) تىل ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاقە قورالى
( ) ( ) ( ) ( ) ( ) ( )

2) سىياسىي لىرىكا كۆچلۈك جەڭگىۋارلىققا ئىگە
( ) ( ) ( ) ( ) ( )

3) بۈگۈن رەسمىي دەرس باشلاندى
( ) ( ) ( ) ( )

5. تۆۆەندىكى سۆزلەرنى پىلۇس (+) بەلگىسى بىلەن

بىر سىزىق، يېپىق بوغۇملارنىڭ ئاستىغا ئىككى سىزىق سىزىڭلار.

پىداكارانە، دېھقانلارنىڭ، ئىشلەپچىقىرىش، دەرسلىك، نەشرىيات، تەكرارلاش، دوستلۇق، دوستانە، ئىئانە، پىئونېر.

6. تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ ئەسلى مەنىسى بويىچە بىر جۈملە، كۆچمە مەنىسى بويىچە بىر جۈملە تۈزۈڭ.

باغۋەن، ئاچقۇچ، مېۋە، يول، ئانا.

7. تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ ھەربىرىگە ئىككىدىن مەنىداش سۆز يېزىڭ.

تېز، گۈزەل، دۆلەت، يەر، ناچار، بۇرۇن، دۈشمەن، ياخشى.

8. تۆۋەندىكى شەكىلداش سۆزلەرنىڭ ھەربىرىگە بىردىن جۈملە تۈزۈڭ.

1) ئات:	2) ئات:	3) ئات:
1) كۆك:	2) كۆك:	3) كۆك:
1) ئوت:	2) ئوت:	3) ئوت:
1) چۈش:	2) چۈش:	3) چۈش:

9. تۆۋەندىكى شېئىرنى ئوقۇپ شەكىلداش سۆزلەرنى تېپىڭلار ۋە ھەربىر مىسرادا قانداق مەنە بىلدۈرۈپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭلار.

تاپالمىدىم بەختىمنى ئىزدەپ، نەدە بارىكىن تاڭ دېمە،
ئاتتى تاڭ بەختىڭ شۇدۇر ئاتقان ئاسان، بۇ تاڭ دېمە.
پاك تۇغۇلدۇم، پاك ياشايمەن، ئەل - ۋەتەن جانىم مېنىڭ،
ئەلگە خۇش ئارزۇنى يارقىل، دىلغا مەھكەم تاڭ بالام.

10. تۆۋەندىكى ئىككى رەتتىكى سۆزلەرنىڭ ئۆزئارا ماس كېلىدىغانلىرىنى سىزىق ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇپ قىلىرمۇقارشى

مەنىلىك سۆزلەرنى ھاسىل قىلىڭ.

كىچە	ئىستېمال	نادان
چوڭ	يۇقىرى	چىرايلىق
دوست	بىلىملىك	كۆندۈز
كۆپ	سەت	ئاز
ئىشچان	دۇشمەن	قورۇق
ئېگىز	پەس	تۆۋەن
يول	ئاستا	ھۇرۇن
ئوڭ	كىچىك	تەتۇر

11. تۆۋەندىكى تۇراقلىق ئىبارىلەرنىڭ تۇرلىرىنى تىرناق ئىچىگە يېزىڭ.

1) ئەل ئاسانلىقىنى تىلەر، دۇشمەن يامانلىقىنى (ماقال). 2) بۇغداينىڭ باھانىسىدە قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ (تەمسىل). 3) ئەقىل ياشتا ئەمەس، باشتا ( ). 4) قاپقىدىن قار ياغماق (ئىدىئوم). 5) موزاينىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىققىچە ( ). 6) ئويناپ سۆزلىسەڭمۇ ئويلاپ سۆزلە ( ). 7) ئۆپكىنى بېسىۋالماق ( ). 8) قاغا قاق قىلار، ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلار ( ). 9) چىشقا تەگمەك ( ). 10) بىلىكى چوڭ بىرنى يېڭەر، بىلىمى چوڭ مىڭنى يېڭەر ( ).

12. تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ تومۇرى بىلەن قوشۇمچىلىرىنى ۋە قوشۇمچىلارنى بىر - بىرىدىن پىلۇس بەلگىسى ئارقىلىق ئايرىپ يېزىڭ.

ئوقۇغۇچى، ئاسماندا، ئىنقىلابچىلارنىڭ، باغۋەن، يولداشلارغا، ئۇرۇمچىدىن، بىگۇناھ، ئائىساپ، ناتونۇش، ياتاقتا، ئوتلاق، ئەقىلسىز، بىلىملىك، دوستانە.

(ئۇلگە: ئوقۇ + غۇچى، ئاسمان + دا)

13. تۆۋەندىكى تۈپ سۆزلەرنىڭ ئاستىغا بىر سىزىق،

ياسالما سۆزلەرنىڭ ئاستىغا ئىككى سىزىق سىزىڭلار.

خەلق، خەلقلەر، خەلقپەرۋەر، بىلىم، بىلدىم، بىلىملىك، باغۋەن، باغۋەنچىلىك، باغدا، نائىنساپ، ئۇرۇمچى، ئوت، ئوتا، ئوتلا، تاقاق، توڭلاتقۇ، ئىراده، كۆڭۈللۈك، تاتلىق، ئاشخانا، پايپاق.

(ئۇلگه: بىلىم، خەلقپەرۋەر، خەلقلەر، خەلق، بىلدىم).

14. تۆۋەندىكى سۆزلەرگه مۇۋاپىق كېلىدىغان سۆزلەرنى قوشۇپ جۇپ سۆز ياسا ڭ.

توي -	تىل -	ئېگىز -
بوران -	كۇچ -	گاز -
قىش -	قازان -	ماڭا -
بىر -	چاي -	ئاچ -
نان -	رەت -	ئەر -
جاراڭ -	ئاپئاق -	ئىشچى -

15. تۆۋەندىكى سۆزلەرنىڭ قايسى سۆز تۈركۈمىگه كىرىدىغانلىقىنى تىرناق ئىچىگه يېزىڭ.

ياتاق	( )	خۇشال	( )	ياشار	( )
ئويلاپ	( )	يىگىرمه	( )	ئىنقىلاب	( )
قىزىل	( )	هازىر	( )	بالدۇر	( )
دۆڭاۋ	( )	ئۆزگەرمەك	( )	ئوتتۇزبەشىنچى	( )
كەچ	( )	گۈزەل	( )	باتۇرلۇق	( )
يەنه	( )	ئاچچىق	( )	بىلىم	( )
مەكتەپ	( )	سۆزمەن	( )	ئىشلەپچىقىرىش	( )

هۇرۇن ( ).

16. تۆۋەندىكى جۇملىلەرنى ئوقۇپ، تەركىبىدىكى سانلارنىڭ ئاستىغا سىزىڭ هەمده ئۇلارنىڭ مەنه جەهەتتىن قانداق سان، جۇملىده قانداق ۋەزىپىده كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1) بۇ مېنىڭ دېمەكچى بولغان پىكرىمنىڭ بىرىنچىسى (دەرىجە سان، خەۋەر).
2) ئۇلار ئىككىسى قايتىپ كەپتۇ.
3) بىزنىڭ سىنىپقا يېڭىدىن ئىككى ئوقۇغۇچى كەلدى.
4) ئۇ سوئالنىڭ بىرىنى خاتا ئىشلەپ قويۇپتۇ.
5) ئالمىنى بالىلارغا ئىككىدىن تارقىتىپ بەردىم.

17. تۆۋەندىكى ئالماشلارنىڭ مەنە جەھەتتىن قانداق ئالماش ئىكەنلىكىنى تىرناق ئىچىگە يېزىڭ.

مۇشۇ	( )	ھېچكىم	( )
ھەممە	( )	قەيەر	( )
بارلىق	( )	ئاللىنىمە	( )
مەن	( )	مۇنۇ	( )
ئۇلار	( )	قانداق	( )

18. تۆۋەندىكى پېئىللارنى ئۇچ شەخس (بىرلىك، كۆپ لۈك) ئۇچ زاماندا تۇرلەڭلار؟
يازـ: ئوقۇ: كۆر:

I شەخس ھازىرقى زامان بىرلىك، كۆپلۈك: يېزىۋاتىمەن، يېزىۋاتىمىز. I شەخس ئۆتكەن زامان بىرلىك، كۆپلۈك: يازدىم، يازدۇق. I شەخس كېلىدىغان زامان بىرلىك، كۆپلۈك: يازىمەن، يازىمىز. II شەخس ھازىرقى زامان، بىرلىك، كۆپ لۈك: يېزىۋاتسەن، يېزىۋاتسىلەر. II شەخس ئۆتكەن زامان، بىرلىك، كۆپلۈك: يازدىڭ، يازدىڭلار. II شەخس كېلىدىغان زامان، بىرلىك، كۆپلۈك: يازىسەن، يازىسىلەر. III شەخس ھازىرقى زامان، بىرلىك، كۆپلۈك: يېزىۋاتىدۇ، يېزىۋاتىدۇ. III شەخس ئۆتكەن زامان، بىرلىك، كۆپلۈك: يازدى، يازدى. III شەخس كېلىدىغان زامان، بىرلىك، كۆپلۈك: يازىدۇ، يازىدۇ.

19. تۆۋەندىكى پېئىللارنى سۈپەت پېئىلى قىلىپ بىر

جۈمله. رەۋىشداش قىلىپ بىر جۈمله، ھەربىرىنى (ئىسىمداش) قىلىپ بىر جۈمله تۈزۈڭ.

يېز ئوقۇ كۆر

ئۈلگە: يېز: بۇ خەتنى ئەخمەت يازغان.

سۈپەتداش

مەن كونسېرتكا يېزىپ بولۇپ، تاپشۇرۇق ئىشلەيمەن.

رەۋىشداش

مەن ئۇ ۋاقىتلاردا خەت يېزىشنى بىلمەيتتىم.

ئىسىمداش

20. تۆۋەندىكى رەۋىشلەرنىڭ مەنە جەھەتتىن قانداق رەۋىش ئىكەنلىكىنى تېرناق ئىچىگە يېزىڭ.

چاپسان ( ) زورمۇ زور ( )

نېرى ( ) دەرھال ( )

سەل - پەل ( ) پەستە ( )

قەستەن ( ) ھارماي - تالماي ( )

21. تۆۋەندىكى جۈملىلەرنى ئوقۇپ ئاخىرىغا تىنىش بەلگىلىرىنى قويۇڭ ھەم ئۇلارنىڭ قانداق جۈمله ئىكەنلىكىنى تېرناق ئىچىگە يېزىڭ.

1) ماھىنۇر كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ، (بايان جۈمله) ئۈلگە

2) ماھىنۇر كىتابنى نېمىدېگەن ياخشى ئوقۇيدۇ - ھەۋ

3) ماھىنۇر كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ،

4) ماھىنۇر كىتاب ئوقۇۋاتىدىغاندۇ

5) ماھىنۇر كىتاب ئوقۇسۇن

6) ماھىنۇر، كىتاب ئوقۇڭ

22. تۆۋەندىكى سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ بېقىندى باغلىنىشىنىڭ قايسى شەكلىدە كەلگەنلىكىنى تېرناق ئىچىگە يېزىڭ.

1) يېڭى بىنا( ) 7) قادىرنىڭ دەپتىرى( )
2) رەسىم سىزىش( ) 8) باھار كەلدى( )
3) شامال چىقتى( ) 9) تېز يۈگۈرۈش( )
4) جۈڭگو حەلقى( ) 10) ياغاچ ساندۇق( )
5) يېزىدىن كېلىش( ) 11) مەكتەپنىڭ دەرۋازىسى( )
6) مەكتەپكە بېرىش( )

ئۇلگە: يېڭى بىنا (يانداش باغلىنىش). مەكتەپكە بېرىش (باشقۇرۇش)، قادىرنىڭ دەپتىرى (باغلىنىش)

23. تۆۋەندىكى جۈملىلەرنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىڭ.

1) ئاكام بۈلتۇر ئۇرۇمچىگە ئىكىكى قېتىم بارىدى. 2) ئوقۇغۇچىلار سىنى يوقلىغىلى كەپتۇ. 3) ئۇ خەتنى چىرايلىق يازىدۇ. 4) مەن بۇ كىتابنى بىر قېتىملا كۆرگەن.

24. تۆۋەندىكى جۈملىلەرنىڭ قوشما جۈملىنىڭ قايسى تۈرىگە كىرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭلار.

1) بۇگۈن ھاۋا ئوچۇق بولغاچقا، ساياھەتچىلەر كۆڭۈللۈك بولدى. 2) سىنى كېلىپ قالارمىكىن دەپ، تاماق ئېتىپ تۇرغانىدۇق. 3) مەن قادىر بىلەن كۆرۈشتۇم. قاسىم بىلەن كۆرۈشەلمىدىم.

تولۇق ئوقتۇرا بىرىنچى يىللىق 1 - قىسىم ئەدەبىيات كىتابتىن

ئارۇز ۋەزىن ھەققىدە

1. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئارۇز ۋەزىن قاچاندىن باشلاپ قوللىنىلغان؟ 2. «ئارۇز» سۆزىنىڭ مەنىسى نېمە؟ بۇ ئىسىم ھەققىدە كىملەر قانداق ئەسەرلەرنى يازدى؟ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدا ئارۇز ۋەزىنىدە يېزىلغان شېئىرلار قانچىلىك سالماقنى ئىگىلەيدۇ؟ 3. ۋەزىنلىك شېئىرلار نەچچىگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟ ئارۇز ۋەزىنلىك شېئىر دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيىتى ۋە بارماق ۋەزىنلىك شېئىرلاردىن قايسى جەھەتلەردىن پەرقلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭ. 4. ئۇزۇن ۋە قىسقا بوغۇم دېگەن نېمە؟ ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوچۇق بوغۇملارنىڭ بىر قىسمىنىڭ ئارۇز ۋەزىنلىك شېئىرلاردا قىسقا بوغۇم بولماي، ئۇزۇن بوغۇم بولۇشىنىڭ سەۋەبى نېمە؟ 5. ۋەزىن دېگەن نېمە؟ ئارۇز ۋەزىنىنىڭ ئۇزۇن ۋە قىسقا بوغۇملىرى قانداق ئىپادە قىلىنىدۇ؟ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە كۆپرەك قوللىنىلىدىغان ئارۇز ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ ۋەزىن تۈرلىرى قايسىلار؟ ئۇلارغا تەبىر بېرىڭ.

ئەڭ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ژانىرلارنىڭ بىرى. XI ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى. جاھان تۈركولوگىيە ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۈركي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرى ئارقىلىق يېتىپ كەلگەن شېئىر - قوشاقلاردىن بىز ئاروز ۋەزىننىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى بارماق ۋەزىن بىلەن بىر قاتاردا مەۋجۇت بولۇپ كەلگەنلىكىگە قاراپ، ئاروز ۋەزىننىڭ يالغۇز ئەرەب شېئىرىيىتىگىلا خاس شېئىري شەكىل بولماستىن، بەلكى ئۇزاق دەۋرلەردىن تارتىپ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگىمۇ خاس شېئىري شەكىل ۋە ئەڭ قەدىمىي ۋەزىن تۈرى ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

2. «ئاروز» سۆزىنىڭ تومۇرى «ئەروز» بولۇپ، «ئەن»، «كەڭلىك» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. كۆچمە مەنىسى — شېئىرىيەت مىزانى (ئۆلچىمى) دېگەنلىكتۇر. بۇ ئەندىزىلىك شېئىرلارنىڭ يەنى ئاروز ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ رېتىم تۈزۈلۈش قائىدىلىرىدىن بىرى.

ئاروز ۋەزىن ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى، «كىتابۇل ئاروز» نىڭ ئاپتورى ئەرەب ئالىمى خەلىل ئىبنى ئەخمەتتىن كېيىن، مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى يۈسۈپ سەككاكى «مۇفتاھۇل ئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى)، ئەلىشىر نەۋائى «مىزانول ئەۋزانى» (ۋەزىنلەر مىزانى) دېگەن ئەسەرنى يازدى. باشقا ئەرەب ۋە تۈرك ئالىملىرى، شائىرلىرىمۇ بۇ ھەقتە كۆپ ئەمگەك سەرپ قىلدى. ئەتىجىدە ئاروز ۋەزنى پەيدىنپەي تولۇقلىنىپ، بىر ئىلىم دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدى، زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەھمەت يۈكنەكى، اوتفى، نەۋائى، خىرقىتى، زەلىلى، ئابدۇرېھىم نىزارى، موللا بىلال قاتارلىق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ نۇرغۇنلىغان غەزەل، داستانلىرىنى ئاروز ۋەزىندە يازغان. كلاسسىك ئەدە-

بىياتتا بۇ خىل ۋەزىندە يېزىلغان ئەسەرلەر مۇتلەق كۆپ سالماقنى تەشكىل قىلىدۇ. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە بارماق ۋەزىنلىك شېئىرلار بىلەن بىر قاتاردا ئاروز ۋەزىنلىك شېئىرلارمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

3. شېئىرىي مىسرالاردىكى سوزۇق ۋە ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ مەلۇم تەرتىپ بىلەن تەكرارلىنىپ كېلىشى ئارقىلىق. شېئىرىي رىتىم ۋە ئاھاڭدارلىق بارلىققا كەلتۈرۈلىدىغان شېئىرىي سىستېما — ئاروز ۋەزىنلىك شېئىر دېيىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى:

(1) ئاروز ۋەزىن تىلىمىزدىكى سوزۇق ۋە ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ مەلۇم تەرتىپ بىلەن تەكرارلىنىشىدىن تۈزۈلىدۇ. ئاروز ۋەزىندە ۋەزىن (ئاھاڭ) ناھايىتى قاتتىق ئۆلچەم قىلىنغاچقا، بارماق ۋەزىنگە قارىغاندا ئاھاڭدارلىقى كۈچلۈك بولىدۇ. ئاروز ۋەزىندە يېزىلغان شېئىرلارنىڭ تۇراقلىرى رىتىملىق، مىسرالىرى ئاھاڭدار بولۇپ، بۇ ئاھاڭدارلىق ئاروز ۋەزىنىنىڭ ۋەزىن تۇرلىرىنى (تەپئىللىرىنى) بارلىققا كەلتۈرىدۇ. مانا بۇ — ئاروز ۋەزىنىنىڭ تۈپ خۇسۇسىيىتى.

(2) ئاروز ۋەزىنلىك شېئىرلاردىكى سۆزلەر ئاروز ۋەزىنىنىڭ ھەرقايسى بەھرلىرىنىڭ ۋەزىن تەلىپىگە ئاساسەن، ئۇزۇن-قىسقا بوغۇملار بويىچە مەلۇم قانۇنىيەتلىك تەرتىپتە مىسرالارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولىدۇ.

(3) بارماق ۋەزىنلىك شېئىرلاردا تۇراقلارنىڭ ئاساسىي بىرلىك قىلىپ تۇراقلار سۆز بويىچە ئايرىلىدۇ. بارماق ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ ھەربىر مىسراسى ئومۇمەن ئىككى ياكى ئۈنىكدىن ئارتۇق تۇراقلارنىڭ بىرىكىشىدىن تۈزۈلىدۇ. ئاروز ۋەزىندە يېزىلغان شېئىرلاردا بولسا تۇراقلار ۋەزىن ئۆلچىمى بويىچە ئايرىلىدۇ. سۆز پۈتۈنلۈكى بويىچە تۇراقلارغا ئايرىش تەلەپ قىلىنمايدۇ. مەسىلەن:

قىلىگاھىم/پارتىيەم/يول/چىم مېنىڭ/رول/چىم مېنىڭ.
— V — — — — V — — — V — — V —

توي بىلىپ ئات/سالىمەن. ئۇ/باشلىغان ھەر/جەڭگە مەن.
— V — — — V — — — V — — — V —

(تېپىچان ئىلىيۇپنىڭ «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» شېئىرىدىن)

توغرا ئىجاد/قىممىتىڭنى/مەڭگۈ ساقلايدۇ،
توغرا ئىجاد/تارىخىڭنى/سۈتتەك ئاقلايدۇ.
توغرا ئىجاد/ئىگىسىنى/ئامما ياقلايدۇ.
توغرا ئىجاد/ئۆسۈملۈكتۇر/ئۆسۈپ شاخلايدۇ،
تەبىئەتنىڭ/قانۇنىدا/ئۆلمەي ئامال يوق،
قەدىمىلەر/شۇڭا ئېيتقان/:«ئۆمۈر — ئاتقان ئوق»

(بىلال ئەزىزنىڭ «ئۆمۈر — ئاتقان ئوق» شېئىرىدىن)

(4) ئاروز ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ ئىنتوناتسىيىسى رېتىم مىنىڭ بىرخىل بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ بىرىنچى مىسراسى قايسى ۋەزىن سىخىمىسىدا يېزىلغان بولسا. بىر پۈتۈن شېئىر ئاشۇ بىرخىل ۋەزىن سىخىمىسىدا (تەپئىلدە) يېزىلىشى شەرت قىلىنىدۇ.

4. ئۇيغۇر تىلىدا «ئاخىرى سوزۇق تاۋۇش بىلەن ئاخىرلاشقان بوغۇملار ئوچۇق بوغۇم دېيىلىدۇ»، «ئاخىرى ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن ئاخىرلاشقان بوغۇملار يېپىق بوغۇم دېيىلىدۇ» دېگەن قائىدە بار. بىز مۇشۇ قائىدىنى ئاروز ۋەزىنگە تەتبىقلىساق، ئۇيغۇر تىلىدىكى يېپىق بوغۇم ئاروز ۋەزىندە ئۇزۇن بوغۇم بولىدۇ، ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوچۇق بوغۇملارنىڭ كۆپ قىسمى ئاروز ۋەزىندە قىسقا بوغۇم بولىدۇ. بىر قىسمى ئۇزۇن بوغۇم بولىدۇ. بۇ بىر قىسىم ئوچۇق بوغۇملارنىڭ ئۇزۇن بوغۇم بولۇپ كېلىشىدىكى سەۋەب:

(1) ئۇرغۇ چۈشكەن بوغۇملارنى بىرئاز كۆتۈرۈپ، سوزۇپ راق ئېيتىدىغانلىقىمىز ھەممىمىزگە مەلۇم. شۇنداق بولغاچقا، ئۇرغۇلۇق ئوچۇق بوغۇملار ئاروز ۋەزىندە ئۇزۇن بوغۇم بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

باھالىغ/دىنار ئوڭ/بىلىگلىگ/كىشى،
— V — — V — — V — — V

بۇ جاھىل بىلىگسىز/باھا سىز/بېشى.
— V — — V — — V — — V

(ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ «ئەتەبەتۈل ھەقايىق» داستانىدىن).

بۇ مىسالدىكى ئۇرغۇ بەلگىسى قويۇلغان ئوچۇق (قىسقا) بوغۇملار ئۇزۇن بوغۇملار ئورنىدا كەلگەن.

(2) ئاروز ۋەزىندە يېزىلغان شېئىرلار ئاروز ۋەزىنىڭ قايسى بەھرىدە يېزىلغان بولسا، شۇ بەھرىنىڭ ۋەزىن تەلىپى بويىچە، بەزى ئۇرغۇسىز ئوچۇق بوغۇملارنىمۇ كۆتۈرۈپ، سوزۇپ ئۇرغۇلۇق بوغۇم قىلىپ ئوقۇشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنداق كۆتۈرۈلۈپ، سوزۇپ ئوقۇلغان ئۇرغۇسىز ئوچۇق بوغۇم ئۇرغۇلۇق بوغۇملارغا ئوخشاشلا ئۇزۇن بوغۇم ئورنىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

جاھىللار كۆڭ/لى تۇن ئوخشاش، ئۇنى پەرق ئەت/كىلى‌بولماس،
— — — V — — V — — — V — — V

قارا تۇنگە/شەپەرەڭدىن/بۆلەك ئەسلا/تەلەپكار يوق.
— — — V — — — V — — — V — — V

(نىمشېھىتتىنىڭ «بىلىم ئىشقىدا» شېئىرىدىن).

يۇقىرىدا كەلتۈرۈلگەن مىسالدا «ئۇنى»، «ئەتكىلى»، «تۇنگە» دېگەن سۆزلەردىكى «نى لى، گە» قاتارلىق ئوچۇق بوغۇملارنى ۋەزىن تەلىپى بويىچە سوزۇپ ئۇرغۇلۇق بوغۇم

(3) ئاروز ۋەزىنىلىك شېئىرلارنىڭ مىسرالىرىنىڭ ئاخىردا كەلگەن سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدىكى ئوچۇق بوغۇملار («كىشى»، بېشى») كۆتۈرۈلۈپ، سوزۇپ ئېيتىلىدۇ. شۇڭلاشقا ئاروز ۋەزىنىلىك شېئىرلارنىڭ مىسرالىرىنىڭ ئاخىرىدىكى قىسقا بوغۇملار ئۇزۇن بوغۇم تەلپى بويىچە ئوقۇلىدۇ ۋە ئۇزۇن بوغۇم دەپ قارىلىدۇ.

5. شېئىرىي مىسرالاردىكى سۆزلەرنى مۇنتىزىم ئاھاڭغا سالىدىغان ئۆلچەم ياكى قېلىپ ۋەزىن دەپ ئاتىلىدۇ.

ئاروز ۋەزىندە ۋەزىنىلەردىن تۇراق، تۇراقتىن بۆلەك، بۆلەكتىن مىسرا ھاسىل بولىدۇ ۋە ئاروز ۋەزىنىلىك شېئىرلارنىڭ شېئىرىي مىسرالىرىدا مانا مۇشۇ ۋەزىنىلەرنىڭ مەلۇم قانۇنىيەتلىك تەكرارلىنىشىدىن بەھر ھاسىل بولىدۇ.

ئاروز ۋەزىنىنىڭ 30 دىن ئارتۇق ۋەزىن تۈرى بار. بۇلارنىڭ ھەربىرى ئەرەبچە مەخسۇس ئىسىم بىلەن ئاتىلىدۇ. ئادەتتە ۋەزىنلەرنىڭ ئۇزۇن بوغۇملىرى تۈز سىزىق (—) بىلەن، قىسقا بوغۇملىرى ئاچا سىزىق (V) بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە كۆپرەك قوللىنىلىدىغان ۋەزىن تۈرلىرى — پائىلاتۇن، پائىلۇن، مەپائىيلۇن، مۇستەپئىلۇن قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

(1) 1 -، 3 -، 4 - بوغۇملىرى ئۇزۇن، 2 - بوغۇمى قىسقا بوغۇم بولغان ۋەزىن پائىلاتۇن (— V — —) ۋەزنى دېيىلىدۇ.

(2) 1 -، 3 - بوغۇمى ئۇزۇن، 2 - بوغۇمى قىسقا بوغۇم بولغان ۋەزىن پائىلۇن ۋەزىن دېيىلىدۇ.

(3) 1 - بوغۇمى قىسقا، 2 -، 3 -، 4 - بوغۇملىرى ئۇزۇن بوغۇم بولغان ۋەزىن مەپائىيلۇن (V — — —) ۋەزنى دېيىلىدۇ.

(4) 1 – 2 – 4 – بوغۇملىرى ئۇزۇن، 3 – بوغۇمى قىسقا بوغۇم بولغان ۋەزىن مۇستەپئىلۇن (— — V —) ۋەزنى دېيىلىدۇ.

«غەزەپ ۋە زار» شېئىرى توغرىسىدا

«غەزەپ ۋە زار» ناملىق شېئىردا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ شېئىر ئاروز ۋەزنىنىڭ قايسى ۋەزىن، قايسى بەھرىدە يېزىلغان؟

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر (1901 — 1933) نىڭ بۇ شېئىرى 1926 – يىلى يېزىلغان. شېئىرنىڭ شەكلى: غەزەل. خاراكتېرى: سىياسىي لىرىكا. ئىجادىيەت ئۇسۇلى: تەنقىدىي رېئالىزم.

بۇ شېئىردا — شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياڭ زىڭشىڭ دەۋرىدە سىياسىي جەھەتتە رەھىمسىز باستۇرۇلغانلىقى، ئىقتىسادىي جەھەتتە تالان – تاراج قىلىنغانلىقى، مەدەنىيەت – مائارىپ جەھەتتە ئاسارەتتە قالدۇرۇلغانلىقى ۋە يۇقىرى قاتلام ئەكسىيەتچىلەر، دىنىي روھانىيلاردىن پايدىلىنىپ خەلق ئۇستىدە يۇرگۈزگەن دەھشەتلىك قەبىھ سىياسىي ھۆكۈمرانلىقى كەسكىن ۋە ئۆتكۈر پاش قىلىنغان، شائىرنىڭ ياڭ زىڭشىڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىگە نىسبەتەن كۈچلۈك غەزەپ – نەپرىتى، شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي تەڭسىزلىككە بولغان زارى ئىپادە قىلىنغان، جەلقنى قاراڭغۇ زۇلمەتلىك فېئودال ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرغان.

بۇ شېئىر ئاروز ۋەزنىنىڭ پائىلاتۇن ۋەزىن تۈرىدە، رەمەل بەھرىدە يېزىلغان.

«بىلىم ئىشقىدا» شېئىرى توغرىسىدا

«بىلىم ئىشقىدا» ناملىق شېئىردا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ بىلىم ۋە بىلىمسىزلىك نېمىگە ئوخشىتىلغان؟

نىمشېھىت (1906 — 1972) نىڭ بۇ شېئىرى 1936 - يىلى يېزىلغان. شېئىرىي شەكلى: رادىفلىق (قوش قاپىيىلىك) غەزەل. خاراكتېرى: قەسىدە. ئىجادىيەت ئۇسۇلى: رېئالىزم.

شائىر بۇ شېئىردا بىلىملىكلەر بىلەن بىلىمسىزلەرنى ئۆز-ئارا سېلىشتۇرۇپ، ئىلىم - پەننىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى، خاسىيىتىنى، ئۇلۇغلۇقىنى ۋە بۈيۈكلۈكىنى تەكىتلەپ، ئىنسان ئۆزىنىڭ ھەقىقىي قەدىر - قىممىتىنى ساقلاش، ھەقىقىي ھۆرمەت تېپىش، قۇدرەت تېپىش ئۈچۈن ئىلىم - پەن ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتى ۋە ئەھمىيىتىنى ئوبرازلىق ۋە كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان.

شائىر بۇ شېئىردا ئىلىم - مەرىپەتنى — جانان، يار، غەمغار، روھىي ئوزۇق... قا ئوخشىتىپ ئىلىم - مەرىپەتنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى تەكىتلىسە، بىلىمسىز كىشىلەرنى مەجرۇھ، بىمار، نادان، گۇناھكار، قەرزدار، زالىم، شەپەرەڭ، بوياقچى... غا ئوخشىتىپ ئۇلارنى ھەجۋىي تىل بىلەن قامچىلىغان، ئىلىم ئۆگىنىشكە دەۋەت قىلغان.

«ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» شېئىرى توغرىسىدا

«ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» شېئىردا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ ئاروز ۋەزىنىڭ قايسى ۋەزىن تۈرى، قايسى بەھرىدە يېزىلغان؟ قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟

تېيىپجان ئىلىيوپ (1930 — 1989) نىڭ بۇ شېئىرى 1962 - يىلى يېزىلغان. شېئىرىي شەكلى: غەزەل. خاراك-

بۇ شېئىردا ئېلىمىزنىڭ 1961 — 1962 - يىللىرىدىكى سىياسىي ۋەزىيىتى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان، يەنى 1960 - يىللاردا ئېلىمىزدە ۋاقىتلىق تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلىدىن، ۋاقتىلىق ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق يۈز بەرگەن شارائىتتا ئېلىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ، تەتۈر قۇيۇن قوزغىغان ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەينى چاغدىكى دائىرىلىرى ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونىدىكى بىر قىسىم ئاھالىلەرنى ئۆز دۆلىتىگە قېچىشقا قۇتراتقانىدى. شائىر دەل مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە بۇ شېئىرنى يېزىپ، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكى ۋە ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغداش، كومپارتىيىنىڭ پارتىيىگە بولغان چەكسىز ھۆرمەت - ئىپتىخارىنى نامايان قىلىش، بۆلگۈنچى، ئىككىي يۈزلىمىچىلەرگە بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى بىلدۈرۈشتەك كۈچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن.

بۇ شېئىر ئارۇز ۋەزىنىنىڭ پائىلاتۇن ۋەزىنىنىي ئاساس قىلىشى، پائىلۇن ۋەزىنىنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۈزۈلگەن. رەمەل بەھىردە يېزىلغان. شېئىردا ئوخشىتىش، سىلىشتۇرۇش، سىمۋول، مۇبالىغە، رىتورىك سوئال، سۈپەتلەش قاتارلىق بەدىئىي ۋاسىتىلەر قوللىنىلىپ، ئوي - پىكىر ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن.

ئارۇز ۋەزىنىنىڭ ئاساسلىق بەھرلىرى ھەققىدە

بەھر دېگەن نېمە؟ ئارۇز ۋەزىنىدىكى شېئىرلاردا ھازىر كۆپرەك قوللىنىلۇاتقان بەھرلەر قايسىلار؟ ئايرىم - ئايرىم چۈشەندۈرۈڭ.

«بەھر» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىدا «دەريا -

دېگىزغا ئوخشاتساق، ئۇنىڭ ھەربىر ۋەزىن تۇرىنىڭ گۈرۈپپىلىنىشىنى بەھر (دەريا - غول) دەپ تەرىپلەشكە بولىدۇ. بۇ ئۇقۇمغا تەبىر بېرىش زۆرۈرىيىتىدىن قارىغاندا، بەھر — ئارۇز ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ ھەرقايسى مىسرالىرىدىكى ۋەزىن لەرنىڭ مەلۇم قانۇنىيەتلىك تەرتىپتە تەكرارلىنىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان مۇنتىزىم ئاھاڭلار گۈرۈپپىسىنىڭ ئېقىمىدۇر.

ھازىرقى ئارۇز ۋەزىنلىك شېئىرلاردا كۆپرەك قوللىنىلىدىغان بەھرلەر — رەمەل بەھرى، ھەزەج بەھرى، رەجەز بەھرى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

(1) «رەمەل» نىڭ لۇغەت مەنىسى «ئاۋۇن، كۆپ، قۇمدەك تولا» دېگەنلىك بولۇپ. ئۇ ئادەتتە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان يەڭگىل بەھرلەرنىڭ بىرىدۇر. ئۇنىڭ خىلىرىمۇ كۆپ، بۇ بەھر «پائىلاتۇن» ۋەزنىنىڭ تەكرارلىنىشى ياكى پائىلاتۇن ۋەزنى ئاساس قىلىنىپ، باشقا ۋەزىنلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۇزۇلىدۇ. بۇ بەھرنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە ھازىر كۆپ ئۇچرايدىغان بىر تۇرى «رەمەل مۇسەممەن مەقسۇر» بولۇپ، بۇ ئىككى بۆلەك، تۆت تۇراق، 15 بوغۇمدىن تەركىب تاپىدۇ.

(2) «ھەزەج» نىڭ لۇغەت مەنىسى «نەغمە، كۈي، كۈيلەش» دېگەنلىك بولۇپ، ئۇ كۆپ ئىشلىنىدىغان ئۇزۇن بەھرلەرنىڭ بىرى. بۇ بەھرنىڭمۇ خىلىرى كۆپ. بۇ بەھر «مەپائىيلۇن» ۋەزنىنىڭ ھەر خىل تەكرارلىنىشى ياكى مەپائىيلۇن ۋەزنى ئاساس قىلىنىپ، باشقا ۋەزىنلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۇزۇلىدۇ. بۇ بەھرنىڭ ھازىر كۆپرەك قوللىنىلىدىغان بىر تۇرى «ھەزەج مۇسەممەن سالىم» بولۇپ، بۇ تۇر ئىككى بۆلەك، تۆت تۇراق، 16 بوغۇمدىن تەشكىل تاپىدۇ.

(3) «رەجەز» نىڭ لۇغەت مەنىسى «كۈي ئېيتىشىش، تېز»

دېگەنلىك بولۇپ، قىسقا - قىسقا، ئۇلاپ تېز ئوقۇلىدىغان ئۇزۇن بەھر. بۇ بەھرنىڭمۇ خىللىرى كۆپ. بۇ بەھر ئومۇمەن «مۇستەپئىلا'ن» ۋەزنىنىڭ ھەر خىل تەكرارلىنىشى ياكى «مۇستەپئىلۇن» ۋەزنىنى ئاساس قىلىپ، باشقا ۋەزنىلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۇزۇلىدۇ. بۇ بەھرنىڭ ھازىرقى ئارۇز ۋەزنىلىك شېئىرلاردا كۆپرەك ئۇچرايدىغان تۇرلىرىنىڭ بىرى «رەجەز مۇسەممەن① سالىم» (مۇكەممەل سەككىزلىك رەجەز) بولۇپ، بۇ بەھر تۇرى ئىككى بۆلەك، تۆت تۇراق، 16 بوغۇمدىن تەركىب تاپىدۇ.

«دورا» ھېكايىسى توغرىسىدا

1. «دورا» ناملىق ھېكايىدە شاۋ شۇەننىڭ ئادەم قېنىغا چىلانغان مومىنى يەپ، شىپا تاپالمايلا ئۆلگەنلىكى ۋە شىياۋۇنىڭ پاجىئەسى نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ 2. خۇالاۋشۇەن بىلەن شياسى مومايلا ئائىلىلىرىنىڭ پاجىئەسى شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى جۇڭگونىڭ قانداق ئىجتىمائىي رېئاللىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن؟ 3. ھېكايىنىڭ ئاخىرىدا شىياۋۇنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە «ئالىيېشىل گۈلچەمبىرەك» كىيگۈزۈپ قويۇلغانلىقى، «چەمبىرەك تازا ئوبدان ئوراممىغان بولسىمۇ، لېكىن رەتلىك»

① «مۇسەممەن» نىڭ لۇغەت مەنىسى — سەككىزلىك دېگەن مەنىدە. «سالىم» نىڭ لۇغەت مەنىسى — مۇكەممەل، تولۇق دېگەن مەنىدە. «مەقسۇر» نىڭ لۇغەت مەنىسى — قىسقارتىلغان. چەكلەنگەن دېگەن مەنىدە بولۇپ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بەھرلەرنىڭ كۆپرەك قوللىنىلىدىغان تۇرلىرى بىرخىل ۋەزنىنىڭ ئاخىرىغىچە تولۇق تەكرارلىنىشىدىن تۇزۇلگەن بولسا «x مۇسەممەن سالىم» دېيىلىدۇ. ئەگەر بۇ بەھر تۇرلىرى بىرخىل ۋەزنىنىڭ تەكرارلىنىشى ھەددە يەتمە بىرخىل قىسقا ۋەزنىنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۇزۇلگەن بولسا «x مۇسەممەن مەقسۇر» دېيىلىدۇ.

ئىكەنلىكى يېزىلغان. ئاپتورنىڭ مۇشۇنداق تەسۋىرلەشتىكى مۇددىئاسى نېمە؟ 4. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. لۇشۈن (1881 — 1936) نىڭ بۇ ھېكايىسى 1916 - يىلى 4 - ئايدا يېزىلغان. شۇ يىلى 5 - ئايدا «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ 5 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. كېيىن ئاپتور تەرىپىدىن «چۇقان» توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن. تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ئاپتور بۇ ھېكايىدە فېئودالىزم تۈزۈمى ۋە دىنىي خۇراپاتلىق ئىدىيىسىنىڭ چوڭقۇر زەھەرلىشىگە ئۇچرىغان شەھەر كەمبەغەللى چايخانىچى خۇالاۋشۇەننىڭ سىل كېسىلى بىلەن ئاغرىغان بالىسىغا ئادەم قېنىغا مىلەنگەن مومىنى يېگۈزۈش ئارقىلىق داۋالاپ ساقايتالمىغانلىقىدەك ئېچىنىشلىق ۋەقەنى ھەمدە فېئودالىق تۈزۈمگە قارشى كۈرەش قىلغان شىيا يۈنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچراپ قۇربان بولغانلىقىدەك پاجىئەنى ھېكايىنىڭ ئاساسىي تېمىسى قىلىش ئارقىلىق، بىر تەرەپتىن فېئودالىزم تۈزۈمىنىڭ جىنايەتلىرىنى، فېئودالىق دىنىي خۇراپاتلىق ئىدىيىسىنىڭ خەلق ئاممىسىنى نەقەدەر چوڭقۇر زەھەرلىگەنلىكىنى، نادان، بىخۇد ھالەتتە قالدۇرغانلىقىنى پاش قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن فېئودالىق تۈزۈم ۋە دىنىي خۇراپاتلىق ئىدىيىسىنىڭ جاھالىتىگە پاتقان، نادان ئاممىنى ئويغىتىپ، كۈرەش يولىغا يېتەكلىمەي، ئىنقىلابنى ئامما ئىچىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتقۇزماي تۇرۇپ قىلىنغان ئىنقىلابنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدىكى مۇقەررەرلىكىنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

2. خۇالاۋشۇەن بىلەن شياسى مومای ئائىلىلىرىنىڭ پاجىئەسى ئارقىلىق ھېكايىدىكى ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن يىپ

ئۇچلىرى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلۈپ، قەھرىمان، جاسارەتلىك، ياش ھاياتىنى ئىنقىلابقا تەقدىم قىلغان كونا دېموكراتىك ئىنقىلابچى شيا يۈنىك باتۇرلارچە ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى خەلق ئاممىسىنىڭ چۈشىنىشىگە، ھېسداشلىقىغا، قوللىشىغا ئېرىشەلمىگەنلىكى، كونا بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ خەلق ئاممىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى، فېئودالىق تۈزۈم ۋە دىنىي خۇراپاتلىق ئىدىيىسىنىڭ چوڭقۇر زەھەرلىشىگە ئۇچرىغان، نادان، بىخۇد، جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان خوالاۋشۇەننىڭ بىر ئىنقىلابچىنىڭ ساپ قېنى بىلەن مىلەنگەن مومىنى ئوغلىغا يېگۈزگەنلىكى، ئاخىردا شياۋ شۇەننىڭمۇ، شيا يۈنىڭمۇ ھاياتى پاجىئە بىلەن ئاياغلاشقانلىقىنى يېزىش ئارقىلىق، ئامما بىلەن ئىنقىلابچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئۆزئارا باغلاپ، شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى كونا دېموكراتىك ئىنقىلابچىلارنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى نادانلىقى، خەلق ئاممىسىنى ئويغاتمىغانلىقى، خەلق ئاممىسىنىڭ يەنىلا نادان، بىخۇد ھالەتتە قالغانلىقى، ئاخىردا بۇ ئىنقىلابچىلارمۇ، «ئىنقىلاب» ئۇقۇمىنىڭ نېمىلىكىنى زەررىچە بىلمىگەن، چۈشەنمىگەن، نادان، بىخۇد كىشىلەرمۇ ئوخشاشلا فېئودالىق تۈزۈمىنىڭ سادىق قوغدىغۇچىلىرى بولغان ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ تەييارتاپ تۇرمۇشىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ، «بايلار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان كۈن خاتىرىسى ئۆتكۈزۈلگەندە قاتمۇقات تەزىپ قويۇلىدىغان جىگىتلەر» غا ئوخشايدىغان قەبرىستانلىققا كۆمۈلگەنلىكىدەك ئىجتىمائىي رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

3. ھېكايىنىڭ ئاخىردا شيا يۈنىڭ قەبرىسىگە «ئالىي يېشىل گۈلچەمبىرەك» كىيگۈزۈپ قويۇلغانلىقى، «چەمبىرەك تازا ئوبدان ئورالمىغان بولسىمۇ، لېكىن رەتلىك» ئىكەنلىكىنى يېزىش ئارقىلىق، ھېكايىنىڭ ئاخىرى ئۇمىدۋارلىق روھ بىلەن

ئوتتىنىڭ ئۆچمىگەنلىكى. ئىنقىلاب ئۇزلۇكسىز داۋاملىشىۋاتقان لىقىنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

4. بۇ ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە:

(1) بۇ‌ئاستە تەسۋىرلەش بىلەن ۋاستىلىك تەسۋىرلەش ئوسۇلىدىن ناھايىتى ئونۇملۇك پايدىلىنىلغان. ھېكايە ۋەقەلىكى ئوچۇق ئوچۇق لىنىيە بويىچە راۋاجلانىدۇرۇلغان بولۇپ، ئوچۇق لىنىيە بۇ‌ئاستە تەسۋىرلەش ئوسۇلى بىلەن، يېپىق لىنىيە ۋاستىلىك تەسۋىرلەش ئوسۇلى بىلەن ئەينى دەۋردىكى مۇرەككەپ ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ئېچىپ بېرىلگەن. خۇا لاۋشۇەن ئائىلىسىنىڭ «دورا» سېتىۋېلىشى. شياۋ شۇەننىڭ «دورا» يېيىشى ۋە «دورا» نىڭ ئاقىۋىتى قاتارلىقلار ئوچۇق لىنىيە بىلەن تەپسىلىي تەسۋىرلەنسە، مىللىي خائىن شيا سەنيىنىڭ فېئودال ھوكۇمرانلاردىن ئىنئام ئېلىش مەقسىتىدە بىر قاملىلىك قەبرىنىدىشى شيا يۈنى تۇتۇپ بېرىشى. شيا يۈنىڭ تۇرمىدىكى پائالىيىتى ۋە قەھرىمانلارچە قۇربان بولغانلىقى يېپىق لىنىيە بويىچە تەسۋىرلەنگەن. بىر قانلىق موما ئارقىلىق ئىككىنچى خىل لىنىيە بىر - بىرى بىلەن چېتىلىپ «چايخانىدىكى پاراڭ» ئارقىلىق ۋەقەلىك ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن. ئەڭ ئاخىردا بالىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان ئىككى بەختسىز ئانىنىڭ قەبرىستانلىقتا ئوچرىشىشى ئارقىلىق، ئىككى خىل لىنىيە بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن. ھېكايىدىكى پېرسوناژلاردىن خۇا لاۋشۇەن، خۇا ئانا، شياۋ شۇەن، دۇمچەك بايۋەچچى، چار ساقاللىق كىشى، كاڭداشۇ، 20 ياشلاردىكى كىشى، شيا موماي قاتارلىقلار بۇ‌ئاستە تەسۋىرلەنگەن. شيا يۈ، شيا سەنيى، قىزىلكۆز ئايى قاتارلىقلار ۋاستىلىك تەسۋىرلەنگەن.

(2) ھېكايىدىكى تەپسىلات تەسۋىرى بىلەن پېرسوناژ-

لارنىڭ روھىي ھالىتى ئورگانىڭ بىرلەشتۈرۈلگەندىن باشقا يەنە پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكەت. تىل (دىئالوگ)، تاشقى قىياپەت تەسۋىرلىرى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان خاراكتېرى مۇئەييەنلەشتۈرۈلىدۇ.

(3) ھېكايىدىكى تەبىئىي مۇھىت ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت تەسۋىرى پېرسوناژلارنىڭ روھىي ھالىتىنى. كەيپىياتىنى بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن. مەسىلەن، ھېكايىنىڭ بېشىدىكى كېچە تەسۋىرى، قاپقاراڭغۇ كوچا تەسۋىرى، جازا مەيدانى تەسۋىرى بىلەن خۇالاۋشۇەننىڭ روھىي ھالىتى ئورگانىڭ بىرلەشتۈرۈلگەن. ھېكايىنىڭ ئاخىرىدىكى قەبرىستانلىق تەسۋىرى، ئېغىر سۇكۇنات، خۇنۇك كەيپىيات، شىياۋ بىلەن شياۋ شۇەننىڭ قەبرىسىدە ئېچىلىپ تۇرغان سوغۇقتىن قورقمايدىغان گۈللەر، شياۋنىڭ قەبرىسىگە قويۇلغان گۈلچەمبىرەك، يوپۇرماقلىرى چىقمىغان بىر تۈپ دەرەخ ۋە دەرەخ ئۈستىدە تۇرغان تۇلتۇرغان قاغا قاتارلىق تەسۋىرلەر بىر تەرەپتىن باللىرىدىن ئايرىلغان ئىككى بەختسىز ئائىلىنىڭ گاڭگىرىشى، ئىلتىجاسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن، يەنە بىر تەرەپتىن كىتابخانلارنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن ئىنقىلابچى شىياۋگە، فېئودالىق تۈزۈم، نادانلىق، دىنىي خۇراپاتلىقنىڭ قۇربانى بولغان شياۋ شۇەنگە بولغان ھېسداشلىقىنى ئاشۇرغان.

(4) ھېكايىدە ئاپتور سىمۋول ئۇسۇلىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان. ھېكايىگە «دورا» دەپ ماۋزۇ قويۇش ئارقىلىق، ئەينى دەۋردىكى رېئاللىقنىڭ رېتسپى ئۇستىدە ئىزدىنىپ، مۇرەككەپ ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ئەپچىل قۇرۇلما ئارقىلىق ئىخچام ئېكس ئەتتۇرۇپ، خەلقنى ئويغىتىپ، تەشكىللەپ، ئىنقىلاب يولىغا يېتەكلەشتىن ئىبارەت مەنىۋى «دورا» نى كۆرسىتىپ بەرگەن.

«چىنىقىش» ھېكايىسى توغرىسىدا

1. «چىنىقىش» ھېكايىسىدە قانداق ئىجتىمائىي رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 2. مەتنىياز قانداق ئوبراز؟ ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئۆزگىرىش نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ 3. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولغان زۇنۇن قادىر (1912 — 1989) نىڭ بۇ ھېكايىسى 1955 - يىلى يېزىلغان. ھېكايە سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا. تەرتىپ بايانىدا، 3 - شەخس تىلىدا يېزىلغان.

ھېكايىدە 50 - يىللاردا، ئېلىمىز بويىچە ئېلىپ بېرىلغان يېزا ئىگىلىكىنى كوللېكتىپلاشتۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ شىنجاڭ رايونىدىمۇ غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلغانلىقىدىكى ئىجتىمائىي رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

2. مەتنىياز ئوبرازى — ئەينى دەۋر رېئاللىقىنىڭ تۈپ خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن، تىپىك مۇھىت ئىچىدە خاراكتېرى يېتىلگەن، ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە بەدىئىي تىپ بولۇپ، ئۆتمۈش كونا جەمئىيەت كارىدىن چەت قارغان، ياشاش ئىرادىسىنى يوقاتقان، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىكى، قاينام - تاشقىنلىق كوللېكتىپ ئەمگەك قوينىدا چېنىقىپ ئىشچان ئادەمگە ئايلانغان، پارتىيە رەھبەرلىكىدە قەد كۆتۈرۈپ. بەختلىك كۈنلەرگە ئېرىشكەن كىشىلەرنىڭ تىپى.

ئاپتور ھېكايىدە كونا جەمئىيەتتە ئىش - ئوقۇشنىڭ تاينى بولمىغان، نامرات قول - ھۈنەرۋەن مەتنىيازنىڭ يەرگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، دېھقانچىلىق ئەمگىكىگە قاتناشقانلىقى

نەتىجىسىدە چېنىقىپ، ئاخىرى ياشاش ۋە ئىنسانىيلىق تۇرمۇش لەززىتىنىڭ توغرا يولىنى تېپىۋالغانلىقىنى يېزىش ئارقىلىق، سوتسىيالىستىك تۈزۈم ئەمگەكچىلەرنىڭ چېنىقىشى، چىقىش يولىدۇر دېگەن ئىدىيىنى ئالغا سۈرگەن.

3.ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە تۇۋەندىكىدەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە:

(1) تەپسىلىي يېزىش بىلەن ئىخچام يېزىش ئۆزئارا زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن. ھېكايىنىڭ باش - ئاخىرى ياخشى ماسلاشتۇرۇلغان. يەنى ھېكايىدە مەتىسىيازنىڭ ھۈنەر ئۆگىنىش، شەھەردىن يېزىغا چىقىش، ئۇنىڭ كونا جەمئىيەتتە ھۆرۈنلۈق، بوشاڭلىق ئىللەتلىرىنى يوقىتۇرۇۋېلىپ كاردىن چىقىش ئەھۋاللىرى ھەم ئىززەتخان بىلەن توي قىلىپ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇش ئەھۋالى ئىخچام يېزىلغان. ئۇنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە ھۆرۈنلۈق، ئىرادىسىزلىك قىلىش، كېيىنكى چاغلاردىكى ئۆزگىرىش جەريانى، چۈشكۈنلۈك ۋە روھىي كېسەلدىن قۇتۇلۇش جەريانلىرى تەپسىلىي يېزىلغان. ھېكايىنىڭ بېشى مەتىسىيازنىڭ مىدىرلاشقىمۇ دەرمانى يوق، ھەممە نەرسىدىن بىزار ھالىتى بىلەن باشلىنىپ، ئاخىرى يەنە ئۇنىڭ ھاياتقا، ياشاشقا بولغان تولۇپ تاشقان ئۇمىدۋارلىقى، جۇشقۇن كەيپىياتى بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇلغان.

(2) ھېكايىدە ئاپتور ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنىڭ بىرى بولغان تەسۋىرلەش ئۇسۇلىدىن تولىمۇ ئۈنۈملۈك پايدىلانغان. تەپسىلات تەسۋىرى، ھەرىكەت تەسۋىرى، دىئالوگ تەسۋىرى، پىسخىك تەسۋىر، دېتال تەسۋىرلىرى شۇنىڭدەك ئىجتىمائىي، تەبىئىي مۇھىت تەسۋىرلىرى تولىمۇ جانلىق، رەڭدار سۈرەتلەنگەن.

(3) ئاپتور ھېكايىدە بايانچى تىل ۋە پېرسونا ژلار دىئا-

لوگلىرىدا ئىخچام، قىزىقارلىق، يۇمۇرلۇق خەلق ئېغىز تىلىدىن، ئەپسانە ـ رىۋايەتلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان.

ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ شەكىللىرى ـ مەسنەۋى، غەزەل، مۇرەببە، مۇخەممەس، رۇبائىي توغرىسىدا

1. ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ قانداق شەكىللىرى بار؟ 2. مەسنەۋى، غەزەل ۋە ئۇلارنىڭ ئوخشاشلىقى، پەرقى ھەققىدىكى چۈشەنچىگىزنى سۆزلەڭ؟ 3. قانداق شېئىرىي شەكىلنى مۇرەببە دەيمىز؟ ئارۇز ۋەزنىدىكى مۇرەببە بىلەن بارماق ۋەزنىدىكى مۇرەببەنىڭ پەرقىنى چۈشەندۈرۈڭ؟ 4. قانداق شېئىرىي شەكلىنى مۇخەممەس دەيمىز؟ 5. قانداق شېئىرىي شەكلىنى رۇبائىي دەيمىز؟ ئۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىچۇ؟

1. شېئىرلار شەكىل جەھەتتىن چاچما (ئەركىن) شېئىر. نەسرىي شېئىر. ۋەزنىنىڭ شېئىر دەپ ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدىغانلىقى ھەممىمىزگە مەلۇم. ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ شەكىللىرى دېگىنىمىز، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئەجدادلىرىمىز قوللىنىپ كەلگەن، كلاسسىك ئەنئەنىگە ئىگە ۋەزىنىڭ شېئىرلارنىڭ شېئىرىي شەكىللىرىنى كۆزدە تۇتىمىز. بۇ ۋەزىنىڭ شېئىرلار (ئارۇز ۋەزنى ۋە بارماق ۋەزنى) شېئىرىي شەكىللەرگە باي بولۇپ، مەسنەۋى، غەزەل، مۇسەللەس، مۇرەببە، مۇخەممەس، مۇسەددەس، مۇسەببە، مۇسەممەن، مۇتەسسە، تەرجىبەنت، مۇستەزات، مۇۋەششەھ، مۇساۋىيات، تەرپىيىن، مۇختەمىلات، رۇبائىي، مۇئەمما، قىتئە... قاتارلىق شەكىللىرى بار.

2. ھەربىر كۆپلېتى بىر بەيىتتىن (ئىككى مىسرادىن) تۇزۇلگەن، ھەربىر بەيىت ئۆز ئالدىغا قاپىيىداش بولغان، كۆپلېت چەكلىمىسىگە شۇنىڭدەك بەيىتلار ئارا قاپىيە چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدىغان شېئىرىي شەكىل مەسنەۋى دەپ ئاتىلىدۇ.

گەن، بىرىنچى كۆپلەتتىكى ئىككىسى مىسرا ئۆزئارا قاپىيىداش، كېيىنكى كۆپلەتلارنىڭ ئالدىنقى مىسراسى ئوچۇق (قاپىيىسىز)، 2 - مىسراسى بىرىنچىسى بىيىتقا قاپىيىداش بولغان شېئىرىي شەكىل غەزەل دەپ ئاتىلىدۇ.

مەسنەۋى بىلەن غەزەلنىڭ ئوخشاشلىقى: (1) مەيلى مەسنەۋى ياكى غەزەل بولسۇن ھەر ئىككىلىسى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق، ئەڭ قەدىمىي شەكىللىرىدۇر. (2) مەسنەۋى بىلەن غەزەلنىڭ ھەر ئىككىلىسىنىڭ ھەربىر كۆپلەتى بىر بەيىتتىن تۈزۈلىدۇ. پەرقى: ① غەزەلنىڭ لىرىكىلىق خۇسۇسىيىتى ئالاھىدە كۈچلۈك بولۇش، سۆزلىرى ئالاھىدە تاللانغان، بەلگىلىك بىر مەزمۇننى قىزغىن، چوڭقۇر ھېس - تۇيغۇ بىلەن ئىپادىلەيدىغان بولۇش شەرت قىلىنىدۇ؛ ② غەزەلنىڭ بىرىنچى بەيىتىنىڭ ئىككى مىسراسى ئۆزئارا قاپىيىداش بولۇشى، كېيىنكى بەيىتلارنىڭ جۈپ مىسرالىرى غەزەلنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى مىسرالىرىغا ئاخىرىغىچە قاپىيىداش بولۇپ كېلىشى شەرت قىلىنىدۇ. قالغان مىسرالىرىنىڭ قاپىيىلىشىپ كېلىشى شەرت قىلىنمايىدۇ؛ ③ خېلى كۆپ غەزەللەر رادىفلىق بولىدۇ. غەزەللەر ئومۇمەن 13 بەيىتتىن ئاشمايىدۇ. ئۇنىڭدىن ئاشقان بەزى غەزەللەر ئۆزىنىڭ غەزەللىك خۇسۇسىيىتىنى يوقىتىپ، قەسىدىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. غەزەللەر كۆپىنچە ئاروز ۋەزنىنىڭ رەمەل ۋە ھەزەج بەھرلىرىدە يېزىلىدۇ.

3. «مۇرەببە» تۆتلۈك دېگەن سۆز بولۇپ، ھەربىر كۆپلىتى تۆت مىسرادىن تۈزۈلگەن شېئىرلار مۇرەببە دەپ ئاتىلىدۇ. مۇرەببە ئاروز ۋەزنىدىمۇ، بارماق ۋەزنىدىمۇ يېزىلىدۇ. ئاروز ۋەزنىدە يېزىلغان «مۇرەببە» لەرنىڭ ئومۇمەن 1 - كۆپلىتىنىڭ تۆت مىسراسى قاپىيىداش. كېيىنكى كۆپلەتلارنىڭ ئۈچ مىسراسى ئۆزئارا قاپىيىداش، 4 - مىسراسى 1 - كۆپلىتىگە قاپىيىداش

«مۇرەببە» لەرنىڭ ھەربىر كۆپلېتىي تۆت مىسرادىن تۇزۇلسە، قاپىيىلىنىش شەكلى ئومۇمەن بارماق ۋەزنىلىك شېئىرلارنىڭ قاپىيە شەكىللىرىنىڭ خالىغان بىر قاپىيە شەكلىدە قاپىيىلەنسە بولۇۋېرىدۇ.

4. «مۇخەممەس» بەشلىك دېگەن سۆز بولۇپ، ھەربىر كۆپلېتى بەش مىسرادىن تەشكىل تاپقان شېئىرلاردۇر. مۇخەممەس قانچە كۆپلېت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ بىرىنچى كۆپلېتىدىكى بارلىق مىسرالار بىرخىل قاپىيىدە كېلىدۇ. كېيىنكى كۆپلېتلارنىڭ تۆت مىسراسى ئۆزئارا قاپىيىداش، 5 - مىسراسى بىرىنچى كۆپلېتنىڭ قاپىيىسى بىلەن قاپىيىداش بولۇپ كېلىدۇ.

5. «رۇبائىي» جەمئىي تۆتلا مىسرادىن تەركىب تاپقان ۋە بىر پۈتۈن مۇستەقىل ئوي - پىكرىنى ئىپادىلەيدىغان شېئىرىي شەكىللەرنىڭ بىرى. ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى: (1) ھەربىر رۇبائىي مۇستەقىل بىر پۈتۈن ئوي - پىكرىنى ئىپادىلەيدۇ. (2) رۇبائىيىنىڭ 1 -، 2 -، 4 - مىسرالىرى ئۆزئارا قاپىيىداش بولىدۇ. بەزى رۇبائىيىلارنىڭ تۆت مىسراسىنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا قاپىيىداش بولىدۇ. مانا بۇ رۇبائىيىلارنىڭ تۇزۇلۇش جەھەتتە باشقا تۆتلۈك شېئىرلاردىن پەرق قىلىدىغان مۇھىم بىر ئالامىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل شەكىل كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزدىمۇ كەڭ قوللىنىلغان، ھازىرمۇ كەڭ قوللىنىلماقتا. رۇبائىيدا شائىر ئۆز پىكرى ۋە تەسىراتلىرىنىڭ خۇلاسىسىنى، يەكۈنىنى ئىنتايىن ئىخچام، مېغىزلىق ۋە تەسىرلىك سۆز بىلەن ئىپادە قىلىدۇ. كىشىنى ئويلاندۇرىدىغان يېڭى پەلسەپىۋى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇنىڭ ھەجمى كىچىك بولسىمۇ، لېكىن مەزمۇنى ئىنتايىن چوڭقۇر بولىدۇ. ۋەزىن جەھەتتىن ئالغاندا، رۇبائىيىلارنىڭ بەزىلىرى ئاروز ۋەزىندە، بەزىلىرى بارماق ۋەزىندە يېزىلىدۇ.

«تيانشان» شېئىرى توغرىسىدا

1. «تيانشان» شېئىردا تيانشان نېمىگە سىمۋول قىلىنغان؟ شېئىردا خەلقىمىزنىڭ ئەمگەكچان، باتۇر، ئەقىل - پاراسەتلىك ئۇلۇغۋار روھى قانداق مەدھىيىلەنگەن؟ 2. شېئىردا قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟ ئۇنىڭ رولىچۇ؟

1. مۇھەممەت رېھىم (1926 —) نىڭ بۇ شېئىرى شەكىل جەھەتتىن بارماق ۋەزىنلىك مۇرەببە شېئىر شەكلىدە يېزىلغان. خاراكتېرى: قەسىدە. ئىجادىيەت ئۇسۇلى: رېئالىزم. شائىر بۇ شېئىردا تيانشان تېغى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە سىمۋول قىلىنىش ئارقىلىق تيانشانىنىڭ ئۇلۇغلۇقى، بۈيۈكلۈكىنى مەدھىيىلەپلا قالماي، تيانشانىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى تارىخىي شەھەرلەرنى، تارىخىي شەخسلەرنى، ئۇلارنىڭ ئۇلۇغۋار تۆھپىلىرىنى ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ خەلقىمىزنىڭ ئەمگەكچان، باتۇر، ئەقىل - پاراسەتلىك ئۇلۇغۋار روھىنى ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق مەدھىيىلىگەن.

2. شائىر شېئىردا ئېپىگراپ ئېلىش، ئوخشىتىش، جانلاندۇرۇش، رېتورىك خىتاب... قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەسىرلىك ئېپادىلىگەن. ئىخچام، گۈزەل، رەڭدار شېئىرىي تىل بىلەن مەركىزىي ئىدىيىنى ئوبرازلىق يورۇتۇپ بەرگەن.

«نۇر چېچىپ ئاتقاندا تاڭ» شېئىرى توغرىسىدا

«نۇر چېچىپ ئاتقاندا تاڭ» شېئىردا قانداق مەزمۇن ئىپادىلەنگەن؟ شېئىرنىڭ ماۋزۇسى بىلەن مەزمۇنىنىڭ قانداق

مۇناسىۋەتلى بار؟ شېئىر ئاروز ۋەزىنىڭ قايسى ۋەزىن تۈرىدە، قايسى بەھرىدە يېزىلغان؟

ئابدۇسالام توختى (1934 —) نىڭ بۇ شېئىرى مۇخەممەس شېئىر شەكلىدە، قەسىدە خاراكتېرىدە. سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

بۇ شېئىردا شائىر شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئازادلىققا ئېرىشىپ، ھەممە يەر، ھەممە ئادەم شادلىققا، بەختكە چۆمگەنلىكى، بولۇپمۇ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يوقىتىلىپ، «سول» لۇشيەنگە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقى زور غەيرەت ـ جاسارەت بىلەن ئىشلەپ، ھەر ساھەدىكى خىزمەتلەردە ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكى، «تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» يولىدا باتۇرانە كۈرەش قىلىپ مول، ئەلا نەتىجىلەر بىلەن گۈزەل ئەتىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقانلىقىنى، ھەممە يەر توي، بايرام شادلىقىغا چۆمگەنلىكىنى يېزىش ئارقىلىق، شېئىرنىڭ ماۋزۇسىنى يورۇتۇپ بەرگەن ھەمدە شېئىرغا «نۇر چېچىپ ئاتقاندا تاڭ» دەپ ماۋزۇ قويۇش ئارقىلىق، يۇقىرىقى مەزمۇن بىلەن ماۋزۇنى ئورگانىك بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرغان. شېئىر ئاروز ۋەزىنىڭ رەمەل مۇسەممەل مەقسۇر ۋەزىن تۈرىدە يېزىلغان.

«رەخمىتۇللا جارى رۇبائىيلىرى» ھەققىدە

«رەخمىتۇللا جارى رۇبائىيلىرى» نىڭ ھەربىرىدە قانداق ئىددىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟

رەخمىتۇللا جارى (1926 —) نىڭ بارماق ۋەزىنىدە، پەندى ـ نەسىھەت خاراكتېرىدە يېزىلغان بۇ رۇبائىيلىرىنىڭ بىرىنچىسىدە ـ شائىر يىغىنچاق، مەنىلىك

قىلىپ كىشىلەرنىڭ كىبىر پەيدا قىلىش، ئۆزىگە تەمەننا قويۇش، ماختانچاقلىق قىلىش، تەمە قىلىشتەك ناچار ئىللەتلەردىن ساقلىنىش. ئۇنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىنى پاك قەلبىگە يۇقتۇرۇۋالماسلىققا تەۋسىيە قىلىدۇ. كىشىلەرنى ھەمىشە كەمتەر، كىچىك پىئىل، سەمىمىي سادىق بولۇشقا ئۇندەيدۇ.

ئىككىنچى رۇبائىيىسىدا شائىر ـ خەلق ئاممىسىنىڭ ئادىل لىقىغا، سەزگۈرلۈكىگە يۇقىرى باھا بېرىپ، كىتابخانىلارنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئېسىل خىسلەتلىرىنى ئۆلگە قىلىپ، ھەممە ئىشتا ئادىل، توغرا بولۇپ، داۋاملىق ئالغا بېسىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن شائىر خەلق ئىستىلىغا يات بولغان غەيرىي ھەرىكەتلەرگە قاتتىق تەنقىد قىلىدۇ.

ئۈچىنچى رۇبائىيىسىدا شائىر ـ «ئۆمۈر ـ ئاتقان ئوق» دېگەن خەلق ھېكمىتىدىن پايدىلىنىپ ۋاقىتنىڭ قەدىرلەش، مول مەزمۇنلۇق ئىجادىي ئەمگەك ئارقىلىق. ھاياتنى مەنىلىك ئۆتكۈزۈش زۆرۈرلۈكىنى، ئۆمۈرنىڭ ئاخىردا مەنىسىز ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىتقا قانچە ئېچىنغان بىلەنمۇ خۇددى ساداقتىن چىققان ئوق ئارقىغا يېنىپ قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

تۆتىنچى رۇبائىيىسىدا شائىر ـ ئىنسانىنىڭ دۇنياغا كېلىشى تەبىئى، ياشاشتىكى مەقسىتى، قىممىتى ئۇستىدە توختىلىپ چەكلىك ھاياتنى چەكسىز قىممەتكە ئىگە قىلىشنىڭ بىردىنبىر توغرا يولى ـ ئۆز ئىجاد ـ ئەمگىكى ئارقىلىق كەلگۈسى ئەۋلادلارغا ئىز قالدۇرۇش ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

«تەۋپىق رۇبائىيلىرى» توغرىسىدا

«تەۋپىق رۇبائىيلىرى» نىڭ ھەربىر سەھىپىسىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟

تىلى توختاجى (1901 — 1936) نىڭ ئۆمۈر سەرگۈزەشـ
تلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، شېئىر شەكلىدە تۈرمىسىدە يۈرەك
قېنى. ئاچچىق كۆز يېشى بىلەن يازغان بۇ رۇبائىيلىرىنىڭ
بىرىنچىسىدە — جاللات شېئىر شەكلىدە زۇلمى، زىيانكەشلىكى
تۈپەيلىدىن، ئەينى دەۋردىكى شىنجاڭ رايونىنى جاھالەت قاپلاپ،
خەلقنىڭ بەختـ ساۋادىنى ئۆچۈن كۆرەش قىلغان ئىنقىلابـ
چىلار، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ قول ـ ئاياغلىرىغا كويزا ـ
كىشەن سېلىنىپ، زۇلۇم زىندانلىرىدا ياجىئەلىك قىينىلىۋاتقان
كۆرۈنۈشى. ھەممىلا يەرنى تېررورلۇق قاپلىغانلىقى تولىمۇ ئوبـ
رازلىق، ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئىككىنچى رۇبائىيدا شائىر تولىمۇ ئىخچام قىلىپ — ئۆز
مىللىتى، خەلقنىڭ ئادەم چىداپ تۇرغۇسىز نادانلىق، جاھاـ
لەت پاتقىقىغا پاتقانلىقىنى، ھەرقانداق بىر ئەل خەلقنىڭ
بېشىغا كەلمىگەن ئازاب ـ ئوقۇبەتنىڭ بۇ مىللەتنىڭ بېشىغا
كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ جان پىدالىق بىلەن بارلىقىنى ئۆز
مىللىتىنىڭ بەختـ ساۋادىتىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىغا
ئاتىغانلىقى، خەلقىنى ساۋاتسىزلىقتىن، نادانلىقتىن قۇتۇلـ
دۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئاقارتىش پائالىيەتلىرىنىڭ
ئەكسىيەتچىلەر تەرىپىدىن مەنئى قىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئازاب ـ
ئوقۇبەتكە دۇچار قىلىنغانلىقى يېزىلغان.

ئۈچىنچى رۇبائىيدا شائىر — ئەينى دەۋردىكى تېررورلۇق
مۇھىتىنى ئىخچام قىلىپ سۈرەتلەپ، ئۆزىنىڭ ھەققانىي ھەرـ
كىتى، ئىنقىلابىي پائالىيىتىگە بولغان ھەقىقىي باھاسىنى
شۇنىڭدەك شېئىر شەكلىدىكى تۈرمىسىدىكى ئازابلىق روھىي ھالىتىنى
ئىپادىلىگەن.

ساتىرا ھەققىدە

بەدىئىي ئەدەبىياتتىكى قانداق تۈرنى ساتىرا دەيمىز؟ ساتىرىك ئەسەرلەر قانداق يارىتىلىدۇ؟ ساتىرانىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى نېمىدىن ئىبارەت؟ ساتىرىك ئەسەرلەرنىي يېزىشنى ئۆگىنىشتە نېمىگە دىققەت قىلىش لازىم؟

«ساتىرا» دېگەن بۇ لاتىنچە ئاتالغۇ رۇس تىلى ئارقىلىق بىزگە ئۆزلەشكەن. ئەدەبىياتتىكى ئىستېمال مەنىسى — ئىجتىمائىي ھاياتتىكى بارلىق چاكىنىلىقلارنى، خۇنۇك، رەزىل ۋە يىرگىنچلىك تۈرمۈش ھادىسىلىرىنى ئۆتكۈر ھەجۋىي تىل ئارقىلىق كەسكىن تەنقىدلەپ، كىشىلەرنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەشىگە يولىدىكى پۈتلىكاشاقلارنى تازىلاشنى مەزمۇن قىلغان ئەدەبىي تۈر ساتىرا دېيىلىدۇ.

ساتىرا ئەدەبىي ئەسەرنىڭ شەكلىگە ئەمەس، بەلكى خاراكتېرىگە قارىتىلغان. ئۇ ھەرقانداق ژانىردا يېزىلىدۇ.

ئاپتور ئۆزى يولۇقتۇرغان تۈرمۈش چاكىنىلىقلىرىدىن ئۇزۇل - كېسىل يىرگەنگەن، ئۇنىڭغا نەپرەتلەنگەن ۋە غەزەپلەنگەندىلا شۇنىڭدەك ئۆتكۈر ھەجۋىي تىلدىن پايدىلىنىپ ئېيتماقچى بولغان پىكرىنى زور بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىپادە قىلغاندىلا ئاندىن بىرقەدەر ياخشى ساتىرىك ئەسەرلەرنى يېزىپ چىقالايدۇ.

بىزنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىۋاتقان بارلىق يامان ئىللەتلەرنى ھەر جەھەتتىن پاش قىلىش ۋە تەنقىدلەش ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ئۆزىدىكى ناچار ئىللەتلەرنى تۈزىتىۋېلىشىغا ياردەم بېرىپ، ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش قەدىمىمىزنى تېخىمۇ تېزلىتىشكە قارىتا تېگىشلىك رول ئويناش ساتىرانىڭ مۇھىم ۋەزىپىسىدۇر.

ساتىرىك ئەسەرلەرنى يېزىشنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن تۈرمۇشنى چوڭقۇر ئۆگىنىش، تىل بايلىقىنى بېيىتىش، مۇنەۋۋەر ساتىرىك ئەسەرلەرنىڭ تىلى، يېزىلىش ئۇسۇلى ۋە بەدىئىي جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى ياخشى ئىگىلىشىش كېرەك.

«غىلاپ بەندىسى» ھېكايىسى توغرىسىدا

1. «غىلاپ بەندىسى» ھېكايىسى قانداق شارائىتتا يېزىلغان؟ قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 2. بىلىكوپ قانداق ئوبراز؟ ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشىدا قانداق غىلاپلىرى بار؟ نېمە ئۈچۈن ئۇ ئوقۇتقان يۇنان تىلىمۇ ئۇنىڭغا كالاچ ۋە سايۇەنلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى دەيمىز؟ 3. بىلىكوپ نېمە ئۈچۈن بىر ئوتتۇرا مەكتەپنى ھەتتا پۈتۈن بىر شەھەرنى 15 يىلغىچە ئۆز قولىدا ئوينىتالايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ھەركىم ھەر نەرسىدىن قورقىدىغان بولۇپ قالىدۇ؟ 4. نېمە ئۈچۈن ئۇ «رەڭگى ئۆچكەن»، «قاپىقىدىن قار ياغقان» ھالەتتە يۈرىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بىر پارچە ھەجۋىي رەسىمنى كۆرۈپ ئۇنىڭ چىرايى تۈتۈلۈپ كېتىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ۋارىنكا ئۇنىڭ قاقاقلاپ كۈلۈشى ئۇنىڭ ھاياتىنى تاماملايدۇ؟ 5. تېكىستنىڭ ئاخىرىدا: «ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتە - ئۆتمەيلا، تۇرمۇش يەنە ئۆز ئىزىغا چۈشۈۋالدى»، «ئوكۇلىنىش كۆرۈنمەيدۇ»، «لېكىن ئۇنىڭغا ئوخشىغان غىلاپ بەندىلىرىدىن يەنە قانچىلىك بار، كەلگۈسىدە يەنە قانچىلىك بولار؟» دەپ كۆرسىتىلگەن. مۇنداق

يېزىش قانداق چوڭقۇر مەنىگە ئىگە؟

1. ئا. پ. چېخوپ (1860 — 1904) نىڭ بۇ ساتىرىك ھېكايىسى (1898) تەنقىدىي رېئاللىزمانىڭ ئىجادىيىتىدىكى ئۇسۇلىدا، 1 — 3 - شەخس تىلىدا، چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە روسىيە ئىشچىلار ھەرىكىتى تەدرىجىي قانات يېيىپ، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ سىياسىي پارتىيىسى شەكىللىنىۋاتاتتى. ئەكسىيەتچىل چارپادىشاھ ھۆكۈمىتى كۈنسېرى يۇكسىلىۋاتقان ئىنقىلاب ۋەزىيىتىگە دۇچ كەلگەچكە، ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى زور كۈچ بىلەن كۈچەيتىپ، مەملىكەت مىقياسىدا بېسىم كەيپىياتى پەيدا قىلغانىدى. چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ سادىق ھىمايىچىلىرى چارپادىشاھ ئىمپېرىيىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى جېنىنىڭ بارىچە قوغدىدى، بارلىق يېڭى شەيئىلەرگە ئۆچمەنلىك بىلەن قارىدى. بۇ ھېكايە مانا مۇشۇ زۇلۇمەتلىك رېئاللىققا قارىتىپ يېزىلغان.

ئاپتور بۇ ھېكايىدە بىلىكوپ ئوبرازىنى تىپ قىلىپ يارىتىش ئارقىلىق، ئېغىر ۋەھىمە ئىچىدە قالغان چارروسىيە جەمئىيىتىنى سۈرەتلەپ، چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ زەھەرلىك ئىجتىمائىي تۈزۈمىگە بولغان نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن ھەمدە چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى پاش قىلغان.

2. بۇ ھېكايىنىڭ باش پېرسوناژى بىلىكوپ مەلۇم ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ يۇنان تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، سىرتقى قىياپىتىدىن ئىچكى دۇنياسىغىچە چارپادىشاھنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداش پۈتۈن ئىدىيىسىگە سىڭىپ كەتكەن، ھۆكۈمرانلاردىن نىجاتلىق تىلەيدىغان، يېڭىلىققا ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدىغان مۇتەئەسسىپ زىيالىيلارنىڭ تىپىك ۋەكىلى. بىلىكوپنىڭ خاراكتېرىدە — كونىلىقنى قوغداش، كونا قاراش-

لارغا جهننىڭ باربچه ئېسىلمۇيلىش، يېڭىلىقتىن قورقۇش، رېئاللىقتىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ھەممە نەرسىدىن گۇمانلىنىش، چېقىلچاق قىلىشتەك يىرگىنچلىك قىلمىشلار ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئاپتور بالىكوپنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى مۇشۇنداق رەزىل ۋە كۆلكىلىك قىلمىشلىرىنى سۆزلەتلەش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىدىيىسىدىكى «غىلاپلىرى» نى سۇرەتلەپ بەرگەن.

بىلىكوپنىڭ كۇندىلىك تۇرمۇشىدىكى «غىلاپلىرى» دىن: ھاۋا ئوچۇق كۇنلىرىمۇ كالاچ كىيىپ، كۇنلۇك تۆتۈپ، قېلىن پەلتۇ كىيىپ يۈرۈشى، كۇنلۇك ۋە سائەتلىرىنى ھەتتا قەلەم-تىراچنىمۇ غىلاپ ئىچىگە سېلىپ ساقلاش، يول يۈرگەندە پەلتۇسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ يۈزىنى توسۇۋېلىش، قۇلىقىغا پاختا تىقىۋېلىش قاتارلىق رەزىل ھەم چاكىنا «غىلاپلىرى» بار. ئۇ ئوقۇتىدىغان يۇنان تىلىمۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن كالاچ ۋە سايە-ۋەنىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغىدەك سەۋەب — بىلىكوپ ئاشۇ ئۆلۈك، قىممىتى، ئىجادچانلىقى يوق يۇنان تىلى دەرسىنى ئۆتۈش ئارقىلىق تۇرمۇشىنى قامدايدۇ. بۇ تىل ئاللىقاچان ئىستېمالدىن قالغان، كونىرىغان تىل بولۇپ، كونىلىققا جهننىڭ باربچە يېپىشىۋالىدىغان بىلىكوپ ئۇچۇن بۇ تىل ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزىدىغان «غىلاپلىرى» دىن بىرىدۇر.

3. يۇقىرىدا تىلغا ئالغىنىمىزدەك بىلىكوپنىڭ ئىدىيىسىدە نۇرغۇن «غىلاپلىرى» بار. كونىلىقنى قوغداش، كونا قاراشلارغا جهننىڭ باربچە ئېسىلمۇيلىش، يېڭىلىقتىن قورقۇش، ئۇنىڭغا بار ئامالى بىلەن قارشى تۇرۇش، رېئاللىقتىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ھەممە نەرسىدىن گۇمانلىنىش، چېقىلچاق قىلىش ئۇنىڭ قان — قېنىغا سىڭىپ كەتكەن. ئۇ ئۆز ئىدىيىسىگە سىغمىغان ئىشلارنى، پاراڭلارنى تىك تىكلاپ چارپادىشاھ ھاكى-

مىيىتنى قوغدىغۇچى ئورگانلارغا چاقىرۇ. ھەرخىل يوللار بىلەن كىشىلەرنىڭ «ئەدىمنى بەرىدۇ». ئۇنىڭ كەينىدە بۇ خىل رەزىل قىلمىشنى قوللايدىغان چارپادىشاھ ھاكىمىيىتى بار. شۇڭا بۇ يۇنان تىلى ئوقۇتقۇچىسى پۈتۈن بىر مەكتەپنى يەنىى ئادەم تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ئورۇندىكى ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى مەنسۈى بويۇنتۇرۇق بىلەن كىشەنلەپ تۇرغاچقا، ھەتتا بىر شەھەرنىمۇ 15 يىلغىچە ئۆز قولىدا ئوينىتالايدۇ. شۇ سەۋەبتىن ھەركىم ھەرنەرسىدىن قورقىدىغان بولۇپ قالدۇ.

4. گەرچە بىلىكوپ ھەممىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرۇشقا، كۆزگە كۆرۈنمەس مەنسۈى بويۇنتۇرۇق بىلەن ھەممىنى كىشەنلەشكە بارلىقىنى ئاتىغان بولسىمۇ، كۈنسېرى يۈكسىلىۋاتقان ئىنقىلاب ۋەزىيىتى ۋە يېڭىلىق ئىدىيە - ھەرىكەتلىرى ئۇنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ، قەدەمدە بىر بۇ خىل ھالەتتىن بىئارام بولغان بىلىكوپ «رەڭگى ئۆچكەن»، «قاپقىدىن قار ياغقان» ھالەتتە يۈرىدۇ. ئاخىردا بىر پارچە ھەجۈي رەسىم ئۇنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىدىكى «غىلاپلىرى» نى سۈرەتلەپ بېرىپلا قالماي، پۈتكۈل روھىي دۇنياسىنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەچكە، بۇ ئەھۋالنى ئۇققان بىلىكوپنىڭ چىرايى «قارا بۇلۇت قاپلىغان ئاسماندەك» تۇتۇلۇپ كېتىدۇ. يېڭى لىققا ئىنتىلىدىغان، روھىي دۇنياسى ئازاد كىۋالىنكو بىلەن ئۆتكۈزگەن بىر قېتىملىق سۆھبەتنىڭ ئاخىردا بىلىكوپ دەككىسىنى يەيدۇ. ئۇ گاڭگىراپ تۇرغاندا ۋارىنكا دەل شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە كېلىپ بىلىكوپنىڭ كۈلكىلىك ھالىتىگە، تاشقى كۆرۈنۈشىدىكى «غىلاپلىرى» غا قاراپ قاتتىق كۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىلىكوپنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى ۋە تاشقى

كۆرۈنۈشىدىكى «غىلاپلىرى» قاتتىق زەربىگە ئۇچراپ، ھاياتى تاماملىنىدۇ.

5. ھېكايىنىڭ ئاخىردا ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ پىكىرلەر تولىمۇ چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. يەنى ھەممىلا يەرنى ۋەھىمە قاپلىغان چارپادىشاھ جەمئىيىتىدە، بۇ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيەتنى قوغدىغۇچى بىلىكوپلاردىن پەقەت بىرىنى كۆمۈش بىلەن ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمايدىغانلىقى، ئەركىنلىكنى كىشەنلەپ تۇرغان بۇنداق بىلىكوپلارنىڭ چارروسىيە جەمئىيىتىنىڭ ھەممىلا يېرىدە يەنە بارلىقى، ئۇلارنى قوللايدىغان چارپادىشاھ ھاكىمىيىتىنىڭ يەنىلا مەۋجۇت بولۇۋاتقانلىقى يېزىلغان.

«دونكىخوت» رومانىدىن بېرىلگەن پارچە توغرىسىدا

«دونكىخوت» رومانىدىن بېرىلگەن بۇ پارچىدا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ ئاپتور دونكىخوتنىڭ دات بېسىپ كۆكىرىپ كەتكەن ساۋۇت ـ قالقانىنى سۈرتۈپ تازىلىغانلىقىنى، دۇبۇلغىنىڭ ماڭمىيى بىلەن قۇلاق ياپقۇچىنى قېيىن كارتون قەغەزدىن ئويۇۋېلىپ چاپلاپ قويغانلىقىنى، بولۇپمۇ بۇ نەرسىلەرنىڭ «ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ كېلىۋاتقان» نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى تەسۋىرلىگەن، مۇنداق تەسۋىرلەشنىڭ قانداق رولى بار؟

ئىسپانىيە يازغۇچىسى سېرۋانتېس (1547 — 1616) نىڭ 1605 - يىلى يېزىلغان «دونكىخوت» ناملىق ساتىرىك رومانىدىن ئېلىنغان بۇ پارچە تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ئايرىلىپ، تارىخنىڭ ئىلگىرىلىشىدىن ئارقىدا قېلىپ. راۋاجلىنىپ، ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان رېئاللىققا قارشى زورمۇزور ئىش قىلىپ، ھەممىلا يەردە مۇقەررەر ھالدا مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

دەرسلىكتىكى رومانىنىڭ بۇ پارچىسىدا ئىككى ۋەقە نۇقتىلىق يېزىلغان. بىرىنچىسى، سەپەر تەييارلىقى: ئىككىنچىسى، ئۇنىڭ شامال تۈگمەنلىرى بىلەن ئېلىشقانلىقىدىن ئىبارەت.

ئاپتور دونكىخوتنىڭ دان بېسىپ كەتكەن قالقانىنى سۈرتۈپ پارقىرىتىۋەتكەنلىكى، بىر پارچە قاتتىق قەغەزنى دۆلۈغىنىڭ ماڭلىيى ۋە قۇلاق ياپقۇچى قىلىپ بېكىتكەنلىكى، ئۇنى «سىناپ بېقىش» جەريانىدا پارە - پارە بولۇپ كەتكەندىن كېيىن قايتا ياساپ سىناپمۇ كۆرمەستىن «ئىگ ياخشى دۇبۇلغا بولدى» دەپ ئۆزىنى - ئۆزى ئالدىغانلىقى... قاتارلىق ئىشلارنى يېزىش ئارقىلىق، دونكىخوتنىى ئاچچىق مەسخىرە قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان، بىمەنە، كۈلكىلىك پېرسوناژ ئىكەنلىكىنى روشەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ نەرسىلەرنىڭ «ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ كېلىۋاتقان» نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى يېزىش ئارقىلىق، بىر تەرەپتىن بۇ نەرسىلەرنىڭ ئاللىقاچان ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئېپادىلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمۇ رېتسارلاردىن بولۇش ئارزۇسىدا ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

لوگىكا ھەققىدە چۈشەنچە

لوگىكا قانداق پەن؟ فورمال لوگىكىنىڭ ئوبيېكتى نېمە؟ تەپەككۇر شەكىللىرى دېگەن نېمە؟ تەپەككۇر قانۇنى

لوگىكا ئىلمى مىلادىدىن ئىلگىرىكى IV ئەسىردە يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېل تەرىپىدىن بىر ئىلىم سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. «لوگىكا» دېگەن بۇ سۆز ئەسلى يۇنانچە «لېگو» ۋە ئۇنىڭغا مەنداش «لوگوس» دېگەن سۆزلەردىن كېلىپ چىققان. بۇنىڭ مەنىسى — «سۆز»، «پىكىر»، «قانۇنىيەت»، «لوگىكا ئىلمى» دېگەنلەردىن ئىبارەت. ئىلىمىزدا «لوگىكا» دېگەن سۆز ۋە ئۇنىڭغا مەنداش «مەنتىقە» دېگەن سۆزمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

لوگىكا ئىلمى دېگەن بۇ ئاتالغۇ كەڭ ھەم تار مەنىگە ئىگە بولۇپ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا بۇ ئىلىم تەپەككۇر ئوغرىسىدىكى پەن بولۇپ، ئۇ فورمال لوگىكا، دىئالېكتىك لوگىكا، ماتېماتىكىلىق لوگىكا دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. تار مەنىدىن ئالغاندا بۇ ئىلىم پەقەت فورمال لوگىكىنى تەتقىق قىلىدۇ. بۇ يەردە ئۆگەنمەكچى بولغىنىمىز ئەنە شۇ فورمال لوگىكىدىن ئىبارەت.

فورمال لوگىكا — تەپەككۇر شەكىللىرى ۋە تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تەپەككۇر شەكىللىرى دېگىنىمىز — تەپەككۇرنىڭ تۈزۈلۈش - قۇرۇلۇش شەكلىگە قارىتا ئېيتىلغان بولۇپ، ئۇقۇم، ھۆكۈم، خۇلاسە (جۈملىدىن ئىسپات ھەم رەددىيە) ئارقىلىق ئوبيېكتىپ دۇنيانى بىلىش ۋە ئوبيېكتىپ دۇنيانى ئەكس ئەتتۈرۈش جەريانىدا قوللىنىلىدىغان ئاساسلىق ۋاستىدۇر. ئۇ پىكىر مەزمۇنىنى باغلاش، تەشكىللەش رولىنى ئويناپدۇ.

تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى دېگىنىمىز — كىشىلەر ئۇقۇم، ھۆكۈم، خۇلاسىدىن پايدىلىنىپ پىكىر يۈرگۈزگەندە خالىس

قانۇنىيەتلەرگە ئەمەل قىلغان ئاساستا تەپەككۇرنىڭ ئېنىق، زىددىيەتسىز، باش - ئايىغى ئۇزۇلۇپ بولۇشنى تەمىنلەيدىغان قانۇنىيەتلەر. يەنى بىرلىك قانۇنىيىتى (ئەينىيەت قانۇنىيىتى)، زىددىيەتسىز بولۇش قانۇنىيىتى، ئۇچىنچىسى يوق قانۇنىيىتى، يېتەرلىك ئاساسقا ئىگە بولۇش قانۇنىيىتىدىن ئىبارەت.

لوگىكىنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرىنى ئىگىلەش، ئوبيېكتىپ دۇنيانى توغرا بىلىش ۋە توغرا ئەكس ئەتتۈرۈش ئىقتىدارىمىزنى ئۆستۈرۈشىمىزدە مۇھىم رول ئويناپدۇ.

كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا: (1) لوگىكا بىزنىڭ يېڭى بىلىملەرگە ئېرىشىشىمىزدە زۆرۈر يارەمچىلىك رولىنى ئويناپدۇ. (2) ماقالە ھەم نوتۇقىمىزنىڭ لوگىكىلىق كۈچىنى ئاشۇرۇشىمىزغا زور يارەم بېرىدۇ. (3) ھەقىقەتنى قوغداپ، بىمەنە سەپسەتىلەرنىڭ ساختىلىقىنى ئېچىپ تاشلىشىمىزغا يارەم بېرىدۇ. (4) ئوقۇ - ئوقۇتۇشتا، مەدەنىيەت بىلىملىرىنى، كەسپىي بىلىملەرنى ئوقۇغۇچىلارغا توغرا، ئېنىق يەتكۈزۈش، چۈشەندۈرۈپ بېرىشتە مۇھىم رول ئويناپدۇ.

ئۇقۇم ھەققىدە چۈشەنچە

1. ئۇقۇم دېگەن نېمە؟ ئۇقۇمنىڭ مېغىزى، ھەجمى دېگەن نېمە؟ ئۇقۇمنىڭ مېغىزى بىلەن ھەجمى ئوتتۇرىسىدا قانداق مۇناسىۋەت بار؟ 2. ئۇقۇمغا ئېنىقلىما بېرىش دېگەن نېمە؟ ئېنىقلىما بېرىش شەكلى قانداق بولىدۇ؟ ئېنىقلىما بېرىشتە نېمىلەرگە دىققەت قىلىش كېرەك؟ 3. ئۇقۇمغا ئىزاھ بېرىش دېگەن نېمە؟ 4. نېمە ئۈچۈن ئۇقۇمنى تۈرگە

1. ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ماھىيەتلىك بەلگىلىرىنىڭ ئادەم مېڭىسىدىكى ئىنكاسى ئۇقۇم دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇقۇم — تەپەككۇر شەكىللىرى ئىچىدىكى ئەڭ كىچىك، ئەڭ ئاساسىي بىرلىكتىن ئىبارەت.

ئۇقۇم ئىپادىلىگەن شەيئىنىڭ ماھىيەتلىك بەلگىلىرىنىڭ يىغىندىسى (يەنى مەنىسى) ئۇقۇمنىڭ مېغىزى دەپ ئاتىلىدۇ.

ھەربىر ئۇقۇمنىڭ دائىرىسى ئۇقۇمنىڭ ھەجمى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ ماھىيەتلىك بەلگىلىرى ئوخشاش بولغان بىر تۈردىكى شەيئىلەرنىڭ يىغىندىسىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇقۇمنىڭ مېغىزى بىلەن ھەجمى ئوتتۇرىسىدا تەتۈر ئاناسىپلىق مۇناسىۋىت بولۇپ، ئۇقۇمنىڭ مېغىزى كىچىكەيسە (كۆپەيسە) ھەجمى ئاز بېيىدۇ، ھەجمى كىچىكەيسە مېغىزى ئاز بېيىدۇ.

ئۇقۇم ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئوبيېكتىپ شەيئىلەر بولسا تەرەققىي قىلىپ، ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇقۇمنىڭ مېغىزى بىلەن ھەجمىمۇ مۇتلەق مۇقىم ھالەتتە تۇرمۇرمەيدۇ. شۇڭا مۇئەييەن تەپەككۇر ياكى مۇنازىرە شارائىتىدا ئۇقۇمنىڭ مېغىزى، ھەجمى مۇقىم بولۇشى كېرەك.

2. ئېنىقلانغۇچى (تەبىرلەنگۈچى) ئۇقۇمنىڭ مېغىزىنى ئېچىپ بېرىش جەريانى، ئۇقۇمغا ئېنىقلىما (تەبىر) بېرىش دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇقۇمغا ئېنىقلىما بېرىش ئۇسۇلى ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا ئەڭ كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل بولۇپ، ئۇيغۇر

تىلىدا ئېنىقلىما بېرىش شەكلى ئادەتتە: «x دېگىنىمىز — ... دىن ئىبارەت» ياكى «x دېگىنىمىز — ... دەپ ئاتىلىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش شەكىل بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

ئۇقۇمغا ئېنىقلىما (تەبىر) بېرىش پىكىر قۇرۇلمىسى ئادەتتە ئېنىقلانغۇچى ۋە ئېنىقلىغۇچىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىن تەشكىل تاپىدۇ. مېغىزى ئېچىپ بېرىلمەكچى بولغان ئۇقۇم — ئېنىقلانغۇچى ئۇقۇم بولىدۇ. ئېنىقلانغۇچى ئۇقۇمنىڭ مېغىزىنى ئايدىڭلاشتۇرغۇچى ئۇقۇم ئېنىقلىغۇچى بولىدۇ. مەسىلەن، «ئەدەبىيات دېگىنىمىز — تىل - يېزىقىنى قورال قىلىپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئوبراز ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان سەنئەت ئەدەبىيات دەپ ئاتىلىدۇ» دېسەك، «ئەدەبىيات» دېگەن ئۇقۇم ئېنىقلانغۇچى ئۇقۇم بولىدۇ. ئېنىقلانغۇچى ئۇقۇمنىڭ مەنىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىش جەريانى ئېنىقلىغۇچى بولىدۇ.

ئۇقۇمغا ئېنىقلىما بېرىشتە بېرىلگەن ئېنىقلىمىنىڭ توغرا بولۇشى ئۈچۈن ئېنىقلانغۇچى ئۇقۇم بىلەن ئېنىقلىغۇچىنىڭ ھەجمى تەڭ بولۇشى كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇقۇمغا ئېنىقلىما بېرىشتە ئىنكار شەكلىنى، ئوخشىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىشقا بولمايدۇ. ئېنىقلانغۇچى ئۇقۇمدا يەنە تەكرارلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىشقىمۇ بولمايدۇ.

3. ئۇقۇمغا ئىزاھ بېرىش دېگىنىمىز — ئىزاھلانغۇچى ئۇقۇمنىڭ مېغىزىنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى ئېچىپ بېرىش جەريانىدۇر. مەسىلەن، «ئەدەبىيات — تىل سەنئىتىدۇر»، «لۇشۈن — ئۇلۇغ ئەدىب» دېگەن ئىزاھ بېرىش شەكلىنى ئالساق، ئىزاھلانغۇچى ئۇقۇملار مېغىزىنىڭ مەلۇم بىر قىسمى ئېچىپ بېرىلگەن. بۇ خىل ئۇسۇلغا ئېنىقلىما بېرىشكە ئوخشاش قاتتىق تەلەپ قويۇلمايدۇ. بۇنىڭدا پەقەت ئۇقۇم مېغىزىنىڭ بىر قىسمى ئېچىپ بېرىلسىلا بولىدۇ.

كەك بولىدۇ. ھەجىمى كەك بولغان ئۇقۇملارنىڭ دائىرىسىنى بىر قېتىمدىلا كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە مۇمكىن بولمايدۇ. مانا مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بىز ئۇقۇمنىڭ ھەجمىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش، ئوي - پىكىرنى رەتلەك، تەرتىپلىك ئىپادىلەش ئۈچۈن تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىمىز. مەسىلەن، «شېئىر» دېگەن ئۇقۇمنى بىز مەزمۇنى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا قاراپ «لىرىك شېئىر ۋە ئېپىك شېئىر» دەپ ئىككى تۈرگە، قۇرۇلمىسى ۋە شەكلىگە قاراپ «ۋەزىنلىك شېئىر، ئەركىن شېئىر ۋە نەسرىي شېئىر» دەپ ئۈچكە بۆلىنىز. ئەگەر بىز يەنە «لىرىك شېئىر»، «ئېپىك شېئىر»، «ۋەزىنلىك شېئىر» دېگەن ئۇقۇملارنى داۋاملىق تۈرگە ئايرىساق، يەنە نۇرغۇن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ.

تۈرگە ئايرىشنىڭ ھەرخىل ئۇلچىمى بولىدۇ، ئەمما بىر قېتىمدا بىرلا ئۇلچەمنى قوللىنىشقا بولىدۇ. بىر قېتىمدا بىر نەچچە ئۇلچەم تەڭلا قوللىنىلسا قالايمىقانچىلىق، مۇجمەللىك كېلىپ چىقىدۇ. مەسىلەن، «شېئىر» دېگەن بۇ ئۇقۇم بىرىنچى قېتىملىق ئۇلچەمدە مەزمۇنى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا قاراپ ئايرىلدى. ئىككىنچى قېتىملىق ئۇلچەمدە قۇرۇلمىسى ۋە شەكلىگە قاراپ ئايرىلدى. ئەگەر ئۇنداق قىلماي، بىر قېتىمدىلا ئىككى ئۇلچەم تەك قوللىنىلىپ: «شېئىر» مەزمۇنى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا، قۇرۇلمىسى ۋە شەكلىگە قاراپ لىرىك شېئىر، ئېپىك شېئىر، ۋەزىنلىك شېئىر، ئەركىن شېئىر، نەسرىي شېئىر دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ، دېسەك پىكىر مەزمۇنىدا مۇجمەللىك خاتالىق كېلىپ چىقىدۇ. تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلىمۇ ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا ئەك كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۇسۇللارنىڭ بىرىدۇر. بىز ئوقۇۋاتقان تەبىئىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەن دەرسلىك كىتابلىرى ئۆز سىستېمىسى ئاساسىدا قاتلاممۇ قاتلام تۈرگە

ئايرىش، جىنس ئۇقۇمىدىن تۇر ئۇقۇمىغا ئۆتۈش ئۇسۇلى بويىچە تۇزۇلىدۇ.

ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدە

1. سېلىشتۇرغىلى بولىدىغان ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟ ماس كېلىش مۇناسىۋىتى دېگەن نېمە؟ ئۇ قايسى مۇناسىۋەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ ھەربىر تۈرنى ئايرىم - ئايرىم چۈشەندۈرۈڭ.

2. ماس كەلمەسلىك مۇناسىۋىتى دېگەن نېمە؟ ئۇ قايسى مۇناسىۋەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ ھەربىر تۈرنى ئايرىم - ئايرىم چۈشەندۈرۈڭ.

1. سېلىشتۇرغىلى بولىدىغان ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ماس كېلىش مۇناسىۋىتى ۋە ماس كەلمەسلىك مۇناسىۋىتى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

ئىككى ئۇقۇمنىڭ ئاز دېگەندە بىر قىسىم ھەجىملىرى ئۆزئارا ماس كەلسە، بۇ ئىككى ئۇقۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ماس كېلىش مۇناسىۋىتى دەپ ئاتىلىدۇ. ماس كېلىش مۇناسىۋىتى تۆۋەندىكىدەك ئۈچ خىل بولىدۇ: (1) تولۇق ماس كېلىش مۇناسىۋىتى. (2) قىسمەن ماس كېلىش مۇناسىۋىتى. (3) بېقىندىلىق مۇناسىۋىتى.

(1) ئەگەر بىر ئۇقۇمنىڭ تولۇق ھەجمى يەنە بىر ئۇقۇمنىڭ تولۇق ھەجمىگە دەلمۇدەل ماس كەلسە، بۇ ئىككى ئۇقۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تولۇق ماس كېلىش مۇناسىۋىتى بولىدۇ. بۇ خىل مۇناسىۋەتتىكى ئۇقۇملار تولۇق ماس كېلىدىغان ئۇقۇملار دېيىلىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن — «دورا» ھېكايىسىنىڭ ئاپتورى. ساۋاقداش گۇلنار مەكتىپىمىزنىڭ تولۇقسىز

1 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، ئۇ ئىزچىل تىرىشىپ ئۆگىنىدۇ، بۇ قىزچاق ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ھەر دائىم ياردەملىشىدۇ.

(2) ئەگەر بىر ئوقۇمنىڭ بىر قىسىم ھەجمىنى يەنە بىر ئوقۇمنىڭ بىر قىسىم ھەجمىگە ماس كەلسە، بۇ ئىككى ئوقۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت قىسمەن ماس كېلىش مۇناسىۋىتى بولىدۇ. مۇنداق مۇناسىۋەتتىكى ئوقۇملار قىسمەن ماس ئوقۇملار دەيىلىدۇ. مەسىلەن، ئوقۇغۇچى — ئىتتىپاق ئەزاسى.

(3) ئەگەر بىر ئوقۇمنىڭ تولۇق ھەجمى يەنە بىر ئوقۇمنىڭ بىر قىسىم ھەجمىگە ماس كەلسە، يەنى ھەجمى چوڭ بولغان جىنس ئوقۇم ھەجمى تارراق بولغان تۈر ئوقۇمنىڭ ھەجمىنى ئۆز ئىچىگە ئالالىسا، بۇ ئىككى ئوقۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بېقىندىلىق مۇناسىۋەت بولىدۇ. مۇنداق مۇناسىۋەتتىكى ئوقۇملار بېقىندىلىق مۇناسىۋەتتىكى ئوقۇملار دەيىلىدۇ. مەسىلەن، ئاشلىق - بۇغداي.

بېقىندىلىق مۇناسىۋەتتىكى ئوقۇملارنى جۈملىدە تەڭداش قىلىپ قوللىنىشقا بولمايدۇ (مەسىلەن، مەن بۇگۈن بازاردىن كۆكتات ھەم تۇرۇپ سېتىۋالدىم. دېگەندەك). لېكىن قىسمەن ئەھۋاللاردا ئىپادىلەش، ئالاھىدە تەكتىلەش زۆرۈرىيىتىدىن بېقىندىلىق مۇناسىۋەتتىكى جىنس ئوقۇم بىلەن تۈر ئوقۇم قاتاردا ئىشلىتىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. مەسىلەن، جۈگۈ خەلقى پۈتۈن دۇنيا خەلقىگە ئوخشاشلا تىنچلىقنى قىزغىن سۆيىدۇ.

2. ئىككى ئوقۇم ھەجم جەھەتتىن تولۇق ماس كەلمىسە، مەغزى جەھەتتىن بىر - بىرىنى چەتكە قاقسا، بۇ ئىككى ئوقۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇنداق مۇناسىۋەت ماس كەلمەسلىك مۇناسىۋىتى دەپ ئاتىلىدۇ. مۇنداق مۇناسىۋەتتىكى ئوقۇملار

مۇناسىۋەتى: (1) تەڭداش مۇناسىۋەت؛ (2) قارىمۇ قارشى مۇناسىۋەت؛ (3) زىت مۇناسىۋەت دېگەن ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

(1) بىر جىنس ئۇقۇم ئىچىدىكى ھەجمى ماس كەلمەيدىغان ئىككىدىن ئارتۇق تۈر ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تەڭداش مۇناسىۋەت بولىدۇ. مەسىلەن، «ئاشلىق» دېگەن جىنس ئۇقۇم ئىچىدىكى «بۇغداي»، «قوناق»، «گۈرۈچ»، «ئارپا»، «تېرىق»... دېگەن تۈر ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تەڭداش مۇناسىۋەت بولىدۇ.

(2) بىر جىنس ئۇقۇم ئىچىدىكى ئىككى تۈر ئۇقۇم مېغىزى جەھەتتىن بىر - بىرىنى چىسەتكە قاقسا، ھەجىم جەھەتتىنمۇ ئىككى تۈر ئۇقۇمنىڭ يىغىندىسى ئۆزلىرىگە ئەڭ يېقىن بولغان بىر جىنس ئۇقۇمنىڭ ھەجمىدىن كىچىك بولسا، بۇنداق مۇناسىۋەت قارىمۇ قارشى مۇناسىۋەت بولىدۇ. بۇ خىل مۇناسىۋەتتىكى ئۇقۇملار قارىمۇقارشى ئۇقۇملار دېيىلىدۇ. مەسىلەن، «رەڭ» دېگەن جىنس ئۇقۇم ئاستىدىكى «ئاق» بىلەن «قارا» دېگەن ئىككى ئۇقۇمنىڭ مېغىزى بىر - بىرىنى چەتكە قاقىدۇ. ھەجىم جەھەتتىنمۇ بۇ ئىككى تۈر ئۇقۇمنىڭ يىغىندىسى ئۆزلىرىگە ئەڭ يېقىن بولغان بىر جىنس ئۇقۇم رەڭ دېگەن ئۇقۇمنىڭ ھەجمىگە تەڭ كەلمەيدۇ. ئۇلار ئوتتۇرىسىدا يەنە باشقا ئارىلىق ئۇقۇملار بار.

(3) بىر جىنس ئۇقۇم ئىچىدىكى ئىككى تۈر ئۇقۇم مېغىزى جەھەتتىن بىر - بىرىنى چەتكە قاقسا، ھەجىم جەھەتتىن ئىككى تۈر ئۇقۇمنىڭ يىغىندىسى ئۆزلىرىگە يېقىن بولغان جىنس ئۇقۇمنىڭ ھەجمىگە تەڭ بولسا، بۇنداق ئىككى ئۇقۇم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت زىت مۇناسىۋەت بولىدۇ. بۇ خىل مۇناسىۋەتتىكى ئۇقۇملار زىت ئۇقۇملار دېيىلىدۇ.

يـاخـشـى نەتىجە، ياخشى بولمىغان نەتىجە.

قـارىمـۇقارشى مۇناسىۋەت بىلەن زىت مۇناسىۋەتـتىكى پەرقـى شۇكـى، زىت مۇناسىۋەتتىكى ئىككى ئۇقۇمنىـڭ ئوتـتۇرىسىدا باشقا ئارىلىق ئۇقۇم بولمايدۇ. بۇ ئىككى ئۇقۇمنىڭ ھەجمى ئۆزىگە يېقىن كېلىدىغان بىر جىنس ئۇقۇمنىڭ ھەجـمىگە باراۋەر بولىدۇ. قارىمـۇقارشى مۇناسىۋەتـتـىكـى ئىككى ئۇقۇمنىڭ ھەجمى، ئۆزىگە يېقىن كـېلـىدىغـان بىر جـىنس ئۇقۇمنىڭ ھەجمىدىن كىچىك بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئوتـتـۇرىسىدا يەنە باشقا ئارىلىق ئۇقۇملار بولىدۇ.

ئاددىي ھۆكۈم ھەققىدە

ئاددىي ھۆكـۈم ھەققىدىكى چـۈشەنـچىگىزنـى سۆزلـەڭ. كـونـكرېـت قىلىپ تـۆۋەندىكـى سوئالـلارغا جاۋاب بـېرىڭ:

1. ھـۆكۈم دېـگەن نېمە؟ ھۆكۈم تۈزۈلۈشىگە ئاساسەن نەچچىگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟ 2. ئاددىي ھۆكۈم دېگەن نېمە؟ ئاددىي ھۆكۈملەر سۈپىتىگـە ئاساسەن نـەچچىگە بـۆلـۈنـىدۇ؟ ئايرىم - ئايرىم تەسىر بېرىڭ. 3. ئاددىي ھـۆكـۈم مىقدارىغا ئاساسەن قانچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ تەسىرلـەڭ. 4. ھـۆكـۈمـلەر سۈپىتـى ھەم مىقدارىنـىڭ بىرلىكىگە ئاساسەن قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسىلار؟ 5. ھۆكۈملەر رېئاللىقـنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى ھەقىقىلىق دەرىجىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن نەچچە تۈرگە بۆلـۈنىدۇ؟ تـەسىرلىرىنى بېـرىـڭ. 6. قـانداق قىلغاندا ھۆكۈم ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولىدۇ؟

بەلگىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان ياكى ئىنكار قىلىدىغان تەپەك كۆر شەكىلدۇر.

ھەرقانداق ھۆكۈم ئۇقۇمدىن تۈزۈلىدۇ. ھۆكۈمنىڭ ئالاھىدىلىكى: ① ھۆكۈم مەلۇم بىر شەيئىگە قارىتا ئۇنى تەستىقلايدۇ ياكى ئىنكار قىلىدۇ؛ ② مۇئەييەن شارائىتتا ھۆكۈم يا توغرا بولىدۇ، يا خاتا بولىدۇ. يا ھەقىقىي بولىدۇ، يا ساختا بولىدۇ. ھۆكۈمنىڭ بۇ ئىككى ئالاھىدىلىكىنىڭ قايسى بىرى كەم بولسا ھۆكۈم بولمايدۇ.

ھۆكۈم تۈزۈلۈشىگە ئاساسەن ئاددىي ھۆكۈم ۋە بىرىك كەن ھۆكۈم دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

2. ھۆكۈملەنگۈچى، ھۆكۈملىگۈچى ۋە باغلىغۇچىدىن تەركىب تاپقان ھۆكۈم ئاددىي ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. ئاددىي ھۆكۈم شەيئىلەرگە قارىتا مەلۇم بىر بەلگىنى تۇغرىدىن - تۇغرا كېسىپ تەستىقلايدىغان ياكى ئىنكار قىلىدىغان بولغاچقا، فورمال لوگىكىدا بۇنداق ھۆكۈم كەسىمە ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ.

ھۆكۈملەنگۈچى ئادەتتە «S» ھەرپى بىلەن، ھۆكۈملىگۈچى «P» ھەرپى بىلەن، باغلىغۇچى سىزىق «—» بىلەن ئىپادە قىلىنىدۇ.

ئاددىي ھۆكۈملەر ھۆكۈملەنگۈچىسى بىلەن ھۆكۈملىگۈچىسىنىڭ مېغىزى جەھەتتىن باغلىنىشى (سۈپىتى) غا ئاساسەن: ① تەستىقىي ھۆكۈم؛ ② ئىنكار ھۆكۈم دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

① تەستىقىي ھۆكۈم دېگىنىمىز — شەيئىلەرگە قارىتا مەلۇم بىر بەلگە تەستىقلانغان ھۆكۈم تەستىقىي ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مۇھەممەت — ئەلاچى ئوقۇغۇچى. فورمۇلىسى: S — P بولىدۇ.

بىر بەلگە ئىنكار قىلىنىدىغان ھۆكۈم ئىنكار ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن. ۋاقىت ساقلاپ تۇرمايدۇ. توغرا ئىدىيە ئاساندىن چۈشكەن ئەمەس. فورمۇلىسى: S — P ئەمەس.

3. ئاددىي ھۆكۈم مىقدارىغا قاراپ ① خاس ھۆكۈم؛ ② ئومۇمىي ھۆكۈم؛ ③ جۈزئىي ھۆكۈم دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

① ھۆكۈملەنگۈچىسى خاس ئۇقۇمدىن ئىبارەت بولغان ھۆكۈم خاس ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈن — ئۇلۇغ ئەدىب. خاس ھۆكۈمنىڭ ھۆكۈملەنگۈچىسى بىرلا يەكىكە شەيئى بىلدۈرىدۇ. خاس تەستىقىي ھۆكۈمنىڭ فورمۇلىسى: بۇ S — P دۇر. خاس ئىنكار ھۆكۈمنىڭ فورمۇلىسى: بۇ S — P ئەمەس.

② ھۆكۈملەنگۈچىسى ئومۇمىي ئۇقۇمدىن ئىبارەت بولغان ھۆكۈم ئومۇمىي ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بېلىق — سۇدا ياشايدىغان ھايۋاندۇر. ئومۇمىي تەستىقىي ھۆكۈمنىڭ فورمۇلىسى: ھەممە S — P دۇر. ئومۇمىي ئىنكار ھۆكۈمنىڭ فورمۇلىسى: ھەممە S — P ئەمەس.

③ ھۆكۈملىگۈچىسى ھۆكۈملەنگۈچىسىنىڭ قىسمەن ھەجمىگە قارىتىلغان ھۆكۈم ياكى ھۆكۈملەنگۈچىسىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بىر خىلدىكى ئوبيېكتنىڭ بىر قىسمىغا قارىتىلغان ھۆكۈم جۈزئىي ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپ قىسمى دەرسنى تىرىشىپ ئۆگىنىدۇ. جۈزئىي تەستىقىي ھۆكۈمنىڭ فورمۇلىسى: بەزى S — P دۇر. جۈزئىي ئىنكار ھۆكۈمنىڭ فورمۇلىسى: بەزى S — P ئەمەس.

4. ھۆكۈملەر سۈپىتى بىلەن مىقدارىنىڭ بىرلىكىگە ئاساسەن ئالتە تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ئۇلار: ① خاس تەستىقىي ھۆكۈم؛ ② خاس ئىنكار ھۆكۈم؛ ③ ئومۇمىي تەستىقىي ھۆكۈم،

④ ئومۇمىي ئىنكار ھۆكۈم؛ ⑤ جۈزئىي تەستىقىي ھۆكۈم؛ ⑥ جۈزئىي ئىنكار ھۆكۈمدىن ئىبارەت (بۇلارنىڭ فورمۇلىسى يۇقىرىدا بېرىلدى).

5. ھۆكۈملەر رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى ھەقىقىيلىق دەرىجىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن: ① ئېھتىمالىي ھۆكۈم؛ ② رېئالىي ھۆكۈم؛ ③ مۇقەررەر ھۆكۈم دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

① ھۆكۈملەنگۈچىسى ھۆكۈملىنىدىغان ئېرىشىدىن پەرەز ئاساسىدا تەستىقلانغان ياكى ئىنكار قىلىنغان ھۆكۈم ئېھتىمالىي ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مارىستا جانلىقلار بولۇشى مۇمكىن. ئېھتىمال جىددىيلىشىۋاتقانلار بىزنىڭ ئۇقۇغۇچىلار ئەمەس، فورمۇلىسى: S ئېھتىمال P دۇر. S ئېھتىمال P ئەمەس.

② ھۆكۈملەنگۈچى ئوبيېكتقا قارىتا نەق بىر نېمە (بىرەر بەلگە) تەستىقلانغان ياكى ئىنكار قىلىنغان ھۆكۈم رېئال ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. رېئال ھۆكۈمدە شەيئىلەر مۇناسىۋىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن، جۇڭگو سوتسىيالىستىك دۆلەت. مەھمۇد قەشقەرى — جاھان تۈركىلوگىيە ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى.

فورمۇلىسى: S ھەقىقەتەن P دۇر. S ھەقىقەتەن P ئەمەس.

③ ھۆكۈملىگۈچى ئەكس ئەتتۈرگەن بەلگە ھۆكۈملىگۈچى شەيئىدە مۇقەررەر مەۋجۇت ئىكەنلىكى تەستىقلانغان ياكى ئىنكار قىلىنغان ھۆكۈم مۇقەررەر ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئوبيېكتىپ قانۇنىيەت بويىچە ئىش كۆرمىگەنلەر مۇقەررەر ھالدا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايدۇ. فورمۇلىسى: S مۇقەررەر P بولىدۇ. S — P بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

6. ھۆكۈم كىشىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ شەيئىلەرگە بولغان بىلىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈم ئەمەلىيەتـ

توغرا ئەكس ئەتتۇرۇشى لازىم. ھۆكۈمنى توغرا ئىشلىتىش، توغرا چىقىرىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن شۇ شەيئىگە نىسبەتەن توغرا تونۇشقا ئىگە بولماي تۇرۇپ شەيئىلەر ئۈستىدە توغرا ھۆكۈم چىقارغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن: ① ھۆكۈمەتنىڭ بىلەن ھۆكۈملىگۈچىنىڭ ماسلىشالماسلىقىدەك نۇقسانلاردىن ساقلىنىش كېرەك. بولۇپمۇ مىقدار جەھەتتە ھۆكۈمەتنىڭ ۋەزىپىنىڭ ياكى ھەجمىنى تارايتۇۋېتىش ياكى كېڭەيتىۋېتىشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلىنىش لازىم؛ ② تەستىق بىلەن ئىنكارنى توغرا ئىپادىلەشكە دىققەت قىلىش كېرەك. تەستىقلاشقا تېگىشلىكلىرىنى ئىنكار قىلماسلىق، ئىنكار قىلىشقا تېگىشلىكلىرىنى تەستىقلىماسلىق لازىم؛ ③ ھۆكۈمەتنىڭ بىلەن ھۆكۈملىگۈچىنىڭ سۈپىتى مۇۋاپىق بولماسلىقىتەك ئەھۋاللاردىن ساقلىنىش كېرەك.

بىر نۇقتىنى ھۆكۈم ھەققىدە

بىر نۇقتىنى ھۆكۈم ھەققىدىكى چۈشەنچىگىزنى سۆزلەڭ. كونكرېت قىلىپ تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭ:

1. بىر نۇقتىنى ھۆكۈم دېگەن نېمە؟ بىر نۇقتىنى ھۆكۈم قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟ 2. شەرتلىك ھۆكۈم دېگەن نېمە؟ يېتەرلىك شەرت، زۆرۈر شەرت دېگەن نېمە؟ شەرتلىك ھۆكۈملەر قايسى قىسىملاردىن تۈزۈلىدۇ؟ شەرتلىك ھۆكۈملەر شەرت ۋە نەتىجە بۆلەكلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ نەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسى؟ 3. تاللانما ھۆكۈم دېگەن نېمە؟ تاللانما ھۆكۈم قانچىگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسى؟ سىغىشىدىغان تاللانما ھۆكۈم دېگەن نېمە؟ سىغىشمايدىغان تاللانما

1. بىرىككەن ھۆكۈم دېگىنىمىز ــ ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئاددىي ھۆكۈمىنىڭ قوشۇلۇشىدىن تۈزۈلگەن ھۆكۈم بىرىككەن ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، مەن ئۇرۇمچىگە يا ئايروپىلان بىلەن بارىمەن، يا ئاپتوبۇس بىلەن بارىمەن.

بىرىككەن ھۆكۈم: (1) شەرتلىك ھۆكۈم. (2) تاللانما ھۆكۈم. (3) باغلانما ھۆكۈمدىن ئىبارەت.

2. ئىككىدىن ئارتۇق ئاددىي ھۆكۈمنىڭ مەلۇم شەرتكە ئاساسەن باغلىنىپ، شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەب ــ نەتىجە مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن بىرىككەن ھۆكۈملەر شەرتلىك ھۆكۈم دېيىلىدۇ. ياكى ھۆكۈملەنگۈچىسى بىلەن ھۆكۈملىگۈچىسى مەلۇم شەرت بويىچە باغلىنىپ كەلگەن ھۆكۈم شەرتلىك ھۆكۈم دېيىلىدۇ.

شەرتلىك ھۆكۈم كۆپ ھاللاردا ئۇيغۇر تىلىدىكى شەرت بېقىندى جۈملە شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، ئەگەر تىرىشىپ ئۆگەنمىسە ياخشى نەتىجىگە ئېرىشەلمەيدۇ.

شەرتلىك ھۆكۈملەر شەرت بۆلەك، نەتىجە بۆلەك ۋە باغلىغۇچىدىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تۈزۈلىدۇ. مەسىلەن، ئەگەر (باغلىغۇچى) سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كىرسە (شەرت بۆلەك) ھاۋا تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەيدۇ (نەتىجە بۆلەك).

شەرتلىك ھۆكۈملەر شەرت بىلەن نەتىجە بۆلەكىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ: ① يېتەرلىك شەرتكە تايانغان شەرتلىك ھۆكۈم؛ ② زۆرۈر شەرتكە تايانغان شەرتلىك ھۆكۈم؛ ③ يېتەرلىك ھەم زۆرۈر شەرتكە تايانغان شەرتلىك ھۆكۈم دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ (بىز بۇ يەردە دەرسلىك كىتاب تەلىپىنى كۆزدە تۇتۇپ ئالدىنقى ئىككى خىل شەرتلىك ھۆكۈم ھەققىدە توختىلىمىز).

بولغان شەرتلىك ھۆكۈم. يېتەرلىك شەرتكە تايانغان شەرتلىك ھۆكۈم بولىدۇ. مەسىلەن، مەشكە ئوت ياقسا ئۆي ئىسسيدۇ.

شەرت بۆلۈكى نەتىجە بۆلۈكىنىڭ زۆرۈر شەرتى بولغان شەرتلىك ھۆكۈم زۆرۈر شەرتكە تايانغان شەرتلىك ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئاممىنىڭ ئېڭىنى ئۆستۈرگەندىلا ئاندىن ئاممىنىڭ ئەمگەك ئاكتىپلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرگىلى بولىدۇ.

يېتەرلىك شەرت — شۇ شەرت بولسا، شۇ نەتىجە بولىدىغان، لېكىن شۇ شەرت بولمىسا شۇ نەتىجىنى بولمايدۇ دېگىلى بولمايدىغان شەرتتۇر. يەنى — A بولسا B بولىدۇ. لېكىن A بولمىسا B نى بولمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. مەسىلەن، كۆۋرۈك بولسا دەريادىن ئۆتكىلى بولىدۇ.

زۆرۈر شەرت — شۇ شەرت بولمىسا، شۇ نەتىجە بولمايدىغان، لېكىن شۇ شەرت بولۇش بىلەنلا شۇ نەتىجىنى بولىدۇ، دېگىلى بولمايدىغان شەرتتۇر. يەنى A بولسا B بولمايدۇ. لېكىن A بولسىلا B نى بولىدۇ دېگىلى بولمايدۇ. مەسىلەن، كۆز بولمىسا كۆرگىلى بولمايدۇ، سۇ بولغاندىلا ئاندىن ھايات‌لىق بولىدۇ. يۇرەك بولمىسا ئادەم ياشىيالمايدۇ.

شەرتلىك ھۆكۈمنى توغرا قوللىنىش ئۈچۈن، شەرت بۆلۈكى بىلەن نەتىجە بۆلۈكى ئوتتۇرىسىدا لوگىكىلىق مۇناسىۋەت بولۇشى، سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنىڭ ئورنى ئالمىشىپ كەتمەسلىكى، ئوخشاش بولمىغان شەرتلىك باغلىنىش ئوخشاش بولمىغان شەرتلىك ھۆكۈم شەكلىدە ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى لازىم.

3. شەيئىلەردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش مۇمكىنچىلىكى بولغان بىرنەچچە خىل ئەھۋال ئوتتۇرىسىدىكى تاللاش مۇناسىۋىتى ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغان ھۆكۈم تاللانما ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، كىنو بىلىستىدىن بىرىلا بار، شۇڭا بۇ كىنوغا ياكى سەن بار، ياكى مەن باراي.

سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈم دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

ئەينى بىر ئوبيېكتتا يۇز بېرىش ئېھتىماللىقى بولغان بىرنەچچە خىل ئەھۋالنىڭ بىرلا ۋاقىتتا سەنئىمىش، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن بولغان تاللانما ھۆكۈم سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، چەت ئەل تىلى ئۆگىنىشنىڭ ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ، رادىئو لېكسىيىلىرى ئاڭلىسىمۇ بولىدۇ ياكى لۇغەتتىن پايدىلىنىپ، دەرسلەرنى ئۆزى ئۆگەنسىمۇ بولىدۇ، ياكى چەت ئەل تىلىنى پىشىق بىلىدىغان يولداشلاردىن ئېغىزچە سۆزلىشىنى ئۆگەنسىمۇ بولىدۇ.

شەيئىلەردىكى ئىككىدىن ئارتۇق ئەھۋال بىر - بىرىنى چەتكە قاقسا بەلكى بۇ ئەھۋال ئەينى بىر شەيئىدە بىرلا ۋاقىتتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمىسا، بۇنداق مۇناسىۋەتنى ئەكس ئەتتۈرگەن ھۆكۈم سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈم دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، ئالغا بېسىش يولىدا ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلارغا تۆتىدىغان پوزىتسىيە يا ئۇنى يېڭىش، يا ئۇنىڭدىن قورقۇش بولىدۇ.

سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈمنىڭ ئاز دېگەندە بىر تاللانمىسى، كۆپ دېگەندە ھەممە تاللانمىسى توغرا بولۇشى كېرەك. ئەگەر تاللانمىلىرىنىڭ بىرىمۇ توغرا بولمىسا، بۇ سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈم خاتا بولىدۇ، سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈمنىڭ پەقەت بىرلا تاللانمىسى توغرا بولۇپ، قالغان تاللانمىلىرى ساختا بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئىككىدىن ئارتۇق تاللانمىسى توغرا بولۇپ قالسا بۇ سەنئىمايدىغان تاللانما ھۆكۈم خاتا بولىدۇ.

«نېلۇپەر كۆلىنىڭ ئايدىڭدىكى مەنزىرىسى»، «يېشىللىق» دېگەن ئىككى نەسىر ھەققىدە

1. «نېلۇپەر كۆلىنىڭ ئايدىڭدىكى مەنزىرىسى» ناملىق نەسىرە ئاپتورنىڭ قانداق ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن؟ ئۇنىڭدىن نېمىلەرنى بىلىش مۇمكىن؟ نەسىرە ئىلگىرى - كېيىنلىك تەرتىپى بىلەن قايسى مەنزىرىلەر تەسۋىرلەنگەن؟ قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟ 2. «يېشىللىق» دېگەن نەسىرە تەبىئەت مەنزىرىسى قانداق سۈرەتلىنىپ، قانداق ئىدىيە ئېچىپ بېرىلگەن؟

1. جۇزىچىڭ (1898 — 1948) نىڭ «نېلۇپەر كۆلىنىڭ ئايدىڭدىكى مەنزىرىسى» ناملىق لىرىك نەسىرى 1927 - يىلى 7 - ئايدا يېزىلغان. ئاپتور ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي رېئاللىققا نارازى ئىدى. يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئودال لىق جۇڭگو جەمئىيىتىدە يېڭىچە ئۆزگىرىش بولۇشنى، ئەركىن لىكنى ئارزۇ قىلاتتى. بىراق رېئاللىقتىن خالىي بولۇشنى خام خىيال قىلاتتى. شۇڭا ئىدىيىسى قارىمۇقارشىلىق بىلەن تولغان بولۇپ، ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. ئاپتورنىڭ بۇ خىل ھېسسىياتى بۇ تېكىستتە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ئاپتور ئانچە - مۇنچە نالىمۇ قىلىدۇ، بىرەدىلىك ئارامخۇدالىقتىن خۇشالمۇ بولىدۇ. ئۇ «ئۆزۈمنى ئادەتتىكىدىن باشقىچىرەك باشقا بىر دۇنياغا بېرىپ قالغاندەك ئەركىن ھېس قىلاتتىم» دەپ يېزىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئەينى دەۋر رېئاللىقىدىن زېرىككەنلىكىنى، قىسلىغانلىقىنى، نارازىلىقىنى، رېئاللىقتىن قېچىش، خالىي بولۇشتەك كەيپىياتىنى يازسا، يەنە «بۇ چەكسىز نېلۇپەرنىڭ خۇش پۇرىقى ۋە ئايدىڭ مەنزىرىسىدىن ھۇزۇرلىنايلى»، «ھەممىنى ئويلىسامۇ بولاتتى، ئويلىمىسامۇ بولاتتى، شۇڭا

ئۆزۈمنى ئەركسىن ھېس قىلاتتىم» دەپ يېزىش ئارقىلىق ئەينى دەۋر رېئاللىقىدا دىل ھۆزۈرلانغۇدەك شائىتنىڭ يوقلۇقىدىن زارلىنىدۇ. شۇنىڭدەك تەبىئەتنىڭ ئەنە شۇنداق مەنزىرىلىرىلا ھۆزۈرلىنىشنىڭ ياخشى ئەمىكى دەپ ھېسابلاپ رېئاللىقتىن قاچىدۇ.

ئاپتور ئۆز ھېسسىياتىنى مۇشۇنداق ئىزھار قىلىش ئارقىلىق ئەينى دەۋردىكى ئاق تېررورلۇقتىن پەيدا بولغان قانغا بويالغان رېئاللىقنى بولغان نارازىلىقىنى، مەلۇم دەرىجىدىكى ئىلغار ئىدىيىسىنى ئىپادىلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن رېئاللىقتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش، تېڭىرقاش، ئوتتۇرا يولدا مېڭىش، تەنھالىق، ئۇمىدسىزلىكتىن ئىبارەت مۇرەككەپ، چۈشكۈن روھىي ھالىتىنىمۇ ئىپادىلىگەن.

مەنزىرىلەرنى تەسۋىرلەشنى ئاساس قىلغان بۇ لىرىك نەسىردە ئاپتور شەيئىلەرنى ئىلگىرى - كېيىنلىك رەت تەرتىپى بويىچە تەسۋىرلەنگەن. يەنى يول، كۆلنىڭ شەكلى، نېلۇپەر گۈلى، ئاي شولىسى، كۆل ئەتراپىدىكى دۆڭلۇكلەر رەت تەرتىپى بويىچە تەسۋىرلەنگەن. تېكىستنىڭ 4 - ئابزاسىدا ئاپتور نېلۇپەر كۆلىنى تەسۋىرلىگەندە، نېلۇپەر كۆلىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بولغان نېلۇپەر گۈلىنى تەسۋىرلەشنى نۇقتا قىلىپ، ئالدى بىلەن نېلۇپەرنىڭ ئەڭ دەسلەپ كۆزگە تاشلىنىدىغان يوپۇرمىقى، ئاندىن يوپۇرماقلار ئارىسىدا ئاندا - ساندا كۆرۈنۈپ تۇرغان گۈللەر، گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى، شامالدا دولقۇنلىنىشى، شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇ ئاجايىپ نەپىس تىل بىلەن سۈرەتلەنگەن.

ئاپتور مەنزىرىلەرنى كۆرۈش رەت تەرتىپى ئاساسىدا تەسۋىرلەش جەريانىدا تۇرلۇك بەدىئىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن لىرىك ھېسسىياتنى ئورگانىك يۇغۇرغان ھەم رەڭدار مەنزىرىنى سۈرەتلەپ بەرگەن.

نېلۇپەر يوپۇرمىقىنىڭ سۇ يۈزىدىن تىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ھالىتى ئۇسسۇلچى قىزنىڭ كۆڭلىنىڭە، گۈلتاجنىڭ نۇرلۇقلۇقى مەڭزايىتىقا، رەچلىقى يۇلتۇزلارغا، شامال ئېلىپ كەلگەن نېلۇپەر گۈلىنىڭ پۇرىقى ناخشا ئاۋازىغا، تۇمان نېپىز شايىغا، ئاي نۇرى ئاستىدىكى گۈللەر، يوپۇرماقلار خۇددى سۆت بىلەن يۇيۇلغاندا ... ئوخشىتىلغان. گۈللەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان ھالىتى «بويىنىنى سوزۇپ تۇرغان»، «ئۇياتچانلىق بىلەن ماردىلاۋاتقان» دەپ جانلاندۇرۇلغان. بۇ خىل بەدىئىي ۋاستىلەر مەنزىرىلەرنىڭ ئەينەن، ئوبرازلىق، رەڭدار سۆزەتلىنىشىدە، مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن لىرىك ھېسسىيات يۇغۇرۇلۇشتا مۇھىم رول ئويناغان.

2. مەنزىرە تەسۋىرلەشنى ئاساس قىلغان ئەسىرلەردە ئاپتور ئۆزىنى تەسۋىرلىمەكچى بولغان مەنزىرىنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى، باشقا مەنزىرىلەردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان خۇسۇسىيىتىنى تېپىپ تەسۋىرلەش، ئۇنى ئىدىيىۋى ھېسسىيات بىلەن يۇغۇرۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. «يېشىللىق» دېگەن بۇ لىرىك ئەسەردە دەل مۇشۇنداق يېزىش تەلىپى ياخشى ئېلىپ بېرىلغان. يەنى ئاپتور بىرىنچى قەدەمدە مېيىۋىتەن شارقىراتمىنىڭ يىراقتىن كۆرۈنۈشىنى ئاندىن مېيىۋىتەن شېكىلدا تۇرۇپ شارقىراتمىغا ئۇدۇلدا تۇرۇپ قاراپ شارقىراتمىنىڭ ئۇدۇلىدىكى، يۇقىرىدىكى، تۆۋەندىكى كۆرۈنۈشىنى ئىنچىكە تەسۋىرلەپ، شىئەندىكى ئۇچ شارقىراتمىنىڭ بىرى بولغان بۇ شارقىراتمىنىڭ ئۆزىگە خاس جايلىشىشى، كۆرۈنۈشىنى سۆزەتلەپ، شارقىراتمىدا، كۆلدە ئەكس ئەتكەن تىنال چېچىكىگە ئوخشايدىغان يېشىللىقنى نامايان قىلغان. ئىكىنكىنچى قەدەمدە ئاپتور شېكىدىن بارا - بارا تۆۋەنگە چۈشۈپ مېيىۋىتەن كۆلىنىڭ يېشىللىقىنى يازغان. ئۇ يېشىللىقنى ئۆزى ئىلگىرى كۆرگەن ئوخشاش بولمىغان تۈت ئورۇندىكى ساۋغۇچ، بەلچ

بۇنىڭ بىلەن بۇ يېشىللىقنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى سۆزەتلەنگەن. ئاخىردا بۇ ئىككى يېشىللىق بىرلەشتۈرۈلگەن، رەڭدار بەدىئىي ۋاستىلەر ئارقىلىق تېخىمۇ جۇلالاندۇرۇلغان. لىرىك ھېسسىيات بىلەن يۇغۇرۇلغان. بۇ ئارقىلىق ئاپتورنىڭ شەيئىلەرنى كۆزىتىش، ھادىسە ئارقىلىق ماھىيەتنى يېزىش تالانتى، گۈزەللىككە بولغان سۆيۈنۈشى، ۋەتەننىڭ گۈزەل تاغ - دەريا-لىرىغا بولغان مېھىر - مۇھەببىتى نامايان قىلىنغان.

«شۆھرەت» ناملىق نەسىر ھەققىدە

«شۆھرەت» ناملىق نەسىر خاراكتېر جەھەتتىن قانداق نەسىر؟ ئەسەردە ئاپتور شۆھرەت قارىشىنى قانداق ۋاستىلەر بىلەن ئىپادىلىگەن؟

ئەخمەت ئىمىن (1950 —) نىڭ «شۆھرەت» ناملىق بۇ نەسىرى خاراكتېر جەھەتتىن مۇھاكىمىلىق نەسىر بولۇپ، نەسىردە ئاپتور «بەخت» دېگەن نېمە؟ ھەقىقىي بەخت ئىگىسى قانداق بولىدۇ؟ بەخت قانداق قولغا كېلىدۇ؟ شۆھرەت تاجىسىنى كىملەر كىيىشى كېرەك؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە سوئال-جاۋابلىق دىئالوگ بىلەن ئىپادىلىگەن مۇھاكىمە ۋە جاۋاب-لىرىنى لىرىك ھېسسىيات بىلەن يۇغۇرۇپ، ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان بەخت، شۆھرەت قارىشىنى سېلىشتۇرۇش ئۈسۈلى بويىچە قانات يايدۇرغان ۋە ئاخىردا قايىل قىلارلىق يەكۈن چىقارغان.

«ماركسنىڭ قەبرىسى ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» ناملىق ماقالە ھەققىدە

«ماركسنىڭ قەبرىسى ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق»

«ماركسىزمنىڭ قەبرىسى ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» ناملىق بۇ تەزىيە نۇتقى ئېنگېلس (1820 — 1895) تەرىپىدىن 1883 - يىل 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ماركسنىڭ دەپنە مۇراسىمىدا لوندون هايىلىد قەبرىستانلىقىدا سۆزلەنگەن. بۇ تەزىيە نۇتقى خاراكتېر جەهەتتىن سىياسىي نەزەرىيىۋى خاراكتېردىكى مۇهاكىمە ماقالىسى بولۇپ، پۈتۈن تېكست پىكىر تەرتىپىگە ئاساسەن ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنگەن.

1 - بۆلەك (1 - 2 - ئابزاس) تە: ماركسنىڭ ۋاپات بولۇش جەريانى، ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ بوشلۇق شەرھىلەنگەن.

2 - بۆلەك (3 — 6 - ئابزاس) تە: ماركسنىڭ كوممۇنىزم هەرىكىتىگە قوشقان نەزەرىيە جەهەتتىكى تۆھپىسى شەرھىلەنگەن.

3 - بۆلەك (7 — 9 - ئابزاس) تە: ماركسنىڭ كوممۇنىزم هەرىكىتىگە قوشقان ئەمەلىيەت جەهەتتىكى تۆھپىلىرى، كۈرەشلىرى شەرھىلەنگەن. نۇتۇقنىڭ ئاخىردا، «ئۇنىڭ نامى ۋە ئىشى مەڭگۈ ياشايدۇ!» دەپ يەكۈن چىقىرىلغان.

دېمەك: بۇ نۇتۇقتا ماركسنىڭ پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئىشلىرىغا قوشقان بۈيۈك تۆھپىلىرىگە يۈكسەك باها بېرىلىپ، ئۆمۈر بويى پرولېتارىيات ئىشلىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلىقىدىك ئىنقىلابىي روهى قىزغىن مەدھىيىلەنگەن هەمدە پۈتۈن دۇنيا پرولېتارلىرىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىشى ئىپادىلەنگەن.

«لېنىنغا تەزىيە» ناملىق ماقالە ھەققىدە

«لېنىنغا تەزىيە» ناملىق ماقالىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەركىزىي نۇقتىنىزەر نېمە؟ ئۇ قانچە تارماق نۇقتىنىزەر ئاساسىدا شەرھىلەنگەن؟ بۇ نۇقتىنىزەرلەرنىڭ شەرھىلىنىشى پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئىشلىرى ئۈچۈن قانداق زور ئەھمىيەتكە ئىگە؟ تېكىستتە مۇھاكىمە بىلەن لېنىكا قانداق بىرلەشتۈرۈلگەن؟

«لېنىنغا تەزىيە» ناملىق بۇ تەزىيە نۇتقى ستالىن (1879 — 1953) تەرىپىدىن 1924 - يىل 1 - ئايىنىڭ 26 - كۈنى سوۋېتلەر پۈتۈن ئىتتىپاق 2 - قۇرۇلتىيى 1 - يىغىنىدا لېنىنغا تەزىيە بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن سۆزلەنگەن تەزىيە نۇتقى ۋە ستالىن باشچىلىقىدىكى بولشېۋىكلار پارتىيىسى نامىدىن قىلىنغان لېنىننىڭ ۋەسىيىتىگە ئەمەل قىلىش، ئۇنى ئورۇندىش توغرىسىدىكى قەسەمىيادى. بۇ تەزىيە نۇتقى خاراكتېر جەھەتتىن سىياسىي - نەزەرىيە خاراكتېردىكى مۇھاكىمە ماقالىسى بولۇپ، تېكىستتە لېنىنغا بولغان چوڭقۇر تەزىيە ئارقىلىق لېنىننىڭ پرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىغا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسى مەدھىيىلەنگەن. ستالىن باشچىلىقىدىكى سوۋېت كومموئىستلىرىنىڭ لېنىنىزمغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى قوغداشتىكى قەتئىي ئىرادىسى ئىپادىلەنگەن. بۇ مەركىزىي نۇقتىنىزەر يەتتە تارماق نۇقتىنىزەر ئاساسىدا شەرھىلەنگەن.

تېكىستتە يەتتە تارماق نۇقتىنىزەر ئاساسىدا شەرھىلەنگەن بۇ مەسىلىلەر كومموئىزم ھەرىكىتى تارىخىدىكى مۇھىم ھۆججەت. لېنىنىزم پرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلىپ، پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئىشلىرىنى غەلىبىسىزى ئالغا سىلجىتىشتىكى نۇرلۇق ماياك.

شەرھلىنىش، قەسەمياد بىلدۇرۇش داۋامىدا مۇھاكىمە بىلەن لىرىكا زىنچ بىرلەشتۇرۇلگەن. مەسىلەن، لېنىنىنىڭ پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئىشلىرىغا قوشقان تۆھپىسىدە «ئەك» سۆزىنى تەكرارلاش ئارقىلىق، ئۇنىڭ پۈتۈن دۇنيا پرولېتارىياتىنىڭ داھىيسى ئىكەنلىكىدە «يالغۇز روسىيە پرولېتارىياتىنىڭلا داھىيسى ئەمەس، يالغۇز ياۋروپا ئىشچىلىرىنىڭلا داھىيسى ئەمەس، يالغۇز مۇستەملىكە شەرقىنىڭلا داھىيسى ئەمەس» دېگەنگە ئوخشاش تەكرارلاش ئارقىلىق ھەمدە مۇھاكىمىنى ئوبرازلىق، لىرىك ھېسسىياتقا باي ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن «ئۇيۇلتاشتىن بىنا بولغان تاغدەك»، «خۇددى كۆز قارىچۇقۇڭلارنى ئاسرىغاندەك»، «يۆلەنچۈك»، «مايماك» دېگەنگە ئوخشاش ئوخشىتىش، «دولقۇن غەزەپ بىلەن ئۇنى غەرق قىلمۇەتمەكچى، گۇم قىلمۇەتمەكچى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇرۇلدى. لېكىن بۇ تاغ يەنىلا تەۋرەنمەي تىك تۇرماقتا» دېگەنگە ئوخشاش سىمۋول ئارقىلىق مۇھاكىمە بىلەن لىرىكا زىنچ بىرلەشتۇرۇلگەن.

دراماتورگىيە ژانرى ھەققىدە

دراماتورگىيە ژانرى ھەققىدىكى چۈشەنچىگىزنى سۆزلەك. كونكرېت قىلىپ تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭ.

1. دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى قايسىلار؟ دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ ئاساسىي ئەدەبىي ئامىلى نېمە؟ 2. سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيىتى قايسىلار؟ 3. سەھنە ئەسەرلىرى مەزمۇنى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى، تۈزۈلۈش شەكلى ۋە تېما جەھەتتىن قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟

4. دراما ئۆزىگە خاس قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. دراماتورگىيە سەھنىدە ئوينىلىدىغان ئالاھىدە بىر خىل سەنئەت شەكلى بولۇپ، ئۇ ئىجتىمائىي ھاياتتىكى بەلگىلىك زىددىيەت ـ توقۇنۇشلارنى سەھنە پېرسوناژلىرىنىڭ كونكرېت ھەرىكەتلىرى، دىئالوگ، مونولوگلىرى ئارقىلىق جانلىق گەۋدىلەندۈرىدۇ. ئوينىلىش تەلىپى جەھەتتە ئەدەبىيات (سەھنە ئەسىرى)، گۈزەل سەنئەت، مۇزىكا، ناخشا، ئۇسسۇل قاتارلىق خىلمۇ خىل ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئامىللار ئومۇمىيۈزلۈك بىرلەشكەندىلا، سەنئەتكارلارنىڭ ئورتاق ھەمكارلىقى بولغاندىلا ئاندىن سەھنە ئوبرازى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ تۆۋەندەكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: ① ئۇنىۋېرسالىلىقى: دراماتورگىيە سەنئىتى خىلمۇ خىل سەنئەت ئامىللىرىنىڭ زىچ بىرلىشىشىدىن تۇرغۇلىغان ئۇنىۋېرسال سەنئەت بولۇپ، ئەدەبىيات، رەسساملىق، نەققاشلىق، مۇزىكا، ئۇسسۇل (ھەرىكەت) قاتارلىق سەنئەت ئامىللىرى بىرلەشتۈرۈلگەن بولىدۇ. ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل، ئۆزىگە خاس سەنئەت قانۇنىيىتىگە ئىگە بۇ سەنئەت ئامىللىرى دراماتورگىيە سەنئىتىدە قوللىنىلغاندا ئەسلىدىكى مۇستەقىللىقىنى يوقىتىپ، سەھنە ئوبرازلىرىنىڭ (پېرسوناژلىرىنىڭ) خاراكتېرىنى، سەھنە ئەسىرىنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى يورۇتۇپ بېرىش ئارقىلىق كىتابخانلارغا ئېستېتىك زوق ئاتا قىلىش رولىنى ئوينايدۇ؛ ② كوللېكتىپچانلىقى: بىر پارچە سەھنە ئەسىرىنىڭ (سەھنە كىتابىنىڭ) سەھنىگە ئېلىپ چىقىلىشى ئۈچۈن سەھنە ئەسىرىنى يازغۇچى دراماتورگدىن باشقا يەنە رېژىسسور، كومپوزىتور، ئارتىس، مۇزىكانت، رەسسام ... قاتارلىق سەنئەت ئەھلىلىرى زىچ ھەمكارلىشىپ، سەھنە ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلغاندىلا ئاندىن دراماتورگىيە ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ.

ۆه تاماشىبىنلاردىن ئىبارەت ئۇچ ئاملدىن تەركىب تاپىدۇ. دراماتورگىيىدە ئوبرازلار ۆه زىددىيەت - توقۇنۇشلار ئارتىس لارنىڭ سەھنىدىكى جانلىق ھەرىكىتى ۆه دىئالوگ - مونولوگ لىرى ئارقىلىق تاماشىبىنلارنىڭ كۆز ئالدىدا بىۋاستە كەۋدە لمنىدۇ. ئۇ باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەردىكىدەك تىل ۆه باشقا تەسۋىرىي ۋاستىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن كىشىلەرنىڭ تەسەۋ ۋۇرىنى قوزغاپ، ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ۋاستىلىك ئوبراز شەكىللەن دۇرمەيدۇ. تاماشىبىنلار بارلىق سەھنە كۆرۈنۇشلىرىنى، ئارتىس لارنىڭ ئاۋازى، ھەرىكىتىنى بىۋاسىتە كۆرىدۇ، ئاڭلايدۇ. شۇڭا يازما ئەدەبىياتنىڭ باشقا ژانىرلىرىدىكى ئەسەرلەرنى ئوقۇپ ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولالمايدىغان ساۋاتسىز كىشىلەرمۇ دراماتورگىيىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ ۆه لەززەتلىنەلەيدۇ. دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ زور ئامىلىمۇ ئامىقا ۆه ئىنتايىن زور ئىجتىمائىي تەسىرگە ئىگە قىلىدۇ.

دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ يۇقىرىقىدەك ئەۋزەللىكى بولسىمۇ لېكىن ئۇ ۋاقىت، ئورۇن، ئويناپ چىقىش شەرت - شارائىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. بۇ ھال دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ ئاساسىي ئەدەبىي ئاملى بولغان سەھنە ئەسەرلىرىگە يۇقىرى تەلەپ قويۇشنى ۆه سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ ئاساسىي ئەدەبىي ئاملى (ئەدەبىياتقا تەۆه بولغان ئاملى)، شۇنىڭدەك دراماتورگىيە سەنئىتىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدىغان ئاملىلار ئىچىدىكى ئەڭ ئاساسىي، بىرىنچى (دەسلەپكى) ئامل سەھنە ئەسىرى (سەھنە كىتابى) دۇر. دراماتورگ سەھنە ئەسىرىنى يازىدۇ. ئاندىن شۇ سەھنە ئەسىرىنىڭ تەلىپى ئاساسىدا سەنئەتكە تەۆه بولغان باشقا

ئامىللار بىرلەشتۈرۈلۈپ، سەنئەتكارلار ھەمكارلىشىپ دراماتور-گىيە سەنئىتىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ.

2. سەھنە ئەسەرلىرى تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: ① دراماتىك توقۇنۇش: زىددىيەت - توقۇنۇش سەھنە ئەسەرلىرىدىكى سۈژىت راۋاجىنىڭ ئاساسى. توقۇنۇش بولمىسا سەھنە ئەسەرلىرىمۇ بولمايدۇ، سەھنە ئەسەرلىرى بولمىسا دراماتورگىيە سەنئىتىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى توقۇنۇش بولمىسا، سۈژىتنى راۋاجلاندۇرۇپ، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېر-رىنى يارىتىش مۇمكىن ئەمەس. دراماتورگىيىدىكى توقۇنۇش ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى زىددىيەت - توقۇنۇشلارنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشكەن ئىپادىسى بولۇشى لازىم. تۇرمۇشتىكى زىددىيەت - توقۇنۇشلارنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مەركەزلەش-تۈرۈپ كۆرسىتىش، پېرسوناژلارنى توقۇنۇشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىش ۋە پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى جىددىي توقۇنۇشلار ئىچىدە ئېچىپ بېرىش سەھنە ئەسىرىنىڭ بىر مۇھىم خۇسۇسىيىتىدۇر. سەھنە ئەسەرلىرىدە پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى زىددىيەت - توقۇنۇشلارنى كۆرسىتىشمۇ ناھايىتى مۇھىم. بۇ، ئاساسەن، مونولوگ ۋە پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتىدىكى ھەرخىل ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق كۆرسىتىلىدۇ (سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتى — نېمە ئۈچۈن دراماتىك توقۇنۇش بولمىسا سەھنە ئەسەرلىرىمۇ بولمايدۇ دەيمىز؟ دېگەن سوئالغىمۇ جاۋاب بولىدۇ). ② سەھنە ئەسەر-لىرىنىڭ تېلى: سەھنە ئەسەرلىرىدە پېرسوناژلارنىڭ خاراك-تېرى ئۇلارنىڭ تىلى ۋە ھەرىكىتى ئارقىلىق ئېچىپ بېرىلىدۇ. سەھنە ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلار تىلىنىڭ ئىككى ۋەزىپىسى بار. بىرى — خاراكتېرنى ئىپادىلەش؛ يەنە بىرى — سۈژىتنىڭ راۋاجىنى كۆرسىتىپ بېرىش. شۇڭلاشقا، تىل سەھنە ئەسىرىدە ئىنتايىن مۇھىم. سەھنە ئەسەرلىرىدە يازما ئەدەبىياتنىڭ

باشقا ژانىرلىرىدىكىدەك ئاپتور تىلى ئارقىلىق پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، ۋەقەلىك تەرەققىياتىنى كەڭ - كۆشادە، ئەركىن ئىپادىلەش ئىمكانىيىتى بولمايدۇ. ھەربىر پېرسوناژ ئۆز تىلى ۋە ھەرىكىتى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خاراكتېرىنى ئىپادىلەيدۇ. سۆزلەشتە تەرەققىياتىنى ئېچىپ بېرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، سەھنە ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلارنىڭ تىلى ئىنىدۋىدۇئاللاشقان ھەم جانلىق، ئىخچام، ئوبرازلىق تىل بولۇشى لازىم. سەھنە ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلارنىڭ تىلى سەھنە تىلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. سەھنە تىلى ئاساسەن دىئالوگدىن ئىبارەت. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مونولوگ ۋە قىسمەن ياندىما سۆزلەرمۇ بولىدۇ. ③ سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ كومپوزىتسىيىسى: سەھنە ئەسەرلىرىدە سۆزلىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ دراماتىك توقۇنۇشنى، سۆزلىتىنى تېخنىمۇ مەركەزلەشتۈرۈش، ئورۇن، ۋاقىت، شەرت - شارائىتىنى (دېكوراتسىيىنى) ئالماشتۇرۇپ زىددىيەت - توقۇنۇشنى ئەۋجىگە كۆتۈرۈش ئۈچۈن سەھنە ئەسەرلىرى پەردىلەرگە بۆلۈنىدۇ. پەردىلەر ئىچىدە يەنە كۆرۈنۈشلەر بولىدۇ. پەردە جۈملىدىن كۆرۈنۈشلەرگە بۆلۈنۈشنى سۆزلىتىنىڭ ھەجمى، ئورۇن، ۋاقىت، شەرت - شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىش ئېھتىياجى بەلگىلەيدۇ.

3. سەھنە ئەسەرلىرى مەزمۇن جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە قاراپ: تراگېدىيە، كومېدىيە، تراگىكومېدىيە دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە قاراپ: دراما، ئوپېرا، ئوسۇللۇق دراما، ناخشا - ئوسۇللۇق دراما دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. تۈزۈلۈش شەكلى جەھەتتىن: بىر پەردىلىك دراما ۋە كۆپ پەردىلىك دراما دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. تېما جەھەتتىن: تارىخىي دراما، زامانىۋى دراما (ھازىرقى زامان دراملىرى) دېگەن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ.

4. دراما — دراماتورگىيە ژانىرىنىڭ كۆپ ئۇچرايدىغان بىر تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭدا دراماتورگىيە ژانىرىدا بولۇشقا

تېگىشلىك ئاساسىي ۋە ئورتاق خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ھەممىسى بولغاندىن سىرت يەنە ئۇ تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: ① ئوپېرادا ناخشا ۋە مۇزىكا ئاساسىي ئورۇندا تۇرسا، كومېدىيەدە، كۆلكە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. درامىدا يۇقىرىقى ئاممىلار بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا زىددىيەت - توقۇنۇشلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. درامىدا ئاساسەن پېرسوناژلارنىڭ دىئالوگى ۋە دىئالوگى بىلەن زىچ بىرلەشكەن پېرسوناژلار ھەرىكىتى ئارقىلىق ۋەقەلىكلەر بايان قىلىنىدۇ. ② درامىدا ئاساسەن پېرسوناژلارنىڭ تىلى ۋە ھەرىكىتىگە تايىنىش ئارقىلىق ئوبراز يارىتىلىدۇ. دراماتىك توقۇنۇشلار، پېرسوناژلار خاراكتېرى، ۋەقەلىك تەرەققىياتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى دىئالوگ ئارقىلىق كۆرسىتىلگەچكە، دىئالوگ درامىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، درامىدا تىلنىڭ يازما ئەدەبىياتنىڭ باشقا ژانىرلىرى جۈملىدىن سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ باشقا تۈرلىرىگە قارىغاندا تېخىمۇ ئىخچام، پۇختا، تاللانغان، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن. شۇنداقلا ئۇنىڭ ۋىدىئاللىقا ئىگە قىلىپلاشقان ئەدەبىي تىل بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ③ درامىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئىجابىي پېرسوناژلار بىلەن سەلبىي پېرسوناژلار ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن زىددىيەت - توقۇنۇشلار يازما ئەدەبىياتنىڭ باشقا ژانىرلىرى، جۈملىدىن سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ باشقا تۈرلىرىگە قارىغاندا تېخىمۇ مەركەزلىك ھالدا ئىپادىلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. درامىنىڭ سۈژىتى، زىددىيەت - توقۇنۇشلار ئوپېرا ۋە كومېدىيەلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇرەككەپ بولۇپ، سۈژىت تەپسىلاتلىرىنىڭ بايانىمۇ ئوپېرا ۋە كومېدىيەلەرنىڭ بايانىغا قارىغاندا تەپسىلىيرەك بولىدۇ. درامىدىكى زىددىيەت-توقۇنۇشلار بىرقەدەر ئەتراپلىق ئېچىپ بېرىلىپ، ھەرخىل دەۋر، ھەرخىل ۋاقىتلاردىكى خىلمۇخىل كۆرەشلەر ۋە خىلمۇ

«غۇنچەم» دراممىسى ھەققىدە

«غۇنچەم» دراممىسىدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئاساسىي زىد-
دىيەت قايسى؟ بۇ ئارقىلىق قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟
بۇ زىددىيەت - توقۇنۇش قانداق قىلىپ پەيدىنپەي بۇقىرى
بالداقتا كۆتۈرۈلگەن؟ دراممىدا پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى
ئۇلارنىڭ تىلى ۋە ھەرىكىتى ئارقىلىق قانداق ئېچىپ بېرىلگەن؟
دىئالوگ، مونولوگ ۋە ياندىما سۆزلەرنىڭ قانداق بولىدى-
غانلىقىغا تېكىستتىن مىسال كەلتۈرۈڭ.

زۇنۇن قادىر (1912 — 1989) نىڭ «غۇنچەم» ناملىق
ئۈچ پەردە، ئالتە كۆرۈنۈشلۈك بۇ مەشھۇر سەھنە ئەسىرى
1939 - يىلى يېزىلغان. خاراكتېر جەھەتتىن: تراگىدىيە.
ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن: ناخشا - ئۇسسۇللۇق دراما.
تۈزۈلۈش جەھەتتىن: كۆپ پەردىلىك دراما. تېما جەھەتتىن:
تارىخىي دراما. ئىجادىيەت ئۇسۇلى جەھەتتىن: تەنقىدىي
رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

دراممىدا ئازادلىققىتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ يېزىلىرىدىكى
ماھىيەتلىك زىددىيەت ئاساسىي تېما قىلىنغان، يەنى ئاپتور
ئەسەردە غۇنچەم ۋە ئۇنىڭ يىگىتى ئۇرۇم باشچىلىقىدىكى
كەمبەغەل دېھقانلار سىنىپى بىلەن ئۆمەر شائىيۇ باشچىلىق-
دىكى باي - پومېشچىكلار، غالچىلار، ئۇلارنىڭ ئارقا تىرەكى
بولغان اوزۇڭ قاتارلىق ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە تاياڭقان
ئەزگۈچى سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر زىددىيەتنىي درامە-
تىك سۈرەتتە قىلىش ئارقىلىق ئەزگۈچىلەر بىلەن ئېزىلگۈ-

چىلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كەسكىنلەشكەنلىكىنى، ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىك، پاجىئەلىك تۇرمۇشىنى سۈرەتلەپ، ئەزگۈچىلەرنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى، ھىيلە - نەيرەڭلىرى، چىرىك تۇرمۇش ئىستىلىنى پاش قىلغان. ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىنى ھەقىقىي ئازادلىق، ھەقىقىي مۇھەببەت ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قوزغىلىپ كۈرەش قىلىپ، ئەكسىيەتچىلەرنى يوقىتىپ، مۇستەبىت تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا چاقىرغان.

دراما ھېئودالليق نىكاھ تۈزۈمىگە، ھېئودال ئەزگۈچى كۈچلەرگە قارشى ئىسيانكار ئوبرازلاردىن غۇنچەم ۋە نۇرۇم، ئامانتاي قاتارلىق ئىجابىي پېرسوناژلار بار.

دراما باشلىنىش بىلەن غۇنچەم ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالى، غۇنچەم بىلەن نۇرۇمنىڭ ساپ مۇھەببىتى مەيدانغا چىقىدۇ. بۇ دراممىنىڭ ئىكسپوزىتسىيە قىسمى بولۇپ، ئەسەرنىڭ تۈگۈنى يەنى ئاساسىي زىددىيەت ئۆمەر شائىيۇنىڭ غۇنچەم ئائىلىسىنىڭ باغچىسى بىلەن، غۇنچەمگە كۆزى چۈشۈپ نىيىتىنى بۇزۇشى بىلەن باشلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ زىددىيەت جىددىي تەرەققىي قىلىپ ئەزگۈچىلەر بىلەن ئېزىلگۈچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ماھىيەتلىك زىددىيەتكە ئايلىنىدۇ. بۇ زىددىيەتلەر داۋامىدا دراما دىكى ھەربىر پېرسوناژنىڭ سۆز ۋە ھەرىكىتى ئاساسىدا ئۇلارنىڭ ئىندىۋىدۇئاللىقى ھەم ئورتاقلىقى (سىنىپىي ماھىيىتى) ئېچىپ بېرىلگەن. دراما سۈژىتى ئىككى سىنىپ ئوتتۇرىسىدىكى جىددىي كۈرەشلەر ئاساسىدا پەيدىنپەي يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن.

ئەمدى بۇ دراما دىكى پېرسوناژلارنىڭ دىئالوگلىرى، مونولوگلىرى، باندىما سۆزلەردىن بەردىن مىسال ئېلىپ كۆرەيلى: ① دىئالوگقا مىسال: «ھاشىمباي: شۇنداق قىلىپ نۇرلارنىڭ ھېچىسر ئۇز - دېرىكى بولمىدىما شائىيۇكا؟»،

② مونولوگقا مىسال: «مەشرەپ: ۋاي ئىستەي، غۇنچەمدەك چىرايلىق، چېچەن قىز باينىڭ قوپال، ماڭقا ئوغلىغا خوتۇن بولۇپ كېتەرمۇ، يىاق، ئۇرمۇ بوش كەلمەيدۇ...»
③ ياندىما سۆزلەرگە مىسال: «مەشرەپ: (چۆگۈن كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئوتنىڭ ئالدىغا بارىدۇ)»، «پاتەمخان: (بوش ئاۋاز بىلەن)» «نۇرۇم (تەنە بىلەن)» دېگەنگە ئوخشاش ياندىما سۆزلەر، دراماتۇرگنىڭ پېرسوناژلارنىڭ سۆزلەگەندىكى روھىي ھالىتى، كىمگە قارىتىپ سۆزلەۋاتقانلىقى، كونكرېت ھەرىكەتنى قانداق ئىشلەش لازىملىقى ھەققىدىكى كۆرسەتمىلىرى. بۇ ئاساسەن ئارتىسلارنىڭ رول ئىلىشىدا پايدىلىنىشى ئۈچۈن يېزىلىدۇ.

تولۇق ئوتتۇرا بىرىنچى يىللىق 2 - قىسىم ئەدەبىيات كىتابىتىن

«كومموئىنزمنى ئۆگىنىش توغرىسىدا» ناملىق ئەسەر ھەققىدە

«كومموئىنزمنى ئۆگىنىش توغرىسىدا» ناملىق تېكىستتە ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەركىزىي نۇقتىنىنەزەر نېمە؟ بۇ مەركىزىي نۇقتىنىنەزەر قانداق ئۇسۇللار ئاساسىدا دەلىللەنگەن؟ قانداق تارماق نۇقتىنىنەزەرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان؟ يەكۈن قانداق چىقىرىلغان؟

لېنىن (1870 — 1924) نىڭ بۇ نۇتقى ئۇنىڭ 1920 - يىلى پۈتۈن روسىيە كومموئىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ۋەكىللىرىنىڭ 3 - قۇرۇلتىيىدا بەرگەن «ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ۋەزىپىلىرى» دېگەن دوكلاتىدىن ئېلىنغان.

لېنىن سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلغىنىغا ئۈزۈن بولمىغان، سوۋېت خەلقى تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن جاپالىق كۈرەش قىلىۋاتقان بىر شارائىتتا، مىليونلىغان ياشلارنىڭ، جۈملىدىن كومموئىنزمنى ئۆگەنگۈچى بارلىق كىشىلەرنىڭ كومموئىنزمنى

سىياسىي - نەزەرىيەۋى خاراكتېرلىك مۇھاكىمە ماقالىنى يازغان. ماقالىدە قانداق قىلغاندا كوممۇنىزمنى توغرا ئۆگەنگىلى بولىدۇ؟ دېگەن مەسىلە مۇھاكىمە قىلىنىپ، كوممۇنىزمنى ئۆگىنىش ئۇسۇلى توغرىسىدا ئەتراپلىق، چوڭقۇر مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلگەن. كۆپلىگەن دەلىللەر، پاكىتلار ئارقىلىق «ئىنسانىيەت ياراتقان بارلىق بىلىم بايلىقلىرى بىلەن ئۆز مېڭىسىنى قوراللاندۇرغاندىلا، ئاندىن كوممۇنىزمچى بولالايسەن» دېگەن مەركىزىي نۇقتىنىزەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

بۇ مەركىزىي نۇقتىنىزەر ماقالىنىڭ بېشىدا تومتاقلا ئوتتۇرىغا قويۇلماي، بەلكى تۆۋەندىكىدەك دەلىللەش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، تارماق نۇقتىنىزەرلەر ئاساسىدا ھەر تەرەپلىمە، ئەتراپلىق مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلۈپ، ئىسپاتلاش ئېلىپ بېرىلغان: ① بىتەرەپلىمە نۇقتىنىزەرلەرگە رەددىيە بېرىش ئارقىلىق دەلىللەش ئېلىپ بېرىلغان. يەنى «كوممۇنىزم كوممۇنىستىك دەرسلىكلەر، كىتابچىلار ۋە ئەسەرلەردىكى بارلىق بىلىملەرنى ئۆزلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت» دېگەن بىتەرەپلىمە قاراشقا رەددىيە بېرىلىپ، كوممۇنىزم تەلىماتلىرىنى ئۆلۈك يادلاش بىلەنلا ھەقىقىي كوممۇنىزمچى بولغىلى بولمايدىغانلىقى، بەلكى كوممۇنىزم تەلىماتلىرىنى ھازىرقى، كۈرەش ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئۆگىنىش كېرەك، دېگەن تارماق نۇقتىنىزەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ② مەسىلە كەلتۈرۈش ئارقىلىق دەلىللەش ئېلىپ بېرىلغان. يەنى ئىلگىرىكىلەر ياراتقان مەدەنىيەتكە قانداق ۋارىسلىق قىلىش كېرەكلىكى ئۇستىدە توختىلىپ، «كونا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، ماھىيىتى، يېتەرسىزلىكلىرى، پايدىلىق تەرەپلىرىنى كۆرسىتىپ پايدىسىز تەرەپلىرىنى چىقىرىپ تاشلاش، بىكار قىلىش» بىلەن بىرلىكتە پايدىلىق بىلىملەرنى قوبۇل قىلىش لازىم

زۆرۈر بولغان بىلىملەرنى تاللاۋلىشقا ماھىر بولۇش لازىم»
دېگەن تارماق نۇقتىئىنەزەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ③ پاكىت
كۆرسىتىش ئارقىلىق دەللىلەش ئىلىپ بېرىلغان. يەنى ماركس
كوممۇنىزم نەزەرىيىسى تەلىماتىنى يارىتىش ئۈچۈن، قانداق
ئىزدەنگەنلىكىنى، ئىنسانىيەت ياراتقان بىلىملەرنىڭ پايدىلىق
تەرەپلىرىنى تەنقىدىي يوسۇندا قانداق قوبۇل قىلغانلىقىنى
پاكىت قىلىپ كۆرسىتىش ئارقىلىق، ئاخىردا يۇقىرىدا تىلغا
ئېلىنغان مەركىزىي نۇقتىئىنەزەر قايىل قىلارلىق ھالدا ئوت
تۇرىغا قويۇلغان.

دەللىلەشنىڭ يۇقىرىقى ئۇسۇللىرى ئارقىلىق مەركىزىي
نۇقتىئىنەزەر ئىسپاتلانغاندىن كېيىن، كوممۇنىزمنى ئۆگىنىش
ئۇسۇلى ئۈستىدە توختىلىپ، سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق
ئۆگەنگەن بىلىملەرنى ئۆزئارا باغلاش، تەنقىدىي پوزىتسىيىدە
تۇرۇپ ئۆگىنىش بىلەن تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلمايلا قارىۋ
قويۇق يادلاش. ھەممىنى ئىنكار قىلىش بىلەن پايدىلىق
تەرەپلەرنى قوبۇل قىلىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى سىلىشتۇرۇپ،
ئۆگىنىش داۋامىدا مانا مۇشۇ تەرەپلەر توغرا بىر تەرەپ
قىلىنغاندىلا كوممۇنىزم تەلىماتى چالا - پۈلا نەرسە (بىلىم)
بولماستىن، بەلكى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتىن،
ئىمكانىيەتتىن ئۆتكەن ھەقىقىي بىلىم بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت
يەكۈن چىقىرىلغان.

يەشمە خۇلاسە ھەققىدە

خۇلاسە دېگەن نېمە؟ ئۇ نېمىدىن تەركىب تاپىدۇ؟ خۇ-
لاسە نەچچىگە بۆلۈنىدۇ؟ يەشمە خۇلاسە دېگەن نېمە؟ نەچچە

گه بۆلۇنىدۇ؟ قايسىلار؟ ھەربىر تۈرنىڭ ئايرىم - ئايرىم تەبىرلەپ چۈشەندۈرۈڭ.

بىر ياكى بىرقانچە ھۆكۈمدىن يېڭى بىر ھۆكۈمنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش جەريانى خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ.

ھەرقانداق خۇلاسە زۆرۈر شەرت (يېتەرلىك ئاساس دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ۋە يەكۈندىن ئىبارەت ئىككى ئامىل ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. يەكۈن چىقىرىشقا ئاساس بولغان ھۆكۈم زۆرۈر شەرت بولىدۇ. زۆرۈر شەرتسىز چىقىرىلغان يېڭى ھۆكۈم يەكۈن (خۇلاسە) بولىدۇ.

خۇلاسە ئاساسەن يەشمە خۇلاسە (جۈزئىي ئەقلىي خۇلاسە) ۋە يىغما خۇلاسە (يىغىنچاق ئەقلىي خۇلاسە) دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

يەشمە خۇلاسە: ئومۇميلىقتا ئىگە بولغان زۆرۈر شەرتتىن ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان يەكۈننى كەلتۈرۈپ چىقىرىش جەريانى يەشمە خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ. يەشمە خۇلاسە چوڭ ئاساس، كىچىك ئاساس، يەكۈندىن تۈزۈلىدۇ. ئومۇميلىقتا ئىگە بولغان زۆرۈر شەرت چوڭ ئاساس، ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان زۆرۈر شەرت كىچىك ئاساس، بۇ ئىككى زۆرۈر شەرتتىن ئېرىشكەن يېڭى ھۆكۈم يەكۈن بولىدۇ. يەشمە خۇلاسە: ئۇچ ھۆكۈملۈك (ئاددىي ئۇچ ھۆكۈملۈك)، شەرتلىك خۇلاسە، تاللانما خۇلاسە دەپ ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

ئۇچ ھۆكۈملۈك: ئىككى زۆرۈر شەرت بىر يەكۈندىن تەركىب تاپقان خۇلاسە ئۇچ ھۆكۈملۈك دېيىلىدۇ. ئۇچ ھۆكۈملۈكنىڭ ئۇچلا ھۆكۈمى ئاددىي ھۆكۈم بولىدۇ. مەسىلەن، خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆلۈش تەيشەن تېغىدىنمۇ قەدىرلىك.

يولداش جاڭ سىدىي خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆلدى.

شۇڭا ئۇنىڭ ئۆلۈمى تەيشەن تېغىدىنمۇ قەدىرلىك.

بۇ مسالىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچىسى ئاددىي ھۆكۈملىرى زۆرۈر شەرت، ئۈچىنچىسى يەكۈن بولۇپ، ئىككى زۆرۈر شەرت ئىچىدە «خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن» دېگەن سۆز ئىككىسى قېتىم تەكرارلىنىپ زۆرۈر شەرتتىن يەكۈن چىقىرىشتا ۋاسىتە بولغانلىقتىن، «بىتەرەپ سۆز» دېيىلىدۇ. بىر ئۈچ ھۆكۈملۈكىنىڭ ئۈچ ھۆكۈمدە مۇنداقلا قارىماققا ئالتە ئاتالغۇ (ئۇقۇم) بولىدۇ. ئەمما ماھىيەت جەھەتتىن قارىغاندا ئۈچ ھۆكۈملۈكتىكى ئۈچ ھۆكۈمنىڭ ھۆكۈملەنگۈچىسى بىلەن ھۆكۈملىگۈچىسى ئۈچلا ئاتالغۇدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قالغان ئۈچ ئاتالغۇ تەكرارلىنىپ كېلىدۇ («تەيشەن تېغىدىنمۇ قەدىرلىك»، «يولداش جاك سىدنى»، «خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆلۈش»). بىتەرەپ سۆز بولسا، چوڭ ئاساس ۋە كىچىك ئاساستا ھەجمىي ئوخشاش كېلىپ ئىككى ئاساسنى ئۆزئارا باغلاش رولىنى ئويناىدۇ. بۇ بىتەرەپ سۆزنى بەزىدە ئوتتۇرا ئاتالغۇمۇ دەيمىز.

ئۈچ ھۆكۈملۈكىنى توغرا قوللىنىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكىلەرگە دىققەت قىلىش كېرەك: ① زۆرۈر شەرتنىڭ توغرا-خاتالىقىغا دىققەت قىلىش كېرەك، بولمىسا خۇلاسىنىڭ قەدەم-باسقۇچلىرى توغرا بولىمۇ، توغرا يەكۈن چىقارغىلى بولمايدۇ. ② خۇلاسە چىقىرىش جەريانىنىڭ توغرا بولۇشىغا، بىتەرەپ سۆزنىڭ ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن، ئەتراپلىق بولۇشىغا دىققەت قىلىش زۆرۈر. ③ ئىككى زۆرۈر شەرتنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئىنكار بولۇپ قالماسلىقى لازىم. ④ ئۈچ ھۆكۈملۈكىنىڭ ئىچىدە ئۈچ ئۇقۇم ئوخشاش مەنىدە ئىككى قېتىمدىن تەكرارلىنىشى كېرەك. ئەگەر بۇ ئۈچ ئۇقۇمنىڭ بىرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى مەنىنى ئىپادىلەپ قالسا يەنى ئۈچ ھۆكۈملۈكتىكى ئۈچ ئۇقۇم ئۇنىڭدىن ھالقىپ تۆت ئۇقۇم بولۇپ قالسا، يەكۈن يەنە توغرا بولماي قالىدۇ.

شەرتلىك خۇلاسە: شەرتلىك ھۆكۈمنى ئۆزىگە شەرت

شەرتلىك خۇلاسىنىڭ يەكۈن چىقىرىش ئاساسى، ئۈچ ھۆكۈم-لۇكنىڭ يەكۈن چىقىرىش ئاساسىغا ئوخشايدۇ. ئۈچ ھۆكۈم-لۇكتە ئۇقۇملارنىڭ ھەجىم جەھەتتىكى باغلىنىشىغا ئاساسەن يەكۈن كەلتۈرۈپ چىقىرىش ئېلىپ بېرىلىدۇ. شەرتلىك خۇلا-سىدە چوڭ ئاساسنىڭ ئالدىنقى شەرت بۆلۈكى بىلەن كېيىن-كى شەرت بۆلۈكى ئوتتۇرىسىدىكى شەرتلىك باغلىنىشقا ئاسا-سەن يەكۈن چىقىرىش ئېلىپ بېرىلىدۇ. شەرتلىك خۇلاسىنىڭ چوڭ ئاساسى شەرتلىك ھۆكۈم (بىرىككەن ھۆكۈم)، كىچىك ئاساسى بىلەن يەكۈنى ئاددىي ھۆكۈم بولىدۇ.

مەسىلەن، ئوغۇت يېتەرلىك بېرىلسە، سەي ياخشى ئايىنىدۇ؛

بۇ ئېتىزنىڭ سېيى ياخشى ئايىنغان؛ شۇڭا بۇ ئېتىزغا يېتەرلىك ئوغۇت بېرىلگەن.

بۇ شەرتلىك خۇلاسىدىكى چوڭ ئاساس «ئوغۇت يېتەرلىك بېرىلسە، سەي ياخشى ئايىنىدۇ». بۇ چوڭ ئاساسنىڭ ئالدىنقى شەرت بۆلۈكى «ئوغۇت يېتەرلىك بېرىلسە»، كېيىنكى شەرت بۆلۈكى «سەي ياخشى ئايىنىدۇ». كىچىك ئاساس «بۇ ئېتىزنىڭ سېيى ياخشى ئايىنغان». چوڭ ئاساس ۋە كىچىك ئاساس ئا-ساسىدا كېلىپ چىققان يەكۈن «شۇڭا بۇ ئېتىزغا يېتەرلىك ئوغۇت بېرىلگەن».

شەرتلىك خۇلاسە چوڭ ئاساسنىڭ ئالدىنقى شەرت ۋە كېيىنكى شەرت بۆلۈكى ئوتتۇرىسىدىكى شەرتلىك باغلىنىشنىڭ ئوخشاشلىقىغا ئاساسەن يېتەرلىك شەرتكە ئىگە شەرتلىك خۇلاسە، زۆرۈر شەرتكە ئىگە شەرتلىك خۇلاسە دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

يېتەرلىك شەرتكە ئىگە شەرتلىك ھۆكۈمنى ئۆزىگە شەرت قىلغان

شەرتلىك خۇلاسە يېتەرلىك شەرتكە ئىگە شەرتلىك خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ.

زۆرۈر شەرتكە ئىگە شەرتلىك ھۆكۈمنى ئۆزىگە شەرت قىلغان شەرتلىك خۇلاسە زۆرۈر شەرتكە ئىگە شەرتلىك خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ.

شەرتلىك خۇلاسىنى توغرا قوللىنىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى لەرگە دىققەت قىلىش كېرەك: ① يېتەرلىك شەرتكە ئىگە شەرتلىك خۇلاسىدە، چوڭ ئاساسنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئېتىراپ قىلىنىدىكەن، كېيىنكى شەرتمۇ ئېتىراپ قىلىنىشى كېرەك؛ كېيىنكى شەرتى ئىنكار قىلىنىدىكەن، ئالدىنقى شەرتمۇ ئىنكار قىلىنىشى كېرەك. ② زۆرۈر شەرتكە ئىگە شەرتلىك خۇلاسىدە، چوڭ ئاساسنىڭ كېيىنكى شەرتى ئېتىراپ قىلىنىدىكەن، ئالدىنقى شەرتمۇ ئېتىراپ قىلىنىشى كېرەك؛ ئالدىنقى شەرت ئىنكار قىلىنىدىكەن، كېيىنكى شەرتمۇ ئىنكار قىلىنىشى كېرەك.

قىسقىسى، شەرتلىك خۇلاسە چوڭ ئاساسنىڭ ئالدىنقى شەرت ۋە كېيىنكى شەرتنىڭ شەرتلىك باغلىنىشى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان خۇلاسىدىن ئىبارەت بولغاچقا، كىچىك ئاساس بىلەن يەكۈن چوڭ ئاساسنىڭ ئىچىدە بولىدۇ. شۇڭلاشقا، شەرتلىك خۇلاسىنىڭ لوگىكىغا ئۇيغۇن بولغان - بولمىغانلىقىغا قاراشتا، ئالدى بىلەن چوڭ ئاساسنىڭ ئىچكى شەرتلىك باغلىنىشىنىڭ مۇۋاپىق بولغان - بولمىغانلىقىغا، ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلگەن - كەلمىگەنلىكىگە قاراش كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خۇلاسە شەكلىنىڭ توغرا بولغان - بولمىغانلىقىغا قاراش كېرەك.

تاللانما خۇلاسە: تاللانما ھۆكۈمنى شەرت قىلغان يەشمە خۇلاسە تاللانما خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ. تاللانما خۇلاسىنىڭ چوڭ ئاساسى تاللانما ھۆكۈم، كىچىك ئاساسى بىلەن يەكۈنى

ئاددىي ھۆكۈم بولىدۇ. تاللانما ھۆكۈمنىڭ تەركىبىدىكى ئاددىي ھۆكۈملەر (يەنى چوڭ ئاساستىكى ئاددىي ھۆكۈملەر) «تاللانما بۆلەكلەر» دېيىلىدۇ.

مەسىلەن، جۈملىگونىڭ زامانئۇدلىشىش يولى يا سوتسىيالىستىك زامانئۇدلىشىش يولى بولىدۇ، يا كاپىتالىستىك زامانئۇدلىشىش يولى بولىدۇ. جۈملىگو كاپىتالىستىك زامانئۇدلىشىش يولىنى رەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، جۈملىگونىڭ زامانئۇدلىشىش يولى سوتسىيالىستىك زامانئۇدلىشىش يولى بولىدۇ.

تاللانما خۇلاسە چوڭ ئاساستىكى تاللانما بۆلەكلەرنىڭ سىغىشىش - سىغىشماسلىق ئەھۋالىغا ئاساسەن، سىغىشىدىغان تاللانما خۇلاسە، سىغىشمايدىغان تاللانما خۇلاسە دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

سىغىشىدىغان تاللانما ھۆكۈمنى ئۆزىگە شەرت قىلغان تاللانما خۇلاسە سىغىشىدىغان تاللانما خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ. سىغىشمايدىغان تاللانما ھۆكۈمنى ئۆزىگە شەرت قىلغان يەشمە خۇلاسە سىغىشمايدىغان تاللانما خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ.

تاللانما خۇلاسىنى توغرا قوللىنىش ئۈچۈن، تاللانما خۇلاسىنىڭ چوڭ ئاساسىدىكى تاللانما بۆلەكلەرنىڭ چىن، ساختىلىرىنى پەرقلەندۈرۈپ، كىچىك ئاساسنى توغرا چىقىرىشقا، شۇ ئاساستا ئېلىپ بېرىلغان تەستىقىي ئىنكار شەكلى، ئىنكار تەستىقىي شەكلىنى توغرا قوللىنىشقا دىققەت قىلىش كېرەك.

«يۇكسەك غايە» ناملىق ماقالە ھەققىدە

«يۇكسەك غايە» دېگەن ماقالىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىنە-

زەرى نېمە؟ قانداق تارماق نۇقتىسىنەزەرلەر ئوتتۇرىغا قويۇل-

غان؟ ماقاله نەچچە قاتلامغا بۆلۈپ يېزىلغان؟ ھەربىر قاتلامدا قانداق دەلىللەش ئارقىلىق تارماق نۇقتىسىنىڭ زەرلەر ئىسپاتلانغان؟

تاۋجۇ (1908 — 1969) نىڭ «يۇكسەك غايە» دېگەن بۇ سىياسىي - نەزەرىيەۋى خاراكتېرلىك مۇھاكىمە ماقالىسىدە ئەڭ يۇكسەك، ئەڭ ئۇلۇغۋار غايە قايسى؟ دېگەن مەسىلە ئۇستىدە ئەتراپلىق مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئۇلۇغۋار غايىسى كوممۇنىزمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش دېگەن مەركىزىي نۇقتىنى ئەزرنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ مەركىزىي نۇقتىنى ئەزر — ئوخشاش بولمىغان دەۋردە ئوخشاش بولمىغان كىشىلەرنىڭ غايىسىمۇ ئوخشاش بولمايدىغانلىقى، غايە سىنىپىي لىقتا. ئىجتىمائىيلىقتا ئىگە بولىدىغانلىقى؛ ئىنسانىڭ ئۇلۇغۋار غايە ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىشتا جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كەلگەن - كەلمىگەنلىكىگە قاراش لازىملىقى قاتارلىق تارماق نۇقتىنى ئەزرلەر ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

ماقاله ئۈي - پىكىرنىڭ تەدرىجىي چوڭقۇرلىشىشىغا ئاساسەن ئۇچ قاتلامغا بۆلۈپ يېزىلغان. بىرىنچى قاتلامدا: «غايە نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟» دېگەن مەسىلە ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلىپ، سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى (ماقالىنىڭ 1 -، 2 - ئابزاسىدا)، مىسال كەلتۈرۈش ئۇسۇلى (3 -، 4 - ئابزاستا) ئارقىلىق تارماق نۇقتىنى ئەزرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، بۇ مەسىلە شەرھىلەنگەن. ئىككىنچى قاتلامدا: «ئادەمدە قانداق دۇنيا قاراش بولۇشى كېرەك؟»، «قانداق جەمئىيەت ئەڭ غايىۋى جەمئىيەت بولالايدۇ؟» دېگەن مەسىلە ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلىپ، يەنە سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى (5 - ئابزاس)، نەقىل كەلتۈرۈش ئۇسۇلى (6 - ئابزاس) ئارقىلىق تارماق نۇقتىنى

ئىشقا ئاشۇرۇشنى نېمە ئۈچۈن ئەڭ يۇكسەك، ئەڭ ئۇلۇغۋار غايە دەيمىز؟» دېگەن مەسىلە ئوستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلىپ، يەنە مسائل كەلتۈرۈش ئۈسۈلى (7 - ئابزاس) ئارقىلىق دەللىلەش ئېلىپ بېرىلغان ۋە ئەڭ ئاخىرىدا يەكۈن قايىل قىلارلىق ھالدا چىقىرىلغان.

يىغما خۇلاسە ھەققىدە

يىغما خۇلاسە ھەققىدىكى چۈشەنچىگىزنى سۆزلەڭ.

كونكرېت قىلىپ تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭ:

يىغما خۇلاسە دېگەن نېمە؟ يىغما خۇلاسە قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟ تولۇق يىغما خۇلاسە ئۈسۈلى قانداق بولىدۇ؟ ئاددىي يىغما خۇلاسە ئۈسۈلى قانداق بولىدۇ؟ ئىلمىي يىغما خۇلاسە ئۈسۈلى قانداق بولىدۇ؟ شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنى قانداق ئىزدەش كېرەك؟

بىز خۇلاسە ھەققىدە توختالغانىدا، خۇلاسە — يەشمە خۇلاسە ۋە يىغما خۇلاسە دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ دېگەنىدۇق. تۆۋەندە يىغما خۇلاسە ھەققىدە توختىلىپ ئۆتىمىز.

بەزى ئايرىم ۋە ئالاھىدە ئىشلاردىن شۇ خىلدىكى ئىشلار (شەيئىلەر) توغرىسىدا ئومۇمىي يەكۈن چىقىرىشتىن ئىبارەت تەپەككۇر شەكلى يىغما خۇلاسە دەپ ئاتىلىدۇ.

يەشمە خۇلاسە ئومۇمىيلىقتىن ئالاھىدىلىككە ئۆتۈش جەريانى بولسا، يىغما خۇلاسە ئومۇمىيلىقتىن ئالاھىدىلىككە ئۆتۈش جەريانىدۇر. يىغما خۇلاسە تولۇق يىغما خۇلاسە ۋە قىسمەن يىغما خۇلاسە ئۈسۈلىدىن ئىبارەت تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. قىسمەن يىغما خۇلاسە ئۈسۈلى يەنە ئاددىي يىغما خۇلاسە ئۈسۈلى ۋە ئىلمىي يىغما خۇلاسە ئۈسۈلى دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

ئىچىدىكى ھەربىر ئايرىم شەيئىلەر ئىگە بولغان مەلۇم خۇسۇسىيەتتىن شۇ خىلدىكى شەيئىلەرنىڭ ھەممىسى ئىگە بولغان ئەنە شۇنداق خۇسۇسىيەتنى (يېڭى يەكۈنىنى) خۇلاسىلەپ چىقىرىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت. تولۇق يىغما خۇلاسە ئۇسۇلىنى قوللانغاندا، زۆرۈر شەرت بىر خىلدىكى شەيئىلەر ئىچىدىكى ھەربىر ئايرىم شەيئىنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇشى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىرەرسىمۇ چۈشۈپ قالماسلىقى، شۇنىڭدەك زۆرۈر شەرت بولغان ھۆكۈم (يېتەرلىك ئاساس يەنى يەكۈن چىقىرىشقا ئاساس بولغان ھۆكۈملەر) ھەقىقىي بولۇشى كېرەك، شۇنداق بولغاندىلا ھەقىقىي ۋە ئىشەنچلىك يەكۈن چىقارغىلى بولىدۇ.

تولۇق يىغما خۇلاسە ئۇسۇلى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوبيېكت سان جەھەتتىن ئاز ھەمدە يەنە بىر - بىرلەپ ئېنىق ئىگىلەش ئىمكانىيىتى بولغان بىر خىلدىكى شەيئىدىن ئىبارەت. كۆپ ھاللاردا بىر خىلدىكى شەيئى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوبيېكت سان جەھەتتىن ناھايىتى كۆپ، ھەتتا سان - سانىاقسىز بولىدۇ. بۇ خىلدىكى شەيئىلەر ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوبيېكتلارنىڭ مەلۇم قىسىملىرىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ئۇنىڭدىن شۇ خىلدىكى شەيئىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئومۇمىي يەكۈن چىقىرىمىز. مانا بۇنداق ئۇسۇل قىسمەن يىغما خۇلاسە ئۇسۇلىدۇر. قىسمەن يىغما خۇلاسە ئۇسۇلى ئىخچاملاش، يىغىنچاقلاش جەريانىدىكى زۆرۈر شەرتنىڭ (ئاساسنىڭ) ئوخشاش بولماسلىقىغا قارىپ، ئاددىي يىغما خۇلاسە ئۇسۇلى ۋە ئىلمىي يىغما خۇلاسە ئۇسۇلى دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

بىر خىلدىكى شەيئى ئىچىدىكى قىسمەن ئوبيېكت ھەققىدىكى ھۆكۈمنى ئالدىنقى شەرت قىلىپ، شۇ خىلدىكى شەيئى

ئاددىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلى دەپ ئاتىلىدۇ. ئاددىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلى — مەلۇم خىلدىكى ھادىسىلەرنىڭ نۇرغۇن قېتىم قايتا - قايتا تەكرارلىنىشى ئاساسىدا چىقىرىلغان ئومۇمىي يەكۈندىن ئىبارەت. ئاددىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلىنى قوللانغاندا، ئوخشاش بىر خىلدىكى شەيئىلەرنىڭ سانىنى تەكشۈرۈش قانچە كۆپ بولسا، يەكۈنمۇ شۇنچە ئىشەنچلىك بولىدۇ. ئەگەر ئاز سانداكى ياكى ئايرىم مىساللارنى ئاساس قىلىپ يەكۈن چىقارغاندا، دائىم بىر تەرەپلىمىلىكنى ئومۇمىي ئەھۋال دەپ قاراش خاتالىقىنى سادىر قىلىپ، ئىشەنچلىك يەكۈن چىقىرالمايمىز.

بىر خىلدىكى شەيئىلەر ئىچىدىكى بىر قىسىم ئوبيېكتنىڭ سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن، بۇ خىلدىكى شەيئى توغرىسىدا ئومۇمىي يەكۈن چىقىرىشتىن ئىبارەت خۇلاسىلەش ئۇسۇلى ئىلمىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىلمىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلى بىلەن ئاددىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلى قىسمەن يېغما خۇلاسىنىڭ تۈرلىرى بولۇپ، بۇ ئىككى خىل خۇلاسە ئۇسۇلى بىر خىلدىكى شەيئىلەرنىڭ بىر قىسىم ئوبيېكتلىرى توغرىسىدىكى ھۆكۈمنى خۇلاسىلەشنىڭ زۆرۈر شەرتى (ئاساس) قىلىدۇ. بىراق، ئىلمىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلى ئاددىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلىغا ئوخشاش مەلۇم ھادىسىنىڭ كۆپ قېتىملىق تەكرارلىنىشى ئاساسىدا چىقىرىلغان يەكۈندىن ئىبارەت بولماستىن، بەلكى شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋەتنى ئىلمىي تەھلىل قىلىش ئارقىلىق چىقىرىلغان يەكۈندىن ئىبارەت بولىدۇ.

شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋەتنى ئىزدەشتە ئاساسلىقى ئوخشاشلىق ئىچىدىن ئىزدەش ۋە ئوخشاشماسلىق ئىچىدىن ئىزدەش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت ئىككى خىل

ئۇسۇل قوللىنىلىدۇ. ئوخشاشلىق ئىچىدىن ئىزدەش ئۇسۇلىنىڭ مەنىسى مۇنداق: بىز تەكشۈرگەن ئەھۋاللار يۈز بەرگەن سوروڭ ۋە باشقا ھەممە شەرت - شارائىتلار ئوخشاش بولماي، پەقەت بىرلا شەرت - شارائىت ئوخشاش بولسا، بىز بۇنىڭدىن بۇ شەرت - شارائىت بىز تەكشۈرگەن ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەب دېگەن خۇلاسىگە كېلىمىز.

ئوخشىماسلىق ئىچىدىن ئىزدەش ئۇسۇلىنىڭ مەنىسى مۇنداق: بىز تەكشۈرگەن ئەھۋال، يۈز بەرگەن سوروڭ ۋە باشقا ھەممە شەرت - شارائىتلار ئوخشاش بولۇپ، پەقەت بىرلا شەرت - شارائىت ئوخشاش بولمىسا، بىز ئۇنىڭدىن شۇ شەرت - شارائىت — بىز تەكشۈرگەن ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەب دېگەن خۇلاسىگە كېلىمىز.

ئىلمىي يېغما خۇلاسە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ چىقىرىلغان يەكۈننىڭ ئىشەنچلىك - ئىشەنچلىك ئەمەسلىكى. ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ زۆرۈر شەرتىنىڭ (ئاساسلىرىنىڭ) سان جەھەتتىكى ئاز - كۆپلۈكىگە باغلىق بولماستىن، مۇھىمى ئۇنىڭ زۆرۈر شەرتىنىڭ تېپىك بولۇش - بولماسلىقىغا باغلىق بولىدۇ. ئەگەر زۆرۈر شەرت بىر خىلدىكى شەيئى ئىچىدە ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولسا، ئۇ ھالدا بۇ شەيئىلەر سان جەھەتتىن كۆپ بولمىغان تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىقمۇ، ئۇنىڭدىن توغرا ۋە ئىشەنچلىك يەكۈن چىقارغىلى بولىدۇ. ئىلمىي يېغما خۇلاسە ئارقىلىق خۇلاسىلەپ چىقىرىلغان يەكۈن كۆپىنچە تەبىئەت ۋە جەمئىيەتنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭ يەكۈنىمۇ كۆپىنچە مۇقەررەر ھۆكۈم بولىدۇ.

ئوپېرا ۋە «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسى ھەققىدە

1. ئوپېرا دېگەن نېمە؟ ئوپېرانىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرى قايسىلار؟ 2. «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىنىڭ خەلق داستانى شەكلىدىكى ئەسلى ھالىتى قاچانلاردا مەيدانغا كەلگەن؟ قاچاندىن باشلاپ ئوپېرا شەكلىگە كىرگۈزۈلگەن؟ ئوپېرادا فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرى قانداق پاش قىلىنغان؟ فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ ھالاكەتكە يۈزلىنىشىنىڭ مۇقەررەرلىكى قانداق كۆرسىتىپ بېرىلگەن؟ غېرىب - سەنەم ئوبرازىدا فېئودالىزم شارائىتىدا ئەركىن نىكاھقا ئىنتىلىش، ۋاپادارلىق، زالىم كۈچلەرگە باش ئەگمەسلىكتەك ئىلغار دېموكراتىك ئىدىيىلەر ئۆز ئىپادىسىنى قانداق تاپقان؟ ئوپېرادىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي ئوبرازلار قايسىلار؟ ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟

1. ناخشا ۋە مۇزىكىنى ئاساس قىلىپ سەھنىدە ئوبراز يارىتىش ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان دراماتورگىيە ژانىرىنىڭ بىر تۈرى — ئوپېرا دەپ ئاتىلىدۇ.

ئوپېرا دراماتورگىيە ژانىرىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، دراماتورگىيە ژانىرىدا بولۇشقا تېگىشلىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئەمەل قىلغاندىن سىرت، تۆۋەندىكىدەك ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: ① ئوپېرانىڭ تىلى شېئىرىي تىل بولۇپ، ناخشىنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇنىڭدا قىسمەن دىئالوگ ۋە مونولوگ بولسىمۇ، لېكىن پېرسوناژلارنىڭ تىلى شېئىرىي تىل بولۇپ، ناخشا پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى، ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى يورۇتۇپ

تېرى، ئەدىبىمۇى ھېسسىياتى ناخشا ئارقىلىق ئېچىپ بېرىلگەچكە، دراماتورگىيە سەنئىتىنىڭ باشقا تۈرلىرىگە قارىغاندا ئۇنىڭ مۇزىكىغا بولغان تەلىپى يۇقىرى. مۇزىكا ئوپېرا پېرسوناژلىرىنىڭ ناخشىسىغا تەڭكەش قىلىنىپ، ناخشىنىڭ ئاھاڭدارلىقىنى كۈچەيتىپ، لىرىكىلىق كۈچىنى ئاشۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ ھېس - تۇيغۇ، قايغۇ - شادلىقلىرىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئىپادىلەيدۇ، ئوپېرادا يەنە قىسمەن ئۇسسۇل ئامىللىرىمۇ بولىدۇ.

دېمەك، ناخشا ۋە مۇزىكىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئامىل ئوپېرانى دراماتورگىيىنىڭ باشقا تۈرلىرىدىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدىغان ئاساسىي خۇسۇسىيەتلەردۇر.

2. «غېرىب - سەنەم» ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان خەلق داستانلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، قاراخانىلار دەۋرلىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەيدانغا كەلگەن. ئوخشاش بولمىغان ۋاريانتلار ئاساسىدا مۇكەممەللەشكەن ۋە قوليازمىلار قالدۇرۇلغان بۇ داستان ئوتتۇرا ئەسىردە تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى تۈرك، تۈركمەن، ئەزەربەيجان، ئۆزبېك خەلقلىرىگە ئورتاق بولغان بىر خىل ساپ مۇھەببەت قارىشىنىڭ ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر دائىرىسىدە يۇكسەك بەدىئىي ماھارەت ئارقىلىق نامايان قىلىنىشىدۇر. داستان پاك، سەمىمىي، چىن مۇھەببەتنىڭ سەمەرىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن يۇقىرى تەبىئىي قايىل قىلىپ، مۇھەببەت ئەركىنلىكىگە يول قويغۇزۇشتىن ئىبارەت تۈپكى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغان. داستانىنىڭ پېرسوناژلىرى گەرچە يۇقىرى قاتلام كىشىلىرىگە ۋەكىللىك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ مەيدانى، ئارزۇ - ئۇمىدلىرى ۋە بۇ پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلار كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى ئەكس

ئەتتۇرگەچكە، ئەسرلەردىن بېرى ئەۋلادمۇئەۋلاد سۆيۈپ ئوقۇلۇپ، يادلىنىپ كېلىنمەكتە.

داستان 1935 - يىلىدىن كېيىن قەلەم ئىگىلىرى تەرىپىدىن ئوپېرا شەكلىگە كىرگۈزۈلۈپ سەھنىلەردە ئوينىلىپ كېلىنمەكتە. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ پارچە ئىلى ئېزىز تەرىپىدىن قايتا رەتلەنگەن يېڭى نۇسخىسىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئوپېرانىڭ ئىككىنچى پەردە 2 - كۆرۈنۈشى. ئۈچىنچى پەردە 1 - كۆرۈنۈشى، تۆتىنچى پەردە 1 - كۆرۈنۈشى ۋە بەشىنچى پەردىسى بېرىلگەن.

ئوپېرادا غېرىب بىلەن سەنەمدىن ئىبارەت ئىككى ياشىنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسى، زۇلۇمغا قارشى ئىسيانكارلىق روھى مۇرەككەپ، كەسكىن زىددىيەت مۇھىتى ئىچىگە قويۇپ تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق، فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرى چوڭقۇر پاش قىلىنغان. فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ چېرىكلىكى، رەزىل ئەپتى - بەشىرىسى ئېچىپ تاشلانغان. كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ چېرىك فېئودالىلىق ھاكىمىيەتكە بولغان قارشىلىقى، غەزەپ - نەپرىتى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۇرۇلۇپ، فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ ھالاكەتكە يۈزلىنىشىنىڭ مۇقەررەرلىكى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

ئوپېرادا ھەقىقىي سۆيگۈ - مۇھەببەتنىڭ، ۋاپادارلىق، ھەققانىيەتنىڭ كۈشەندىسى بولغان ئەكسىيەتچىل كۈچلەرگە باش ئەگمەي كۈرەش قىلىشتەك سۈپەتلار ئارقىلىق دېموكراتىك ئىدىيىلەر ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

غېرىب، سەنەم، ئىلياس، جالالىدىن، ئاغچى ئانا، مېھرىبان، داۋۇت، قاسىم قاتارلىق ئىجابىي پېرسونا‌ژلار؛ شاھى ئابباس، ئابدۇللاشاتىر، شاۋاز، جاللاتلار سەلبىي پېرسونا‌ژلار بولۇپ، ئىجابىي پېرسونا‌ژلار بىلەن سەلبىي پېرسونا‌ژلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت خەلق ئاممىسىنىڭ ھەققانىيەت، ئەركىنلىك، دوستلۇق، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، ھەقىقىي مۇھەببەتكە ئىنتىلىش ئارزۇسى

بىلەن ئۇنى بوغقۇچى، كىشەنلىگۈچى ئەكسىيەتچىل كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى كۆرسىتىدۇ.

«قوشنىلار» ھېكايىسى ھەققىدە

«قوشنىلار» ھېكايىسىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ سالى، جامى ئوبرازلىرى قانداق كىشىلەرنىڭ تىپى؟ ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى تەھلىل قىلىڭ. ھېكايىدىكى پىسخىك تەسۋىر بىلەن تىل تەسۋىرىنىڭ قانداق رولى بار؟

زوردۇن سابىر (1937 —) نىڭ «قوشنىلار» ناملىق بۇ ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۈسۈلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۈسۈلىدا يېزىلغان.

ھېكايىدە ئاپتور سالى بىلەن جامى ئائىلىسىنىڭ ئۆزۈن يىللىق قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىدىكى مۇرەككەپ زىددىيەتلەرنى، ئىككى ئائىلە باشلىقىنىڭ ئومۇمىنىڭ مەنپەئىتىگە، باشقىلارنىڭ، ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىگە، قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى، جەمئىيەت، ئائىلە ئەخلاق قارىشى، پەزىلىتى قاتارلىقلاردىكى ئوخشىماسلىقلارنى سۈزۈت لىنىيىسى قىلىپ، سوتسىيالىستىك جەمىيەتتە ھەربىر شەخس، ھەربىر ئائىلىنىڭ بەخت - سائادىتى پەقەت ئاممىدىن، كوللېكتىپتىن ئايرىلمىغاندىلا كاپالەتكە ئىگە بولىدىغانلىقى، ئەكسىچە بولغاندا، باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلىش، قارا ساناش ھېسابىغا ئۆز كۆڭىچىگە چوغ تارتىدىغان ھەرىكەتلەرنىڭ ئاقىۋىتى رەسۋاچىلىق بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقى، جامائەتنىڭ نەپرىتىگە قالىدىغانلىقىدەك مەركىزىي ئىدىيە ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

ھېكايىدە تەسۋىرلەنگەن سالى — ئاق كۆڭۈل، كەڭ قورساق، ئەپۇچان، پەزىلەتلىك، ئەمگەكچان، ئومۇمغا، باشقى

لارغا نەپ يەتكۈزۈشنى شەرەپ دەپ بىلمىدىغان، ئۆزىنىڭ ئەقلىي كۈچى ۋە ھالال ئەمگىكىگەتايىنىپ بېيىش يولىغا قاراپ ماڭغان ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ تېپى.

ئۇنىڭ خاراكتېرىدە نىسبەت - ئىقبالى تۈز، ساددا، ئەمگەكچان، پەزىلەتلىك ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ خاراكتېرى مۇجەسسەملەشكەن بولۇپ، ئۇ ئۆز ئائىلىسى ھەم ئۆزگىلەرنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن خالىس نىيەت بىلەن ئۆن - تىنسىز، جاپالىق ئىشلەيدۇ. بار ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ ئائىلە ئىگىلىكىنى جانلاندۇرىدۇ. ئائىلە ئەزالىرىغا ئۆز پەزىلىتى ئارقىلىق ئۈلگە بولىدۇ. قوشنىدارچىلىق، كوللېكتىۋىزملىق مۇناسىۋەتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن بىلىدۇ. ھەتتا باشقىلار ئۆزىگە قارا سىنغاندىمۇ ئۇلارنى ئەپۇ قىلىدۇ. مانا بۇلار سالىنىڭ ئاساسىي خاراكتېر ئالاھىدىلىكىدۇر.

ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن جامى بولسا — ھەسەتخور، پىخسىق، ئاچكۆز، جاھىل، سەپرا مىجەز، قارا كۆڭۈل، بايلىق ئۈچۈن ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدىغان پەزىلەتسىز، شەخسىيەتچى كىشىلەرنىڭ تېپى.

ئۇنىڭ خاراكتېرىدە باشقىلارغا زىيان سېلىش ھېسابىغا ئۆزى باي بولۇش، ھەسەتخورلۇق، شەخسىيەتچىلىك، قارا كۆڭۈللۈك ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ئۇ قوشنىسى سالىغا، سالى ئائىلىسىگە باشتىن - ئاخىر ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدۇ. بۇ ئائىلىگە، ئومۇمغا بار ئامالى بىلەن زىيان سالىدۇ. ئائىلە ئەزالىرىنىمۇ بۇ يارىماس ئىللەتلىرىنى مەجبۇرىي تاقىدۇ. نەۋرىسىنى سالىنىڭ ساماناقىغا ئوت قويۇشقا كۈشكۈرتىدۇ. ھەتتا قەھەتچىلىك، ئاچارچىلىق بولۇشىنى، ئۆزى ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدىغان ھەممە ئادەمنىڭ ئاچارچىلىق ئازابىدا قىينىلىپ ئۇششۇك چۈجىسىدەك يېلىنىپ ئۆزىنىڭ قولىتۇقى ئاستىغا

بىلمەيدىغان، يوزسىزلىك، گۇمانخورلۇق، شەخسىيەتچىلىك، جاھىللىق، تۆھمەتخورلۇقتەك ئالاھىدىلىكلەر ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

دېمەك، بۇ ھېكايىدىكى ئىككى تىپ بىر - بىرىگە روشەن سىلىشتۇرما قىلىنىپ ئالاھىدە، ئۆزگىچە خاراكتېرلەر، روشەن ئىندىۋىدۇئاللىق ئالاھىدىلىكلەر ئارقىلىق يارىتىلغان.

ھېكايىنىڭ 1 - بۆلىكىدە ئىككى ئورۇندا سالىنىڭ ئېچىكى كەچۈرمە تەسۋىرى، 3 - بۆلىكىدە تۆت ئورۇندا جامىنىڭ ئېچىكى كەچۈرمە تەسۋىرى نۇقتىلىق بېرىلگەن. بۇ ئىككى پېرسوناژنىڭ دىئالوگلىرىمۇ ئىنتايىن جايىدا بېرىلگەن. بۇ ئېچىكى كەچۈرمە (پسىخىك) تەسۋىرى بىلەن دىئالوگ تەسۋىرلىرى خاراكتېرى بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى ئىككى پېرسوناژنىڭ بىر - بىرىگە، جەمئىيەتكە بولغان ئوخشاش بولمىغان تۇرمۇش قارىشى، ياشاش قارىشى، ئەخلاقىي پەزىلەت قارىشىنى مۇۋاپىقلىشىتىلىك ئېچىپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

ئىجادىيەت ئۇسۇلى ھەققىدە

ئىجادىيەت ئۇسۇلى دېگەن نېمە؟ ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ، ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن دۇنيا قاراشنىڭ مۇناسىۋىتى قانداق؟

يازغۇچى ئىجادىيەتكە كىرىشكەندە تۇرمۇش ماتېرىيالىرىنى تونۇش ۋە تاللاپ ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق بەدىئىي ئوبراز يارىتىشتا رېئايە قىلىدىغان پرىنسىپ ۋە ئۇسۇل ئىجادىيەت ئۇسۇلى دەپ ئاتىلىدۇ. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، ئىجادىيەت ئۇسۇلى بەدىئىي ئوبراز يارىتىشنىڭ پرىنسىپى ۋە ئۇسۇلىدۇر.

ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئىككى خىل ئۇقۇم بولۇپ، ئۇلارنى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ. ئىجادىيەت ئۇسۇلى يازغۇچى ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغانىدا ئەمەل قىلىدىغان ئاساسىي پرىنسىپ ۋە ئۇسۇل بولۇپ، مۇئەييەن ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. لېكىن ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ ئۆزى ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئەمەس. ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئەسەرنىڭ ژانىرى ۋە بۇ ژانىرلارنىڭ تۈرلىرىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن مۇئەييەن ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى (بايان، تەسۋىر، لىرىكا، مۇھاكىمە، چۈشەندۈرۈش) نى قوللىنىپ ۋە بۇ ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى جەريانىدا مەلۇم ئىپادىلەش ۋاستىلىرى (ئوخشىتىش، سۈپەتلەش، سىمۋول، مۇبالىغە، تەكرارلاش، جانلاندۇرۇش...) نى ۋاستە قىلىپ بەدىئىي ئوبرازلارنى يارىتىشقا قارىتىلغان. دېمەك، ئىجادىيەت ئۇسۇلى بەدىئىي ئىجادىيەتتىكى يېتەكچى پرىنسىپنى كۆرسەتسە، ئىپادىلەش ئۇسۇلى كونكرېت ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىش ۋە بۇ جەريانداا ئىپادىلەش ۋاستىلىرىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش ئۇسۇللىرىنى كۆرسىتىدۇ.

دۇنيا قاراش بىلەن ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ مۇناسىۋىتى:

① دۇنيا قاراش كىشىلەرنىڭ تەبىئەتكە، جەمئىيەتكە بولغان ئومۇمىي قارىشىنىڭ يىغىندىسى. ئوبيېكتىپ دۇنيانىڭ كىشىلەر مېڭىسىدىكى ئىنكاسىنىڭ مەھسۇلى بولغان بىر خىل ئاڭ فورمىسى. ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، دۇنيا قاراش يالغۇز ئۇلارنىڭ تەبىئەت ۋە جەمئىيەتكە بولغان پوزىتسىيىسى، ئوبيېكتىپ دۇنيا توغرىسىدىكى نۇقتىئىنەزەرلىرىنىلا بەلگىلەپ قالماستىن، بەلكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىگە بولغان پوزىتسىيىسى ۋە نۇقتىئىنەزەرلىرىنىمۇ بەلگىلەيدۇ. ئىجادىيەت ئۇسۇلى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى قانداق

يېتەكچى پىرىنسىپ بولۇپ، بەلگىلىك دۇنيا قاراشىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولىدۇ. يازغۇچى دۇنيا قارىشىنىڭ ئىلغار ياكى قالاق بولۇشى مەلۇم ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، رېئاللىقنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈش - ئەتتۈرەلمەسلىكنى بەلگىلەيدۇ. ② يازغۇچىلارنىڭ دۇنيا قارىشى ھەممىشە بىر خىل بولۇۋېرەمەيدۇ. ئىلغار تەرەپنى بولغانىدەك، قالاق تەرەپمۇ بولىدۇ. بەزىدە ئىلغارلىق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىسە، بەزىدە قالاقلىق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەيدۇ. ئۇزۇنارا ئۆتۈشۈپ، ئورۇن ئالمىشىپ تۇرىدۇ. دۇنيا قاراشتىكى بۇ خىل مۇرەككەپلىك ئىجادىيەت ئۇسۇلىغا تەسىر قىلماي قالمايدۇ. كونكرېت ئەسەرلەردە ئۆز ئىپادىسىنى تاپماي قالمايدۇ. ③ ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئايرىم - ئايرىم ئىككى ئۇقۇم بولغاچقا، بىر - بىرىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. ئىجادىيەت ئۇسۇلى دۇنيا قاراشنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولسىمۇ، چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ، لېكىن نىسپىي مۇستەقىللىككە ئىگە بولۇپ، بەزىدە دۇنيا قاراشنىڭ چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلىيالايدۇ، ھالقىپ كېتەلەيدۇ. ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن دۇنيا قاراش ئوتتۇرىسىدا بىرلىكمۇ بولىدۇ، قارىمۇقارشىلىقمۇ بولىدۇ. بۇنى كونكرېت تەھلىل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بىز دۇنيا قاراشنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلىغا نىسبەتەن يېتەكچىلىك رولىنمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز ۋە ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ نىسپىي مۇستەقىللىكىنىمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز لازىم.

رېئاللىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى ھەققىدە

رېئاللىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى دېگەن نېمە؟ رېئاللىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى قانداق كونكرېت مەزمۇنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ رېئاللىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى قانداق ئاساسىي

خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە؟ رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ يادروسى نېمە؟

تۇرمۇشنى تۇرمۇشنىڭ ئەسلى ماھىيىتىگە ئاساسەن چىنلىق ۋە راستچىللىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئىجادىيەت ئۇسۇلى رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى دەپ ئاتىلىدۇ.

رېئالىزم تارىخنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىنىڭ توپلىنىشى ئارقىسىدا تەدرىجىي مۇكەممەللەشكەن ئەڭ قەدىمىي ۋە ئەڭ ئاساسىي ئىجادىيەت ئۇسۇلى. ئۇ يازغۇچى ـ سەنئەتكارلارنىڭ ئىلغار مەۋقەدە تۇرۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈپ ۋە تۇرمۇشنى سوغۇقچانلىق بىلەن ئەستايىدىل كۆزىتىپ، ئىجادىيەت داۋامىدا رېئاللىقنىڭ ھەل قىلغۇچ ئەھمىيىتىنى تەكىتلەپ، تۇرمۇش رېئاللىقىنى ئەسلى قىياپىتى بويىچە تونۇپ، ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى ھەم ئۇلارنىڭ ھاياتىنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈشى ۋە شۇ ئاساستا بەدىئىي ئوبرازلارنى يارىتىپ، تۇرمۇش ھەقىقىتىنى تارىخىي، كونكرېت ۋە ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرۈشى رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولىدۇ. تۇرمۇش تەسۋىرىنىڭ كونكرېتلىقى بىلەن ئوبېكتىپلىقى رېئالىزمنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى. رېئالىزمچى يازغۇچىلارنىڭ تۇرمۇشنىڭ كونكرېتلىقى ۋە ئوبېكتىپلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىشى، تۇرمۇش ھادىسىلىرىنى ئاددىي ۋە مېخانىك يوسۇندا كۆچۈرۈش ۋە خاتىرىلەش ئەمەس، بەلكى يۇكسەك دەرىجىدىكى بەدىئىي چىنلىقنى ئىپادىلەشتىن ئىبارەتتۇر.

رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى ئۇچ مۇھىم خۇسۇسىيەتكە ئىگە: ① ئۇ تەپسىلاتلارنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە چىن ۋە ھەقىقىي بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت

ئەسلى ماھىيىتى بىلەن ئەكس ئەتتۇرۇشنى تەلەپ قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ تاشقى باغلىنىشى ۋە كونكرېت ھەرىكەت - تۇيغۇلىرى ئالاھىدىلىكىنىمۇ ئەكس ئەتتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. تەپسىلاتلار — ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پېرسوناژلارنىڭ تىلى، ھەرىكىتى، شارائىتى توغرىسىدىكى ئېنىق كىچىك ۋەقەلەر بولۇپ، ئۇلارنى ھەقىقىي تەسۋىرلىمەي تۇرۇپ، ئەسەرنى چىنلىققا ئىگە قىلغىلى بولمايدۇ. تەپسىلاتلار ياسالما ياكى ساختا بولسا، ئۇنداق ئەسەرنى رېئالىزملىق ئەسەر دېگىلى بولمايدۇ. ② ئۇ تىپىك شارائىتتىكى تىپىك پېرسوناژلارنى تەسۋىرلەشنى ئاساس قىلىدۇ. بۇ رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ تۈپ يادروسى بولۇپ، ئۇنىڭدا تىپىك پېرسوناژلار تىپىك شارائىتتا ياريتىلىشى، ئۆزىگە خاس ئىندىۋىدۇئاللىق بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە بولۇشى لازىم. چۈۋالچاق، چېچىلاڭغۇ تۇرمۇش يېغىنچاقلانغان ۋە مەركەزلەشتۈرۈلۈپ قايتا پىششىقلاپ ئىشلەنگەن بولۇشى، رېئال تۇرمۇش كونكرېت، جانلىق، بەدىئىي ئوبرازلار بىلەن ئەكس ئەتتۇرۇلگەن بولۇشى لازىم. ③ رېئالىزم يازغۇچىلاردىن كۆچلۈك سىياسىي خاھىشقا ئىگە بولۇشنى ۋە بۇ خىل خاھىش بىلەن ئوبېكتىپ تۇرمۇش چىنلىقىنى زىچ بىرلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ خىل سىياسىي خاھىش ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئەمەس، بەلكى پېرسوناژ، ۋەقە، مۇھىت تەسۋىرى بىلەن بىرلىشىپ، سىڭىشىپ كېتىشى كېرەك. ئەدەبىي ئەسەرلەردە يازغۇچىنىڭ نۇقتىسىنەزەرى يوشۇرۇن بولسىمۇ، تۇرمۇشنىڭ ئۆزىدىكى ئوبېكتىپ ھەقىقەتلەر، تۇرمۇشنىڭ تۈپ ماھىيىتى چىنلىق بىلەن تەسۋىرلەنسە، يازغۇچىنىڭ ئىدىيىسى - خاھىشى بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئۆزلۈكىدىن ئىپادىلىنىدۇ. قىسقىسى، رېئالىزملىق

هادىسلەرنى تالـلاپ، مـەركـەزلەشـتۈرۈپ، ئومـۇملاشـتۇرۇپ، پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق تۈرمۇشنىڭ ماھىيـىتىنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ يادروسى ــ تېپىك شارائىتتىكى تېپىك پېرسوناژلارنى تەسۋىرلەشتىن ئىبارەت.

«پالۋان كەلدى» ھېكايىسى ھەققىدە

«پالۋان كەلدى» ھېكايىسىدە قانداق ئىجتىمائىي رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ سادىر پالۋان كىم؟ ھېكايىدە ئاپتور سادىر پالۋان ئوبرازىنى قانداق يارىتقان؟ ھېكايىدە ئالغا سۈرۈلگەن مەركىزىي ئىدىيە نېمە؟ ھېكايىنىڭ ئېكسپوزىتسىيىسى ۋە سيۇژىت بۆلەكلىرىنى ئايرىپ بېرىڭ.

تېيىپجان ھادى (1925 ــ 1989) نىڭ «پالۋان كەلدى» ھېكايىسى 1980 - يىلى ئىلان قىلىنغان. ھېكايە رېئالىزمانى ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ھېكايىدە ــ مانجۇ ئەمەلدارلىرى يەنمۇ چىرىكلىشىپ، زۇلۇم، ئېكسپىلاتاتسىيىنى كۈچەيتىپ، ھەممە يەرنى ئادالەتسىزلىك قاپلاپ، ئالۋان - ياساق، سېلىق يىلدىن - يىلغا ئېشىپ، چىدىغۇسىز ھالەتكە يەتكەن، خەلق تەرەپتىن قوزغىلىپ بۇ خىل دەھشەتلىك زۇلۇم، ئالـۋان - ياساقنى، بۇ زۇلۇمنىڭ مەنبەسى بولغان مانجۇ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىگە قارشى باتۇر ۋەق بىلەن كۆرەش قىلغان ئىجتىمائىي رېئاللىق ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان.

سادىر پالۋان ــ (1798 ــ 1871) ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مانجۇ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىگە قارشى ئازادلىق كۈرىشىنى

داڭلىق سەركەردىسى، مىللىي قەھرىمانى، مەشھۇر خەلق قوشاقچىسى.

ئاپتور بۇ ھېكايىدە سادىر پالۋاننىڭ بارلىق كۆرەش تارىخىنى تەپسىلىي، تولۇق يازماستىن، بەلكى ئىلى جىياڭجۇنى ۋەكىللىكىدىكى ھېئودال مۇسنەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرى ئىچىدىكى بىر قېتىملىق پائالىيەتنى، يەنى ئۆزى خەلقنى تەشكىللىگەن رايوندىن دۇشمەنلەرنىڭ ئۇۋىسىغا كىرىپ زالىم شېنگەن باشچىلىقىدىكى ئەكسىيەتچىل كۈچلەرنىڭ ئەدەبىنى بېرىپ، ئايالى ۋە بالىلىرىنى دۇشمەن چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىققانلىقىنى تېما قىلىش ئارقىلىق، سادىر پالۋاننىڭ دۇشمەننى مەنسىتمەيدىغان، قورقۇمسىز، پىداكار ـ پاراسەتلىك باتۇر ئوبرازىنى يارىتقاندىن باشقا ئۇنىڭ ماھارەتلىك، ئۆتكۈر پىكىرلىك، ھازىر جاۋاب خەلق قوشاقچىسى ئىكەنلىكىنىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتقان.

ئاپتور تېمىك شارائىتتىكى تېپىك پېرسونا‌ژ ئوبرازىنى ئەنە شۇنداق يارىتىش ئارقىلىق مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ چىرىكلىكى، ئىقتىدارسىزلىقى، زالىملىقىنى پاش قىلغان. ئازادلىق، ئەركىنلىك ئۈچۈن كۆرەش قىلغان سادىر پالۋاننىڭ تەڭداشسىز قەھرىمانلىقىنى، ئۆزى بېسىپ ئۆتكەن كۆرەش يولىنى ئۆزى ئىنتايىن ئەپچىل، ئاممىباب ئۇسۇل بىلەن خاتىرىلەپ، خەلقنىڭ كۆرىشىگە ئىلھام بېرىدىغان تالانتىنى مەدھىيىلىگەن.

ھېكايىدە ئاساسىي ۋەقەلىك باشلىنىشتىن بۇرۇن تونۇشتۇرۇلغان ئىجتىمائىي شارائىتلار ھېكايىنىڭ ئېكسپوزىتسىيىسى، جاكارچىنىڭ پەرمانى ھېكايىنىڭ تۈگۈنى، شۇنىڭدىن باشلاپ سادىرنىڭ ئايالى ۋە ئىككى بالىسىنىڭ جازا مەيدانىغا ئېلىپ چىقىلغانغىچە بولغان ئارىلىق ھېكايىنىڭ راۋاجى. سادىرنىڭ سەپداشلىرى بىلەن جازا مەيدانىغا كىرگەنلىكى ھېكايىنىڭ كولمىناتسىيىسى، سادىرنىڭ ئايالى ھەم ئىككى بالىسىنى جازا

مەيدانىدىن قوتۇلدۇرۇپ تاغقا. يەنى ئۆز قوشۇنلىرى ئارىسىغا بارغانلىقى ھېكايىنىڭ يېشىمىدۇر.

رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى ھەققىدە

رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭ تۈپ پرىنسىپى ۋە ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى قايسىلار؟

رومانتىزم دېگەن بۇ ئۇقۇم «رومانتىك» (خىيالىپەرەس) دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، يازغۇچى، سەنئەتكارلار رېئاللىقنى ئۆزىنىڭ ھېس - تۇيغۇسى، ئۇمىد - ئارزۇسى ۋە ئىستېتىك غايىسىگە ئاساسلانغان ھالدىكى ئوبرازلار ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىجادىيەت ئۇسۇلى — رومانتىزم دەپ ئاتىلىدۇ.

رومانتىزم خۇددى رېئالىزمغا ئوخشاشلا ئەدەبىيات - سەنئەت تارىخىدىكى ئەنئەنىۋى ۋە ئاساسلىق ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنىڭ بىرى. ئۇ يازغۇچى، سەنئەتكارلاردىن ئىلغار مەيدانىدا تۇرۇپ، مول تەسەۋۋۇر، ئاجايىپ - غارايىپ ۋەقە، ئوتلۇق ھېسسىيات، قىزغىنلىق تىل قاتارلىقلار ئارقىلىق ئۆز غايىسىگە ئاساسلانغان غايىۋى تۈرمۇش مەنزىرىسىنى ئىپادىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ — رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ تۈپ پرىنسىپى.

رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى:

① رومانتىزم سۇبېيېكتىپ غايىسىگە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئۇ ئوبېيېكتىپ رېئال تۈرمۇشنى ساداقەتلىك بىلەن تەسۋىرلەشنى ئەمەس، بەلكى غايىۋى دۇنياغا قىزغىن ئىنتىلىشنى ئىپادىلەيدۇ، رېئاللىقنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بەرمەي، بەلكى يازغۇچىنىڭ سۇبېيېكتىپ تەسەۋۋۇرىنىڭ ئىجادىيەتتىكى ئاكتىپ رولىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت

بېرىدۇ. رومانتىك يازغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - تەلەپلىرىنى، رېئال شەيئىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا ئاساسەن غايىۋى-لەشتۈرۈش ئارقىلىق بايان قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، رومانتىزم ئاساسەن ئوبيېكتىپ رېئاللىقتا مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئەمەس، بەلكى مەۋجۇت بولۇشنى يازغۇچى ئۆز غايىسىدە ئۇمىد قىلغان، بولۇش ئېھتىمالى بولغان نەرسىلەرنى ئەكس ئەتتۈ-رۈشنى ئاساس قىلىدۇ. ② رومانتىزم غايىۋىلەشتۈرۈش پرىنسىپىغا ئاساسەن تىپىك ئوبراز يارىتىدۇ. رېئالىزم تۇرمۇشنىڭ ئەسلى قىياپىتى بويىچە ئوبراز ياراتسا، رومانتىزم تۇرمۇشتا بولۇش ئېھتىمالىغا ئاساسەن تىپىك ئوبراز يارىتىدۇ. يەنى ئۇ تۇرمۇش چىنلىقىنىڭ ۋە ماكانىنىڭ چەكلىمىسىگە قارىماي، ھەر خىل بەدىئىي ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ، تىپىك قەھرىمان پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان تىپىك شارائىتلارنى پەيدا قىلىدۇ. شۇنداق بولغانلىقتىن، رومانتىك يازغۇچىلار ياراتقان پېرسو-ناژلار غايەت زور جاسارەتكە، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان كۈچ - قۇدرەتكە، ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئەقىل - پاراسەتكە ئىگە بولۇپ، ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى يارىتالايدۇ. رومانتىك ئەسەرلەردىكى تىپىك قەھرىمانلار بىلەن رېئالىستىك ئەسەرلەردىكى تىپىك قەھرىمانلار بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. ③ رومانتىزم لىرىك ھېسسىياتقا باي بولىدۇ. رومانتىك يازغۇچىلار سۇبيېكتىپ غايە ۋە ئارزۇلىرىنى تەكىت-لىگەنلىكتىن، كۆپىنچە تۇرمۇش رېئاللىقىنى رېئاللىزمدىكىگە ئوخشاش سوغۇقانلىق بىلەن كۆزىتىپ تەسۋىرلىمەي، بەلكى تەسۋىرلەيدىغان شەيئىلەرگە ئۆزىنىڭ ھەر خىل خىيالى بىلەن لىرىك ھېسسىياتىنى قوشۇۋېتىدۇ. ئەگەر رېئالىزم كۆزىتىشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ، ئەقىل - ئىدراكنى ئاساس قىلىدۇ دېسەك، ئۇ ھالدا رومانتىزم تەسەۋۋۇرغا ئەھمىيەت بېرىدۇ ۋە لىرىك

ھېسسياتنى ئاساس قىلىدۇ. رومانتىزم ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە يۇكسەك دەرىجىدىكى مۇبالىغە، ئوخشتىش، ئاللىگورىيە-لەشتۇرۇش ۋە جانلىق، گۈزەل تىل ئىبارىلىرىنى قوللىنىش قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ ئوبراز يارىتىدۇ.

«دانكو» ناملىق پارچە ھەققىدە

دانكو قانداق تىپ؟ كونكرېت تەھلىل قىلىڭ؟ ھېكايە ۋەقەلىكى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇلغان؟ كولمىناتسىيە نۇقتىسى قايسى؟ ھېكايىنىڭ باش ۋە ئاخىرىدىكى مەنزىرە تەسۋىرىنىڭ ھېكايە مەزمۇنى بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى بار؟

«دانكو» ناملىق بۇ پارچە ماكسىم گوركىي (1868 — 1936) نىڭ «ئىزىرگىل مومای» (1895) ھېكايىسىنىڭ ئاخىرقى قىسمى بولۇپ، بۇ پارچىنىڭ ئۆزىمۇ مۇكەممەل ھېكايىلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە. بۇ پارچىدىكى ئاساسىي ۋەقەلىك رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تەلىمدا (باش ۋە ئاخىرى 1 - 3 - شەخس تەلىمدا)، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا (باش ۋە ئاخىرىدىكى مەنزىرە تەسۋىرىنى قوشقاندا چېكىنىش بايان ئۇسۇلىدا) يېزىلغان. دانكو ئوبرازى ئىزىرگىل مومايىنىڭ تىلى ئارقىلىق ۋاستىلىك تەسۋىرلەنگەن.

ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن دانكو — باتۇر، مەردانە، ئوت يۈرەك، بارلىقىنى خەلقىنىڭ ئەركىنلىكى، بەخت - سائادىتى ئۈچۈن بېغىشلىغان نىجاتكارلارنىڭ غايىسىۋى تىپى. ئۇ ئۆز خەلقى ئالدىدىكى بىرى ئۆلۈم، جاپا دەھشىتىدىن قورقۇپ ئارقىغا يېنىپ يات تائىپىگە تەسلىم بولۇپ، قۇللۇققا مەھكۇم بولۇش؛ يەنە بىرى، قۇربان بولۇشتىن قورقماي، جاڭگاللىق ۋە سازلىق-نىڭ ئۆلۈم دەھشىتىنى يېڭىپ يول تېپىپ يورۇق دۇنياغا يېتىپ، ئازادە يېڭى ھايات يارىتىشتىن ئىبارەت ھايات -

كۆچىلىكنى باشلاپ قارائغۇ جائگاللىق ئىچىدىن يول تېپىپ ماڭىدۇ. ئەمما نادان، ئۇرۇش ۋە قارائغۇلۇقنىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ كەتكەن، يول يۇرۇش جەريانىدىكى جاپا - مۇشەققەتتىن ھېرىپ كەتكەن خەلق دانىكونىڭ ئۆزلىرىنى باشلاپ، جائگاللىقتىن چىقىپ كېتىشىگە ئىشەنمەيدۇ. بىزنى قەستەن ئازابلاۋاتىدۇ، دەپ قاراپ ئۇنىسى ئۆلتۈرمەكچى بولىدۇ. دانكو چۈشەندۈرسىمۇ كۆچىلىك ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەيدۇ. بۇ ھالنى كۆرگەن دانكو مۇھەببەت، غەزەپ، ئازاب، ئېچىنىشتەك مۇرەككەپ ھېسسىيات بىلەن ئۇلارغا خىتاب قىلىدۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ ھايات - ماماتىنى قايرىپ قويۇپ، يۇرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ قارائغۇ جائگالىنى يورۇتۇپ، كۆچىلىكنى ھاياتلىق مەنزىلىگە باشلاپ بارىدۇ. غەلىبە تەنتەنىسىگە چۆمگەن كىشىلەر ئۆز يولباشچىسىنىڭ كۆرەشتە ئوينىغان رولىنى ئەستىن چىقىرىپ قويىدۇ. بىرى ئۇنىڭ مەغرۇر يۇرىكىنى دەسسەۋالىدۇ - دە، مەشئەلدەك نۇر چېچىپ ئەتراپىنى يورۇتۇۋاتقان نۇر چېچىلىپ مەڭگۈگە ئۆچمەيدىغان نۇرغا ئايلىنىپ جاھانغا تاراپ كېتىدۇ. ئاپتور مانا مۇشۇنداق يۈكسەك دەرىجىدە مۇبالىغە قىلىش، مول تەسەۋۋۇر ئارقىلىق يۈكسەك دەرىجىدە غايەۋىي ھاياتنى ئورۇلگەن دانكو ئوبرازىنى ياراتقان ھەم ئۇنىڭغا روشەن ئىچكى ھېسسىياتنى سىڭدۈرگەن.

ئاپتور ھېكايە ۋەقەلىكىنى بايان قىلىشتا ۋاستىلىك بايان قىلىش، تەسۋىرلەش ئۇسۇلىنى قوللانغان. يەنى رېئاللىقتىكى شەخسلەر ۋە ئۇلار ياشىغان مۇھىت ئالدى بىلەن سۈرەتلىنىپ «مەن» نىڭ ئاڭلىشى، ئېزىرگىل مومانىڭ سۆزلىشى ئاساسىدا غايىۋى شەخس دانكو ۋە ئۇنىڭ خاراكتېرى يارىتىلغان رېئالىيەتلىك، سىمۋوللۇق مۇھىت سۈرەتلەنگەن. بۇ ئارقىلىق خەلق

ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ھېكايە سۆزلەش ئۇسۇلىدىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلانغان. ئىككى خىل مۇھىت ئوزئارا يۇغۇرۇلغان.

ئەسەردە دانكونىڭ ئەڭ ھالقىلىق پەيتتە كۆكسىنى يېرىپ، يۇرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ كۆيچىلىككە يول باشلىغانلىقى تەسۋىرلەنگەن ئابزاسلار ھېكايىنىڭ كولمىناتسىيە نۇقتىسىدۇر.

ھېكايىنىڭ بېشىدا تەسۋىرلەنگەن تەبىئەت مەنزىرىسى غايىۋى قەھرىمان مەيدانغا چىقىشتىن بۇرۇنقى مۇھىت بولۇپ، بۇ مۇھىت ئېزىرگىل مومامىنىڭ رىۋايىتىدىكى قاراڭغۇ جاڭگالنىڭ مۇھىتىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇنداق تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئاپتور ئاساسىي ۋەقەلىكنى گەۋدىلەندۇرۇش ئۇچۇن تېپىك شارائىت ھازىرلىغان. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ تەسۋىردە ئاپتور دەھشەتلىك دالىدا بىر يېنىپ - بىر ئۆچۇپ تۇرغان ئوچقۇنلارنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق دانكو ھېكايىسىنى بايان قىلىشقا يېپ ئۇچى ھازىرلىغان. ھېكايىنىڭ ئاخىرىدا تەسۋىرلەنگەن تەبىئەت مەنزىرىسى كەيپىياتنى جانلاندۇرۇپ، ھېكايىنىڭ بەدىئىي تەسىر قىلىش كۇچىنى ئاشۇرۇش، ئاساسىي ۋەقەلىكتە تەسۋىرلەنگەن مۇھىت بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىشتا مۇھىم رول ئوينىغان.

سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى ھەققىدە

سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى قانداق پەيدا بولغان؟ ئۇ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەردىن نېمىنى تەلەپ قىلىدۇ؟ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى قايسىلار؟

سوتسىيالىستىك رېئالىزم پرولېتارىيات ئىنقىلابى ۋە سوتسىيالىزم غەلىبە قىلغان تارىخىي دەۋردىكى يېڭى ئىجادىيەت ئۇسۇلى بولۇپ، ئۇنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىكى تارىخىي -

ئىجتىمائىي ئاساس ــ پرولېتارىيات ئىنقىلابى ۋە پرولېتا-
رىياتنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇشتا ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرىدۇر.
ئۇنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى ــ ماركسىزم ــ لېنىنىزم. نەزەر-
يىسى بولۇپ، بۇ ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ شەكىللىنىشىنى بىر
تەرەپتىن ئۆتمۈشتىكى ئىلغار ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىغا ۋارىسلىق
قىلىشتىن؛ يەنە بىر تەرەپتىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ھەم
سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ تەجرىبىلىرىنى ھەم سوتسىيا-
لىستىك ئەدەبىياتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش تەرەققىياتىنى
تەتقىق قىلىشتىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

سوتسىيالىستىك رېئالىزم ئەدەبىيات ــ سەنئەتچىلەردىن
ئىجتىمائىي تۈرمۇش رېئاللىقىنى رېئال ئىنقىلابىي تەرەققىيات
جەريانىدىن ھەقىقىي ۋە تارىخىي، كونكرېت ھالدا تەسۋىر-
لەشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بەدىئىي تەسۋىرنىڭ
ھەقىقىيلىكى بىلەن تارىخىي كونكرېتلىقنىى خەلقنى ئىدىيىۋى
جەھەتتىن سوتسىيالىستىك روھتا تەربىيىلەش، ئۆزگەرتىش
ۋەزىپىسى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ.

سوتسىيالىستىك رېئالىزم باشقا ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىدىن
تۆۋەندىكى ئۈچ خۇسۇسىيەت بىلەن پەرقلىنىدۇ: ① سوتسى-
يالىستىك رېئالىزم يازغۇچىلاردىن رېئاللىقنى ھەقىقىي، تارىخىي،
كونكرېت قىلىپ تەسۋىرلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. رېئال تۈرمۇشنى
ھەربىر جەمئىيەت تارىخىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ئاساسەن
ھەقىقىي تەسۋىرلەپ، تۈرمۇشنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى
ئەكس ئەتتۈرۈش ــ رېئالىزمنىڭ ئەڭ تۈپ خۇسۇسىيىتى.
ئۆتمۈشتىكى رېئالىزمغا مۇشۇ خىل خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئىدى.
ئەمما ئۆتمۈشتىكى رېئالىست يازغۇچىلار دۇنيا قارىشىنىڭ
چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن تۈرمۇشنى ئومۇمىيۈزلۈك تارىخىي ۋە
كونكرېت، چوڭقۇر ھالدا چۈشىنىشى مۇمكىن بولمىغاچقا،
تۈرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈشمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە بىتەرەپ-

لمسلمكله‌رگه ئگه بولاتتی. سوتسیالستیك رېئالىزمنىڭ ئۆتمۈشتىكى رېئالىزمدىن تۈپ پەرقى شۇكى ــ ئۇنىڭ پەلسەپە ئاساسى ماركسزم ـ لېنىنىزملىق دۇنيا قاراش، دېئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمدۇر. سوتسیالستیك رېئالىزمچى يازغۇچىلار ئەنە شۇ دۇنيا قاراشنىڭ يېتەكچىلىكىدە رېئال تۇرمۇشنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى ئاڭلىق ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ، كومموئنستىك ئىدىيىنىڭ يۇقىرى پەللىسىدە تۇرۇپ ھازىرنىلا ئەمەس، بەلكى ئۆتمۈش بىلەن كېلەچەكنى كۆرۈپ، رېئاللىقنى يەنمۇ چوڭقۇر، ئومۇميۈزلۈك، ھەقىقىي تەسۋىرلەپ بېرەلەيدۇ. ② سوتسیالستیك رېئالىزم رېئاللىقنى ئىنقىلابنىڭ تەرەققىيات جەريانىدىن تەسۋىرلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. سوتسیالستیك رېئالىزمچى يازغۇچىلار تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرگەندە پارتىيەۋىلىك مەيدانىدا چىڭ تۇرۇپ، تۇرمۇشتىكى زىددىيەت ۋە كۈرەشلەرنى دادىل ئېچىپ تاشلاپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى، پارلاق كېلەچەكنى، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. سوتسیالستیك رېئالىزمدا تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە ئالدىن كۆرۈش قابىلىيىتى بار بولۇپ، پارلاق ئىنقىلابىي رومانتىزم روھى بىلەن جەڭگىۋار ئۇمىدۋارلىقنى زىچ بىرلەشتۈرۈشنى، يازغۇچىلاردىن پرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلابىي كۆرىشىنلا تەسۋىرلەشنى ئەمەس، بەلكى كۆرەشكە قاتنىشىشنى، تەرەققىياتنى ئالغا سىلجىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ③ سوتسیالستیك رېئالىزم يازغۇچىلاردىن خەلقنى سوتسیالستیك روھ بىلەن تەربىيىلەش ۋە ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەدەبىياتنىڭ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى مەقسىتى ئۇنى ئۆزگەرتىش. شۇڭا سوتسیالستیك رېئالىزملىق ئەدەبىيات ــ يۇكسەك پارتىيەۋىلىك پرىنسىپقا ئاساسەن خەلقنى ئىدىيىۋى ئاڭ، سەۋىيە جەھەتتىن سوتسیالستیك روھتا تەربىيىلەپ ۋە ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنى سوتسیالستیك

ياردەم بېرىشنى، ئۇلارنىڭ قالاق ئىدىيىلىرىنى تازىلىشىغا، ئىلغار دۇنيا قاراشنى تىكلىۋېلىشىغا، كوممۇنىستىك پەزىلەتنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشىغا ياردەم بېرىش لازىم.

«سەپداش» ھېكايىسى ھەققىدە

«سەپداش» ھېكايىسىدە قانداق ۋەقە بايان قىلىنغان؟ سابىر، مەخمۇت ئوبرازلىرى قانداق كىشىلەرنىڭ تىپى؟ ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدە قانداق ئالاھىدىلىكلەر بار؟ ھېكايىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ ھېكايىنىڭ تىلى قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

مۇھەممەت باغراش (1952 —) نىڭ 1980 - يىلى ئېلان قىلىنغان بۇ تۇنجى ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئالىزم-لىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 1 ـ، 3 ـ شەخس تىلىدا، چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا (ھېكايىنىڭ بېشىدىكى «مەن» نىڭ مۇلاھىزىسى بىلەن قوشقاندا) يېزىلغان.

ھېكايىدە — شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولىدا يۈك توشۇش ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان شوپۇرلارنىڭ تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈ-رۈلگەن بولۇپ، كوللېكتىپ سەپەرگە چىققان سابىر، مەخمۇت-تىن ئىبارەت ئىككى ياشنىڭ كوللېكتىۋىزملىق، ئومۇمىيلىققا بولغان يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق روھى بىلەن قاراملىق، شەخسىي قەھرىمانلىق، شۆھرەتپەرەسلىك تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان زىددىيەتتى، ئۇزۇن، خەتەرلىك سەپەر جەريانىدا مەخمۇتنىڭ ھاياتى خەۋپ ئاستىدا قالغان ھالقىلىق پەيتته سابىرنىڭ ئۇنىڭ ھاياتىنى قۇتۇلدۇرۇپ، مەخمۇتنى ئەملي ھەرىكىتى، ياردىمى ئارقىلىق يېتەكلىگەنلىكى، ياردەم بەرگەن-

بايان قىلىنغان.

ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن سابىر — كوللېكتىپ تۇرمۇش بىلەن شەخسنىڭ مۇناسىۋىتىنى تىوغرا چۈشىنىدىغان، مۇشكۇل ۋەزىيەتلەرنى باتۇرلۇق بىلەن ئۆز ئۈستىگە ئالالايدىغان، كەمتەر، كىچىك پېئىل، ئېغىر — بېسىق، مەسئۇلىيەتچان، باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى شەرەپ دەپ بىلىدىغان، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلاشقا تەييار تۇرىدىغان، ئالىيجانابلىق خىسلىتى، ئۇلۇغلۇق ھەربىكەتلىرى بىلەن باشقىلارنى يېتەكلەيدىغان ئىلغار ياشلارنىڭ تىپى.

سابىر — سەپەر جەريانىدا كوللېكتىپنى ئويلاش، سەپداشلىرىغا كۆيۈنۈش، دۆلەتنىڭ مال — مۈلكىنى ئاسراش مەقسەتىدە مەخمۇت بىلەن جېدەلمۇشىپ قالىدۇ. كېيىن سەپەر جەريانىدا مەخمۇت خەتەرلىك ئەھۋالدا قالغاندا شەخسىي ئاداۋەتنى ئويلىماي، مەسىلىگە جىددىي قاراپ، يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق روھ بىلەن مەخمۇتنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ ھەم مەخمۇتنىڭ ناتوغرا ئىدىيىسىنىڭ ئۆزگىرىشى، قارامليقىنىڭ ئاقىۋىتىنى چۈشىنىشىگە ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق يارىدەم بېرىدۇ. ئۇنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: ① كەمتەر، كىچىك پېئىل، ئېغىر — بېسىق؛ ② خىزمەتتە مەسئۇلىيەتچان. سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئۈچۈن جان — دىلى بىلەن خىزمەت قىلىدۇ؛ ③ ھەر ۋاقىت كوللېكتىپنى ئويلايدۇ، سەپداشلىرىغا كۆيۈنىدۇ، ئۇلارنى يېتەكلەيدۇ.

مەخمۇت — كوللېكتىپ تۇرمۇشنىڭ قوينىدا، سەپداشلىرىنىڭ ياردىمى ئاستىدا ئۆزىنىڭ مەنمەنچىلىك، نام —

لىكلىرىنى تونۇپ، سەپداشلار پولاتتەك ئۈيۈشقان كوللېكتىپ قويىندا بىر - بىرىگە ھەمدەملىك بولۇپ ئۆتكەندىلا، ھەقىقىي كۈچ - قۇدرەتكە، نەتىجىگە ئىگە بولغىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن ياشلارنىڭ تېپى.

مەخمۇت - كەسىپتە نەتىجە قازىنىش ئارقىلىق، ئۆزىنى كۆرسىتىپ شۆھرەتكە، شان - شەرەپكە ئېرىشىشنى ئويلايدۇ. مەنمەنچىلىك ئىدىيىسى كۈچلۈك بولغاچقا، قاتناش قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ، سەپدىشى سابىرنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى، ياردەمنى قوبۇل قىلمايدۇ ھەتتا ئۇنىڭغا مۇشت سالىدۇ. «جەسەت» داۋىنىدىكى سەپەردە ماشىنا ماتورىدىن چاتاق چىققاندا ماشىنىنى توختىتىپ، چاتاقنى ئۆزى ئوڭشاپ ماڭماقچى بولۇپ، باشقا ماشىنىلارنى ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. ئەڭ ئاخىردا سابىرنىڭ «سوراق» سىگنالىنىمۇ جاۋابسىز قالدۇرىدۇ. ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالغاندا مەنمەنلىك قىلىپ سەپتىن چۈشۈپ قالغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. ئەنە شۇ ھالقىلىق پەيتتە ئاق كۆڭۈل، تەلەپچان، ئەپۇچان سەپدىشى سابىر ئۇنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى تۆۋەندىكى ئۇقتىلارغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: ① ئۆزىنىڭ كەمچىلىك، يېتەرسىزلىكلىرىنى باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئېقرار قىلىشنى ئۆزىنى تۆۋەن چۈشۈرگەنلىك دەپ قارايدۇ؛ ② ئۇنىڭ كۆڭلىدە ماشىنىنى تېز ھەيدەپ شەرەپ قازىنىپ، ئۆزىنى كۆرسىتىش ئىدىيىسى ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ؛ ③ مەنمەنچىلىكى كۈچلۈك، نام - شۆھرەت قازىنىشقا ئامراق؛ ④ مەنمەنلىك بىلەن سەپتىن چۈشۈپ قالغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. سەپداشلىرىنىڭ قەلبىنى توغرا چۈشىنىپ يېتىدۇ. ئۆزىنىڭ خاتالىقىنى تونۇپ يېتىپ قاتتىق خىجالەتچىلىك ھېس قىلىدۇ.

پېرسوناژ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ھەل بولۇش جەريانىنى ئاساسىي لىنىيە قىلىپ، ئۆزئارا ھەمكار-لىقتىن ئايرىلىپ قالغان بىر كىشىنىڭ قابىلىيىتى قانچىلىك چوڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۆز مەقسىتىگە يېتەلمەيدىغانلىقى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى قارارلاشقا، شەخسىي قەھرىمانلىقنى تاپىنىپ، يەكىكە - يېگانە ئىشلەپ ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ، ئىنتىپاق، ھەمكارلىق بولغاندىلا غەلىبىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ، دېگەن مەركىزىي ئىدىيىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ھېكايىنىڭ تىلى جانلىق، ئوبرازلىق بولۇپ، ھەربىر پېرسوناژنىڭ ئۆزىگە خاس خاراكتېرىگە ماس بېرىلگەن ئىخچام دىئالوگلار ۋە بۇ دىئالوگلاردىكى مۇنازىرىلەر تەبىئەت مەنزىرىلىرىنىڭ ۋەقەلىك تەرەققىياتىغا ماسلاشتۇرۇلۇپ تەسۋىرلىنىشى، پىسخىك تەسۋىرلەرنىڭ ئىنچىكە ئىپادىلىنىشى ئورگانىك ھالدا يۇغۇرۇلغاچقا، بۇ جەريانداھەر خىل بەدىئىي ۋاستىلەر دەل جايىدا ئىشلىتىلگەچكە، كىتابخانلارنى ئەسەردىكى پېرسوناژلار بىلەن بىللە ئالىي سەپىرىگە قاتناشقاندەك تۇيغۇغا كەلتۈرگەن.

«دېھقان» شېئىرى ھەققىدە

«دېھقان» ناملىق شېئىردا ئەمگەكچان دېھقانلارنىڭ ئۇلۇغۋار خىسلىتى قانداق مەدھىيىلەنگەن؟ شېئىر ئاروز ۋەزنىنىڭ قايسى ۋەزىن تۈرى، قايسى بەھرىدە يېزىلغان؟

ماۋۇت زايىتىنىڭ «دېھقان» ناملىق بۇ شېئىرى شەكىل جەھەتتىن مۇخەممەس شېئىر شەكلىدە، خاراكتېر جەھەتتىن قەسىدە خاراكتېرىدە، ئاروز ۋەزنىنىڭ ھەزەج مۇسەممەن

شېئىردا دېھقانلىنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىسى، مېھنىتى، پاك، تەمەنناسىز. كەمتەر، ئاددىي، پىداكار خىسلىتى، تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇشتىكى مېھنىتى تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن مەدھىيىلەنگەن.

«مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» شېئىرى ھەققىدە

«مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» ناملىق بۇ شېئىردا ئۇن ئىككى مۇقامدىن ئىبارەت بۈيۈك كەشپىيات مەدھىيىلىنىش ئارقىلىق قانداق ھېسسىيات ئىپادىلەنگەن؟ شېئىر ئاروز ۋەزنىنىڭ قايسى ۋەزىن تۈرىدە يېزىلغان؟ شېئىردا ئۇن ئىككى مۇقامنىڭ كىشى قەلبىگە روھ بېغىشلىغۇچى مەنىۋى كۈچى قانداق مەدھىيىلەنگەن؟

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم (1950 —) نىڭ «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» ناملىق بۇ شېئىر شەكىل جەھەتتىن مۇخەممەس شېئىر شەكلىدە، خاراكتېر جەھەتتىن قەسىدە خاراكتېرىدە، ئاروز ۋەزنىنىڭ ھەزەج مۇسەممەن سالىم ۋەزىن تۈرىدە يېزىلغان.

شائىر بۇ شېئىردا ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا مەدەنىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە ياراتقان كەشپىياتلىرىنىڭ بىرى بولغان ئۇن ئىككى مۇقامنى، بۇ بۈيۈك كەشپىياتنىڭ دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى ئورنىنى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ سەنئەت سۆيەر خىسلىتىنى مەدھىيىلەش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ مىللىي ئىپتىخارلىق ھېسسىياتىنى رەڭدار بەدىئىي ۋاستىلەر، قاياناق شېئىرىي تىل ئارقىلىق ئىپادىلىگەن.

شائىر بۇ شېئىردا ئۇن ئىككى مۇقامنىڭ كىشى قەلبىگە

روھ بىغىشلىغۇچى مەنىۋى كۈچىنى ــ ماددىي جەھەتتىكى ئامراتلىق، ئاچلىق ئازابىنى يېڭىدىغان، تاغۇ ــ دەشتلەردىن ئېشىپ، جاپا ــ مۇشكۈللەرنى يېڭىشتە پەرھادنىڭ كۈچىدەك كۈچ ئاتا قىلىدىغان، ھەرقانداق «دىلرەبا» دىن ئۈستۈن، جەلپكارلىققا ئىگە بولغان، كىشى قەلبىگە گۈزەللىك، چىنلىق، پاكلىق ئاتا قىلىدىغان، نىمجانغا كۈچ ئاتا قىلىپ باھادىر قىلىدىغان، پەرىشانلىق، ئازابنى ئۇنتۇلدۇرۇپ ۋىسالغا ــ غەلبىگە ئېرىشتۈرىدىغان دۇنيا سەنئەت خەزىنىسىدىكى ئەڭ ئۈلۈغ ماھىي چولپان، سەنئەت تاجىسى، قۇدرەتلىك مەنىۋى بايلىق دەپ مەدھىيىلىگەن.

تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە

تەپەككۇر قانۇنىيەتلىرى ھەققىدىكى چۈشەنچىمزنى سۆزلەڭ كونكرېت قىلىپ تۆۋەندىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىڭ: بىرلىك قانۇنىيىتى، زىددىيەتسىز قانۇنىيەت، ئۇچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيەتلەرنىڭ دېگەن نېمە؟ بۇ قانۇنىيەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇڭ.

بىز پىكىر قىلىش جەريانىدا ئوي ــ پىكىرنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، لوگىكىلىق تەپەككۇرنىڭ ئاساسىي شەكىللىرى بولغان ئۇقۇمنىڭ ئېنىق، ھۆكۈمنىڭ توغرا، ئەقلىي يەكۈننىڭ لوگىكىغا ئۇيغۇن بولۇشى لازىملىقىنى ئۆگەنگەنىدۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت تەپەككۇر شەكىللىرىنىڭ قائىدە ــ قانۇنىيەتلىرىنى ئىگىلەپلا قالماي، بەلكى لوگىكىلىق تەپەككۇرنىڭ ئاساسىي قانۇنىيەتلىرى بولغان بىرلىك (ئەينىيەت) قانۇنىيىتى، زىددىيەتسىز قانۇنىيەت، ئۈچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيىتىنىمۇ ئىگىلىشىمىز زۆرۈر.

بىرلىك (ئەينىيەت) قانۇنىيىتى دېگىنىمىز ــ مۇئەييەن

بىر پىكىر قىلىش شارائىتىدا، ئەينى بىر ئوبيېكت توغرىسىدىكى ئۇقۇم. ھۆكۈم، مۇھاكىمە تېمىسىنىڭ باشتىن - ئاخىر بىرىدەك بولۇشىنى تەكىتلەيدىغان قانۇنىيەت بىرلىك قانۇنىيىتى دەپ ئاتىلىدۇ.

بىرلىك قانۇنىيىتى، بىر پىكىر قىلىش جەريانىدا، ئوي - پىكىرنىڭ بىردەك بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. يەنى بىر ئۇقۇم بەلگىلەنگەن بىردەك مەزمۇننى ساقلىشى لازىم. ئۇنى خالىغانچە ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ. بۇ تەپەككۇر قىلىشنىڭ ئەڭ تۆپكى تەلىپى. بىر ھۆكۈم، بىر ئىسپات تەلەپ قىلمايدىغان تېما ئوخشاشلا بىردەكلىككە ئىگە بولۇشى لازىم. ئوتتۇرا يولدا خالىغانچە ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ. بىرلىك قانۇنىيىتىنىڭ فورمۇلىسى: «ئا» دېگىنىمىز «ئا» بولىدۇ.

بىز ئىغزاكى نۇتۇقلىرىمىزدا ۋە ماقالە يازغاندا بىرلىك قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلىپ، ئوي - پىكىرنىڭ مۇئەييەنلىكىنى ساقلاپ، سۆزىمىز ۋە ماقالىمىزنىڭ ئالدى - كەينىنى ئىزچىل، باش - ئاخىرىنى بىردەكلىككە ئىگە قىلىشىمىز كېرەك. لېكىن شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، بىرلىك قانۇنىيىتى ئوخشاش بىر ۋاقىت، ئوخشاش بىر جەھەتتىكى تەپەككۇر جەريانىغا قارىتىلغان. ئۇ ئوبيېكتىپ شەيئى مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدۇ، دېگەن مەنىنى بىلدۈرمەيدۇ. ئەينى بىر پىكىر ئەينى بىر ۋاقىت دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتسە ياكى پىكىر ئوبيېكتىدا ئۆزگىرىش بولسا، پىكىرنىڭ بىردەكلىكىنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ.

زىددىيەتسىز قانۇنىيەت (ياكى زىددىيەتسىز بولۇش قانۇنىيىتى) دېگىنىمىز - پىكىر قىلىش جەريانىدا ئەينى بىر شەرت ئاستىدا، ئەينى بىر ئوبيېكت توغرىسىدا بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى ھەم زىت پىكىرده بولماسلىقنى تەكىت-

بولۇش قانۇنىيىتى) دەپ ئاتىلىدۇ.

زىددىيەتسىز قانۇنىيەت ئوخشاش بىر پىكىر قىلىش جەريانىدا ئوخشاش بىر جەھەتتىن، ئوخشاش بىر شەيئىگە قارىتا، ئۇنى «مۇنداق» دەپ مۇئەييەنلەشتۇرۇپ، يەنە ئۇنى «ئۇنداق» دەپ مۇئەييەنلەشتۇرمەسلىكنى ياكى ئۇنى «مۇنداق» دەپ مۇئەييەنلەشتۇرۇپ، يەنە ئۇنىڭ «مۇنداق» ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئوخشاش بىر پىكىر يۈرگۈزۈش جەريانىدا، ئوخشاش بىر شەيئى ئۈستىدىن قىلىنغان ئىككى ھۆكۈم، مەيلى ئۇلار بىر - بىرىگە زىت بولسۇن ياكى بىر - بىرىگە قارشى بولسۇن، بىز ئۇلارنى ئوخشاشلا بىر ۋاقىتتا مۇئەييەنلەشتۇرسەك، زىددىيەتسىز قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلغان بولىمىز. زىددىيەتسىز قانۇنىيەتنىڭ فورمۇلىسى مۇنداق: «ئا» دېگىنىمىز «ئا» ئەمەس بولمايدۇ. زىددىيەتسىز قانۇنىيەت بىزنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتىمىزنى توغرا يۈرگۈزۈشىمىزدە ناھايىتى مۇھىم. تەپەككۇر قىلىش ۋە مۇنازىرە - مۇھاكىمە قىلىش جەريانىدا، زىددىيەتسىز قانۇنىيەت بىرقەدەر كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

زىددىيەتسىز قانۇنىيەت بىرلىك قانۇنىيىتىگە ئوخشاشلا، ئوخشاش بىر ۋاقىت، ئوخشاش بىر شەرت - شارائىت ئاستىدا تەپەككۇر قىلىشقا قويۇلغان تەلەپ. ئەگەر ۋاقىت، شەرت - شارائىت ئۆزگىرىپ كەتسە، ئويلىنىش نۇقتىسىمۇ ئوخشىمايدۇ. چىقىرىلغان ھۆكۈممۇ ئوخشىمايدۇ ھەم بۇ خىل ئوخشىماسلىققا يول قويۇلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا زىددىيەتسىز قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلغانلىق بولمايدۇ. ئەدەبىي ئىجادىيەت جەريانىدا بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلىپ، تىلنىڭ ئوبرازلىقلىقى، ئىپادىلەش ئۇنۇمى كۈچەيتىلىدۇ. بۇ زىددىيەتسىز قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتسىز. شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى،

جەريانىدا، ئوخشاش بىر شەيئىگە قارىتا يۈرگۈزۈلگەن پىكىر-نىك باشتىن - ئاخىر بىرلىككە ئىگە بولۇشنى، بىر - بىرىگە زىت بولۇپ قالماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەمما بۇ ھەرقانداق بىر شەيئىنىڭ ئۆزىدە زىددىيەت بولۇشى بىلەن ئوخشىمايدىغان باشقا ئىش بولۇپ، بۇ ئىككىسىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ.

ئۇچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيىتى (ياكى ئۇچىنچىسى يوق قانۇنىيىتى) دېگىنىمىز — مۇئەييەن بىر پىكىر قىلىش شارائىتى ئاستىدا بىر - بىرىگە زىت پىكىرنىڭ بىرىنىڭ جەزمەن توغرا، بىرىنىڭ جەزمەن خاتا ئىكەنلىكى، ئۇچىنچى بىر خىل ئەھۋالنىڭ ئەسلا مۇمكىن بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەيدىغان قانۇنىيەت ئۇچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيىتى دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيىتىنىڭ تەلىپى بويىچە ئالغاندا، راست بىلەن يالغان، توغرا بىلەن خاتا ئوتتۇرىسىدا ھەر ئىككىسىنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇ. بىر - بىرىگە زىت ئىككى ھۆكۈمگە قارىتا، بۇ بولمىسا ئۇ دەپ ئېنىق تالاش كېرەك. پىكىرنىڭ ئېنىقلىقىنى ساقلاش كېرەك. نا ئېنىق، ئىككى قىرلىق بولۇشقا قىلچە يول قويۇلمايدۇ. ئۇچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيىتىنىڭ فورمۇلىسى: ئۇ «ئا» بولىدۇ ياكى ئۇ «ئا» ئەمەس.

ئۇچىنچىسى مۇستەسنا قانۇنىيىتىنى پەقەت زىددىيەت مۇناسىۋىتى بولغان ھۆكۈملەرگە قوللىنىشقا مۇۋاپىق. يەنى بىر - بىرىگە زىت ھۆكۈم بولغاندىلا، ئاندىن ئىككىسىنىڭ بىرىنى توغرا دېگىلى بولىدۇ. «ئوقۇغۇچى» ۋە «ئوقۇغۇچى ئەمەس» دېگەن بۇ بىر جۈپ زىت ھۆكۈمنىڭ ئىچىدە چوقۇم بىر ھۆكۈم راست (توغرا) بولىدۇ، ھەر ئىككىلىسى يالغان بولۇشى

تۇرۇش مۇناسىۋىتى بار ھۆكۈملەرگە قوللىنىش مۇۋاپىق ئەمەس. «ئۇ ھەربىي» ۋە «ئۇ ئىشچى» دېگەن بۇ ئىككى ھۆكۈمگە قارىتا، چوقۇم ئىككىسىنىڭ بىرى توغرا دېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى بۇ ئىككى ھۆكۈمنىڭ ھەر ئىككىلىسىلا راست بولمىسىمۇ، لېكىن ئوخشاشلا ھەر ئىككىلىسى يالغان بولۇشى مۇمكىن، يەنە «ئۇ ئوقۇتقۇچى» ۋەھاكازا بولۇشىمۇ مۇمكىن.

«بەخت تىلەش» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «بەخت تىلەش» ھېكايىسىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 2. شياۋلىن ھەدە قانداق ئوبراز؟ نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ ھاياتى پاجىئە بىلەن ئاياغلىشىدۇ؟ 3. ھېكايىدە نېمە ئۈچۈن بەخت تىلەش مەنزىرىسى ئىچىدە شياۋلىن ھەدىنىڭ چەكسىز ئەلەم بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى يېزىلغان ۋە ھېكايىگە «بەخت تىلەش» دەپ ماۋزۇ قويۇلغان؟ 4. ھېكايىدە شياۋلىن ھەدىنىڭ ئوبرازى، تەقى - تۇرقى، بولۇپمۇ كۆزى نۇقتىلىق ھالدا ئۇچ قېتىم تەسۋىرلەنگەن. بۇنىڭ قانداق رولى بار؟ 5. بۇ ھېكايىدە نېمە ئۈچۈن لۇسى بەگنىڭ كىتاب خانىسىدىكى نەرسىلەر يېزىلغان؟ لۇسى بەگنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرى ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى قانداق ئالاھىدىلىكنى ئىپادىلىگەن؟ 6. بۇ ھېكايە ۋەقەلىكى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇلغان؟ نېمە ئۈچۈن شۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇلغان؟ 7. «شۇنداق قىلىپ شياۋلىن ھەدىنىڭ ئۆمۈر سەرگۈزەشتىسىگە دائىر ئۆزۈم ئاڭلىغان ياكى كۆرگەن ئايرىم ۋەقەلەر ئومۇمىي بىركارتىنا بولۇپ كۆز ئالدىمغا كېلىشكە باشلىدى» دېگەن ئابزاس پۈتۈن تېكستە

نىڭ تۈزۈلۈشىدە قانداق رول ئويناپدۇ؟

1. لۇشۈننىڭ (1881 — 1936) «بەخت تىلەش» ناملىق بۇ ھېكايىسى 1924 - يىلى يېزىلغان. ھېكايە تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 1 — 3 - شەخس تىلىدا، چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ئايتور ھېكايىدە سىياسىي ھاكىمىيەت، ئۇرۇقداشلىق ھاكىمىيىتى، ئىلاھىي ھاكىمىيەت ۋە ئەرلەر ھاكىمىيىتىدىن ئىبارەت «تۆت چوڭ كىشەن» نىڭ زۇلمى بىلەن، ھاياتى پاجىئە بىلەن ئايالاشقان شيائۇلىن ھەددىنىڭ ئازابلىق كەچۈرمىشلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق. فېئودال - پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئەمگەكچى خەلقىنى دەھشەتلىك ئەزگەن ۋە قۇل قىلغانلىقى، فېئودال ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمى بىلەن فېئودالىق ئەخلاقىي قائىدىلەرنىڭ خەلقە مەنىۋى جەھەتتىن چەكسىز زۇلۇم سالغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، بۇ ئىككى سىنىپ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر زىددىيەتلەرنى چوڭقۇر ئېچىپ بەرگەن. ئايتورنىڭ ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىغا بولغان چەكسىز خەيرخاھلىقى، بارلىق ئىنسانىي ھوقۇقى دەپسەندە قىلىنغان مىليونلىغان ئەمگەكچىلەرنىڭ قاتتىلى بولغان فېئودالىق جەمئىيەتكە ئۆزۈل - كېسىل قارشى تۇرۇش روھى گەۋدىلەنگەن.

2. شيائۇلىن ھەدە — ئەمگەكچان، ئاق كۆڭۈل، ئۆز بەختى ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەش، ئۆزىگە تېگىلغان تەقدىرگە قارىتا كۆچلۈك قارشىلىق كۆرسىتىش روھى يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئودالىق كونا جۇڭگودىكى «تۆت چوڭ كىشەن» نىڭ دەھشەتلىك زۇلمى تۈپەيلىدىن نابۇت قىلىنغان، جىسمانىي، روھىي جەھەتتىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان، سان - ساناقسىز ئەمگەكچى ئاياللارنىڭ تىپىك ۋەكىلى بولۇپ، ئۇنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرى — كونا جۇڭگو يېزىلى

سۆرەتلىنىشىدۇر.

ئەنە شۇ قاتمۇقات كىشەنلىك زۇلمى تۆپەيلىدىن تاۋار مال ئورنىدا سېتىۋېتىلىدۇ. ئىككى يولدىشى ۋاقتىسىز ئۆلۈپ كېتىدۇ، ئوغلىنى بۆرە يەپ كېتىدۇ (بۇ كۆرۈنۈشتە تەبىئەت ھادىسىسىدەك قىلىسىمۇ. ئەمەلىيەتتە ئەينى دەۋردىكى ئەمگەكچى خەلق ھاياتلىنىك مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر). پۈتۈن كۈچ - قۇۋۋىتىنى فېئودالىزمنىك ۋەكىلى لۇسى بەگ ئائىلىسىگە سەرپ قىلىپ ئاخىرى قوغلاپ چىقىرىلىدۇ. فېئودالىلىق ئەدەب - ئەخلاق، ئىلاھىي ھاكىمىيەتنىك بىر يۇرۇش ۋەھىمىلىرى، يەكلەشلىرى تۆپەيلىدىن روھىي جەھەتتىن قاتتىق ئازابلىنىدۇ. ئەنە شۇ كىشەن تۆپەيلىدىن مۇستەقىل ياشاش، ئىشلەش ھوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىنىپ، 40 نەچچە يىللىق ھاياتىدا بىر كۈنمۇ راھەت كۆرەلمەي، بەختكە ئېرىشەلمەي، زۇلۇم - خورلۇقلاردىن قۇتۇلالماي ئاخىرى ياغاچ ھەيكەلگە ئوخشاپ قالىدۇ. ھاياتلىنىك ئاخىرىدا «دوزاخ»، «روھ» ھەققىدە ئويلاپ ئازابلىنىدۇ. «روھ» بار دەي دېسە، ئۇ دۇنياغا بارغاندا تېنىنىك ئىككىگە پارچە قىلىنىپ يەنە «دوزاخ» ئازابى تارتىشىدىن، يوق دەي دېسە ئوغلى بىلەن دىدارلىشالماسلىقىدىن قورقىدۇ. يەنى ئاخىرقى تىنىقىدىمۇ ھېچقانداق چىقىش يولى تاپالمايدۇ. ئۆلگەندىن كېيىنمۇ، ئەنە شۇ كىشەنلەرنىك قوغدىغۇچىسى لۇسى بەگ تەرىپىدىن «شۇم پېشانە» دەپ ئاتىلىدۇ. شىائىلىن ھەدىنىك پاجىئەسى فېئودالىلىق تۈزۈم، فېئودالىلىق ئەخلاقنىك قۇربانى بولغان كونا جۇڭگو يېزىلىرىدىكى ئەمگەكچى ئاياللارنىك ئورتاق تەقدىرىدۇر.

3. ھېكايىدە بەخت تىلەش مەنزىرىسىنىك تەپسىلىي سۆرەتلىنىشى ۋە ھېكايىگە «بەخت تىلەش» دەپ ماۋزۇ قويۇ-

لۇشى چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. «بەخت تىلەش» كونا جەمئىيەتتىكى بىر خىل خۇراپىي ئادەت بولۇپ، بۇ ماھىيەت جەھەتتە ھېئودال ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئەمگەكچى خەلقنى بىخۇدلاشتۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىشتىكى بىر خىل رەزىل ۋاستىسى ئىدى. نەچچە مىڭ يىللىق ھېئوداللىق تۈزۈم شارائىتىدا ئەمگەكچى خەلق ھېئودال چىرىك ئىدىيىلەرنىڭ زەھەرلىشىگە چوڭقۇر ئۇچرىغاچقا، ئۇلارمۇ ئەرۋاھلاردىن «بەخت» تىلەيدىغان بۇ خۇراپاتلىققا ئىشىنىدىغان بولۇپ قالغان. ئاپتور ھېكايىدە كۆپ قېتىم «بەخت تىلەش» مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەپ، شىياۋلىن ھەدە بىلەن لۇسى بەگ ئائىلىسىنىڭ ئىككى خىل «بەخت تىلەش» جەريانىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بولۇپمۇ ھېكايىدە نۇقتىلىق ۋە تەپسىلىي ھالدا شىياۋلىن ھەدە جان ئۈزگەن ۋاقتىتتىكى «بەخت تىلەش» مەنزىرىسى سۈرەتلىنىدۇ. ھېكايە لۇجېندىكى كىشىلەر ئالدىراشلىق بىلەن «بەخت تىلەش» كە تەييارلىق قىلىۋاتقاندىن باشلىنىپ، يەنە شۇ لۇجېن بازىرىدىكى، لۇسى بەگ ئائىلىسىدىكى «بەخت تىلەش» گۈلدۇر - تاراق ساداسىرى ئېچىلىشىدۇ. شىياۋلىن ھەدە لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان، «بەخت تىلەش» ساداسىرى ئەۋجىگە چىققان ۋاقىتتا ئۆلۈپ كېتىدۇ. دېمەك، ئاپتور بۇ ھېكايىدە بەخت تىلەش مەنزىرىسى يەنى شۇ دەۋر-دىكى ئىجتىمائىي مۇھىت بىلەن شىياۋلىن ھەدىنىڭ ئۆلۈمىنى كۈچلۈك سېلىشتۇرما قىلغان. شىياۋلىن ھەدىنىڭ ئۆلۈمىگە بولغان ئېچىنىشى، بۇ پاجىئەنىڭ مەنبەسى بولغان چىرىك فېئوداللىق تۈزۈمگە بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن. ھېكايىگە «بەخت تىلەش» دېگەن ماۋزۇنى قويۇش ئارقىلىق، بىر تەرەپتىن ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ياۋۇز ۋە ھېيلىگەرلىكىنى قاتتىق مەسخىرە قىلىپ، شىياۋلىن ھەدە پاجىئەسىنىڭ ئىجتىمائىي مەنبەسىنى چوڭقۇر ئېچىپ بەرگەن؛

زەھەرلىشىگە ئۇچرىغان ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭمۇ فېئودال ھۆكۈمران سىنىپلار بىلەن بىللە «بەخت تىلەش» پائالىيىتى ئېلىپ بارغانلىقىغا ئېچىنغان ھەمدە ئۇلارنىڭ خۇراپىي ئىدىيە لىرىنى تەنقىد قىلغان، «غايىب بەخت» كۆز قارىشىنى تۈپتىن ئىنكار قىلىپ، خەلق ئاممىسىنى ھەقىقىي بەختنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن باشقا بىر يول ئىزدەشكە دەۋەت قىلغان.

4. ھېكايىدە سۈژېتنىڭ راۋاجىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ شياۋلىن ھەدىنىڭ تۇرمۇشىدىكى ئوخشاش بولمىغان ئۈچ مەزگىلدىكى تاشقى قىياپىتى، بولۇپمۇ كۆزى نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، بۇ تاشقى قىياپەتتىكى، كۆزىدىكى ئۆزگىرىش ئارقىلىق ئۇنىڭ خاراكتېرى، ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرى ۋە روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، پېرسونا ژ ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىشتا مۇھىم رول ئوينىغان.

5. ھېكايىدە لۈسى بەگنىڭ كىتابخانىسىدىكى نەرسىلەر تەپسىلىي سۈرەتلىنىش ئارقىلىق، ئۇنىڭ فېئودالىلىق قائىدە ـ تۈزۈملەرنىڭ، فېئودالىلىق ئەخلاقنىڭ جاھىل قوغدىغۇچىسى، سادىق مۇرىتى ئىكەنلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. لۈسى بەگنىڭ سۆزى ئارقىلىق ئۇنىڭ ھەرقانداق يېڭىلىققا، ئىلغارلىققا چىش ـ تىرنىقى بىلەن قارشى تۇرىدىغان، قارىماققا سىلىق ـ سىپايە، ئەدەبلىك، ماھىيەتتە ھىيلىگەر، رەھىمسىز، مۇتەئەسسىپ، جاھىل، فېئودال ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ۋەكىلى ئىكەنلىكى ئېچىپ بېرىلگەن.

6. ھېكايە ۋەقەلىكى چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ ئارقىلىق ئالدى بىلەن شياۋلىن ھەدىنىڭ «بەخت تىلەش» سادالىرى ئىچىدە ئۆلۈپ كەتكەنلىكى يېزىلىپ، كۆچلۈك سىلىشتۇرما پەيدا قىلغان. ئەسەرنىڭ تراگېدىيىلىك كەيپىياتىنى كۈچەيتىپ، كىتابخانلارنى شياۋلىن ھەدىنىڭ

لىكنىڭ راۋاجى ئۇچۇن يەپ ئوچى هازىرلىغان، ئاندىن كېيىن شياڭلىن ھەدىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىنى، پاجىئەلىك هالدا ئۆلۈپ كېتىشىدىكى ئىجتىمائىي سەۋەبلەرنى چوڭقۇر ئېچىپ بەرگەن.

7. «شۇنداق قىلىپ شياڭلىن ھەدىنىڭ ئۆمۈر سەرگۈزەشتىسىگە دائىر ئۆزۈم ئاڭلىغان ياكى كۆرگەن ئايرىم ۋەقەلەر ئومۇمىي بىر كارتىنا بولۇپ، كۆز ئالدىمغا كېلىشكە باشلىدى.» دېگەن بۇ بىر ئابزاس ھېكايىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكى بىلەن كېيىنكى بۆلىكىنى باغلايدىغان ئوتكۈنچى ئابزاس بولۇپ، ئاپتور باشتىلا كىتابخانلارغا تەنتەنە ئىچىدە پاجىئەنى، داغدۇغلىق «بەخت تىلەش» مەنزىرىسى ئىچىدە تراگېدىيىنى يەنى شياڭلىن ھەدىنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرسىتىپ، ۋەقەلىكنىڭ يېشىمىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئاندىن مانا مۇشۇ ئوتكۈنچى ئابزاس ئارقىلىق، بۇ پاجىئەنىڭ، تراگېدىيىنىڭ يۈز بېرىشىدىكى ئىجتىمائىي سەۋەبلەرنى كۆرسەتمىشكە ئوتكەن. دېمەك، بۇ ئوتكۈنچى ئابزاس ئەسەرنىڭ كومپوزىتسىيىسىگە نىسبەتەن ئالدىنقى بۆلەك بىلەن كېيىنكى بۆلەكنى، ئەسەرنىڭ مەزمۇنىغا نىسبەتەن ئالدىنقى مەزمۇن بىلەن كېيىنكى مەزمۇننى ئۆزئارا باغلاش رولىنى ئويناغان.

«نېلۇپەر كۆلى» ھېكايىسى ھەققىدە

«نېلۇپەر كۆلى» ناملىق تېكىستتە قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىش روھى قانداق ئىپادىلەنگەن؟ ياش ئەمگەكچى ئاياللار قانداق قىلىپ باتۇر جەڭچىلەر بولۇپ يېتىشىپ چىقتى؟ ئاخىرقى ئابزاستا نېمىلەر يېزىلغان؟ بۇ ئابزاس نېمىشقا يېزىلغان؟ ئۇنىڭ زۆرۈرد-

سۇن لى (1913 —) نىڭ «نېلۇپەر كۆلى» ناملىق بۇ هېكايىسى رېئالىزملىق ئىجادىيىەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان. هېكايىدە قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن كۆرەش قىلىش روهى — ئۇلارنىڭ شەخسىي مەنپەئەتتىن كوللېكتىپ مەنپەئەتنى ئۈستۈن بىلىدىغان، بىر ئائىلىنىڭ بەخت - ساائادىتى بىر پۈتۈن دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ بەخت - ساائادىتىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان، كۆرەشكە هەر دائىم تەييار تۇرىدىغان، ئەپچىللىك، هوشيارلىق بىلەن جەڭ قىلىدىغان ۋەقەلەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن.

ياش ئەمگەكچى ئاياللار ئەسلىدە ئاددىي ئائىلە ئايالىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ باتۇر جەڭچىلەر بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىدىكى سەۋەب: بىر تەرەپتىن ئۆز ئائىلىلىرىدىن يېتىشىپ چىققان قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ئۇلارغا ئىلهام بەردى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي شارائىت شۇنى تەلەپ قىلاتتى. شۇڭا ئۇلار كۆرەش جەريانىدا چىنىقتى شۇنىڭ بىلەن ئۇلار باتۇر جەڭچىلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقتى.

هېكايىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئابزاسىدا ئەسلىدىكى ئائىلە ئايالىرىنىڭ دۇشمەنلەر بىلەن جەڭ قىلالايدىغان قەهرىمان جەڭچىلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىققانلىقى يېزىلغان بولۇپ، بۇ ئابزاستا ئاپتور تولىمۇ ئىخچام قىلىپ قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ ئايالىرىنىڭ ئائىلە ئىشلىرىغىلا ئەمەس، بەلكى جەڭ قىلىشقىمۇ ماهىر خاراكتېرىنى، هەقىقىي جەڭچىلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىققانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىش ئۈچۈن، بۇ ئابزاسنى يازغان. ئەگەر بۇ

تولۇق ئېچىپ بېرىلمىگەن، ھېكايىدە ئالغا سۈرۈلگەن ئىدىيىمۇ تولۇق گەۋدىلەنمىگەن بولاتتى.

«كىشىلەر» ھېكايىسى ھەققىدە

«كىشىلەر» ھېكايىسىدە قانداق ئىجتىمائىي رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ ھېكايىنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى نېمە؟ ھېكايە تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق پېرسوناژلار كىملەر؟ بۇلار قانداق كىشىلەرنىڭ تىپلىرى؟

قاھار جېلىل (1943 — 1994) نىڭ «كىشىلەر» (1983) ناملىق بۇ ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئاللىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 1 - ، 3 - شەخس تىلىدا، چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ھېكايىدە ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە ئىنتايىن «سول» لۇشيەنىڭ دۆلەت ۋە خەلقە ئېغىر بالايىئاپەتلەرنى ئېلىپ كەلگەنلىكى، جۈملىدىن كىشىلەرنىڭ نورمال مۇناسىۋىتىگە، تۇرمۇشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقى، ئاشۇ مالىمانچىلىق يىللاردا سولچىل خاھىشقا ئىگە، ئىككى يۈزلىمچى ئادەملەرنىڭ بۇ تەتۈر قۇيۇنىدا باش كۆتۈرۈپ ياخشى نىيەتلىك، ساپ دىل، پەزىلەتلىك كىشىلەرگە ئۇۋال قىلىنغانلىقى، ئاممىنىڭ مەنپەئىتى زىيانغا ئۇچرىغانلىقى، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يوقىتىلغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىنىپ، «سول» لۇشيەنگە خاتىمە بېرىلىپ، نورمال ئىشلەپچىقىرىش تەرتىپى ئەسلىگە كەلگەنلىكى، ئەينى يىللاردا ئۇۋال قىلىنغان پەزىلەتلىك كىشىلەرنىڭ ئەلنى يېتەكلەپ ئورتاق بېيىش يولىدا ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىدەك ئىجتىمائىي رېئالىق

نىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى، كىشىلەرنىڭ نورمال مۇناسىۋىتىگە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى پاش قىلىنغان. «سول» لۇشيەنىڭە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىنكى يېزىلاردا بارلىققا كەلگەن يېڭى ئۆزگىرىشلەر، نورمال مۇناسىۋەت، تۈرمۇشنىڭ ئەسلىگە كەلگەنلىكى مەدھىيىلەنگەن. كىشىلەرنىڭ ماھىيەتلىك خاراكتېرى، پەزىلىتى يىللار داۋامىدا يېتىلمىگەنلىقى، ھالقىلىق پەيتلەردە سىنىلمىغانلىقى، ئاشكارا بولمىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

ھېكايىدە تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق پېرسوناژلار رېھىم ئاكا، يۇنۇستىن ئىبارەت.

رېھىم ئاكا ــ ئەمگەكچان، ئەپۇچان، ئىغىر ــ بېسىق، ھەر-قانداق مەسىلىگە ئەتراپلىق قارايدىغان، ئۇۋالچىلىققا يولۇققاندا ئۆزىنى تاشلىۋەتمەيدىغان. «سول» لۇشيەنىگە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن ئامما ئىچىدە ھالال مېھنەت بىلەن بېيىش يولىدا تەر ئاققۇزۇۋاتقان پەزىلەتلىك ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ تىپى.

يۇنۇس ــ پەزىلەتسىز، ئىككى يۈزلىمچى، شامالىنىڭ رايىغا قاراپ ئىش تۇتىدىغان كىشىلەرنىڭ تىپى.

«كەپىدە» بالادىسى ھەققىدە

«كەپىدە» بالادىسىدا قانداق ۋەقە تەسۋىرلەنگەن؟ قانداق مەزمۇن ئىپادىلەنگەن؟ بالادىدا يازنىڭ تومۇز ئىسسىقى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ بۇنىڭ قانداق رولى بار؟ دېھقانىنىڭ كەسپى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ بۇنىڭ رولىچۇ؟

رەخىم قاسىم (1936 ــ) نىڭ «كەپىدە» ناملىق بۇ

تۇردە، شەكىل جەھەتتىن بارماق ۆەزىنىلىك مۇرەببە (ئاخىرىدىكى بىرنەچچە مىسرانى ھېسابقا ئالمىغاندا) شېئىر شەكلىدە. رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان. ئەسەردە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ جىددىي خىزمەت ئارىلىقىدىكى قىسقىغىنا دەم ئېلىش ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ دېھقانلار تۇرمۇشىنى ئىگىلەش، ئۇلار بىلەن سىردىشىش، ئۇلارنىڭ ھالىغا ھال، مۇڭىغا مۇڭ بولۇش يۇزىسىدىن نامراد دېھقان كەپسىگە بارغانلىقى، بۇ جەر-يانىدىكى پائالىيىتى، سۆھبىتى ئاساسىي ۋەقە قىلىنىش ئارقىلىق خەلق ئامىسى بىلەن تەقدىرداش، ھەمنەپەس بولغان، گۈزەل ئارزۇ - ئارمانلارنى كۆڭلىگە پۈككەن، گۈزەل كېلەچەك يارىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان بۇ زاتنىڭ ئانا قۇچىقىغا تەشنا بولۇپ تۇرغان بوۋاقىقا كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى، بۇ بوۋاقتا ۋە دېھقان ئايالغا قىلغان يارىمى. دېھقان ئايال بىلەن ئۆتكۈزگەن كەلگۈسىدىكى بەختلىك چاغلار، گۈزەل كېلەچەك ھەقىقىدىكى سۆھبىتى، تەسەۋۋۇرلىرى، بۇگۈنكى بەختىيار كۈندە بۇ زاتنىڭ نامى ئەل ئىغزىدا يادلىنىۋاتقانلىقى مەزمۇن قىلىنغان.

شېئىردا يازنىڭ تومۇز ئىسسىقى — كۆيدۈرگۈچ ھارارەتنىڭ تەسىرىدە بارلىق جانۇ - جانىۋارلار سالقىنلىق ئىزدەپ ئاللىقاياقلارغا مۆكۈشكەن، ئاشۇ كۆيدۈرگۈچ ھارارەتنىڭ تەپتىدە ئېگىزلار ئۇستىدە ئاشۇ جىمىرلاپ تۇرغان، يەر - زېمىن قىزىپ كەتكەن ھارارەت (مۇھىت) ئىچىدە ئەسەر قەھرىمانى مەيدانغا چىقىدۇ. بۇنداق يېزىش ئارقىلىق ئەخمەتجان قاسىمنىڭ پەزىلىتى، ئوبرازى تېخىمۇ يارقىن ئەۋدىلەنىدۇرۇلگەن.

مۇڭ يېغىپ تۇرغان، تورۇستىن شۇرقىراپ توپا قۇيۇلۇۋاتقان، پاخالىلار ساڭگىلاپ تۇرغان، تىلىغا ئالغۇدەك ھېچقانداق بىسات يوق ھالەتتىكى كۆرۈنۈشى تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق، ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىنىڭ ئۆتمۈش جەمئىيەتتىكى زۇلۇم-كۈلپەتلىرى، غۇربەتچىلىك تۇرمۇشىغا مانا مۇشۇ ئۆيىي دەپ ئاتالغان كەپە شاھىت ھەم سىمۋول قىلىنىپ تەسۋىرلەنگەن.

«ۋەتەن قەسىدىسى» شېئىرى ھەققىدە

«ۋەتەن قەسىدىسى» شېئىرىدا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟ ئۇنىڭ رولىچۇ؟

ئارسلان (1944 — 1996) نىڭ «ۋەتەن قەسىدىسى» ناملىق بۇ شېئىرى خاراكتېر جەھەتتىن لىرىك شېئىرلارنىڭ قەسىدە تۈرىدە، شەكىل جەھەتتىن غەزەل شەكلىدە، ۋەزىن جەھەتتىن ئارۇز ۋەزىنىنىڭ ھەزەج مۇسەممەن سالىم ۋەزىن تۈرىدە يېزىلغان.

شائىر بۇ شېئىرىدا ئوبرازلىق شېئىرىي تىل، تولۇپ - تاشقان ھېسسىياتى ئارقىلىق ۋەتەنگە بولغان چوڭقۇر مېھىر - مۇ-ھەببىتىنى، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى، ۋەتەن ئۈچۈن تۆھپە قوشۇش ئىرادىسىنى ئىپادىلىگەن.

شېئىردا ئوخشىتىش، سۈپەتلەش، سىمۋول، جانلاندۇرۇش، تەكرارلاش قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلىپ، ئوي - پىكىر رەڭدار، ئوبرازلىق شېئىرىي تىل ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

تولۇق ئوتتۇرا ئىككىنچى يىللىق 3 - قىسىم ئەدەبىيات كىتابتىن

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنسانىيەت ئۈچۈن قوشقان مەدەنىيەت جەھەتتىكى تۆھپىسى نېمىدىن ئىبارەت؟ 2. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى نەمۇنىلىرى قانچىنچى ئەسىردە باشلانغان؟ رەسمىي يېزىق قاچان شەكىللەنگەن؟ 3. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ نامايەندىلىرى كىملەر؟ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى دۇنياۋى نادىر ئەسەرلەر قايسىلار؟ 4. كلاسسىك ئەسەرلەردە نېمىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 5. كلاسسىك ئەدەبىياتتىن ئىبارەت بۇ مەدەنىي مىراسلارنى ئۆگىنىشنىڭ تارىخىي ۋە رېئال ئەھمىيىتى نېمە؟ ئۇنى قانداق پوزىتسىيىدە تۇرۇپ ئۆگىنىش لازىم؟

1. ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگو ئاسىيادىكى 5000 يىللىق ئۇزۇن تارىخقا ئىگە كۆپ مىللەتلىك دۆلەت بولۇپ، قەھرىمان، باتۇر ۋە پەم - پاراسەتلىك ئۇيغۇر خەلقى ئېلىمىزدىكى ئەڭ قەدىمكى بايى، مەدەنىيەتكە ئىگە بولغان

ئەسرلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆز ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپ بىناكارلىق، رەسساملىق، ھەيكەلتىراشلىق نىڭ ئاجايىپ يادىكارلىقلىرىنى، يېقىملىق خەلق ئاھاڭلىرىنى، يۈكسەك بەدىئىيلىككە ۋە نەسرگە ئىگە بولغان مۇقامالارنى، تەسۋىرىي سەنئەت جەھەتتىمۇ تەڭداشسىز ئاجايىپ گۈزەل ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئىلىمىزنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىنى بېيىتتى ۋە بۈ زور تۆھپىلىرى بىلەن جۇڭگو ۋە جاھان مەدەنىيەت خەزىنىسىگە غايەت زور ھەسسە قوشۇپ، پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان بۈيۈك مەدەنىي مىراسلارنى قالدۇردى. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىزنىڭ ئەمگەكچان، باتۇر، ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە ئىجادكار ئاتا - بوۋىلىرىمىز تەرىپىدىن يارىتىلغان ئاشۇ چەكسىز مول، پارلاق مەدەنىيەتنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ئۇ كۆپ مىللەتلىك ۋەتىنىمىزنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات تارىخىدا ئالاھىدە چوڭ ھەم مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

2. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئۇنىڭ ئاساسى بولغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى بەمۇنىلىرى مىلادىدىن بۇرۇنقى IV - V ئەسىرلەردىن بۇرۇن يارىتىلغان بولسىمۇ، ئەمما يېزىق شەكلىنىڭ ساقلانمىغانلىقى تۈپەيلىدىن بىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. بىزگە مەلۇم بولغانلىرى يەققەت يېزىق شەكلى ساقلاپ قېلىنغانلىرىدىن بۇيانقى ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تېپىلغان تارىخىي يادىكارلىقلارغا ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇرلاردا مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر ئىلگىرىلا رەسمىي يېزىق شەكىللەنگەن. بۇ پىكرىنى جۇڭگو سەييياھلىرىدىن شۈەن جۇاڭ (بۇددىسىچە ئىسمى سامىتسۇ ئاچارى)، رۇس ئالىمى ئاكادېمىك رادلوف، بارتولىد، پروفېسسور مالوپ، ئىلمانسكىي، ۋېنگرىيە ئالىمى ژورژىف توري قاتارلىقلار

ئەدەبىياتىنى مىلاددىن خېلىلا ئىلگىرى باشلانغان دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ.

3. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ 2000 يىلدىن ئارتۇق ئۆركەشلەپ ئاغقان ئۆزۈلمەس تارىخىي ئېقىمى جەريانىدا سانسىزلىغان ئۇلۇغ يازغۇچىلار، شائىرلار، مۇتەپەككۇر ئالىم - ئۆلمالار كىشى قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدىغان ئاجايىپ كۆز قاماشتۇرغۇچى پارلاق يىرىك ئەدەبىي ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. ئۇلۇغ ئەدەب، مۇتەپەككۇر پەيلاسوپ، سىياسەتچى ئەربابى يۈسۈپ خاس ھاجىپ، دۇنيا تۈركولوگىيە ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى، مەشھۇر تىلشۇناس ئالىم مەھمۇد قەشقەرى، ئەدەب ئەھمەد بىنىنى مەھمۇد يۈكنەكى. يۈسۈپ سەككاكى، مەۋلانا لۇتفى، ئەلشىر نەۋائى، ئامانىسا، خىرقىتى، مۇھەممەت سىدىق زەلىلى، نۆبىتى، گۈمنام، ئابدۇرېھىم نىزارى، موللا شاكىر، ناقىس، موللا بىلال، سەيىت مۇھەممەت، موللا مۇسا سايرامى، تەجەللى... قاتارلىق ئالىم - ئەدىبلەر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىغا مەنسۇپ بولۇپ، پەقەت ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىلا ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىپ قالماستىن، بەلكى بارلىق تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى تارىخىدا ۋە مەملىكىتىمىز ئەدەبىياتى تارىخىدا ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلمەكتە. ھەتتا بۈلارنىڭ كۆپچىلىكى دۇنيا ئەدەبىياتى تارىخىدىمۇ ئىنتايىن زور ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىدىغان ئۇلۇغ ئەدەب، تىلشۇناس ۋە ئالىملاردۇر. تارىخىمىزنىڭ ئالتۇن سەھىپىسىدىن ئورۇن ئالغان «ئوغۇزنامە»، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك»، «ئەتەبەتۈلھەقايىق»، «خەمسە» (نەۋائىنىڭ)، «چاھاردىۋان»، «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام»، «يۈسۈپ - زىلەيخا»، «زەپەرنامە»، «غازات

ئۇزراق، «تارىخىي رەشىدى»، «تارىخىي ئەمنىيە»، «قىسسەسۇل ئەنبىيا» قاتارلىق دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە بولغان نەسرىي ۋە نەزمىي ئەسەرلەر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ بۇيۇك ئىسپتىخارى بولۇپ، ئۇلار تا ھازىرغىچە ئۇزۇنىڭ دۇنياۋى شۆھرىتىنى ساقلاپ كەلمەكتە.

4. بىزنىڭ باي، رەڭدار، كۆركەم ۋە ئېسىل ئەدەبىي مىراسلىرىمىزدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەمگەكچانلىقى، قەھرىمانلىقى، ئۇمىدۋارلىقى ۋە ئادەمىي - ساددا، ئاق كۆڭۈللۈكىدەك گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلىتى؛ ۋەتەنىنى سۆيۈپ، تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرغانلىقى، زۇلۇمغا، ئېكسپىلاتاتسىيىگە قارشى تۇرغانلىقى؛ ئازادلىققا، باراۋەرلىك، ھۆرلۈكىكە، ئەركىن ھاياتقا تەلپۈنۈپ كەلگەنلىكىدەك ئۇلۇغۋار روھى ئوبرازلىق، جانلىق، گەۋدىلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئىستىبداد كۈنا دەۋرلەرنىڭ چىرىكلىكى، زۇلمەتلىكلىكى، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ زالىملىقى، ياۋۇزلۇقى، ئاچكۆز، تەييارتاپلىقى ئېچىپ تاشلانغان ۋە كۈچلۈك پاش قىلىنغان. قىسقىسى، بۇ قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلاردا خەلقىمىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئىجتىمائىي تۇرمۇشى، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتى، باتۇرانە كۈرەشلىرى، بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ سەھمىي، ئاق كۆڭۈل خەلق ئىكەنلىكى، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك ھېسسىياتلىرى بىلەن تولغان گۈزەل ئېچكى دۇنياسى ئىپادىلەنگەن.

5. بۇ ئەدەبىي مىراسلارنىڭ ئۆگىنىشنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى شۈكى، قەدىمكى ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ يۈكسەك ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولغان بۇ ئېسىل مەدەنىي مىراسلار بىزگە ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي، تارىخىي ئەھۋاللاردىن، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىلىم - پەن، مائارىپ

خەلقنىڭ ھەرقايسى تارىخىي تەرەققىيات جەريانلىرىدا تىل - ئەدەبىيات، مەدەنىيەت ۋە ماۋارىپ جەھەتتە قانچىلىك دەرىجىدە راۋاجلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭمۇ جۇڭخۇا مىللەتلىرى قاتارىدىكى يۇكسەك مەدەنىيەتكە ئىگە بولغان بىر خەلق سۈپىتىدە كۆپ مىللەتلىك جۇڭگو ئەدەبىيات خەزىنىسىگە تارىختىن بۇيان غايەت زور، ئۇلۇغ تۆھپىلەرنى قوشقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

بۇ ئەدەبىي مىراسلارنى ئۆگىنىشنىڭ رېئال ئەھمىيىتى: ① مىللىي ئىپتىخارىمىزنى كۈچەيتىپ، ۋەتەنسۈيەرۋەرلىك، كۆرەشچانلىق روھىمىزنى ئۆستۈرۈشىمىزدە، بۈگۈنكى بەختلىك ھاياتىمىزنىڭ ئۆزەللىكىنى تېخىمۇ روشەن تونۇپ، «تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش يولىدا جاپالىق ئەمگەك قىلىش، تىرىشىپ ئۆگىنىش ئىرادىمىزنى كۈچەيتىشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ. ② كلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلى، شەكىللىرى، قۇرۇلمىسى، بەدىئىيلىكى ھەققىدىكى ماھارەتلىرىنى ئۆزىمىزگە ئۆرنەك ۋە ئەينەك قىلىپ، يېزىقچىلىق قابىلىيىتىمىزنى ئۆستۈرۈش، مول تارىخىي، پەننىي بىلىملەرگە ئىگە بولۇش، نەزەر دائىرىمىزنى كېڭەيتىپ، ئىجادىي ماھارىتىمىزنى يۇكسەلدۈرۈپ، مەدەنىي ھاياتىمىزنى بېيىتىشىمىزدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

كلاسسىك ئەدەبىياتنى ئۆگىنىشتە مەدەنىي مىراسلارنى ئۆگىنىشتە: بۇ ئەدەبىي مىراسلارنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىنى تەتقىق قىلىش، ئۇنىڭ ئېسىل روھىي ماھىيىتىنى ۋە يۇكسەك بەدىئىيلىكىنى ئۆگىنىش بىلەن بىرگە، بۇ مىراسلارنىڭ شۇ دەۋر شارائىتىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن بەزىبىر ئىدىيىۋى نۇقسانلارىنىمۇ خالىي ئەمەسلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنىڭغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇش، ئۇنى ماركسىزم -

قىرىۋېتىپ مېغىزىنى، جەۋھىرىنى قوبۇل قىلىش، پايدىلىنىش، ئىسىل تەرەپلىرىنى شەكىلى مىللىي، مەزمۇنى سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمىزنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشىمىز زۆرۈر.

ئۇيغۇر تىلى، ئۇيغۇر يېزىقلىرى ھەققىدە

1. قەدىمكى ئۇيغۇرلار قانداق ئىككى چوڭ تارماققا بۆلۈنگەن؟ قايسى جايلار ۋە زېمىنلاردا ياشىغان؟ قانداق قەبىلىلەردىن تەركىب تاپقان؟ 2. «ئۇيغۇر» دېگەن سۆز قانداق مەنىلەرگە ئىگە؟ ئۇيغۇر خانلىقلىرى قايسى قەبىلىلەرنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان؟ ئىچكى توققۇز قەبىلە ۋە تاشقى توققۇز قەبىلە قايسىلار؟ 3. ئۇيغۇر تىلى قايسى تىل تۈركۈمىگە تەۋە؟ ئۇ قايسى تىل تارمىقىغا كىرىدۇ؟ ئۇيغۇر تىلىنىڭ فونېتىكا سىستېمىسى، لۇغەت تەركىبى، تىل قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىنى سۆزلەڭ. 4. ئۇيغۇرلار ئۆز تارىخىدا قانداق يېزىقلارنى ئىشلەتكەن؟ ئۇلار قايسىلار؟ 5. تۈرك ـ رونىك يېزىقى قانداق يېزىق؟ ئۇ نېمە ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان؟ بۇ يېزىق نەچچە ھەرپتىن تەركىب تاپقان؟ ئۇ قانداق يېزىلىدۇ؟ 6. ئۇيغۇرلار قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىغا قاچان كۆچتى؟ بۇ يېزىق قايسى يېزىق ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن؟ قانداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە؟ بۇ يېزىق قاچانغىچە قوللىنىلغان؟ بۇ يېزىقتا يېزىلغان قانداق ئەدەبىي مىراسلار بىزگىچە يېتىپ كەلگەن؟ 7. ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى قاچان قوللىنىلدى؟ ئۇ قانداق تەرەققىيات يوللىرىنى بېسىپ ئۆتتى؟

1. ئۇيغۇرلار مىلادىدىن ئىلگىرى بۇرۇنلا ئۆزىنىڭ ياشىغان جۇغرايىسىدىن ئورنىغا قاراپ، شەرق ئۇيغۇرلىرى ۋە غەرب ئۇيغۇرلىرى دەپ ئىككى چوڭ تارماققا بۆلۈنەتتى. شەرق ئۇيغۇرلىرى بايقال كۆلىنىڭ جەنۇبى يەنى ھازىرقى تاشقى ۋە ئىچكى موڭغۇلىيىدە ياشايتتى. غەرب ئۇيغۇرلىرى بولسا ئالتاي تاغلىرىدىن تارتىپ بالقاش كۆلىنىڭ ئەتراپى، تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا، دۇڭخۇاڭ (دەشت ئاتا)، چىلەنشەن تاغلىرى ۋە گەنسۇ (كەڭسۇ) ئەتراپىدا ياشايتتى. دەسلەك، ئۇيغۇرلار مانا شۇنداق كەڭ زېمىنغا تارقالغان ۋە شۇنداق كەڭ زېمىندا ياشاپ كەلگەن. مەركىزىي ئاسىيادا ياشىغۇچى تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە تارىخى ئەڭ ئۇزۇن بولغان جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ مەدەنىي ھاياتى تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كەلدى.

ئۇيغۇرلار «ئون ئۇيغۇر» ۋە «توققۇز ئۇيغۇر» لاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، «ئون ئۇيغۇر» ۋە «توققۇز ئۇيغۇر» خەلقلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەجدادلىرى (قەبىلىلىرى) ھىسابلىنىدۇ.

2. «ئۇيغۇر» دېگەن سۆز ئەسلىدە «ئۇيۇشماق»، «يار-دەملەشمەك». «ئىتتىپاق قىلماق» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە. ئۇيغۇر خانلىقلىرى يەنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى (ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى) (647 — 840 - يىللار)، قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى (850 — 1250)، قاراخانىلار خانلىقى (870 — 1213) ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئىتتىپاقىغا كىرگەن ئىچكى توققۇز قەبىلە ۋە تاشقى توققۇز قەبىلىنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىكى ئىچكى توققۇز قەبىلە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي ئاساسلىق قەبىلىلىرىنىڭ بىرلەشمىسى ئىدى.

دېمەك، ئىچكى توققۇز قەبىلە (ياغلاقار، ئوتۇرقار، تۆر-

بىلەن تاشقى توققۇز قەبىلە (ئۇيغۇر، ئوپۇغۇر، غون، بايىرقو، توكرا، ئۆزگىل، قىپچاق، باسمىل، قارلۇق) ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئاساسلىق تەركىبلىرى ھېسابلىنىدۇ.

3. ئۇيغۇر تىلى ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىنىڭ تۈركىي تىللار تۈركۈمىگە تەۋە بولۇپ، ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، تاتار، يۇغۇر، سالا، تۈركمەن، تۈرك، ئەزەربەيجان، باشقىرت قاتارلىق ئوتتۇز نەچچە تىل بىلەن بىللە شەرقىي تۈرك تىلى تارمىقىغا كىرىدۇ.

ئۇيغۇر تىلى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە تىل بولۇپ، بۇ تىل ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىن بېرى تەرەققىي قىلىپ مۇكەممەللىشىپ بېيىپ كەلدى. نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا تىلنىڭ فونېتىكا سىستېمىسى، لۇغەت تەركىبى ھەم گرامماتىكىلىق قۇرۇلۇشىدا كۆپلىگەن ئۆزگىرىش (يېڭىلىنىش، تولۇقلىنىش، ئىلمىيلىشىش) بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىلنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ۋە ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى ئۇزۇن دەۋرلەردىن بۇيان بىر-بىرىگە ئۇلىنىپ ساقلىنىپ كەلدى ۋە راۋاجلاندى. ئەسىرلەر-نىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەڭ نازۇك، ئەڭ ئىنچىكە، ئەڭ مۇرەككەپ، ئەڭ چوڭقۇر چۈشەنچىلەرنى، ئۇقۇملارنى بىمالال ئىپادىلەيدىغان نەپىس، باي تىلغا ئايلىنىپ، تۈركىي تىللار ئىچىدىكى ئەڭ بۇرۇن تەرەققىي قىلغان ۋە مۇكەممەللەشكەن تىل بولۇپ شەكىللەندى. جۈملىدىن دۇنيادىكى لۇغەت تەركىبى بىر-قەدەر باي تىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. ئۇيغۇر تىلىنىڭ مىلادىيە Ⅶ ئەسىردىن باشلاپ ھەممە تۈركىي قەبىلىلىرى چۈشىنىدىغان ئورتاق ئەدەبىي تىلغا ئايلانغانلىقى ۋە XIV ئەسىرگىچە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بارلىق تۈركىي خەلقلەر-نىڭ ئومۇمىي ئەدەبىي تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغانلىقى،

قەدەر «چاغاتاي تىلى» (قەشقەرىيە تىلى) دېگەن نام بىلەن شەرقىي تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەدەبىي تىلى سۈپىتىدە قوللىنىلغانلىقى بۇنىڭ ئەملىي ئىسپاتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

4. ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئۇزۇن مەدەنىيەت تارىخىدا ئىجاد قىلغان ئورخۇن - يېنىسەي يېزىقى ئۇنىڭدىن كېيىن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن بولسا ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى قاتارلىق ئاساسلىق يېزىقلارنى قوللانغاندىن باشقا، يەنە ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تۇخار يېزىقى، تىبەت يېزىقى، سانسكرىت (ھىندى) يېزىقى، مانى يېزىقى... قاتارلىق يېزىقلارنىمۇ مەلۇم دائىرىدە ئىشلەتكەن.

5. تۈرك - رونىك يېزىقى تاۋۇش ئاملى بىلەن بوغۇم ئارىلىشىپ كەلگەن يېزىق بولۇپ، بۇ يېزىق تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئىجاد قىلىنىپ، تۈرك خەلقلىرى تەرىپىدىن ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلغانلىقى سەۋەبىدىن تۈرك يېزىقى دەپ ئاتالغان. ئۇ شەكىل جەھەتتىن نىمىسلار قوللانغان رونىك يېزىقىغا ئوخشاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن دۇنيادىكى تۈركشۇناس، ئۇيغۇرشۇناس ئالىملار كېيىنچە بۇ يېزىقنى «تۈرك - رونىك يېزىقى» دەپ ئاتىغان. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن يازما يادىكارلىقلار ــ «مەڭگۈ تاش» تېكىستلىرىنىڭ ھەممىسى موڭغۇلىيىنىڭ ئورخۇن دەريا سى بويىدىن ۋە سىبىرىيەدىكى يېنىسەي دەريا سى ۋادىلىرىدىن تېپىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ «ئورخۇن - يېنىسەي يېزىقى» دەپمۇ ئاتالغان. بۇ يېزىق تۆت سوزۇق تاۋۇش، 36 ئۇزۇك تاۋۇش ھەرپىدىن، جەمئىي 40 ھەرپتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئوڭدىن - سولغا قاراپ يېزىلىدۇ. بۇ يېزىقنى ئۇيغۇرلار 840 - يىلى غەربكە كۆچۈشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى مەزگىللەردە قوللانغان. بۇ يېزىقتا

نى، سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، تىل ـ يېزىقى ۋە ئەدەبىياتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىشتا غايەت زور قىممەتكە ئىگە. «مەڭگۈ تاش» لارغا ئويۇپ قالدۇرۇلغان تېكىستلەر ۋە باشقا مەدەنىي يادىكارلىقلار مانا شۇ «تۈرك ـ رونىك يېزىقى» بىلەن يېزىلغان.

6. ئۇيغۇر خەلقى IX ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ تۈرك ـ رونىك يېزىقىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىغا كۆچتى ۋە ئۇنى ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىشقا باشلىدى. بۇ يېزىق سوغدى يېزىقى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، ئۇ ئېلىمىزنىڭ يېزىق بولۇش بىلەن بىللە باش، ئوتتۇرا، ئاياغ ھەرپلەرگە بۆلۈنۈش خۇسۇسىيىتى بىلەن قوللىنىشقا ئەپلىك بولغانلىقى ئۈچۈن تۈرك ـ رونىك يېزىقىغا نىسبەتەن بىرقەدەر ئىلمىيلىككە ئىگە ئىدى. شۇ دەۋردىكى ھەر قايسى جايلار تىل قۇرۇلۇشىنىڭ ئۆزگىچىلىكى سەۋەبىدىن بۇ يېزىقتا 18 دىن 22 گىچە ھەرپ ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىدىكى سەككىز سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بەش ھەرپ قوللىنىلاتتى. خەت بولسا سولدىن ئوڭغا ياكى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتا يېزىلاتتى.

بۇ يېزىق ئۇيغۇرلار غەربكە كۆچكەندىن كېيىن قوللىنىلىشىغا باشلىغاندىن تارتىپ، ئىسلامىيەت كەڭ تارقالغاندىن كېيىنكى بىرنەچچە ئەسىرگىچە ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەر ئوراق ئىشلەتكەن بىردىنبىر يېزىق بولۇپ خىزمەت قىلدى ھەمدە كېيىن قوبۇل قىلغان ئەرەب يېزىقى ۋە كېيىنكى دەۋرلەردە قوللانغان ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى «چاغاتاي» يېزىقى بىلەن خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە بىرلىكتە ئىشلىتىلىپ كېلىندى.

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ تەرەققىياتى ۋە بۇ يېزىق

خەلقەرگە ئورتاق بولغان ئەدەبىي تىلنىڭ تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. بۇ تەرەققىيات بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ راۋاجلىنىشىغا چوڭ تۈرتكە بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر خەلقى بۇ يېزىق ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئالاقىلىشىش ئېھتىياجىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپلا قالماي، بەلكى «قۇتادغۇ-بىلىك» (1439 - يىلى كۆچۈرۈلگەن ھىرات ياكى ۋېنا نۇسخىسى)، «ئەتەبەتۈل ھەقايىق» (1444 - يىلى كۆچۈرۈلگەن «A» نۇسخا ۋە 1480 - يىلى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئەرەب يېزىقىدا قۇرمۇقۇر بىرگە كۆچۈرۈلگەن «B» نۇسخا)، «بەختىيارنامە» (1432 - يىلى)، «تەزكىرەئىي ئەۋلىيا» (1436 - يىلى)، «مىراجنامە» (1439 - يىلى)، «ئالتۇن يارۇغ»، «چاشتانى ئىلىك بەگ»، «سامىتسۇ ئاچارنىڭ تەرجىمھالى» («شۇەن جۇاڭ تەزكىرىسى»)، «ئىككى تېگىننىڭ ھېكايىسى»، «ئوغۇزنامە»، «ئىدىقۇت تېكىستلىرى» قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلەرنى مۇشۇ يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلەپ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا مىراس قالدۇردى. بۇ يېزىق ئارقىلىق يېزىلغان يادىكارلىقلارنىڭ پەقەت گېرمانىيىدە ساقلىنىۋاتقانلىرىنىڭ سانىلا 8000 پارچىدىن ئاشىدۇ. بۇ مىراسلار قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنى، يېزىقىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

7. ئەرەب يېزىقىنى ئۇيغۇرلار X ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنىنىڭ تەسىر كۈچى بىلەن قوبۇل قىلغان. بۇ يېزىق قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى تەدرىجىي ھالدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشقا قاراپ يۈزلەندى. ئەرەب يېزىقى X ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ پۈتكۈل قاراخانىلار تېررىتورىيىسىدە ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلىشقا باشلاپ، XV ئەسىرگە

ئىشلىتىلگەن بىرىنچى يېزىق بولۇپ قالدى. دەسلەپتە بۇ يېزىق ئەرەب يېزىقى بويىچە ئەينەن قوبۇل قىلىنغان بولۇپ، XII ئەسىرگىچە ھېچقانداق ئۆزگىرىشسىز قوللىنىلىپ كەلدى. XII ئەسىرگە كەلگەندە بۇ يېزىق بىرئاز ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭدىكى ئەرەب يېزىقىغا خاس بولغان شەرتلىك بەلگىلەر ئېلىپ تاشلاندى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسىگە ماسلاشتۇرۇلدى. شۇنىڭدەك ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئەرەب تىلىدا بولمىغان «ج، پ، گ، ژ» قاتارلىق تۆت ھەرپ پارس يېزىقىدىن ئۇيغۇر يېزىقى ئېلىپبەسىگە كىرگۈزۈلدى. شۇنداق قىلىپ XIII ئەسىردىن كېيىن «چاغاتاي يېزىقى» نامى بىلەن ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى 32 ھەرپتىن تەركىب تاپتى. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئورتاق يېزىقىغا ئايلانغان بۇ يېزىق تاكى XX ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدىكى يېزىق ئىسلاھاتىغا قەدەر ئەينەن قوللىنىلىپ كېلىندى.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللىنىشقا باشلىغىنىغا 1000 يىلغا يېقىن ۋاقىت بولدى. مانا شۇ جەريانداا بۇ يېزىق ئۇيغۇر تىلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىگە تەدرىجىي ھالدا ماسلاشتۇرۇلۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆز تىلىنى خاتىرىلەش ئېھتىياجىدىن تولۇق چىقىپ كەلدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئالەمگە مەشھۇر ئالىملىرى، ئەدىبلىرى، شائىرلىرى ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك ئەسەرلىرىنى ئەنە شۇ يېزىقتا يېزىپ، بىزگە مىراس قالدۇرۇپ كەتتى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يازما يادىكارلىقلىرى ھەققىدە

1. قەدىمكى ئۇيغۇر خەلقى قەبىلىلەرگە بۆلۈنۈپ قايسى جايلاردا ياشىغان؟ بەزى قەبىلىلەر كېيىن قانداق بىرلەشكەن ۋە قانداق خانلىقلارنى قۇرغان؟ بەزىلىرى قانداق سىڭىشىپ كەتكەن؟ 2. ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتى، يازما يادىكارلىقلىرىنىڭ مۇھىم نامايەندىسى نېمە؟ ئۇنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى نېمىدىن ئىبارەت؟

1. قەدىمكى ئۇيغۇر خەلقى شەرقتە تاشقى موڭغۇلىيەدىن غەربتە بالقاش كۆلىگىچە، شىمالدا ئېرتىش دەريا بويلىرىدىن جەنۇبتا ھىندىستانغىچە بولغان مۇشۇ كەڭ زېمىندا قەبىلىلەرگە بۆلۈنۈپ ياشىغان بولۇپ، شىمالىي جۇڭغار ۋادىسى، ئېرتىش دەريا بويلىرى، ئالتاي تاغ ئېتەكلىرى، بالقاش كۆلى ئەتراپى، گەنسۇ (كەڭسۇ) قاتارلىق زېمىنلار قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ تۇپ ئانا ماكانى ئىدى. ئۇلار مەركەزلىكرەك ھالدا بىر قىسمى تاشقى موڭغۇلىيەدىكى ئورخۇن، سېلىنگا دەريالىرى ۋادىسىغا جايلاشقان، بىر قىسمى بالقاش كۆلى ۋە يەتتەسۇ رايونىغا (قازاقىستاندا)، يەنە بىر قىسمى ھازىرقى شىنجاڭ رايونىغا ماكانلاشقان.

ئورخۇن — سېلىنگا دەريالىرى ۋادىسىغا ماكانلاشقان ئۇيغۇرلار رايونىدا مىلادىيە IX ئەسىرگە كەلگەندە قۇرغاق چىلىق ئاپىتى يۈز بېرىدۇ ھەم ۋابا كېسىلى تارقىلىدۇ، شۇ چاغدا ئۇيغۇرلارنىڭ كاتتىباشلىرى ئىچىدىكى خانلىق ۋە مەنسەپ تالىشىش كۈرىشىدە مەغلۇپ بولغان ئەسكەر باشلىقى غۇيلۇ مۇخە (ئۇيغۇر) ياغلىكارخان باشچىلىقىدىكى قەدىمكى قىرغىز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، قارا بالغاسۇننى مەركەز قىلغان ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن ئۇرۇش قىلىدۇ. نەتىجىدە ئۇيغۇر

خانلىقى مەغلۇپ بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ رايوندىكى ئۇيغۇرلار ئۆچ يولغا بۆلۈنۈپ غەربكە كۆچىدۇ. بىر قىسمى گەنسۇغا كېلىپ شىلاڭ خانلىقى (گەنجۇ ئۇيغۇرخانلىقى) نى قۇرىدۇ. ئىككىنچى بىر قىسمى تۇرپان ئويمانلىقىغا كۆچۈپ كېلىپ، ئەزەلدىن تارتىپ بۇ يەردە ياشاپ كېلىۋاتقان يەرلىك ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ ئىدىقۇت شەھرىنى مەركەز قىلغان ھالدا قاراغوجا خانلىقىنى قۇرىدۇ. ئۈچىنچى بىر قىسمى يەتتە-سۇ ئارقىلىق پامىرنىڭ غەربىگە (قەشقەرگە) كېلىپ بۇ جايدىكى ياغما، مەركىت، چىگىل قاتارلىق قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرى بىلەن بىرلىشىپ قاراخانىلار خانلىقىنى قۇرىدۇ. موڭغۇلىيىدىن سەددىچىن سېپىلى ئەتراپىغا كۆچۈپ بارغان بىر قىسىم ئۇيغۇر-لار شۇ جايدىكى يەرلىك خەلقەرگە سىڭىپ كېتىدۇ. يەتتە-سۇ رايوندىكى ئۇيغۇرلار بولسا تۈرلۈك سىياسىي، ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن غەربىي تۈرك خانلىقى بىلەن يەتتەسۇ قارلۇق سىياسىي ئىتتىپاقىغا سىڭىپ كېتىدۇ. لېكىن شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى ئۆزىنىڭ مىللىي خۇسۇسىيىتىنى يوقاتماي ساقلاپ كەلگەن. نۇرغۇن ئەسىرلەردىن بۇيان ئېغىر قانلىق ئېلىشىش، كۈرەشلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن ۋە ئېزىلگەن ئۇيغۇر خەل-قى ئۆزىنىڭ مىللىي تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى ساقلاپ كەلگەچكە ھازىرقى ۋاقىتتا يەنىلا شىنجاڭدىكى ئاڭ كۆپ سانلىق مىللەت سۈپىتىدە تارىختا يەنىلا مۇھىم ئورۇندا تۇرۇپ، مۇھىم رول ئويناپ كەلمەكتە. بولۇپمۇ ئازادلىقتىن كېيىن ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە غەمخورلۇقى بىلەن شىنجاڭ خەلقى، جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقى ئۆز مىللىي مەدەنى-يىتى ۋە ئەدەبىياتىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا راۋاجلاندۇرۇش ئىمكا-نىيىتىگە ئىگە بولدى.

شانلىق مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى ياراتقان. ئۇلار باي مەزمۇن-لۇق ۋە كۆركەم شەكىللىك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى يارىتىپلا قالماستىن، بەلكى تىل - ئەدەبىيات ۋە سەنئەتنىڭ باشقا شەكىللىرىدىمۇ ناھايىتى يۇقىرى تەرەققىياتقا ئىگە بولغانىدى. شېئىرىيەت، ھېكايىچىلىق، ئۇسسۇل - مۇزىكا ۋە رەسساملىق مىلادىنىڭ ئالدى - كەينىدە كۆرۈنەرلىك راۋاجلىنىپ، ئاسىيا ۋە جاھان مەدەنىيەت خەزىنىسىگە ئالاھىدە تۆھپە قوشۇش بىلەن پۈتۈن دۇنياغا داڭقى كەتكەن مەشھۇر يازما ئەدەبىياتىمىز ياراتقان. ئەنە شۇ يازما يادىكارلىقلارنىڭ مۇھىم بىر نامايەندىسى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدۇر.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى — ناھايىتى ئۇزۇن تارىخ-قا ئىگە ئەڭ باي، يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ئەدەبى-يات ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا بېسىپ ئۆتكەن ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن بۇ ئەدەبىي مىراسلار بىزگە ئۇيغۇر خەلقى باشتىن كەچۈرگەن ھەربىر دەۋردىكى ئىجتىمائىي، تارىخىي ئەھۋاللاردىن يەنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىستىنوگرافىيىسى، تۇرمۇش شەكلى، دىنىي ئېتىقادى، ئۆرپ - ئادىتى، قائىدە - يوسۇنلىرى، كۆرەشلىرى، ئەدەبىياتى، تارىخى ۋە تىل - يېزىق تەرەققىياتى، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت، ماۋارىپ سەۋىيىسىنىڭ تەرەققىياتى... قاتارلىقلارنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ۋە بۇلاردىن دېرەك بېرىپلا قالماستىن، بەلكى كۆپ مىللەتلىك جۇڭگو ئەدەبىيات خەزىنىسىگە تارىختىن بۇيان غايەت زور، ئۇلۇغ تۆھپىلەرنى قوشقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بىز بۇ مول ئەدەبىي بايلىقلىرىمىزغا ۋارىسلىق قىلىشىمىز، قەدىمكى ھازىر ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش بۆنىلىشى بويىچە، ئۇنىڭدىن ئۆبدان

تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم. شۇنىڭدەك ئۆتكەنكى ئەجداد-لارنىڭ جاپالىق ئۆگىنىپ خەلق ئۇچۇن مول مىللىي مەدەنىيەت بايلىقىنى تۆھپە قىلىپ قالدۇرغان يۇكسەك ئىجادكارلىق روھىدىن ئىلھام ئېلىپ، بۇگۇنكى ئازاد دەۋرىمىزدە تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىشىمىز ۋە يېڭى - يېڭى ئىجادىيەتلەرنى يارىتىپ، سوتسيالىستىك مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇپ، ۋەتەن ئۇچۇن، خەلق ئۇچۇن زور تۆھپىلەر قوشۇش ئۇچۇن كۇرەش قىلىشىمىز زۆرۇر. مانا بۇ كلاسسىك ئەدەبىيات مىراسلىرىنى ئۆگىنىشنىڭ تارىخىي ۋە رېئال ئەھمىيىتىدۇر.

«مەڭگۇ تاش» ئەدەبىي يادنكارلىقلىرى ھەققىدە

1. «مەڭگۇ تاش» ئەدەبىي يادنكارلىقلىرى دېگەن نېمە؟ ئۇنى نېمە ئۇچۇن مۇھىم ھۆججەت دەيمىز؟ 2. «كۆلتېگىن مەڭگۇ تېشى» بىلەن «بىلگە قاغان مەڭگۇ تېشى» نىڭ تارىخىنى چۈشەندۇرۇڭ. 3. «تۇنيۇقۇق مەڭگۇ تېشى» قاچان ئورنىتىلغان؟ قاچان، قەيەردىن تېپىلغان؟ قانچە قۇر خەت بار؟ بىلگە تۇنيۇقۇق كىم؟ «تۇنيۇقۇق مەڭگۇ تېشى»دا (جۈملە-دىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچىدا) قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ ئۇنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى نېمە؟ ئۇ قانداق بەدىئىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟ 4. «مەڭگۇ تاش» لار قانداق بەدىئىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەڭ قەدىمىي يازما ئەدەبىيات يادنكارلىقلىرى كۆك تۈرك خانلىقى (VII ئەسىر)غا ئائىت بولۇپ، بۇلار ئاساسەن ئورخۇن - يېنىسەي يادنكارلىقلىرى

دەپ نام ئالغان قەبرە تاشلىرىغا يېزىلغان تېكىستلەردىن ئىبارەت. بۇلارنى بىز «مەڭگۈ تاش» ئەدەبىي يادىكارلىقلىرى دەپ ئاتايمىز.

«مەڭگۈ تاش» ئەدەبىي يادىكارلىقلىرى قەدىمكى ئەدەبىي يادىكارلىقلار ئىچىدە «مەڭگۈ تاش» خاتىرىلىرى سۈپىتىدە ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى جەھەتتىنلا مەشھۇر بولۇپ قالماستىن بەلكى ئۆز دەۋرىنىڭ تارىخىي رېئاللىقىدىن گۈۋاھلىق بەرگۈچى مەشھۇر ھۆججەت سۈپىتىدىمۇ مەشھۇردۇر. چۈنكى كۆك تۈرك خانلىقى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى قاغانلارنىڭ نەسەبنامىسى بولغان بۇ «مەڭگۈ تاش» يادىكارلىقلىرى قاغانلارنىڭ ئۆزىگە قوشنا دۆلەتلەر بىلەن بولغان سىياسىي - ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلىرى، قەبىلىلەر ئارا ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلار، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈرك خەلقلىرىنىڭ ئېتنولوگىيەسى، دىنىي ئېتىقادلىرى، ئۆرپ - ئادەتلىرى، شۇ جايدىكى قەبىلە لەرنىڭ ناملىرى، ياشىغان ئورۇنلىرى، ئىقتىسادىي ئەھۋاللىرى ھەققىدە بىزنى مۇھىم مەلۇماتلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. شۇنداقلا بۇ «مەڭگۈ تاشلار» شۇ دەۋر تىل ۋە ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم ماتېرىيالى سۈپىتىدىمۇ ئۇيغۇر مەدەنىيىتى خەزىنىسىدىكى قىممەتلىك بايلىق ھېسابلىنىدۇ. بۇ «مەڭگۈ تاشلار»دىن ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولغانلىرى تارىخىمىزدىكى كۆك تۈرك خانلىقى دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى»، «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى»، «تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان «ئۇيغۇر قۇتلۇق بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى» («مويۇنچۇر مەڭگۈ تېشى») قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

2. «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» بىلەن «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى» 1889 - يىلى موڭغۇلىيىنىڭ ئورخۇن دەريا-سى

«خوخون سايدام مەڭگۈ تېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ تېكستىنىسرى كۆلىتېگىن ھەم بىلگە قاغانىنىڭ جىمىنى يوللۇغ تېگىن تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ. «مەڭگۈ تاشلار»غا ئورخۇن يېزىقى ۋە خەنزۇ يېزىقى بىلەن يېزىلغان خاتىرىلەر ئويۇپ قالدۇرۇلغان. كۆك مەرمەردىن ئىنتايىن نەپىس ئىشلەنگەن، «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» 731 - يىلى دۇنيادىن ئۆتكەن قەھرىمان كۆلتېگىن نامىغا 732 - يىلى ئورنىتىلغان. «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى» بولسا 734 - يىلى دۇنيادىن ئۆتكەن ھۆكۈمدار بىلگە قاغان نامىغا 735 - يىلى ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇ مەڭگۈ تاشلار 1300 يىلغا يېقىن تارىخقا ئىگە.

3. «تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى ئىچىدە خېلى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان، يادىكارلىقلاردىن بىرى. ئۇ مىلادىيە 712 — 716 - يىللىرى ئارىلىقىدا تۇنيۇقۇق ھايات ۋاقتىدا ئۆزى تەرىپىدىن مەرمەر تاشقا ئويۇپ تەييارلانغان. قەدىمكى تۈرك يېزىقى بىلەن ئىككى پارچە چوڭ مەرمەر تاشقا 62 قۇر خەت قىلىپ ئويۇپ يېزىلغان. بۇ مەڭگۈ تاش بىلگە تۇنيۇقۇق ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قەبرىسى ئالدىغا ئورنىتىلغان. بۇ مەڭگۈ تاش 1897 - يىلى ھازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۇلانباتۇر شەھىرىدىن 60 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بايىنچوكتۇ دېگەن جايدىن تېپىلغان. شۇڭا ئۇ «بايىنچوكتۇ مەڭگۈ تېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بىلگە تۇنيۇقۇق كۆك تۈرك خاقانلىقىنىڭ خاقانلىرى ئىلتەرىش خاقان، قاپاغان خاقان ۋە تۈرك بىلگە خاقان قاتارلىقلارغا باش مەسلىھەتچى بولغان.

«تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» دا بىلگە تۇنيۇقۇقنىڭ ئىلتەرىش خاقان، قاپاغان خاقان ۋە بىلگە خاقان قاتارلىقلار

رۇش، تىنچلاندۇرۇش ۋە كۆچەيتىش يولىدا ياراتقان تۈھپىلىرى نازۇك بىر شائىرانە تىل بىلەن تەسۋىرلەنگەن. ئۇلار پارچىلىنىپ كەتكەن ئۇششاق قەبىلىلەرنى قۇدرەتلىك كۈچ ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، كەڭ دائىرىدە بىرلىككە كەلگەن كۈچلۈك فېئودالىق دۆلەت قۇرۇش ئىدىيىسىنى ئالغا سۈرگەن. «تۇنيۇقۇق مەڭگۇ تېشى» نىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى — بۇ خىل ئىدىيە ئۆز دەۋرىنىڭ ئارزۇ - تەلىپىنى يارقىن ئەكس ئەتتۈرگەن. بۇنداق ئىنتىلىش ئاساسىدا كۆك تۈرك خانلىقى ۋە ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، جەمئىيەتنى گۈللەندۈرۈشتە ئىلغار رول ئوينىغان. بەدىئىيلىك جەھەتتىن ئالغاندا «تۇنيۇقۇق مەڭگۇ تېشى» دا ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن جانلىق دىئالوگ ئاساسىي ۋاستە قىلىنغان، ئۇنىڭ مۇقەددىمە، خاتىمە قىسمى نەزمىي يول بىلەن يېزىلغان. جۈملىلىرى قىسقا، تەسۋىرلىرى ساددا، مەنىسى ئېنىق، قۇرۇلمىسى مۇكەممەل، ھەربىر سۆز - جۈملىلىرىدە كۈچلۈك پەلسەپىۋى پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

4. «مەڭگۇ تاش» لار تۆۋەندىكىدەك بەدىئىي ئالاھىدىلىككە ئىگە:

«مەڭگۇ تاش» لار ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى تەكشۈرۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ بەدىئىيلىكى ۋە تىلىنىڭ گۈزەللىكى بىلەنمۇ دىققەتكە سازاۋەردۇر. ① تىل جەھەتتىن ئالغاندا: «مەڭگۇ تاش» يادىكارلىقلىرىنىڭ جۈملىلىرى قىسقا ۋە ئېنىق، تەسۋىرلىرى ساددا ۋە كۈچلۈك بولۇپ، ئارتۇقچە جۈملىلەردىن خالىيلىقى، سۆزلەرنىڭ ئاھاڭدارلىقى، جۈملىلەرنىڭ قاپىيىداش پېئىللار بىلەن تەمىن ئېتىلگەنلىكى بىلەن ناھايىتى كۈچلۈك شېئىرىي ھېسسىيات بەخش

«مەڭگۈ تاش» تېكستلىرىدە قوللىنىلغان كىنايە، ئىستىئارە ھەم گۈزەل ئوخشىتىشلار، شۇنداقلا ماقال ـ تەمسىللەر بۇ «مەڭگۈ تاشلار»نى قەدىمكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن يېقىنلاشتۇرىدۇ ۋە ئالاھىدە تەسىرىي كۈچكە ئىگە قىلىدۇ.

③ ئۇپادىلەش ئۇسۇلى ۋە قۇرۇلما (كومپوزىتسىيە) جەھەتتە: بەدىئىي تەسۋىرنىڭ ئېنىق ۋە ئوبرازلىق بولۇشى نەرسە ۋە ھادىسىلەرگە قارىتا چۈشەنچىمىزنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ. «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» دېكى بىلگە قاغان ۋە كۆلتېگىننىڭ ھەربىي يۈرۈشلىرى بايانىدا مۇنداق تەسۋىر بېرىلگەن: «جەمئىي 25 قېتىم يۈرۈش قىلىپ، 13 قېتىم جەڭ قىلدۇق. قاغانلىقى بارلارنى قاغانلىقتىن، قاغانى بارلارنى قاغاندىن مەھرۇم قىلىپ، تىزى بارلارنى تىزلاندۇرۇپ، بېشى بارلارنى باش ئەگدۈرۈپ بويسۇندۇردۇق.»

«كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» بىلەن «بىلگە قاغان مەڭگۈتېشى» ئۆزىنىڭ ھەيۋەتلىكلىكى، تېكستلىرىنىڭ تەسىرلىكلىكى بىلەن خاراكتېرلىكتۇر. بۇنى كۆلتېگىن ۋاپات بولغاندا بىلگە قاغانىنىڭ ئۇنىڭ ۋاپاتىغا قايغۇرۇپ ئېيتقان تۆۋەندىكى سۆزلىرىدىن روشەن كۆرۈۋالالايمىز:

«ئىنىم كۆلتېگىن ئۆلدى، مەن ئىنتايىن قايغۇرماقتىمەن. كۆزلىرىم گويا كۆرمەس بولۇپ قالدى، ئەقىل ـ پاراسىتىم قاشاڭلاشتى. كۆزۈمدىن ئاققان يېشىمنى سەۋر قىلىپ توختىتىۋالدىم. قايغۇ ـ ھەسرەتلىك كەيپىياتىمنى بېسىۋالدىم ... ئىنىلىرىم، غىلانلىرىم، بەگلىرىم، خەلقىم تولا يىغلاپ كۆزلىرىدىن ئايرىلىپ قالارمىكىن، دەپ ئەنسىرەيمەن.»

بۇنىڭ ئەكسىچە «تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» نىڭ ئېپادىلەش ئۇسۇلىدا جانلىق دىئالوگ ۋاستە قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇقەددىمە ۋە خاتىمە قىسمى نەزىم بىلەن يېزىلغان، بۇ ـ ئۇنىڭ

تاش» تېكستلىرىگە بەزىبىر ئوخشىمايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

قىسقىسى، بۇ «مەڭگۈ تاش» تېكستلىرىنى كۆك تۈرك ۋە ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرلىرىنىڭ بىرىنچى تۈركۈم ئەدەبىي ئەسەرلىرى دەپ باھالاشقا، ئۇنى يازغۇچى شەخسلەرنى بولسا ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر ئەدىبلىرى دەپ باھالاشقا تامامەن ھەقلىقمىز.

«مەڭگۈ تاش» ئەدەبىي يادىكارلىقلىرى (ئەدەبىياتى) — نىڭ خاراكتېرى: بىئوگرافىيە (تەزكىرە ـ تەرجىمەھال) ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت.

«تىيانشان مەنزىرىلىرى» ناملىق نەسر ھەققىدە

1. «تىيانشان مەنزىرىلىرى» ناملىق نەسر قانداق تۈزۈلگەن؟ «كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان يايلاقلار» دېگەن بۆلەكنى مىسال ئېلىپ، ئۇنىڭدىكى تەسۋىرلەش تەرتىپىنى تەھلىل قىلىڭ.

2. بۇ نەسرنىڭ ھەربىر بۆلىكىدە مەنزىرىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس قانداق ئالاھىدىلىكلىرى يېزىلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

3. مەنزىرە بىلەن لىرىك ھېسسىيات قانداق گىرەلەشتۈرۈلگەن؟

بى يې (1916 —) نىڭ «تىيانشان مەنزىرىلىرى» ناملىق بۇ نەسرى 1 ـ، 3 ـ شەخس تىلىدا، رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

1. مەنزىرە تەسۋىرىنى ئاساس قىلغان بۇ نەسىردە تەسۋىرلىنىدىغان مەزمۇنلار كۆپ بولغاچقا، بىر پۈتۈن نەسىر تاغنىڭ سىرتىدىن ئېچكىرىسىگە، تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ تەسۋىرلەنگەن. مۇقەددىمە ۋە خاتىمىدىن باشقا تۆت بۆلەكىكە

بۆلۈنۈپ ھەربىر بۆلەك يەنە مەنزىرىلەرنىڭ تەرتىپى، ئالاھىدە-لىكى، كۆرۈش سەزگۈسى بويىچە تەسۋىرلىنىپ، كومپوزىتسىيە تولىمۇ ئەپچىل ئورۇنلاشتۇرۇلغاچقا، تىيانشان (تەڭرىتاغ) دىن ئىبارەت بۇ غايەت زور تاغنىڭ «مەن» ۋە «سىز» نىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىپ تۇرغان رەڭدار مەنزىرىلىرى تەرتىپ بويىچە ئەينەن سۈرەتلەنگەن. مەسىلەن، «كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان يايلاقلار» دېگەن بۆلەكنىڭ تەسۋىرلەش تەرتىپىنى مىسال ئېلىپ كۆرەيلى. بۇ بۆلەك سەككىز تەبىئىي ئابزاستىن تەشكىل قىلىنغان. كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان سەككىز خىل مەنزىرە ۋە شەيئىلەر يېزىلغان. بۇلار: ① ئوتلاق قىياپىتى؛ ② چارۋىچىلار؛ ③ كۆزەل چارۋىچى ئايالار؛ ④ بۇلۇتلارنىڭ ئۆزگىرە-شى بىلەن يامغۇردىن كېيىنكى مەنزىرە؛ ⑤ ئوتلاقنىڭ گۈگۈم پەيتى؛ ⑥ قازاق چارۋىچىلارنىڭ قىزغىن مېھمانىدوستلۇقى؛ ⑦ كېچىدىكى «بەختلىك مىنۇتلار»؛ ⑧ جىمجىت كېچە مەنزىرىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئىچىدە ①، ②، ③، ④ تەبىئىي ئاب-زاسلاردا يايلاقتىكى كۈندۇز ۋاقتىدىكى مەنزىرە يېزىلغان. ⑤، ⑥، ⑦، ⑧ تەبىئىي ئابزاسلاردا كېچىلىك مەنزىرىلەر يېزىلغان. دېمەك، بۇ بۆلەكتىكى مەنزىرىلەر كۈندۇزدىن كېچىگىچە بولغان مەنزىرە تەرتىپى بويىچە يېزىلغان.

2. مەنزىرە تەسۋىرىنى تەسۋىرلەشنى ئاساس قىلغان ھالدا شۇ مەنزىرە تەسۋىرلىنىدىغان ئوبيېكتنىڭ باشقا ئوبيېكتلاردىن پەرقلىنىدىغان تۈپكى ئالاھىدىلىكىنى تەسۋىرلەش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ نەسىردە تىيانشان (تەڭرىتاغ) نىڭ باشقا تاغلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئالاھىدىلىكى تۆت كىچىك ماۋزۇچاققا مەركەزلەشتۈرۈلگەن. بىرىنچى بۆلەك بەش تەبىئىي ئابزاسقا بۆلۈنگەن: ① خەتەرلىك تاغ يوللىرىدا يول مې-ڭىش قورالى بولغان ئات؛ ② يالتىراپ تۇرىدىغان قارلىق چوققىلار، قار سۈيىدىن ھاسىل بولغان ئېقىنلار، ئېقىن بويىدا

مانلار: ④ رەڭگا رەڭ كۆل - چېچەكلەر: ⑤ يۇقىرىقى تەبىئىي ئابزاسلاردىن چىقىرىلغان خۇلاسە. باشقا تاغلارنىڭ دەل مۇشۇ باھار پەيتى ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىتتىكى سېلىشتۇرمىسى يېزىلغان. ئۇچىنچى بۆلەك تۆت تەبىئىي ئابزاسقا ئايرىلىپ، تېمانىشانىڭ ئۆزىگە خاس تۆت قىممەتلىك بايلىقى يېزىلغان: ① تاڭ سەھەر پەيتىدىكى ياۋا ئات: ② قۇياش كۆتۈرۈلگەن ۋاقىتتىكى موگۇ: ③ دەل مۇشۇ مەزگىلدە تازا سەمرىگەن سۇغۇرلار: ④ تىك چوققىدا قاشتېشىدەك پارقىراپ تۇرغان قارلەيلىسى تەسۋىرلەنگەن. تۆتىنچى بۆلەك سەكسەن تەبىئىي ئابزاسقا بۆلۈنگەن: ① تەبىئىي كۆل: ② كۆلنىڭ بۇگۈنكى ئەھۋالى، كۆل بويىدىكى سېمىز قويلار: ③ تەبىئىي كۆل بويىدىكى بۇگۈنكى بەختىيار تۇرمۇش: ④ يايپېشىل ئېقىن بويىدىكى كىگىز ئۆيلەر: ⑤ قار سۈيى بىلەن بۇلاق سۈيىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان دەريا: ⑥ ئېقىن بويىدىكى ئالما دەرەخلىرى: ⑦ چەكسىز كەتكەن ياۋا ئالمىلىق: ⑧ ئالمىلىق ساينىڭ بۇگۈنكى قىياپىتى تەسۋىرلەنگەن. دېمەك، بۇ نەسىردە شەيئىلەر رەت تەرتىپى بويىچە تەسۋىرلەنگەن. ھەربىر مەنزىرە، شەيئىنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

3. بۇ مەنزىرە تەسۋىرىنىڭ ئاساس قىلغان لىرىك نەسىردە مەنزىرىلەرنى تەشكىل قىلىۋاتقان ھەربىر شەيئىگە نىسبەتەن تۇرلۇك بەدىئىي ۋاستىلەرنى ئىشلىتىپ، ئۇلارنى كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. سۈپەتلەش، ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش، مۇبالىغە... قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ شەيئىلەرنىڭ ھالىتى، باغلىنىشى ئات ئۈستىدە كېتىۋاتقان سايىاھەتچىنىڭ ھېسسىياتى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن لىرىك ھېسسى-

تابخان ئات ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ئاشۇ رەڭدار مەنزىرىلەرنى كۆرۈۋاتقاندەك ھېسسىياتقا كەلتۈرۈلگەن.

«مەنزىرە توغرىسىدا» ناملىق نەسىر ھەققىدە

1. «مەنزىرە توغرىسىدا» دېگەن نەسىردە ھەربىر مەنزىرە كۆرۈنۈشىنىڭ قانداق ئالاھىدىلىكلىرى نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەنلىكىنى تەرتىپ بويىچە سۆزلەپ بېرىلگەن. ھەمدە ھەربىر مەنزىرە كۆرۈنۈشىگە ماس، شۇ مەنزىرىنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان ماۋزۇ قويۇلغان. 2. ئاپتور مايدىكى شىمالنىڭ مەنزىرىسىنى يازغاندا تاغ قۇياشى نۇر چېچىۋاتقان چاغدىكى ئەكسى جەڭچىنىڭ ئوبرازىنى قانداق تەسۋىرلىگەن؟ ئۇنى رەسسامىر ئالبومىدىكى كانايچى جەڭچى بىلەن سېلىشتۇرۇپ يېزىشنىڭ قانداق رولى بار؟ ئۇنى نېمە ئۈچۈن گويا مىللەت روھىنىڭ سىمۋولىدەك كۆرۈندۇ دەيمىز؟ 3. مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن مۇھاكىمىنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ قانداق رولى بار؟ ئاپتورنىڭ مۇنداق يېزىشتىكى مەقسىتى نېمە؟ 4. بۇ نەسىر تىلى قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟

ماۋدۈن (1896 — 1981) نىڭ «مەنزىرە توغرىسىدا» ناملىق بۇ ئېپىك نەسىرى 1 ـ، 3 ـ شەخس تاسادىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

1. بۇ نەسىردە ئوخشاش بولمىغان ۋاقىت، ئوخشاش بولمىغان ئورۇندىكى ئالتە خىل مەنزىرە كۆرۈنۈشى يېزىلغان بولۇپ، ھەربىر مەنزىرە كۆرۈنۈشى ئىچىدە دەل شۇ ۋاقىتتىكى ئادەملەرنىڭ پائالىيىتى يېزىلىپ، بۇ مەنزىرە كۆرۈنۈشىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

قىزىرىپ كەتكەن ھاۋا، تۆگە كارۋىنى، يول باشلىغۇچى تۆگىدىكى قىزىل بايراق؛ ② سەپرەق توپىلىق ئېگىزلىك، ئايدىڭ مەنزىرىسى، بۇ مەنزىرە ئىچىدە ئېگىزلىكتىن كەچ قايتقان بىرنەچچە تەرىقچىنىڭ ياكىراق ناخشا ئاۋازى؛ ③ كەچكى قۇياش نۇرى ئاستىدىكى كۆن بويى ئالغان ئىسسىقنى ئۆزىدىن چىقىرىۋاتقان، قاغجىراپ يېرىلىپ كەتكەن سەپرەق توپا، شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى، كەچكى ئىشەپچىقىرىشتىن قايتقان ھەر يەر، ھەر جايدىن كېلىپ ئورتاق نىشان ئۈچۈن توپلانغان كىشىلەرنىڭ (زىيالىيلارنىڭ) ئاددىي، جاپالىق ئەمما جۇشقۇن، مەنىلىك تۇرمۇشى؛ ④ زەپرىكەرلىك يامغۇرلۇق كۈن، جىمجىت قاقاس تاغ، ئىپتىدائىي تاش ئۆڭكۈر، ئاشۇ ئۆڭكۈر ئىچىدە ھاياتنىڭ ئەھمىيىتىنى ئېنىق ۋە روشەن چۈشەنگەن، ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان ئىككى ياش؛ ⑤ 20 — 30 تۇپ شاپتۇل دەرىخى، تۆگىمەن تېشىنىڭ بىر پارچىسى، بىر مېتىرچە كېلىدىغان سۇنغان خاتىرە تاش، شۇنىڭدەك قارا بۇغداي ۋە كەنىدىر، كۆممىقوناق قاتارلىق ھەر جايدا ئۈچرىتىشقا بولىدىغان ئاددىي مەنزىرە ئىچىدە «ۋاقىت ئۆتكۈزۈشنىڭ نېمىسىگىنى بىلمەيدىغان» ئالاھىدە جۇشقۇن كەيپىياتقا ئىگە ئىنقىلابىي جەڭچىلەر؛ ⑥ ماي ئايلىرىدىكى شىمالنىڭ تاڭ سەھىرى، ئەتراپ جىمجىت. مانا مۇشۇ مەنزىرە ئىچىدە مىلتىقلىق ئەسكەر ۋە كانايچى ئەسكەرنىڭ جەسۇر قىياپىتى.

بۇ ئالتە مەنزىرە تەسۋىرى بىرلەشتۈرۈلسە، ئوخشاش بولمىغان ئالتە ئورۇندىكى ئاددىي مەنزىرە ئىچىدە ئۇلۇغ خىسلەتكە يەنى روھىي ماھىيىتى يەنئەن روھى بىلەن سۇغىرىلغان كىشىلەر نامايان بولىدۇ. بۇ ئالتە خىل مەنزىرە تەسۋىرىنىڭ ھەر بىرىگە تۆۋەندىكىدەك ماۋزۇچاقلارنى قويۇشقا بولىدۇ: ① قۇمۇلۇقتىكى كولدۇرما؛ ② ئېگىزلىكتىن كەچ قايتىش؛ ③ يەنئەن

گىنىش: ⑤ شاپتۇلزارلىقتا ئارام ئېلىش؛ ⑥ تاك سەھەردە چېلىنغان كاناي ئاۋازى.

2. ئاپتور شىمالدىكى ماينىك مەنزىرىسىنى يازغاندا ئىككى جەڭچىنىڭ ئوبرازىنى كۆز تىكىش، كۆڭۈلنىش، ئاڭلاش، ھېس قىلىش قاتارلىق تەرەپلەردىن تەسۋىرلىگەن. يەنى ياڭراق كاناي ئاۋازىنى ئاڭلاپ، رەسىملەر ئالبومىدىكى كانايچى جەڭچى بىلەن، دەل شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە كاناي چېلىۋاتقان جەڭچىنىڭ ئورتاقلىقىنى ھېس قىلغان. ئاندىن تاغ ئۈستىدىكى كانايچى جەڭچى، ئۇنىڭ يېنىدا ھەيكەلدەك تۇرغان جەڭچىگە كۆز تىكىپ، ئۇلارنىڭ كونكرېت ئالاھىدىلىكىنى كۆزنىتىش ئاساسىدىكى مۇلاھىزىسىنى ئوتتۇرىغا قويغان. تاك سەھەردىكى كانايچى جەڭچى بىلەن رەسىملەر ئالبومىدىكى كانايچى جەڭچىنى سېلىشتۇرۇپ يېزىشنىڭ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى: بۇنداق يېزىش ئارقىلىق بۇ ئىككى جەڭچىنىڭ جىددىيلىك، قەتئىيلىك، جەسۇرلۇق، يۈكسەك ھوشيارلىقىدىن ئىبارەت ئورتاق ماھىيىتى بىرلەشتۇرۇلگەن. ئىككى ئوبراز بىر - بىرىنى تولۇقلىغان ھەم ئاپتور تاك سەھەردىكى كانايچى جەڭچى بىلەن رەسىملەر ئالبومىدىكى كانايچى جەڭچىنى بىرلەشتۇرۇپ ھەم سېلىشتۇرۇپ يېزىش ئارقىلىق، بۇنداق جەسۇر، قەتئىي ئىرادىلىك، ھوشيار جەڭچىلەرنىڭ ھەممىلا يەردە بارلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ ئىككى جەڭچىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى جىددىيلىك، قەتئىيلىك، جەسۇرلۇق ۋە يۈكسەك ھوشيارلىق دەل ياپونغا قارشى ئۇرۇشتىكى جۇڭخۇا مىللەتلىرى روھىنىڭ ئىپادىلىنىشى بولۇپ، ئاپتور بۇ ئىككى ئوبرازنىڭ ۋۇجۇدىدىن نۇرانە كەلگۈسىگە نەزەر سېلىپ، يۈكسەك ئۈمىدۋارلىق روھ بىلەن ئۇلارنى «ماڭا مىللەت روھىنىڭ سىمۋولىدەك كۆرۈندى» دەپ يازغان.

3. ئاپتورنىڭ مەنزىرە تەسۋىرىگە بىرلەشتۇرۇپ قىسقا مۇھا-

مەنزىرە تەسۋىرلەشنىڭ ئەھمىيىتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، كۆچەيتىش رولى بار. ئاشۇ ئاددىي مەنزىرە تەسۋىرى ئىچىدە يېزىلغان (تەسۋىرلەنگەن) ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ھاياتنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىدىغان كىشىلەر بولۇپ، ئۇلار ھەرقانداق تەبىئىي مەنزىرىدىن تېخىمۇ گۈزەل، تېخىمۇ ئۇلۇغ. ئاپتورنىڭ بۇنداق يېزىشتىكى مەقسىتى، مەنزىرە ھەققىدە سۆزلەپ، ماھىيەتتە مىللەت روھىنى يەنى يەنئەن روھىنى كۆيلەشتىن ئىبارەت.

4. بۇ نەسىرنىڭ تىلى جانلىق ۋە تەسىرلىك، ئۇنىڭدا مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن ئادەم، مەنزىرە تەسۋىرى بىلەن لىرىك ھېسسىيات ئۆزئارا گىرەلەشتۇرۇلگەن. ھەربىر مەنزىرە تەسۋىرىنى تەسۋىرلەش جەريانىدا سۈپەتلەش، سېلىشتۇرۇش، سىمۋول، تەكرارلاش... قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلىپ، مەنزىرە تەسۋىرلىرى ئوبرازلىق، رەڭدار سۈرەتلەنگەن.

Ⅸ—ⅩⅢ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە

Ⅸ—ⅩⅢ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخىنى سۆزلەپ بېرىڭ. بۇ دەۋردىكى ئىككى خىل ئەدەبىيات قايسى؟

Ⅸ—ⅩⅢ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى ئۆزىگە خاس ئالاھىدە بىر دەۋرنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇنىڭ تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبى شۇكى — كېيىنكى تاڭ خانىدانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا مەملىكىتىمىزدە ياشىغۇچى تۈركىي خەلقلەر جۈملىدىن ئۇيغۇرلار ھاياتىدا چوڭ ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. ھازىرقى موڭغۇلىيىدە قۇرۇلغان ئۇيغۇر خانلىقى بىمىسلىگەندىن كېيىن، قارابالغاسۇننى مەركەز قىلىپ ئۆتۈكەن يايلاقلىرىدا ياشىغۇچى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلق

لەر غەربىي رايونغا كۆپلەپ كۆچتى ۋە تاڭ خاندانلىقى يىمىرىلىپ (907 - يىلى)، مەملىكتىمىز كىچىك بەگلىكلەرگە بۆلۈنۈپ كەتتى. مۇنداق ئەھۋالدا شىنجاڭ رايونىدا، يەتتە-سۇ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىندا ئىككى ئۇيغۇر خانلىقى يەنى تۇرپان ۋە جىمسارنى مەركەز قىلغان قوچۇ (گاۋچاڭ) ئۇيغۇرخانلىقى بىلەن قەشقەر ۋە بالاساغۇنلارنى مەركەز قىلغان قاراخانىلار خانلىقى قۇرۇل-دى. بۇ ئىككى خانلىقتىكى ئىجتىمائىي ھايات ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ مەدەنىي ھاياتىمۇ ئۆزئارا پەرقلەندى. بولۇپمۇ قاراخانىلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، بۇ پەرق چوڭىيىپ ئىككى خىل مەدەنىيەت ۋە ئىككى خىل ئەدەبىيات شەكىللىنىپ تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى. شۇڭا بۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى بۇددا، مانى دىنلىرى ھەم قەدىمكى يەرلىك مەدەنىيەت تەسىرىدىكى قوچۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئىسلام دىنى تەسىرىدىكى قاراخانى-لار ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى مەدەنىي ھايات ۋە ئەدەبىيات

قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى مەدەنىي ھايات ۋە ئەدەبىيات قانداق تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن؟

تۇرپان يېپەك يولى بويىغا جايلاشقان بولۇپ، قەدىمدىن تارتىپلا شەرق ۋە غەربنىڭ سودا ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش-دىكى بىر تۈگۈن بولۇپ كەلگەنىدى، شۇڭا بۇ رايون ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە يۈكسەك تەرەققىياتقا ئېرىشىپ، ئەسىرگە كەلگەندە غەربىي رايوندىكى مەدەنىيەت ئوچاقلىرىدىن بىرىگە ئايلانغان، ئۇيغۇرلار بۇ رايوندا قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنى

بولغانىدى. كېيىنرەك بۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ زېمىنى قاراشەھەر ۋە كۇچاغنچە كېڭەيگەندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، بۇ خاندانلىقنىڭ ئىقتىسادى يۇكسەلدى. مەدەنىيىتىمۇ گۈللەندى. 981 — 983 - يىللىرى تۇرپانغا كەلگەن خەنزۇ سەيياھى ۋاڭ يەندى، تاڭ دەۋرىدىكى مەشھۇر راھىب شۈەن جۇاڭ قوچۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى مەدەنىي ھاياتى ھەققىدە، جۈملىدىن قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختى تۇرپان ھەققىدە كۆپلىگەن مەلۇماتلارنى يېزىپ قالدۇرغان.

ھەقىقەتەن شۇ دەۋرلەردە قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختى تۇرپان جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ باي مەدەنىيىتى بىلەن ئىران، رىم، ھىندىستانغا ئوخشاش قەدىمىي ئەللەرنىڭ مەدەنىيىتى ئۆزئارا تەسىر كۆرسەتكەن ۋە قوچۇ مەدەنىيىتىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن ئورۇن بولغاچقا، بۇ يەردە ھەرخىل دىنلار تەڭلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ۋە شۇ دىنلارغا ئائىت مەدەنىيەتلەرمۇ ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىپ. XIII—IX ئەسىرلەردىكى يۇكسەك تەرەققىي قىلغان رەڭدۇرەڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇ ۋاقىتتىكى تارىخىي يادىكارلىقلار — نەپىس سەنئەت ئەسەرلىرى، تام رەسىملىرى، ھەيكەلتىراشلىق، مېمارچىلىققا ئائىت كۆپلىگەن ماتېرىياللار پارلاق مەدەنىيەتنىڭ گۈۋاھچىسى سۈپىتىدە مەملىكىتىمىزنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ مۇزېيخانىلىرىنى بېيىتىپ تۇرماقتا. بۇ ماتېرىياللار يالغۇز دىنىي ئەقىدىلەرنىڭلا شاھىدى بولۇپ قالماستىن. بەلكى شۇ دەۋردە ياشىغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى، ئۆرپ-ئادىتى ۋە گۈزەل سەنئەت، بەدىئىي تەپەككۇر سەۋىيىسىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگۈچى قىممەتلىك مەدەنىي يادىكارلىقلاردۇر.

قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە ئۇيغۇرلار ئىلگىرى قوللانغان

سوغدى يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللاندى. بۇ يېزىق ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە ناھايىتى كەڭ ئىستېمال قىلىنىش جەريانىدا مۇكەممەللىشىپ، شۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ قېلىپلىشىشىغا تۈرتكە بولدى. نەتىجىدە تۈركولوگىيە ئىلمىدە ئالاھىدە باب ئاچقان قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە كلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بارلىققا كەلدى.

كېيىنكى دەۋرلەردە ئىلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشلەر نەتىجىسىدە قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدا، يەنە زىيادا يېزىلغان مول يازما يادىكارلىقلار تېپىلدى. بۇلارنىڭ بىر قىسمى گېرمانىيىدە «تۇرپان تېكىستلىرى» نامى بىلەن توققۇز توم قىلىپ نەشر قىلىندى. بۇ يازما يادىكارلىقلار ھەر تۈرلۈك تىللاردىن تەرجىمە قىلىنغان كىتابلاردىن باشقا، قەدىمكى ئۇيغۇر شېئىر ـ قوشاقلىرىنى، داستانلارنى، ئاستىرونومىيىگە، كالېندارچىلىققا، تىببىي ئىلىمگە ئائىت ئەسەرلەرنى، شۇنداقلا كۆپلىگەن قانۇن ۋەسىقىلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ يازما يادىكارلىقلار ئەينى زامانىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتى، جەمئىيەت تۈزۈمى، مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدە بىزگە بىرقەدەر تولۇق مەلۇمات بېرەلەيدۇ. بۇ بەدىئىي ئەدەبىياتقا ئائىت خاتىرىلەر ۋە قوليازمىلار بىزگە يازما ئەدەبىياتنىڭ شەكىللەنگەنلىكىنىلا ئەمەس، بەلكى خېلى ئۇزاق بىر جەريانىنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، يۈكسەك بىر سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىدىنمۇ دېرەك بېرىدۇ.

«ئوغۇزنامە» قىسسىسىنىڭ تۈرپاندا كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى يازما ئەدەبىياتىنىڭ پارلاق نەمۇنىلىرىدىن بىرىدۇر.

«ئوغۇزنامه» داستانى هەققىده

1. «ئوغۇزنامه» قانداق داستان؟ ئۇنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى نېمە؟ 2. «ئوغۇزنامه»نىڭ مەزمۇنى نېمىدىن ئىبارەت؟ 3. «ئوغۇزنامه» قانداق بەدىئىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. «ئوغۇزنامه» (ياكى «ئوغۇزخان هەققىده قىسسه») ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزۈن تارىخقا ئىگە قىممەتلىك مەدەنىيىتى مىراسى بولۇپ، ئۇ تۈركىي خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان قەھرىمانلىق هەققىدىكى ئېپىك داستاندۇر.

ئۇيغۇر خەلقى تەرىپىدىن ئۆزاق ئۆتمۈشتە يارىتىلغان قەھرىمانلىق هەققىدىكى ئېپوس — «ئوغۇزنامه» ناھايىتى ئۆزۈن بىر تارىخىي دەۋرنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن باش قەھرىمان ئوغۇز خاقان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بەگلىرى تارىختىكى پۈتۈن - پۈتۈن قەبىلىلەرنىڭ ياكى قەبىلىلەر بىرلەشمىسىنىڭ سىمۋوللۇق ئوبرازىدۇر. قىسسە ئۇرغۇن تارىخىي پاكىتلارنى خەلق داستانلىرىغا خاس بەدىئىي ۋاسىتىلەر بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن. «ئوغۇزنامه» ئۇيغۇر خەلق قېنىڭ قەدىمكى دەۋرىدىكى دىنىي ئېتىقادى، تۇرمۇش شەكلى، ئۆرپ - ئادىتى، قائىده - يوسۇنلىرى، ئېتنوگرافىيەسى، ئەدەبىياتى، تارىخى ۋە تىل - يېزىقىنى تەتقىق قىلىشتا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تېلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ ئۇلگىسى سۈپىتىده ئەدەبىيات تارىخىمىزدا تارىخىي ئەھمىيىتى ناھايىتى چوڭ بولغان ئەسەردۇر.

2. قەھرىمانلىق هەققىدىكى مەشھۇر ئېپوس «ئوغۇزنامه» مەزمۇنى جەھەتتىن ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن. بىرىنچى قىسىم: ئەسەرنىڭ بېشى (ئوغۇز خاقاننىڭ تۇغۇلۇشىدىن تاكى خاقان بولغانلىقىغا قەدەر ئارىلىقنى) ۋە ئەسەرنىڭ ئاخىرى (ئۇلۇغ

تۇركنىڭ چۈشى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار) نى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ قىسىم خەلق رىۋايەتلىرى، چۆچەكلىرى ۋە قەدىمكى خەلق ئەپسانىلىرى بىلەن باغلىق بولغان ۋەقەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، تۇرمۇشى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ۋە ئىدىيىۋى ئىشەنچىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. بۇ قىسمدا تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلەر بىزگە قەدىمكى خەلق ئېپوسلىرىنىڭ مەزمۇنى، خاراكتېرى توغرىسىدا تەسەۋۋۇر قىلىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بېرىدۇ.

«ئۇغۇزنامە» ئېپوسىنىڭ ئىككىنچى قىسمىدا ئاساسەن ئۇغۇز خاقانىنىڭ ئېلىپ بارغان ھەربىي كۈرەشلىرى تەسۋىرلەنگەن. تارىخىي ئىزچىللىق بىلەن بايان قىلىنغان بۇ قىسمدىكى ۋەقەلەر بىزگە ئۇغۇزخاقانىنىڭ ھەربىي يۈرۈشلىرى، قەبىلىلەرنىڭ ئېتنىك مەنبەسى ھەمدە ئۇغۇزخاقان يۈرۈش قىلغان جايلارنىڭ تەبىئىي شەرت ـ شارائىتلىرىدىنمۇ تەپسىلىي مەلۇمات بېرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ قىسمدا يەنە كۆك بۆرىنىڭ يول باشلىشىغا ئوخشاش خەلق ئەپسانىلىرى ۋە رىۋايەتلىرىگە خاس ئېلېمېنتلارمۇ ئۇچرايدۇ.

«ئۇغۇزنامە»نىڭ بىرىنچى قىسمىدا «ئۇغۇزخاقان» نى ھايۋانلارغا تەقلىد قىلىپ تەسۋىرلەپ، ئۇنىڭ ئاياغلىرىنى ئۆكۈزنىڭ ئاياغلىرىغا، بېلىنى بۆرىنىڭ بېلىگە، كۆكرىكىنى ئېيىقنىڭ كۆكرىكىگە ئوخشىتىدۇ ۋە «پۇتۇن بەدىنى تۆكلۈك ئىدى» دەپ يازىدۇ. ئىككىنچى قىسمدا يولسا «كۆك تۆكلۈك، كۆك يايلىق ئەركەك بۆرە» تەكرىنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە ئۇغۇزخاقانقا ھەمراھ بولىدۇ. ئۇغۇزخاقان «كۆك بۆرە بىزنىڭ بەلگىمىز بولسۇن» دەيدۇ. ئومۇمەن ئالغاندا «ئۇغۇزنامە» قىسسىسى قەھرىمانلىق ھەققىدىكى ئېپوس بولۇش بىلەن بىرگە يەنە كۆپ تەرەپلىمە ئاممىلارنى (ئەسەرنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتىدە تىلغا ئالغىنىمىزدەك) ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەمدە پۇتۇن

ئەسەرگە رېئال ۋەقەلىك ئۇچىگە ئەپسانە - رىۋايەتلىك ئامىل سىڭدۈرۈلگەن. بۇ ئەسەردىكى بەزى ئېپىزوتلار خەلق رىۋايەتلىرى ۋە چۆچەكلىرىنىڭ نەچچە مىڭ يىللارنى بېشىدىن كەچۈرگەن ھەر خىل باسقۇچلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. شۇ مەنىدىن ئېيتقاندا «ئوغۇزنامە» قىسسىسىنى ئۆزى مەيدانغا كېلىشتىن ئاۋۋالقى خەلق ئېپوسلىرى، چۆچەكلىرىنىڭ ناھايىتى ئۇچۇم ۋە ئومۇملاشتۇرۇلغان بىر كۆرۈنۈشى دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

3. «ئوغۇزنامە» قىسسىسى مەزمۇنىنىڭ بايلىقى ۋە تىلىنىڭ گۈزەللىكى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە خاس بولغان بەدىئىي خۇسۇسىيەتلىرى، ۋەقەلىكىنىڭ ئىخچاملىقى بىلەنمۇ كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. يەنى ① ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكى ئىخچام، ئىدىيىۋى مەزمۇنى ئېنىق، تىلى رەڭدار ۋە چۈشىنىشلىك، ئوبرازلىرى ئىنتايىن جانلىق، بەدىئىي ۋاستىلىرى خىلمۇ خىل. ② ئېپوستا رومانتىكلىق خىيال بىلەن رېئال ۋەقەلەر ناھايىتى مۇۋاپىق جىپسلاشتۇرۇلغان. «ئوغۇزنامە»نىڭ بۇ خۇسۇسىيەتلىرى قەدىمكى زامانداۋ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە راۋاجلانغانلىقىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بەدىئىي تەسەۋۋۇر ۋە تەپەككۇر كۈچىنىڭ يۈكسەكلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. يۇقىرىقى دەلىللەرنىمىزگە مىسال ئۇچۇن ئالساق: ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ئىككى گۈزەل قىزنىڭ ئوبرازى چىرايلىق ئوخشىتىشلار، سۈپەتلەشلەر ۋە ئەقىلگە مۇۋاپىق مۇبالىغىلەر ئارقىلىق ئىنتايىن روشەنلىككە، جانلىقلىققا ئىگە قىلىنغان. «ئۇ قىزنىڭ پېشانىسىدە ئاتەشتەك نۇر-لۇق مېڭىسى بولۇپ، خۇددى قۇتۇپ يۇلتۇزىغا ئوخشايتتى... ئۇ كۈلسە، كۆك ئاسمان قوشۇلۇپ كۈلەتتى. ئۇ يىغلىسا، كۆك ئاسمان بىللە يىغلايتتى» دەپ تەسۋىرلەنگەن بولسا يەنە بىر قىز: «ئۇنىڭ كۆزى ئاسماندىن كۆكرەك، چېچى خۇددى دەريا سۈيىدەك، چىشلىرى ئۇنچىدەك ئىدى» دەپ تەسۋىرلەنگەن. بۇ

ھەقىقەتەن پىشقان بىر بەدىئىي قۇۋۋەتنى كۆرسىتىدۇ. ③ «ئو-غۇزنامە» قىسسىسى نەسرىي شەكىلدە يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدا ھازىرقى ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىدىكىگە ئوخشاش قاپىيىلىك جۈملىلەر، شېئىرىي پارچىلارمۇ ئۇچرايدۇ. شۇڭا بۇنى شەكىل جەھەتتىن ھازىر ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن:

تۆمۈر نەيزە بولغىن ئورمان!
دەريا - دېڭىز تۇرسۇن ئېقىپ.
ئوۋ يېرىدە يۇرسۇن قۇلان،
كۇن توغ بولغاي. ئاسمان قورغان.

ياكى:

كۆپلەپ نەيزە - ئوقلار ئاتتىم،
ئايغىر بىلەن كۆپ يول يۇردۇم.
دۇشمەنلەرنى قان يىغلاتتىم،
دوستلىرىمنى مەن كۇلدۇردۇم.

مانا بۇ مىسالار ئاھاڭدار، ئوبرازلىق بولۇپ، يۇكسەك بەدىئىيلىككە ئىگە. ئۇنىڭدا كۇچلۇك لىرىك تۇيغۇ ئىپادىلەنگەن. شۇڭا كىشى قەلبىنى ھاياجانلاندۇرىدۇ.

دېمەك، «ئوغۇزنامە» قىسسىسى ئۇيغۇر بەدىئىي ئەدەبىياتىغا دەسلەپ ئاساس قۇرغان ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىدە ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ.

قوچۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بۇددىزم مەزمۇنىدىكى ئەسەرلەر ھەققىدە

قوچۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بۇددىزم مەزمۇنىدىكى ئەسەر-

لەر نېمىنى ئەكس ئەتتۈرگەن؟ ئۇلاردىن مەشھۇرلىرى قايسىلار؟

XIII — IX ئەسىرلەردىكى قوچۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بۇددىزم مەزمۇنىدىكى ئەسەرلەرمۇ چوڭ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. چۈنكى بۇددا دىنىنىڭ غەربىي رايونغا تارقىلىش تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، ئۇنىڭ تەسىرى مەدەنىيەتنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىغا، شۇنداقلا ئەدەبىياتقىمۇ سىڭىپ كىرگەنىدى (ئالدىنقى مەزمۇنلاردا تىلغا ئالغىنىمىزدەك XIII — IX ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ بىرى — بۇددا، مانى دىنلىرى ھەم قەدىمكى يەرلىك مەدەنىيەت تەسىرىدىكى قوچۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىدى). شۇڭا بۇددا رىۋايەتلىرى ۋە ئەقىدىلىرىنى مەزمۇن قىلغان زور بىر تۈركۈم ئەدەبىي ئەسەرلەر ئۇيغۇر تىلىدا پەيدا بولدى ۋە ئەينى دەۋردىكى ئەدەبىياتىمىزدا چوڭ تەسىر قوزغاپ، بىر ئەدەبىي ئېقىم سۈپىتىدە ئەدەبىيات تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇن ئىگىلىدى. بۇنداق ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى نوقۇل بۇددا دىنى ئەقىدىلىرىنىلا ئىپادىلەپ قالماستىن، بەلكى شۇ ئەسەرلەرنى ئۆز تىلى ۋە يېزىقىدا مەيدانغا كەلتۈرگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەينى زامانلاردىكى ئىدىيەسىدىكى چۈشەنچىسى، روھىي ھالىتى، تۇرمۇشى، ئۆرپ — ئادەتلىرى، ئارزۇ — تىلەك ئىنتىلىشلىرىنىمۇ ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

بۇددا دىنى مەزمۇنىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەردىن مەشھۇر بولغانلىرى «چاشتانى ئىلىك بەگ» رىۋايىتى ۋە «ئالتۇن يارۇق» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

«چاشتانى ئىلىك بەگ» داستانى ھەققىدە

1. «چاشتانى ئىلىك بەگ» داستانى قايسى دەۋرگە مەنسۇپ ئەسەر؟ ئۇنىڭدا نېمىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 2. «چاش-

1. «چاشتانى ئىلىك بەگ» داستانى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي ھادىسىلەر (ئاپەتلەر) ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش ئىستىكى ۋە ئۇتۇقلىرىنىڭ بەدىئىي ئىنكاسى سۈپىتىدە مەيدانغا كەلگەن قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي يادىكارلىقلىرىدىن بىزگە مەلۇم بولغانلىرىدىن بىرىدۇر. شۇنىڭغا ئاساسلانغاندا بۇ داستاندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئانا ئۇرۇقچىلىق جامائە تۈزۈمى دەۋرىدىكى ھەر خىل قاراشلىرى ئىپادىلەنگەن، بەدىئىي ئۈسۈل بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ھەمدە بۇ ئەسەر گەرچە مىلادىيە VI—VII ئەسىرلەردە يازما شەكلىگە كىرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ داستانىنىڭ دەسلەپكى رىۋايەتلىك تېمىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا بۇددا ۋە خرىستىئان دىنى كىرىپ كېلىشتىن خېلى بۇرۇنلا مەيدانغا كەلگەن دەپ قاراشقا بولىدۇ. داستانىنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن ئەسلى نۇسخىسى 1914 - يىلى تۇرپاندىن تېپىلىپ، 1931 - يىلى تۇنجى قېتىم گېرمانىيىدە ئېلان قىلىنغان.

2. «چاشتانى ئىلىك بەگ» داستانى قەدىمكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەبىئەت كۈچلىرىگە ئېتىقاد قىلىش مەزگىلىدىكى بۇددا رىۋايەتلىرىنى مەزمۇن قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا چايانا بالىق شەھىرىدىكى خەلقەرنىڭ بېشىغا جىن - ئالۋاستى، يەكچەشمىلەر بالايىئاپەت كەلتۈرۈپ، ۋابا كېسىلى تارقىتىپ، خەلقنى خالىغانچە قىرغانلىقى، خەلقە چەكسىز كۆيۈنگۈچى بۇدساتۋا نەسلىدىن بولغان چاشتانى ئىلىك بەگ باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ، جىن - ئالۋاستى، يەكچەشمىلەرنى يېڭىپ خەلقنى بالايىئاپەتتىن قۇتۇلدۇرغانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ.

داستاندا چاشتانى ئىلىك بەگنىڭ قەھرىمانلىق ئوبرازى مەركەزلىك ھالدا گەۋدىلەندۈرۈلگەن. چاشتانى ئىلىك بەگ خەلقنى بالايىئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، جىن - ئالۋاستى، يەكچەشمىلەرنىڭ ھىيلىگەر، ۋەھشىي كاتتىباشلىرى بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۇلارنى تەسلىم قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ ۋەھشىي، ياۋۇز كۈچلەر ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ تىنچ ياشاش ئىستىكى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ. بايىئاپەت ۋە ياۋۇزلۇق ئۈستىدىن غەلىبە قىلغۇچى قەھرىمان مەدھىيىلىنىدۇ. ئەسەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى: سەلبىي كۈچلەرنىڭ ۋەھشىي، ياۋۇز قىياپىتىنى يۇقىرى دەرىجىدە مۇبالىغە قىلىپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئىجابىي قەھرىمان ئوبرازىنى تېخىمۇ باتۇر، قەھرىمان قىلىپ يارقىن سۈرەتلەپ بەرگەن. گەرچە «چاشتانى ئىلىك بەگ» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنىڭ ئاپتورى (ياكى تەرجىمە قىلغۇچى) نىڭ كىم ئىكەنلىكى بىزگە تېخى مەلۇم بولمىسمۇ، لېكىن ئەسەر تىلىنىڭ گۈزەللىكىدىن ئاپتور (ياكى تەرجىمە قىلغۇچى) نىڭ ئۆز زامانىسىدا ئۆز مىللىتى تىلىنى پىششىق بىلىدىغان، بەدىئىي ئىپادىلەش سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى، ئۆز مىللىتى تىلىدىن باشقا تىللارنىمۇ خېلى مۇكەممەل بىلىدىغان پاساھەتلىك ئەدىب ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئەسەرنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى شۇكى: «چاشتانى ئىلىك بەگ» داستانى بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز بولغۇچى قەدىمكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى، ئەدەبىياتى ۋە تىلىنى تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم قىممەتلىك تارىخىي ھۆججەتتۇر.

«ئۆگىنىشىمىزنى ئۆزگەرتەيلى» ناملىق ماقالە ھەققىدە

1. «ئۆگىنىشىمىزنى ئۆزگەرتەيلى» ناملىق ماقالىدە قانداق مەسىلە شەرھىلەنگەن؟ ماقالىنىڭ مۇقەددىمىسى، ئاساسىي

قىسىم ۋە خۇلاسە قىسىملىرىدا قانداق مەزمۇنلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان؟ 2. ماقالىدە قانداق ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟ بۇ ۋاستىلەر قانداق رول ئوينىغان؟

1. ماۋ زېدۇڭ (1893 — 1976) نىڭ «ئۆگىنىشىمىزنى ئۆزگەرتەيلى» دېگەن بۇ ماقالىسى (1941) دا ئەينى دەۋر-دىكى شارائىتنىڭ، ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، سۇبيېكت-تىۋىزملىق خاھىشىنى تۇغدۇرۇش زۆرۈرىيىتى تۇپەيلىدىن پۈتۈن پارتىيە ئىچىدە ئۆگىنىش ئۇسۇلى ۋە ئۆگىنىش تۈرۈمىنى، ئىستىلىنى ئۆزگەرتىش مەسىلىسى شەرھىلەنگەن. ماقالىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا: كىتابخانلارنىڭ دىققەت — ئېتىبارىنى قوزغاش ئۈچۈن ئىسپاتلاش زۆرۈر بولغان مەركىزىي نۇقتىنىزەر يەنى پۈتۈن پارتىيە بويىچە ئۆگىنىش ئۇسۇلى ۋە ئۆگىنىش تۈرۈمىنى ئۆزگەرتىش مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ماقالىنىڭ 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ بۆلەكلىرى ماقالىنىڭ ئاساسىي قىسمى بولۇپ، بۇنىڭدا: ماقالىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەركىزىي نۇقتىنىزەر شەرھىلەنگەن. يەنى پارتىيە قۇرۇلغان 20 يىلدىن بېرى ماركسىزم — لېنىنىزم ئومۇمىي ھەقىقىتىنى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈش جەھەتتە خېلى زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلگەن (1 — بۆلەكتە) بولسىمۇ، پۈتۈن پارتىيىنىڭ ئەينى دەۋرىدىكى ئىلگىرىلەش قەدىمىگە، كۆرەش نىشانى ۋە ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن بولمىغان ئەڭ يامان ئۇچ تېپىك ئەھۋال (2 — بۆلەكتە) ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، بۇ يامان ئەھۋاللارنىڭ مەنبەسى بولغان سۇبېكتىۋىزملىق ئۆگىنىش ئىستىلى بىلەن ئۇنى تۈگىتىشتىكى توغرا ئۇسۇل، ماركسىزم — لېنىنىزملىق ئۆگىنىش ئىستىلى ۋە بۇ ئىككى خىل ئۇسۇلنىڭ جۇڭگو ئىنقىلابىغا كەلتۈرىدىغان زىيىنى بىلەن پايدىسى (3 — بۆلەكتە) سېلىشتۇرۇلغان. بۇ

مارکسزم - لېنىنزملىق ئۆگىنىش ئىستىلىنى ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئىسپاتلانغان. ماقالىنىڭ خۇلاسە قىسمىدا (4 - بۆلەكتە): مارکسزم - لېنىنزملىق ئۆگىنىش ئىستىلىنى توغرا ئۆگىنىشتىكى ئۇسۇل ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ماقالىنىڭ خاتىمە (ئەڭ ئاخىرقى ئابزاس) قىسمىدا يەكۈن چىقىرىلغان. ماقالىنىڭ كومپوزىتسىيىسى مانا مۇشۇنداق ئەپچىل ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقتىن، ئوي - پىكىرلەر باغلىنىشلىق، باش - ئاخىرى ئىزچىللاشقا ئىگە قىلىنىپ كىتابخانلارنى قايىل قىلىش كۈچى زور دەرىجە ئاشۇرۇلغان.

2. ماقالىدە مەركىزىي نۇقتىنىزەرنى ئەتراپلىق ئاساسلار بىلەن ئىسپاتلاش جەريانىدا ئوخشىتىش («كۆزنى يۇمۇۋېلىپ قۇشقاچ تۇتۇش»، «قاربۇغدەك تىمىسقىلاپ بېلىق تۇتۇش»، «نىشان»، «ئوق»... دېگەنگە ئوخشاش)، سېلىشتۇرۇش (ئىككىسى خىل ئۆگىنىش ئىستىلى)، جۈپلەشتۇرۇش (يەنى دۈيلىيەن: «تامدا ئۆسكەن قومۇشنىڭ بېشى ئېغىر، تۈۋى ئاجىز، يىلتىزى تېپىز بولىدۇ؛ تاغدا ئۆسكەن بامبۇكنىڭ ئۇچى ئۇچلۇق، پوستى قېلىن، ئىچى كاۋاك بولىدۇ»...)، تەكرارلاش («بۇنداق ئىستىلنى ئۆزۈڭگە قوللانساڭ، ئۆزۈڭگە زىيان يەتكۈزىسەن؛ كىشىنى تەرىپىلەشكە قوللانساڭ، باشقىلارغا زىيان يەتكۈزىسەن؛ ئىنقىلابقا يېتەكچىلىك قىلىشقا قوللانساڭ، ئىنقىلابقا زىيان يەتكۈزىسەن»...) قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلىپ ئاساسلارنى ئوبرازلىق، ئىسپاتلاشنى قايىل قىلارلىق ئىپادىلەپ، مەركىزىي نۇقتىنىزەرنى گەۋدىلەندۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

دەللەشنىڭ ئۇسۇللىرى هەققىدە

دەللەش دېگەن نېمە؟ دەللەشنىڭ قانداق ئۇسۇللىرى بار؟ چۈشەندۈرۈڭ. دەللەشنىڭ قانداق رولى بار؟

شەرھلەش (ئاساسلاش)، خاتا نۇقتىنىزەرگە رەددىيە بېرىش جەريانىدا قوللىنىلمىدىغان لوگىكىلىق ئۇسۇل دەلىللەش دېيىلىدۇ.

دەلىللەشنىڭ تۆۋەندىكىدەك ئۇسۇللىرى بار: (1) تىپىك مىساللار ئارقىلىق دەلىللەش ئۇسۇلى — بۇ خىل ئۇسۇلدا شۇ ماقالىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىنىزەرىنى يېتەرلىك ئاساسلار بىلەن گەۋدىلەندۇرىدىغان تىپىك مىساللار كەلتۈرۈلىدۇ. مەسىلەن، تاۋجۇنىڭ «يۇكسەك غايە» ئەسىرىدە تاريختا ئۆتكەن بىر بۆلۈك شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ غايىسى مىسال كەلتۈرۈلگەن. (2) پاكىت كۆرسىتىپ دەلىللەش ئۇسۇلى — بۇ خىل ئۇسۇلدا تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە، ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق توغرا نۇقتىسىنىزەر شەرھىلىنىدۇ ياكى خاتا نۇقتىسىنىزەرگە رەددىيە بېرىلىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈننىڭ «دوست دۆلەتلەر ئەجەبلەنمەكتە» توغرىسىدا، ئېنگېلسنىڭ «ماركسنىڭ قەبرىسى ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» قاتارلىق ماقالىلىرىدە مۇشۇ خىل ئۇسۇل قوللىنىلغان. (3) توغرا، ئىشەنچلىك ئىلمىي قائىدىلەردىن، ئەسەرلەردە داھىيلار، ئالىملار، مەشھۇر شەخسلەر... نىڭ ئەقلىيە سۆزلىرىدىن پايدىلىنىپ توغرا نۇقتىسىنەزەرنى شەرھلەش ياكى خاتا نۇقتىسىنەزەرگە رەددىيە بېرىش ئۇسۇلى. (4) سەۋەب — نەتىجە مۇناسىۋىتى بويىچە دەلىللەش ئۇسۇلى — بۇ خىل ئۇسۇلدا ئادەتتە سەۋەب ئارقىلىق نەتىجە ئىسپاتلىنىدۇ ياكى نەتىجە ئارقىلىق سەۋەب توغرىسىدا ياكى بىر خىل نەتىجە ئارقىلىق باشقا بىر خىل نەتىجە توغرىسىدا ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىلىدۇ. (5) ئىجابىي ۋە سەلبىي جەھەتتىن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق دەلىللەش ئۇسۇلى. بۇ مۇھاكىمە ماقالىلىرىدە ئەڭ كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۇسۇللارنىڭ بىرىدۇر. (6) تەمسىل كەلتۈرۈپ دەلىللەش ئۇسۇلى — بۇ خىل ئۇسۇل

دا ماقال - تەمسىللەر، ئەقلىيە سۆزلەردىن پايدىلىنىپ دەللىل لەش ئېلىپ بېرىلىدۇ.(7) بۆلەكلەرگە بۆلۈپ تەرتىپ بويىچە دەللىلەش ئۇسۇلى — بۇ خىل ئۇسۇلدا، تېيىزلىقتىن چوڭقۇر-لۇققا، سىرتىدىن ئىچكىرىسىگە ئۆتۈش ئاساسىدا قەدەممۇ قەدەم تەرتىپ بويىچە دەللىلەش ئېلىپ بېرىلىدۇ. (8) كۆچمە دەللىلەش (تەتۇر دەللىلەش) ئۇسۇلى — بۇ خىل ئۇسۇلدا سەلبىي(خاتا) نۇقتىنىزەردىن خاتا يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى ئارقىلىق توغرا نۇقتىنىزەر گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ. يەنى ئالدى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ خاتا ھۆكۈمنى توغرا دەپ تۇرۇپ، ئاندىن خاتا ھۆكۈمدىن بىمەنە (خاتا) يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ.

ئومۇمەن ئالغاندا بىر پارچە مۇھاكىمە ماقالىسىدە بۇ خىل ئۇسۇللارنىڭ ھەممىسى قوللىنىلىشمۇ ياكى بىرنەچچىسى قوللىنىلىشمۇ ۋە ياكى بىرى ئاساس، باشقىلىرى قوشۇمچە قىلىپ قوللىنىلىشمۇ مۇمكىن.

دەللىلەشنىڭ يۇقىرىقى ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىشنىڭ رولى شۇكى: (1) بىز بۇ خىل ئۇسۇللارنى توغرا ئىگىلىسەك ئوقۇغان مۇھاكىمە خاراكتېرلىك ماقالىلەرنى توغرا، ئەتراپلىق تەھلىل قىلالايمىز. شۇ ماقالىلەرنىڭ كومپوزىتسىيىسى (قۇرۇلمىسى) ۋە يېزىلىش جەھەتتىكى ماھارەتلىرىنى توغرا ئىگىلىيەلەيمىز. (2) يازغان مۇھاكىمە ماقالىلىرىمىزدە بۇ خىل ئۇسۇللارنى مۇۋاپىق قوللىنىش ئارقىلىق ئوي - پىكىرنى سىستېمىلىق، ئەتراپلىق، قايىل قىلارلىق، جەلپ قىلارلىق ھالدا ئوتتۇرىغا قويالايمىز.

قاراخانىلار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. قاراخانىلار دەۋرىدىكى ئەدەبىيات نېمەئۈچۈن «خاقا-نىيە ئەدەبىياتى» دەپ ئاتالغان؟ قاراخانىلار دەۋرىدىكى

شەھەر مەدەنىيىتى ۋە «ئۇيغۇر ئىسلام مەدەنىيىتى» قانداق بارلىققا كەلگەن؟ شۇ دەۋردە قانداق ئىلىملەر راۋاجلانغان؟ ئۇنىڭ ۋەكىللىرى كىملەر؟ 2. قاراخانىلار دەۋرىدىكى مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات نېمە ئۈچۈن «قەشقەرىيە دەۋرى» دەپ ئاتالغان؟ بۇ دەۋردە قانداق تىل قوللىنىلغان؟ 3. قاراخانىلار دەۋرىدىكى ئەدەبىيات نەچچە خىل ئاملدىن تەركىب تاپقان؟

1. قاراخانىلار خانلىقى X ئەسىردىن XIII ئەسىرگىچە شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا دەۋر سۈرگەن تۈنجى تۈرك ئۇيغۇر ئىسلام خانلىقى (ئەسكەرتىش: بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «X ئەسىر» قاراخانىلار خانلىقىنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتىغا ئەمەس، بەلكى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنكى دەۋرىگە قارىتىلغان) بولۇپ، ئۇيغۇرلار تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ. بۇ خانلىق ئەدەبىيات تارىخىدىمۇ يېڭى دەۋرنى، يەنى ئۇيغۇر ئىسلام ئەدەبىياتى دەۋرىنى ئاچقانلىقى ئۈچۈن، بۇ دەۋر ئەدەبىياتى شۇ خاندانلىق نامى بىلەن «قاراخانىلار ئەدەبىياتى» ياكى «خاقانىيە ئەدەبىياتى» دەپ ئاتالغان.

قاراخانىلار خانلىقى قۇرۇلۇشى بىلەن بۇ خانلىق دائىرىسىدە ياشىغۇچى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇشىدا تۈپ ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىدۇ. تارقاق ۋە كۆچمەن قەبىلىلەر بارا - بارا شەھەر ۋە يېزا - قىشلاقلاردا ئولتۇراقلىشىپ، بۇ يەردە ياشىغۇچى يەرلىك خەلقلەر بىلەن بىرلىكتە دېھقانچىلىق، قول سانائىتىنى گۈللەندۈرىدۇ. شەھەرلەر بىلەن بولغان سودا ئالاقە كۈچىيىدۇ، شەھەرنى مەركەز قىلغان فېئودالىق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر راۋاجلىنىشقا باشلايدۇ ۋە بۇنداق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە ماس ھالدا شەھەر مەدەنىيىتى بارلىققا كېلىدۇ.

ئۇلارنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا ئۆزگىرىش ياسايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىگىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئۇچرايدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ بىر يېڭى تارىخىي دەۋردە ئۇيغۇرلارنىڭ يېڭىچە بىر مەدەنىيىتى، يەنى «ئۇيغۇر ئىسلام مەدەنىيىتى» بارلىققا كېلىدۇ، شۇنداقلا قەشقەر بىر مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلىنىدۇ. پەلسەپە، لوگىكا، ئاستىرونومىيە، ماتېماتىكا، تېبابەتچىلىك ساھەسىدىمۇ ئۇلۇغ ئەتىجىلەر قولغا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەشھۇر ئالىملار يېتىشىپ چىقىدۇ. فارابى، مەھمۇد قەشقەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاتارلىق كىشىلەر شۇ دەۋردىكى مەدەنىيەتنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدۇر.

2. XI ئەسىرنىڭ بېشىدىن باشلاپ قاراخانىلار دەۋرىنىڭ خانلىرى پەن ـ مەدەنىيەتكە ئېتىبار بەرگەن. بولۇپمۇ مەسچىت، قەلئە، شەھەر قۇرۇلۇشىغا، مەدرىسەلەرنى تەشكىل قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ دەۋردىكى مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلانغان قەشقەردە بۇنداق پائالىيەتلەر ناھايىتى كۆچلۈك بولغان. ساراي ئەتراپىغا شائىرلار، ئالىملارنى توپلاپ ئىلىم ـ پەن تەھسىل قىلدۇرۇش، دىداكتىكا (پەند ـ نەسىھەت) يازدۇرۇش ئىشلىرى ئەۋج ئالغان. شۇنداق بولغانلىقتىن ئۇيغۇر پەن ـ مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىدا ناھايىتى زور بىر يۈكسىلىش بارلىققا كېلىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدە بىر «قەشقەرىيە دەۋرى»نى تەشكىل قىلغان ۋە يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

بۇ دەۋر ئەدەبىي تىلى قەدىمكى ئورخۇن ئەدەبىي تىلىدىن ئانچە كۆپ پەرقلەنمەيدۇ. ئەرەب، پارس تىلىنىڭ تەسىرىگە تېخى دېيەرلىك ئۇچرىمىغان ساپ ۋە نەپىس بىر تۈر-

كېي تىل ئىدى. بۇ تىلنى مەھمۇد قەشقەرى «خاقانىيە تىلى»، ئەھمەد يۈكنەكى «قەشقەر تىلى» دەپ ئاتىغان.

3. بۇ دەۋردە يېڭى بىر گۇللىنىشكە ئېرىشكەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۆزىدە بىر تارىخىي جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ داۋامى ۋە يېڭى بىر دەۋردەكى تەرەققىياتى بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. شۇڭا بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى، ئىسلام دىنى ۋە پەلسەپىسىنىڭ رامكىسى ھەم مەلۇم دەرىجىدىكى ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ ئىجابىي تەسىرىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل ئامىلدىن تەركىب تاپقان دېيىشكە بولىدۇ.

بۇ دەۋردىكى يازما ئەدەبىياتنىڭ خاراكتېرى ئاساسەن، دىداكتىك ئەدەبىياتتىن ئىبارەت.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ھاياتى ـ پائالىيىتى ھەققىدە

1. مەھمۇد قەشقەرى كىم؟ ئۇنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالىنى سۆزلەڭ. 2. مەھمۇد قەشقەرى ياشىغان دەۋر قانداق دەۋر ئىدى؟ ئۇنىڭ ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىلىشىدە شۇ ۋاقىتتىكى دەۋر شارائىتى، ئائىلىسى ۋە ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى قانداق رول ئوينىغان؟

1. مەھمۇد بىننى ھۈسەيىن قەشقەرى XI ئەسىردە ياشاپ، ئىلمىي ئەمگەكلەر بىلەن شۇغۇللانغان مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، جاھان تۈركولوگىيە ئىلمىنىڭ ۋە سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئاساسچىسىدۇر. ئۇ تەخمىنەن 1028 ـ يىللىرى ئەتراپىدا قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەر شەھرىگە تەۋە ئوپال يېزىسىنىڭ ئازىخ كەنتىدە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن.

مەھمۇد قەشقەرى باشلانغۇچ مەلۇماتىنى ئالىدە ۋە ئوپال‌ئازىختا ئالغان، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەلۇماتنى قەشقەردىكى شەيخ ئىمام زاھىد ھۈسەيىن ئىبنى خەلەف كاشغەرى مۇددەرىسلىك قىلغان «مەدرىسەئىي ھامىدىيە»دە ۋە شۇ چاغلاردا پۈتۈن شەرق دۇنياسىغا مەشھۇر بولغان «مەدرىسەئىي ساچىيە» دە ئالغان. بۇ ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئىسلام ئەقىدىلىرىنى ئۆگىنىپلا قالماي، بەلكى تۈرك تىلى ۋە تۈرك تىلى گرامماتىكىسىنى، ئىلمىي مەنتىقە (لوگىكا)، تارىخ، جۇغراپىيە، ئىلمىي نۇجۇم (ئاستىرونومىيە)، تېبابەتچىلىك قاتارلىق ئىلىملەرنى ئىگىلىگەن. ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرى نۇرغۇن ئىلىملەرنى ئۆگىنىش بىلەن بىللە ئەرەب، پارس تىللىرىنىمۇ پۇختا ئۆگەنگەن. ئۇ يەنە شۇ چاغدا ئومۇمىي ئادەت ۋە مەجبۇرىيەت ھېسابلانغان ئات مىنىش، ئوقيا ئېتىش، نەيزىۋازلىق قاتارلىق جەڭ ماھارەتلىرىنى ئۆگىنىپ، چېۋەر چەۋەندەز ۋە ئۇستا مەرگەنلەردىن بولۇپ يېتىشكەن.

ئالىمنىڭ ئاتىسى ھۈسەيىن ئىبنى مۇھەممەد 1058 - يىلى ئوردىدا يۇز بەرگەن بىر قېتىملىق قىرغىنچىلىقتا قازا تاپقان، بەختكە يارىشا ئالىم بۇ قىرغىنچىلىق ئېچىدە ئامان قالغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئالىم 1058 — 1059 - يىللىرى ئەتراپىدا ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ، تۈركىي خەلقلەر ياشاۋاتقان نۇرغۇنلىغان شەھەرلەرنى، يېزا - قىشلاقلارنى، بىپايان يايلاق ۋە دالا - قىرلارنى ئارىلاپ 15 يىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋە تۈرك، تۈركمەن، ئوغۇز، چىگىل، ياسمىل، ياغما، قىرغىز قاتارلىق تۈركىي قەبىلىلەرنىڭ تىلى ۋە ئۇنىڭ پەرقلىرىنى، ئېتنوگرافىيىسى (كېلىپ چىقىش مەنبەسى)نى، تارىخىنى، جۇغراپىيىۋى جايلىشىشىنى، مەدەنىيىتىنى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈپ چىقىپ، ئۆزى يازماقچى بولغان «تۈركىي تىللار دىۋانى» قامۇسى ئۈچۈن ماتېرىيال توپلىغان. 1072 -

پەسىنىڭ پايتەختى باغداتقا بېرىپ، 1074 - يىلىغىچە «دىۋان» نىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى پۈتكۈزۈپ چىققان. 1074 - يىلىدىن 1076 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئەسىرىنى قايتا تەكشۈرۈپ، نۇزىتىپ، تولۇقلاپ تۈگەتكەندىن كېيىن، ئابباسىلار خەلىپىلىكىنىڭ 27 - خەلىپىسى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا بىننى مۇھەممەدىل مۇقەددەس بىئەمۇرۇللاغا تەقدىم قىلغان.

ئالىم 1118 - يىللىرى ئەتراپىدا 89 يېشىدا باغداتتىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا ماكانى ئوپالغا ئورۇنلاشقان. ئۇ ئوپالغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، «مەدرىسەئىسى مەھمۇدىيە» دەپ ئاتالغان بىر مەدرىسە بىنا قىلىپ، ئۇنىڭدا سەككىز يىل مۇددەرىسلىك قىلغان ۋە ھەرقايسى تەرەپلەردىن ئالاھىدە مەلۇماتلىق نۇرغۇن شاگىرتلارنى، ئىز باسارلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن. شۇڭا كىشىلەر ئۇنى «ئۇلىمگە ھۆددىگەر پىرىم»، «ئۇلىم ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ پىرى» دەپ ئاتىغان. 1126 - يىلى ئەتراپىدا 97 يېشىدا ئوپال يېزىسىدا ۋاپات بولغان.

2. مەھمۇد قەشقەرى ياشىغان ئىجتىمائىي شارائىتتىن قارىغاندا، بۇ دەۋر قاراخانىلار تەۋەلىكىدە ئىلىم - مەرىپەت يۈكسەلگەن دەۋر بولۇپ، ئالىمنىڭ بوۋىسى مۇھەممەد بىن يۈسۈپ ۋە بولۇپمۇ ئۇنىڭدىن كېيىنكى ھەسەن بىن سۇلايمان قاتارلىقلار قاراخانىلار ھاكىمىيىتىدە ئىلىم - مەرىپەتنىڭ ھامىيسى بولغان شەخسلەر ئىدى. بۇنداق شەرت - شارائىت مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئىلىم ھاسىل قىلىشى ئۈچۈن تولۇق ئىمكانىيەت بەرگەنىدى.

ئائىلىۋى ھاياتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئالىمنىڭ ئانا تەرەپ بوۋىسى خوجا سەيىپىدىن ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولۇپ، ئۇزىنىڭ

بىردىنبىر پەرزەنتى بۇبى رابىيەنى كىچىكىدىن تارتىپلا ئەخلاقلىق،ئوقۇمۇشلۇق قىلىپ تەربىيىلىگەچكە، ئۆز زامانىسىغانىسى بەتەن ئالىي مەلۇماتلىق، زېرەك ئايال بولۇپ يېتىشكەن بۇبى رابىيە ئوغلى مەھمۇدنى كىچىكىدىن ئەتراپلىق ماھارەتكە ئىگە قىلىپ تەربىيىلەشكە تىرىشقان. ئالىمنىڭ ئاتىسى ھۈسەيىن ئىبنى مۇھەممەد قاراخانىلارنىڭ خان جەمەتىدىن بولۇپ، ئۆز ھاياتىدا ئاتسىنىڭ ئورنىغا باراسخانغا① ھاكىم بولغان مەرھۇم پەتپەرۋەر كىشى ئىدى. مۇنداق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن مەھمۇد كىچىكىدىن ھەم قەلەم، ھەم ئەلەم تەربىيىسىنى ئالغانىدى. لېكىن ئۇ بىر سەركەردە (قوماندان) بولۇش ئارزۇسىدىكىدە بولماي، بەلكى ئىلىم ئۆگىنىش ئارزۇسىدىكىدە بولغان. شۇڭا ئۇ كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپلا ئۆگىنىشكە تىرىشقان، پۈتۈن ئەقىل - پاراسىتىنى ئىلىم ئىگىلەشكە سەرپ قىلغان. ئىلىم - پەنگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغان. كېچە - كۈندۈز ھارماي - تالماي تىرىشىپ ئۆگەنگەن ۋە ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى مانا مۇشۇنداق ئۆلمەس ئىلىمنى ئىشقا ئاتىغان. ئالىمنىڭ ئون نەچچە يىل قىر - سەھرالارنى كېزىپ، جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ تەتقىق قىلىش روھى، «دىۋان» دا مىسال كەلتۈرۈلگەن خەلق قوشاقلىرى بىلەن خەلق ماقال - تەمسىللىرى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. گۈزەل ئىنسانىي خىسلىتى ۋە ئەخلاق - پەزىلىتى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ، بولۇپمۇ ئانىسى بۇبى رابىيەدىن سىڭگەن تەربىيىنىڭ نەتىجىسى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە تېخىمۇ مۇھىمراقى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىلىم - پەنگە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلاپ، جاسارەت بىلەن تىرىشىپ ئۆگەنگەنلىكى ۋە جاپالىق ئەمگەك قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

---

① باراسخان — قاراخانىلارنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدىن بىرى، ئىسسىق كۆلنىڭ بويىغا جايلاشقان قەدىمىي شەھەر بولۇپ، ھازىر خارابىسى بار.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» ۋە ئۇنىڭدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن «پەند - نەسىھەتلەر» ھەققىدە

1. «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئەسىرى قاچان، قەيەرلەردە نەشر قىلىنىپ ساقلانغان؟ 2. «دىۋان» قانداق زۆرۈرىيەت ۋە مەقسەت بىلەن يېزىلغان؟ 3. «دىۋان»نىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ 4. «دىۋان» دىكى ئەدەبىي پارچىلار ئاساسەن نەچچە قىسىمدىن تۈزۈلگەن؟ 5. نېمە ئۈچۈن «تۈركىي تىللار دىۋانى» يالغۇز ئۇيغۇر خەلقىنىڭلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن تۈركىي خەلقلەرگە ئورتاق بولغان ئۇلۇغ ئەسەر ۋە جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىگە قوشۇلغان ئۆلمەس بىر تۆھپە دەيمىز؟ 6. «پەند - نەسىھەتلەر» دە قانداق مەزمۇن ئىپادىلەنگەن؟

1. مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى بىر رەنچى نۇسخىسىنى باغداتتا تۇرغان مەزگىللىرى ئىچىدە 1072—1074 - يىللىرى يېزىپ پۈتتۈرگەن. 1074 - يىلىدىن 1076-يىلىغىچە «دىۋان»نى قايتا تەكشۈرۈپ، تۈزىتىپ، تولۇقلاپ تۈگەتكەندىن كېيىن ئابباسىلار خەلىپىلىكىنىڭ 27 - خەلىپىسى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا بىننى مۇھەممەدىل مۇقەددەس بىئەمرۇللاغا تەقدىم قىلغان.

بۇ ئەسەرنىڭ 1266 - يىلى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبۇلفەتى دېگەن كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن قولياز-ما نۇسخىسى ھازىرغىچە تۈركىيىنىڭ ئىستامبۇل مىللىي كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىپ كەلمەكتە. بۇ ئەسەرنى 1917 — 1919 - يىللىرى تۈركىيىلىك كىلسلى رىفئەت ئۈچ تۇم قىلىپ نەشر قىلغان. «دىۋان» نىڭ تۈركچە تەرجىمىسى 1939 — 1941 -

يىللىرى بەسىم ئاتالاي تەرىپىدىن ئىستامبۇلدا، ئۆزبېكچە تەرجىمىسى 1960 — 1963 - يىللىرى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان. «دىۋان» يەنە نېمىسچە قاتارلىق بىرنەچچە تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنماقتا. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇسخىسى 1981 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

2. مەھمۇد قەشقەرى ياشانغان مەزگىللەردە ياشىغان باغدات شەھىرى ئەرەبلەر بىلەن تۇركىي خەلقلەرنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي ۋە مەدەنىي جەھەتلەردە ئۆزئارا ئۆچرىشىش ۋە تەسىر كۆرسىتىشىشىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقانىدى. شۇڭلاشقا تۇركىي تىل مەھمۇد قەشقەرى ئۆزى ئېيتقاندەك «ئەرەب تىلى بىلەن بەيگە چۈشكەن» ۋە ئورنى كۆتۈرۈلگەنىدى. شۇڭا ئەرەب تىلىدا سۆزلىشىدىغانلارنىڭ تۇركىي تىلنى ئۆگىنىشكە ئېھتىياجى چۈشكەن، تىل جەھەتتىن ئۆزئارا چۈشەنچە ھاسىل قىلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغان. مەھمۇد قەشقەرى ئەنە شۇ زۆرۈرىيەت بىلەن، بولۇپمۇ تۇركىي (ئۇيغۇر) تىلىنىڭ بايلىقىنى نامايان قىلىش مەقسىتى بىلەن تۇركىي تىللارنىڭ بۇ زور قامۇسىنى يېزىپ چىققان.

3. «تۇركىي تىللار دىۋانى» شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغۇچى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۇركىي قەبىلىلەر تىللىرىنىڭ چوڭ قامۇسى. ئۇ ئىنتايىن كەڭ ساھەنى(مەزمۇننى) ئۆزئىچىگە ئالغان. ①«دىۋان» دا قەدىمكى تۇركىي قەبىلىلەر ئىشلىتىپ كەلگەن ھەممە سۆزلۈكلەر دېگۈدەك گراماتىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن كەڭ ۋە ئىلمىي ئاساستا شەرھىلەپ بېرىلگەنىدىن باشقا، قەدىمكى ماقال - تەمسىل، ھېكمەتلىك سۆزلەر ۋە شېئىر - قوشاقلاردىن نۇرغۇن مىسالار كەلتۈرۈلگەن؛ ② «دىۋان» دا ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇيغۇر ۋە باشقا تۇركىي خەلقلەرنىڭ قەدىمكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرى، ئىجتىمائىي ھاياتى، ئېتە-

③ ئۇنىڭدا يەنە ئاستارونومىيە، جۇغراپىيە، ئادەم ئەزالىرى، يېمەك-ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، ھەرخىل سايمانلار، ھايۋانات - ھاشاراتلار، دەل - دەرەخلەر، ئوت - چۆپلەر، مەدەن تاشلار قاتارلىق نەرسە - كېرەكلەرنىڭ ئىسملىرى، تارىخىي ئەھمىيەتلىك پاكىتلار ھەم تۈركىي تىللاردا ھەربىر - ھالەتنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر ۋە باشقا ھەرخىل سۆز تۈركۈملىرى قالدۇرۇلماي بېرىلگەن؛ ④ تېررىتورىيىلەرنىڭ ئۆزگىرىشى، خەلقلەرنىڭ كۆچۈشى، دەريا سىستېمىلىرى، تاغ تىزمىلىرى، ئۆتكەللەرنىڭ ھالىتى، مەركىزىي شەھەرلەرنىڭ ئورنى، يوللار-نىڭ يىراق - يېقىنلىقى، ھەتتا جايلارنىڭ مەنزىرىسى ۋە كىشىلەرنىڭ ئادەتلىرى، مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر ۋە باشقىلار بېرىلگەن. قىسقىسى، ئاپتور كۆرگەن ۋە تەكشۈرگەنلىكى نەرسە-لەرنىڭ ھەممىسى توپلىنىپ ئەسلى بويىچە مۇناسىۋەتلىك ئورۇن-لاردا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن. ئاپتور ئۆزىنىڭ چوڭقۇر ۋە كەڭ بىلىمگە ئاساسەن دۇئانىنى ناھايىتى سىستېمىلىق، رەتلىك ۋە چۈشىنىشلىك ھالدا ئورۇنلاشتۇرغان.

ئومۇمەن ئالغاندا «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۆز دەۋرىنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا ۋە تىلشۇناسلىق تارىخىدا مىسلىسز زور نە-مۇنە بولۇپلا قالماي، بۈگۈنكى ئىلىم دۇنياسىدىمۇ غايەت زور مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەر بولۇپ تونۇلماقتا. چۈنكى ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرى بىلەن تىلشۇناسلىقنىڭ تۇنجى ئۇستازى ۋە تۈركولوگىيە پېنىگە ئاساس سالغۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جاھان تۈركولوگلىرى، تارىخچى-لىرى، ئەدەبىياتشۇناسلىرى مەھمۇد قەشقەرىگە ئۇستاز سۈپىتىدە چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن قاراپ بىرمۇنچە جەھەتلەردە ئۇنىڭ كىتابىغا ئاساسلانماقتا. بولۇپمۇ بۇ ئەسەر قەدىمكى تۈركىي تىللىرىنى بارلىق گرامماتىكىلىق قائىدىلىرى بىلەن تەتقىق

خەلقلەرنىڭ ئېتنوگرافىيىلىك ۋە جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىشتا بىزنى قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

بۇ ماتېرىياللارنىڭ شەخسەن ئاپتور تەرىپىدىن ئۇزۇن يىللىق ئەمەلىي تەكشۈرۈش ۋە كۆزىتىشلەر نەتىجىسىدە توپلانغانلىقى تېخىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

4. دىۋاندىكى ئەدەبىي پارچىلار ئاساسەن ئىككى قىسىمدىن يەنى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىدىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تۈزۈلگەن. يەنى ئۇلۇغ ئالىم ئۆز كىتابىدا قەدىمكى دەۋر ۋە ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ، شۇنىڭدەك ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ نۇرغۇنلىغان شېئىر - قوشاقلىرى ۋە ناھايىتى كۆپلىگەن ماقال - تەمسىللىرىنى كىرگۈزگەن. بۇ شېئىر - قوشاقلاردا ئەمگەكچى خەلقنىڭ كۆرىشى، ھاياتى ۋە بىرمۇنچە پەلسەپىۋى ھېكمەتلىك پىكىرلىرى ئىپادە قىلىنغان؛ تەبىئەت مەنزىرىلىرىنىڭ گۈزەللىكى تەسۋىرلەنگەن. ماقال - تەمسىللەردە ناھايىتى ئىخچام، ئامما باب سۆزلەر ئارقىلىق ئەينى زامانىدا شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا ياشىغان تۈركىي تىللاردا سۆزلىشىدىغان ھەرقايسى مىللەت خەلقلىرىنىڭ تەجرىبىلىرى، ئەقىل - پاراسىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، كۆپىنچە چوڭقۇر مەزمۇنلۇق خىتاب ۋە ۋەز - نەسىھەتلەردىن ئىبارەت. «دىۋان» نىڭ بۇ جەھەتتىكى مەزمۇنىدىن ئۇنىڭ ئوتتۇرا ۋە قەدىمكى دەۋرلەردىكى تۈركىي تىللارنىڭ ئىنتايىن ياخشى قامۇسى ئىكەنلىكىنى روشەن كۆرەلەيمىز.

5. «تۈركىي تىللار دىۋانى» شۇ دەۋرنىڭ تىلى ۋە تارىخى توغرىسىدىكى قامۇس بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭمۇ ئىخچام ئانتولوگىيىسىدۇر. شەرقىي ياۋروپادىن تاكى يىراق شەرققىچە، ياۋروپا - ئاسىيانىڭ شىمالى،

ئورۇنلاشقان بارلىق تۈركىي مىللەتلەر بۇنىڭدىن توققۇز ئەسىر ئاۋۋال ياشىغان ئۇلۇغ ئالىم بىلەن پەخىرلىنىدۇ، چۈنكى تۈركىي تىل بىلەن سۆزلىشىدىغان ھەرقانداق مىللەت ئۆزىنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات تارىخىنىڭ ئوتتۇرا زامان قىسمىنى بۇ ئۇلۇغ ئالىمنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن سۆز ئاچماي ئۆتەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇنىڭدا بۇنىڭدىن توققۇز ئەسىر بۇرۇنقى تۈركىي خەلقلەرنىڭ تىلى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، يازما ئەدەبىياتى ۋە ئېتنوگرافىيىسى پۈتۈن دۇنياغا تونۇشتۇرۇلغان. گەرچە «تۈركىي تىللار دىۋانى» مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى تەرىپىدىن يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا بارلىق تۈركىي خەلقلەر تىلى، تارىخى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، يازما ئەدەبىياتى ۋە ئېتنوگرافىيىسىگە ئائىت قىممەتلىك مەلۇماتلار بىرىلگەنلىكتىن، ئۇ يالغۇز ئۇيغۇر خەلقىگىلا ئەمەس بولغاچقا ئۆلمەس ئەسەر بولۇپلا قالماي، بەلكى پۈتۈن تۈركىي خەلقلەر ۋە مىللەتلەرگە ئورتاق بولغان ئەڭ مەشھۇر ئەسەردۇر. بۇنداق ئورتاقلىق ئۇنىڭ قىممىتىنى تېخىمۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ. شۇڭا بىز بۇ قىممەتلىك ئەسەرنى ئۆگەنگىنىمىزدە ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى تەرىپىدىن يېزىلغانلىقىدىن ئىبارەت خاسلىقىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئاساسىدا، ئۇنىڭ پۈتۈن تۈركىي مىللەتلەرگە ئورتاق بولغان قىممەتلىك بىر بايلىق، قىممەتلىك بىر تارىخىي ئىلمىي ئەسەر ئىكەنلىكىنى، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىگە قوشۇلغان ئۆلمەس زور تۆھپە ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان چۈشىنىشىمىز لازىم.

6. «پەند ـ نەسىھەتلەر»نىڭ 1 ـ، 8 ـ، 9 ـ كۇپلېتلىرى قوشاق شەكلىدە، باشقا پارچىلار مەسنەۋى شېئىر شەكلىدە يېزىلغان. بۇ شېئىر ـ قوشاقلار دىۋانىنىڭ ھەرقايسى بابلىرىدا مۇناسىپ ئورۇنلاردا مىسال ئېلىنغان جايلاردىن

پەند - نەسىھەت خاراكتېرىدىكى بۇ شېئىر - قوشاقلار- دا ئەۋلادلارغا، ئۆتكەن ئۇلۇغلارنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سېلىپ، ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك بۇيۇك ئالىم بولۇپ، ئەل ئارىسىغا ئىلىم - مەرىپەت نۇرى تارقىتىش، بىلىم ئىگىلىرىنى ھۆرمەت- لەش، سۆزىنى ئائلاپ، پەزىلىتىنى ئۆزلەشتۈرۈش، ئىلىم - ھېك- مەت ئىزدەش، مەغرۇرلۇق، ماختانچاقلىقتىن ساقلىنىش، مال - دۇنيانى ئەمەس بىلىمنى دوست تۇتۇش، ئائىلىدە ۋە جەمئىيەت- تىكى كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ئىناق ئۆتۈش، يىراقنى ئويلاش، ھەر ئىشقا ئۆز يولى بويىچە مۇئامىلە قىلىش، ھادىسىگە قاراپ ئالدانماسلىق، خىيالىنى رېئاللىق دەپ بىل- مەسلىك، تاشقى جەھەتتىلا گۈزەل بولۇپ قالماي بەلكى ئىچكى ماھىيەت، قەلب جەھەتتىنمۇ گۈزەل ۋە پەزىلەتلىك بولۇش، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ نامىنى تەمەنناسىز، داۋراڭسىز ھالدا ۋە كۆز - كۆز قىلمىغان ئاساستا ئەل ئارىسىغا تارىتىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلغان.

بۇ شېئىر - قوشاقلارنىڭ تۈزۈلۈشى ئىخچام، مەزمۇنى چوڭقۇر بولۇپ، مۇنداقلا قارىماققا «توخۇ»، «قىرغاۋۇل»، «تون»، «ئاش»، «شۇرمەل»، «مەرۋايىت» ھەققىدە سۆزلىنىۋاتقاندەك قىلىنسىمۇ ئەمەلىيەتتە يۈكسەك بەدىئىيلىككە ئىگە قىلىنغان بۇ مەجازى ۋاستىلەر ئارقىلىق چوڭقۇر مەزمۇنلۇق پەلسە- پەۋى پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقال- غان نەمۇنىلەردىن مىسال ئېلىنغان بۇ پارچىلار ئارقىلىق بىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئىدىئولوگىيىسى، پەزىلىتى ۋە بەدىئىي سەۋىيىسىنى چۈشىنەلەيمىز.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە ھەققىدە

1. يۇسۇپ خاس ھاجىپ كىم؟ ئۇنىڭ تەرجىمھالىنى سۆزلەڭ. 2. «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ بىزگىچە قانچە خىل قول يازمىسى يېتىپ كەلگەن؟ ئۇلار قايسىلار؟ 3. «قۇتادغۇبىلىك» ئەسىرىنىڭ ئۇلۇغ ۋە خاسىيەتلىكلىكى نەدە؟ نېمە ئۈچۈن كىتاب شۇنچىلىك شۆھرەت قازانغان؟ 4. «قۇتادغۇبىلىك» ئەسىرىنىڭ تارىخىي قىممىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ 5. «قۇتادغۇبىلىك» ئەسىرىنىڭ بەدىئىي قىممىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ 6. داستاندىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچىنىڭ مەزمۇنى نېمە؟ ئۇنى ئۆگىنىشنىڭ قانداق رېئال ئەھمىيىتى بار؟

1. يۇسۇپ خاس ھاجىپ — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ XI ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىرى، مەشھۇر پەيلاسوپى، ئالىمى، ئۆز دەۋرىنىڭ سىياسىي — ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئىنتايىن چوڭ رول ئوينىغان داڭلىق جامائەت ئەربابىدۇر.

ئۇ تەخمىنەن 1018 — 1019 - يىللىرى قاراخانىلار-نىڭ پايتەختىلىرىدىن بىرى بولغان بالاساغۇن شەھىرىدە تۇغۇلغان ۋە قەشقەردە ياشاپ ئىلىم تەھسىل قىلغان ھەم ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. 1069 — 1070 - يىللىرى 18 ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىپ، قاراخانىلار مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىدىكى مۆجىزىلەرنىڭ بىرى بولغان نادىر ئەسەر — «قۇتادغۇبىلىك» (بەخت - سائادەت كەلتۈرگۈچى بىلىم)نى يېزىپ، شۇ دەۋر-دىكى قاراخانىلار پادىشاھى بۇغرا قاراخان ئەبۇ ئەلى ھەسەن بىننى سۇلايمانغا تەقدىم قىلغان ۋە بۇ خىزمىتى ئۈچۈن ئوردا ۋەزىرى ھېسابىدىكى خاس ھاجىپلىق ئۇنۋانىنى ئالغان.

ده ئېنىق مەلۇمات يوق. ئۇنىڭ قەبرىسى ھازىرمۇ قەشقەر شەھىرىدە ساقلىنىپ، قوغدىلىنىپ كېلىنىۋاتىدۇ.

2. «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ بىزگىچە ئۇچ خىل قولىيازما نۇسخىسى يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ بىرى: قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن 1439 - يىلى ھىراتتا كۆچۈرۈلۈپ كېيىنكى نەسىل تۈركولوگلار تەرىپىدىن ۋېنا‌غا ئېلىپ كېتىلگەن ھىرات ياكى ۋېنا نۇسخىسى. ئىككىنچىسى، XIV ئەسىرنىڭ بىرىنچىيېرىمىدا ئەرەب يېزىقى بىلەن كۆچۈرۈلگەن، ھازىر قاھىرەدە ساقلىنىۋاتقان مىسىر ياكى قاھىرە نۇسخىسى، ئۈچىنچىسى، XII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆزبېكىستان پەرغانە ئوبلاستىنىڭ نەمەنگان شەھىرىدە ئەرەب يېزىقى بىلەن كۆچۈرۈلگەن، ھازىر ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى قارىمىقىدا ساقلىنىۋاتقان، ئەڭ قەدىمىي ۋە تولۇق نۇسخا — نەمەنگان ياكى پەرغانە نۇسخىسىدۇر.

3. «قۇتادغۇبىلىك» ئۆز زامانىسىدا دۆلەت باشقۇرۇشىنىڭ ئوبدان قوللانمىسى سۈپىتىدە شۆھرەت قازىنىپ داڭق چىقارغان، شۇڭا بۇ ئەسەر قايسى پادىشاھ ۋە قايسى ئەلگە يېتىپ بارسا، ئۇنىڭ خاسىيەتلىكلىكى ۋە گۈزەللىكى تۇپەيلىدىن شۇ ئەلنىڭ ھاكىم ۋە ئالىملىرى قوبۇل قىلىپ ئالاھىدە نامىلارنى بېرگەن. چىنلىقلار «ئەدەبىۇل مۇلۇك» (دۆلەت باشقۇرۇش قائىدىلىرى)، ماچىنلىقلار «ئاينۇل مەملىكە» (مەملىكەت باشقۇرۇش ئەينىكى)، شەرق مەملىكەتلىرىدە «زىننەتۇل ئۇمرا» (ئەمىرلەر زىننىتى)، ئىرانلىقلار «شاھنامەئىي تۈرك» (تۈركلەر شاھنامىسى) ۋە بەزىلەر «پەندنامەئىي تۈرك» (تۈركلەر نەسىھەتنامىسى) دېگەن نامىلار بىلەن بايان قىلىدۇ. بۇغراخان بۇ كىتاب ئۈچۈن ئاپتورغا «خاس ھاجىپ» (ئالاھىدە مۇشاۋۇر — ۋەزىر) دېگەن نامنى

چۇشەندۇرىدىغان بىر پاكىت.

«قۇتادغۇبىلىك» نىڭ بۇنچىلىك شۆھرەت قازىنىشى سەۋەبسىز ئەمەس، چۈنكى بۇ ئەسەردە: ① ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن ئەڭ ئىلغار دۆلەت باشقۇرۇش ئۇسۇلى ۋە ئەڭ ئىلغار ئىدىيىلەر جەملەنگەن بولۇپ، دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ۋەكىللىك خاھىشلىرى ئىلگىرى سۈرۈلگەن؛ ② ئاپتور ئۇلۇغ ئەدەب سۆيۈتىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇلۇغ بىر پەيلاسوپ ۋە ئالىم سۈپىتىدە دۇنيا ۋە ئىنسانىيەت ھەققىدە، دۆلەت ۋە جەمئىيەت، ئەخلاقىي پەزىلەت "ھەمدە ئىلىم - مەرىپەت ھەققىدە ئاجايىپ قىممەتلىك پىكىرلەرنى بايان قىلغان؛ ③ ياخشى خىسلەت، ئار - نومۇس، ئادالەتنى ئىنسانلار ئۈچۈن پايدىلىق؛ تەييارتاپلىق، يالغانچىلىق، خەسىسلىكنى زىيانلىق دەپ ھېسابلاپ شۇ ئاساستا ئاپتور ئادالەت، بەخت - ساائادەت، ئەقىل - ئىدراك ۋە قانائەتتىن ئىبارەت تۆت سىمۋولنى دۆلەت باشقۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان خىسلەت سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويغان.

4. «قۇتادغۇبىلىك» 82 باب (ئەسكەرتىش: بۇ داستانىنىڭ 1984 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان نۇسخىسىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىدا بۇ داستان كىيىن قوشۇلغان نەسرىي ۋە نەزمىي مۇقەددىمىلەرنىڭ سىرتىدا 85 بابقا بۆلۈنگەنلىكى، بۇ 85 بابقا ئاخىرىدىكى ئۇچ پارچە شېئىرنى (خاتىمىنى) قوشقاندا 6645 بەيىت، 13290 مىسرادىن تەركىب تاپقانلىقى سۆزلەنگەن)، 6644 بەيىت (13288 مىسرا) تىن تەركىب تاپقان چوڭ ھەجىمدىكى دىداكتىك داستان بولۇپ، باشتىن - ئاخىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مەسنەۋى شېئىر شەكلىدە، ئاروز ۋەزىنىنىڭ مۇتەقارىپ بەھرىدە يېزىلغان. ئۇنىڭدا نەسرىي ھەم نەزمىي يول بىلەن يېزىلغان ئىككى مۇقەددىمىدىن تاشقىرى، ياشلىق باھارىغا ئېچىنىش ھەم

ئەسەردە ئاپتور، ئاساسەن دۆلەت باشقۇرۇش يوللىرىنى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە ھەم ئەخلاقىي قاراشلىرىنى ئۆزىگە خاس بىر بەدىئىي ئۇسۇلدا يەنى سىمۋوللۇق ئوبرازلار ئارقىلىق كۆركەم ئەدەبىي تىل بىلەن بايان قىلىغان. ئەسەردە تاللۇۋلىنغان ئوبرازلار: پادىشاھ كۈنتۈغدى ــ ئادالەت ۋە قانۇنغا، ۋەزىر ئايتولدى ــ بەخت ــ سائادەتكە، ۋەزىرنىڭ ئوغلى ئۆگدۈلمىش ــ ئەقىل ــ ئىدراكقا، ۋەزىرنىڭ قېرىندىشى ئودغۇرمىش ــ قانائەتكە سىمۋول قىلىنغان بولۇپ، ئەسەردىكى ۋەقەلىك باشتىن ــ ئاخىر تۆت شەخس ئۆتتۈرىسىدىكى سوئال-جاۋاب ۋە مۇنازىرە بىلەن راۋاجلىنىپ بارىدۇ. ئەسەرنىڭ تاـ رىخىي قىممىتى شۇ يەردىكى: ئاپتور تۆت سىمۋوللۇق ئوبراز-لار ئوتتۇرىسىدىكى سوئال ــ جاۋابلار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پەلسە-پىۋى، ئىجتىمائىي، ئەخلاقىي قاراشلىرىنى بايان قىلىپ، ئەينى ۋاقىتتىكى پادىشاھ ۋە ئوردا خادىملىرىغا كۆپلىگەن پايدىلىق نەسىھەتلەرنى قىلىدۇ. مەزكۇر جەمئىيەتنى تەشكىل قىلغۇچى سىنىپ ۋە تەبىقىلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى ۋە رولى توغرىسىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزىدۇ. ئۇلارغا قانداق پوزىتسىيىدە ۋە قانداق ئالاقىدە بولۇش لازىملىقىنى سۆزلەيدۇ. شۇنداقلا ئوردا خادىملىرى ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ھەرقايىسىسىنىڭ بۇرچى ئۇستىدە ئالاھىدە توختىلىدۇ. ئاپتورنىڭ بۇ مۇلاھىزىلە-رىدىن بىز ئۇنىڭ دۇنيا قارىشى ئۇستىدىلا چۈشەنچىگە ئىگە بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئەينى زاماندىكى قاراخانىلارنىڭ دۆلەت تۈزۈلۈشى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى توغـ-رىسىدىمۇ قىممەتلىك ماتېرىيالغا ئېرىشەلەيمىز.

5. «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تا-رىخى ۋە ئۇيغۇر تىلى تارىخىدا تۇتقان ئورنى غايەت زور. ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا يۈكسەك بىر ئۇلۇگە: ① بۇ

كى تۇنجى قېتىملىق مۇنىسىنتال (ھەشىمەتلىكلىكى بىلەن كاتتا تەسىر قوزغىغان، مول مەزمۇنغا ئىگە) ئەسەر بولۇپ، بۇنىڭدا XI ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ پۈتۈن گۈزەللىكى ۋە بەدىئىي ماھارەتنىڭ يۇكسەك پەللىسى نامايان قىلىنغان؛

② «قۇتادغۇبىلىك» يالغۇز دىداكتىك (پەند ـ نەسىھەت خاراكتېرىدىكى) ئەسەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى لىرىك ئەسەردۇر؛

③ «قۇتادغۇبىلىك» تە دراماتىك ئېلېمېنتلارمۇ بار. بۇ ھەقتە تۈرك ئەدەبىياتشۇناسى كىلىسلى رىفئەت، ئايتوللىدىنىڭ ئۆلۈمىنى «ئىنتايىن كۈچلۈك بىر درامـا» دەپ تىلغا ئالغان.

ئۇمۇمەن «قۇتادغۇبىلىك» داستانى قاراخانىلار دەۋرىدىكى ئەدەبىياتنىڭ بۈيۈك بىر نەمۇنىسى سۈپىتىدە ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ئۆزىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

6. دەرسلىك كىتابقا كىرگۈزۈلگەن «ئىنسان بالىسىنىڭ قىممىتى بىلىم ۋە ئەقىلدىن ئىبارەتلىكى بايانىدا» دېگەن بۇ پارچە «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ 6 ـ بابى بولۇپ، شائىر داستانىنىڭ ئالدىنقى بابلىرىدا ئەينى دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ رامىكىسى بويىچە ئالدى بىلەن خۇداغا (1 ـ باب)، پەيغەمبەر (2 ـ باب)، چاھارياللارغا (3 ـ باب) مەدھىيە ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن شاھقا (4 ـ باب) مەدھىيە ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئاستىرونومىيىلىك ۋە پەلسەپىۋى قاراشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن «يەتتە يۇلتۇز، ئون ئىككى بۇرىچ بايانىدا» دېگەن بابتىن (5 ـ باب) كېيىنلا ئىنسانىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى ساقلايدىغان بىردىنبىر نەرسىنىڭ بىلىم ۋە ئەقىلدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇ مەركىزىي ئىدىيىنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە ئەقىل، پەزىلەت،

هەقىقىي ئادەمدە بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ ئەقەللىي ساۋات ئۆگەنلىكىنى، ئادەمنىڭ ئادەمىيلىك قىممىتىنى ساقلاشتىكى ئەڭ ئالدىنقى شەرت ئۆگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ھەتتا قۇللۇق بىلىمنىڭ بۇيۇكلۇكىنى، ئوقۇشنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى چۈشىنىپ بۇ شەرتنى ئورۇندىغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغانلىقىنى، بىلىم ۋە ئەقىل كىمدە، قەيەردە بولسا ئۇلۇغلۇق، كۈچ - قۇدرەتنىڭ شۇ يەردە، شۇ كىشىدە ئىكەنلىكى، ئەكسىچە بىلىمسىز كىشىلەر جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام، بېجىرىم بولسىمۇ، مەنىۋى جەھەتتە ھەممىسى كېسەل بولىدىغانلىقى، ئۇنى ساقايتىشنىڭ بىردىنبىر زۆرۈر شەرتى ئەقىل ۋە بىلىم ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئەڭ ئاخىردا شائىر «جىمىكى ئىشنىڭ ئەقىل بىرلە قىل، بىلىم بىرلە ۋاقىتنى ساقلاشنى بىل» دەپ بىر پۈتۈن شېئىردىن (بۇ بابتىن) خۇلاسە چىقارغان.

ئىلىم - پەن يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان بۈگۈنكى دۇنيادا شېئىردا ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ ھەقىقەتلەرنىڭ ھېلىھەم توغرىلىقى ئىسپاتلانماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ شېئىرنى ئۆگىنىش، روھىي ماھىيىتىنى ئۆزلەشتۈرۈش بىزنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ تىرىشىپ ئۆگىنىپ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشىمىزدە، ئىلىمىزنى قۇدرەت تاپقۇزۇشىمىزدا رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئەھمەد يۈكنەكى ۋە ئۇنىڭ «ئەتەبەتۈل ھەقايىق» داستانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە ھەققىدە

1. ئەھمەد يۈكنەكى كىم؟ قايسى دەۋرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ؟ ئۇنىڭ قانداق ئەسىرى بىزگە يېتىپ كەلگەن؟ شائىر-

نىڭ ھايـاتـى ـ پائالىيىتى ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسىز؟
2. «ئەتەبەتۈل‌ھەقايىق» نەچچە باب، نەچچە مىسرادىن تەشكىل تاپقان؟ قاچان يېزىلغان، قانداق نۇسخىلىرى بار؟ ئۇنىڭدا قانداق كۆز قاراش ۋە تەشەببۇسلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان؟
3. «ئەتەبەتۈل ھەقايىق»داستانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچىدا قانداق ئىجابىي ۋە ناتوغرا پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان؟

1. ئەدىب ئەھمەد بىننى مەھمۇد يۈكنەكى XII ئەسىر-نىڭ ئاخىرى، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان، قاراخانىلار ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مەشھۇر شائىرلارنىڭ بىرى. بىزگىچە ئۇنىڭ «ئەتەبەتۈل‌ھەقايىق» (ھەقىقەتلەر بوسۇغىسى) نامىلىق بىرلا ئەسىرى يېتىپ كەلگەن. شائىرنىڭ تولۇق تەرجىمھالى ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇمات يوق. داستانغا قوشۇمچە قىلىنغان (باشقىلار تەرىپىدىن) شېئىرلاردىن ئۇنىڭ ئىسمى ئەھمەد، ئاتىسى مەھمۇد بولۇپ، قاراخانىلار تەۋەلىكىدىكى يۈكنەك دېگەن يەردىن ئىكەنلىكى ۋە كۆزىنىڭ تۇغما ئىكەنلىكى مەلۇم.

2. «ئەتەبەتۈل ھەقايىق» 14 بابلىق چوڭ ھەجىملىك، دىداكتىك خاراكتېرىدىكى داستان بولۇپ، 484 مىسرادىن تەركىب تاپقان. ئۇنىڭغا كېيىنرەك باشقىلار تەرىپىدىن يەنە ئۇچ پارچە شېئىر قوشۇلۇپ 512 مىسراغا يەتكەن. بۇ ئەسەر ئاروز ۋەزىنىدە مۇتەقارىپ بەھرى مۇسەممەن مەقسۇر ۋەزنى تۇرى (يەنى پەئۇلۇن ۋەزنىنىڭ ئۇچ قېتىم تەكرارلىنىشى، پەئۇل ۋەزنىنىڭ قوشۇلۇشى)دە يېزىلغان. شائىر بۇ داستانىنى XII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يازغان. ئەسەرنىڭ بىزگىچە ئۇچ قولىيازما نۇسخىسى يېتىپ كەلگەن.

«A» نۇسخا. ئىككىنچىسى: ئىستامبۇلدا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئەرەب يېزىقىدا فورمۇ قۇر بىلەن كۆچۈرۈلگەن «B» نۇسخا. ئۈچىنچىسى: ئەرەب يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن «C» نۇسخا بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىستامبۇلداساقلانماقتا.

داستاندا شائىر ئىلىم ـ مەرىپەتنىڭ ئەھمىيتى، بىلىم ئىگە بولۇشنىڭ، تەربىيە ئۆگىنىشنىڭ پايدىسى، بەخت ـ سائادەت بىلەن بىلىمنىڭ مۇناسىۋىتى، بىلىملىكلەرنى ھۆرمەت قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى، تىلغا پىششىق بولۇشنىڭ پايدىسى، تىلنىڭ پەزىلىتى يەنى سۆزدە ئېھتىياتچان بولۇش، لازىم بولغىنىدىن ئارتۇق سۆزلىمەسلىك، راستچىل، سەممىي بولۇش، سىر ساقلاشنىڭ زۆرۈرىيىتى ھەمدە ئادىل بولۇش، ئۆچ ـ ئادائەت ساقلىماسلىق قاتارلىقلارنى تەشەببۇس قىلغان. نادانلىق، جاھىللىق، خەسىسلىك، ئاچكۆزلۈك، يالغانچىلىقتەك ناچار ئىللەتلەرنى پاش قىلغان.

داستان تىل خۇسۇسىيىتى، مەزمۇنى ۋە بەدىئىيلىك جەھەتتىن قاراخانىلار دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

3. دەرسلىك كىتابتا كىرگۈزۈلگەن «ئەتەبەتۇل ھەقايىق» داستانىدىن بىرنەچچە پارچىدا شائىر بىلىم ئىگىلىرىنى ئالتۇن تىللاغا، ئۇستىخان (سۆڭەك)نىڭ ھاياتىي كۈچ مەنبەسى بولغان يىلىككە، ئەسمى ـ جىسمىغا لايىق ھەقىقىي ئەرگە؛ بىلىمسىزلەرنى بولسا قىممىتى يوق يارماقلا، يىلىكسىز ئۇستىخانغا، ئايالغا ئوخشىتىش ھەمدە بىلىملىك كىشىلەر ئۇلۇسىمۇ ئۇلارنىڭ نامى، تۆھپىسى مەڭگۈ ئۆلمەيدىغانلىقى، بىلىمسىزلەرنىڭ جىسمى گەرچە تىرىك بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ روھى ئۆلۈكلۈكى، ئۇلارنىڭ ھېچقانداق قىممىتى يوقلۇقى... قاتارلىق مىساللار ئارقىلىق بىلىملىكلەر بىلەن بىلىمسىزلەر-

دەرىجىدە مەدھىيىلىگەن. بىلىمسىز نادانلارنى، جاھىللارنى تەنقىد قىلغان. بۇ ئارقىلىق كىشىلەرنى بىلىم ئۆگىنىشكە ئارقىلىق نادانلىقتىن قۇتۇلۇپ، بىلىم ئارقىلىق دۇنيانى تونۇپ، ئۆز قىممىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، بىلىم ئارقىلىق دۇنيانى (جۇملىدىن ئۆز تەقدىرىنى) ئۆزگەرتىپ قۇدرەت تېپىشقا دەۋەت قىلغان.

شائىر بۇ پارچىدا يۇقىرىقىدەك ئىجابىي پىكىرلەرنى تەشەببۇس قىلىش داۋامىدا دەۋر چەكلىمىلىكى تۈپەيلىدىن «ئەرلەر ئەزىز، ئاياللار خار» دېگەن فېئوداللىق ئەخلاقنى، باشقا دىنىي ئېتىقادتىكىلەرنى كەمسىتىدىغان دىنىي ئەقىدىنىمۇ ۋاستىلىك يوسۇندا ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ خىل قاراشقا تەنقىدىي پوزىتسىيىدە تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىشىمىز لازىم.

«ماغدۇر كەتكەندە» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى نېمە؟ باقى، باھارخان ئوبرازلىرى قانداق كىشىلەرنىڭ تىپى؟ 3. ھېكايىنىڭ ھەربىر بۆلۈكىدە قانداق مەزمۇنلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 4. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، مەشھۇر دراماتورگ، يازغۇچى زۇنۇن قادىر (1912 — 1989) نىڭ «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق بۇ ھېكايىسى (1946) چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا، 1 ـ، 3 ـ شەخس تىلىدا، تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

يازغۇچى بۇ ھېكايىدە 40 ـ يىللارنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى شىنجاڭ يېزىلىرىنىڭ تىپىك مۇھىتى يەنى گومىنداڭ

ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ (جۇملىدىن شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ) ئادالەتسىز تۈزۈمى، فېئودال يەر ئىگىلىرىنىڭ زۇلمى، قاتمۇقات ئالۋان - ياساق، شۇنىڭدەك نامۇۋاپىق ئۆرپ - ئادەتنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان، ھاياتى پاجىئە بىلەن ئاياغلاشقان باقى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ تراگېدىيىسىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق، ئەينى دەۋردىكى تەڭسىز ئىجتىمائىي تۈزۈمگە بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتىنى، ياشاش شارائىتى ۋە ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن.

2. ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى باقى — ئەسلىدە ھاياتمي كۈچى ئۈرغۇپ تۇرغان، ھاياتقا قىزغىن مۇھەببەت باغلىغان، ئاق كۆڭۈل، ئىشچان دېھقان بولۇپ، ئادالەتسىز تۈزۈم، قاتمۇقات زۇلۇم تۈپەيلىدىن چىقىش يولى تاپالمىغان، ياشاش ھوقۇقىدىن، ئىنسانىي تەلەپ، ئارزۇ - ئىستەكلىرىدىن مەھرۇم قىلىنىپ ھاياتى پاجىئە بىلەن ئاياغلاشقان مىڭلىغان ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ تىپىك ئوبرازى.

ئاپتور ھېكايىدە ئەينى دەۋردىكى تۈرلۈك - تۈمەن زىددىيەتلەر ئىچىدىن ئادەمخور جەمئىيەتنىڭ ماھىيەتلىك زىددىيەتى بولغان تەڭسىزلىكتىن ئىبارەت زىددىيەتنى، ئەنە شۇ زىددىيەت (مۇھىت) ئىچىدە ھاياتى ۋاقىتسىز نابۇت قىلىنغان كىشىلەر ئىچىدىن باقى ئوبرازىنى سۈرەتلەپ، ئەينى دەۋرنىڭ ماھىيىتىنى، ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىنىڭ تەقدىرىنى سۈرەتلەپ بەرگەن.

باھارخان — ئەسەر باش قەھرىمانى باقى ئوبرازىنى سۈرەتلەش، ئەينى دەۋردىكى تەڭسىز ئىجتىمائىي مۇھىتنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشتە كەم بولسا بولمايدىغان يانداش پېرسوناژ. ئۇ ئۇيغۇر ئايالىرىنىڭ جاپاكەش،

گۈزەل خۇلقىنى، پەزىلىتىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا مۇجەسسەملەشتۇر-گەن ئايال بولۇپ، ئادالەتسىز تۈزۈم، قاتمۇقات زۇلۇم تۈپەيلىدىن ھاياتنىڭ، تۇرمۇشنىڭ خوڭلۇقىنى كۆرەلمەي ھاياتى پاجىئە بىلەن ئاياغلاشقان ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئوبرازىدۇر.

3. ھېكايە باش تېمىنىڭ ئېھتىياجى، كومپوزىتسىيىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تۆت بۆلەككە بۆلۈنگەن. بىرىنچى بۆلەكتە: باقى ۋە باھارخانغا ئوخشاش مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئىزدىلگۈچىلەرگە ئازاب - ئوقۇبەت؛ قانخور زالىملارغا، سۈتخور بايلارغا، يەر ئىگىلىرىگە پايدا - مەنپەئەت، مەشھۇر ئېلىپ كېلىندىغان مەنبە يەنى يېزا مۇھىتى — ئورما ئورۇش، خامان ھەيدەش داۋام قىلىۋاتقان جاپالىق ھايات، ئەنە شۇ مۇھىت ئىچىدە ماغدۇرىدىن كەتكەن باقىنىڭ نىمجان ھالىتى، باقى ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش مىڭلىغان دېھقانلارنىڭ يەر ئىگىلىرى، ئاربىدا پايدا ئالغۇچى ئورتاقچى دەللاللار ۋە قاتمۇقات سېلىق تۈپەيلىدىن ماغدۇرىدىن كېتىشتىكى بىر بۆلۈك سەۋەبلەر سۈرەتلەنگەن. ئىككىنچى بۆلەكتە: باقى ئائىلىسىنىڭ خانەۋەيران بولغان، ماغدۇرىدىن كەتكەندىن كېيىنكى ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ نىمجان ھالىتى، ئاچلىق ئازابى ۋە بۇ ئائىلىدىكى دېتال تەسۋىرلىرى (نەرسە - كېرەكلەر) ئارقىلىق سۈرەتلەنگەن. ئۈچىنچى بۆلەكتە: باقىنىڭ ھاياتقا، تۇرمۇشقا چەكسىز مېھىر - مۇھەببەت باغلىغان، ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان مۇھەببەتلىك ھاياتىي ۋاستىلىك تەسۋىرلەش (يەنى باقىنىڭ تىلى بىلەن)، قىستۇرما بايان قىلىش ۋە باقىنىڭ ماغدۇرىدىن كەتكەندىن كېيىنكى ھالىتى بىلەن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، شۇنىڭدەك «مەن» ھېسسىياتى ئاساسىدا سۈرەتلەنگەن. تۆتىنچى بۆلەكتە: باقى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ ماغدۇرىدىن كېتىشىدىكى مۇھىم سەۋەبلەر ھەمدە باقى،

هېكايىنىڭ سۈژىت بۆلەكلىرىنى تۆۋەندىكىدەك تەھلىل قىلىش مۇمكىن: كۇچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان، ھاياتقا تولۇپ - تاشقان مۇھەببەت بىلەن قارايدىغان باقىنىڭ ماغدۇرىدىن كېتىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ باشلىنىشى ھېكايىنىڭ تۈگۈنىدۇر. باقىنىڭ شەھەرگە كىرىپ گومبىداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يولغا قويغان ئادالەتسىز تۈزۈم تۈپەيلىدىن قاتمۇقات «ئۆكۈش-سىزلىق» لارغا ئۇچرىشى، ئېتىىدىن ئايرىلىشى، شۇنىڭغا ئەگىشىپ نامۇۋاپىق ئۆرپ - ئادەت تۈپەيلىدىن ئۆكۈزدىن ئايرىلىشى، قاتمۇقات ئالۋان - ياساقلار تۈپەيلىدىن يەردىن ئايرىلىشى (ھېكايىنىڭ 4 - بۆلىكى)، شۇنىڭدەك باقى ھايات كەچۈرگەن يېزا، ئائىلە مۇھىتى، بۇ جەريانىدىكى ئەھۋاللار (ھېكايىنىڭ 1 -، 2 - بۆلىكى) قىسقىسى: ئەينى دەۋردىكى قاتمۇقات زۇلۇم (سىنىپىي زۇلۇم، مىللىي زۇلۇم) تۈپەيلىدىن دېھقان بولۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى بولغان دېھقانچىلىق قىلىش ئىقتىدارىدىن، ئادەمدەك ياشاش شارائىتىدىن مەھرۇم قىلىشى، باھارخاننىڭ ئۆلۈمى قاتارلىقلار ھېكايىنىڭ راۋاجىدۇر. باقىنىڭ ئۆلۈمى، زۇلۇم ئىلگىرىكى ھەرقانداق دەۋرلەردىكىگە قارىغاندىمۇ ئەڭ چېكىگە يەتكەن ئاشۇ دەۋردە قارا يېتىم بولغان باللارنىڭ «ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز؟» دېگەن سوراقلىق قاراشلىرى ھېكايىنىڭ كولمىناتسىيە نۇقتىسىدۇر. كىتابخان ھېكايىنى ئوقۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە باقىنىڭ ئىلگىرىكى ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان (بۇ ھېكايىنىڭ 3 - بۆلىكىدە قىستۇرما بايان بىلەن بېرىلگەن) ۋاقتى بىلەن بۇ پاجىئە ئىختىيارسىز كۆز ئالدىدا سىلىشتۇرما بولۇپ، قەلبى لەرزىگە كېلىدۇ. باقىنىڭ مۇڭلۇق قەبرە ئاستىغا كىرىپ كېتىشى ھېكايىنىڭ يېشىمىدۇر (ھېكايىنىڭ ماۋزۇسى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ كۆرگەندە).

4. هېكايىنىڭ يېزىلىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىدىن تۆۋەندىكىدەك تەرەپلەرنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشىمىزغا ئەرزىيدۇ:
① ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە: ھېكايىدە باشتىن - ئاخىر تەسۋىر (جۈملىدىن ئۇنىڭ تۈرلىرى)، لىرىكا، بايان ئۆزئارا زىچ گىرەلەشتۈرۈپ يېزىلغان. ھېكايىنىڭ ھەربىر بۆلىكىدە جۈملىدىن ھەربىر تەبىئىي ئابزاستا مۇشۇنداق ئەپچىل ئۇسۇل قوللىنىلغاچقا سۈرەتلەنگەن ھەربىر مەنزىرە، ھەربىر پېرسوناژ ئىنتايىن نەپىسلىككە، جانلىقلىققا ئىگە قىلىنغان. ② تىل جەھەتتە: ھېكايىنىڭ تىلى ئىخچام ۋە لىرىكىلىق، ئوبرازلىق بولۇپ، خەلق ناخشىلىرى، خەلق ماقالى، سېلىشتۇرۇش، ئوخشىتىش، رېتورىك خىتاب، رېتورىك سوراق، سۈپەتلەش، كىنايە قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق ئوي - پىكىر ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن. پېرسوناژلار تىلى جۈملىدىن ئىجابىي پېرسوناژلار بىلەن سەلبىي پېرسوناژلار تىلى روشەن ئىندۇئىدۇئالىققا ئىگە قىلىنغان. شۇ جەرياندا يەرلىك شېۋىلەر ئىنتايىن جايىدا قوللىنىلغان. ③ كومپوزىتسىيە (قۇرۇلما) جەھەتتە: ئاپتور ھېكايىدە باقى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ ماغدۇرىدىن كېتىشىدىكى سەۋەبلەر، ماغدۇرىدىن كەتكەندىن كېيىنكى تۇرمۇشى، ئاخىرقى تەقدىرىنى ھېكايىنىڭ ئاساسىي سۈژىت لىنىيىسى قىلىپ، بۇ ئاساسىي لىنىيە ئىچىگە باقىنىڭ ھاياتىي كۆچى ئۇرغۇپ تۇرغان چاغلىرىنى قىستۇرما بايان ئۇسۇلى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇپ (3 - بۆلەكتە) روشەن سېلىشتۇرما قىلغان ھەمدە باشتىن - ئاخىر 3 - شەخسنىڭ (باقى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ) پائالىيىتى ھېكايىنىڭ ئاساسىي لىنىيىسى قىلىنغان بولسىمۇ، بۇ لىنىيە 1 - شەخس «مەن» نىڭ سەزگۈسى، ھېسسىياتى ئۇستىگە قۇرۇلغان ۋە «مەن» نىڭ ھېسسىياتى بىلەن يۇغۇرۇلغاچقا، ھېكايە تىلى خۇددى لىرىك نەسىرنىڭ تىلىغا ئوخشاش تولىمۇ لىرىكىلىق چىققان.

«سناق مەيدانىدىكى لەتىپە» ناملىق ھېكايە ھەققىدە

1. «سناق مەيدانىدىكى لەتىپە» ناماسلىق ھېكايىدە، ئاپتور نۇردۇن ھاكىمنىڭ ئىمتىھان مەيدانىدىكى ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەسۋىرلىگەن. بۇنداق يېزىش ئۇسۇلىنىڭ نۇردۇن ھاكىم خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىشتە قانداق رولى بار؟ 2. ئاپتور ھېكايىدە نۇردۇن ھاكىم ۋە مەخسۇت ھاكىم ئوبرازلىرىنى سېلىشتۇرۇپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق قانداق ئىدىيىنى ئالغا سۈرگەن؟ 2. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. ئەخمەت تۇردى (1940 —) نىڭ «سناق مەيدانىدىكى لەتىپە» ناملىق ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ئاپتور ھېكايىدە ئەسەر ماۋزۇسىنىڭ، ئىدىيىسىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئەسەر باش قەھرىمانى نۇردۇن ھاكىمنىڭ ئىمتىھان مەيدانىدىكى ھېسسىياتى، ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى ھېكايىنىڭ ئاساسىي لىنىيىسى قىلىپ نۇقتىلىق تەسۋىرلىگەن. باشقا ئەھۋاللارنى قىستۇرما بايان قىلىش ئۇسۇلى بويىچە ئاساسىي لىنىيە ئىچىگە سىڭدۈرۈپ، نۇردۇن ھاكىمنىڭ روھىي ھالىتى، ھېسسىياتىغا بىرلەشتۈرۈپ تەسۋىرلىگەن. بۇنداق يېزىش ئۇسۇلى نۇردۇن ھاكىمنىڭ ناتوغرا مۇناسىۋەتكە، داستىخانغا تايىنىش ئارقىلىق ئاتالمىش ھۆرمەت، ئىناۋەت تاپقان ئەمما روھىي دۇنياسى قۇپقۇرۇق، ئىلىم - مەرىپەتتىن ئەسلا خەۋىرى يوق خاراكتېرى، يارىماس خىزمەت ئىستىلى،

ئەدەبىياتى پەزىلىتى، ھايات مەنتىقىسىنى يورۇتۇپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

2. ئاپتور ھېكايىدە نۇردۇن ھاكىم ۋە مەخسۇت ھاكىم ئوبرازلىرىنى سېلىشتۇرۇپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئىلىم - پەن كۇنسېرى تەرەققىي قىلىۋاتقان، كىشىلەرنىڭ پەن - مەدەنىيەت سەۋىيىسى كۇنسېرى ئۆسۇۋاتقان بۇگۇنكى كۇندە كەڭ خەلق ئاممىسى بىلىملىك، پەزىلەتلىك، قابىلىيەتلىك رەھبىرىي كادىرلارغا موھتاج دېگەن ئەدەبىنى ئالغا سۇرگەن.

3. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە: ① ئېپىسكىراق بايان ئاساسلىق پېرسوناژنىڭ خاراكتېرى، مەركىزىي ئەدەبىيە زىچ بىرلەشتۇرۇلگەن؛ ② ھېكايىنىڭ باش - ئاخىرى ياخشى ماسلاشتۇرۇلغان. يەنى ھېكايە ئىمتىھان ئېلىنىش ھەققىدىكى بايانىدىن باشلىنىپ ئاخىرى ئىمتىھاننىڭ نەتىجىسى ۋە كىشىلەرنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان سوراق بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇلغان؛ ③ ئىل جەھەتتە ئاپتور نۇردۇن ھاكىمنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىپ بېرىش جەريانىدا ئۆتكۇر يۇمۇرلۇق ۋاسىتىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان. بۇ ئارقىلىق نۇردۇن ھاكىمنىڭ خاراكتېرىنى، ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئەدەبىيىسىنى ئوبرازلىق، جانلىق يورۇتۇپ بەرگەن. كىتابخانلارنى جەلپ قىلىش كۇچىنى ئاشۇرغان.

XII ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. XII ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم نامايەندىلىرى كىملەر؟ ئۇلار شۇ دەۋر مەدەنىيىتىگە قانداق تەسىر كۆرسەتكەن؟ 2. بۇ دەۋردە ئۇيغۇر يېزىقى، ئۇيغۇر تىلى قانداق رول ئوينىغان؟ ئۇيغۇر تىلى نېمە ئۈچۈن «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان؟

1. قەدىمىي تارىخقا ئىگە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى XII ئەسىر-

بۇ دەۋرلەردە ياشىغان نەسىردىن رابغۇزى، مەۋلانى لۇتفى، يۇسۇپ سەككاكى، ئاتايى ۋە ئەلىشىر نەۋائىلار ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنىڭ شۇ دەۋرلەردىكى مۇھىم نامايەندىلىرىدۇر.

بۇ دەۋرلەردە زالىم شاھلار، قانخور ئەمەلدارلار، مۇتەئەسسىپ روھانىيلارنىڭ ئىسكەنجىسى ئاستىدا قالغان خەلقنىڭ ئادالەتسىزلىككە، ئىجتىمائىي تەڭسىزلىككە، جاھالەتكە، ئىچكى نىزالارغا قارشى نارازىلىق گۇلخانلىرى لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىغان، بۇ ھال ئەينى دەۋرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا روشەن ئەكس ئەتكەنىدى.

بۇ دەۋرلەردە ئاشۇ مەۋجۇت ئىجتىمائىي تۈزۈمگە، جاھالەتكە مەدھىيە ئوقۇغۇچى ساراي شائىرلىرى ۋە تەسەۋۋۇپ چىلىق (سوپىلىق) تەرەپدارلىرىنىڭ پاسسىپ، چۈشكۈن ئەدەبىي ئېقىمى ئەدەبىيات گۈلشىنىنى تۇمانلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. لېكىن بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر نامايەندىلىرى بولغان نەسىردىن رابغۇزى، مەۋلانى لۇتفى، يۇسۇپ سەككاكى، ئاتايى ۋە ئەلىشىر نەۋائىلار شۇ دەۋردىكى ئىلغار ئەدەبىي ئېقىمغا ۋەكىللىك قىلىپ، خەلقنىڭ نىجاتلىق ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى گۇمانىستىك ئەسەرلىرى بىلەن تۇمانلاشتۇرۇۋېتىلگەن ئەدەبىيات گۈلشىنىگە باھار ئاپتىپى بەخش ئېتىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدا يېڭى سەھىپىلەر ئاچقانىدى.

2. XIII ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى جۇملىدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ رايونىدا چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان ئىدى. چىڭگىزخانىنىڭ ھەربىي يۈرۈشلىرى جەريانىدا ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەدەنىيىتى مەلۇم دەرىجىدە ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ دۆلەت ئاپپاراتلىرىدا ئىشلىگەن ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرلىرى، ئالىملىرى ۋە دۆلەت

بىلەن بۇ ئىمپېرىيىنىڭ مەدەنىي ھاياتىغا يەنىلا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن.

تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ئەڭ بۇرۇن مەدەنىي ھاياتقا كىرگەن ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىقى (قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى) بۇ دەۋردە موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ دۆلەت يېزىقى بولغان، ئۇيغۇر ئېلىپبەسى (قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئېلىپبەسى) بولسا، موڭغۇل تىلى ئۈچۈن رەسمىي ئېلىپبە سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغان ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىي تەرەققىياتىدا چوڭ رول ئوينىغانىدى.

ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىي جەھەتتىن گۈزەل، چۈشىنىشلىك. كۆپ ئىپادىلىك تىل بولغانلىقتىن، چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردا ئۇ «چاغاتاي تىلى» نامى بىلەن ئورتاق ئەدەبىي تىل سۈپىتىدە قوللىنىلغان ۋە ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭ رايونىدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ئىگىلەشكە باشلىغان. بۇ ھال ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ راۋاجلىنىشىدا مۇھىم رول ئوينىغانىدى.

بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ خاراكتېرى: گۈمانىستىك ئەدەبىياتتىن ئىبارەت.

لۇتفى ۋە ئۇنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن غەزىلى

ھەققىدە

1. لۇتفى كىم؟ لۇتفىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدىكى چۈشەنچىڭىزنى سۆزلەڭ. 2. لۇتفى ئىجادىيىتىنىڭ ئاساسىي تېمىسى نېمىدىن ئىبارەت؟ ئۇ قانداق ئىدىيىنى ئالغا سۈرگەن؟ 3. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن «غەزەل» دە قانداق مەزمۇن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ قانداق مەجازى ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟

ئەسىردە ياشىغان. تۈركىي خەلقلەرگىلا ئەمەس، پۈتكۈل مۇسۇلمان شەرق دۇنياسىغا تونۇلغان، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تەرىپى بىلەن ئېيتقاندا ئۆز دەۋرىنىڭ «مەلىكۇل كالامى» دەپ نام ئالغان رومانتىك يىرىك ۋە لىرىك شائىرى.

لۇتفى شۇ دەۋرنىڭ مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان ھىرات شەھىرىدە (بەزى مەنبەلەردە ئۇ ئەسلى قەشقەرلىك بولۇپ، ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي سەۋەبلەر بىلەن ھىرات ۋە ماۋارەئۇننەھىر قاتارلىق جايلاردا ياشىغان دېيىلىدۇ) تەخمىنەن 1367 - يىلى تۇغۇلۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى مۇشۇ شەھەردە ئۆتكۈزگەن ۋە بەدىئىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ ئۆز زامانداشلىرىدىن سەككاكى قاتارلىقلار بىلەن بىللە ياشاپ، ئۇيغۇر تىلىدا ياراتقان ئاجايىپ لىرىك ئەسەرلىرى بىلەن چوڭ شۆھرەت قازانغان. ئۇنىڭدىن باشقا لۇتفىنىڭ پارس تىلىدا يازغان بىر قاتار لىرىك ئەسەرلىرىمۇ بەدىئىيلىك جەھەتتىن شۇ دەۋردە لۇتفىغا زامانداش بولغان مەشھۇر پارس شائىرلىرىدىن خۇجاھاپىز شىرازى، شەيخ سەئىدى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىدە تۇراتتى. لېكىن ئۇنىڭ بۇ ئەسەرلىرى بىزنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. لۇتفىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان مۇكەممەل بىر دىۋانى بولۇپ، ئۇنىڭ بىرقانچە قولىيازما نۇسخىلىرى ھازىر تاشكەنت، لېنىنگراد، ئۇلۇغ بىرىتانىيە كۇتۇپخانىلىرىدا ساقلانماقتا. بۇ دىۋان 280 غەزەل، ئىككى قەسىدە، 18 قىتئە ۋە بىرقانچە تۇيۇقلارنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. لۇتفىنىڭ غەزەللىرى تىلىنىڭ راۋانلىقى، مەجازى ۋاستىلەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغانلىقى جەھەتتىن ئالغاندە XV ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرى

ئەسەرلىرى تۈركىي تىلىدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ۋە ئۆزىدىن كېيىنكى مەشھۇر شائىرلارغا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن.

لۇتفىنىڭ لىرىك غەزەللىرىدىن باشقا «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ دىن باشقا لۇتفىنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىدىن بىرى — XV ئەسىرنىڭ مەشھۇر تارىخچىسى شەرىپىدىن ئەلىيەزدىنىڭ پارس تىلىدىكى «زەپەرنامە» ناملىق ئەسىرىنى ئۇيغۇر تىلى بىلەن شېئىرىي داستان شەكلىدە يېزىپ چىققانلىقىدۇر. «سەپنەتۇش شۇئەرا» ناملىق كىتابتا «بۇ ئەسەر 20 مىڭ مىسرادىن ئارتۇق مەسنەۋى شەكلىدىكى شېئىرىي داستان» دەپ كۆرسىتىلگەن. ئەپسۇسكى، بۇ ئەسەر ھازىرغىچە تېپىلمىدى.

لۇتفى 9.9 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ 1466 - يىلى ۋاپات بولغان.

2. لۇتفىي ئۆز ئەسەرلىرىدە رېئال ھاياتنىڭ گۈزەل لىكىنى، ئادالەتنى، ھۆرلۈك - سائادەتنى، ئايالالار باراۋەرلىكىنى، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتنى ئاساسىي تېما قىلغان. رېئال ھاياتتىكى مۇھەببەتنىڭ لەززىتىنى خىيالىي جەننەتنىڭ مەنىشتىدىن يۇقىرى بىلگەن. چىن ئىنسانىي مۇھەببەت، پىداكار- لىق، ساداقەت، قەھرىمانلىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك غايىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ۋە بۇ خىل ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈرگەن. ساداقەت، ۋاپادارلىققا قىزغىن مەدھىيە ئوقۇپ، دىيانەتسىزلىك، ۋاپاسىزلىققا قاتتىق نەپرەت بىلدۈرگەن. چىن ئىنسانىي مۇھەببەتنى ئايال ئاستى قىلغۇچى ياۋۇز قارا كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان زالىم شاھلارنى قاتتىق قامچىلىغان.

3. دەرسلىك كىتابقا كىرگۈزۈلگەن «غەزەل» دە شائىر ئۆزىنىڭ ئەخلاقىي پەلسەپىۋى قاراشلىرىنى ئوبرازلىق ئەكس

ئۇنىڭغا خىتاب قىلىش ئارقىلىق ئىنسانىدا بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ ئۇلۇغ، مۇقەددەس پەزىلەتلەرنىڭ بىرى ۋاپادارلىق ئىكەنلىكىنى؛ بۇ خۇددى تەندىكى جانغا، گۈلنىڭ رەڭگى ۋە پۇرىقىغا ئوخشىتىلىپ ئەگەر ئادەمدە ۋاپادارلىق بولمىسا ئۇ قۇياشتەك نۇرلۇق، ھۆسن - جامالدا كامالەتكە يەتكەن بولسىمۇ ئۇنىڭدىن ئادەمگە پەقەت ئازاب - ئوقۇبەت كېلىدىغانلىقى، ئىنسانىدا ۋاپادارلىق بولۇش بىلەن بىرگە يەنە شۇنىڭغا لايىق مېھرىبانلىقمۇ بولۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆزىنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيىسى، ئەخلاقىي قاراشلىرىنى ئوبرازلىق ئىپادىلىگەن.

شائىر بۇ پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويۇش داۋامىدا رېتورىك سوئال، ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنى (مەجازى ۋاستىلەرنى) قوللانغان.

نەۋائىنىڭ ھاياتى، پائالىيىتى، ئىجادىيىتى ھەققىدە

1. ئەلىشىر نەۋائى كىم؟ ئۇنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسىز؟ 2. نەۋائى ئىجادىيىتىدىكى ئەڭ يىرىك نەمۇنىلەر نېمىلەردىن ئىبارەت؟ «چاھاردىۋان» دا قانداق مەزمۇنلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 3. «خەمسە» نامىلىق داستانلار توپلىمى نەچچە داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ ئۇنىڭدا ئەمگەكچى خەلقنىڭ قانداق پەزىلەتلىرى مەدھىيىلەنگەن ۋە نېمىلەر پاش قىلىنغان؟ 4. نەۋائى ئىجادىيىتىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا تۇتقان ئورنى قانداق؟

1. ئەلىشىر نەۋائى XV ئەسىردىن كېيىنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا تەڭداشسىز تەسىر

بۇيۇك گۇمانىست (ئىنسانپەرۋەر) شائىر.

غىياسىدىن كىچىك ئوغلى نىزامىدىن ئەلىشىر نەۋائى (تولۇق ئىسمى ــ غىياسىدىن بارلاس ئىبنى نىزامىدىن ئەلىشىر بولۇپ، «نەۋائى» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. سۆز مەنىسى ــ مۇزىكىلىق. ئاھاڭدار، ناۋا قىلماق، كۈي، پەرۋاز قىلماق دېگەن مەنىلەرگە ئىگە. نەۋائى ئۇيغۇر تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىدە بۇ تەخەللۇسنى ئىشلەتكەن. بەزى ماتېرىياللاردا شاگىرتلىرى ئۇنىڭ نامىغا ئاتاپ ناۋا مۇقامىنى ئىجاد قىلغانلىقى سۆزلەنگەن. نەۋائى يەنە «پانىي» دېگەن تەخەللۇسنمۇ ئىشلەتكەن. مەنىسى ــ ۋاقىتلىق، يوقالغۇچى دېگەن مەنىدە. بۇ تەخەللۇسنى پارس تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىدە قوللانغان) ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان ھىرات شەھىرىدە (ھازىر بۇ شەھەر ئافغانىستان تەۋەلىكىدە) 1441 - يىل 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى تۇغۇلۇپ، 1501 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ۋاپات بولغان ھەم شۇ شەھەرگە دەپنە قىلىنغان.

نەۋائىنىڭ ئائىلىسى ئىلىم ــ مەرىپەت ئەھلى بىلەن يېقىن ئالاقىدە ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى غىياسىدىن بارلاس خوراسان شاھى ئۇبۇلقاسىم بابۇر سارىيىدا ھەربىي ئەمەلدار بولغانىدى. نەۋائى كىچىكىدىنلا ئىلىم ــ بىلىم، ئەدەبىيات ــ سەنئەتكە ئىنتايىن زور ئىشتىياق بىلەن بېرىلگەنىدى. ئۇ باشلانغۇچ ساۋاتىنى ھىراتتا چىقارغان. ئۇنىڭ ئاجايىپ قابىلىيىتى ۋە تالانتى ئەنە شۇ ۋاقىتلاردىلا ھەممىگە مەلۇم بولغانىدى. لېكىن ئەلىشىرنىڭ ئائىلىسى ھىراتتىن ئىراقنىڭ تەپت شەھىرىگە كۆچۈپ بېرىشقا توغرا كەلگەچكە، ئوقۇشنى تەپت شەھىرىدە داۋاملاشتۇردى. ئاندىن ئىككى ــ ئۈچ يىل ئۆتكەندە بابۇر شاھ تەختكە چىقتى. نەۋائىنىڭ دادىسى يەنە

ئەلىشىر ئوقۇشىنى يەنە ھىراتتا داۋام قىلدى. ئەلىشىر كىچىكىدىن تارتىپلا بەكمۇ ئىرادىلىك، تىرىشچان، ئىجتىھاتلىق بالا ئىدى. ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلگەنىدى. ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭ ئەتراپلىق بىلىم ئېلىشى ئۈچۈن تولۇق شەرت - شارائىت يارىتىپ بېرەدى. ئۇ ئۆزۈن ئۆتمەي، ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك ئالىمى ۋە مەشھۇر شائىرىغا ئايلاندى. ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى ياراتتى.

نەۋائى ئۆز زامانىسىدىكى خوراسان مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى ھۈسەيىن بايقارانىڭ (1469 - يىلى تەختتە ئولتۇرغان) ساۋاقدىشى ۋە دوستى ئىدى. شۇ سەۋەبتىن، ئۇ بىر مەزگىل ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، بىرقاتار خەلقپەرۋەر تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىجرا قىلىپ، خەلقنىڭ ۋە نۇرغۇنلىغان ئىلىم - مەرىپەت ئەھلىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن. ئۇنىڭ تەشەببۇسى، شارائىت يارىتىپ بېرىشى بىلەن شائىرلار، مۇزىكانتلار، مۇئەررىخلەر تەرىپىدىن بىر قاتار ئۆلمەس قىممەتلىك ئەسەرلەر يارىتىلغان. بىراق ئۇ ھاكىمىيەت بېشىدىكى جاھىل كۆچىلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ، ئوردىدىن ھەم پايتەختتىنمۇ ھەيدەلگەن. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بۇ زىددىيەتلەر ئىچىدە باشتىن كەچۈرگەنلىرى ئۇنىڭغا چوڭقۇر ئىجتىمائىي بىلىم بەرگەن. بۇ بىلىم ۋە سەرگۈزەشتىلەر ئۇنى چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە تېما بىلەن تەمىنلىگەن.

ئەلىشىر نەۋائى ئۆز ئەسەرلىرىنى ئاساسەن شۇ چاغلاردا شەكىللەنگەن ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدا يازغانىدى. ئۇ ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىل سىستېمىسىغا مەنسۇپ بولغان خەلقلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى چوڭقۇر ئۆگىنىش بىلەن بىللە پارس ۋە ئەرەب ئەدەبىياتى بىلەنمۇ تونۇشقان،

تەرەققي قىلدۇرۇپ ئاجايىپ پارلاق ئۇلگىلەرنى ياراتقانىدى.

2. نەۋائىنىڭ «خەزائىنۇل مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ناملىق شېئىرلار دىۋانى ھەم «خەمسە» داستانلار توپلىمى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى ئەڭ يېرىك نەمۇنىلەردۇر.

«خەزائىنۇل مەئانى» ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت بولۇپ، لېرىك شېئىرلارنىڭ 16 خىل لېرىك تۈرلىرىدىن تەركىب تاپقان، جەمئىي 48803 مىسرالىق 3130 پارچە شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چاھار (تۆت) دىۋان» (بۇ «چاھار دىۋان» غەرايىبىبۇسغەر ــ باللىق غارايىپلىرى، نەۋادىرۇشەباپ ــ يىگىتلىك نادىرلىقلىرى، بەدايىئۇلۋەسەت ــ ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى، خەۋائىدۇلكىبەر ــ قېرىلىق پايدىلىقلىرىدىن ئىبارەت تۆت دىۋاننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۇر. ئۇنىڭ كۆپ قىسمى سەمىمىلىككە، گۈزەللىككە، ۋاپادارلىققا نىسبەتەن قىزغىن مۇھەببەت بىلەن، ساختىپەزلىككە، ۋاپاسىزلىققا نىسبەتەن چەكسىز نەپرەت بىلەن تولغان لېرىكىلاردۇر.

3. «خەمسە» داستانلار توپلىمى ــ «ھەيراتۇل ئەبرار» (ياخشى كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى)، «پەرھاد ۋە شىرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن»، «سەبئەئى سەييار» (يەتتە سەييارە)، «سەددى ئىسكەندەر» (ئىسكەندەر سېپىلى) قاتارلىق بەش داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان. شائىر بۇ ئەسەرلىرىدە ئۆزىدىن ئىلگىرىكى كلاسسىك شائىرلار يازغان، خەلق ئىچىدە رىۋايەتكە ئايلىنىپ كەتكەن مەشھۇر ئەنئەنىۋى ۋەقەلىك ۋە رىۋايەتلەر ئاساسىدا دادىل پىكىر يۈرگۈزۈش، ئىجادىي، جاپالىق ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق نۇرغۇن جانلىق، تىپىك قەھرىمانلارنىڭ لېرىك ئوبرازىنى ياراتقان. نۇرغۇنلىغان تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە مەسىلىلەرنى بەدىئىي جەھەتتىن يورۇتۇپ بەرگەن. بۇ داستانلار توپلىمىدىكى ۋەكىل خاراكتېرىگە ئىگە

باتۇرلۇق، ۋاپادارلىق، سەنئەتكارلىقتىن ئىبارەت ئالىيجاناب گۈزەل پەزىلەتنى چوڭقۇر ئىشتىياق ۋە يۈكسەك ماھارەت بىلەن مەدھىيىلىگەن. زالىم پادىشاھلارنىڭ، مەككارلارنىڭ رەزىل ئەپت ـ بەشىرىسىنى پاش قىلغان.

4. نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي شەكىل جەھەتتىن خىلمۇ خىل بولۇشى، ھەجمى جەھەتتىن كۆپلۈكى بىلەنمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتى، باشقا تېمىلارغا ئائىت ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي قىممەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئۆز ئەسەرلىرىدە شۇ دەۋر ئۇچۇن زور ئەھمىيەتكە ئىگە پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، سەنئەتكار دەپ ئاتىلىشقا مۇناسىپ.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى زېمىنىدىن چوڭ ئوزۇق ئالغان نەۋائى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر ئۇستازى ساناپ ئۇنىڭدىن ئۇلگە ئالغان. نەۋائى ئەسەرلىرى تۆت ئەسىردىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن بۇيان قولدىن چۈشۈرۈلمەي ئەتىۋارلىق بىلەن ئوقۇلۇپ كېلىندى. ئۇيغۇر مەدرىسە، مەكتەپلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلدى. مەشھۇر ئۇيغۇر مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۇرغۇن ساز ـ نەغمىلىرى نەۋائىنىڭ غەزەللىرى بىلەن بېيىتىلدى. بولۇپمۇ نەۋائىنىڭ ئادالەت، ھەققانىيەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك، راستچىللىق ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرى كېيىنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۇچۇن غايەت زور تەسىر ۋە ئىلھام بەخش ئەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ئۇچۇنمۇ ئۆزىنىڭ ئەھمىيەتلىك تەسىرىنى كۆرسەتمەكتە.

نەۋائىنىڭ «تىل ھەققىدە» شېئىرى ۋە «پەرھاد ـ شىرىن» داستانى ھەققىدە

1. نەۋائىنىڭ «تىل ھەققىدە» ناملىق شېئىرىدا قانداق مەزمۇن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 2. «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىنىڭ باش تېمىسى نېمە؟ 3. ئەسەردىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي پېرسوناژلار قايسىلار؟ 4. پەرھاد ۋە شىرىن ئوبرازلىرىنى كونكرېت تەھلىل قىلىڭ. 5. پەرھاد بىلەن شاپۇرنىڭ دوستلۇقى ئەسەردە قانداق بايان قىلىنغان؟

«تىل ھەققىدە» ناملىق بۇ قىتئە (پارچە) خاراكتېر جەھەتتىن لىرىك شېئىرلارنىڭ قەسىدە تۈرىگە، شەكىل جەھەتتىن ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مەسنەۋى شېئىر شەكلىگە كىرىدۇ.

1. شائىر بۇ شېئىردا ئوخشىتىش، رېتورىك خىتاب، سېلىشتۇرۇش قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى ئىپادە قىلىدىغان ئالاقە قورالى، ئىلىم ـ پەننىڭ، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى مۇھىم ۋاستە بولغان تىلنى تەرىپلەپ، ئۇنىڭ قىممىتىنى ھەقىقىي تونۇپ، ئۇنىڭ ساپلىقى، گۈزەللىكىنى قوغداشنى، شۇ ئارقىلىق ئىنسان ئۇزىنىڭ ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ جەۋھەرىنى ئارقىلىق ئۆز قەلبىنى ۋە ئۆزگە قەلبلەرنى نۇرلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان.

2. «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىنىڭ باش تېمىسى ـ ئەڭگە كچانلىق، باتۇرلۇق، ۋاپادارلىق، سەنئەتكارلىقتىن ئىبارەت ئالىيجاناب گۈزەل پەزىلەتنى مەدھىيىلەش، زالىم پادىشاھلارنىڭ، ھەككارلارنىڭ رەزىل ئەپت ـ بەشرىسىنى ئۇستىلىق بىلەن پاش قىلىشتىن ئىبارەت.

شاپۇر. مېھمانلاۋ: سەلبىي پېرسوناژلار ــ خسراۋ، جادۇگەر موماي (ياسىمەن)، شرۇيا قاتارلىقلاردۇر.

4. داستاننىڭ باش قەھرىمانى پەرھاد ــ ئەمگەكچانلىق، ئىجادكارلىق، باتۇرلۇق، ۋاپادارلىق خسلەتلىرىگە، ھەر تەرەپلىمە بىلىمگە ۋە ئۆتكۈر پاراسەتكە ئىگە بولغان ئالىيجانناب، شەخسىيەتسىز پىداكارلارنىڭ ئوبرازىدۇر.

نەۋائى بۇ ئوبراز ئارقىلىق ئۆزىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك قارىشىنى شۇنىڭدەك كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگە بېرىپ تاقىلىدىغان ئەخلاقىي، ئىجتىمائىي نۇقتىئىنەزەرلىرىنى ئىپادىلىگەن.

داستاننىڭ يەنە بىر باش قەھرىمانى بولغان شىرىن ــ قەيسەر ئىرادىلىك، خەلقپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر، بىلىملىك، ۋىجدانلىق، چىن ئىنسانىي پەزىلەتكە ئىگە ۋاپادارلارنىڭ ئوبرازىدۇر.

نەۋائىنىڭ قەلبىي ئاستىدىكى پەرھاد بىلەن شىرىننىڭ مۇھەببىتى ئەمگەكچانلىق، باتۇرلۇق، ساداقەت، ئىلىم ــ ھۇنەر ئۆگىنىش، ۋەتەنپەرۋەرلىك، زالىم كۈچلەر ئالدىدا باش ئەگمەسلىكتەك ئىدىيىلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى مەقسەت قىلغانلىقتىن، يۇكسەك خەلقچىللىق روھى بىلەن سۇغىرىلغان بۇ داستان ئەسىرلەر داۋامىدا ئۆز قىممىتىنى ساقلاپ كەلمەكتە.

5. چىنماچىن شاھزادىسى پەرھاد بىلەن ئىرانلىق يىگىت شاپۇرنىڭ دوستلۇقى ئەسەردە ئۆتكۈر زىددىيەت ۋە كۈرەش ئىچىگە قويۇپ تەسۋىرلەنگەن. ئاپتور بۇلارنىڭ دوستلۇقىنى ئەسەرنىڭ بېشىدىن يېشىمىگە قەدەر بىر پۈتۈن ئەسەرگە سىڭدۈرۈش ئارقىلىق ھەقىقىي دوستلۇق، ھەمكارلىق كىشىلەرنىڭ يۈرتى، ئېتىقادى، مەرتىۋىسى، بايلىقىغا قارىماي ئەمەس، بەلكى چىن ئىنسانىي خسلەتلەر ئۈستىگە قۇرۇلۇشى

مىكلا مەككۇلۇك ۋە يىمىرىلمەس بولىدىغانلىقىنى، بۇ خىل دوستلۇقنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا ياۋۇزلۇق، ئېپلاسلىق ۋە قارا كۈچلەر ئۈستىدىن غالىب كېلىدىغانلىقى، ئەل ئارىسىدا ئادالەت ۋە ئاسايىشلىق باش كۆتۈرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

«خەسىس» ناملىق پارچە ھەققىدە

1. «خەسىس» ناملىق پارچىدا تەسۋىرلەنگەن گرانتې قانداق ئوبراز؟ ئاپتور بۇ ئارقىلىق نېمىنى پاش قىلماقچى؟

2. پارچىدا گرانتېنىڭ خاراكتېرى قايسى ۋەقەلەر ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىلگەن؟

1. «خەسىس» ناملىق بۇ پارچە، XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان فرانسىيىنىڭ تەنقىدچې رېئالىست يازغۇچىسى بالزاك (1799 — 1850) نىڭ «يېۋگىنى ـ گرانتې» رومانىنىڭ «ئائىلىدىكى ھەسرەت» بابىدىن ئېلىنغان.

گرانتې — ئەسلىدە بىر سوغىچى بولۇپ، XVIII ئەسىردە فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىنىڭ تەۋرىنىپ تۇرغان ۋەزىيىتى ئاستىدا، بېسىمدارلىق، ھايانكەشلىك، كىشىلەرنى قاقتى ـ سوقتى قىلىپ بىردىنلا بېيىپ كەتكەن، پۇل ـ مال ئۈچۈن ھەرقانداق ۋاستىنى ئىشقا سالىدىغان ھەتتا خوتۇنى ۋە قىزىنىمۇ ئىقتسادىي جەھەتتىن شىلىپ قىيناپ كەلگەن، زومىگەر، رەھىمسىز، پىخسىق، ئاچكۆز ۋە ھىيلىگەر، بۇرژۇئازىيىنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرى ئۆز ۋۇجۇدىدا ئىپادىسىنى تاپقان تىپىك ئوبرازدۇر.

ئاپتور كاپىتالىزمنىڭ گۈللىنىش شارائىتىدا يېتىشكەن

تەسۋىرلەش ئارقىلىق، كاپىتالىزم جەمئىيىتىدىكى كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ قىيىالىگاچ پايدا - زىيان، پۇل مۇناسىۋىتى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر پاش قىلغان.

2. ئاپتور بۇ پارچىدا كرانتېنىڭ ئاكىسىنىڭ ئوغلى كارىل، يېۋگىنىگە سوۋغا سۇپىتىدە ساقلىشىغا بەرگەن پەرداز قوتىسىنى كۆرۈپ قېلىپ، بۇ ئالتۇن قوتىنى ئاچكۆزلۈك بىلەن تارتىۋالماقچى بولغانلىقى، مال - دۇنيا ئۈچۈن خوتۇنىنى، قىزىنى ئۆمۈربويى ئازابلىغانلىقى، ئايالى ئاشۇ ئازاب تۈپەيلىدىن جان ئۈزگەندىن كېيىن ھېيلە - نەيرەڭلەر بىلەن قىزىنىڭ ئانىسىنىڭ مۇلكىگە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىنى تارتىۋالغانلىقى، پالەچ بولۇپ قالغان، سەكراتقا چۈشۈپ قالغاندىمۇ ئالتۇن جۇغلانغان ھۇجرىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ يېتىپ، ئىشىكنىڭ ئاچقۇچىنى قىزىغا بېرىشكە ئىشەنمىگەنلىكى، جان ئۈزۈش ئالدىدا پوپنىڭ ئالتۇن ھەل بېرىلگەن خرىستوسنىڭ مۇقەددەس بۇتىنى سۆيدۈرۈش ئۈچۈن لېۋىگە ئېلىپ بارغاندا، گرانتې كىشىنى چۆچۈتىدىغان ئاچكۆزلۈكى بىلەن ئالتۇن يالتىلغان بۇتىنى قاماللاپ تۇتۇۋالغانلىقى قاتارلىق ۋەقەلەر ۋە ئۇ ئاخىرقى تىنىقىدا «ھەممە نەرسىلىرىمگە يېخشى قارا، ئۇ دۇنياغا بارغاندا ماڭا ھېساب بېرىسەن» دېيىشى گرانتېنىڭ ساختا، رەھىمسىز، مال - مۇلۈك دېسە جېنىنى ساتىدىغان، ئاچكۆزلۈك، ھېيلىگەرلىك ئادىتىگە ئايلانغان خاراكتېرىنى ئېچىپ بەرگەن.

«پلیۇشكىن» ناملىق پارچە ھەققىدە

1. «پلیۇشكىن» ناملىق بۇ پارچىدا پلیۇشكىننىڭ كۆرۈنۈشى قەلەندەردەك، ئەمەلىيەتتە بولسا چوڭ بايى ئىكەنلىكى قايسى تەرەپلەردىن يېزىلغان؟ 2. ئۇنىڭ نوموسىز، پىخسىق

ئىكەنلىكى ۋە يەنە چوڭ ئىسراپخور ئىكەنلىكى قايسى جەھەتـ
لەردىن يېزىلغان؟ 3. ئاپتورنىڭ مۇنداق رەزىل پوميۇشچىك
ئوبرازىنى سۈرەتلىشىنىڭ قانداق ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى بار؟
4. بۇ پارچە بىلەن ئالدىنقى پارچىدا تەسۋىرلەنگەن ئېكسپىلـ
تاتسىيە قىلغۇچى سىنىپنىڭ ئىككى ئادىمىنىڭ ھەر ئىككىلىسى
ئۆزلىرىنىڭ سىنىپىي ماھىيىتىنى ئىپادىلىگەن. بۇلاردا قانداق
ئوخشاشلىق ۋە ئوخشاشماسلىقلار بار؟ پىرسوناژلارنى تەسۋىرلەش
ئۇسۇلىدا قانداق ئوخشاشلىق ۋە ئوخشماسلىقلار بار؟

1. «پلیۇشكىن» ناملىق بۇ پارچە XIX ئەسىرنىڭ
ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن روسىيىنىڭ مەشھۇر تەنقىدىي
رېئالىزم يازغۇچىسى گوگۇل (1809 — 1852) نىڭ «ئۆلۈك
جانلار» ناملىق رومانىدىن ئېلىنغان. پارچىدا پلیۇشكىننىڭ
يىرتىق، مەينەت، رەتسىز كىيىم ـ كېچەكاسىرى، ھەرىكەتلىرى
ئارقىمامۇ ئۇنىڭ قەلەندەردەك سىياقى سۈرەتلەنگەن. ئۇنىڭ
ئىگىلىكىدە كۆپلىگەن يەرلىرى، تۆگمەنلىرى، سوكنا فابرىكىلىرى،
ياغاچچىلىق قىلىدىغان ستانوكلىرى، نۇرغۇن بۇغداي، ئۇن،
سوكنا، قوي تېرىسى، قۇرۇتۇلغان بېلىق، سەي ـ كۆكتات،
مېۋە ـ چېۋە ۋە باشقا بىر تالاي تۇرمۇش ماتېرىياللىرى
بارلىقى يەنە كېلىپ نۇرغۇن يانچىلارغا ئىگە ئىكەنلىكى
يېزىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭ كۆرۈنۈشى قەلەندەردەك، ئەمەلىيەتتە
بولسا كاتتا باي ئىكەنلىكى يېزىلغان.

2. پلیۇشكىننىڭ ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنياسى
بولسىمۇ يېيىش، كىيىش، ئولتۇراق جاي مەسىلىسىدە ئىنتايىن
بېخىل. ئەنە شۇ بېخىللىقى تۈپەيلىدىن قىزى ۋە ئوغلى قېچىپ كېتىدۇ.
ئۇ «ئامراق» ئىككى نەۋرىسىنى ئىككى تەرەپتىن ئولتۇرغۇزۇپ
خۇددى ئات ئوستىدە كېتىپ بارغاندەك ئويناتىدۇ. ئەمما
پەقەت كىچىككىنە بىر تۆگمىنى ئويۇنچۇق قىلىپ بەرگەندىن

باشقا هېچقانداق سوۋغات بەرمەيدۇ. كۆرگەنلا نەرسىنى يىغىپ دۆۋىلەيدۇ. ھەتتا ئۇ ماڭغان پولنى سۈپۈرۈشنىمۇ ھاجىتى يوق. ئۇ گەرچە مۇشۇنداق تىرىشىپ - تىرمىشىپ مال - دۇنيا توپلىسىمۇ ئەما ھەددىدىن زىيادە بېخىل بولغانلىقتىن مال - دۇنياسى بۇزۇلۇپ، چىرىپ، قۇرتلاپ كاردىن چىقىدۇ. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ ئۆچىغا چىققان ئىسراپخور ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

3. ئاپتور پلیۇشكىندىن ئىبارەت رەزىل پومېشچىك ئوبرازىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق، پومېشچىكلارنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسى ئاساسىدىكى يانچىلىق تۈزۈمىنىڭ زۇلمەتلىكلىكى، چىرىكلىكىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ پاش قىلىپ، بۇ خىل تۈزۈمنىڭ مۇقەررەر ھالدا ھالاك بولۇش قانۇنىيىتىنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

4. «خەسىس» ناملىق پارچىدا XVIII ئەسىردىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىنىڭ تەۋرىنىپ، داۋالغۇپ تۇرغان ۋەزىيىتى ئاستىدا بېسىمدارلىق، ھايانكەشلىك، كىشىلەرنى قاقتى - سوقتى قىلىش يولى بىلەن باش كۆتۈرگەن كاپىتالىست گرانتې ئوبرازى يارىتىلغان. «پلیۇشكىن» ناملىق پارچىدا چارپادىشاھى يولغا قويغان مۇستەبىت يانچىلىق تۈزۈمى شارائىتىدا يەرگە تايىنىپ، يانچىلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش يولى بىلەن بېيىغان پومېشچىك پلیۇشكىن ئوبرازى يارىتىلغان.

بۇ ئىككى پېرسوناژنىڭ خاراكتېرىدىكى ئوخشاشلىق: ھەر ئىككىسى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپقا مەنسۇپ، ھەر ئىككىسى بېخىل. ئاچكۆز، زومىگەر ۋە رەھىمسىز. ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى پەرقلەر: گرانتې سودا كاپىتالىستى، ئۇنىڭ بېيىش يولى كاپىتالغا. سودىغا تايىنىپ بېيىش ۋە كاپىتال (ئالتۇن) يىغىش. ئۇنىڭ خاراكتېرىدە بېخىللىق، ئاچكۆزلۈك، زومىگەرلىك، رەھىمسىزلىك بولغاندىن باشقا يەنە ھېيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

پلیۇشكىن بولسا فېئودال پومېشچىك. ئۇنىڭ بېيىش ئۇسۇلى يانچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش. يەرگە تايىنىپ بېيىش ۋە مال ـ مۈلۈك توپلاشتىن ئىبارەت. ئۇنىڭ خاراكتېرىدە بېخىللىق، ئاچكۆزلۈك، رەھىمسىزلىك، زومىگەرلىك بولغاندىن باشقا يەنە ھاماقەتلىك، دۆتلۈكمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

بۇ ئىككى پېرسوناژنى تەسۋىرلەش ئۇسۇلىدىكى ئوخشاشلىق شۇكى، ھەر ئىككى پېرسوناژ تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يارىتىلغان. ھەر ئىككى پېرسوناژ نەپرەت، ئىنكار قىلىش، مەسخىرە ۋە ھەجۋىي قىلىش پوزىتسىيىسىدە تۇرۇپ تەسۋىرلەنگەن. ھەر ئىككى پېرسوناژنىڭ سىنىپىي ماھىيىتى، بېيىش ئۇسۇلى چىڭ تۇتۇپ يېزىلغان. بۇلارنى تەسۋىرلەش ئۇسۇلىدىكى ئوخشاشلىق شۇكى، «خەسىس» نامىلىق پارچىدا ئاپتور گرانتېنىڭ ئىگىلىكىنى يېزىشنى قوشۇمچە قىلىپ، ئۇنىڭ روھىي دۇنياسى، سۆزى ۋە ھەرىكىتىنى تەپسىلىي يېزىش ئارقىلىق خاراكتېرى يارىتىلغان. «پلیۇشكىن» نامىلىق پارچىدا ئاپتور پلیۇشكىننىڭ روھىي دۇنياسى، تىلى ۋە ھەرىكىتىنى يېزىشنى قوشۇمچە قىلىپ ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسى، ئىگىلىكىنى تەپسىلىي تەسۋىرلەش ئارقىلىق خاراكتېرى يارىتىلغان.

تولۇق ئوتتۇرا ئىككىنچى يىللىق
4 - قىسىم ئەدەبىيات كىتابتىن

XIV — XVI ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. XIV — XVI ئەسىر ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي نامى قانداق ئاتالغان؟ سەئىدىيە خانلىقى قاچان قۇرۇلغان؟ ئۇنىڭ مەركىزى قايسى جاي ئىدى؟ بۇ نېمە ئۈچۈن «سەئىدىيە سۇلتانلىقى» دەپ ئاتالغان؟ 2. سۇلتان سەئىدخان قانداق كىشى؟ قانداق ئەسەرلىرىنى بىلىسىز؟ ئۇ دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش، خەلقنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن قانداق تەدبىرلەرنى قوللانغان؟ 3. ئابدۇرەشىتخان كىم؟ ئۇ قانداق پائالىيەتلەر بىلەن (مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈش جەھەتتە) شۇغۇللانغان؟ قانداق ئەسەرلەرنى يازغان؟ 4. ئابدۇرەشىتخان ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە سەئىدىيە سۇلتانلىقىنىڭ جەمئىيەت ھاياتىدا قانداق يۈكسىلىشلەر بارلىققا كەلگەن؟ پەن ـ مەدەنىيەت ساھەسىدە قانداق تەرەققىياتلار بارلىققا كەلگەن؟ ئۇنىڭ ۋەكىللىرى كىملەر؟

1. XIV — XVI ئەسىرلەردە (باشقا مەنبەلەردە بۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى XVII — XVI ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دېيىلگەن) ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىي ھاياتى ئىنتايىن

پەن يۈكسەك دەرىجىدە گۈللەنگەن بىر دەۋر ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدا بىر «ئالتۇن دەۋر» ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەۋر ئەدەبىياتى شۇ دەۋرنى ياراتقۇچى سۇلتان سەئىدخان نىڭ نامى بىلەن «سەئىدىيە ئەدەبىياتى» دەپ ئاتالغان. سەئىدىيە سۇلتانلىقى 1514 - يىل 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەردە قۇرۇلغان (1678 - يىلى يىمىرىلگەن). كېيىنرەك خانلىقنىڭ مەركىزى يەكەنگە يۆتكەلگەن. سەئىدىيە خانلىقنىڭ تۇنجى قۇرغۇچىسى ۋە سۇلتانى سەئىدخان بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ خانلىق ئۇنىڭ نامى بىلەن باغلىنىپ «سەئىدىيە سۇلتانلىقى» دەپ ئاتالغان.

2. سۇلتان سەئىدخان ئىلىم - مەرىپەتنى قەدىرلەيدىغان، ئەدەبىيات - سەنئەتكە ئىخلاسمەن، ھىممەتلىك، شىجائەتلىك، خۇش تەبئەتلىك شائىر پادىشاھ ئىدى. ئۇنىڭ بىزگىچە «تارىخىي رەشىدى — زەيلى» دە خاتىرىلەنگەن ئىككى پارچە غەزىلى يېتىپ كەلگەن.

سەئىدىيە سۇلتانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن، سۇلتان سەئىدخان دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش، خەلقنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن كۆپلىگەن ئۇنۇملۇق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي جەھەتلەردە خانلىققنى مۇستەھكەملىدى ۋە زوراۋان پادىشاھ ئاتابەكلەرى ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىدىن غەنىيمەت ئالغان ئالتۇن - كۈمۈش، مال - مۇلۇك لەرنى پۇقرا ۋە ئەسكەرلەرگە تارقىتىپ بەردى. ئون يىلغىچە پۇقرالاردىن باج ئالماسلىقنى بەلگىلىدى. مۇستەبىت ھۆكۈمران ئاتابەكلەرى دەۋرىدە سەرگەردان بولۇپ چەت جايلارغا كەتكەن كىشىلەرنىڭ ماكانىغا قايتىپ، تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى خاتىرجەم ئىلىپ بېرىشى ھەققىدە پەرمان چۈشۈرۈپ ۋەيران بولغان ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈردى. بۇنداق ئىجتىمائىي ئاساس

هۇنەرۋەنچىلىك ئىشلىرىدا گۈللەپ - ياشناش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى. خەلق ئاممىسىنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي هاياتىدا يۇز بەرگەن بۇنداق چوڭ ئۆزگىرىش ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

3. ئابدۇرەشىتخان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ XVI ئەسىردە ياشىغان مەرىپەتپەرۋەر شائىرى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ مەشھۇر سىياسىئونى، ھەربىي ئەمەلدارى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شۇ دەۋر مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسچىسى ۋە گۈللەندۈرگۈچىسى.

ئابدۇرەشىتخان 1510 - يىلى تۇغۇلغان (1570 - يىلى 60 يېشىدا ۋاپات بولغان). ئۇ ئۇقۇش يېشىغا يەتكەندىن كېيىن يەكەن ۋە قەشقەرلەردە ئوقۇدى، مەرىپەت ئىزدىدى. ئۇ دادىسى سەئىدخانىنىڭ تەسىرى ۋە ئەينى دەۋردىكى مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ تەربىيىسى نەتىجىسىدە كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم - مەرىپەتنى، مەدەنىيەتنى قەدىرلەيدىغان، ئىلىم ئەھلىلىرىنى ھۆرمەتلەيدىغان بىر كىشى بولۇپ يېتىلدى.

1533 - يىلى سۇلتان سەئىدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئابدۇرەشىتخان تەختكە ۋارىسلىق قىلدى. ئۇ سۇلتان بولغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن خانلىقنىڭ بىرلىكى ۋە قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن كۈچ چىقارسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ئۇنۇملۇك چارىلەرنى ئىزچىل سالدى. ئۇ خانلىققا تەۋە بولغان بارلىق جايلاردىكى تالانت ئىگىلىرىنى، قابىلىيەتلىك ئالىم، ئەدىبلەرنى، مۇزىكانتلارنى، ھۇنەر ئەھلىلىرىنى ئۆز يېنىغا يىغىپ ئۇلارنى مەدەنىيەتنى ئورتاق گۈللەندۈرۈشكە جەلپ قىلدى. شۇ سەۋەبتىن سەئىدىيە خانلىقى مەدەنىيىتى ئالاھىدە گۈللەپ ياشنىدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئۇستا خەتتات، مۇزىكانت ۋە مەرىپەتپەرۋەر شائىر

ئىدى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە «دىۋان رەشىدى»، «غەزەلىيات رەشىدى»، «سالاتىننامە» قاتارلىق قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان

4. سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە (1533 — 1570) جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىغا ئىگە كۆپلىگەن ئاكتىپ تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئۆز تەۋەلىكىدە ھەرقايسى رايونلارنىڭ دېھقانچىلىق، قول سانائىتى ۋە چارۋىچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە راۋاجلاندۇردى. تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىك ھەممىلا يەردە مەدەنىيەت، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈردى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە قەشقەردە «خاقانىيە مەدرىسى» بىنا قىلدۇرۇلدى. يەكەندىمۇ ئالىي بىلىم يۇرتلىرى تەسىس قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ئىنتايىن جانلىق بولغان ئىلمىي پائالىيەت ۋە ھەرقايسى ئىلمىي ئېقىملار بەس ـ بەستە سايرايدىغان ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. دۆلەتلىك كۈتۈپخانا، قول سانائەت ماناپاكتۇرلىرى، سودا كارۋان ئەترەتلىرى تەسىس قىلىندى. خانلىقنىڭ سودا ـ تىجارەت ئىشلىرى شۇ قەدەر جانلىنىپ كەتتىكى، بۇ پائالىيەتلەر ۋەتىنىمىزنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ھالقىپ چىقىپ، ئىران، ئافغانىستان، ئەرەبىستان ۋە ھىندىستان قاتارلىق جايلارغىچە يېتىپ بارىدى. سودا، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش يەنىمۇ راۋاجلاندى. بۇنداق جانلىق پائالىيەتلەر ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىي تۇرمۇش سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈردى. خانلىق مەركىزى يەكەندە «دىۋانخانا» (خانلىق كۈتۈپخانا) قۇرۇلۇپ، ئۇ ئالىي بىلىم يۇرتى ۋە تەتقىقات ئورنىغا ئايلاندۇرۇلدى. بۇ جايدا ئۇيغۇر ئالىملىرى، شائىرلىرى ۋە يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى كۆچۈرۈلۈپ تارقىتىلاتتى. يەكەن، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇغۇچىلارغا شۇ چاغدىكى مەشھۇر جامائەت

ئەربابلىرى ۋە ئالىملار تىلشۇناسلىق، تارىخ، ئەدەبىيات، ئاسترونومىيە، مېدىتسىنا، ھېساب، ئەرەب تىلى، پارس تىلى، ئوردۇ تىلى ۋە يېزا ئىگىلىك، قول سانائەت بىلىملىرىنى ئۆگىنەتتى. ھەتتا بۇ جايغا بىلىم ئىلىش ئۈچۈن ئىراق، ئافغانىستان، كەشمىر قاتارلىق دۆلەتلەردىنمۇ كۆپلىگەن تەلەپكارلار كېلىپ، ئىلىم تەھسىل قىلغان بولۇپ، زور بىر تۈركۈم تالانت ئىگىلىرى يېتىشتۈرۈلگەنىدى.

ئابدۇرەشىتخان دەۋرىدە تاش مەتبەئىچىلىك ۋە خەتتاتلىق تەرەققىي قىلغان. مەشھۇر ھۆسن خەتچىلەر بىرقانچە يۈزگە، تالىپلار بىرقانچە مىڭغا يەتكەنىدى. كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ مەشھۇر پېشۋالىرىدىن بولغان مەۋلانى ئەبەيدۇللا لۇتفى، ئەلىشىر نەۋائى، مەۋلانى سەككاكى، زوھۇرىددىن بابۇر قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى كەڭ تارقالغان ۋە ئەتراپلىق مۇھاكىمە قىلىنغانىدى.

دېمەك. ئابدۇرەشىتخان ھۆكۈم سۈرگەن مەزگىل سەئىدىيە خانلىقىنىڭ مەدەنىي ھاياتى ئىنتايىن جانلانغان مەزگىل بولۇپ، بۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىيات ـ سەنئىتى گۈللەنگەن يەنە بىر «ئالتۇن دەۋر» سۈپىتىدە تارىخ سەھىپىسىدىن ھۆرمەتلىك ئورۇن ئالدى. مۇشۇ تارىخىي دەۋردە دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدا، جۈملىدىن ئىلىمىز مەدەنىيەت تارىخىدا پەخىرلىك ئورۇن ئىگىلىگەن مەشھۇر ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» ئەنئەنىۋى مۇقام، داستان، مەشرەپلەر ئاساسىدا تۇنجى قېتىم رەتلەندى، قېلىپلاشتۇرۇلدى ھەم يۇرۇشلەشتۈرۈلدى. ئابدۇرەشىتخان، ئامانىساخان، مىرزا ھەيدەر قەشقەرى، قىدىرخان يەركەندى، مەۋلانى خۇلقى، مىرزا مىرەك چالىش، ئاياز قوشچى قاتارلىق مەشھۇر سىياسىئونلار، شائىرلار، مۇزىكىشۇناسلار، ئالىم ـ ئەدىبلەر يېتىشىپ چىقتى.

ئامانىنساخان ۋە ئۇنىڭ غەزىلىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە ھەققىدە

1. ئامانىنساخان كىم؟ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغان؟ قانداق ئائىلىدە چوڭ بولغان؟ ئۇنىڭغا ئۆز ئائىلىسىنىڭ ۋە شۇ زامانىدىكى مەشھۇر زاتلارنىڭ تەسىرى قانداق بولغان؟ 2. ئامانىنساخان ئۆسۈرلۈك ۋە ياشلىق دەۋرىدە قانداق ئۆگەنگەن؟ قانداق پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان؟ 3. ئامانىنساخان ئوردىدا قانداق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى؟ ئۇنىڭ ئالەمشۇمۇل زور تەۋەپپۇسى نېمىدىن ئىبارەت؟ 4. ئامانىنساخان بىزگە قانداق ئىجادىي ئەمگەكلەرنى قالدۇرغان؟ قاچان ئالەمدىن ئۆتكەن؟ 5. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچىدا ئامانىنساخاننىڭ قانداق ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ئىپادىلىنىغان؟ بۇئىدىيىۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەشتە قانداق چەكلىمىلىككە ئۇچرىغان؟

1. ئامانىنساخان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ XVI ئەسىردە ياشاپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ئاتاقلىق مۇزىكىشۇناسى، مەشھۇر ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ رەتلىگۈچىسى، تالانتلىق شائىرەسى. ئۇ 1534 - يىلى دولان (ھازىرقى مەكىت ناھىيىسى) تىزناپ دەريالىسى بويىدىكى قومۇش مەھەللە يېزىسىدا مەخمۇت ئىسىملىك كەمبەغەل ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئامانىنساخاننىڭ ئاتىسى قالۇن ۋە ساتارنى ياخشى چالىدىغان ماھىر مۇزىكانت ۋە ئۇستا مۇقامچى ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيىگە شۇ زامانىنىڭ دولانىدىكى مەشھۇر سازەندىلىرى كېلىپ مۇزىكا ئۆگىنەتتى ۋە بىرلىكتە ئولتۇرۇش ئۇيۇشتۇراتتى. بۇ خىل مەدەنىي ھايات زېھرىك ئامانىنساخانغا ئۆزتەسىرىنى كۆرسەتكەنىدى.

ئىشتىياقى بەكمۇ يۇقىرى ئىدى. شۇڭا ئۇ سەككىز يېشىدىن باشلاپلا دادىسىنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن ساتار ۋە تەمبۇر چېلىشنى ئۆگىنىشكە باشلىدى. ئامانىنساخانىڭ بۇنداق قىزغىنلىقىنى كۆرگەن ۋە ئالاھىدە ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىدىن مەمنۇن بولغان مەخمۇت ئاتا ئۇنى مەكتەپكە بەردى. ئۇ مەكتەپتە ناھايىتى تىرىشىپ ئوقۇدى. ئۇ ئۇستازلىرىنىڭ بەرگەن تاپشۇرۇقلىرىنى ئەستايىدىل ئورۇندىدى. ئۆگەنگەنلىرىنى دائىم تەكرار قىلدى، ئۇ ئۇستازلىرىنى دائىم ھۆرمەت قىلدى. ئۇ قىزغىن ئۆگىنىش روھى بىلەن كۈندۈزلىرى مەكتەپتە ئوقۇسا، كەچتە ساز چېلىشنى مەشق قىلدى. تۇققۇز ياشقا كىرگەن يىلى يېزىسىدا تەبىئىي ئاپەتنىڭ يۈز بېرىشى سەۋەبلىك تەكلىماكاننىڭ بۇرجىكىدىكى قازانكۆل جاڭگىلىغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئامانىنساخان ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن مۇزىكا ئۆگەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئائىلە ئىشلىرىغا ياردەملەشكەن. كۈندۈزى ۋە كەچ-لىكى بوش ۋاقىت چىقىرىش ئىمكانىيىتى بولسىلا نەۋائى، بابۇر قاتارلىق كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇغان. 14 ياشقا كىرگەندە ساتار ۋە تەمبۇرلارنى ماھىرلىق بىلەن چالالايدىغان بولغان ۋە بىرقانچە مۇقامنى تولۇق ئۆزلەشتۈرۈ-ۋالغان. بۇ ۋاقىتقا كەلگەندە ئامانىنساخان شېئىر يېزىش بىلەنمۇ شۇغۇللانغان ۋە بۇ شېئىرلىرى خەلق ئارىسىغا «نەغمە» دېگەن تەخەللۇس بىلەن تارالغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە مۇقام تېكىستلىرىنى خاتىرىلەپ، مۇلاھىزە قىلىشىنى باشلىغان. شۇ چاغدا ئۆز زامانىسىنىڭ مۇزىكانتى ۋە شائىر يۈسۈپ قىدىرخان مەخمۇت ئاكا بىلەن ئۇچرىشىپ مۇزىكا ئۇستىدە مۇھاكىمىلەر يۈرگۈزۈپ تۇراتتى. ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇھاكىمە مۇقامنى ساقلاپ قېلىش ۋە رەتلەش تۇغرىسىدىكى

مۇقامنى يېڭى يولغا سېلىش تۈيغۇسىنى ئويغاتقان. ئۇ مۇشۇ خىل تۈيغۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە مۇقامنى رەتلەش ۋە ئىجادىي ھالدا بېيىتىش يولىدا ئىزدىنىشكە كىرىشكەن. بۇ چاغدا ئۇ كامالەتكە يەتكەن بىر مۇزىكانت بولۇپ قالغانىدى.

3. ئاماننىساخان ئۆز ئارزۇسى يولىدا تىرىشىۋاتقان كۈنلەردە، پادىشاھ ئابدۇرەشىتخاننىڭ شىكارغا چىقىشى سەۋەبلىك مەخمۇت ئاكىنىڭ ئائىلىسىدىكى ئۇچرىشىشتا ئاماننىساخاندىكى قابىلىيەت ۋە ئىستېدات پادىشاھنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. سەنئەت ۋە مەرىپەتنى ئۆزىگە دوست تۇتقان ئابدۇرەشىتخان ئاماننىساخاننى ئۆز ئوردىسىغا ئالدۇرىدۇ.

ئاماننىساخان ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن مۇقامنى رەتلەش ۋە ئۇنى كامالەتكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن داۋاملىق تىرىشىدۇ. مۇقامنى رەتلەش ھەققىدە كۆپلىگەن تەشەببۇس ۋە تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. پادىشاھنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن خانلىق تەۋەلىكىدىكى مەشھۇر مۇزىكانتلار، مۇقامچىلار، شائىرلار ئوردىغا تەكلىپ قىلىنىدۇ. بۇلار ئىچىدە مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، شائىر ۋە مۇزىكشۇناس قىدىرخانمۇ بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ «ئون ئىككى مۇقام» نى رەتلەش ئىشى رەسمىي باشلىنىدۇ. بۇ جەريانىدا ئوردىدىكى سۈيىقەستچىلەر ۋە پىتنىخورلارنىڭ ھەر خىل توسالغۇ ۋە سۈيىقەستلىرىنى يېڭىپ، بۇ خىزمەتنى غەلىبىلىك ئورۇندايدۇ. مۇقامنى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىتىدۇ. مانا بۇ ئاماننىساخاننىڭ ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىدۇر.

4. شائىر ۋە مۇزىكشۇناس ئاماننىساخان ئۆز ئۆمرىدە مۇزىكا، خەتتاتلىق، شېئىرىيەت جەھەتلەردە ئۆز دەۋرى ۋە كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى ياراتتى. ئۇ «دىۋان نەفىسى» گە ئوخشاش قىممەتلىك ۋە مەشھۇر شېئىرلار

توپلىمىنى، «ئەخلاقىي جەمىلە» (گۈزەل ئەخلاق) مېڭەن خوتۇن - قىزلارغا نەسىھەت قىلىدىغان كىتابنى، بۇنىڭدىن باشقا «شۇرۇ - ھۇل قۇلۇب» (قەلبلەر سۆھبىتى) ناملىق ئەسەرنى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا مۇزىكا بىلىملىرى، خەتتاتلىق جەھەتلەردە كىتابلار يازغان. بولۇپمۇ مۇزىكا، خەتتاتلىق بىلىمى توغرىسىدا يازغان ئەسىرى مەدەنىيەت تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ يەنە «ئىشرەت ئەنگىز» (خۇشاللىق قوزغاش) ناملىق بىر مۇقامنىمۇ ئىجاد قىلغان.

مەلىكە ئامانىنساخان بىر پۇتۇن ھايا تىدا سەئىدىيە خانلىقى ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ گۈللەپ - ياشنىشى ئۈچۈن ئۆچمەس ۋە كۆمۈلمەس تۆھپىلەرنى يارا تتى. ئۇز ھايا تىنى مەرىپەت ئۈچۈن مەدەنىيەتكە بېغىشلىدى. ئۇ 1567 - يىلى 34 يېشىدا ۋاپات بولدى.

5. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ ئىككى كۆپلەت غەزەلدە ئامانىنساخان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ گۈللىنىشى، ئەل ئارىسىدا ئەدلى - ئادالەتنىڭ ئورنىتىلىشى، خەلقنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان ئابدۇرەشىتخانغا بولغان چەكسىز ھۆرمەت - تەشەككۈرىنى ئىپادىلەش ئارقىلىق ئۇزىنىڭ خەلقپەرۋەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە بۇ غەزەلدە دەۋر چەكلىمىلىكى تۈپەيلىدىن، گۈللەنگەن بۇ دەۋردە بارلىققا كەلگەن بارلىق نەتىجىلەرنى بىر خىلا مەنسۈپ دەپ قاراش ۋە تەقدىرچىلىك ئىدىيىسىمۇ ئۇز ئىپادىسىنى تاپقان.

XVII ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، خىمرقىتى ۋە ئۇنىڭ «مۇھەببەتنامە — مېھنەتكام» داستانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە ھەققىدە

1. XVII ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم نا-

مايەندىلرى كىملەر؟ 2. خىرقىتىنىڭ تەرجىمھالىنى سۆزلەپ بېرىڭ. 3. «مۇھەببەتنامە ــ مېھنەتكام» داستانىنىڭ مەزمۇنى نېمىدىن ئىبارەت؟ 4. داستاندىن دەرسلىككە بېرىلگەن پارچىنىڭ باش تېمىسىنى، قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1. XVIII ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسى بويىچە يەنىلا شېئىرىيەتنى ئاساسىي ئېقىم قىلغان ھالدا راۋاجلاندى. بۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مۇھىم نامايەندىلەر قەشقەرلىك شائىر مۇھەممەت ئىمىن غوجامقۇلى (خىرقىتى)، يەكەنلىك شائىر مۇھەممەت سىدىق زەللىي ۋە خوتەنلىك شائىر نۆبىتدۇر.

2. خىرقىتى ــ XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVIII ئەسىرنىڭ بېشىدا ئۆتكەن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرى، لىرىك-رومانتىك شائىرى. ئۇ 1634 - يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ تازغۇن يېزىسىدا تۇغۇلۇپ، 1724 - يىلى 90 يېشىدا ۋاپات بولغان.

ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ ئىلىم - مەرىپەتكە ناھايىتى بېرىلىپ ئۆز ئانا تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى پىششىق ئۆگىنىپلا قالماستىن. پارس، ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى بىلەنمۇ پىششىق تونۇشقان. 30 ياشقا تولغان مەزگىلدە دادىسى غوجامقۇلى بىلەن بىللە ئاپئاق غوجا (ھىدايىتۇللا ئىشان) ھوزۇرىدا باغۋەن، چىراغچى، كاۋاپچى بولۇپ ئىشلىگەن. 36 يېشىدا «مۇھەببەتنامە ــ مېھنەتكام» ناملىق لىرىك - ئېپىك داستانىنى يازغان.

3. داستان شېئىرىي شەكىل جەھەتتىن بىر پۈتۈن داستان، مەسنەۋى شەكلىدە يېزىلغان. شۇنىڭدەك «ساباي»، «گۈل»،

ئىپادىلەنگەن.

شائىر ئاپئاق غوجىنىڭ تۆمۈر قەپىسى ئىچىدە تىۇرۇپ، ئەينى دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي رېئاللىقىغا بولغان قارىشىنى يەنى رېئال ھاياتنىڭ بىر - بىرىدىگە زىت ئىككى تەرىپىگە بولغان ئۆز قەلبىدىكى ھېسسىياتىنى «ساباي»، «گۈل»، «بۇلبۇل» قاتارلىق سىمۋوللۇق ئوبرازلار ئارقىلىق رومانتىك ئۇسۇلدا ئىپادىلەپ ئۆزىنىڭ يورۇقلۇققا، ئادالەتكە، ئەمگەكچى خەلققە بولغان مۇھەببىتىنى؛ جاھالەتكە، زۇلمەتكە، زالىملارغا بولغان نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن.

4. «مۇھەببەتنامە — مېھنەتكام» داستانىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ پارچىدا شائىر ھەققانىيەت ئەلچىسى بولغان سابا بىلەن زۇلمەتلىك قارا تۇندە تاڭ باھارىغا ۋە ئادالەت گۈلىستانىغا تەلپۈنگەن بۇلبۇلنىڭ سوئال - جاۋابلىق چوڭ قۇر مەزمۇنغا ئىگە شېئىرىي دىئالوگلىرى ئارقىلىق سىمۋوللۇق ئوبراز بۇلبۇلنىڭ خاراكتېر - خۇسۇسىيىتى ئېچىپ بېرىلگەن. فېئودالىزم شارائىتىدىكى تۆۋەن قاتلام ئەمگەكچى خەلق ئاممىسى (جۈملىدىن ئۆزى) دۇچ كېلىۋاتقان كۈلپەتلىك تاغدىكى قىسمەتنى ئىپادىلىگەن. شائىرنىڭ ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىغا بولغان ھېسداشلىقى، گۈزەل، ئەركىن ھاياتقا بولغان ئىنتىلىشى، زۇلمەتلىك قارا تۇنگە بوياغان نەپرىتى ئىپادە قىلىنغان. بۇ ئىدىيىۋى مەزمۇن سىمۋول، جانلاندۇرۇش، رېتورىك خىتاب، رېتورىك سوئال، مۇبالىغە، سۈپەتلەش... قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن.

زەللىي ۋە ئۇنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن «54 - غەزەل» ى ھەققىدە

1. زەللىي كىم؟ ئۇ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغان؟ قاچان، قەيەردە ۋاپات بولغان؟ 2. زەللىي ئۆز ھاياتىدا قانداق ئەسەرلەرنى يازغان؟ ئۇ ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى نېمىدىن ئىبارەت؟ 3. زەللىنىڭ 1724 - يىلىدىن كېيىنكى ئىجادىيىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى نېمىدىن ئىبارەت؟ 4. زەللىي ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنى نېمىدىن ئىبارەت؟ 5. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن 54 - غەزەلنىڭ تۈپ ئىدىيىۋى مەزمۇنى نېمە؟ بۇ ئىدىيىۋى مەزمۇن قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر ئارقىلىق ئېچىپ بېرىلگەن؟

1. زەللىي — XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن يالقۇنلۇق رېئالىست - رومانتىك شائىر. ئۇ 1674 - يىلى يەكەندە نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان، 1750 - يىلى 76 يېشىدا خوتەندە ۋاپات بولغان.

2. زەللىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرى ئىچىدە بىزگە مەلۇم بولغانلىرى 1720 - يىلى 46 يېشىدا يازغان 1122 بەيىتلىق «سەپەرنامە» داستانى، 1736 - يىلى 62 يېشىدا يازغان 266 بەيىتلىق «تەزكىرەئىي چىلتەن» داستانى، 1744 - يىلى 70 يېشىدا يازغان 770 بەيىتلىق «تەزكىرەئىي غوجا مۇھەممەت شېرىپ» داستانى ۋە 133 غەزەل، 19 مۇخەممەس، بەش مۇستەزات، 46 پارچە غەزەل، 12 رۇبائىي، 16 رۇقئات قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

زەللىي ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنى: ① زەللىي ئەسەرلىرىدە جاھالەتپەرەس، ساتقىن خوجا - ئىشانلارغا نەپرەت بىلدۈرۈش، ئادالەتنى ياقلاش باشتىن - ئاخىرغىچە ئۆز ئىپادىسىنى

يىخلارنىڭ تەرجىمھاللىرىنى (يەنى ئاساسى يوق تەرجىمە-ھاللار) ۋە ئۇنى ئۇلۇغلىغۇچى «ئىشقىيە» كۆرۈھىنى مەنستىمەي، ئۇلار تەرىپىدىن ھاقارەتلەنگەن «قارا تاغلىقلار» نىڭ «ئىس-ھاقىيە» گۆرۈھىنى ۋە ئۇلار مۇقەددەس بىلىپ كەلگەن تارىخىي شەخسلەرنى تىلغا ئالىدۇ. «سەپەرنامە» داستانىدا ئەينى ۋاقىتتا «ئۇلۇغ مازار» دەپ ئاتالغان ئاپئاق غوجا مازىرىنى زىيارەت قىلىشنى رەت قىلسا، «تەزكىرەئىي غوجا مۇھەممەت شېرىپ» داستانىدا سۇلتان سەئىدخان ۋە ئابدۇرەشىتخانلار-نىڭ ئۇستازى غوجا مۇھەممەت شېرىپ ئارقىلىق يەكەن خان-لىقىنى ئەسكە ئالىدۇ. ② زەللىلى ئەسەرلىرىدە خەلقنى كۆيە-لەش، زالىملارنى پاش قىلىش، ۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرەر-لىك ئىدىيىسىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ③ زەللىلى ئەسەر-لىرىدە ئۇنىڭ يۇقىرىقىدەك ئىلغار ئىدىيىسى بىلەن بىرگە ئىزىلگەن خەلق ئۇچۇن دىنىي جەھەتتىن نىجاتلىق ئىزدەش ئىدىيىسىمۇ ئۇنىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرىدە مەلۇم دەرىجىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

3. زەللىلى 1724 - يىللاردىن كېيىن يەنى 50 يېشى-دىن باشلاپ بولۇپمۇ خوتەندە ئۆز ھاياتىنىڭ باشلىنىشىدىن كېيىن دۇنيا قارىشىدىكى خەلقپەرۋەرلىك بىلەن دىنىي تەسەۋ-ۋۇپلۇق (سوپىچىلىق) ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇندىن بۇيان كۆرەش قىلىپ ۋە ساقلىنىپ كەلگەن زىددىيەتنى بەلگىلىك دەرىجىدە يېڭىپ، مەرىپەتپەرۋەرلىك ۋە يېڭىلىق تەمىسىدا كۆپىلىگەن يالقۇنلۇق شېئىرلارنى يېزىشقا كىرىشكەن. شائىر ئۆزىنىڭ كې-يىنكى شېئىرلىرىدا ئۆتكۇر مىسرالار بىلەن جاھىل زاھىدلار ۋە مۇتەئەسسىپ دىنىي ئەكسىيەتچىلەرنى مەسخىرە قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ 27 - غەزىلىدە:

مەغرۇز ناماز ئولىمغىل ئېي زاھىدى خۇدبىن،
دېھقان ئېرۇر سەمەندەر قاشىدا تۆرە مەتئىر.

دەپ يېزىش ئارقىلىق زالىم تۆرىلەر ئۈچۈن ھامىلىق قىلىدىغان ئەكسىيەتچى دىندارلارنى قاتتىق ئەيىبلەيدۇ ۋە دېھقانلارغا قىزغىن مەدھىيىلەيدۇ. زالىم تۆرىلەرنى بولسا خەلق غەزىپىنىڭ ئوت - يالقۇنلىرىدا كۆيۈپ كۈل بولىدىغان بىر دۆۋە ئەخلەت - چاۋارلارغا ئوخشىتىپ مەسخىرە قىلىدۇ، قاتتىق قامچىلايدۇ.

زەلىلى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىنى خوتەندە ئۆتكۈزگەن مەزگىلدە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى ۋاپات بولغانىدى، بۇ ھەقتە ئۆزىنىڭ 73 - غەزىلىدە مەرداننىلىك بىلەن:

نەسلى جاھاندا قالمىدى تەلبە زەلىلىنىڭ دېمەڭ،
ئۆلگەندىن سوڭ كۆرۈڭ ھەربىر غەزەلدىن بىر ئوغۇل.

دەپ يازغان. ياشانغان شائىر ئۆز ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئالدىدا:

ھونۇز پەرق ئەيتى ئاچمايى زەلىلى جان بەردى،
جاپاغا يار كۆرۈڭ، ھىممەتتە گاياغا بېقىڭ.

دېگەن مىسرالارنى يېزىپ ئۆزىنىڭ ھاياتىدىن خۇلاسە چىقارغان.

4. زەلىلى ئەسەرلىرىنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى شۇكى: جەڭگىۋار شائىر زەلىلى شېئىرىيەتنى قورال قىلىپ، ئەينى دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي رېئاللىقىنى، خەلقنىڭ ھاياتىنى، خەلق

ئىپادىلەپ، كىيىنكىلەر ئۇچۇن يارقىن نەمۇنىلەرنى يارىتتى. رېئال ئەھمىيىتى شۇكى: زەلىلنىڭ پاساھەتلىك شېئىرلىرى ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىمىزنىڭ شېئىرىيەت تەرەققىياتىدا ئۆزىنىڭ ئاجايىپ گۈزەللىكى بىلەن بۈگۈنكى زامان شېئىرىيىتىمىزنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى باخشى ئۇلگىلەرنىڭ بىرىدۇر.

5. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ رادىئوغا غەزەلدە (54 - غەزەلدە) شائىر تەپەككۇرىنى قەدىمدىن ھازىرغىچە، يەردىن - ئاسمانغىچە بولغان ماكان، زامان ئىچىدە ئەركىن پەرۋاز قىلدۇروپ، رېئاللىق بىلەن رومانتىكىنى زىچ بىرلەشتۈرۈپ ئۆزىنىڭ ھەققانىيەتىكە، ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشىنى ئىپادىلىگەن، رېئال ھاياتنىڭ گۈزەللىكىنى، جۇملىدىن ئايال-لار گۈزەللىكىنى مەدھىيىلىگەن. بېخىللىق، ئويلىماي سۆزلەش قاتارلىق ئىللەتلەرنى تەنقىد قىلغان ۋە ئۇنىڭ زىيىنىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. شائىر بۇ پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش جەريانىدا ئوخشىتىش، سۈپەتلەش، جانلاندۇرۇش، سىمۋول قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرنى قوللانغان.

نۆبىتى ۋە ئۇنىڭ «خوتەننى» غەزىلى ھەققىدە

1. نۆبىتى قانداق شائىر؟ ئۇ قايسى دەۋردە، قەيەردە ياشىغان ۋە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان؟ 2. نۆبىتى شېئىرلىرىنىڭ ئومۇمىي خۇسۇسىيىتى قايسىلار؟ 3. «خوتەننى» رادىئوغا بۇ غەزەلدە ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتىنى قانداق ئىپادىلىگەن؟ غەزەلدە قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟ بۇ بەدىئىي ۋاستىلەر قانداق رول ئوينىغان؟

1. نۆبىتى — مەشھۇر رومانتىك - لىرىك شائىر.

خوتەندە ياشاپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. شائىرنىڭ هاياتى ـ پائالىيىتى هەققىدە هازىرغىچە تولۇق مەلۇمات يوق. پەقەت ئۇنىڭ «دىۋان نۆبىتى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى ئۆمرى 50 ياشقا توشقان مەزگىلدە يەنى هىجرىيە 1160 - يىلى تۇزگەنلىكىگە قاراپ ئۇنى مىلادىيە 1690 - يىللىرى ئەتراپىدا تۇغۇلغان دەپ پەرەز قىلىساقمۇ، قايسى يىلى، نەچچە يېشىدا ۋاپات بولغانلىقى هەققىدە ئېنىق مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز.

2. نۆبىتى شېئىرلىرىنىڭ ئومۇمىي خۇسۇسىيىتى مۇهىم ئىككى ئالاهىدىلىككە ئىگە: ئۇنىڭ بىرىنچى ئالاهىدىلىكى نۆبىتى شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي ماهارىتىدىن ئىبارەت. نۆبىتى شېئىرلىرى جۈملىدىن ئۇنىڭ غەزەللىرىنىڭ تىلى ئىنتايىن نەپىس، گۈزەل، شېئىرىي ۋەزىنلىرى ئاهاڭدار ۋە مۇزىكىلىق، بەدىئىي ۋاستىلەر ناهايىتى جايىدا قوللىنىلغان، پىكىرلىرى راۋان بولۇش جەهەتتىن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئالاهىدە جەلپ قىلىدۇ. يەنە بىر ئالاهىدىلىكى نۆبىتى شېئىرىي ئىجادىيىتى بىلەن دۇنيا قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن ئىبارەت. يەنى نۆبىتى شېئىرلىرىدا خەلق تۇرمۇشى، ئۆزىنىڭ هەقىقەت، ئادالەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك، چىن مۇهەببەت هەققىدىكى ئىدىيىۋى هېسسىياتى يۇكسەك بەدىئىي ماهارەت بىلەن يورۇتۇپ بېرىلىش بىلەن بىرگە يەنە دەۋر چەكلىمىلىكى تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا دىنىيمىستىك قاراشلارمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

3. «خوتەننى» رادىفلىق بۇ غەزەل نۆبىتىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ بەدىئىي جەهەتتىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر ئۈلگىلىرىنىڭ بىرىدۇر. شائىر بۇ غەزەلدە هەيران قالارلىق بەدىئىي ماهارىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ كىندىك قېنىنى

تۆكۈلگەن، ئۆزىنى يېتىشتۇرگەن مۇقەددەس دىيارغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. كونكرېت قىلغاندا، شائىر بۇ غەزەلدە «خوتەننى» جەننەت دەپ بىل، بەلكى جەننەتتىنمۇ ئارتۇق بىل، چۈنكى باشقا جايلاردا دوزاخ (تەمۇغ) ئازابى چەككەن، ئىزىلگەن، ئازاب تارتقان جەننەت ئەھلى ئۈچۈن بۇ دىيار ئۇلارنىڭ ۋىسالىغا، ئارمانىغا يېتىش جايىدۇر دەپ كۆيلىسە، ئارقىدىنلا خوتەننىڭ مۇبارەك تۇپرىقى رەھمەتكە سازاۋەر سۈرمە، شۇڭا ئۇنى كۆزۈڭگە تۇتىيا، چىرايىڭغا مەڭ ئەت، ھۇر ـ پەرىلەرنىڭ سۆيۈشى ئاجايىپ شېرىن بولسىمۇ يەنىلا ئۇلارنىڭ لېۋىگە ھەسەل قىل، بۇ تۇپراق ئەنە شۇ ھۇر ـ پەرىلەرنى يېتىشتۇرىدىغان، ئۇلارنىڭ ھۆسن ـ جامالىنى قۇياشتەك نۇرلاندۇرىدىغان، كۆزلىرىنى يۇلتۇزدەك چاقنىتىدىغان، ھۆسنىگە ـ ھۆسن قوشىدىغان زېمىندۇر. يېقىملىق تاك شامىلى چىقسا خوتەننىڭ خۇشبۇي ھىدى ئەتراپقا تارقىلىدۇ. ئەگەر توغرا يول تاپماي دېسەڭ خوتەننى يوقىتىلىش، كۇچ ـ قۇدرەت تېپىش ئۈرنى قىل. پۈتۈن ئالەمنى بىر گۈلىستان دەپ بىلسەڭ، خوتەننى بۇ گۈلىستاندىكى قامەتلىك كۆچەت دەپ بىل، چىرايىڭغا قان بەرگۈچى، قىزىللىق بېغىشلىغۇچى دەپ بىل. جاھاندا مۇئەللىم تەڭدىشى يوق سۆز ئۇستىسىدۇر. خوتەننى ئىلىم ـ ئىرپان ئۆگەنگۈچىلەرگە دەرس ئالغۇچى، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ دۇنيا قارىشىنىڭ جەۋھىرى بولغان ماقال دەپ بىل. ئەي جاھان شائىرلىرى، گۈلشەن باغلىرىنىڭ بۈلبۈللىرى، خەمسەڭنى يۈكسەك كامالەت بىلەن يازاي دېسەڭ ئۇنىڭ بىرىنچى مىسراسىنى خوتەن دەپ باشلا، نۆبىتى سەنمۇ ھەم قارا يۇزلەرگە، رەقىبلەرگە خوتەننى زاۋال (قاراڭغۇ) قىل دەپ يېزىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتىغا بولغان قىزغىن مېھىر ـ مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. خوتەندىن ئىبارەت بۇ مۇقەددەس، قەدىمىي زېمىنىنىڭ گۈزەل

لىك كۆزەللىكى، خىسلىتى، مەدەنىيىتى ۋە تارىخىنى ئوبراز-
لىق، ئىخچام ھالدا ئىپادىلىگەن. شائىر بۇ مەزمۇننى ئىپادە-
لەش جەريانىدا مۇبالىغە، ئوخشىتىش، سۈپەتلەش قاتارلىق
بەدىئىي ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ پىكرىنى ئىخچام،
ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈش بىلەن بىرگە بۇ مۇقەددەس دىيار-
دىن چەكسىز سۆيۈنۈش، ئۇنىڭ گۈزەللىكىدىن ئىپتىخارلىنىش
ھېسسىياتىنى ناھايىتى تەسىرلىك ئىپادىلەپ بەرگەن.

**«لەن پو ۋە لىن شياگرۇلارنىڭ تەرجىمھالى» نامـ
لىق تېكست ھەققىدە**

1. «لەن پو ۋە لىن شياگرۇلارنىڭ تەرجىمھالى» ناملىق
بۇ تېكستتە قايسى ئۇچ ۋەقە يېزىلغان؟ نېمە ئۈچۈن شۇنـ
داق يېزىلغان؟ 2. تېكستتە لەن پو، لىن شياگرۇلارنىڭ خاراكـ
تېر ـ مىجەزلىرى ئوخشاش بولمىغان تەرەپلەردىن قانداق
ئىپادىلەنگەن؟

1. بۇ پارچىدا سىماچىەن ئۇقتىلىق قىلىپ، قىممەت-
لىك تاشنى جاۋ بەگلىكىگە ساق قايتۇرۇپ كېلىش، مىيەنچە
دىكى ئۇچرىشىش ۋە ۋەزىر بىلەن سەركەردىنىڭ يارىشىشىدىن
ئىبارەت ئۇچ ۋەقەنى يېزىش ئارقىلىق، لىن شياگرۇنىڭ ھايا-
تىدىكى ھەممە ئىشلارنى تەپسىلىي بايان قىلىشنى ئەمەس،
بەلكى ئۇنىڭ قەھرىمانلىق ئىش ـ ئىزلىرىنى، باتۇر، دانا،
يىراقنى كۆرىدىغان، ئالىيجاناب ئوبرازىنى تارىخ بېتىدىن
ئورۇن ئالغۇزۇشنى مەقسەت قىلغان. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ خاراكتېر
ئالاھىدىلىكىنى ئېچىپ بېرەلەيدىغان، ئۇنىڭ ھاياتىدىكى تۆھـ
پىلىرىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە

خاراكتېرىنى يارىتىغان.

2. ئاپتور بۇ پارچىدا لەن پو، لىن شياگرۇلارنىڭ خاراكتېر - مىجەزلىرىنى ئوخشاش بولمىغان تەرەپلەردىن يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكىدەك ئۇسۇللارنى قوللانغان: ① پېرسوناژلار خاراكتېرىنى ۋاستىلىك گەۋدىلەندۈرۈش ئۈسۈلى قوللىنىلغان. يەنى ئەسەرنىڭ بېشىدا لىن شياگرۇ مەيدانغا چىقىشىدىن بۇرۇن لەن پونىڭ تىلى ئارقىلىق لىن شياگرۇنىڭ دانا، يىراقنى كۆرىدىغان خاراكتېرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولسا، لەن پونىڭ بەگلىكىنىڭ مەنپەئىتىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كۆيۈنىدىغان، سەممىي، راستچىل خاراكتېرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. ② پېرسوناژلارنىڭ تىلى ۋە ھەرىكىتى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئوخشىمىغان خاراكتېرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. ③ پېرسوناژلار ئوبرازى كەسكىن زىددىيەت توقۇنۇشى ئىچىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. ④ لەن پو بىلەن لىن شياگرۇنىڭ خاراكتېرى ئەسەردە باشتىن - ئاخىر سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق يورۇتۇلغان. يۇقىرىقى ئۇسۇللار ئارقىلىق لىن شياگرۇنىڭ دانا، تەدبىرلىك، يىراقنى كۆرىدىغان، ئەتراپلىق ئويلايدىغان، باتۇر، قەيسەر، كەڭ قورساق خاراكتېر - ئوبرازى ئەسەردە نۇقتىلىق يارىتىلىش بىلەن بىرگە شۇنىڭغا ماس ھالدا لەن پونىڭ سەممىي سادىق، ئېھتىياتچان، تۆز كۆڭۈل، كەسكىن، ساددا ھەم سەل ئىچى تارراق، قوپالراق ئەمما ئۆز خاتالىقىنى تۈزىتىشكە جۈرئەتلىك ئىسىل پەزىلىتى ناھايىتى جانلىق يورۇتۇپ بېرىلگەن.

«لىن مەشقاۋۇلنىڭ قارلىق كېچىدە بۇتخانىغا كىرگەنلىكى» ناملىق تېكىست ھەققىدە

1. «لىن مەشقاۋۇلنىڭ قارلىق كېچىدە بۇتخانىغا كىرگەنلىكى» ناملىق تېكىستتە لىن چۈنىڭ ئىدىيىۋى خاراكـ

تېرىدىكى ئۆزگىرىش جەريانى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ 2. بۇ پارچە تىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن نېمە ئۈچۈن مۇمكىنچىلىقىدىكى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى كلاسسىك ئەسەرلەرگە يېقىنلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىنغان؟ بۇنداق تەرجىمە قىلىشنىڭ قانداق ئەۋزەللىكى بار؟ 3. بۇ تېكىستتىكى ئۇچ شېئىرنىڭ ئاروز ۋەزىنىنىڭ قايسى بەھرىدە تەرجىمە قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

1. شې نەيئەن (1296 — 1370) نىڭ «سۇ بويىدا» رومانىنىڭ 10 - بابىدىن ئېلىنغان بۇ پارچىدە لىن چۇڭنىڭ ئەينى دەۋردىكى فېئودالىلىق چېرىك ئىجتىمائىي تۈزۈم شارائىتىدا ئارقا - ئارقىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىشى، ئۆز بېشىغا، ھاياتىغا كەلگەن بۇ بەختسىزلىكلەرگە، زىيانكەشلىكلەرگە ئىتائەتچانلىق بىلەن بويسۇنۇش، يول قويۇش ۋە قارشىلىق كۆرسىتىش ئىدىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى، تەۋرىنىشى، ئاخىرىدا چىقىش يولى تېپىش ئۈچۈن رەقىبلەرنى يوقاتماي بولمايدىغانلىقى، بۇ جەھەتتە مۇرەسسە قىلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇپ يەتكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىدىيىۋى تەرەققىيات ئۆزگىرىشىنى يېزىش ئارقىلىق، لىن چۇڭنىڭ فېئودالىلىق تۈزۈمنى قوغدايدىغان بىر فېئودال ئاقسۆڭەكتىن بۇ خىل چېرىك تۈزۈمگە قارشى تۇرىدىغان سەركەردىگە ئايلىنىشىغىچە بولغان خاراكتېر ئۆزگىرىش جەريانىنى يورۇتۇپ بېرىلگەن. ئاپتور ئۇنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى يورۇتۇپ بېرىشتە ئۇنى كەسكىن زىددىيەت توقۇنۇشلار ئىچىگە قويۇپ، پەيدىنپەي ئىچكىرىلەپ كىرىش ئۇسۇلى بويىچە تىپىك شارائىتىنى شەكىللەندۈرۈپ، ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى يېتىلىش، راۋاجلىنىش ۋە ئۆزگىرىش جەريانىنى تۇرمۇش مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن قىلىپ سۈرەتلەپ بەرگەن.

2. بۇ پارچە تىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن مۇمكىنقەدەر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى كلاسسىك ئەسەرلەرگە يېقىنلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىنغان. بۇنداق تەرجىمە قىلىشنىڭ ئەۋزەللىكى شۇكى، ئىلمىز كلاسسىك رومانلىرى ئىچىدە تۇنجى قېتىم دېھقانلار قوزغىلىڭى تەسۋىرلەنگەن بۇ مەشھۇر رومانىدا يورۇتۇپ بېرىلگەن ئەينى دەۋردىكى رېئاللىق، ئۆرپ-ئادەت ۋە پېرسوناژلار خاراكتېرىنى شۇ دەۋرگە ماس تىل بىلەن ئەكس ئەتتۇرۇپ، ئەسەرنىڭ تارىخىي چىنلىقى، بەدىئىي چىنلىقى، يېزىلىش ئۇسلۇبىنى ساقلاپ قالغىلى ۋە ئىجادىي ھالدا تېخىمۇ نۇرلاندۇرغىلى بولىدۇ.

3. بۇ تېكستتە ئۇچرايدىغان تۆۋەندىكى ئاددىي ئۆزبېك تىلىدىكى پائىلاتۇن ۋەزىن تۇرىدە (بوغۇمى تولۇق بولمىغان ھەم ئوشۇق بولغان بەزى مىسرالارنى ھېسابقا ئالمىغاندا) رەمەل بەھىرىدە تەرجىمە قىلىنغان.

«چىنوۋنىكنىڭ ئۆلۈمى» ناملىق ھېكايە ھەققىدە

1. «چىنوۋنىكنىڭ ئۆلۈمى» ناملىق ھېكايىدە چېرۋاكوپ نېمە ئۈچۈن گېنېرالدىن قايتا ـ قايتا ئەپۇ سورايدۇ؟ ئۇ نېمە ئۈچۈن قورقمىدىن ئۆلدى؟ ھېكايىدە ئەينى زامانىدىكى قانداق رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 2. ھېكايىنىڭ بېشىدا بايانچى تىل بىلەن چۈشكۈرۈشنىڭ ئادەتتىكى بىر ئىش ئىكەنلىكى تەپسىلىي يېزىلغان. نېمە ئۈچۈن شۇنداق يېزىلغان؟ 3. ھېكايىنىڭ ئاخىرقى ئابزاسىدا چىنوۋنىكنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى روھىي ھالىتى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟

1. ئا. پ. چېخوپ (1860 — 1904) نىڭ بۇ ساتىرىك ھېكايىسى (1886) تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت

يېزىلغان.

هېكايىده روهىي دۇنياسى قۇلچىلىق بىلەن تولغان چىنوۋنىك نىڭ دراما كۆرۈپ ئولتۇرۇپ ئېهتىياتسىزلىقتىن چۈشكۈرۈپ سالغانلىقى، شالىنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدى تەرىپىده ئولتۇرغان، چار-پادىشاهنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك بىر ئەمەلدارىغا يەنى ياغاق باش گېنېرالنىڭ بېشىغا چاچراپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، گېنېرالنىڭ ئۆزىدىن خاپا بولۇپ قېلىشىدىن، ئۆزىنى كەچۈرمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ، ئۆزىنىڭ چۈشكۈرۈشىنىڭ پەقەت ئېهتىياتسىزلىقتىن بولغانلىقىنى، غەرەزسىز ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن قايتا - قايتا ئەپۇ سوراۋېرىپ، ئەڭ ئاخىرىدا بۇ ئىشتىن غەزەپلەنگەن گېنېرالنىڭ «يوقال!» دەپ بۇيرۇق قىلىشى، ۋارقىرىشى بىلەن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئالدىدا كۆچۈكلىنىپ، شەرتسىز ساداقەت ۋە ئىتائەتچانلىق بىلەن ياشاپ كەلگەن، روهىي دۇنياسى قۇلچىلىق، خۇشامەت بىلەن تولغان چىنوۋنىكنىڭ گېنېرالنىڭ ئۆزىنى كۆزگە ئىلماسلىقى، كەچۈرمەسلىكى بىلەن روهىي دۇنياسىنىڭ پۈتۈنلەي بەربات بولغانلىقى ۋە ئۆلگەنلىكىنى يېزىش ئارقىلىق، چارپادىشاھ هۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى روسىيىنىڭ چېرىك ئىجتىمائىي تۈزۈمى، كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ چوڭ ئەمەلدارلار ئالدىدا كۆچۈكلىنىپ جان باقىدىغان قۇلچىلىق ئىدىيىسى ئېچىپ بېرىلگەن. بۇ ئارقىلىق مۇشۇنداق هالەتنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن زۇلمەتلىك رېئاللىق چوڭقۇر پاش قىلىنغان.

2. ئاپتور هېكايىنىڭ بېشىدا چۈشكۈرۈشنىڭ ئادەتتىكى بىر ئىش ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭدىن هېچكىم خالىي بولالمايدىغانلىقىنى زېرىكمەي - تېرىكمەي تەپسىلىي يېزىش ئارقىلىق، ياخشى - ياماننى، پەزىلەتلىك ۋە رەزىل هەر قانداق ئادەمنىڭ چۈشكۈرىدىغانلىقى، بۇنىڭ تەبىئىي ۋە ساقلانغىلى بولمايدىغان،

داق ئىشقا چەكلىمە قويۇلغان، زۇلمەت قاپلىغان چارروسىيە دەۋرىدە روھىي دۇنياسى خۇشامەت، قۇلچىلىق، گۇمان، ئەنە دىشە بىلەن تولغان چىنوۋنىكقا ئوخشاش ئادەملەرنىڭ ئەنە شۇنداق ئاددىي ئىشلارىمۇ ئۆزىنىڭ خاراكتېرىنى، ئەپت - بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ قويىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىش ئۈچۈن ئەنە شۇنداق تەپسىلىي يازغان.

3. ھېكايىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئابزاسىدا ئاپتور ياشاش، جان بېقىش ئۇمىدى، ئەينى دەۋرگە باغلانغان قۇلچىلىق، خۇشامەتچىلىك ئەقىدىسى پۈتۈنلەي بەربات بولغان چىنوۋنىكنىڭ روھىي ھالىتى ۋە ئەڭ ئاخىرقى چىقىش يولىنى سۈرەتلەپ، چارپادىشاھ ئەمەلدارلىق تۈرمۈشىنىڭ ئابىدىسى، قۇربانى بولغان چىنوۋنىكنىڭ تەقدىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. چىنوۋنىكنىڭ قورسىقىدىن ئۇزۇلۇپ چۈشكىنى باشقا نەرسە بولماستىن، بەلكى شۇ دەۋرگە، چارپادىشاھنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىغا باغلانغان خۇشامەت، قۇلچىلىق بىلەن تولغان ئەقىدىسىدۇر. ئاپتور بۇ ئارقىلىق چىنوۋنىكنىڭ روھىي دۇنياسى ئاللىقاچان ئۆلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

XIX — XVIII ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. XVIII ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا قانداق ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى؟ بۇ دەۋردە كىملەر قانداق ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى؟ بۇ ئەسەرلەردە نېمىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلدى؟ 2. XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا قانداق ئۆزگىرىشلەر بولدى؟ بۇ دەۋردە كىملەر

قانداق ئەسەرلەرنى يازدى؟ 3. XIX ئەسىرنىڭ كېينكى يېرىمىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي، مەدەنىي ھاياتىدا قانداق ئۆزگىرىشلەر ۋۇجۇدقا كەلدى؟ بۇ ئۆزگىرىشلەر ئەدەبىياتتا قانداق ئەكس ئەتتى؟ كىملەر قانداق ئەسەرلەرنى يازدى؟

4. XIX ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكى نېمىدىن ئىبارەت؟

1. XVIII ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى يېڭى بىر تارىخىي دەۋرگە قەدەم قويىدى. بۇ ۋاقىتتا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جۇڭغار يۇقىرى قاتلام ئەكسىيەتچىلىرىنى بېسىقتۇرۇپ، شىنجاڭنى دەسلەپكى قەدەمدە بىرلىككە كەلتۈردى. بۇ چاغدا نىسپىي تىنچ شارائىت بارلىققا كەلگەن بولۇپ، خەلقنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ۋە مەدەنىيەت ھاياتىدا بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن بولغان سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاقە پەيدىنپەي قويۇقلاشتى. شىنجاڭ رايونىدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ مانجۇچە، خەنزۇچە ئۆگەنگەن بىر بۆلۈك ئۇيغۇر زىيالىيلار 1780 - يىلى چېگىنلۇڭ دەۋرىنىڭ مۇھىم يادنكارلىقى بولغان بەش تىللىق لۇغەتنىڭ ئۇيغۇرچە قىسمىنى تۈزۈشكە قاتناشتى. بۇخارا، ھىندىستان، كابۇل، ئىراق... قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئوقۇغان دىنىي زىيالىيلارمۇ كۆپەيدى. ئىپتىدائىي مەكتەپ ۋە كارخانىلارمۇ راۋاجلاندى، كۆپەيدى (1790 - يىلىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا)، تېببابەتچىلىك، قانۇل سانائەت، نەپىس ھۈنەر - سەنئەت ئىشلىرىمۇ خېلى زور دەرىجىدە راۋاجلاندى («شىپاھىل قۇلۇپ» قاتارلىق تىببىي ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى). ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقامنى تولۇق بىلىدىغان مەشھۇر سازەندىلەر كۆپەيدى ۋە ئون ئىككى مۇقام خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالدى، ئومۇملاش-

تى. پۇل مۇئامىله ئىشلىرى رايون خاراكتېرلىك بىرلىكىگە كەلدى. خەلق ئىگىلىكى گەرچە فېئودال قالاقلىق ھالىتىنى ساقلاپ كەلگەن بولسىمۇ، بىر مەھەل ھۆكۈم سۈرگەن نىسپىي تېپتېنچ شارائىت ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بەزى يېڭىلىنىش ۋە ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىغا بىرقەدەر يېقىنلاشقان ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى. بۇ مەزگىلدە مەيدانغا كەلگەن ئەسەرلەرنى مەزمۇنى ۋە ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك ئۈچ نۆۋەتكە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: ① ئەينى دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي زىددىيەتلىرى لىرىك يوسۇندا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەسەرلەر. بۇلاردىن ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگىلىرى: موللا ئەلەم شەھىرىنىڭ «گۈل ۋە بۇلبۇل» داستانى، لۇكچۇنلۇك شائىر ئەخمەت غوجامنىياز ئوغلىنىڭ «رەۋزەتۈل زوھرا» (جەننەتتىكى نۇرلۇق يۇلتۇز) داستانى، مۇھەممەت سىدىق بەرشىدىنىڭ «سىدىقنامە» ناملىق ئەسىرى، موللا رەھىمنىڭ «مۇھەببەتنامە» داستانى قاتارلىقلار؛ ② ئۇيغۇر خەلقى ئۆزۈندىن بۇيان ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ھەق-قانىيەت، ئادالەت، ساپ مۇھەببەت ۋە ئەركىنلىك ئارزۇلىرى بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، ئىجادىي ھالدا ئۆزگەرتىلگەن ۋە تەرجىمە قىلىنغان ئېپىك ئەسەرلەر. بۇلاردىن ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولغانلىرى: يەكەنلىك شائىر ئۆمەر باقى شېئىرىي شەكىلدىن نەسرىي شەكىلگە ئۆزگەرتىپ يېزىپ چىققان ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «پەرھاد ـ شىرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن» داستانلىرى، ئالىم موللا مۇسا يەركەندى شېئىرىي شەكىلدىن نەسرىي شەكىلگە ئايلاندۇرۇپ يېزىپ چىققان «خەمسە نەۋائى» داستانلار توپلىمى، موللا يۇنۇس يەركەندى ئابدۇراخمان جامىغا تەقلىد قىلىپ يېزىپ چىققان «يۈسۈپ ـ زۇلەيخا» داستانى قاتارلىقلار؛ ③ گەرچە دىنىي روھتا سۇغۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن مەزمۇنى ۋە خاراكتېرى جەھەتتىن

ئەكس ئەتتۇرۇلگەن تارىخىي ئەسەرلەر. بۇلاردىن ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولغانلىرى خوتەن چېرىلىق شائىر مولا نىيازنىڭ «تەزكىرەئىي ئىمام زەھۋۇلا» داستانى، قەشقەرلىق شائىر قاسىمنىڭ «تەزكىرەئىي ئارسلانخان» داستانى قاتارلىقلار.

2. XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى يەنى چىڭ خانلىقانى چېيەنلۇڭنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە كەلگەندە، مانجۇ ئەمەلدارلىرى يەنمۇ چېرىكلىشىپ خەلق ئۈستىدىن دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيە يۈرگۈزدى. ئالۋان ـ ياساق، باج ـ سېلىق ھەسسىلەپ ئاشتى. ھەربىيلەرنىڭ پۇتۇن تەمىناتى خەلق ئۈستىگە يۈكلەندى. سېپىل سوقۇش، پوتەي سېلىش، مىس كانلىرىنى ئېچىش... قاتارلىقلارغا پۇقرالارنىڭ ھەقسىز ئىشلىتىپ، ئۇلارغا چىدىغۇسىز ئازاب ـ ئوقۇبەت كەلتۈردى. مانا مۇشۇنداق زۇلۇم ۋە جاھالەتكە بولغان كۈچلۈك نارازىلىق ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ئەينىكى بولغان ئەدەبىياتتا ئەكس ئەتتى. شۇڭا بۇ دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا خەلقنىڭ مۇڭ ـ زارىنى كۈيلەپ، ئۇلارنىڭ ئازۇ ـ ئارمانلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىلەر، خەلقپەرۋەرلىك روھ بىلەن سۇغىرىلغان مۇنەۋۋەر رېئالىستىك ئەسەرلەر بارلىققا كەلدى. بۇ مەزگىلدە ئابدۇرېھىم نىزارى مەشھۇر «مۇھەببەت داستانلىرى» توپلىمىنى، «دورۇلنەجات» (نىجاتلىق ئۇنچىلىرى) نامىلىق پەلسەپىۋى ئەسىرىنى يورۇقلۇققا چىقاردى. ئۇنىڭدىن باشقا نىزارىنىڭ زامانداشلىرىدىن تۇردۇشئاخۇن غېرىبنىڭ «كىتابىي غېرىب» داستانى، نورۇزئاخۇن زىيائىنىڭ «مەھزۇنۇل ۋازىن» (مۇڭلۇق ۋەزىنلەر) نامىلىق ئەسىرى، ئەمىر ھوسېين سەبۇرىنىڭ «ماقالات»، «دىۋان سەبۇرى» ئەسەرلىرى، مۇھەممەت سادىق قەشقىرىنىڭ «تەزكىرەئىي ئەزىزان» (ئۇلۇغلار تەزكىرىسى) قاتارلىق ئەسەرلىرى مانا شۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەردۇر.

ئەدەبىياتىدا يەنە بىر يېڭى تەرەققىيات باسقۇچى مەيدانغا كەلدى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى شىنجاڭدا يۈز بەرگەن ھەر خىل ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ بىر ئەينىكى سۈپىتىدە ئۇيغۇر خەلقى تۇرمۇشىدىكى ئۆزگىرىشلەر، رېئال ھاياتنىڭ يېڭى يۈزلىنىشى قاتارلىق تەرەپلەرنى ۋاستىلىك ۋە بىۋاسىتە ئەكس ئەتتۈرۈپ، رېئال تۇرمۇش بىلەن تېخىمۇ يېقىنلاشتى. 1840 - يىللى جۇڭگو كونا دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ سىگنالى بولغان ئەپيۇن ئۇرۇشى پارتلىدى. پۈتۈن جۇڭگو خەلقىگە جاھانگىر-لارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش سىگنالىنى چالدى. بولۇپمۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ قاتمۇقات زۇلمىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن تەيپىڭ تيەنگو دېھقانلار قوزغىلىڭى پۈتۈن جۇڭگونى زىلزىلىگە كەلتۈردى ۋە پۈتۈن مەملىكەتكە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. نەتىجىدە مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، جۈملىدىن شىنجاڭ رايونىدىمۇ دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئىجتىمائىي ھاياتتا يۈز بەرگەن بۇنداق ۋەقەلەر ئەدەبىياتىمىزنى يېڭى - يېڭى تېمىلار بىلەن تەمىن ئەتتى. خەلقىمىز ھاياتىدىكى رېئال ۋەقەلەر بىلەن باغلىق بولغان ئەدەبىي ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى. بولۇپمۇ دېھقانلار قوزغى-لاڭلىرىغا مۇناسىۋەتلىك قىلىش ۋە ئۇنى بىۋاسىتە ئەكس ئەتتۈ-رۈش گەۋدىلىك بولدى. بۇ مەزگىلدە: موللابىلال بىن موللا يۈسۈپ (نازىمى) نىڭ «غازات دەرمۇلىك چىن» (چىن مەملىكىتىدىكى جەڭ)، «نۇزۇگۇم» قاتارلىق داستانلىرى، شائىر سەيىت مۇھەممەتنىڭ «شەرھى شىكەستە» ناملىق تارىخىي داستانى، موللا شاكىرنىڭ «زەپەرنامە» داستانى، سادىر پالۋاننىڭ خەلقىمىز سۆيۈپ ئوقۇيدىغان قوشاقلىرى مەيدانغا كەلدى.

4. XIX ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكى: ① ئەنئەنىۋى سۆزلىتىلاردىن رېئال

ئەدەبىياتنىڭ بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولدى. بۇ خىل ئەسەر-لەردە رېئاللىققا ياندىشىش، تېمىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈش جەھەتلەردە يا ئۇنداق، ياكى مۇنداق نۇقسانلارنىڭ بولۇشى دىن قەتئىينەزەر، بۇ ئەدەبىياتتىكى بىر خىل ئىلگىرىلەش ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق ئىلگىرىلەشنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى خەلقچىللىق تەندەنتسىيىلىرىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىدا، ئەدەبىياتنى خەلق تۇرمۇشى بىلەن يېقىنلاشتۇرۇشتا ئوينىغان رولى چوڭ بولدى.

② بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى ساتىرا ژانرىنىڭ راۋاجلىنىشىدۇر. ئەدەبىيات رېئال تۇرمۇشقا قانچىلىك يېقىنلاشسا، ئۇنى قانچە چوڭقۇر كۆزەتسە، تۇرمۇشتىكى ئىللەتلەرنى شۇنچە كۆپ سېزىپ، ئۇنى پاش قىلىشقا ئىنتىلىدۇ. ساتىرا بۇ خىل پاش قىلىشنىڭ قورالى سۈپىتىدە بۇ دەۋر ئەدەبىياتىدا خېلى چوڭ سالماقنى ئىگىلىدى. مەسىلەن، بۇ دەۋردە موللا بىلال بىن موللا يۈسۈپنىڭ «چاڭموزا يۈسۈپ خان»، ئەخمەتشا قاراقاشنىڭ «ئات ھەققىدە» گە ئوخشاش مۇنەۋۋەر ساتىرىك ئەسەرلىرى بارلىققا كەلدى.

ئابدۇرېھىم نىزارى ۋە ئۇنىڭ «رابىيە ـ سەئىدىن» داستانى ھەققىدە

1. ئابدۇرېھىم نىزارى كىم؟ قىسقىچە تەرجىمھالىنى سۆزلەڭ. 2. نىزارىنىڭ قىسقىچە ئىجادىي پائالىيىتىنى سۆزلەپ بېرىڭ. نىزارى قانداق ئەسەرلەرنى يازغان؟ «مۇھەببەت داستانلىرى» قايسى ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ 3. «مۇھەببەت داستانلىرى» نىڭ تېمىسى (مەزمۇنى) ۋە باش تېمىسى (مەركىزىي ئىدىيىسى) نېمىلەردىن ئىبارەت؟ 4. «رابىيە ـ سەئىدىن»

داستانسنمك مەزمۇنى (سۆزلىتىش) ۋە مەركىزلىي ئىدىيىسى نېمە؟ رايىيە ـ سەئىدىن پاجىئەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىق ئىجتىمائىي مەنبە نېمە؟ رايىيە ـ سەئىدىن ئۆبرازلىرىنى تەھلىل قىلىڭ.

1. ئابدۇرېھىم مۇھەممەت پازىل قەشقىرى (نىزارى) XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر، رېئالىزمچى شائىر. ئۇ 1770 ـ يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ بۇلاقبېشى مەھەللىسىدە نامرات ھۇنەرۋەن (بوياقچى) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۆز مەھەللىسىدە باشلانغۇچ ساۋاتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، 30 ياشقا كىرگىچە قەشقەردىكى ئاتاقلىق بىلىم يۇرتى «خانلىق مەدرىسى» دە ئوقۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، ئەرەب، پارس تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى پۇختا ئۆگەنگەن. بولۇپمۇ پارس ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان شەيخ سەئىدى، غوجا ھافىز شىرازى، مىرزا ئابدۇلقادىر بىدىل ۋە ئابدۇراخمان جامىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشقان. تالانتلىق شائىر ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرىنى چوڭقۇر قىتىرقىنىپ ئۆگەنگەن. ئابدۇرېھىم نىزارى ئەدەبىي پائالىيىتىنى ئوقۇش يىللىرىدىلا باشلىغان بولۇپ، ئىجادىيەتكە چىن دىلىدىن بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇشىنى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى بېرىلىپ تەتقىق قىلغان ۋە ئۆگەنگەن. ئەمگەكچى خەلق بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان. نىزارى ئەدەبىيات ئىلمىدىن، باشقا خەتتاتلىق سەنئىتىنىمۇ مۇكەممەل ئىگىلىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۆز زامانىسىنىڭ ئۇستا خەتتاتلىرىدىن بىرى ھىسابلىناتتى. شۇڭلاشقىنا 1830 ـ يىلى 60 يېشىدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ قەشقەردە تۇ-

رۇشلۇق ئەمەلدارى زوھۇرىدىن ھاكىمبەگنىڭ ئوردىسىدا باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەنگەن. 1838 - يىلى پىچان لۇكچۇندىكى ئەفرىدىن چىكۈاكنىڭ چاقىرتىشى بىلەن لۇكچۇنگە كېلىپ بىرنەچچە يىل تۇرغان. كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ 1848 - يىلى 78 يېشىدا قەشقەردە ۋاپات بولغان.

2. ئابدۇرېھىم نىزارى ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىجادىي پائالىيەت بىلەن ئۆتكۈزگەن. زوھۇرىدىن ھاكىمبەگنىڭ نىزارىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان كاتىبات ئىشخانىسىدا ئىشلەپ دىققەت ئەمر ھۈسەين سەبۇرى، تۇردۇشئاخۇن غەربىي، نۇرۇزئاخۇن زىيائى قاتارلىق كاتىپلارمۇ ئۆز زامانىسىنىڭ بىلىملىك ئەدىبلىرى بولغاچقا، ئۇلار دوستلۇق ۋە سەمىمىي ھەمكارلىق ئورنىتىپ، ئەينى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى بىر-لىكتە گۈللەندۈرۈشتە جاپالىق ئەجىر سىڭدۈردى. بولۇپمۇ شائىر ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرى بولدى. بۇ دەۋردە (1837 - يىلىدىن باش-لاپ) شائىر ئۆزىنىڭ «مۇھەببەت داستانلىرى» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان 48 مىك مىسرالىق داستانلار توپلىمىنى يې-زىپ تاماملىدى. بۇ ئەسەر ھەجمى جەھەتتىن ئەلشىر نەۋائى-نىڭ 52 مىك مىسرالىق «خەمسە» سىدىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن ئەڭ يىرىك داستانلار توپلىمى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. بۇ «مۇھەببەت داستانلىرى»: «رابىيە - سەئىدىن»، «ۋامۇق - ئۇزرا»، «مەھزۇن - گۈلنىسا»، «مەسئۇت - دىلئارا»، «پەرھاد - شىرىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «بەھرام - گور»، «شەيخ سە-ئىدى ھەققىدە تەمسىل»، «ئەسھابۇل كەئىبە»، «چاھار دەر-ۋىش»... قاتارلىق چوڭ داستانلارنى ۋە كۆچلۈك رومانتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان رىۋايەت خاراكتېرلىك يەتتە كىچىك داستان («ھەفتە داستان») نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ «مۇھەببەت داستانلىرى» دىن

باشقا 1842 - يىلى يېزىپ تاماملىغان «دۇرۇلنەجات» («نەجاتلىق ئۇنچىلىرى») ناملىق ئىجتىمائىي ئەخلاقىي مەزمۇنغا ئىگە پەلسەپىۋى ئەسىرىمۇ بار.

3. نىزارىنىڭ «مۇھەببەت داستانلىرى» نىڭ مەزمۇنى: نىزارىنىڭ «مۇھەببەت داستانلىرى» مۇھەببەت تېمىسىدا يېزىلغان. يەنى مۇھەببەتنى بۇ داستانلارنىڭ ئاساسىي سۈژىتى قىلغان. شائىر مۇھەببەت تېمىسىنى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئادالەت، ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىش ئارزۇسىنى، ئەمگەكچى خەلقنە بولغان ھېسداشلىقنى ۋە سەممىي مۇھەببەتنى، فېئودال ئەكسىيەتچىل ئەقىدىلەرنىڭ كىشىلىك ئەركىنلىكىنى بوغۇپ تاشلىغۇچى زەنجىر - كىشەنلىرىگە، جاھالەتلىك زامان ۋە زالىملارغا نىسبەتەن ھەققانىي غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن. نىزارى ئۆز داستانلىرىدا، ئەينى زامانىدىكى ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك كەلتۈرۈپ چىقارغان پاجىئەلەرنىڭ مەنبەسى فېئودالىزىم ئاساسەت ۋە جاھىل ئەقىدىلەرنى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ، بىۋاپا پەلەك، رەھىمسىز زامان ئۈستىدىن قاتتىق شىكايەت قىلغان. نىزارى ئەسەرلىرىنىڭ (جۈملىدىن «مۇھەببەت داستانلىرى» نىڭ) باش تېمىسى: ① نىزارى ئۆز ئەسەرلىرىدە جاھالەت زەنجىرى بىلەن كىشەنلەنگەن خەلقنىڭ مۇڭ - زارى، ئاھ - پەريادىنى ئەكس ئەتتۈردى؛ ② غايىۋى ئوبرازلار ئارقىلىق ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئەركىنلىك ۋە ھەققانىيەتكە، ئادىل ۋە ۋاپادارلىققا بولغان قىزغىن ئىنتىلىش ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈردى؛ ③ ئۆز ئەسەرلىرىدىكى غايىۋى ئوبرازلار ئارقىلىق زالىم شاھ، رەھىمسىز ئەمەلدارلارنى ھەققانىي، ئادىل، رەھىمدىل بولۇشقا چاقىردى.

4. «رابىيە - سەئىدىن» داستانىنىڭ مەزمۇنى: ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مەسنەۋى شېئىر شەكلىدە يېزىلغان بۇ داستان نىزارى ئىجادىيىتىدىكى ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەر بولۇپ،

شائېر بۇ داستانىنى ئەنئەنىۋى سۇژىتلار ئاساسىدا ئەمەس، بەلكى، ئۆزى ياشىغان دەۋردىكى رېئال ۋەقەلەر ئاساسىدا شۇ دەۋر داستانچىلىق ئەنئەنىسى بويىچە يۈكسەك ماھارەت بىلەن يېزىپ چىققان. بۇ داستان شائىرنىڭ بەدىئىي جەھەتتىن پىشقانلىقىنىلا ئەمەس بەلكى دۇنيا قاراش ۋە رېئاللىققا ياندىشىش جەھەتتىمۇ خېلى ئىلگىرىلىگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. داستاندا بايان قىلىنغان ۋەقە 1834 - يىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنى كېسىپ ئۆتىدىغان تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى پەيزاۋاتقا تەۋە كۆكچى يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئىككى ياشنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسىدىن ئىبارەت. كۆكچى يېزىسىدا تۇرۇشلۇق نامرات دېھقان ئىبراھىمنىڭ ئوغلى سەئىدىن شۇ يېزىدىكى ئاچكۆز باي ياقۇپنىڭ قىزى رابىيەنى ياخشى كۆرىدۇ. رابىيەمۇ ئىشچان، ئاق كۆڭۈل سەئىدىنىنى ياخشى كۆرىدۇ. لېكىن ئاچكۆز ياقۇپ سەئىدىنىنىڭ رابىيە ئۈچۈن كىرگۈزگەن ئەلچىسىنى ئۆزى ئۈچۈن ئاھانەت دەپ بىلىپ كەسكىن رەت قىلىدۇ ۋە قىزى رابىيەنى قېرى باي ئەمەلدار جابىرغا بېرىپ پۇل - مال، ئابرويغا ئېرىشمەكچى بولىدۇ. ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك تۇيۇقسىز يۈز بەرگەندەك نىجاتلىق تاپالمىغان سەئىدىن پاجىئەلىك ھالدا ھالاك بولىدۇ. جابىرغا مەجبۇرىي ياتلىق قىلىنغان ۋە ئۆز ئۆيىگە قېچىپ كەلگەن رابىيە دادىسىنىڭ بېسىمىغا چىدىمای سەئىدىنىڭ ساپىق بولۇپ قېلىشىنىڭ بىردىنبىر يولىنى ئۆلۈم ھېسابلاپ ئۆزىنى تەلۈچۈك دەريا سىغا تاشلاپ بۇ ئاپا رەھىم دۇنيا بىلەن ۋىدالاشىدۇ.

«رابىيە - سەئىدىن» داستانىنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسى: شائىر نىزارى XIX ئەسىر فېئودالىزم مۇھىتىدا ياشىغان رابىيە ۋە سەئىدىنىڭ ئىبارەت ئىككى ياشنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسىنى تېپىكلەشتۇرۇپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق، ئادەمخور كونا جەمئىيەتـ

نىڭ رەزىل ماھىيىتى، مەنىۋى چۈشكۈنلۈكىنى غەزەپ بىلەن پاش قىلىدۇ. جۈملىدىن ئەركىنلىككە ئىنتىلگەن ئىككى ياشنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۆز داستانىنىڭ سۈژىتىغا ئايلاندۇرۇپ، فېئودالىق جەمئىيەت تۈزۈمىگە، ئائىلە - نىكاھ تۈزۈمىگە، ئەركىنلىك ۋە ھەققانىيەتنىڭ ياۋۇز قاتىللىرىغا قارشى مەردانە جەڭ ئېلان قىلىدۇ. كەسكىن ھالدا ئەيىبلەيدۇ.

«رابىيە - سەئىدىن» پاجىئەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىجتىمائىي مەنبە كىشىنىڭ ئەركىنلىكىنى بوغۇپ تاشلىغۇچى فېئودالىق جەمئىيەت تۈزۈمى، ئائىلە - نىكاھ تۈزۈمىدىن ئىبارەت. شائىر رېئالىزملىق ئىجادىيىتى پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىپ، رېئال شەخس ياقۇپ ۋە جابىرغا ئوخشاش فېئودالىزمنىڭ ھمايىچىلىرىنىڭ يىرگىنچلىك ئوبرازىنى يارىتىپ، فېئودالىزمنىڭ كىشىلىك ئەركىنلىك ۋە ئىنسانىي ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىدىغان رەزىل ئەپتى - بەشرىسىنى، مەنىۋى پۇچەكلىكىنى جاپاكەش خەلق ئوبرازلىرىنىڭ مەنىۋى دۇنياسى ۋە ئىجتىمائىي قارىشى بىلەن روشەن سېلىشتۇرۇپ تەسۋىرلەپ، ئەينى زامانىدىكى ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكنىڭ سىنىپىي مەنبەسىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرسىتىپ بەرگەن.

داستاندا يارىتىلغان رابىيە ئوبرازى — ئاق كۆڭۈل، ئىرادىلىك، پاك ۋىجدانلىق، ساپ مۇھەببەت ئىگىسى. ئىنسان ھۆرلۈكى ۋە مۇھەببەت ئەركىنلىكى يولىدا فېئودال قارا كۈچ لەرنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى قاماللىرىنى يۇكسەك قارشىلىق كۆرسەتكەن ھېسابىغا دادىل بۆسۈپ ئۆتكەن ساپ يۈرەك ئۇيغۇر قىزىدۇر. رابىيە ئوبرازى فېئودالىق جەمئىيەتتە ئۆز ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم بولۇپ، پاجىئەلىك زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان يېگىت - قىزلارنىڭ ئورتاق تەقدىرىنى، زۇلۇمغا قارشى روھىنى ئىپادىلىگۈچى تىپىك ئوبرازدۇر.

سەئىدىن ئەقىللىق، ئىجدانلىق ۋە ۋاپادار يىگىت بولۇپ، ئۆز خىسلىتى ۋە خۇسۇسىيىتى بىلەن رابىيەدىن ئىبارەت جەسۇر ۋە ئىسيانكار قىز ئوبرازىنى مەنىۋى جەھەتتىن تولۇقلۇغۇچى ۋە ئۇنى ئالىيجاناب شەخس سۈپىتىدە كۆز ئالدىمىزدا گەۋدىلەندۇرۇپ بەرگۈچى ئوبرازدۇر. شائىر سەئىدىن ئوبرازىنى رابىيەگە ئوخشاش ئىسيانكارلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرمەي، بەلكى ئۇنى رابىيەنىڭ خاراكتېرى، ئىسيانكارلىق روھىنى شەكىللەندۇرگۈچى دەسلەپكى بىخ سۈپىتىدە تەسۋىرلىگەن بولسىمۇ. ئۇنىڭ پاجىئەسى ئارقىلىق ئاساسەتلىك ھېئودالىزم تۈزۈمى سەئىدىنىڭ نابۇت قىلغۇچى رەھىمسىز قاتىلدۇر دېگەنىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويغان.

گۇمنام ۋە ئۇنىڭ «كاشغەر» شېئىرى ھەققىدە

1. گۇمنام قانداق شائىر؟ ئۇ قايسى دەۋردە ياشىغان؟ 2. گۇمنام ئەسەرلىرىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيە قانداق ئىپادىلەنگەن؟ 3. گۇمنام شېئىرلىرىدىكى خەلقپەرۋەرلىك قانداق ئىپادىلەنگەن؟ 4. گۇمنام شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكى نېمىدىن ئىبارەت؟ 5. «كاشغەر» شېئىرىدا شائىرنىڭ ئۆز ئانا يۇرتىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى قانداق ئىپادىلەنگەن؟ شېئىردا قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟

1. گۇمنام ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدا مۇھىم ئورۇن ئىگىلىگەن، شېئىرلىرىنىڭ لىرىكىلىقى كۈچلۈك، بەدىئىي شەكلى مۇكەممەل مەشھۇر لىرىك شائىرلارنىڭ بىرىدۇر. گۇمنامنىڭ ھاياتى - پائالىيىتى ھەققىدە تەپسىلىي ۋە ئېنىق تارىخىي ماتېرىياللار يوق دېيەرلىك. شائىرنىڭ «كاشغەر» ناملىق غەزىلىگە ئاساسەن ئۇنى قەشقەردە تۇغۇلۇپ ۋە قەشقەردە ياشى-

غان دېگەن چۈشەنچىگە: ئۇنىڭ غەزەللىرىنىڭ تىل ئالاھىدە-لىكى ۋە بەدىئىي شەكىل جەھەتتىكى خاراكتېرلىك خۇسۇسىيەتلىرىگە قاراپ ئۇنى XIX ئەسىرلەردە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن ۋە بىزگە مەلۇم بولغان ئەسەرلىرى 80 غەزەل، 24 پارچە رۇبائىي ۋە بىرقانچە مۇخەممەس ۋە ئاپتور ھەققىدە مەلۇمات بېرىدىغان خاتىمە ئورنىدىكى بىرقانچە مىسرا شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر دىۋانىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ئەسەرلەردە شائىرنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ئەنئەنىۋى تېمىلار — گۈزەللىككە بولغان ئىشتىياق - ھەۋەس، ۋەتەنپەرۋەرلىك، تەرەققىپەرۋەرلىك ۋە چىن ئىنسانىي مۇھەببەت ھەققىدىكى قاراشلىرى ئوبرازلىق تىل ۋاستىسى بىلەن يورۇتۇپ بېرىلگەن.

2. گۇمنام غەزەللىرىدە كۆيلەنگەن گۈزەللىككە ۋە ھاياتقا بولغان مۇھەببەت ئۇنىڭ ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. شائىر قەشقەرنىڭ «قورغانلىرى» گەرچە «ھەسرەت توپىسى بىلەن قورۇلغان»، «ئىشتىق، ئۇلپەت بۇلىقىدىن دەرد - مېھنەت جۇش ئۇرۇپ تۇرغان» بىر مۇدھىش، ئاسارەتلىك دۇنيا تۇرسىمۇ، شائىرنىڭ نەزەردە ئۇنىڭ خاسىيىتى، گۈزەللىكى، سۆيۈملۈكلۈكى ئالدىدا ئەپسانىلەردىكى «رۇكتابات سۇيى» ۋە «مۇسەللا گۈلشەنى» ھۇ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. قەشقەرنىڭ «لالىزار» لىقلىرىنى ھەمىدىن ئەۋزەل بىلىدۇ. ئۇنىڭ تۇپرىقىنى «ئىپار» دەپ، سۇلىرىنى «كەۋسەر»، تاشلىرىنى «ئۇنچە - مارجان» دەپ، تىكەنلىرىنى «خۇشپۇراق گۈل»، ۋەيرانلىقلىرىنى «سۇلايمان دۆلىتى» دەپ ئەتىۋارلايدۇ. قىسقىسى: شائىر ئۆز ۋەتىنىنى ئەنە شۇنداق ئەزىز ھەم سۆيۈملۈك ماكان دەپ بىلىپ ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن.

3. گۈمنام ئۆز ئەسەرلىرىدە ئۆز ۋەتىنىنىڭ گۈزەللىكىنى مەدھىيىلەپلا قالماي، ۋەتەننى گۈللەندۈرگەن خەلق ئامىسىغا بولغان قىزغىن، سەمىمىي مۇھەببىتىنى ئاجايىپ يالقۇناۋۇق يۈرەك سۆزلىرى بىلەن ئىپادە قىلغان. شائىر ئۆزى بىلەن ۋەتەنداش بولۇپ، ۋەتەننى جاپالىق ئەمگەكى بىلەن گۈللەندۈرگەن «گۈل يۇزلۈك» لەرنى «ھەرقانداق» كىشىنىڭ قەلبىگە ئوت ياققۇچى دەپ تەرىپلەيدۇ. جۈملىدىن قەشقەر خەلقىنىڭ چىرايىنى «كۈلۈپ تۇرغان ئانار» ياكى «قىزىل ئالما» غا ئوخشىتىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئەينى دەۋردە قەشقەردە ياشىغان ئەمگەكچى خەلقلەرگە بولغان سەمىمىي مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ، ھېسداشلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. قىسقىسى شائىر ئۆز ۋەتىنىنى قىزغىن سۆيۈپلا قالماي، ئۆز خەلقىنىمۇ ئىنتايىن قىزغىن سۆيىدۇ.

4. گۈمنام ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى: ① گۈمنام ئەسەرلىرىنىڭ پىكىرلىرى يېڭى بولۇپلا قالماي، ئوبرازلىق تەسەۋۋۇر ۋە بەدىئىي تەپەككۇرغا باي بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە. ② گۈمنام ئەسەرلىرىدە ئوخشىتىش، مۇبالىغە، جانلاندۇرۇش، سىمۋوللاشتۇرۇش قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلىپ، ئىدىيەۋى ھېسسىيات ئىنىق، جانلىق، تەسىرلىك ئىپادىلەنگەن. ③ گۈمنام ئەسەرلىرى ۋەزىن قاپىيە جەھەتتىن خىلمۇ خىل، كۆركەم ۋە رەڭداردۇر. ④ گۈمنام ئەسەرلىرى تىلىنىڭ گۈزەللىكى، شېئىرىي پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىكتۇر.

5. «كاشغەر» نامىلىق غەزەلدە شائىر ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتى بولغان قەشقەرنىڭ «قورغانلىرى»، «ھەسرەت توپىسى بىلەن قورۇلغان»، «ئىشق - ئۇلۇپەت بۇلىقىدىن دەرد - مېھنەت جۇش ئۇرۇپ تۇرغان» بىر مۇدھىش، ئاسارەتلىك

لىكى، سۆيۈملۈكلۈكى ئالدىدا ئەپسانىلەردىكى «رۇكىتابات سۈيى» ۋە «مۇسەللا گۈلشەنى» مۇ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. ئۇنىڭ «تۈپرىقىنى ئىپار، سۈلىرىنى كەۋسەر»، تاشلىرىنى «ئۇنچە ـ مارجان»، «تىكەنلىرىنى خۇشپۇراق گۈل»، ۋەيرانلىق لىرىنى «سۈلايمان دۆلتى» دېيىش ئارقىلىق ۋە ئۆزى بىلەن بىر دەۋرده ياشىغان ئەمگەكچى خەلقىرگە بولغان سەمىمىي مۇھەببىتى، ھېسداشلىقىنى ئىپادىلەش، گۈزەللىكى ۋە خىسلەت تىنى مەدھىيىلەش ئارقىلىق ۋە بۇ ئانا يۇرتنى «مېنىڭ بايلىقىم» دەپ تەرىپلەش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. بۇ ئوي ـ پىكىرنى ئىپادىلەش جەريانىدا شائىر ئوخشىتىش، سىمىشتۇروش، سۈپەتلەش، مۇبالىغە قاتارلىق بەدىئىي ۋاسىتىلەردىن پايدىلانغان.

موللا بىلال ۋە ئۇنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن غەزىلى ھەققىده

1. موللا بىلال بىن موللايۇسۇپ (نازىمى) كىم؟ ئۇنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتىنى سۆزلەڭ. «غەزەلىيات» قانداق ئەسەر؟ ئۇنىڭ باش تېمىسى (مەركىزىي ئىدىيىسى) ۋە مەزمۇنى (تېمىسى) نېمىدىن ئىبارەت؟ 3. «غازات دەرمۇلىك چىن» داستانىدا قانداق ۋەقە، قانداق مەزمۇن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ داستاننىڭ ئاساسىي مۇۋەپپەقىيىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ 4. «چاكموزا يۈسۈپخان» داستانىدا قانداق كىشىلەرنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان؟ بۇ ئەسەرنى نېمە ئۈچۈن ئەدەبىياتىمىزدا ئالاھىده مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ دەيمىز؟ 5. «نۇ-

زۇگۇم» داستانىدا تەسۋىرلەنگەن نۇزۇگۇم كىم؟ كىمگە قارشى كۈرەش قىلغان؟ كىملەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ؟ ئاپتور نۇزۇگۇم ئوبرازىنى قانداق تەسۋىرلىگەن؟ 6. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن غەزەلدە قانداق مەزمۇن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟

1. موللا بىلال بىن موللا يۈسۈپ (نازىمى) ئۇيغۇر خەلقىنىڭ XIX ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر يالقۇنلۇق رېئالىست شائىرى. ئۇ 1823 - يىلى غۇلجا شەھىرىنىڭ قازاڭچى مەھەللىسىدە كەمبەغەل قول ھۈنەرۋەن (موزدۇز) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئاتىسى موللا يۈسۈپنىڭ بىۋاستە تەربىيىسى ئاستىدا باشلانغۇچ ساۋاتقا ئېرىشكەن. كېيىن غۇلجىدىكى «بەيتۇللا مەدرىسى» دە تەلىم ئالغان. ئۆسمۈر ۋاقتىدىلا ئاتىسىدىن يېتىم قالغان موللا بىلال تۇرمۇشنىڭ ھەرتەرەپلىمە ئېغىرچىلىقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ ئۆز بىلىمىنى داۋاملىق كېڭەيتكەن. بىرتەرەپتىن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتىنى بېرىلىپ ئۆگەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن شەرق خەلقلىرى (بۇ يەردە ئەرەب، پارس ۋە تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ) ئەدەبىياتى بىلەن پىششىق تونۇشقان؛ يەنە بىر تەرەپتىن زۇلۇمغا قارشى خەلق ئىنقىلابىغا بىۋاستە قاتناشقان. بۇ ھال ئۇنىڭ ئەدەبىيات ۋە جەمئىيەت ھەققىدىكى تونۇشىنى ئۆستۈرۈپ، يالقۇنلۇق رېئالىست شائىر بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىغا زېمىن ھازىرلىغان. ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا كىرىشىپ «نازىمى» تەخەللۇسىدا نۇرغۇنلىغان شېئىر - قوشاقلارنى ئىجاد قىلغان. 1851 - يىلىغىچە يازغان غەزەللىرىنى «غەزەلىيات» (غەزەللەر توپلىمى) غا كىرگۈزگەن. شائىرنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى تىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىن خەلق قوشاقلىرىغا بەكمۇ يېقىن بولغاچقا، خەلقىمىز بۇ شېئىر-

قىلىپ ئېيتىپ كەلمەكتە. موللا بىلال ئۆز ئۆمرىدە نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغاندىن باشقا «غازات دەرمۇلك چىن» (1875 - يىل)، «چاكموزا يۈسۈپخان» (1881 - يىل)، «نۇزۇگۇم» (1882 - يىل) قاتارلىق داستان، قىسسەلەرنى ئىجاد قىلغان. شائىرنىڭ ھاياتى ئازاب چەككەن جاپاكەش خەلق ئاممىسىنىڭ تەقدىرى، ھاياتى بىلەن ئورتاق ھالدا غۇربەتچىلىك، زۇلۇم ئىسكەنجىسىدە قىينىلىش ئىچىدە ئۆتكەن. 1871 - يىلى ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ كۈرەش مېۋىسى چارروسىيە تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغاندىن كېيىن، 1881 - يىلىدىكى چوڭ «كۆچ - كۆچ» مەزگىلىدە شائىر ئۆز يۇرتىنى تاشلاپ ياركەنتكە كېتىشكە مەجبۇر بولغان. شائىر ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى تېخىمۇ غۇربەتچىلىك ئىچىدە ئۆتكەن. زۇلۇم ۋە ئەلەم شائىر ۋاپاتىدىن ئالتە يىل بۇرۇن ئۇنىڭ ئىككى كۆزىدىن ئايرىغان. ۋەتەنپەرۋەر رېئالىست شائىر موللا بىلال 1899 - يىلى 76 يېشىدا ياركەنتتە ئالەمدىن ئۆتكەن.

2. «غەزەلىيات» — موللا بىلالنىڭ 1851 - يىلىغچە يازغان غەزەللىرى كىرگۈزۈلگەن 65 خىل لىرىك شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، 2016 مىسرا شېئىردىن تەركىب تاپقان غەزەللەر توپلىمىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ باش تېمىسى (مەركىزىي ئىدىيىسى): شائىر بۇ شېئىرلىرىدا ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن ئىلغار ئىدىيىۋى ئېقىمغا ۋەكىللىك قىلىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئەركىنلىك، چىن ئىنسانىي مۇھەببەت، ساداقەت، دوستلۇقنى مەدھىيىلىگەن. شۇنىڭدەك ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك، فېئودال دىنىي ئاساراەت ئۇستىدىن شىكايەت قىلغان. بۇ شائىر ئىجادىيىتىنىڭ ئاساسىي يۆزلىنىشىدۇر. ئۇنىڭ مەزمۇنى (تېمىسى): «غەزەلىيات» تا مۇھەببەت لىرىكىلىرى ئاساسىي

مۇھەببەت ئىلاھىي ياكى ئەپسانىي مۇھەببەت بولماستىن، بەلكى رېئال ھاياتتىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ ساپ مۇھەببىتىدىن ئىبارەت. شائىر مۇھەببەت ئىگىسىنى ئەركىنلىك، ساداقەت ۋە ۋاپادارلىق بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، فېئودالىزمنىڭ ئايالارنى پەس كۆرۈپ، ئۇلارنى خارلايدىغان ئەقىدىسىگە قارىمۇ قارشى ھالدا ئەركىنلىك، باراۋەرلىك ۋە ۋاپادارلىقنى ئالىي خسلەت سۈپىتىدە مەدھىيىلەيدۇ. ئىجتىمائىي تەڭسىزلىكنى ئەيىبلەش، ئادالەتسىز زامان ۋە ئۇ كەلتۈرۈپ چىقارغان دەرد ـ ئەلەملەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش، زالىم ھۆكۈمرانلارغا نەپرەت بىلدۈرۈش «غەزەلىيات» تىكى بىر ئىلغار ئىدىيىۋى خاھىشتۇر. بىراق شائىرنىڭ ئىدىئالىستىك دۇنيا قارىشى، دەۋر چەكلىمىلىكى تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ غەزەللىرىدە قىسمەن ھالدا دىنىي ئەقىدىلەر بىلەن باغلىنىپ بولغان پاسسىپ خاھىشلارمۇ مەۋجۇت.

3. «غازات دەرمۇلىك چىن» (جۇڭگودىكى مۇقەددەس جەڭ) نامىلىق تارىخىي داستانى مولا بىلالنىڭ ئىككىنچى چوڭ ئەسىرى بولۇپ، 1875 ـ يىلى يېزىلغان. 1864 ـ يىلى ئىلى ئۇيغۇرلىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ زۇلمى ۋە ئىستىبداتىلىقىغا قارشى قوزغالغاندا شائىر مولا بىلال قوزغىلاڭچىلار بىلەن بىرلىكتە، ئاتاقلىق مىللىي قەھرىمان سادىر پالۋان بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ جەڭلەردە مەردلىك كۆرسەتكەن. شۇنىڭدەك قوزغىلاڭنىڭ پۈتۈن جەريانى مۇپەسسەل خاتىرىلەنگەن تارىخىي داستانىنى يېزىپ، قوزغىلاڭ ۋە ئۇنىڭ يول باشچىلىرىدىن تارتىپ قاتناشقۇچىلىرىغىچە ھەممىسىنى تولۇپ تاشقان قىزغىن مۇھەببەت بىلەن مەدھىيىلىگەن. قوزغىلاڭغا ئاسىيلىق قىلغان خائىنلارنى غەزەپ ـ نەپرەت بىلەن ئەيىبلىگەن. بۇ ئەسەر شائىر ئىجادىيىتىدە ئاساسىي ئورۇن تۇتىدۇ، شۇنىڭدەك

ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى زور ئىلگىرىلەشنى كۆرسىتىدۇ.

داستاننىڭ ئەڭ قىممەتلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك يېرى شۇكى، ئۇنىڭدا خەلق ئاممىسىنىڭ قۇدرەتلىك بىر كۈچ ئىكەنلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. شائىر باتۇرلۇق ۋە كۈچ - قۇدرەتنىڭ مەنبەسى بولغان ئىجادكار خەلقنى قوزغىلاڭنىڭ ئاساسىي كۈچى ۋە قوزغىلاڭ يېتەكچىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن مۇقەددەس زېمىن سۈپىتىدە تەسۋىرلىگەن. قىسقىسى، شائىر بۇ داستانى ئارقىلىق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى يەنىمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرگەن.

4. موللا بىلال ئىجادىيىتىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقان ئەسەرلەرنىڭ يەنە بىرى 1881 - يىلى يېزىلغان «چاڭموزا يۈسۈپخان» داستانىدۇر. شائىر بۇ داستاندا غۇلجىدا بولۇپ ئۆتكەن، يەنى ئۆز دەۋرى ئۇچۇن تىپىك بولغان رېئال ۋەقەنى تەسۋىرلىگەن. داستاننىڭ ئاساسىي قەھرىمانى قوقان دىن كەلگەن، دىنىي تونغا ئورىنىۋېلىپ ئۆزىنى «ئەۋلىيا» قىلىپ كۆرسەتكەن ئاچكۆز، ئالدامچى يۈسۈپ خوجا دېگەن ئادەم ئىدى. شائىر يۈسۈپ خوجا ئوبرازىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئەينى دەۋردىكى ئالدامچى، ئاچكۆز روھانىيلارنىڭ تىپىنى يارىتقان. بۇ ئەسەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى — بەزى دىن ئەھلىلىرىنىڭ ساختىپەزلىكلىرىنى ئۆتكۈر ساتىرىك تىل بىلەن پاش قىلىپ، خەلقنى ئۇنىڭغا ئىشەنمەسلىككە، ئىغۋاگەر، ئىككى يۈزلىمە، ئالدامچى، سۈيىقەستچىلەردىن هوشيار بولۇشقا چاقىرغان. بۇ ئەسەر مەزمۇنى جەھەتتىن شۇ دەۋردىكى يامان ئىللەتلەرنى ۋە يامان نىيەتلىك كىشىلەرنى چوڭقۇر پاش قىلغۇچى ئەسەردۇر. كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ئۆتكۈر ھەجۋىي تىل ئارقىلىق يېزىلغان ساتىرىك ئەسەرلەرنىڭ ياخشى ئۇلگىسىدۇر. شۇڭلاشقا بۇ داستان ئەدەبىياتىمىزدا

غانلىقى بىلەن ئالاھىدە مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ.

5. شائىر ئىجادىيىتىدىكى ئالاھىدە خاراكتېرلىك ئەسەر-لەرنىڭ يەنە بىرى 1882 - يىلى يېزىلغان «نۇزۇگۇم» قىسسە-سىدۇر. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمانلىق ھەققىدىكى تارىخىي ناخشا - قوشاقلىرىدا نۇزۇگۇم قوشاقلىرىنىڭ تۇتقان ئورنى چوڭ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. داستاندا تەسۋىرلەنگەن نۇزۇگۇم (ئەسلى ئىسمى چولپانگۇل) ئۇيغۇر ئاياللىرى ئىچىدىن چىققان ۋەتەنپەرۋەر شائىرە ۋە قەھرىمان ئىدى. ئالىي ئىنسانىي پەزى-لەتنى ئۆزىدىكە مۇجەسسەملەشتۈرگەن نۇزۇگۇم خەلقىنىڭ ئەركىن-لىكى ۋە ئازادلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشنى ھەقىقىي بەخت - سائادەت يولى دەپ تالالىۋالىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ قەشقەر خەلقى-نىڭ مەنچىك خاندانلىقىغا قارشى قوزغىلىڭى (1826 - يىلى-دىكى) غا قاتنىشىدۇ. قوزغىلاڭ باستۇرۇلۇپ، قاتناشقۇچىلار ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغاندىن كېيىن ئەركىنلىك دۈشمەنلىرىگە قارشى ھەر خىل يوللار بىلەن يېگانە كۈرەشنى داۋاملاشتۇ-رىدۇ. بۇ يولدا دۈچ كەلگەن ھەددى - ھېسابسىز جاپا - مۇشەق-قەتلەرنى چىدام ۋە جاسارەت بىلەن يېڭىدۇ. ئەركىنلىك ۋە ئادالەت دۈشمەنلىرىنى زىلزىلىگە سالىدۇ، ھەتتا قانخور جال-لاتلارنىڭ قىلمچى بوينىغا چۈشۈۋاتقان پەيتتىمۇ ئۆزىنىڭ ئىپپەت - نومۇسى ۋە غۇرۇر - ئىپتىخارىنى پاك ساقلايدۇ. ئۇ ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ زۇلۇم ئالدىدا باش ئەگمەسلىكىنى شەرەپلىك ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ. قىسسىدە تەسۋىرلەنگەن نۇزۇگۇم XIX ئەسىردىكى پاجىئەلىك قارائىغۇ - زۇلۇمەت كۈچلىرى قارشىسىدا قىيا تاشتەك تىك تۇرۇپ، قانخورلۇق ۋە زۇلۇمغا قارشى تىغ كۆتۈرگەن، زۇلۇم بوراللىرىنىڭ باغرىنى يارغان باتۇر، كۈرەشچان ئۇيغۇر خوتۇن - قىزلىرىنىڭ تىپىك ئوبرازىدۇر.

جەڭچىسى نۇزۇگۈمىنىڭ قەھرىمانانە ئىش - پائالىيىتىگە مەدھىيە ئوقۇيدۇ، ۋاپاتسىغا قايغۇلۇق تەزىيە بىلدۇرىدۇ. ئەسەرنىڭ خاتىمىسى سۈپىتىدە «خوتۇن - قىزلارنىڭ شۇنداق پائالىيەتتىدىن جەننەتمۇ كامال تاپىدۇ» غانلىقىنى ئالاھىدە قەيت قىلىپ، نۇزۇگۈمنىڭ «شەھىتلىق ئالىي مۇقامى» غا يېتىشىنى تىلەيدۇ. «نۇزۇگۈم» قىسسىسى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى ۋە ئەدەبىياتىنى دەنقىق قاملاشتا ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئەسەردۇر.

6. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ ئالتە كۇپلىت بېيىتتا شائىر ئەركىنلىك ۋە بەختىيار تۇرمۇشتىن ئىبارەت «يار» ۋەسلىگە يېتەلمىگەنلىكىنى، روھىي ئازابىنى «ئارمانىم ھاسىل بولمىدى»، «دىلىمغا ھەر ۋاقىت ئازار يەتتى»، «قانلىق يېشىم يەرگە ئاقىدۇ»، «گۈلزار پەسلىم خازان بولدى»، «يۇزۇمدە ئۇيات، تېنىمدە ئىمكان قالمىدى»، «سەمەندەرگە ئوخشاش ئوت ئىچىدە قالدىم»، «بۇ ئوت، ھارارەت تۇپەيلىدىن قانلىرىم قۇرۇپ تۈگىدى»، «ئاھ - زارلىرىم ئاسمان گۈمبىزىگە يەتتى» دەپ يازسا، كەلگۈسىگە ئۈمىدۋارلىق بىلەن قاراپ بۇ دەردكە، ئازابقا ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان «غۇنچە يار» دەرمان بولىدىغانلىقى، مۇرادىنىڭ شۇنىڭدەك ئۇزى بىلەن تەقدىرداش بولغان ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىنىڭ مۇرادى ئەنە شۇ چاغدا ھاسىل بولىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. دېمەك، شائىر موللا بىلال بۇ غەزىلىدە كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى مەجازى ۋاستىلەرنىڭ بىرى بولغان «يار» نى ئالامەت (ۋاسىتە) قىلىش ۋە ئوخشىتىش، سىمۋول، مۇبالىغە قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىش ئارقىلىق بەختىيار ھاياتقا بولغان يۈكسەك ئىنتىلىشىنى ئىپادىلىگەن. ئادالەتسىز زامان ئۈستىدىن شىكايەت قىلغان، تۇرمۇش غۇربەتچىلىكىدىن ھەسرەت چەككەن.

مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىش ھەققىدە

1. مەدەنىي مىراسلارغا قانداق ۋارىسلىق قىلىش كېرەك؟

2. مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىشتىكى توغرا پوزىتسىيە نېمىدىن ئىبارەت؟ 3. مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ قانداق رولى ۋە ئەھمىيىتى بار؟

1. مەدەنىي مىراس دېگىنىمىز — ئىنسانىيەتنىڭ ھەرقايسى تەرەققىيات باسقۇچلىرىدا شەكىللەنگەن، كېيىنكىلەرنىڭ ۋارىسلىق قىلىشى ئۈچۈن قالدۇرۇلغان بارلىق مەدەنىيەت بايلىقلىرىنىڭ يىغىندىسىدۇر.

پرولېتارىيات مەدەنىيىتى — ئىنسانىيەت ياراتقان بارلىق مەدەنىيەتنىڭ جەۋھىرى. بۇنىڭ سەۋەبى پرولېتارىياتنىڭ تەلتۆكۈس دۇنيالىكتىكىلىق ماتېرىيالىزم دۇنيا قارىشىدا چىڭ تۇرۇپ، تۇرمۇشنى چوڭقۇر ئۆگەنگەنلىكىنىڭ، تۇرمۇشنى ئەتراپلىق ئىگىلىگەنلىكىنىڭ ۋە تۇرمۇشنى توغرا ئەكس ئەتتۈرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئەينى ۋاقىتتا ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق مۇنەۋۋەر مەدەنىي مىراسلىرىغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. پرولېتارىيات ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي مەدەنىي مىراسلىرىغا ئەڭ توغرا، ئەڭ مۇۋاپىق ۋارىسلىق قىلىدۇ. پەقەت ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتى جەريانىدا شەكىللەنگەن مەدەنىيەت بايلىقلىرىدىن ياخشى خەۋەردار بولۇپ، ئۇنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ، ئۇنىڭ جەۋھەرلىرىدىن ياخشى پايدىلانغاندىلا ئاندىن پرولېتارىيات مەدەنىيىتىنى يارىتىقىلى ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

بىز بۇنىڭدىن مەدەنىي مىراسلارغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش كېرەكلىكىنى، مەدەنىي مىراسلارغا تەنقىدىي

سەنئىتنى يارىتىشتا ئىنتايىن زۆرۈرلۈكىنى كۆرسەتىمىز.

دېمەك، بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت مىراسلىرىغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىشىمىزدىن مەقسەت: ئەدەبىيات - سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ تارىخىي دىئالېكتىكىسىغا ھۆرمەت قىلىشتىن، پرولېتارىياتنىڭ شەكلى مىللىي، مەزمۇنى سوتسىيالىستىك يېڭى ئەدەبىيات - سەنئىتىنى ۋە يېڭى مەدەنىيەتنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش، گۈللەندۈرۈش ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇشتىن ئىبارەت.

2. مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىشتىكى بىردىنبىر تۇغرا پوزىتسىيە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن تەنقىد قىلىشنىڭ بىرلىكى بولۇشى كېرەك. بۇ بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت مىراسلىرىغا قاراتقان تۇپكى پوزىتسىيىمىزدۇر.

تارىخىي ماتېرىيالىزم ئۇلمى بىزنىڭ ئەدەبىي مىراسلارغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولۇشىمىزنىڭ پەلسەپىۋى ئاساسىدۇر. تارىختىن بۇيانقى ئەدەبىي مىراسلارغا تۇتۇلغان ئەڭ ئۇلمىي، ئەڭ توغرا پوزىتسىيىمۇ مانا شۇنداق بولۇپ كەلدى.

ئەدەبىي مىراسلارغا ۋە چەت ئەل ئەسەرلىرىگە نىسبەتەن شاكىلىنى چىقىرىپ تاشلاپ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىش، كونىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، يېڭىسىنى تۇرغۇزۇش پوزىتسىيىسىدە بولۇش لازىم. دېمەك، مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىشتا ئۇنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىشقىمۇ ياكى پۈتۈنلەي قوبۇل قىلىشقىمۇ بولمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش تەك ماركسىزملىق پوزىتسىيىدە مۇئامىلە قىلىپ، قەدىمكىنى ھازىرقى زامان ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، چەت ئەللەرنىڭكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، كونىلىرى ئاساسىدا

لازىم.

3. مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ تۆۋەندىكى دەك چوڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى بار: ① مەدەنىي مىراسلارغا ياخشى ۋارىسلىق قىلغاندا مىللەتنىڭ ئۆز - ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى ئۆستۈرۈپ، سوتسىيالىستىك يېڭى ئەدەبىيات - سەنئەت بەرپا قىلىش خىزمىتى بىلەن تېخىمۇ ياخشى شۇغۇللانغىلى بولىدۇ. ئېلىمىزدىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ياراتقان «پارلاق كلاسسىك مەدەنىيىتى» كۆمۈلۈپ قالمايدۇ. ئېلىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت تارىخىدىكى شانلىق ئەنئەنىلىرىنى ئېچىپ بەرگىلى بولىدۇ. ② نۇرغۇن قىممەتلىك تەجرىبىلەرنى ۋە ئىنتايىن باي ئەدەبىيات - سەنئەت ماھارىتىنى ئۆرنەك سۈپىتىدە قوبۇل قىلغىلى بولىدۇ. بىزنىڭ بارلىق مۇنەۋۋەر ئەدەبىي مىراسلارنى تەنقىدىي قوبۇل قىلىشىمىز بىزگە ئېسىل ھەم قىممەتلىك تەجرىبىلەرنى يارىتىپ بېرىدۇ. ئەدەبىيات - سەنئەت مىراسلىرىنىڭ باي ئىدىيىۋى مەزمۇنىدىن، يۇكسەك بەدىئىي ئالاھىدىلىكىدىن ئۆگىنىپ، بۈگۈنكى شەكلى مىللىي، مەزمۇنى سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئىتىمىزنى تېز يۇكسەلدۈرۈش، ئەدەبىيات - سەنئىتىمىزنى ئاممىۋىلاشتۇرۇش ۋە مىللىيلاشتۇرۇش تەرىپىگە قاراپ تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىزدا چوڭ رول ئويناپىدۇ ۋە ناھايىتى ياخشى ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بېرىدۇ.

«ئەزىلارنى تەكشۈرۈش» كە كىرىش سۆز» نامىلىق ماقالە ھەققىدە

1. «ئەزىلارنى تەكشۈرۈش»كە كىرىش سۆز» نامىلىق بۇ ماقالىدە «ئەزىلارنى تەكشۈرۈش» نى ئەزىدىشتىكى مەقسەت قانداق تونۇشتۇرۇلغان؟ 2. تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشنىڭ

مۇھىم ئەھمىيىتى ۋە تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتا بولۇشقا تېگىشلىك پوزىتسىيە جانلىق تىللار بىلەن قانداق شەرھلەنگەن؟ 3. تېكستتە سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ خاتا كۆز قاراشلار ۋە پوزىتسىيىلەرگە رەددىيە بېرىشنى ئىجابىي جەھەتتىن شەرھلەش بىلەن قانداق بىرلەشتۈرگەن؟

1. بۇ ماقالە «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ 3 - تومىدىن ئېلىنغان، 1941 - يىلى 3 - ئايدا «يېزىلارنى تەكشۈرۈش» دېگەن كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا بېغىشلانغان كىرىش سۆز. بۇ كىتاب بىرىنچى قېتىملىق ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىدە (1942 - يىلى) كادىرلارنىڭ ئۆگىنىش ماتېرىياللىرىدىن بىرى سۈپىتىدە تارقىتىلغان. كىتابقا ماۋ زېدۇڭنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش دەۋرىدە جىياڭشى، فۇجيەن يېزىلىرىنى تەكشۈرۈپ يازغان بىرقانچە ماقالىلىرى كىرگۈزۈلگەن.

مۇھاكىمە خاراكتېرىنى ئالغان بۇ كىرىش سۆزدە «يېزىلارنى تەكشۈرۈش» ناملىق كىتابنى بېسىشنىڭ، تارقىتىشنىڭ مەقسىتى ئىككى تەرەپتىن تونۇشتۇرۇلغان: ① ۋەزىيەت، سىياسەت ئۆزگەرگەنلىكتىن يېتەكچىلىك خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقان كادىرلارنىڭ خىزمەتلەر داۋامىدا ئۇچرىغان يېڭى ئەھۋاللارنى چۈشىنىشى، يېڭى مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشى، بۇنىڭدىن قانۇنىيەتنى تېپىپ چىقىپ خىزمەتلەرگە توغرا يېتەكچىلىك قىلىشىغا يارەم بېرىش مەقسىتىدە بېسىپ تارقىتىلغانلىقىنى ئۇقتۇرىغا قويۇلغان. ② رەھبەرلىك خىزمىتى ئۆتەۋاتقان نۇرغۇن يولداشلارنىڭ تۆۋەنلىشى ئەھۋالىدىن خەۋەرسىز بولۇش، ئىشتا بېپەرۋالىق قىلىش، ئەھۋالنى تولۇق چۈشىنىشكە تىرىشماسلىق، جۈملىگە جەمئىيەتتىكى سىنىپلارنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنمەس-

مەقسىتىدە بۇ كىتاب تارقىتىلغانلىقى تونۇشتۇرۇلغان (ماقالە نىڭ 1 - تەبىئىي ئابزاسىدا).

2. ماقالىدە تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتا بولۇشقا تېگىشلىك توغرا پوزىتسىيە ۋە ئۇسۇل - ماركسىزملىق مەيدان، سىنىپىي تەھلىل ئۇسۇلىنى قوللىنىپ جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى مەسىلىلەر توغرىسىدا ئەڭ ئاساسىي، توغرا بىلىملەرگە ئىگە بولۇش ئۇسۇلى ۋە پوزىتسىيىسى شەرھىلىنىش داۋامىدا، «گېدىيىپ ئاسمانغىلا قارىۋالماي، تۆۋەنگە نەزەر سېلىش»، «مىش - مىش گەپلەرگە» قۇلاق سالماي «تەكشۈرۈش مەجالىسى ئېچىش»، «تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بولمىسا، تۆۋەنگە نەزەر سېلىش نىيىتى بولمىسا، بىلىم ئېلىش تەشنالىقى بولمىسا، سېپىق كىبىرنى تاشلاش، شاگىرت بولۇشنى خالاش روھى بولمىسا»، «ھارۋىدىن چۈشە - چۈشمەيلا، ۋالاقلاپ سۆزلەپ كېتىدۇ»، «چىنچەيداچىن»، «قارىغۇ، ئىستىقبالسىز، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان»... دېگەنگە ئوخشاش جانلىق، ئوبرازلىق سۆزلەر قوللىنىلىپ، تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتىكى خاتا پوزىتسىيە ۋە ئۇسۇللارغا رەددىيە بېرىلگەن. ماقالىنىڭ جەلپ قىلىش، قايىل قىلىش كۈچى ئاشۇرۇلغان. شۇ ئارقىلىق تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتا بولۇشقا تېگىشلىك توغرا پوزىتسىيە ئىسپاتلانغان.

3. ماقالىدە سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق شەرھىلەش (دەلىللەش). بۆلەكلەرگە بۆلۈپ شەرھىلەش، مىسال كەلتۈرۈپ شەرھىلەش، نەقىل كەلتۈرۈپ شەرھىلەش ئۇسۇللىرى قوللىنىلغان بولۇپ، بۇ ئۇسۇللار ئىچىدە سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق شەرھىلەش ئۇسۇلى ماقالىدە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. باشقا ئۇسۇللار بۇ ئاساسىي ئۇسۇل ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. يەنى ماقالىنىڭ 2 - تەبىئىي ئابزاسىدا تەكشۈرۈپ - تەتقىق

بىر دىنبىر ئۇسۇلى جەمئىيەتنى تەكشۈرۈش، جەمئىيەتتىكى سىنىپلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت» ئىكەنلىكى. تەكشۈرۈشتە «ماركسزمنىڭ تۈپ نۇقتىسىنەزەرى يەنى سىنىپىي تەھلىل ئۇسۇلىنى» قوللىنىش لازىملىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىن، كېيىنكى ئابزاسلاردا بۇ خىل ئۇسۇلغا زىت بولغان سۇبيېكتىۋىزملىق ئۇسۇل سېلىشتۇرۇلۇپ خاتا كۆز قاراشلارغا ۋە پوزىتسىيىلەرگە رەددىيە بېرىش بىلەن بىرگە شۇ رەددىيىدىن كېيىنلا ئىجابىي جەھەتتىن شەرھىلەش ئېلىپ بېرىلغان. يەنى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشتا تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق، تۆۋەنگە نەزەر سېلىش نىيىتى، بىلىم تەشنالىقى، كىبىرنى تاشلاش. شاگىرت بولۇشنى خالاش روھى بولۇش، نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش لازىملىقى، «تەكشۈرمىگەنلىك پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى يوق» لىقى قاتارلىق كۆز قاراشلار ئىجابىي جەھەتتىن شەرھىلەنگەن. ستالىننىڭ سۆزى نەقىل كەلتۈرۈلۈپ بۇ كۆز قاراشلار ئىسپاتلانغان. ئاخىردا پۈتۈن پارتىيىدىكى يولداشلارنىڭ ئاممىدىن ئۆگىنىش، ئاممىنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولۇش لازىملىقىدىن ئىبارەت يەكۈن قايىل قىلارلىق ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان. قىسقىسى ماقالىدە سەلبىي كۆز قاراش بىلەن ئىجابىي كۆز قاراش بىرلەشتۈرۈلۈپ مۇھاكىمە قىلىنىپ، پەرق ۋە نەتىجە روشەن كۆرسىتىلگەن. دەلىللەر ئەتراپلىق، ئىسپات (جۈملىدىن يەكۈن) قايىل قىلارلىق بولغان.

«تۇرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى، غا مۇقەددىمە» ھەققىدە

1. «تۇرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى، غا مۇقەددىمە» نامىلىق بۇ مۇقەددىمىدە ئاپتور يېزىش جەريانىنى چۈشەندۈرگەندە، نۇقتىلىق

نېمىلەرنى چۈشەندۈرگەن؟ 2. تۈرلەرنىڭ كېلىپ چىقىش مەسىلىسىدە ئاساسلىقى قايسى نۇقتىلار چۈشەندۈرۈلگەن؟ 3. ئاپتورنىڭ پەننى تەتقىق قىلىش پوزىتسىيىسى ۋە ئۇسۇلىدىكى قايسى جەھەتلەر بىزنىڭ ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ؟ 4. ئالدىنقى تېكىست بىلەن بۇ تېكىستنىڭ ھەر ئىككىسىلا كىرىش سۆز تۈرىدىكى ماقالىلەر بولسىمۇ، ئەمما بۇلارنىڭ يېزىلىش ئۇسۇللىرى ئوخشىمايدۇ، ھەربىرىنىڭ قانداق ئالاھىدىلىكى بار؟

1. ئەنگلىيىنىڭ XIX ئەسىردىكى بىئولوگىيە ئالىمى، تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەريىسىنىڭ ئاساسچىسى چارلىز روبېرت دارۋىن (1809 — 1882) نىڭ بۇ ماقالىسىدە (1859) ئاپتور كىتابنىڭ يېزىلىش جەريانىنى چۈشەندۈرگەندە نۇقتىلىق قىلىپ ئۆزىنىڭ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىنى ئايلىنىپ نۇرغۇن ماتېرىيال توپلىغانلىقى، تەرتىپكە سالغانلىقى، كۆڭۈل قويۇپ مۇلاھىزە قىلغانلىقى، تەكرار ئويلىنىش ئارقىلىق ئاندىن ئەينى ۋاقىتتا ئۆزى تۇغرا دەپ ھېسابلىغان پروگراممىنى يېزىپ چىققانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرنى نۇقتىلىق چۈشەندۈرگەن.

2. تۈرلەرنىڭ كېلىپ چىقىش مەسىلىسىدە ئالدى بىلەن «خۇدا ياراتقان» دېگەن خاتا قاراش ئىنكار قىلىنغان ۋە بۇ مەسىلىدە بىرنەچچە نۇقتا بويىچە چۈشەندۈرۈلگەن: ① جانلىقلارنىڭ تۈرلىرى ئۆزگىرىدۇ؛ ② ئاتالمىش بىر ئۇرۇقداش تۈرلەرنىڭ ھەممىسى تەخمىنەن باشقا ھالاك بولۇپ كەتكەن تۈردىن قېپقالغان بىۋاسىتە ئەۋلادلىرىدۇر؛ ③ تەبىئىي تاللىنىشنىڭ رولى گەرچە تۈرلەر ئۆزگىرىشچانلىقىنىڭ بىردىنبىر شەرتى بولمىسىمۇ، ئەڭ مۇھىم شەرتىدۇر؛ ④ ئىنسانلار-

نمك سورت تاللاش كۆچمنمك ئۇلۇغلۇقى ئۇششاق ئۆزگىرىش لەرنى تەدرىجىي توپلاپ بارىدۇ.

3. ئاپتورنمك ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىش پوزىتسىيىسى ۋە ئۇسۇلىدىكى قەتئىي، ئىستايىدىل بولۇش يەنى يېنىكلىك بىلەن يەكۈن چىقارماي ئەتراپلىق ماتېرىيال توپلاش، ئۆزۈن مۇددەت تەپەككۇر يۈرگۈزۈش ئارقىلىق يەكۈن چىقىرىش پوزىتسىيىسىنى ھەمدە ئىلمىي دىئالېكتىكىلىق ئۇسۇلىنى يەنى پەننى تەتقىق قىلىش جەريانىدا كۆپلىگەن ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنى كۆزىتىپ، رەتلەپ، ئانالىز قىلىپ تەتقىق قىلىش، ئىجابىي - سەلبىي جەھەتلەردىكى پاكىتلارنى، دەلىل - ئىسپاتلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن سېلىشتۇرۇپ مۇكەممەل يەكۈن چىقىرىش پوزىتسىيىسى ۋە ئۇسۇلىنى ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

4. ئالدىنقى تېكست بىلەن بۇ تېكستنمك ھەر ئىككىلىسىلا كىرىش سۆز تۈرىدىكى ماقالىلەر بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنمك يېزىلىش ئۇسۇللىرى ئوخشىمايدۇ. ئالدىنقى ماقالە پوبلىستىكىلىق خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ، ماقالىدە باشتىن - ئاخىر سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق دەلىللەش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ماقالىنمك تىلى جانلىق، ئوبرازلىق بولغاندىن تاشقىرى قاراتمىلىقى كۈچلۈك. ماقالىنمك مەركىزىي نۇقتىسىنەزەرى 2 - ئابزاستىلا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، كېيىنكى ئابزاسلاردا دەلىللەش (شەرھىلەش) ئېلىپ بېرىلغان. دەلىللەش جەريانىدا باشتىن - ئاخىر مۇھاكىمە ئاساسىي ئورۇندا تۇرغان. كېيىنكى ماقالە پەننىي نەزەريىۋى خاراكتېردىكى ماقالە بولۇپ، ماقالىدە مىسال كەلتۈرۈش، پاكىت كەلتۈرۈش ئارقىلىق دەلىللەش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ماقالىنمك مەركىزىي نۇقتىسىنەزەرى يەنى جانلىقلار خۇدا تەرىپىدىن يارىتىلمىغان، بەلكى تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەنگەن

ئوتتۇرىغا قويۇلغان. تالدىنقى ئابزاسلاردا مانا شۇ مەركىزىي نۇقتىسىنەزەر دەللىلەنگەن. بۇ جەريانداتالدىنقى ماقالىگە قارىغاندا مۇھاكىمە جەريانىدا بايانمۇ مەلۇم دەرىجىدە قوللىنىلغان.

«ماقالىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا» نامىلىق ماقالە هەققىدە

1. «ماقالىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا» نامىلىق بۇ ماقالىدە ماقالىنى تۈزىتىشنىڭ مۇهىملىقى قانداق چۈشەندۈرۈلگەن؟ 2. ماقالىنى ئۆزگەرتىشكە نىسبەتەن قانداق پوزىتسىيىدە بولۇش كېرەك؟

1. خې چىفاڭ (1912 — 1977) نىڭ بۇ ماقالىسى ئىلمىي - نەزەرىيىۋى خاراكتېردىكى مۇھاكىمە ماقالىسى بولۇپ، ماقالىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىنەزەرى ماۋزۇ (سەرلەۋهە) دىلا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ۋە قانداق قىلغاندا ماقالىنى ياخشى ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلغان. ئاپتور ماقالىنىڭ باش قىسمىدا كلاسسىكلارنىڭ يېزىقچىلىق ئىستىلىدىن يەنى ماركس «كاپىتال» ئەسىرىنى، لېنىن. تولستوي «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» رومانىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىنمۇ كۆپ قېتىم ئۆزگەرتكەنلىكىدىن ئىبارەت تىپىك مىسال ئارقىلىق دەللىلەش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ماقالىنى ئۆزگەرتىشنىڭ مۇهىملىقىنى چۈشەندۈرگەن. ئاندىن تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا ماقالىنى ئۆزگەرتىشنىڭ تۆۋەندىكىدەك سەۋەبلىرىنى شەرهلىگەن: ① ماقالىنىڭ مەزمۇنى دەل ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئىنكاسى، ئوبيېكتىپ شەيئىلەر مۇرەككەپ بولىدۇ. شۇڭا ئۇنى بىراقلا روشەن، مۇكەممەل بىلىپ كەتكىلى بول-

كۆتۈرۈلۈش، چوڭقۇرلىشىش جەريانى، شۇڭلاشقا مەزمۇننىڭمۇ مۇكەممەللىشىش جەريانى. ② ماقالىنىڭ يېزىلىش شەكلى بىراقلا كۆڭۈلدىكىدەك بولۇپ كەتمەيدۇ. كۆپرەك ئۆزگەرتە كەندە تېخىمۇ ياخشىلىنىدۇ. ئۆزگەرتىش جەريانى ئىپادىلەش شەكلىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك مۇكەممەل بولۇش جەريانى. مانا مۇشۇ ئىككى تەلەپنى ياخشى ئورۇنداش ئۈچۈن ماقالىنى ئەستايىدىل ئۆزگەرتىشنىڭ زۆرۈرلۈكى چۈشەندۈرۈلگەن.

2. ماقالىنى ئۆزگەرتىشتە ئەستايىدىل، ئىنچىكىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولۇش لازىم. ماقالە يېزىلىشتىن ئىلگىرى ماقالىنىڭ مەزمۇنى، تۈزۈلۈشى ئۈستىدە باش قاتۇرۇش، تېزىس تۈزۈش قاتارلىقلارغا يېتەرلىك كۈچ سەرپ قىلىش كېرەك. يېزىشقا باشلىغاندىن كېيىن بىر چەتتىن يېزىپ، بىرچەتتىن ئۆزگەرتىش، يېزىپ بولغاندىن كېيىن ئۆزگەرتىش قاتارلىقلارغا يېتەرلىك كۈچ سەرپ قىلىش كېرەك.

«گۈلدۈرماما» دراممىسى ھەققىدە

1. «گۈلدۈرماما» دراممىسىدا جۇ پۇيۇەن بىلەن لۇ ئائىلىسى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت قانداق پەيدا بولغان؟ 2. بۇ زىددىيەت ئەينى زامانىدىكى جەمئىيەتنىڭ قانداق رەزىل رېئاللىقىنى پاش قىلغان؟ 3. جۇپۇيەۋەن، لۇئانا، لۇ داخەي ئوبرازلىرىنى تەھلىل قىلىڭ.

1. ساۋيۈي (1910 — 1996) نىڭ «گۈلدۈرماما» ناملىق بۇ دراممىسى (1933) خاراكتېر جەھەتتىن تراگېدىيە، ئىپادىلەش شەكلى (ئۇسۇلى) جەھەتتىن درامما، تۈزۈلۈشى (ھەجمى ۋە قۇرۇلمىسى) جەھەتتىن كۆپ پەردىلىك درامما،

تىن تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان دراما بولۇپ، جۇ پۇيۇەن بىلەن لۇ ئائىلىسىدىكى ئانا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توقۇنۇشى - جۇپۇيۇەننىڭ ئالدامچىلىق بىلەن سېپىگىنى خوتۇن قىلىپ ئېلىشى، كېيىن ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىشى ۋە ئىشچىلارنى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە قىرغىن قىلىشى يەنى ئەينى دەۋردىكى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار بىلەن ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر، ماھىيەتلىك زىددىيەتتىن كېلىپ چىققان.

2. ئەسەردە جۇپۇيۇەننى مەركەز قىلغان مۇرەككەپ زىددىيەت توقۇنۇشلىرى ئارقىلىق، بۇرژۇئازىيىنىڭ رەزىل جىنايەتلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ چاكىنا، ئېپلاس، ساختا روھىي قىياپىتىنى چوڭقۇر يورۇتۇپ بېرىش ئارقىلىق زۇلمەت قاپلىغان چىرىك ئىجتىمائىي تۈزۈم قامچىلانغان ۋە ئۇنىڭ مۇقەررەر ھالدا مەغلۇپ بولىدىغانلىقى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

3. جۇ پۇيۇەن - سۈيمەستچى، ياۋۇز، شەخسىيەتچىل، ساختىپەز رېئاكسىئون كاپىتالىست.

لۇ شىپىڭ - تۇرمۇشنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلاملىرىدا قاتمۇ قات دەرد - ئەلەمگە مۇپتىلا بولغان، خورلانغان، ساددا، ئاق كۆڭۈل مېھنەتكەش ئايال. ئۇنىڭ خاراكتېرىدە مېھنەتكەش خەلقنىڭ مەزمۇت، جەسۇر خاراكتېرى بولغاندىن تاشقىرى ئۆزىگە ۋە ئۆز ئائىلىسىگە كەلگەن ئازاب - ئوقۇبەتلەرنىڭ مەنبەسى ۋە ئىجتىمائىي يىلتىزىنى چۈشىنىپ يەتمىگەن، تەقدىرچىلىك ئىدىيىسىگە ئىگە ئىدىيىۋى چەكلىمىلىكمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

لۇ داخەي شۇ چاغلاردىكى ئىلغار ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى. ئەمگەكچى خەلق ئۇستىگە چۈشكەن ئازاب - ئوقۇبەتنىڭ مەنبەسىنى تولۇق تونۇپ يەتكەن، ئۇزۇل - كېسىل

كىتىنىڭ رەھبىرى. ئۇنىڭ بىلەن جۇ پۇيۇەن ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئىككى سىنىپنىڭ ھايات - ماماتلىق كۈرىشىدىن ئىبارەت. ئەسەردە ئاپتور لۇ داخەي بىلەن جۇ پۇيۇەن ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر، مۇرەسسەسىز كۈرەشنى يېزىش ئارقىلىق لۇ داخەينىڭ بۇرژۇئازىيىگە بولغان ئۆچمەنلىكىنى ۋە باتۇر تەۋرەنمەس كۈرەش روھىنى روشەن ئىپادىلەپ بەرگەن.

«شاڭخەي كېچىسى» دراما‌سى ھەققىدە

1. «شاڭخەي كېچىسى» دراما‌سىدا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ قانداق ۋەقەلىك بايان قىلىنغان؟ 2. جىڭ گويى قانداق ئوبراز؟ جىڭ گويىڭ جىڭ گولەنلەرچۇ؟ بۇ ئوبرازلارنىڭ تۇپ خاراكتېرى ئەسەردە قانداق تەسۋىرلەنگەن؟

1. ئۆزبېك شائىرى، دراماتورگ شۇكۇر يالقۇن (1917 —) نىڭ «شاڭخەي كېچىسى» (1939) ناملىق بۇ دراما‌سى خاراكتېر جەھەتتىن تراگىكومىدىيە، ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن دراما، تۈزۈلۈش جەھەتتىن بىر پەردىلىك دراما، تېما جەھەتتىن تارىخىي دراما، ئىجادىيەت ئۇسۇلى جەھەتتىن رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان. دراما‌دا ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ شاڭخەينى بېسىۋالغان دەسلەپكى مەزگىلى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان بولۇپ، بىر ئائىلىنىڭ ئۈچ بىر تۇغقانىنىڭ چوڭى جىڭ گويى ياپون ئالۋاستىلىرىغا تىز پۈكۈپ، ئىنسانلىق ۋىجدانى، غۇرۇرىنى يوقىتىپ سىڭلىسى جىڭ گولەننى ياپون پولتسىيە گېنېرالى ۋىتاكۇئاغا «سوۋغا» قىلىپ بېرىش ھېسابىغا ئاتالمىش گۇللەنمەكچى، روناق تاپماقچى بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئىنىسى جىڭ

سىڭلىسى جىنگ گولەن بىلەن بىرلىشىپ، جىددىي ۋەزىيەتتە ئالاھىدە تاكتىكا قوللىنىپ. ياپون گېنېرالى ۋىتاكۇئا بىلەن تەسلىمچى جىنگ گويىنى ئېتىپ تاشلاپ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان ئون مىڭلىغان جەڭچىلەر سېپىگە قوشۇلۇپ كەتكەنلىكىدىن ئىبارەت ۋەقەلىك (مەزمۇن) ئارقىلىق ۋەتەننىڭ، مىللەتنىڭ ئەركىنلىكى، بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان ۋەتەنپەرۋەرلىك روھقا مەدھىيە ئوقۇغان، ۋەتەن ساتقۇچلۇققا، تەسلىمچىلىككە نەپرەت بىلدۈرگەن.

2. جىنگ گويى ـ چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ھەربىي كۈچى ئالدىدا ئىنسانلىق غۇرۇرىنى يوقىتىپ، دۈشمەن كۈچلەر ئالدىدا شەپقەت تىلەپ، جاھانگىرلارغا ئۆز زېمىنىنى ھەتتا ئۆز قېرىنداشىنى «سوۋغا» قىلىپ بېرىش ھېسابىغا ۋەيران بولغان ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئاتالمىش روناق تېپىش يولىنى تۇتقان، ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ھەرقاندىق پەسكەشلىك، رەزىللىكلەرنى قىلىدىغان، ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدىغان نومۇسسىز، پۇرسەتپەرەس ساتقىنلارنىڭ ئوبرازى.

جىنگ گوپىڭ ـ ۋەتەن، مىللەتنىڭ مەنپەئىتىنى، ئىنسانلىق غۇرۇرىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان، جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزى، ۋەتەن خائىنلىرىنىڭ تەسلىمچىلىكىگە زادىلا تاقەت قىلىپ تۇرالمايدىغان، ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىگە قەتئىي ئىشەنچ بىلەن قارايدىغان، جىددىي ۋەزىيەتتە كەسكىن، توغرا قارارغا كېلەلەيدىغان پاراسەتلىك، تەدبىرلىك جەڭچىنىڭ ئوبرازى.

جىنگ گولەن ـ ئەجدادلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ۋارىسلىق قىلىدىغان، جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىغا قارشى تۇرىدىغان، ۋەتەن ساتقۇچلۇق، تەسلىمچىلىكىكە نەپرەتلىنىدىغان، ئىپپەت ـ نومۇسنى قوغدايدىغان، تەدرىجىي

درامىدا بۇرژۇئا ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان جىگ گويى، جىگ گوپىگ، جىگ گولەن قاتارلىق ئۇچ بىر تۇغقانىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ ئېلىمىز زېمىنىنى بېسىۋېلىپ خەلقنى قىرغىن قىلىش، قۇل قىلىشىغا نسبەتەن ئوخشاش بولمىغان پوزىتسىيىسى (تىلى) ۋە ھەرىكىتىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئوخشىمىغان خاراكتېرى ئېچىپ بېرىلگەن. بۇ ئوخ شاش بولمىغان خاراكتېرلار درامىدا كەسكىن زىددىيەت توقۇنۇشى ئىچىگە قويۇپ يورۇتۇپ بېرىلگەن.

«ئۆزگىرىش» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «ئۆزگىرىش» ھېكايىسىدە قانداق ئىددىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ نېمە ئۈچۈن ھېكايىگە «ئۆزگىرىش» دەپ ماۋزۇ قويۇلغان؟ 2. گۆھەرخان چوڭ ئانا قانداق ئوبراز؟ 3. ھېكايىنىڭ بايان قىلىنىشى ۋە تېلىدا قانداق ئالاھىدىلىك بار؟ ئۇنىڭ رولى نېمە؟

1. مالىك كېۋىر (1934 —) نىڭ «ئۆزگىرىش» ھېكايىسىدە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يۇرگۈزگەن ئىنتايىن «سول» لۇشىيەننىڭ جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگە بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەنلىكى، جۈملىدىن يېزا ئىگىلىكىنىڭ چېكىنىشى، خەلق تۇرمۇشىنىڭ نامراتلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقى، «سول» لۇشىيەنگە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن يېزا ئىگىلىكىنىڭ گۈللىنىشى، خەلق تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشقا باشلىغانلىقىنى يېزىش ئارقىلىق پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن يېزىلاردا كىشىلەرنىڭ مەنىۋى قىياپىتىدە، تۇرمۇشىدا بولغان ئۆزگىرىش

دەپ ماۋزۇ قويۇلغان.

2. ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانىنى گۆھەرخان ـ «سول» لۇشيەن ھۆكۈم سۈرگەن يىللاردا دىلى ئازار چېگەن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قايتىدىن روھىنى ئۇرغۇتۇپ تىرىشىپ ئىشلەۋاتقان، سوتسىيالىستىك ۋاماندىلاشتۇرۇش ئۇچۇن بىر كىشىلىك تۆھپىسىنى قوشۇۋاتقان ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، ئىشچان، ئۆز كەسپىگە ماھىر بىرا ئايالنىڭ ئوبرازى.

3. ھېكايە چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان. «سول» لۇشيەن يۇرگۇزۇلگەن ئەينى يىللاردىكى ئەھۋالىلار ھېكايىنىڭ ئاساسىي لىنىيىسى ئېچىگە قىستۇرما قىلىنىپ روشەن سىلىش تۇرما ھاسىل قىلغان. ھېكايە تىلىدا يەنى بايانچى تىل بىلەن پېرسوناژلار دىئالوگلىرىدا خەلق جانلىق تىلى، ماقال ـ تەمسىلەر قوللىنىلغان. بۇ خىل ئالاھىدىلىك كىتابخانلارغا ئىستېتىك زوق بېغىشلاش، پېرسوناژلار خاراكتېرىنى روشەن يارىتىپ بېرىش، مەركىزىي ئىدىيىنى گەۋدىلەندۇرۇشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

«رۇستەم» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «رۇستەم» ھېكايىسىدە كوماندىرنىڭ خېتى ئارقىلىق رۇستەمنىڭ باتۇر، قورقماس، چىدامىلىق روھى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ بۇنداق يېزىشنىڭ قانداق ئەھمىيىتى بار؟

2. ھېكايىدە رۇستەمنىڭ جانلىق ھەرىكىتى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟

3. رۇستەمنىڭ ئېچكى كەچۈرمىشلىرىنى تەسۋىرلەش رۇستەم ئوبرازىنى گەۋدىلەندۇرۇش ۋە ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى ئېچىپ بېرىشتە قانداق رول ئوينىغان؟

«رۇستەم» (1979) ناملىق بۇ ھېكايىسى 3 ـ شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا، رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ئاپتور ھېكايىدە گومىنداڭ باتالىئون كوماندىرىنىڭ، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ رۇستەم ئىسىملىك ئاددىي بىر جەڭچىسىنى نۇرغۇن ئادەمدىن ئايرىلىش ھېسسىياتىغا ئەسىرگە چۈشۈرگەندىن كېيىن «غەلىبە شادلىقى»، مەنسەپ تەمەسى ئىچىدە ئولتۇرۇپ قوماندانلىغا ۋە ئايالىغا يازغان خېتى ئارقىلىق رۇستەمنىڭ باتۇر، قورقماس، چىدامىلىق روھىنى ۋاستىلىك تەسۋىرلەش ئۇسۇلى بويىچە گەۋدىلەندۈرگەن. بۇ خىل ئۇسۇل ئارقىلىق ئەسەردىكى سەلبىي پېرسوناژنىڭ تىلى، ھېسسىياتى ئاساسىدا ئىجابىي پېرسوناژنىڭ خاراكتېرى تېخىمۇ جانلىق، قايىل قىلارلىق ھالدا يارىتىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن ئاپتور ئەسەر قەھرىمانىنى ئەسەرنىڭ بېشىدا بىۋاستە مەيدانغا چىقارماي ۋاستىلىك تەسۋىرلەش ئارقىلىق كىتابخانلارنى جەلپ قىلغان. ئەسەر قەھرىمانىنىڭ كېيىنكى پائالىيىتىگە، خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈشكە زېمىن ھازىرلىغان.

2. ھېكايىدە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي ئارمىيە جەڭچىسى رۇستەمنىڭ گومىنداڭ قوماندانلىق شتابىغا ئېلىپ بېرىلىش يولىدا كۆرسەتكەن قەھرىمانانە ھەرىكىتى، باتۇرلۇقى، جىددىي پەيتتە كەسكىن، توغرا قارارغا كېلەلەيدىغان تەدبىرلىك جەڭچى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئوبرازى بىۋاستە تەسۋىرلەنگەن.

3. ھېكايىدە رۇستەمنىڭ دۇشمەن تەرىپىدىن قاتتىق ئەزەربەنت قىلىنىپ قوماندانلىق شتابىغا ئېلىپ كېتىلىۋاتقان

ۋاقىتتىكى ئۈمىدۋارلىق بىلەن تولغان ئىچكى دۇنياسى تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق، ئۇنىڭ پىداكار روھقا ئىگە قەھرىمان جەڭچى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت خاراكتېرى تېخىمۇ روشەنلىككە ئىگە قىلىنغان ۋە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. شۇنداقلا ئەسەر مەزمۇنى تېخىمۇ كونكرېتلىققا ئىگە قىلىنىپ، ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى ئېچىپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

تولۇق ئوتتۇرا ئۇچىنچى يىللىق 5-قىسىم ئەدەبىيات كىتابتىن

«ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» ناملىق ئەسەردىن بىر پارچە ھەققىدە

1. «ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» ناملىق پوۋېستىنىڭ باش تېمىسى نېمە؟ 2. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ۋېيجۇاڭ يېزىسى نېمىنىڭ سۈرىتى؟ 3. ئالQ قانداق تىپ؟ ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى تۆۋىكى ئالاھىدىلىك نېمىدىن ئىبارەت؟ ئاساسىي ئىپادىلىرىچۇ؟ ئاپتور بۇ ئارقىلىق نېمىنى ئېچىپ بەرگەن؟ 4. شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ بوران ۋېيجۇاڭ يېزىسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئالQ نېمە ئۈچۈن باشتا «ئۇلارنىڭ ناھايىتى ئۆچ كۆرەتتى ۋە ئۇلارغا قەتئىي قارشى ئىدى»، كېيىن يەنە ئۇلارغا «زوقلاندى» ۋە «خۇشال بولدى؟» 5. ئالQ نېمە ئۈچۈن ئىنقىلابچى بولماقچى بولدى؟ ئۇ كىملەر ئۈستىدىن ئىنقىلاب قىلماقچى ئىدى؟ ئالQ نىڭ ئىنقىلابچى بولماقچى بولۇشى ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكە ماسلىشامدۇ؟ 6. «ئەجنەبىي جاناب» قانداق ئوبراز؟ ئۇ ئالQ نىڭ ئىنقىلاب قىلىشىغا يول قويمىغاندا، ئۇ بۇنىڭغا قانداق مۇئامىلىدە بولدى؟ 7. لۇشۇن: ئالQ نى

يېزىشتىن مەقسەت «مۇشۇنداق سۆكۈت قىلىدىغان مىللىي روھنى سۆرەتلەش»، «مىللىي زەئىپلىكنى ئاشكارىلاش» ئىدى دەيدۇ، بۇ ئىككى جۈملە سۆزنىڭ قانداق چۈشىنىش كېرەك؟

8. نېمە ئۈچۈن جۈيېرىن جاناب، جاۋ ئائىلىسىدىكى ئاتا - بالا ۋە «ئەجنەبىي شەيتان» قاتارلىقلار شىنخەي ئىنقىلابىدىن قورقۇشتىن ئۆزگىرىپ ئىنقىلابتا پۈرسەتپەرەسلىك قىلالايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن يەقەت ئالQ ئىگىلا ئىنقىلاب قىلىشقا يول قويمايدۇ؟ 9. تېكىستتە كىيىم - كېچەك ساندۇقلىرىنىڭ ساقلاپ بېرىشكە قويۇلۇشى، پىتنە - پاساتلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، خەت - چەك ئالاقىسى، ئۆرۈم چاچنىڭ ئوخشىمىغان ئۇسۇلدا تۆگۈلۈشى ھەمدە ھۆرىيەتچىلەر ئىزنىكىنىڭ تېگى - تەكتى ۋە ئۇنى تاقۇبلىش قاتارلىق ئەھۋاللار قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ بۇنداق تەسۋىرلەشنىڭ شۇ چاغدىكى جەمئىيەت شارائىتى ۋە كەيپىياتىنى ئىپادىلەشتە قانداق رولى بار؟ 10. ئەسەردە ئوخشاش بولمىغان پېرسونաژلار ئوخشىمىغان ئۇسۇلدا قانداق پوزىتسىيەدە تۇرۇپ ھەجۋىي قىلىنغان؟

1. «ئالQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» ناملىق پۈۋېست — لۇشۈن ئىجادىيىتىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسەر بولۇپ، 1921 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن 1922 - يىلنىڭ بېشىغىچە بولغان ئارىلىقتا يېزىلغان. 1921 - يىل 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 1922 - يىل 2 - ئاينىڭ 12 - كۈنىگىچە «سەھەر گېزىتى» نىڭ «قوشۇمچە بېتى» دە «بارىن» دېگەن تەخەللۇس بىلەن ئۈدۈللۇق ئېلان قىلىنغان. كېيىن ئاپتور تەرىپىدىن «چۈقان» ناملىق توپلامغا كىرگۈزۈلگەن. ئۆتكۈر ساتىرىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان بۇ ئەسەر جەمئىي توققۇز باب بولۇپ، دەرسلىكە 7 ، 8 - بابلىرى كىر-

3 ـ شەخس تىلىدا، چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا (1 ـ بابنىڭ بېشىدىكى كىرىش سۆز ئورنىدا بېرىلگەن بايانلار بىلەن قوشۇپ قارىغاندا) يېزىلغان (دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن پارچە تەرتىپ لىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان).

ئەسەردە شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى جۇڭگو يېزىلىرىنىڭ تارىخىي قىياپىتى ۋە ئاQ پاجىئەسىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدىكى ئاچچىق تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، بۇرژۇئازىيە رەھبەرلىكىدىكى كونا بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ ئۇزۇل ـ كېسىلسىزلىكى قاتتىق تەنقىد قىلىنغان. بۇرژۇئازىيە بىلەن «يېڭىلاش» تونىغا ئورىنىۋالغان پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ دېھقانلارغا ئىنقىلابنى ئىنتىلىم قىلىدىغانلىقىغا ئۈمىد باغلىمايدىغان «ئىسيان كۆتۈرۈش» لازىملىقى، ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىغا ئۆزى قوزغىلىپ كۈرەش قىلىشتىن باشقا ئىجاتلىق يولىنىڭ يوقلۇقى كۆرسىتىلگەن.

2. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ۋېيجۇاڭ يېزىسى ـ شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى كونا جۇڭگو يېزىلىرىنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشىدىن ئىبارەت. ۋېيجۇاڭدىن ئىبارەت بۇ قاراڭغۇ، قالاق، خىلۋەت يېزىدا جاۋ بېگىم بىلەن چېن بېگىم باشچىلىقىدىكى فېئودال كۈچىلەرمۇ مۇتلەق ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرىدۇ. ئاQ بولسا ۋېيجۇاڭ يېزىسىنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ياشاپ باشقىلارنىڭ ئورمىسىنى ئورۇپ بېرىش، شال ئاقلاش، كېمە ھەيدەش قاتارلىق ئىشلارغا يوللىنىپ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك تۇرمۇشنىمۇ قامدىيالمايدۇ. خار ـ زارلىق، ئاچ ـ يالىڭاچلىق ئىچىدە ھايات كەچۈرىدۇ. جەمئىيەتتە ھېچقانداق ئىجتىمائىي ئورنى، ئالىقانچىلىك يېرى، باش تىققۇدەك ماكانى،

هۆكۈمران كۈچلەر، شۇ دەۋردىكى ئىجتىمائىي مۇھىت تەرىپىدىن، فېئودالزمنىڭ قوللۇق، مەھكۇماۋۇق تۈزۈمى، ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمى، فېئودالىق ئەخلاقىنىڭ روھىي كىشەنلىرى بىلەن روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن قاتمۇقات كىشەنلەنگەچكە، ئۆز دۇشمەنلىرىنى ئېنىق پەرق ئېتەلمەي، تارتىۋاتقان ئازاب-ئوقۇبەت، خورلۇقلىرىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىگە - ئۆزى تەسەللىي بېرىپ، ئۆز - ئۆزىنى ئالداپ، قوللۇق ئورنىنى تونۇپ يەتمەي روھىي غالىبىيەتچىلىك ئىچىدە ياشايدۇ. شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ بوراندىسى ۋېيجۇاڭ يېزىسىغا يېتىپ كەلگەندە فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەر قورقۇنچقا چۈشىدۇ. دەرھال تىل بىرىكتۈرۈشكە ئۆتىدۇ. فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان شيۇسەي بىلەن بۇرژۇئا ئىككىي يۈزلىمچىلەرنىڭ، پۈرسەتپەرەسلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان ئەجنەبىي شەيتان بىرلىشىپ ۋېيجۇاڭدا شەكىل جەھەتتىن ئىنقىلاب قىلىدۇ. شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن كونا - يېڭى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ساقلاپ قېلىنىدۇ. ماھىيەت جەھەتتىن ئۆزگەرمەيدۇ. ئاخىر بۇ ھۆكۈمران كۈچلەر تەرىپىدىن ئاQ نىڭ ھاياتى پاجىئە بىلەن ئاياغلاشتۇرۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ۋېيجۇاڭ يېزىسى شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئالدى-كەينىدىكى كونا جۈڭگو يېزىلىرىنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى دەيمىز.

3. ئاQ — فېئودالزمنىڭ قوللۇق زەنجىرى بىلەن قاتتىق كىشەنلەنگەن، فېئودالىق ئەدەب - ئەخلاقنىڭ ئېغىر دەرىجىدە زەھەرلىشىگە ئۇچرىغان، ئويغانمىغان، بىخۇد، ئەڭ نامراد سەرگەردان ئىشلەمچى. ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى ئەڭ تۈپكى ئالاھىدىلىك روھىي غالىبىيەتچىلىكىتىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئىپادىلىرى شۇكى — ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، باشقىلارنى

قۇش، ئۆز - ئۆزىنى ئالداشتىن ئىبارەت. ئۇ رېئاللىققا يۈزلىنىشنى خالىمايدۇ، ساۋاقلارنىمۇ قوبۇل قىلمايدۇ. ئۇ نادان، تەكەببۇر، قورقۇنچاق شۇنداقلا ئۇنتۇغاق. ئۇ جىسمانىي جەھەتتە ھەرقانچە ئازابلانسۇن، روھىي جەھەتتە قانچە خارلانسۇن، ھامان تۇرلۇك باھانە - سەۋەبلەرنى تېپىپ ئۆز - ئۆزىنى ئالداش ھەتتا ئۆزىنى - ئۆزى ئۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىگە تەسەللىي بېرىپ، شېرىن خىياللارغا بېرىلىپ، خام خىيال ئىچىدە «شاد - خۇرام» ياشاۋېرىدۇ. يېڭىلاش تونىغا ئورنىۋالغان كونا - يېڭى زالىم ھۆكۈمرانلار تەرىپىدىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىپ جازا مەيدانىغا ئېلىپ مېڭىلغاندىمۇ تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن كىشىلەرگە ئۆزىنى كۆرسىتىپ ناخشا ئوقۇغۇسى كېلىدۇ. ئەڭ ئاخىرقى تىنىقىغىچە ئۆز ئۆلۈمىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەيدۇ.

ئاپتور ئالQ نىڭ بۇ خىل روھىي غالىبىيەتچىلىك خاراكتېرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق 2000 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈم سۈرگەن فېئودالىق تۈزۈمنىڭ، فېئودالىق ئەدەب - ئەخلاقنىڭ ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىنى جىسمانىي جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى مەنىۋى جەھەتتىنمۇ ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە زەھەرلىگەنلىكىنى، ئېزىلگۈچىلەرگە سىلىنغان بۇ مەنىۋى بويۇنتۇرۇقنىڭ ئەڭ قورقۇنچلۇق دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

4. شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ بورىنى ۋېيجۇاڭ يېزىسىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئالQ ئىنقىلابنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشەنمىگەچكە، ئىنقىلابچى، ئىسيانچى دېگەنلەرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەنلىكى ئۈچۈن، باشتا «ئۇلارنى ناھايىتى ئۆچ كۆرەتتى ۋە ئۇلارغا قەتئىي قارشى ئىدى»، لېكىن فېئودال ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ۋەكىلى بولغان جاۋ، چېن بېگىملەرنىڭ قاتتىق

ئەھمىيىتىنى تولۇق چۈشەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىنقىلابنىڭ ئۆزىگە پايدىلىق ئىكەنلىكىنى، مەنپەئەت ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى غۇۋا ھېس قىلدى. شۇڭلاشقا ئۇلارغا «زوقلانىدى» ۋە «خۇشال بولدى». ئاپتور بۇ ئىككى قارىمۇقارشى سىنىپنىڭ ئىنقىلابقا تۇتقان پوزىتسىيىسىدىكى روشەن سېلىشتۇرمىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار تەرىپىدىن روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن چىدىغۇسىز خورلانغان نامرات، ئۆيغانمىغان، قالاق دېھقانلارنىڭ دەسلەپتە شىنخەي ئىنقىلابىغا باغلىغان ئۈمىدىنى، ھۆكۈمرانلار سىنىپىغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

5. ئاQ ۋېيجۇاڭ يېزىسىدىكى ھۆكۈمران كۈچلەرنىڭ شەپقەتسىز زۇلمىغا ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىستېخسىلىك ھالدا ئۇلار ئۈستىدىن ئىنقىلاب قىلىپ ئۆچ ئېلىش، نېمىنى، كىمنى خالىسا شۇنى ئۆزىنىڭ قىلىپ ئىگىلىۋېلىش ئارزۇسى بار. ئۇ يەنە بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزى بىلەن تەقدىرداش بولغان ساقاللىق ۋاڭ، شياۋD قاتارلىقلار ئۈستىدىنمۇ ئاتالمىش ئىنقىلاب قىلىپ ئۆچىنى ئالماقچى، ئۇلارنىڭ ئەدىبىنى بەرمەكچى، ئۆزىگە شەرتسىز بويسۇنىدىغان ئىتائەتمەن قۇل قىلماقچى ھەتتا كاللىسىنى ئالماقچى بولدى. ئۇنىڭ ئىنقىلاب قىلىشتىكى مەقسىتى — ئۆز رەقىبلىرىدىن ئۆچ ئېلىش، قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىش، نېمىنى، كىمنى خالىسا شۇنىڭغا ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت.

ئاQ نىڭ ئىنقىلابچى بولماقچى بولۇشى ئۇنىڭ سىنىپىي خاراكتېرىگە، ئىجتىمائىي ئورنىغا ئەلۋەتتە ماس كېلىدۇ. چۈنكى ھۆكۈمران سىنىپلار بىلەن ئۆزى ئۆتتۇرىسىدا كەسكىن زىددىيەت مەۋجۇت. شۇڭا ئۇ قالاق بولسىمۇ يەنىلا ئىنقىلاب قىلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. بۇ ئاQ نىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىدىكى ئەڭ

مۇقەررەرلىكىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن لۇشۇن ئالQ نىڭ ئىنقىلابچى بولۇش - بولماسلىقى مەسىلىسى ئۇستىدە توختىلىپ: «مېنىڭ پىكرىمچە، جۇڭگو ئىنقىلاب قىلمايدىكەن، ئالQ ئىنقىلابچى بولمايدۇ. ئىنقىلاب قىلىدىكەن، ئىنقىلابچى بولىدۇ. مېنىڭ ئالQ يىمىنىڭ تەقدىرىمۇ شۇنداق بولىدۇ» دېگەنىدى. ئەمما ھېچنېمىسى، ھېچكىمى بولمىغان، قاتتىق خورلانغان، روھىي، جىسمانىي جەھەتتىن قۇل قىلىنغان، ياشاش شارائىتىدىن مەھرۇم قىلىنغان، ئۇستىباشلىرىنى يۆگەپ تۇرىدىغان كىيىم - كېچەكلىرىمۇ ھۆكۈمران كۈچلەر تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغان ئالQ نىڭ نەزەرىدىكى ئىنقىلاب يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك ئۆچ ئېلىش، قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىش، مەنپەئەتكە ئېرىشىش؛ ئىنقىلابچىلار بولسا «ئاق قالپاق، ئاق ساۋۇت» كىيگەنلەردىن ئىبارەت خىيالەن بىر كۆلەڭگۈ بولۇپ، ئۇ ھەقىقىي ئىنقىلابچى بولۇش ئۈچۈن بىر ئىنقىلابىي كۈچنىڭ، ئىنقىلابىي پارتىيىنىڭ يېتەكلىشىگە موھتاج. ئۇزۇل - كېسىل بولالمىغان كونا بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابى ۋە ئىنقىلابچىلىرى بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىيالمىغان ھەم ئورۇندىيالمايتتى. شۇڭلاشقا ئالQ نىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئىنقىلابچى بولماقچى بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

يەنە بىر تەرەپتىن ئالQ نىڭ ئىنقىلابچى بولماقچى بولۇشى ئۇنىڭ روھىي غالىبىيەتچىلىك خاراكتېرىگە ماس كەلمەيدۇ. چۈنكى ھەقىقىي ئىنقىلابچى ئۇزۇل - كېسىل كۈرەش قىلىش ئىرادىسىگە، دوست - دۈشمەننى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىغا، ھەقىقىي دوستلار، تەقدىرداشلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئۆز دۈشمەنلىرىگە قارشى تۇرۇش، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتىن ئىبارەت باتۇر، پىداكارانە روھقا ئىگە بولۇشى لازىم. دېمەك، ئالQ نىڭ ئىنقىلابچى بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

كېلىدۇ، ئەمما روھىي غالىبىيەتچىلىك خاراكتېرىگە ماس كەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇ ھەقىقىي ئىنقىلابچىلارنىڭ يېتەكلىشىگە، ھەقىقىي ئىنقىلابنىڭ ئويغىتىشىغا موھتاج.

6. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ئەجنەبىي شەيتان — ئەكسىل ئىنقىلابىي ئىككى يۈزلىمچىلەرنىڭ تىپىك ۋەكىلى. ئۇ بۇرۇن ياپونىيىگە بېرىپ جاھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ جۇڭگو خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكەتلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا ئۇرۇنغان. لېكىن ئىنقىلابچىلار تەرىپىدىن چېچىكىسىلىپ، ئەدىبىنى يەپ ۋېيجۇاڭغا قايتىپ كەلگەن. شىنخەي ئىنقىلابى پارتىلىغاندىن كېيىن، پۇرسەتپەرەسلىك قىلىپ، فېئودال پومېشچىكلارنىڭ ۋەكىلى بولغان جاۋ شۇسەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ خانىقاغا بېرىپ بىر قاتار شەكىلەن ئىنقىلابلارنى ئېلىپ بارىدۇ. ئارقىدىنلا شەھەر بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدا قاتىراپ فېئودال كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاق تۈزىدۇ. ئۆزىنى ئىنقىلاب سەركەردىسى قىلىپ پەردازلايدۇ. ۋېيجۇاڭدىكى بىردىنبىر ئىنقىلابچى بولۇۋالىدۇ. ئۇ مانا شۇنداق ئۇسۇللار بىلەن ئىنقىلابقا بولغان دۈشمەنلىك قارىشىنى ۋە ئىنقىلابقا بۇزغۇنچىلىق قىلىشتەك يامان غەرىزىنى يېپىدۇ. شۇنداق بولغاچقا ئاQ يالغان ئەجنەبىي شەيتانىنىڭ ئىككى يۈزلىمچىلىك ماھىيىتىنى كۆرەلمەي ئۇنى «ھەقىقىي ئىنقىلابچى» دەپ قارايدۇ — دە، ئۇنىڭدىن ئۈمىد كۈتۈپ ئۆزىگە ئىنقىلاب قىلىش يولى كۆرسىتىپ بېرىشىنى ئۆتۈنىدۇ. ئاQ نىڭ قىلماقچى بولغان ئىنقىلابى شۇ ۋاقىتتىكى باشقا ئىنزىلگۈچى، ئويغانمىغان كىشىلەرگە ئوخشاشلا ئادەمدەك ياشاش شارائىتىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئاز — تولا نەپ ئېلىش ھەمدە قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىش ئىدى. بىراق مۇشۇنداق ئىنقىلابقىمۇ ئەجنەبىي شەيتان يول قويمايدۇ. ئاQ بۇنىڭغا سۈكۈت قىلىدۇ، تەن بېرىدۇ.

لۇشۇن ئەجنەبىي شەيتان ئوبرازى ئارقىلىق ئەكسىلئىنقىلابىي ئىككى يۇزلىمچىلەرنىڭ ئىنقىلابقا ۋە خەلىقىگە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرىنى پاش قىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ئىككى يۇزلىمچىلەرنىڭ ماھىيىتىنى تونۇپ يېتەلمىگەن ئاQ غا ئوخشاش بىخۇد كىشىلەرگە بولغان ئېچىنىشىنى ئىپادىلىگەن.

7. لۇشۇن «ئاQ نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» ناملىق بۇ ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىش سەۋەبلىرى ئۇستىدە توختالغاندا ئاQ نى يېزىشتىن مەقسەت «مۇشۇنداق سۇكۇت قىلىدىغان مىللىي روھنى سۇرەتلەش»، «مىللىي زەئىپلىكنى ئاشكارىلاش ئىدى» دېگەنىدى. بىز بۇ ئىككى جۈملە سۆزدىن ئاQ نىڭ روھىي غالىبىيەتچىلىك خاراكتېرىدە ئۆز تەبىقىسىنىڭ تامغىسى، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئىندىۋىدۇئاللىقى بولغاندىن تاشقىرى، بۇ خىل «مىللىي زەئىپلىك»، «مىللىي روھ» نىڭ باشقا تەبىقە كىشىلىرىدىمۇ بارلىقىنى، ئاQ خاراكتېرىنىڭ مەلۇم جەھەتلەردە ئۆز سىنىپىدىن ھالقىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى روھىي غالىبىيەتچىلىك ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ يۇزىدىكى كىر ۋە داغلارنى يەنى ئورتاق «مىللىي زەئىپلىكنى» كۆرسىتىپ بەرگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. ئاپتور مانا مۇشۇنداق ئورتاق «مىللىي زەئىپلىك»، «مىللىي روھ» نى سۈرەتلەش ۋە ئاشكارىلاش ئارقىلىق، جۈملىگو خەلقىگە ئويغىنىش، كۈرەش قىلىش يولىغا مېڭىش، بۇرژۇئا ئىككى يۇزلىمچىلەرنىڭ، «يېڭىلاش» تونىغا ئورىنىۋالغان فېئودال كۈچلەرنىڭ ئىنقىلابقا، خەلقىگە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرىنى تونۇپ يېتىشى لازىملىقىنى، قولىغا قورال ئېلىپ كۈرەش قىلغاندىلا ئاندىن ھاياتلىق يولى، ياشاش ئىمكانىيىتى بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ، جۈملىگو ئىنقىلابىدىكى تۈپكى مەسىلە دېھقانلار مەسىلىسى ئىكەنلىكىنى؛ ئۇلارنى ئويغىتىش بولمىسا ھەقىقىي ئىنقىلابنىڭ بولمايدىغانلىقىنى ھەم مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى، بۇرژۇئا-

ئۇزۇل ـ كېسىلسىز لىكىنى: بۇرۇنقى زىيە بىلەن «يېڭىلاش» تونىغا ئورنىتىۋالغان پومپىچىكلار سىنىپىنىڭ ئېزىلگۈچىلەرگە ئىنقىلابنى ئىنتىقام قىلىپ بەرمەيدىغانلىقىنى، روھىي غالىبىيەتچىلىكتىن ئىبارەت «مىللىي زەئىپلىك» ئىچىدە بىخۇدلىشىپ ياشاۋەرگەندە ئۆز ھاياتىنىڭ پاجىئە بىلەن ئاياغلىشىدىغانلىقىنى كۆرىستىپ بېرىشتىن ئىبارەت.

8. ئىنقىلاب خەۋىرى ۋېيجۇلۇڭ يېزىسىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇ ئۇشتۇمتۇت ئەھۋالدىن قىسقا ۋاقىت ھۆكۈمرانلار سىنىپى قاتتىق ئالاقزادىلىككە چۈشىدۇ. ئۇ سارايسىمىگە چۈشكەن بۇ ھۆكۈمران كۈچلەرنى كۆزۈپ چەكسىز شادلىنىدۇ. كوچا ـ كويلاردا «ئىسيان كۆتۈرىمەن» دەپ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ ناخشا توۋلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئۇ نى: «ھۆرمەتلىك Q»، «بۇرادەر Q» دەپ ئاتاپ ئۇنىڭغا خۇشامەت قىلىدۇ. شۇنىڭدەك ئورتاق مەنپەئىتى ئالدىدا كونا ئاداۋەتنى تاشلاپ دەرھال تىل بىرىكتۈرۈشكە، مال ـ دۇنيا ـ لىرىنى يۆتكەشكە كىرىشىدۇ. ئەمما ۋېيجۇاڭ يېزىسىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ياشاۋاتقان كىشىلەر جۇملىدىن ئۇ پىتنە ـ پاساتلارغا، ئەپقاچتى پاراڭلارغا بەكمۇ بوۋاپ، ئىككى يۈزلىمچى ئەجنەبىنى شەيتانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئىنقىلاب قىلىشقا پول قويۇشنى ئۆتۈنۈپ، بىخۇدلۇق ئىچىدە يۇرۇۋېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ئىنقىلاب ئېزىلگۈچىلەرنى ئويغاتمايدۇ، ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن مۇرەسسە قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن كونا ـ يېڭى ئەكسىيەتچىلەر قورقۇشنىڭ ئۆز ـ گىرىپ پۈرسەتپەرەسلىك قىلىپ ئۆزلىرىنى «ئىنقىلابچى» قىلىپ كۆرسىتىپ ئىنقىلاب مېۋىسىنى تارتىۋالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئورنى، ماھىيىتى ئۆزگەرمەيدۇ. پەقەت شەكىل جەھەتتىلا ئۆزگىرىدۇ. تېخىمۇ ئەكسىيەتچىلىشىپ، رەزىل ۋە ئوخشۇپ يۇرەك

دېگەن بەدنام بىلەن ئۆلتۈرىدۇ. ئاپتور بۇ پاجىئە ئارقىلىق ئىنسانلاردىكى مەغلۇبىيەتنى يەكۈنلەپ، فېئودال پومېشچىكلار ۋە بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى پاش قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئالQ غا ئوخشاش بىخۇد، ئۆزىنىڭ قۇللۇق ئورنىنى توۋلاپ يەتمىگەن، زۇلۇمنىڭ مەنبەسىنى بىلمىگەن ئىزدىلگۈچى خەلق ئاممىسىغا بولغان چوڭقۇر ئېچىنىشى، ئاچچىق ھەسرىتىنى، ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن.

9. ئەسەردە كىيىم - كېچەك سانداۋقلىرىنىڭ ساقلاپ بېرىشكە قويۇلۇشى، پىتنە - پاساتلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى، خەت - چەك ئالاقىسى، ئۆرۈم چاچنىڭ ئوخشىمىغان ئۇسۇلدا تۈگۈلۈشى ھەمدە ھۆرىيەتچىلەر ئىزنىكىنىڭ تېگىسى - تەكتى ۋە ئۇنى تاقىۋېلىش قاتارلىق تەپسىلاتلار تەپسىلىي يېزىش ئارقىلىق، ئىنقىلاب بورىنى ۋېيجۇاڭ يېزىسىغا يېتىپ كەلگەندە فېئوداللار سىنىپى قاتتىق ۋەھىمىگە، سارىسىمىگە چۈشۈپ، نەزىرە - كېرەكلىرىنى يۆتكەۋاتقانلىقى، تىل بىرىكتۈرۈۋاتقانلىقى، لېكىن ئالQ غا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ بىخۇدلۇق ئىچىدە بۇ ھادىسىلەرگە قىزىقىدىغانلىقىنى ئەمما ئىنقىلابنىڭ ۋە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ماھىيىتىنى تونۇپ يەتمىگەنلىكىنى، ئىككى يۈزلىمچىلەرگە، ساختا ئىنقىلابچىلارغا ئۈمىد باغلىغانلىقىنى، خەلق ئاممىسىنىڭ نادانلىقىنى، شۇنىڭدەك بۇ ئىنقىلابنىڭ ئۆزلىرىگە تەگمەيدىغانلىقىنى چۈشەنگەن كونا - يېڭى ئەكسىيەتچى كۈچلەر تىل بىرىكتۈرۈپ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قالالىغانلىقىنى، ئالQ غا ئوخشاش بىخۇد كىشىلەرنىڭ ئىنقىلابنىڭ قۇربانى قىلىغانلىقىنى چۈشەندۈرگەن.

10. ئاپتور بۇ ئەسەردە كۈچلۈك ھەجۋىي قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئوخشاش بولمىغان پېرسوناژلارنىڭ ئوخشاش بول

شۇسەي، ئەجنەبىي شەيتان قاتارلىق پېرسوناژلارنى نەپرەتلىنىش پوزىتسىيىسىدە تۇرۇپ رەھىمسىزلىك بىلەن قامچىلاپ، ئۇلارنىڭ زالىم، ئاچكۆز ۋە ھىيلىگەرلىكىنى كۆچلۈك پاش قىلغان. ئۇ، ساقاللىق ۋاڭ، شياۋ D قاتارلىق تۆۋەن تەبىقىدىكى نامراتلار كىشىلىرىگە بولسا چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىدېيىسىدىكى قالاقلىق، بىخۇدلۇق ھەم روھىي غالىبىيەتچىلىكنى قاتتىق ئەنقىد قىلغان. شۇڭا بۇ ئەسەرنىڭ خاھىشچانلىقى ئىنتايىن كۆچلۈك بولۇپ، ئۇنى ئوقۇغان كىتابخان ئەكسىيەتچى كۆچلەرنىڭ رەھىمسىزلىكى، ھىيلىگەرلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىپ ئۇلارغا نەپرەتلەنسە، ئۇ Q قاتارلىق كىشىلەرنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىگە چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلىدۇ. روھىي غالىبىيەتچىلىكنى ۋە بىخۇدلۇقنى ئېچىنىدۇ.

«نىياگزىگۈەن ئالدىدا» ناملىق ئەسەر ھەققىدە

1. «نىياگزىگۈەن ئالدىدا» ناملىق ئەسەردە قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ ھەربىي يۈرۈشى جەريانىدىكى يوللار تەسۋىرىدە قايسى جەھەتتىكى ئەھۋاللار قىستۇرۇلۇپ بايان قىلىنغان؟ بۇ ئەھۋاللارنىڭ قايسىلىرى تەپسىلىي، قايسىلىرى ئىخچام يېزىلغان؟ نېمە ئۈچۈن شۇنداق يېزىلغان؟ 2. ئەسەردە قايسى يېپ ئۈچى نۇرغۇن پارچە ـ پۈرات، تارقاق ماتېرىيالارنى بىرلەشتۈرگەن؟ ئۇلار قانداق تەرتىپ بويىچە يېزىلغان؟ يەتتە بۆلەك نېمىگە ئاساسەن بۆلۈنگەن؟ 3. ئەسەرنىڭ ئاخىردا ئاپتورنىڭ «تاغ ـ دەريالىرىمىزنى قايتۇرۇپ بېرىش!» دېگەن چوڭ خەتلەرنى كۆرۈپ يىغلىۋەتكەنلىكى نېمە ئۈچۈن يېزىلغان؟ ماقالىنى مۇنداق ئاخىرلاشتۇرۇش مەركىزىي

ئەدەبىنى ئېپادىلەشتە ۋە ماقالىنىڭ كومپوزىتسىيىسىدە قانداق رول ئويناپدۇ؟

1. جۇلىبو (1908 — 1979) نىڭ بۇ ئەسىرى خاراكتېر جەھەتتىن سەپەر خاتىرىسى بولۇپ، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا، 2 ـ شەخس تىلىنى ئاساسىي لىنىيە قىلغان ئاساستا، رېئال لىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

جۇلىبونىڭ بۇ سەپەر خاتىرىسىدە، ياپون باسقۇنچىلىرىغا تېخىمۇ قاقشاتقۇچ زەربە بېرىش ئۈچۈن، ئازاد رايونلاردىن كەلگەن قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ دۇشمەن قامال قىلىش ۋالغان رايون، نىياگزىگۈەن ئارقىلىق دۇشمەن ئارقا سېپىگە ئۆتۈپ، مۇستەھكەم بازا قۇرۇپ چىقىش مەقسىتىدە سەپەر قىلغان دۇشمەنلەرنىڭ خەلققە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى، بۇزغۇنچىلىقلىرى، بۇلاڭ ـ تالاڭ لىرى، جەڭچىلىرىمىزنىڭ سەزگۈرلۈك، باتۇرلۇق بىلەن دۇشمەن قاماللىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، دۇشمەن ئارقا سېپىدىكى پارتىزانلار بىلەن ئۇچرىشىشىغىچە بولغان ئەھۋاللار يولىنىڭ تەسۋىرى ئاساسىدا قىستۇرۇلۇپ بايان قىلىنغان. بۇ ئەھۋاللارنىڭ ئىچىدە قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ سەزگۈرلۈك، باتۇرلۇق بىلەن دۇشمەن قاماللىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈش ئەھۋاللىرى، قىزىل ئارمىيە بىلەن دۇشمەن قامالى ئاستىدىكى رايونلاردىكى خەلقنىڭ دوستلۇقى تەپسىلىي، دۇشمەنلەرنىڭ خەلقنى كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى ئىخچام يېزىلغان. بۇنداق يېزىش ئارقىلىق ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى گەۋدىلەندۈرۈش يەنى قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ باتۇرلۇقى، قەھرىمانلىقىغا، دۇشمەن قامالىدىكى رايون خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا مەدھىيە ئوقۇش مەقسەت قىلىنغان.

2. ئاپتور ئەسەردە — جۈڭگو خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك

روهى. يۇرەك سادالسىنى قەلبىگە پۈكىگەن قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ دۈشمەن قامالىنى بۆسۈپ ئۆتۈشىدىن ئىبارەت يېپ ئۈچى ئارقىلىق باشقا نۇرغۇن پارچە ـ پۈرات، تارقاق ماتېرىيال لارنى بىرلەشتۈرگەن. بۇ ئاساسىي لىنىيە ۋاقىتنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان. ئەسەردىكى يەتتە بۆلەك كىچىك مۇستەقىل مەزمۇنلارغا ئاساسەن بۆلۈنگەن.

3. ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا ئاپتور «تاغ ـ دەريالىرىمىزنى قايتۇرۇپ بېرىش!» دېگەن چوڭ خەتلەرنى كۆرۈپ يىغىلىۋاتقان يېزىش ئارقىلىق. ئۇزۇنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە بولغان كۈچلۈك غەزەپ ـ نەپرىتى، خەلققە، ۋەتەنگە بولغان چوڭقۇر مېھىر ـ مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. بۇ ئارقىلىق ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈلگەن، ئەسەردىكى بارلىق تارقاق ماتېرىياللار ۋە ئاساسىي لىنىيىدىن خۇلاسە چىقىرىلىپ، ئەسەر قۇرۇلمىسى چەمبەرچاس، ئورگانىك بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇلغان.

«سەندىن ئايرىلالمايمەن» ناملىق ئەسەر ھەققىدە

1. «سەندىن ئايرىلالمايمەن» ناملىق تېكىستتە نېمە ئۈچۈن دوختۇرخانىغا ئىككىنچى قېتىم يوقلاپ بېرىش ئاۋۋال يېزىلغان؟ ايۇ گۇيفېنىڭ ئىسمى نېمە ئۈچۈن 3 ـ بۆلەكنىڭ ئاخىرىدىلا تىلغا ئېلىنغان؟ پۈتۈن تېكىستنىڭ بەش بۆلىكىنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى بار؟ 2. تېكىستنىڭ 3 ـ بۆلىكىنىڭ ئالدىنقى تۆت ئابزاسىدا ئوخشاش بولمىغان دەۋرلەردىكى ئايالـلار قانداق بىرلەشتۈرۈپ يېزىلغان؟ ئەلى ئىسلىتىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟ پۈتۈن ئابزاس

لیۇ گۇيفېندىن ئىبارەت بۇ پېرسوناژنى سۆزەتلەپ بېرىشتە قانداق رول ئوينىغان؟

1. رۇجىجۇەننىڭ «سەندىن ئايرىلالمايمەن» ناملىق ئەسىرى خاراكتېر جەھەتتىن ئەدەبىي ئاخبارات بولۇپ، سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 ـ شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان. ئەسەردە ئاپتور باش پېرسوناژنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى كىتابخانلارنى جەلپ قىلارلىق ھالدا تېخنىمۇ جانلىق قىلىپ يورۇتۇپ بېرىش، سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىمىزدە بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ بىر ـ بىرىگە ماددىي ـ مەنىۋى جەھەتتىن ئۆزئارا ھەمدەم بولۇپ، ياردەم بېرىپ ئورتاق ئالغا بېسىۋاتقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈش يۈزىسىدىن، ئەسەر قەھرىمانىنىڭ خىزمەت ئۇسلۇبىدە يازغۇچىنىڭ داۋالىنىۋاتقان يولداشىنى يوقلاپ بېرىش ئەھۋالى ئاۋۋال يېزىلغان ۋە ئۇنىڭ ئىسمى 3 ـ بۆلەكنىڭ ئاخىرىدىلا تىلغا ئېلىنغان. پۈتۈن تېكىستنىڭ بەش بۆلىكى يېڭى دەۋردە ئۆسۈپ يېتىلگەن ئىككى ياشنىڭ ئوقۇشى ھاياتى، ئائىلە تۇرمۇشى، خىزمەت يەنى جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپىسىنى يورۇتۇپ بېرىشتە ئورگانىك مۇناسىۋەتتى بار.

2. تېكىستنىڭ 3 ـ بۆلىكىنىڭ ئالدىنقى تۆت ئابزاسىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش، ئازادلىق ئۇرۇشى ۋە سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مەزگىللىرىدىكى ئېلىمىز ئايالىلىرىنىڭ پىداكارلىق ئوبرازى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇش ئاساسىدا بىرلەشتۈرۈلۈپ، قاينام ھېسسىيات، لىرىك تىل بىلەن يېزىلغان. بۇ تۆت ئابزاستا ئوخشاش بولمىغان دەۋردىكى پىداكار، قەھرىمان ئايالارنىڭ خاراكتېرىدىكى ئورتاق ئالاھىدىلىكىنى ئەسەر قەھرىمانىنىڭ ۋۇجۇدىغا مەركەزلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئەجدادلارنىڭ ئىسىل پەزىلىتىگە ۋارىسلىق

ئىلىپ بېرىلغان بۇگۈنكى تىنچ شارائىتتىمۇ پىداكارلىق روھى، ئالىيجاناب پەزىلىتى بىلەن دۆلەتكە تۆھپە قوشۇۋاتقان لىۋ گۇيفېن ئوبرازىنى سۈرەتلەپ بېرىشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

ئەدەبىياتنىڭ مەنبەسى ــ ئىجتىمائىي تۈرمۇش

1. ئەدەبىيات ــ سەنئەتنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى توغرىسىدا ھەرقايسى دەۋرلەردىكى مۇتەپەككۇرلار قانداق خاتا ۋە بىتەرەپلىمە كۆز قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان؟ مارکسزمنىڭ بۇ ھەقتىكى قارىشى قانداق؟ 2. نېمە ئۈچۈن ئەدەبىيات ــ سەنئەتنىڭ مەنبەسى ــ ئىجتىمائىي تۈرمۇش، ئۇ تۈرمۇشتىن ئايرىلالمايدۇ، تۈرمۇشنىڭ ئىنكاسى دەيمىز؟ بۇ مەسىلىنى مارکسىزملىق قاراش بويىچە شەرھىلەڭ. 3. ئەدەبىيات ــ سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ مەنبەسى (ئەدەبىيات ــ سەنئەت بىلەن تۈرمۇشنىڭ مۇناسىۋىتى) ئۈستىدە قانداق خاتا ۋە بىتەرەپلىمە قاراشلار مەيدانغا كەلگەن؟ بۇ كۆز قاراشلارنى نېمە ئۈچۈن خاتا دەيمىز؟

1. ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەدەبىيات ــ سەنئىتىنىڭ قانداق بارلىققا كەلگەنلىكى مەسىلىسى توغرىسىدا، مارکسزم ـ لىنىق تارىخىي ماتېرىيالىزملىق قاراش مەيدانغا كېلىشتىن ئىلگىرى، ھەرقايسى دەۋردىكى مۇتەپەككۇرلار ۋە ئەدىبلەر خىلمۇخىل كۆز قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. مىسال ئۈچۈن ئالساق: گېرمانىيىلىك شائىر ۋە دراماتورگ شىللېر (1759 ــ 1805)، ئەنگلىيىلىك ئىدېئالىزمچى پەيلاسوپ سپېنسېر (1820 ــ 1903) قاتارلىقلار «ئەدەبىيات ــ سەنئەت

زىت ئىدىئالىزملىق كۆز قاراشىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن دېموكرىت بىلەن ئارىستوتېل «ئەدەبىيات - سەنئەت تەبىئەت دۇنياسىنى ۋە ئىجتىمائىي رېئاللىقنى دوراشتىن كېلىپ چىققان» دېگەن بىتەرەپلىمە بولغان «دوراش تەلىماتى» نى ئوتتۇرىغا قويدى. دېموكرىت سەنئەت تەبىئەتنى دوراشتىن كېلىپ چىققان، «بىز ئۆمۈچۈكتىن رەخت توقۇشنى؛ قارلىغاچتىن ئۇۋا سېلىشنى؛ ئاققۇ ۋە سوپىسوپىياك قاتارلىق سايرىغۇچى قۇشلاردىن ناخشا ئېيتىشنى ئۆگەنىدۇق» دەپ قارىدى. ئارىستوتېل تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ، شېئىر تەبىئەتنى ۋە جەمئىيەتتىكى كىشىلىك تۇرمۇشنى دوراشتىن كېلىپ چىققان، دوراش — كىشىلەردە بالا چېغىدىن تارتىپ بولىدىغان تۇغما ئىقتىدار» دېدى. بۇلارنىڭ قاراشلىرى گەرچە سادداما ماتېرىيالىزملىق كۆز قاراش بولسىمۇ، لېكىن دوراشنىڭ مۇددىئاسىنى ئەمەلىيەت نۇقتىسىدىن ئەمەس، بەلكى تۇغما خاراكتېر ۋە قابىلىيەت نۇقتىسىدىن چۈشەندۈردى. تارىختا ئۆتكەن باشقا مۇتەپەككۇرلار ۋە ئەدەبىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىمۇ ماركسزمغا زىت ياكى بىتەرەپلىمە بولدى.

ماركسزم مۇنداق دەپ ھېسابلايدۇ: ئەدەبىيات - سەنئەت بىر خىل ئىدىئولوگىيە. ئۇ، ئوبىيېكتىپ رېئاللىقنىڭ يازغۇچى مېڭىسىدىكى ئىنكاسىنىڭ مەھسۇلى. يازغۇچىنىڭ ئوبىيېكتىپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشى قانداقتۇر تۇغما تەبىئىي ئىقتىدارغا ئايانغانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولماستىن، بەلكى ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتنىڭ نەتىجىسى. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدە ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى كىشىلەرنىڭ ئەڭ ئاساسىي ئەمەلىيىتى، شۇنداقلا كىشىلەر بىلىشنىڭ ئەڭ ئاساسىي مەنبەسى. ئىپتىدائىي ئادەملەرنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتىدىن قارىغاندا، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسلىدە تۇرمۇش ئېھتىياجىدىن،

بولۇپ، ئەمگەك تۈرمۇشى بىۋاستە ھالدا ئىپتىدائىي ئىنسانلار-
نىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتىنىڭ مەزمۇنىنى تەشكىل
قىلغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ كېلىپ
چىقىش مەنبەسىنى ئىلمىي يوسۇندا شەرھىلەپ بېرىشتە،
كىشىلەرنىڭ ئەمگەك ئەمەلىيىتىدىن چەتنەپ كېتىشكە بولمايدۇ.

2. بىز ماركسزملىنىڭ جېنى بولغان مەۋجۇدىيەت بىلەن
ئاڭ، ماددا بىلەن روھ ئوتتۇرىسىدىكى دىئالېكتىكىلىق مۇناسى-
ۋەتكە ئاساسلىنىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى ئىجتىمائىي
تۇرمۇشنىڭ ئىنسانلار مېڭىسىدىكى ئىنكاسىنىڭ مەھسۇلى دەپ
ھېسابلايمىز ھەمدە ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەدەبىيات -
سەنئەتنىڭ بىردىنبىر مەنبەسى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرىمىز.
مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، بارلىق ئەدەبىيات - سەنئەت
ئەسەرلىرى ئوبيېكتىپ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى مەيلى قانداق
ئۇسۇلدا، قانداق شەكىلدە ئەكس ئەتتۈرگەنلىكىدىن قەتئىيە
نەزەر، ئۇ يازغۇچى، سەنئەتكارلارنىڭ سۇبيېكتىپ تەسەۋۋۇرىنىڭ
مەھسۇلى بولماستىن، بەلكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ يازغۇچى،
سەنئەتكارلارنىڭ مېڭىسىدە ئەكس ئېتىشىدۇر. بۇنىڭدىن
كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئاساسىي ئامىل.
ماركسزملىنىڭ ماتېرىيالىستىك نۇقتىسىنەزەرى بويىچە ماددا
بىرلەمچى، ئاڭ ئىككىلەمچى دەپ قارىغىنىمىزدا، ماددىدىن
ئىبارەت ئىنكاس قىلىنغۇچى بولمىسا، ئاڭدىن ئىبارەت ئىنكاس
قىلغۇچىمۇ بولمايدۇ. قەدىمكى، يېقىنقى، ھازىرقى زامان
ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسى شۇ دەۋرنىڭ
ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. مانا بۇ ئەدەبىيات -
سەنئەتنىڭ مەنبەسى ئىجتىمائىي تۇرمۇش، ئۇ تۇرمۇشتىن
ئايرىلالمايدۇ، تۇرمۇشنىڭ ئىنكاسى دېگەنلىكىمىزنىڭ ماركسزم-
لىق پەلسەپىۋى ئاساسىدۇر.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت بىلەن تۇرمۇشنىڭ مۇناسىۋىتى مەسىلە سىدە تارىختىن بۇيان ئوخشاش بولمىغان قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇلاردىن ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولغان ئىككى خىل قاراش. ۋە بۇ قاراشلارنىڭ قايسىسىنىڭ خاتالىقى، قايسىسىنىڭ بىتەرەپلىمىلىكى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمىز:

① ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ مەنبەسى ئاپتورنىڭ سۇبيېكتىپ روھىي دۇنياسى، ئۇ تۇرمۇشتىن خالىي تۇرىدۇ دەپ قارايدىغان ماركسزمغا زىت بولغان خاتا قاراش. بەزى بۇرژۇئا «ساپ سەنئەت» نەزەرىيىسى تەرغىباتچىلىرى ھەمىشە مۇشۇنداق كۆزقاراشنى تەشۋىق قىلىپ كەلدى. لېكىن ئاتالمىش «سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» دېگۈچىلەرنىڭ ئىجادىيىتىدىن قارىغاندىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىجاد قىلغان ئەسەرلىرى ھېچقاچان ئاسماندىن چۈشۈپ قالغان ئەمەس، يەنىلا تۇرمۇشتىن كەلگەن، يەنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەنبە قىلغان. ئۇ ئەسەرلەر پەقەت ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەگرى ـ توقاي يول بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلۈشىدۇر. ② ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ مەنبەسى «كىتابتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى» دۇر دەپ قارايدىغان بىتەرەپلىمە قاراش. بۇ خىل قاراشتىكىلەرنىڭ نەزەرىچە، بۇرژۇئازىلارنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىنى پىششىق ئوقۇسىلا ياخشى ئەسەرلەرنى يېزىپ چىققىلى بولارمىش. بۇ خىل قاراشتىكىلەر بۇرژۇئازىلارنىڭ ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش ۋە ئەينەك قىلىشنى ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مەنبەسى مەسىلىسى بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. ئەگەر بىر يازغۇچى (قەلەم ئىگىسى) بۇرژۇئازىلارنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىنى پىششىق ئوقۇش بىلەنلا بولۇپ، رېئال تۇرمۇشتىن خەۋەر تاپمىسا. ئۇ ھالدا ياخشى ئەسەر يېزىپ چىقالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەدەبىي ئىجادىيەت بىرخىل ئىجادىي ئەمگەك، ئۇنىڭ ئۈچۈن مول

دىن بەدىئي ماھارەتكە)، بەدىئي تەربىيىلىنىشكە (جۇملىدىن نەزەرىيىۋى بىلىمگە) ئىگە بولۇشى كېرەك. كلاسسىك ئەسەر-لەرنى كۆپ ئوقۇسا ئەلۋەتتە بەدىئي ماھارەت ۋە بىلىمنىڭ، تىل بايلىقىنىڭ ئۆسۈشىگە مەلۇم دەرىجىدە پايدىسى بار. ئەمما ئۆتمۈشتىكى بارلىق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ «مەنبە» سى ئەمەس، بەلكى ئالدىنقىلار ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى مەنبە قىلىپ ياراتقان «ئېقىن» دۇر. ئىجتىمائىي تۇرمۇش گويا بىر بۇلاق بولسا، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى شۇ بۇلاقتىن چىققان سۇدۇر. ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىن ئايرىلىپ قالىدىكەن، مەنبەسىز سۇ، يىلتىزسىز دەرەخكە ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ «ئۇزۇلمەس ئۇمىد» شېئىرى ھەققىدە

1. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قانداق شائىر ئىدى؟ ئۇ شېئىرلىرىدا قانداق مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرگەن؟ 2. شائىر قاچان، قەيەردە تۇغۇلغان؟ ئۇ قانداق تىللارنى بىلەتتى؟ ئۇ ئۆزىنىڭ ئەقىل - زېھنىنى نېمىگە سەرپ قىلاتتى؟ شائىر ئۆز ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن كىملەرنى ئۈلگە قىلدى؟ ئۇنىڭ قانداق ئەسەرلىرىنى بىلىسىز؟ شائىر ئۆز ئەسەرلىرىدە خەلقىنى نېمىگە چاقىرغان؟ ئۇنىڭ شېئىرلىرى قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟ 3. شائىر قانداق ئىنقىلابىي پائالىيەتكە قاتناشقان؟ ئۇ قاچان، قەيەردە، قانداق قۇربان بولغان؟ ئۇ نېمە ئۈچۈن خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ؟ 4. «ئۇزۇلمەس ئۇمىد» شېئىرىدا قانداق ئىجتىمائىي رېئاللىق

ئەكس ئەتتۇرۇلگەن؟ 5. شائىرنىڭ «ئۇزۇلمەس ئۈمىد» ى نېمىگە قارىتا ئېيتىلغان؟ 6. «ئوقۇتماي بالىلارنى ئوينىتىپ خوپ ياخشى چوڭ قىلدۇق» دېگەن مىسرا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى مىسرالارنىڭ مەنىسى نېمە؟ ئۇ مىسرالاردا قانداق پىكىر ئالغا سۈرۈلگەن؟ 7. شېئىردا قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟

1. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر — ۋەتەنپەرۋەر، دېموكراتىك ئاڭغا ئىگە، ئوت يۈرەك شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا زۇلۇم — ئېكسپىلاتاتسىيىگە، زورلۇق — زومبۇلۇققا قارشى روھ ئۇرغۇپ، ئەركىنلىك، ھۆرىيەت، تەڭلىك ۋە مەرىپەت نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى.

2. ئۇ 1901 — يىلى تۇرپان ناھىيىسىنىڭ باغرى يېزىسى (ھازىرقى ئۇزۇمچىلىك يېزىسى) دا سودىگەر ئائىلىسىدە (دادىسىنىڭ ئىسمى ئابدۇراخمان) دۇنياغا كەلگەن. سەككىز — توققۇز يېشىدىن باشلاپ ئۆز يېزىسىدىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ئەرەبچە، پارسچە ئۆگەنگەن. كېيىنچە تۇرپان ناھىيە بازىرىدا خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇپ خەنزۇ تىلى ۋە يېزىقىنى ئۆگەنگەن. ئاندىن قاراشەھەرگە كېلىپ موڭغۇل تىل — يېزىقىنى ئۆگەنگەن. دادىسى بىلەن سودىگەرچىلىك قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئون قېتىمدەك بارغان ۋە ھەر قېتىم بارغاندا ئىككى — ئۈچ ئاي تۇرغان. قازاقىستانىنىڭ شەمەي شەھىرىدە بىر يىل تۇرۇپ رۇس تىل — يېزىقىنى ئۆگەنگەن. تاشكەنت، موسكۋا قاتارلىق شەھەرلەردە بولغان. دېمەك، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز ئانا تىلى ۋە يېزىقىدىن باشقا ئەرەبچە، پارسچە، خەنزۇچە، موڭغۇلچە، رۇسچە تىل — يېزىقلارنى پىششىق بىلەتتى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خۇددى قاراڭغۇدا قالغان ئادەم يورۇقلۇققا تەشنا بولغاندەك، ئۆز ئەقىل — زېھنىنى مىللىتى

مېزنى مەدەنىيەتسىزلىكتىن، نادانلىقتىن، خۇراپاتلىقتىن قۇتقۇزۇپ، خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن ئۆز بىلىمىنى ئاشۇرۇشقا، ئىلغار مىللەتلەرنىڭ ئىدىيە، ئىلىم - پەن، مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىشكە سەرپ قىلاتتى.

ئۇلۇغ ئۆكتەبر ئىنقىلابى ۋە ئىلغار سوۋېت ئەدەبىياتى شائىرغا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇ شېئىرىيەتتىكى تالانت - ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرۇش ئۈچۈن نەۋائى، فۇزۇلى، مۇقىمى، ھۇۋەيدا، شامەشرەپ، ئابدۇللا توقاي، مەجنۇن غۇپۇرى قاتارلىق شائىرلارنى ئۆزىگە ئولگە قىلىدۇ. ئۇ 20 يېشىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا باشلايدۇ. دەسلەپكى قەدەمدە يازغان شېئىرلىرى مەرىپەتپەرۋەرلىكنى ئاساس قىلغان بولۇپ، كېيىنرەك ۋەتەنپەرۋەرلىككە باي ئىنقىلابىي ئىدىيە بىلەن تولۇپ - تاشقان مەزمۇنلارغا كۆچىدۇ. ئۇ خەنزۇچە، رۇسچە، ئەرەبچە، پارسچە، موڭغۇلچە تىللارنى ئىگىلىۋالغانلىقتىن، بۇ ھال ئۇنىڭ ئىنقىلابىي روھىنىڭ جانلىنىشىغا ۋە تالانتىنىڭ ئۆسۈشىگە كۆپ ياردەم بېرىدۇ. ئۇ قىسقىغىنا مۇددەت ئىچىدە «ئۇزۇلگەيمۇ»، «قىل باھار»، «ئىستىمەس»، «يېغان»، «ئارمان»، «ئۇمىد كەبەم»، «ئىشقى بىر پەرياد»، «قىزىلگۈل»، «ۋىجدان ئازابى» قاتارلىق 200 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر يېزىپ، خەلقنى جاھالەتكە قارشى تۇرۇشقا، ئىلىم - پەنگە، ۋەتەنگە مۇھەببەت باغلاشقا، ئازادلىق يولىدا قۇربان بولۇشتىن قورقماي، باتۇرانە كۈرەش قىلىشقا چاقىرىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىجادىيىتىنىڭ تۇرى ئاساسەن شېئىر بولۇپ، ئۇ شېئىرلىرىنىڭ تولىسىنى ئارۇز ۋەزىنىدە ئاددىي - سادداۋ، ئۇلۇملۇق، جانلىق خەلق تىلىدا يازغان. شائىر شېئىرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى - سۆيگۈ يارىنى ئالامەت قىلىش ئارقىلىق خەلقىگە تونۇش بولغان ئوبرازلىق ئوخشىتىشلار بىلەن ئازادلىق، ئەركىنلىكنى كۈيلىگەن. ئۇ خەلق شېئىرلىرى-

رؤبائيلارنى يازغان.

3. ئۆز زامانىسىغا يارىشا يۇقىرى بىلىم، خېلى تالانتقا ئىگە بولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەينى ۋاقىتتا ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ، شىنجاڭنىڭ مەتبەئىچىلىك ئىشلىرىنى يولغا قويماقچى بولىدۇ. لېكىن كونا ھاكىمىيەت بۇنىڭغا يول قويمايدۇ، ئۇنىڭ ئىلغارلىققا، تەرەققىياتقا بولغان بۇنداق ئىنتىلىشىنى كۆرگەن بىر ئوچۇم جاھىل، مۇتەئەسسىپ، ئەكسىيەتچى كىشىلەر شائىرنى دىنسىزلىقتا ئەيىبلەپ، «جەدىت» دەپ قارىلايدۇ. ئۇ، 1930 - يىللىرى كۆتۈرۈلگەن قۇمۇل دېھقانلىرىنىڭ جېن شۇرۇن، شېك شىسەيگە قارشى قوزغالغان ئىنقىلابىي قوزغىلىڭىغا چوڭقۇر ھېسداشلىق بىلدۈرۈپ، ئىلغار، بىلىملىك، سەگەك، غەيرەتلىك 17 نەپەر كىشىدىن تەركىب تاپقان تۇرپان دېھقانلىرىنىڭ ئىنقىلابىي كۆرىشىگە رەھبەرلىك قىلىدىغان ھەيئەت تەشكىللىمەيدۇ. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ ھەيئەتنىڭ باشلىقى بولىدۇ. دېھقانلار ھەرىكىتىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاجىزلىقى، رەھبەرلىكنىڭ تەجرىبىسىزلىكى، دۈشمەن كۈچىنىڭ كۈچلۈكلىكى، ئىنقىلابىي كۈچلەرنىڭ ئاجىزراق بولغانلىقى تۈپەيلىدىن، تۇرپان دېھقانلار ھەرىكىتى جىن شۇرۇن، شېك شىسەينىڭ قوراللىق كۈچى ۋە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ زەربىسىدىن ئىنتايىن قېچىپ كەلگەن چارروسىيىنىڭ قالدۇق كۈچى - دۇتۇپ قوماندانلىقىدىكى ئاقلار ئارمىيىسىنىڭ يالانما كۈچى تەرىپىدىن قانلىق باستۇرۇلىدۇ. 1933 - يىلى 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قانخور جاللات شېك شىسەي دوتۇپنىڭ يالانما ئەسكەرلىرىنىڭ مۇھاپىزىتى قىلىشى ئاستىدا ئىنقىلابچى شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى 17 كىشىنىڭ ھەيئىتى ئەزالىرى بىلەن بىللە تۇرپان يېڭىشەھەر بازىرىنىڭ نەق ئوتتۇرىسىدا قىلىچ بىلەن پاجىئەلىك ھالدا چېپىپ ئۆلتۈرىدۇ. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەدەبىيات

ئۆچكەن يۈلتۈزدەك غايىب بولغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ۋەتەنپەرۋەرلىكى، ئىنقىلابىي پائالىيىتى ۋە ئۆلمەس ئىجادىيىتى بىلەن خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

4. ۋەتەنپەرۋەر، دېموكراتىك ئاڭغا ئىگە ياش ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «ئۇزۇلمەس ئۈمىد» (1930) ناملىق بۇ شېئىرى شېئىرىي شەكىل جەھەتتىن غەزەل، خاراكتېر جەھەتتىن سىياسىي لىرىكا بولۇپ، ئاروۇز ۋەزىنىدىكى ھەزەج مۇسەممەن سالىم ۋەزنى تۇرىدە يېزىلغان. شېئىردا 1911 - يىلىدىن 1932 - يىلىغىچە شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئەشەددىي مىللىتارىست، خەلقنىڭ ياۋۇز دۈشمىنى جاللات ياڭ زىڭشىڭ ۋە جىن شۇرېن دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ چىرىك سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي رېئاللىقى يەنى جاھالەت قاپلىغان، خەلق نادان، ئوقۇشسىز، دۇنيانىڭ تەرەققىياتىدىن خەۋەرسىز، ئېچكى نىزا ھالىتىدە قالدۇرۇلغان، شۇنداقلا بۇنداق جاھالەتكە قارشى كۈرەشلەر كۈنسېرى ئۇلغىيىۋاتقان رېئاللىق يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئوبرازلىق قىلىپ بەرگەن.

5. شېئىر پىكىر تەرتىپى، قۇرۇلما جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئىككى بۆلەككە بۆلۈنگەن بولۇپ، بىرىنچى بۆلەك شېئىرنىڭ بىرىنچى كۆپلېتىدىن سەككىزىنچى كۆپلېتىغىچە بولۇپ، شېئىر باشلىنىش بىلەنلا شائىر شىنجاڭنىڭ ئەينى دەۋرىدىكى سىياسىي ھاۋاسىنى (مۇھىتىنى) باشتىكى ئىككى مىسرادىلا ناھايىتى ئىخچام قىلىپ شەرھلەپ، كېيىنكى كۆپلېتلاردا بۇ رېئاللىققا بولغان قاراشلىرىنى ئىپادىلەيدۇ ۋە خەلق ھامان غالىبتۇر، دېگەن ئىدىيىنى ئالغا سۈرىدۇ. ئىككىنچى بۆلەكنىڭ بىرىنچى كۆپلېتىدا شائىر لىرىك يول بىلەن كۆز ئالدىدىكى ئىجتىمائىي رېئاللىق ھەققىدە توختىلىپ، كېيىنكى

كۆپلىتلاردا بۇ مەسىلىگە جاۋاب ئىزدەيدۇ. خەلقنىڭ ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت ساپاسى ئۇستىدە نۇقتىلىق توختىلىدۇ. شېئىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۆپلىتىدا پۈتۈن شېئىردىن خۇلاسە چىقىرىپ، ئۆزىنىڭ تولۇپ ـ تاشقان ئۇمىدۋارلىق روھىنى ئىپادىلەيدۇ. دېمەك، شائىرنىڭ ئۇزۇلمەس ئىمىدى مۇدھىش «بۇلۇت» لارنى سۈرىدىغان خەلق ئىنقىلابىي بوراننىڭ ھامان بىر كۈنى يېتىپ كېلىدىغانلىقى، شۇنىڭغا ئەگىشىپ پۈتكۈل ھاۋانى يېڭىلايدىغان، پاكلاشتۇرىدىغان باھار يامغۇرىنىڭ ھامان بىر كۈنى ياغىدىغانلىقى، شائىرنىڭ بۇنىڭدىن ئەسلا ئۇمىد ئۈزمەيدىغانلىقىدەك جەڭگىۋار، ئۇمىدۋار روھىغا قارىتا ئېيتىلغان.

6. شېئىرنىڭ 10 ـ، 11 ـ، 12 ـ كۆپلىتلىرىدا شائىر جاھالەت قاپلىغان ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي رېئاللىق ھەققىدە توختىلىپ، بالىلار ئوقۇمايدىغان، ئىلىم ـ پەندىن خەۋەر تاپمايدىغان نادان ھالدا چوڭ بولىۋاتقىنى، مۇشۇنداق كېتىۋەرسە ئۇلار «يېرىم نان» نى تاپالامدۇ ـ يوق؟ مۇدھىش ھاۋا ئەلـ چاينى بۇزدى، ئىلىم ـ پەندىن خەۋەر تاپقان ئەللەر ھاۋادا پەرۋاز قىلىۋاتقىنى، بىزدە بۇ جەھەتتە ھازىرلىق بولمىسا تەقدىـ رىمىز قەيەرگە بارىدۇ؟ گەرچە خەلق ئىنقىلابىي پارتىلىغان بولسىمۇ غەلىبە قولغا كەلمىدى، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت ئورۇنلىرى خاراب بولدى، دېگەن مەسىلەلەر ئۇستىدە توختىلىپ، خەلقنى ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە، شۇ ئارقىلىق قۇدرەت تېپىشقا چاقىرغان.

7. شائىر بۇ شېئىردا چوڭقۇر، مۇرەككەپ ئوي ـ پىكىرنى ئوبرازلىق، ئىخچام قىلىپ ئىپادىلەپ، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ چېكىـ دىن ئاشقان زۇلمىنى «بۇلۇت» قا، ھەقىقەتنى «قۇياش» قا، خەلقنىڭ زۇلۇمغا قارشى قارشىلىق كۈرسىتىش روھىنى «بىگىز» گە، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ خەلق ئىنقىلابىنى توسۇش يولىدا

ئىشلەتكەن چاره ـ ئۇسۇل. هىيله ـ نەيرەڭلەرنى «بۆز خالتا» ـ غا. خەلق ئىنقىلابى پارتىيەنىڭ جايلارنى «تۆڭلۈك» كە، «بوران»، «يامغۇر» نى خەلق ئىنقىلابىغا سىمۋول قىلىپ بازغان. «بىگىز قاپتا توختىماس» دېگەن خەلق تەمسىلىنى ئەپچىللىك بىلەن ئىشلەتكەندىن سىرت، «يېرىم نان» دېگەن ئىدىئومىدىنمۇ ناھايىتى ئۇنۇملۇك پايدىلانغان. «ئوقۇتماي باللارنى ئۆيىنىتىپ خوپ ياخشى چوڭ قىلدۇق» دەپ كىنايە قىلىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئاچچىق ھەسرىتى، ئېچىنىشىنى ئىپادىلىگەن. شېئىردا يەنە جانلاندۇرۇش، رېتورىك سوراق. سۈپەتلەش قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرمۇ ناھايىتى جايىدا قوللىنىلغان.

«كۆن چىقىش شامىلى»، «قىشقا بېغىشلاپ» شېئىرى ھەققىدە

1. «كۆن چىقىش شامىلى» شېئىرىدا قانداق ئىجتىمائىي ۋەقەلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 2. شېئىر پىكىر قۇرۇلمىسى، ئىنتىبارى بىلەن نەچچە قىسىم، نەچچە بۆلەككە بۆلۈنگەن؟ ھەربىر بۆلەكنىڭ مەزمۇنى نېمە؟ 3. شېئىر يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟ مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرۈڭ. 4. «قىشقا بېغىشلاپ» شېئىرىدا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟

1. ۋەتەنپەرۋەر شائىر، ژۇرنالىست ئەنۋەر ناسىرى (1914 — 1946) نىڭ «كۆن چىقىش شامىلى» ناملىق بۇ شېئىرى شەكىل جەھەتتىن يېڭىچا شېئىر، خاراكتېر جەھەتتىن سىياسىي لىرىكا بولۇپ، شېئىر 1938 - يىلى 2 - ئايدا يېزىلغان. بۇ مەزگىلدە ياپون تاجاۋۇزچىلىرى جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكىتىنى جىددىيلەشتۈرۈۋاتقان ۋاقىت ئىدى.

دۇشمەنگە نسبەتەن كۆچلۈك غەزەپ - نەپرەتنىڭ ئىپادىلەپ، دۇشمەن ئىشغالىيىتى ئاستىدا قالغان رايونلاردىكى ئىنقىلابچىلار ۋە خەلقلەرنىڭ دۇشمەنگە قارشى ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۈرەشلىرىگە بولغان خەيرخاھلىقى، شۇنىڭدەك ئۇلارغا نسبەتەن قىزغىن مۇھەببىتىنى نامايان قىلغان.

2. شېئىر قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن ئىككى قىسىم (ئۈچ بۆلەك) كە بۆلۈنگەن. بىرىنچى قىسىم (بىرىنچى بۆلەك): «ھەي، كۈن چىقىشنىڭ شوخ شامىلى!» دېگەن يەردىن «خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭ سەن» دېگەن يەرگىچە بولۇپ، بۇ قىسىمدا شائىر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، يا پون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ قاتمۇقات زۇلمى ئاستىدىكى ئىجتىمائىي رېئاللىقتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن كۆڭلى بۇزۇلغانلىقى، ئازابلانغان روھىي ھالىتى سۆزەتلەنگەن. ئىككىنچى قىسىم بىرىنچى بۆلەك: «ئۆتۈپ بارغان خەۋەرچى شامال» دېگەن يەردىن «باتۇرلارغا بىزدىن سالام دە!» دېگەن يەرگىچە بولۇپ بۇ بۆلەكتە، شىنجاڭ خەلقى بىلەن دۇشمەن ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى رايونلاردىكى خەلقلەر، پىداكار جەڭچىلەرنىڭ تەقدىرداش، ھەمدەردلىكى ئىپادىلەنگەن. ئىككىنچى قىسىم ئىككىنچى بۆلەك: «ئېيتقىن دوستۇمغا» دېگەن يەردىن شېئىرنىڭ ئاخىرىغىچە بولۇپ، بۇ بۆلەكتە شائىرنىڭ ئىنقىلاب غەلبىسىگە بولغان يۈكسەك ئىشەنچىسى، كۈرەشچان روھى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

3. شېئىر يېزىلىش جەھەتتە ئۆزىگە خاس تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە: ① شېئىردا جانلاندۇرۇش، رېتورىك خىتاب، ئوخشىتىش، سۆيەتلەش، مۇبالىغە، سىمۋول، تەكرارلاش قاتارلىق بەدىئىي ۋاسىتىلەر دەل جايىدا قوللىنىلىپ ئوي - پىكىر ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن، «شوخ شامال» دېگەنگە ئوخشاش جانلاندۇرۇش، «توختا دەيمەن» دېگەنگە

دەریاسىنى دۇشمەن قېنىدا بويىاش» دېگەنگە ئوخشاش مۇبالىغە، «مەدەنىيەت ئوچاقلىرى» دېگەنگە ئوخشاش سىمۋول، «تۆمۈر ئىنتىزام» دېگەنگە ئوخشاش ئوخشىتىش، «خەۋەر ئېلىپ كەلدىك سەن» دېگەنگە ئوخشاش تەكرارلاشلار دەل جايىدا قوللىنىلغان. دىن سىرت، سۈپەتلەش ھەربىر مىسرادا ئىشلىتىلگەن. ② شېئىر ئىچكى ئىنتوناتسىيىگە ئىگە قىلىنغان. شائىر شېئىرنىڭ بېشىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تەسلىمچىلىكى، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقى تۇپەيلىدىن پەيدا بولغان ئىچىنىشلىق ھالەتتىن خەۋەر تېپىپ، كۆڭلى بۇزۇلۇپ ئازابلانغانلىقىنى ئېيتىپ سۆكۈناتلىق كەيپىيات بىلەن ئىپادىلىسە، شېئىرنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا بارا ـ بارا ھەسرەتلىنىشتىن غەزەپلىنىشكە ئۆتىدۇ. ئاخىرىدا تولۇپ ـ تاشقان جەڭگىۋار روھ بىلەن ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسىگە بولغان ئۈمىدۋار روھىنى جارانلىق خىتاب قىلىدۇ. شېئىرنى دېكلاماتسىيە قىلغاندا بۇ خىل ئىچكى ئىنتوناتسىيە تېخىمۇ روشەن ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانلىقىنى چۈشىنەلەيمىز. ③ شائىر شېئىردا ئۇچ شەخس تىلىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان: يەنى ـ 1 ـ شەخس: «مەن»، «بىز»، 2 ـ شەخس: «شامال»، 3 ـ شەخس: دۇشمەن ئىشغالىيىتى رايونىدىكى پىداكارخەلق، قەھرىمان جەڭچىلەردىن ئىبارەت ئۇچ شەخس تىلى ئۆزئارا زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، شېئىر ئورگانىك ئىچكى قۇرۇلمىغا ئىگە قىلىنغان.

4. «قىشقا بېغىشلاپ» ناملىق چاچما شېئىر شەكلىدىكى بۇ سىياسىي لىرىكا 1938 ـ يىلى 2 ـ ئايدا يېزىلغان. شېئىردا شائىر دەھشەتلىك، قەھرىتان قىش مەنزىرىسىنى ئەينى زامانىدىكى ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيەتكە ۋە بارلىق ھۆكۈمران دائىرىلەرگە سىمۋول قىلغان. ئەمگەكچى خەلقنى دەھشەتلىك ئىزىپ ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ، زار ـ زار قاقشىتىۋاتقان ئەزگۈ-

ۋە ئۇلارغا كۆچلۈك غەزەپ - نەپرەت بىلدۈرگەن. زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۆچرىغان ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىغا بولغان چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن.

شېئىردا سىمۋول باشتىن - ئاخىر ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە رېتورىك خىتاب (ئەي!)، رېتورىك سوئال (ئاققان ياشلار كىمنىڭ يېشى بىلەنسەن؟)، ئوخشىتىش (ئۆمىلىگەن چايانسەن)، جانلاندۇرۇش (چىشلەپ كۆزنى ياشلايسەن)، سۈپەتلەش (كۆركەم، نازۇك) قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەرمۇ دەل جايىدا قوللىنىلىپ، ئوي - پىكىر ئوبرازلىق ئىپادە قىلىنغان.

«گۈلزارلىق ھويلىدىكى كىشىلەر» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «گۈلزارلىق ھويلىدىكى كىشىلەر» ھېكايىسىنىڭ تېمىسى ۋە باش تېمىسى نېمە؟ 2. ھېكايىدە تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق پېرسوناژلار قايسىلار؟ ئۇلار قانداق كىشىلەرنىڭ ئوبرازى؟ 3. ھېكايە نەچچە بۆلەككە بۆلۈنگەن؟ ھەربىر بۆلەكنىڭ مەزمۇنى نېمە؟ 4. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. قېيىۋم تۇردى (1937 —) نىڭ بۇ ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ھېكايىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دۆلەت ۋە خەلققە، بولۇپمۇ زىيالىيلارغا كەلتۈرگەن بالايىتاپەتلىرى، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت ئىشلىرىغا مىسلىسىز ئېغىر زىيانلار كەلتۈرگەنلىكى، شۇنىڭدەك كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا ئىناق، دوستانە مۇناسىۋىتىگەمۇ بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقى

تەبىرلىك. جانلىق ۋەقەلەر ۋاستىسى بىلەن چوڭقۇر پاش قىلىنغاندىن تاشقىرى، يۇقۇرقى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىنىپ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ئىنتايىن «سول» لۇشيەنىنىڭ زەھەرلىرى تازىلىنىپ، قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ، ھەر ساھە خىزمەتلەردە، جۈملىدىن ماۋارىپ ساھەسىدە كىشىنى خۇشال قىلىدىغان گۈل لىنىش ۋەزىيىتى ۋە كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ھەم روھىي قىياپىتىدە ئاجايىپ ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەنلىكى سۈرەتلەپ بېرىلگەن. بۇ تېما ئارقىلىق «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»- نىڭ كىشىلەر مۇناسىۋىتىگە، ھەر ساھە خىزمەتلەرگە، جۈملىدىن ماۋارىپ ئىشلىرىغا كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى پاش قىلىنغان. 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن كىشىلەر مۇناسىۋىتىدە، ھەر ساھە خىزمەتلەردە، جۈملىدىن ماۋارىپ ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن يېڭى ئۆزگىرىشلەر مەدھىيىلەنگەن.

2. ھېكايىدە تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق پېرسوناژلار — ئەمەت ئوستا. مۇئەللىم، ئادىل، ساتتارلاردىن ئىبارەت. ئەمەت ئوستا — ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، تىرىشچان، ئۆز كەسپىگە ماھىر، ھەق - ناھەقنى پەرق ئېتەلەيدىغان، «سول» لۇشيەنگە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن، ئۆز رولىنى قايتىدىن جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىپ تىرىشىپ ئىشلەۋاتقان، ھەرىپەت سۆيەر ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ئوبرازى.

مۇتەللىپ مۇئەللىم ـ ئۆز كەسپىگە پىشىق، ماھارەتلىك ئىشلىرىغا قىزغىن ئىشتىياق باغلىغان، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن، ئوقۇغۇچىلارغا قىزغىن ۋە سەممىي كۆيۈنىدىغان. ئۇلارنى ھەرتەرەپلىمە يېتەكلەيدىغان، قىينىچىلىققا يولۇققاندا بەل قويۇۋەتمەيدىغان، نەتىجىلەر ئالدىدا قانائەتلىنىپ، بىخودلىشىپ قالمايدىغان، پارتىيەنىڭ سىياسىتىگە، ئۆزىنىڭ ھەققانىي ئىشلىرىغا قەتئىي ئىشىنىدىغان چىقىشقاق، سەممىي ھەلق ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئوبرازى.

ئادىل ـ زېرەك، ئەقىللىق، تىرىشچان بالا بولۇپ، «سول» لۇشىيەنىنىڭ كاساپىتى تۇپەيلىدىن مەلۇم مەزگىللىك ئوقۇش ھاياتى نابۇت قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن مۇتەللىپ مۇئەللىمگە ئوخشاش تەلەپچان باغۋەنلەرنىڭ يېتەكلىشى، ئۆزىنىڭ ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىشى نەتىجىسىدە قەلبى نۇرلانغان، «سول» لۇشىيەنىگە خاتىمە بېرىلىپ ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئىشلىرى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن مۇكەممەل، سىستېمىلىق تەربىيە ئېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ، ۋەتەنگە تۆھپە قوشۇش يولىدا تىرىشىپ ئۆگىنىۋاتقان بىر ئەۋلاد ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىپىك ئوبرازى.

ساتتار ـ ھەق ـ ناھەقنى، توغرا ـ خاتانى پەرق ئېتىش سەۋىيىسىنىڭ تۆۋەنلىكىدىن مەدەنىيەت ئىنقىلابى ۋە «سول» لۇشىيەنىنىڭ «قەھرىمان» لىرىغا ئايلىنىپ قېلىپ، دۆلەت ۋە خەلققە زىيان كەلتۈرۈشتە پايدىلىنىپ كېتىلگەن، قالايمىقانچىلىق ئۇششالغاندىن كېيىن ئۆز خاتالىقىنى تونۇپ يېتىپ باشتىن ئەل سېپىگە قوشۇلغان بىر ئەۋلاد كىشىلىرىنىڭ تىپىك ئوبرازى.

3. ھېكايە تۆت بۆلەككە بۆلۈنگەن ۋە بۇ تۆت بۆلەككە «سەيلىگاھ»، «قىڭغىر يوللار»، «چىراغ ئۆزىنى يورۇتمايدۇ»، «تەڭ ئېچىلغان گۈللەر» دەپ ماۋزۇچاق قويۇلغان. «سەيلىگاھ»

كەينىدىكى يىللاردىكى گۈلزارلىق هويلا ۋە ئۇنىڭدىكى كىشى لەرنىڭ سالاهىيىتى، كەسپى، مۇناسىۋىتى توغرىسىدا ئومۇمىي ئۇچۇرلۇك چۈشەنچە بېرىلگەن. «قىزغىن يوللار» دېگەن بۆلەكتە: ئاپتور قىستۇرما بايان ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، نۇقتىلىق هالدا «گۈلزارلىق هويلىدىكى كىشىلەر» نىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە باشتىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىلىرىنى بايان قىلغان. «چىراغ ئۆزىنى يورۇتمايدۇ» دېگەن بۆلەكتە: ئاق كۆڭۈل، ساپ دىل، ئۈمىدۋار، ئۆز كەسپىگە ماهىر خەلق ئوقۇتقۇچىسى مۇتەللىپ مۇئەللىمنىڭ ئەجرى ۋە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» يوقىتىلغاندىن كېيىن ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە ئەسلىگە كەلگەنلىكى يېزىلغان. «تەڭ ئېچىلغان گۈللەر» دېگەن بۆلەكتە: «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىنىپ، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى قىياپىتى، ئۆزئارا مۇناسىۋىتىدە بولۇپمۇ هەر ساهە خىزمەتلەردە بارلىققا كەلگەن ئۆزگىرىشلەر سۈرەتلەپ بېرىلگەن.

4. هېكايە يېزىلىش جەهەتتە تۆۋەندىكىدەك ئالاهىدىلىكلەرگە ئىگە: ① هېكايىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە ئۇنىڭ ئالدى - كەينىدىكى يىللاردا هەر ساهە، هەر كەسىپ تىكى كىشىلەرنىڭ هاياتىدا يۈز بەرگەن مۇرەككەپ، ئۆزۈن يىللىق ئۆزگىرىشلەر ئەپچىل قۇرۇلما ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، يەنى چوڭ ماۋزۇ بىلەن كىچىك ماۋزۇچاقلار ماهارەت بىلەن گىرەلەشتۇرۇلۇپ ئەسەر كومپوزىتسىيىسى ئەپچىللىك بىلەن قۇرۇلۇشتۇرۇلغاچقا، مۇشۇنداق مۇرەككەپ، زور مەزمۇننى ئۆزىگە سىغدۇرغان؛ ② هېكايىدە تەرتىپلىك بايان بىلەن قىستۇرما بايان زىچ گىرەلەشتۇرۇلگەن؛ ③ پېرسوناژلارنىڭ بىلىم - سەۋىيە

سى، كەسپى، خاراكتېرىگە ماس پېرسوناژ تىلى بىلەن ئۇلار-
نىڭ خاراكتېرى جانلىق يورۇتۇپ بېرىلگەن؛ ④ ھەر خىل
بەدىئىي ۋاستىلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىلغان. مەسىلەن، گۇل
نىڭ ئېچىلىشى ئوتقاشقا ئوخشىتىلغان، گۈلزارلىقنىڭ ئاۋاتا-
شىشى، خارابلىشىشى گۈلزارلىق ھويلىدىكى كىشىلەرنىڭ
مۇناسىۋىتىگە سىمۋول قىلىنغان. «چىراغ ئۆزىنى يورۇتمايدۇ»
دېگەنگە ئوخشاش خەلق تەمسىلى، «يۇرىكىم سۇ»، «يولدىن چىقىپ
كەتتى» دېگەنگە ئوخشاش ئىدىئوملار دەل جايىدا قوللىنىلغان.

«كەمبەغەلنىڭ مەخسۇس پايدا ھوقۇقى» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «كەمبەغەلنىڭ مەخسۇس پايدا ھوقۇقى» ناملىق ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى جوننىڭ ئىدىيىسىدە ئۆزگىرىش ياسىشىغا تۈرتكە بولغان سەۋەب نېمە؟ ئاپتور نىزامنامە تەرەپ-دارلىرى ۋە ئەينى ۋاقىتتىكى ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىق ماشىنىسىغا قانداق پوزىتسىيە تۇتقان؟ 2. ھېكايىدە پات - پات «سىز»، «بۇرادەرلەر» دېگەنگە ئوخشاش سۆز - ئىبارىلەر ئارقىلىق كىتابخانلار ئويغىتىلغان، مۇنداق يېزىشنىڭ قانداق ئەۋزەللىكى بار؟ 3. ھېكايىدە مەخسۇس پايدا ھوقۇقى بېرىشنى ئىلتىماس قىلغان ۋەقەنىڭ سۆزلەش مەقسەت قىلىنغان تۈرۈقلۇق، نېمە ئۈچۈن باش قەھرىماننىڭ قىسقىچە تارىخى ۋە ئائىلە ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلغان؟ مەخسۇس پايدا ھوقۇقى بېرىشنى ئىلتىماس قىلغانلىقىنى يېزىش جەريانىدا، نېمە ئۈچۈن بېجىرىلگەن رەسمىيەتلەر، بارغان ئىدارە - ئورگانلار ۋە تۆلەنگەن پۇلنىڭ سانى زېرىكمەستىن تەكرار - تەكرار تەپسىلىي بايان قىلىنغان؟

ياتنىك مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان چارلىز دىككېنس (1812 — 1870) نىڭ بۇ ھېكايىسى تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 1 — شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى جون ھېكايىنىڭ بېشىدا «مەن ئۆزەلدىن نىزامنامە تەرەپدارلىرىدىن ئەمەس» دەيدۇ. ئاخىرىدا ئەينى ۋاقتىتكى ئەنگلىيىنىڭ بىر يۇرۇش ھۆكۈمرانلىق ماشىنىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرماي بولمايدۇ، دەپ ھېساب لايدۇ. ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە بۇرۇلۇش بولۇشىغا سەۋەب بولغان ئامىل — ئۇ ئىلگىرى ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىق ماشىنىسىنىڭ بۆلۈنە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىمىغان بولسىمۇ، مەخسۇس پايدا ھوقۇقى بېرىشنى ئىلتىماس قىلىش جەريانىدا ئەينى ۋاقتىتكى ئەنگلىيىنىڭ كېلەڭسىز، جاننى خورىتىدىغان، ئومۇمىي جامائەتچىلىكنىڭ ھەقىقەتەنمۇ نەپرىتىگە ئۇچرىشىغا، ئىنكار قىلىشىغا تېگىشلىك بولغان ھۆكۈمرانلىق ماشىنىسىنىڭ بۆلۈنە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغانلىقىدىندۇر. ئۇنىڭدىن قالسا تومۇس جوريېنىڭ، ۋىلھېلىم بوچنىڭ تەسىرىگىمۇ ئۇچرىغانلىقىدۇر.

2. ھېكايە 1 — شەخس تىلىدا، مەدەنىيەت سەۋىيىسى تۆۋەن بىر ئىشچىنىڭ تىلى بىلەن يېزىلغان. ۋەقەلىكنى بايان قىلىش جەريانىدا پات — پات «سىز»، «بۇرادەرلەر» دېگەنگە ئوخشاش سۆز — ئىبارىلەر ئىشلىتىلگەن. بۇ ئارقىلىق باش قەھرىمان بىلەن كىتابخان خۇددى روبىرو ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتقاندەك. باش قەھرىمانغا ئەگىشىپ ئاشۇ كېلەڭسىز ئورگانلارنى بىرگە ئايلىنىپ چىققاندەك تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ، ئەسەر پېرسونازى بىلەن كىتابخان ئوتتۇرىسىدا بىر خىل

هاسل قىلىنغان.

3. هېكايىدە مەخسۇس پايدا هوقۇقى بېرىشنى ئىلتىماس قىلغان ۋەقە يېزىلىشتىن ئىلگىرى باش قەھرىمان جونئىك قىسقىچە تارىخى ۋە ئائىلە ئەھۋالى تونۇشتۇرۇلۇش ئارقىلىق، ئەينى دەۋردىكى ئەنگلىيە جەمئىيىتىنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ياشاۋاتقان ئىشچىلارنىڭ غۇربەتچىلىك تۇرمۇشى ھەمدە باش قەھرىمانىنىڭ ئىندىۋىدۇئال خاراكتېرى سۈرەتلەنگەن. مەخسۇس پايدا هوقۇقى بېرىشنى ئىلتىماس قىلغانلىقىنى يېزىش جەريانىدا بېجىرىلگەن رەسمىيەتلەر، بارغان ئىدارە - ئورگانلار ۋە تۆلەنگەن پۇلنىڭ سانى تەپسىلىي يېزىلىش ئارقىلىق هېكايىنىڭ ساتىرىك خۇسۇسىيىتى گەۋدىلەندۈرۈلگەن، ئەينى دەۋردىكى ئەنگلىيىنىڭ قانۇنىمىقا توغرىدەك، قانۇنلۇقتەك كۆرۈنىسمۇ، ماھىيەت جەھەتتىن كاپىتالىستلار ئورگانلىرى مەسخىرە ۋە ئىنكار قىلىنغان. ئىشچىلارنىڭ خورلىنىشى، زۇلۇملۇقىسىلاتاتسىيىگە ئۇچرىشىنىڭ مەنبەسى كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

ئەدەبىياتنىڭ ئوبراز لىقلىقى

1. نېمە ئۈچۈن ئوبراز ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈش ۋە يازغۇچىلارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەشنى ئەدەبىياتنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكى دەيمىز؟ 2. ئوبراز دېگەن نېمە؟ نەچچىگە بۆلۈنىدۇ؟ قايسىلار؟ تار مەنىدىكى ئوبراز (بەدىئىي ئوبراز) دېگەن نېمە؟ 3. لوگىكىلىق ۋە ئوبرازلىق تەپەككۇر دېگەن نېمە؟ ئۇلارنىڭ پەرقى قانداق؟ 4. ئوبرازلىق تەپەككۇر قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟ 5. بەدىئىي ئوبراز قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟ 6. نېمە ئۈچۈن

ئادەم ئوبرازىنى بەدىئىي ئوبرازنىڭ يادروسى دەيمىز؟

1. سەنئەتنىڭ بىر تۈرى يەنى تىل سەنئىتى بولغان ئەدەبىياتنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكى ئوبراز ۋە تىپ ئارقىلىق تۇرمۇشنى بىلىش، ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت. شۇڭا ئەدەبىيات (بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «ئەدەبىيات» ئاتالغۇسى ئىجادىيەت ئەھلىيىتىنى كۆزدە تۇتىدۇ. تۆۋەندىمۇ شۇنداق) تۇرمۇشنى ئوبراز ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر خىل ئالاھىدە ئالاھ فورمىسى بولۇپ، ئۇنىڭ تۈپكى بەلگىسى ئوبرازدۇر ھەم باشقا پەنلەردىن پەرقلىنىدىغان تۈپكى ئالاھىدىلىكىدۇر. بۇنداق دېيىشىمىزدىكى سەۋەب: مەيلى تەبىئىي پەن ياكى ئىجتىمائىي پەن بولسۇن، ھەممىسى ئوبيېكتىپ ماددىي دۇنيانىڭ كىشىلەر مېڭىسىدىكى ئىنكاسى. ھەممىسى ئىدېئولوگىيە كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ، ھەممىسى ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ ھەم ئۆزگەرتىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ جەھەتتە ئەدەبىيات بىلەن باشقا پەنلەر ئوخشاشلىققا ئىگە. ئەمما ئىجتىمائىي پەنلەنىڭ ئەدەبىياتتىن باشقا تۈرلىرى ۋە تەبىئىي پەنلەر لوگىكىلىق (ئابستراكت) تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىپ شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدا تەھلىل قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇش، ئىسپاتلاش، يەكۈن چىقىرىش، جۈملىدىن ئاكسىئوما (ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش)، تېئورېما (ئىلمىي ئومۇملاشتۇرۇش) ئارقىلىق رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئابستراكت ئۇقۇم، چۈشەنچە، قائىدە سۆزلەش ئۇسۇللىرى بىلەن ماددىي دۇنيانىڭ قانۇنىيەتلىرىنى كىشىلەرگە بىلدۈرىدۇ. ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى قاتناش ئۆزگەرتىش كېرەكلىكىنى دەلىللەپ چۈشەندۈرىدۇ. ئەدەبىيات بولسا ئوبرازلىق (كونكرېت) تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئاساس قىلىپ، رېئاللىقنى كونكرېت، ئوبرازلىق سۈرەتلەپ، بەدىئىي ئوبراز ئارقىلىق تۇرمۇش كارتىنىسىنى سىزىپ كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭدىن يەكۈن چىقىرىشنى بولسا كىتابخانلارنىڭ

ۋە باشقا پەنلەردىن پەرقلىنىدىغان ئالاھىدىلىكى ئوبراز دەيمىز.

2. «ئوبراز» دېگەن بۇ ئۇقۇم ئومۇمىي چۈشەنچە بولۇپ، ئەسلى مەنىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئادەملەر بىلەن شەيئىلەرنىڭ ئەسلى قىياپىتىگە قارىتىلغان سۆز.

سەنئەت نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئوبراز — سەنئەتكارلارنىڭ بەلگىلىك دۇنيا قاراشنىڭ يېتەكچىلىكىدە تىل، رەڭ، سىزىق، ھەرىكەت، ئىگۇرا، شەكىل، ھەيكەلتىراشلىق، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ۋە باشقا ھەر خىل ۋاستىلەرنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ياراتقان كونكرېت، جانلىق، تەسىرلىك ئىجتىمائىي تۇرمۇش سۈرىتىدۇر.

سەنئەتنىڭ بىر تۈرى ھېسابلانغان ئەدەبىيات پەقەت تىل ۋە يېزىقنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئوبراز ياراتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەدەبىياتتىكى ئوبراز — تىل ۋە يېزىقنىڭ ياردىمى بىلەن يارىتىلغان كونكرېت، جانلىق، تەسىرلىك ئىجتىمائىي تۇرمۇش سۈرىتىدۇر. ئۇ ئادەتتە ئىككى خىل مەنىدە قوللىنىلىدۇ. بىرى — كەڭ مەنىدىكى ئوبراز؛ يەنە بىرى تار مەنىدىكى ئوبراز.

كەڭ مەنىدىن يەنى ئىستېلىستىكا نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا — ئۇ ئومۇمەن، تىلىمىزدىكى روشەن، كۆركەم، جانلىق ۋە كونكرېت بولۇشتەك ئىپادىلەش كۈچىگە ئىگە بولغان سۆزلەردۇر. بۇ خىل ئوبرازلىق سۆزلەر بەدىئىي ئەسەرلەردە ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. لېكىن ئۇ يالغۇز بەدىئىي ئەسەرلەردىلا قوللىنىلىپ قالماستىن، باشقا ئەسەرلەردىمۇ قوللىنىلىدۇ.

تار مەنىدىن. يەنى ئەدەبىياتنىڭ رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى پەۋقۇلئاددە شەكلى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بەدىئىي

سىگە ئاساسەن پېرسوناژ، ۋەقە، مەنزىرە ۋە مۇھىت قاتارلىق-لارنى ئەسەردە ئومۇملاشتۇرۇپ گەۋدىلەندۇرگەن كىشىلىك تۈر-مۇش مەنزىرىسىدۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، بەدىئىي ئوبراز — ئاپتورنىڭ رېئال تۇرمۇشقا ئاساسەن تاللاش، پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق ياراتقان كونكرېت، جانلىق بولغان تۇرمۇش مەنزىرىسىدۇر. بۇ خىل ئوبراز ئاساسەن بەدىئىي ئەسەرلەردە يازغۇچىلار پېرسوناژلار ئوبرازى ۋە تۇرمۇش مەن-زىرىلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

3. ھەر خىل ئۇقۇم، ھۆكۈم، ئەقلىي يەكۈننى ئۆزىنىڭ شەكلى قىلىپ، تەھلىل قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇش، ئابستراكت-لاشتۇرۇش، ئۇنىۋېرسالاشتۇرۇشنى ئاساسىي جەريان قىلىدىغان بىر خىل تەپەككۇر شەكلى لوگىكىلىق (ئابستراكت) تەپەك-كۇر شەكلى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ئادەتتە مەنتىقىي مۇھاكىمىلىق تەپەككۇر دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

يازغۇچى — سەنئەتكارلارنىڭ پۈتكۈل ئىجادىيىەت جەريا-نىدا يەنى تۇرمۇش خام ماتېرىياللىرىنى تاللاش، تەھلىل قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇش، پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە ئۇنى تاۋلاش-تىن تارتىپ تاكى بەدىئىي ئوبراز يارىتىشقىچە بولغان جەريا-نىدا ئېلىپ بارغان تەپەككۇر پائالىيىتى ئوبرازلىق (كونكرېت) تەپەككۇر دەپ ئاتىلىدۇ.

ئابستراكت تەپەككۇرنىڭ نەتىجىسى ئابستراكت ئۇقۇم، ھۆكۈم، خۇلاسە، تېئورېما، ئاكسىئوما بولۇپ، ئۇنىڭدا كونكرېت ئوبرازلار ھاسىل بولمايدۇ. ئوبرازلىق تەپەككۇرنىڭ نەتىجىسى ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، بۇ خىل تەپەككۇر جەريا-دا كونكرېت، جانلىق بولغان ئوبرازلار يارىتىلىدۇ.

4. ئوبرازلىق تەپەككۇر تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە: ① ئوبرازلىق تەپەككۇر جەريانىدا باشتىن-ئاخىر ھېسسىي

ماتېرىياللار ئاساسىدا تاللاش، ئومۇملاشتۇرۇش، مەركەزلەشتۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ روشەن، جانلىق بولغان بەدىئىي ئوبرازلار يارىتىلىدۇ؛ ② ئوبرازلىق تەپەككۇر جەريانىدا تەسەۋۋۇر — باغلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە خىيال (فانتازىيە) گەۋدىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە. ھەرقانداق يازغۇچى ئۆز ئىجادىيىتى جەريانىدا پەقەت ئۆز تەجرىبىسى ياكى ئۆزىنى تەسىرلەندۈرگەن شەيئىلەرنىلا يېزىش بىلەن چەكلىنىپ قالماي، تەسەۋۋۇر — باغلاپ تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە خىيال (فانتازىيە) نىڭ ياردىمىگە تايىنىپ، ئۆزىنىڭ تەجرىبە - تەسىراتلىرىنىڭ كەم جايلىرىنى تولدۇرۇپ، مول، كۆركەم، تەسىرلىك تۇرمۇش مەنزىرىسىنى، بەدىئىي ئوبرازلارنى يارىتىپ ئۇنى ئومۇميلىققا ئىگە قىلىدۇ؛ ③ ئوبرازلىق تەپەككۇر باشتىن - ئاخىر كۆچلۈك ھېسسىي پائالىيەت بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. ئىجادىيەت جەريانىدا يازغۇچىلارنىڭ مەيدانى، كۆز قارىشى، ئىستېتىك غايىسى بەدىئىي ئوبرازغا تەسىر قىلماي قالمايدۇ. شۇڭلاشقا، كۆپ ھالىلاردا يازغۇچىلار ئۆزلىرى تەسۋىرلىگەن پېرسوناژلارغا ئۆز ھېسسىياتى يەنى مۇھەببەت - نەپرىتى سىڭدۈرۈلگەن كۆچلۈك ھاياجانلاندۇرۇش كۈچىگە ئىگە بەدىئىي ئوبرازلار يارىتىلىدۇ.

5. بەدىئىي ئوبراز تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە:

① بەدىئىي ئوبراز كونكرېت، جانلىق، ھېسسىي بولىدۇ. چۈنكى بارلىق ئوبېيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان شەيئىلەرنىڭ ھەممىسى ئايرىم - ئايرىم كونكرېت، جانلىق، ھېسسىي بولىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئەنە شۇ كونكرېتلىق، جانلىقلىق ۋە ھېسسىيلىق چىگ تۈتۈپ تەسۋىرلىنىدۇ. شۇڭلاشقا، كونكرېت بولۇش، جانلىق بولۇش، ھېسسىي بولۇش — بەدىئىي ئوبرازنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

كونكرېتلىق دېگىنىمىز ــ ئەسەردىكى ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ ھەر خىل قىياپەتلىرى، مەجەز ــ خاراكتېرى، تۇرمۇش تەقدىرى، غايىسى، مۇھىتى قاتارلىقلارنى گويا سۈرەتكە ئوخشاش تەسۋىرلەپ، كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان قىلىش دېمەكتۇر. ئەدەبىيات ئۆزىنىڭ مانا مۇشۇ ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا ئىلمىي ماقالىلەر، نەزەرىيەۋى ئەسەرلەردىن پەرقلىنىدۇ.

② بەدىئىي ئوبراز ئومۇملاشتۇرۇلغان بولىدۇ. يازغۇچىلار نۇرغۇن ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنى كۆزىتىش، تەھلىل قىلىش، سىنتېزلاشتۇرۇش ۋە ئوبرازلىق تەسەۋۋۇر ئارقىلىق يىغىنچاقلاپ، ئومۇملاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ كونكرېت خاسلىقلا (ئىندىۋىدۇئاللىقلا) ئىگە بىرەر شەخسنىڭ ئۇستىگە مەركەزلەشتۈرىدۇ. مانا بۇ جەريان ئومۇملاشتۇرۇش جەريانى دېيىلىدۇ. بەدىئىي ئوبراز ــ يازغۇچى تەرىپىدىن تۇرمۇش ماتېرىياللىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئالاھىدىلىك ئارقىلىق ئومۇملۇقنى ئەكس ئەتتۈرۈش، ھادىسە ئارقىلىق ماھىيەتنى ئېچىپ بېرىش ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. شۇڭلاشقا، بەدىئىي ئوبراز ئومۇملاشتۇرۇلغان بولىدۇ.

③ بەدىئىي ئوبراز ئېستېتىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ. بەدىئىي ئوبراز يازغۇچىنىڭ تۇرمۇش ماتېرىياللىرىنى ئۆز مېڭىسىدە پىششىقلاپ ئىشلىشىنىڭ مەھسۇلى. شۇڭلاشقا، ئوبرازغا يازغۇچىنىڭ سۈبېيكتىپ ئاممىللىرىمۇ (كۆز قارىشى، تەسەۋۋۇرى) سىڭگەن بولىدۇ. يازغۇچى بەدىئىي ئوبراز يارىتىشتا ھەرگىز رېئال تۇرمۇشتىكى يۇزەكى ھادىسىلەرنى ئەينەن يېزىپ چىقىشنى مەقسەت قىلماي، بەلكى رېئال تۇرمۇشنى كونكرېت تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رېئال تۇرمۇشقا بولغان تونۇشى، ئىدىيىۋى ھېسسىياتى، ئېستېتىك زوق ــ ھەۋىسىنى سىڭدۈرىدۇ. شۇڭلاشقا، كونكرېت ئوبرازلار كىشىلەرنىڭ مۇھەببەت ياكى نەپرەتىگە تەسىر كۆرسىتىپ، كۈزەل نەرسىلەرگە ھېداشلىق قىلدۇرسا، رەزىللىككە نەپرەت قوزغىتىدۇ.

ئومۇمىي ماھىيەتنىڭ بىرلىكى، ئوبيېكتىپ بىلەن سۇبيېكتىپنىڭ بىرلىكىدىن ئىبارەت.

6. ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ يىغىندىسى بولغان ئادەمنى تەسۋىرلەشنى مەقسەت قىلىدۇ. چۈنكى ئادەم بەدىئىي ئوبرازنىڭ يادروسى. ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن خىلمۇخىل تۇرمۇش مەنزىرىلىرى، تەبىئەت مەنزىرىلىرى ئادەملەرنىڭ خاراكتېرى، ئىدىيىۋى ھېسسىياتى، تۇرمۇش پائالىيەتلىرى ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. ئادەم ئوبرازى ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن تۇرمۇش كارتىنىسىنىڭ يادروسى ھىسابلىنىدۇ. ئەگەر بۇنىڭ ئەكسىچە بولىدىكەن، ئۇنداق ئەسەر كېرەكسىز ماتېرىياللار دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئادەم ئوبرازىنى بەدىئىي ئوبرازنىڭ يادروسى دەيمىز.

«يىللارغا جاۋاب» شېئىرى ھەققىدە

1. «يىللارغا جاۋاب» شېئىرى قانداق شارائىتتا يېزىلغان؟ 2. شېئىردا قانداق كونكرېت مەزمۇنلار ئىپادىلەنگەن؟ تۈپكى مەركىزىي ئىدىيىسى نېمە؟ 3. شېئىرنىڭ ئۆگىنىشلىك رېئال ئەھمىيىتى نېمە؟

1. ئوت يۈرەك، جەڭگىۋار، ۋەتەنپەرۋەر شائىر ـ ل. مۇتەللىپ (1922 — 1945) نىڭ «يىللارغا جاۋاب» ناملىق بۇ شېئىرى شېئىرىي شەكىل جەھەتتىن بارماق ۋەزىنلىك مۇرەببە شېئىر شەكلىدە، خاراكتېر جەھەتتىن لىرىك شېئىرلارنىڭ سىياسىي لىرىكا تۈرىدە، رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

بۇ شېئىر 1944 - يىلى 1 - ئايدا ئاقسۇدا يېزىلغان

بولۇپ، شېئىر يېزىلغان ئەينى يىللاردا مەملىكەت مىقياسىدىن ئالغاندا جياڭجېيشى ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇش، كوممۇنىستلىك پارتىيىگە ئاكتىپ قارشى تۇرۇش سىياسىتى يۈرگۈزۈۋاتقان؛ شىنجاڭ رايونىدا جاللات شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ياۋۇز ئەپتى ـ بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ تېررورلۇق سىياسىتى يۈرگۈزۈۋاتقان؛ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ زۇلمىغا قارشى كۈرەش ئوتى كۈنسېرى ئۇلغىيىۋاتقان ۋاقىت ئىدى، مانا مۇشۇنداق شارائىتتا جەڭگىۋار شائىر ل. مۇتەللىپ كۆرۈنۈشتە خىزمىتىنى يۆتكەش باھانىسى بىلەن، ئەمەلىيەتتە تېخىمۇ قاتتىق تەقىپ قىلىش مەقسىتىدە ئاقسۇغا سۈرگۈن قىلىنغان بولۇپ، شائىر ئەكسىيەتچىلەرگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتىنى، ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسىگە بولغان چوڭقۇر ئىشەنچى، تولۇپ ـ تاشقان جەڭگىۋار ئىرادىسىنى نامايان قىلىش يۈزىسىدىن بۇ شېئىرنى يازغان.

2. شېئىر پىكىر تەرتىپىگە ئاساسەن تۆت بۆلەككە بۆلۈنگەن. بىرىنچى بۆلەك: شېئىرنىڭ 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ كۇپلېتلىرى بولۇپ، بۇ بۆلەكتە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ئۆتۈۋاتقان جاپالىق يىللار، كىشىلەرنىڭ بەخىتى ئۈمرى، سەرگۈزەشتىلىرى توغرىسىدىكى تەسىراتى لىرىك ھېسسىيات، ئوبرازلىق تىل بىلەن ئىپادە قىلىنغان. ئىككىنچى بۆلەك: شېئىرنىڭ 5 ـ، 6 ـ، 7 ـ كۇپلېتلىرى بولۇپ، بۇ بۆلەكتە كۆرەش جەريانىدا ئالدىنقىلار يىقىلسا، كېيىنكىلەر ئىز بېسىپ كۆرەشنى داۋاملاشتۇرىدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. «ئادەملەرمۇ ۋاقىتنى قولدىن بەرمەيدۇ» دېگەن مىسرا بىر پۈتۈن شېئىرنىڭ پىكىر جەھەتتىكى بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولۇپ، بۇ مىسرا شېئىرنىڭ ئالدىنقى بۆلىكى بىلەن كېيىنكى بۆلەكنى ئىرىنى پىكىر ۋە شېئىرىي قۇرۇلما جەھەتتىن ئۆزئارا باغلاش رولىنى ئويناپ. ئۈچىنچى بۆلەك: شېئىرنىڭ 8 ـ، 9 ـ،

پولاتتەك مۇستەھكەم كۆرەش روھى، جەڭگىۋار ئىرادىسى ئىپادىلەنگەن. تۆتىنچى بۆلەك: شېئىرنىڭ 11 - 12 - كۇپلېتلىرى بولۇپ، بۇ بۆلەكتە شائىرنىڭ ئىنقىلاب غەلبىسىگە بولغان ئىشەنچىسى ئىپادىلەنگەن. شېئىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مىسراسى پۈتۈن شېئىردىن چىقىرىلغان يەكۈن بولۇپ، بۇ مىسرا شائىرنىڭ يىللارغا ئېلان قىلغان جەڭ سىگنالى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

دېمەك، شائىر بۇ شېئىردا يىللارغا جاۋاب يېزىۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە «ئىجاد يىللارنى قېرىتىدۇ، دەپ بېرىدىمز جاۋاب» دەپ بىر پۈتۈن شېئىردىن خۇلاسە چىقىرىش ئارقىلىق، ئىلىم - مەرىپەتنىڭ بارلىق دۈشمەنلىرىگە بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتى، تولۇپ - تاشقان جەڭگىۋار ئىرادىسى، كۆرەشچان روھى، ئىنقىلابنىڭ غەلبىسىگە بولغان كۈچلۈك ئۇمىدى ۋە ئىشەنچىسىنى نامايان قىلغان.

3. بۇ شېئىرنى ئۆگىنىشنىڭ رېئال ئەھمىيىتى شۇكى: ھازىرقى بەختىيار دەۋرىنىڭ قەدىرىگە يېتىپ، تىرىشىپ ئۆگىنىپ، يىللار ئۈستىدىن غالىب كېلىش، ۋاقىتنى بوىسۇندۇرۇپ ۋەتەنگە، خەلقىگە جاۋاب قايتۇرۇش ئىرادىسىزنى، «تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» يولىدا ئۇلۇغۋار نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئىرادىسىزنى ئۆستۈرۈشىمىزدە مۇھىم رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

«ئۆمۇر — ئاتقان ئوق» شېئىرى ھەققىدە

1. «ئۆمۇر — ئاتقان ئوق» شېئىرىدا قانداق ئەدەبىيە ئوتتۇرىغا قويۇلغان؟ 2. شائىر بۇ شېئىرغا نېمە ئۈچۈن «ئۆمۇر — ئاتقان ئوق» دېگەن سەرلەۋھىنى قويغان؟ ھەرىبىر

كۆپلىتنىڭ ئاخىرىنى نېمە ئۈچۈن «تەبىئەتنىڭ قانۇنىدا ئۆلمەي ئامال يوق، قەدىمىلەر شۇڭا ئېيتقان ئۆمۈر — ئاتقان ئوق» دەپ چۈشۈرگەن؟ بۇ ماۋزۇ قانداق چوڭقۇر مەنىگە ئىگە ۋە بۇ شېئىرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى ئېچىپ بېرىشتە قانداق رول ئوينىغان؟

1. بىلال ئەزىزى (1921 — 1945) نىڭ بۇ شېئىرى شەكىل جەھەتتىن مۇسەددەس شېئىر شەكلىدە. خاراكتېر جەھەتتىن دىداكتىك (پەند - نەسىھەت) خاراكتېرىدە يېزىلغان. شېئىردا ئەينى دەۋردىكى مەدەنىي ئاقارتىش ھەرىكىتى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان.

بۇ شېئىردا ئاپتور بىلىم ئېلىش ۋە ئىجاد قىلىشنىڭ ئەھمىيىتىنى يۇكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىزھار قىلغان. كىشىلەرنى «مۇددەش دۇشمەن — ساۋاتسىزلىق» تىن قۇتۇلۇپ، ئۆمرىنى جاھالەتتە ئۆتكۈزمەي، بىلىم ئېلىش ۋە ئىجاد قىلىشقا سەرپ قىلىپ، ئىجادىيەتلىرى ئارقىسىدىن ئەۋلادلارغا نۇرلۇق ئىز قالدۇرۇشقا دەۋەت قىلغان.

2. شائىر بۇ شېئىرغا «ئۆمۈر — ئاتقان ئوق» دېگەن ئوخشىتىش شەكلىدىكى ئەقلىيە سۆزنى سەرلەۋھە قىلىپ قويۇش ۋە ھەربىر كۆپلىتنىڭ ئاخىرىدا «تەبىئەتنىڭ قانۇنىدا ئۆلمەي ئامال يوق، قەدىمىلەر شۇڭا ئېيتقان ئۆمۈر — ئاتقان ئوق» دېگەن ئىككى مىسرانى تەكرارلاش ئارقىلىق، خۇددى ئاتقان ئوقنى قايتۇرۇۋالغىلى بولمىغانغا ئوخشاش بىھۇدە ئۆتۈپ كەتكەن ئۆمۈرنىمۇ كەينىگە قايتۇرۇپ كەلگىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئادەمنىڭ ئۆلۈشىدىن ئىبارەت مۇقەررەرلىكنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئەمما چەكلىك ئۆمۈرنى چەكسىز قىممەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ئۆمۈرنى بىلىم ئېلىش ۋە ئىجاد قىلىش ئارقىلىق مەنىلىك ئۆتكۈزۈش زۆرۈرلۈكىنى ئالاھىدە گەۋدىلەن

ئەدبیسىنى تېخىمۇ روشەنلىككە ئىگە قىلغان.

«تۇرمە ناخشىسى» داستانىدىن بېرىلگەن پارچە ھەققىدە

1. «تۇرمە ناخشىسى» داستانىدا قانداق ئەدبىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 2. جاللات شېكى شىسەينىڭ شىنجاڭ خەلقىگە، جۈملىدىن قازاق خەلقىگە ۋە ئىلغار، ئۇقۇمۇشلۇق زاتلارغا سالغان دەھشەتلىك زۇلمى ۋە زىيانكەشلىكى تېكىستتە قانداق ئىپچىپ بېرىلگەن؟ 3. تېكىستتە قانداق ئىستامىستىكىلىق ۋاستىلەر ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىلغان؟ مىسال كەلتۈرۈڭ، بۇ بەدىئىي ۋاستىلەر تىلنى جانلىق، ئەدبىيۋى مەزمۇننى ئېنىق گەۋدىلەندۈرۈشتە قانداق رول ئوينىغان؟ 4. تېكىستنىڭ بىر-مۇنچە جايلىرىدا شائىرنىڭ ئوي - پىكرى، روھىي ھالىتى ۋە ھېسسىياتى ئىزھار قىلىنغان. شۇنداق مىسرالار ۋە كۇپلېت-لاردىن مىسال كەلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ شائىرنىڭ قانداق ئەدبىيۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلىگەنلىكىنى تەھلىل قىلىڭ.

1. تالانتلىق، مەشھۇر شائىر تاجىجارىق جولدىباېپ (1903 — 1947) نىڭ «تۇرمە ناخشىسى» ناملىق داستانىدا (دەرسلىككە بۇ داستاننىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى قىسمى بېرىل-گەن) قازاق خەلقىنىڭ ئۇتۇمۇش زۇلمەتلىك جەمئىيەتتە، بولۇپمۇ شېك شىسەينىڭ مۇدھىش ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تارتقان جەبىر - جاپا، ئازاب - ئوقۇبەتلىرى بەدىئىي ئىپادە-لەش ۋاستىلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق جانلىق، ئوبرازلىق ۋە تەسىرلىك ئىپادە-لەنگەن، شۇنىڭدەك زالىم ھۆكۈمرانلارنىڭ زۇلمى ۋە ئارىغا

بۇلگۇنچىلىك سېلىشى تۇپەيلىدىن، قازاق خەلقىنىڭ نادانلىق، قالاقلىق - مەدەنىيەتسىزلىك ۋە ئېچكى ئىتتىپاقسىزلىق ھالەتتە قالغانلىقى ئۈچۈن تاشقىنىمىز، خەلق ئويغىنىپ، ئىتتىپاقلىشىپ، زالىم ھۆكۈمرانلارغا قارشى كۈرەش قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ۋە يېڭى، بەخ تىيار زامانغا ئېرىشىپ، گۈزەل تۇرمۇش كەچۈرۈشكە دەۋەت قىلىنغان.

2. ئاپتور جاللات شېكىسپىرنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە، جۈملىدىن قازاق خەلقىگە ۋە ئىلغار، ئۇقۇمۇشلۇق زاتلارغا سالغان دەھشەتلىك زۇلمى ۋە زىيانكەشلىكىنى:

سېنى قاققان مېخ كەبى تىك تۇرغۇزۇپ،
ئىككى جاللاتقا بەتىنى سويغۇزۇپ،
قول، ئاياغقا كويزا، ئىشكەل سالىدۇ،
بىر يولى جاندىن تامام جاق تويغۇزۇپ.
.....
بۇندا بار بىر تاختىيى رەندە سالغان،
ئۇچىنى تىك قارىتىپ مېخنى قاققان.
ئۇستىگە ئولتۇرغۇزىدۇ يالىڭاچ،
ساغرىدىن ئاقار گويا سۇدەك بۇقان.

تىرنىقىڭغا سانجىسا مېخنى قېقىپ،
سالسەن پەريات تامام ئەقلىڭ ئېزىپ.
ئىككى كۆزۈڭ پولتىيىپ ئۇزغۇپ چىقار،
سالسا تۆمۈر چەمبىرەك بېشىڭ قىسىپ.

دېگەنگە ئوخشاش مىسرالاردا كونكرېت، ئوبرازلىق ھالدا ئەينەن تەسۋىرلەپ، بىر تەرەپتىن جاللات شېك شىسەينىك چېكىدىن ئاشقان قەبىھلىكى، ياۋۇز ئەپت - بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ۋەتەن، خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ئىنقىلابچىلار ۋە ئىلغار، ئۇقۇمۇشلۇق زاتلارنىڭ دۈشمەن سوراقخانىسىدا پاجىئەلىك قىينىلىۋاتقانلىقىغا بولغان ئېچىنىشى، ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن.

3. شائىر بۇ پارچىدا سۈپەتلەش، رېتورىك خىتاب، ئوخشىتىش، جانلاندۇرۇش، سىمۋول، سېلىشتۇرۇش، خەلق تەمسىلى، مۇبالىغە قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغان. مىسال ئۈچۈن كۆرۈپ باقايلى:

سۈپەتلەش: بۇ پارچىنىڭ ھەربىر مىسراسىدا ئۇچرايدۇ. رېتورىك خىتاب: «سال قۇلاق دوستلار»، «سۆزلىرىم يەتسە ساڭا ئۆز پەيتىدە» دېگەنگە ئوخشاش. ئوخشىتىش: «خۇددى ئولتۇرغان كەبى مىخ ئۇستىدە»، «كېمە چۆككەندەك گويا سۇلار تېشىپ»، «تاغۇ - تاشتا ئۇركۈگەن قويدەك توزۇپ»، «ئۇركۈگەن توشقان ۋە چىلدەك پىتىردى»، «كېتىدۇ يۇساك گويا كىرسمان»، «بولدى سويغاندەك قىزىل تۇلكىنى خۇش»، «خۇددى ئېگەر غاجىغان يېغىر كەبى» دېگەنگە ئوخشاش. جانلاندۇرۇش: «تاغ - دالانى ئارلاپ يۈگۈرۈك خىيال، كېلىدۇ چارچاپ - ئۈچۈپ ئالەم كېزىپ» دېگەنگە ئوخشاش. سىمۋول: «نۇر — يورۇقلۇق قايتا بولمايدۇ نېسىپ»، «شۇئقارىك كىم، سۇلتانىك كىم، تۇلپارىك»، «ھاڭغا يىقىلىش بەك ئاسان ئادەم ئۈچۈن، ئويلىما قىيا پاناھ بولماس ئەبەد» دېگەنگە ئوخشاش. سېلىشتۇرۇش: «مالۇ - دۇنياسى ئېشىپ - تاشقانلىقى، قويدى ئاخىر تامچە سۇغا زار ئېتىپ» دېگەنگە ئوخشاش. مۇبالىغە: «ھەربىرى بەش يۈزگە تېتار پەھلىۋان»،

«تۇردى تىك قۇيقا چېچىم»، «كۆزلىرىڭدىن شۇرقىراپ ياش قۇيۇلار»، «ساغرىدىن ئاقار گويا سۈدەك بۇ قان» دېگەنگە ئوخشاش. تەمسىل: «قىچقىرار توخۇمۇ ئۆز بىلگىسى»، «مۇشۇككە ئويۇن، چاشقانغا تەس» دېگەنگە ئوخشاش. ئىدىئوم: «بىر تاۋاق ئاش» دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ بەدىئىي ۋاستىلەر داستاننىڭ ئوبرازلىقلىقى، تەسىرلىكلىكىنى ئاشۇرۇپ، ئىدىيەۋى مەزمۇنىنى چوڭقۇر ئىپادىلەپ بېرىشتە مۇھىم رول ئويناغان.

4. شائىر:

ئىچ - سىرىڭنى سۆزلىگەن يار - دوستلىرىڭ،
گۆر كولايدۇ سەن ئۇچۇن پەيت تاپسىلا.
يوشۇرۇپ قالماس ساڭا جان كۆيدۈرۈپ،
ئاچىدۇ تىرناقچە ئەيىبىڭ چىقسىلا.

بىر تاۋاق ئاشقا كېتەر سېتىپ سېنى،
ئولجىغا لايىق بىرەر نەپ كۆرسىلا.
سەن ئىشەنمە ئۆزگىلەرنىڭ سۆزىگە،
ياغدۇرۇپ قەسەمنى ۋەدە قىلسىلا.

دېگەنگە ئوخشاش مىسرالاردا ئۆزىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا دوست - دۇشمەنىنى ئېنىق پەرق ئېتەلمەي، يالغاندىن دوست قىياپىتىگە كىرىۋالغانلارنىڭ ۋەدىسىگە ئىشىنىپ كەتكەن تەجرىبە - ساۋقى، بۇ جەھەتتە مەلۇم سەۋەنلىك سادىر قىلىپ، ئاچچىق ساۋاقنى ئۆگەنگەن روھىي ھالىتى ۋە ئىدىيەۋى ھېسسىياتى ئوبرازلىق ئىپادە قىلىنغان.

«دولان ياشلرى» هېكايسى هەققىده

1. «دولان ياشلرى» هېكايىسىنىڭ تېمىسى ۋە باش تېمىسى نېمە؟ 2. هېكايىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژلار قايسىلار؟ ئۇلار قانداق كىشىلەرنىڭ ئوبرازى؟ 3. هېكايە يېزىلىش جەھەتتە قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. زوردۇن سابىر (1937 —) نىڭ «دولان ياشلرى» (1979) ناملىق بۇ هېكايىسى تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا. سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

ئاپتور هېكايىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە ئەينى ۋاقىتتا بىر مەھەل ئەۋج ئالغان ئىنتايىن «سول» لۇشىيەنىڭ دۆلەتكە، خەلقە بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەندىن تاشقىرى، مىللىي مەدەنىيەتنىمۇ دەپسەندە قىلىپ، ئۇنىڭغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقى، ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى قىزغىن سۆيىدىغان ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىدىغان مۇقامچى، ئۇسسۇلچى، سەنئەتكار خەلقىمىزنىڭ ئىنتايىن «سول» لۇشىيەنىڭ بۇزغۇنچىلىقلىرىغا قارشى ھەر خىل يوللار بىلەن باتۇرانە كۈرەش قىلىپ، مىللىي سەنئەتنى قوغدىغانلىقى، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلغانلىقى ھەم مىللىي سەنئەتنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا سەمىمىي ئۆگىتىپ، ئۇنىڭ مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇرۇپ نۇرلاندۇرغانلىقىنى بەدىئىي ماھىرلىق ۋە تەسىرلىك ۋەقەلەر بىلەن (يەنى مەزمۇن بىلەن) يورۇتۇپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ناخشا - ئۇسسۇلغا ئامراقلىقى، ماھىرلىقى، سەنئەتنى قەدىرلەيدىغانلىقىدەك مەدەنىيەتلىك ئېسىل خىسلەتنى گەۋدىلەندۇرگەن ھەمدە سەنئەتخۇمار ئۇيغۇر خەلقى ئۆزاق ئەسىرلەر داۋامىدا ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇپ، مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مەنىۋى

شارائىتتا قىزغىن سۆيىدۇ. كۆز قارىچۇقىدەك ئاسرايدۇ، سەنئەن كىشىلەرنىڭ مەنسۇى دۇنياسىنى گۈزەللەشتۈرىدىغان بىباھا بايلىقتۇر، دېگەن ئىدىيىنى ئالغا سۈرگەن.

2. ھېكايىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژلار كەنجى، پالتاخۇن، مەتيالاردىن ئىبارەت.

ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى كەنجى ــ ئەمگەكنى قىزغىن سۆيىدىغان، تىرىشچان، ئاق كۆڭۈل، سەممىي، شۇنىڭدەك ئىنتايىن «سول» لۇشيەننىڭ مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى زىنى «تۆت كونا»، «سېرىق» دەپ ھاقارەتلەيدىغان، تارىخنى ئۇزۇپ تاشلايدىغان مەدەنىيەت ئىنكارچىلىقىنىڭ يەنى يېڭى دەۋردىكى چېكىدىن ئاشقان يېڭى خۇراپاتلىقنىڭ ئېغىر دەرىجىدە زەھەرلىشىگە ئۇچرىغانلىقىدىن، مىللىي سەنئەتنى ئىنكار قىلىپ، مىللىي سەنئەتكارلارنى پەس كۆرۈپ ئون يىللىق ئەۋرىشىم، ھېسسىياتقا باي، ئۆگىنىشكە ماھىر ۋاقتىنى ئەجداللىرىمىز ياراتقان مىللىي مەدەنىيەتنى، مىللىي سەنئەتنى ئىنكار قىلىش بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتكەن، «سول» لۇشيەنگە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن، تۇرمۇش قانۇنىيىتىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى، ئەجداداللارنىڭ مۇھەببەتنىڭ تەقەززاسى، مىللىي سەنئەتكارلارنىڭ يېتەكلىشى بىلەن «سول» لۇشيەن ئىدىيىسىگە سىڭدۈرۈۋەتكەن ساختا ئەقىدىلەرنىڭ تەسىرىدىن، روھىي يۇكتىن تەدرىجىي قۇتۇلۇپ، مىللىي سەنئەتنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يەتكەن بىر ئەۋلاد ياشلارنىڭ ئوبرازى.

ئاپتور كەنجى ئوبرازىنى ئىنتايىن كەڭ بولغان ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىگە قويۇپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى زىددىيەتلەرنى ئىنچىكە تەسۋىرلەپ، مۇھەببەتكە بولغان تەشنالىقى بىلەن سەنئەتكە بولغان تەشنالىقىنى يۇغۇرۇپ، ئۇنى ناخشا ــ ئۇسسۇل

مۇكەممەل خاراكتېرىنى يارىتىقان.

پالتاخۇن ئوبرازى ــ ئەمگەكچان، مەرد، ئاق كۆڭۈل، پۈتۈن ئۆمرىنى دولان خەلقى ئەلادىسىن ئۇلادقا داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئۆزگىچە سەنئەت مۇھىتى ئىچىدە ئۆتكۈزگەن. بۇ مەنمۇي بايلىق ئۇنىڭ ئەمگىكى، تۇرمۇشى، خۇشاللىقى، قايغۇسى بىلەن بىر جان ـ بىر تەن بولۇپ بىرلىشىپ كەتكەن. كۆلپەتلىك شارائىتلاردىمۇ ئۇنى ئاسرايدىغان سەنئەتخۇمار ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ئوبرازى.

ئاپتور پالتاخۇن ئوبرازى ئارقىلىق مۇشۇنداق سەنئەتخۇمار ئەجدادلىرىمىز بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار خۇشاللىقتا، قايغۇدا، تۇرمۇش ۋە ئەمگەك قاينامىلىرىدا، توي ـ تۆكۈن مۇراسىملىرىدا بۇ مەنمۇي بايلىقنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغانلىقى، قاباھەتلىك، كۆلپەتلىك شارائىتلاردىمۇ ئۇنىڭدىن ئايرىلمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈچۈن ماددىي بايلىقنى ئايىمىغانلىقى، بۇ سەنئەت ئۈچۈن ھاياتنى بېغىشلىغان سەنئەتكارلارنى قوغدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ مىراسلىرىمىزنىڭ ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملىشىپ، ساقلىنىپ كەلگەنلىكىدىن ئىبارەت قانۇنىيەتنى كۆرسىتىپ بەرگەن. پالتاخۇن ئوبرازى ئەمگەك ۋە تۇرمۇشنىڭ ھەممە ساھەلىرى ئىچىگە قويۇپ تەسۋىرلەنمەي، ئۇنىڭ پەقەت سەنئەتكە بولغان ئەقىدىسىدىن ئىبارەت بىر تەرەپنى نۇقتىلىق يېزىش ھەمدە ئۇنىڭ بۇ خىل ئەقىدىسىنىڭ يېتىلىشىگە سەۋەب بولغان ئامىللاردىن بىرى ــ سەنئەت بىلەن يۈغۇرۇلغان 45 يىل ئىلگىرىكى توي كۆرۈنۈشىنى قىستۇرما قىلىپ يېزىش ئارقىلىق ئۇنىڭ خاراكتېرى يارىتىلغان.

مەتيا ئوبرازى بولسا ــ خەلق سەنئىتىنى ئۆزىنىڭ بىردىنبىر بايلىقى، مۇلكى دەپ بىلىدىغان، ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈر

شادلىق، جۇشقۇن روھ ئېلىپ كەلگۈچى خەلق سەنئەتكارلىرىنىڭ ئوبرازى.

مۇنداق ئاددىي، نامرات خەلق سەنئەتكارلىرى ئۇيغۇر يېزا - مەھەللىلىرىدە ئۆچراپ تۇرىدۇ. بۇنداق كىشىلەرنىڭ تەقدىرى خەلق سەنئىتىنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. ئاپتور مەتيانىڭ سەنئەت ھاياتىنى، تەقدىرىنى يېزىش ئارقىلىق خەلقنىڭ سەنئەتكە موھتاجلىقى، سەنئەتنىڭ خەلققە موھتاجلىقىدىن ئىبارەت قانۇنىيەتنى ئوتتۇرىغا قويغان.

3. ھېكايىنىڭ يېزىلىش جەھەتتىكى تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكى بىزنىڭ ئۆگىنىۋېلىشىمىزغا ئەرزيدۇ: ① ھېكايە سۆزىتى باشتىن - ئاخىر بىرلا مەسىلىنى يەنى مىللىي سەنئەتنى سۆيۈش بىلەن ئۇنى ئىنكار قىلىش ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشىمىغان پوزىتسىيىلەرنى چۆرىدىگەن ئاساستا قانات يايدۇرۇلغان. خەلقىمىز سەنئەتخۇمار خەلق، رايونىمىزنىڭ «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» دېگەن نامى بار، دولان دىيارى بولسا مانا مۇشۇ «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» مىزدىكى سەنئەت ھاۋاسى تېخىمۇ قويۇق ھەم ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان يۇرت. ئاپتور دولان دىيارىدىكى سەنئەتخۇمار خەلقنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلابى ۋە ئۇنىڭغا خاتىمە بېرىلگەن دەسلەپكى يىللاردا باشتىن كەچۈرگەن سەنئەت ھاياتىنى نۇقتا قىلىپ يېزىش ئارقىلىق، خەلقىمىزنىڭ ئاشۇ يىللاردا باشتىن كەچۈرگەن سەنئەت ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن؛ ② ھېكايىدە خەلق ئېغىز تىلى، يەرلىك شېۋىلەر، ئوبرازلىق، جانلىق دىئالوگلار ماھىرلىق بىلەن قوللىنىپ، پېرسوناژلارنىڭ ئۆزىگە خاس خاراكتېرى مۇۋاپىقلىتىلىك يارىتىلغان؛ ③ خەلق ناخشىلىرىدىن دەل جايىدا، ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ، ھېكايىگە

ماقال ـ تەمسىل، ئىدىئوم... قاتارلىق بەدىئىي ۋاسىتىلەر ماھىرلىق بىلەن قوللىنىلىپ، بايانچى تىل ۋە پېرسوناژلار دىئالوگلىرىنىڭ ئوبرازلىقلىقى ئاشۇرۇلغان؛ ⑤ ئەسەر كومپوزىتسىيىسى ماھىرلىق بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ھېكايىدىكى سەككىز بۆلەك تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلى بويىچە زىنجىرلەشتۈرۈلگەندىن باشقا، ھەربىر بۆلەكتىكى بايان تەرتىپى ئىچىگەزۆرۈر بولغان قىستۇرما بايان، بۇاستە لىرىكا بىلەن ۋاستىلىك لىرىكا، مۇھىت تەسۋىرى بىلەن پېرسوناژ تەسۋىرى دەل جايىدا گىرەلەشتۈرۈلگەن. شۇنىڭدەك ھېكايىنىڭ باش ـ ئاخىرى ياخشى ماسلاشتۇرۇلغان. يەنى ھېكايىنىڭ باشلىنىشى ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر دولان خەلقىنىڭ بۇ ئىسىل خىسلىتىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا مۇجەسسەملەشتۇرگەن پالتاخۇننىڭ سۆزى بىلەن باشلىنىپ، ئاخىرى يەنە ئۇنىڭ كۆڭۈل ئىزھارى، شادلىقى، خۇشاللىق تىلەكلىرى بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇلغان.

«ئىجارە ھەققى» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «ئىجارە ھەققى» ھېكايىسىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 2. جەننەتخان ئوبرازى ئارقىلىق يۇقىرى مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشىغا نىسبەتەن ئايرىم ئادەملەردە ساقلىنىۋاتقان قانداق ناتوغرا ئىستىل ۋە ناچار كەيپىيات تەنقىد قىلىنغان؟ جەننەتخان ۋە ئۇنىڭ قىزىنىڭ ناتوغرا ھەرىكىتىنىڭ ئاقىۋىتىدىن قانداق ساۋاق ئېلىش كېرەك؟ 3. ھېكايە يېزىلىش جەھەتتە ئۆزىگە خاس قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟

1. ئالىمجان ئىسمايىل (1941 ـ) نىڭ «ئىجارە ھەققى» (1983) ناملىق بۇ ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق

ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا. 1 ـ، 3 ـ شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان. ھېكايىدە جەمئىيەتتىكى ئاز بىر قىسىم كىشىلەر تۇرمۇشىدا ساقلىنىۋاتقان مال ـ مۈلۈك، «مۇناسىۋەت» كە تايىنىپ ھەممىنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ دەپ قارايدىغان ناچار ئىستىل، ناچار كەيپىياتلار تەنقىد قىلىنىپ، سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىمىزدە كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنىڭ ھەقىقىي ھەمكارلىق، ئۆزئارا كۆيۈنۈش، بىرلىكتە شاد ـ خۇرام ياشاش مۇناسىۋىتى بولۇشى كېرەكلىكى، ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلىرىگە ئولگە بولۇشى، ئۇلارنى ياخشى تەربىيە لىشى، پەرزەنتلەرمۇ كىچىكىدىن باشلاپ تىرىشىپ ئۆگىنىدىغان ياخشى ئەخلاقىي پەزىلەتنى يېتىلدۈرۈشى لازىملىقى تەشەبـ بۇس قىلىنغان.

2. ۋىجدان، نومۇس، ئەخلاق، سىياسەت، پرىنسىپ ئورنىغا پايدا ـ مەنپەئەت، «مۇناسىۋەت» نى دەسستىشكە ئۇرۇنىدىغان جەننەتخان ئوبرازى ئارقىلىق ئاز بىر قىسىم ئاتا ـ ئانىلاردا ساقلىنىۋاتقان ناچار كەيپىيات، ناتوغرا ئىستىل تەنقىد قىلىنغان. جەننەتخان قىزى مەلىكىزاتنى ياخشى تەربىيىلەش، تىرىشىپ ئۆگىنىشكە، ياخشى ئەخلاقىي پەزـ لەتكە يېتەكلەشنىڭ ئورنىغا ئۇنى ئەركە ـ نايناق، مىشچان، ئويۇن ـ تاماشىغا ئامراق، ياسانچۇق قىلىپ تەربىيىلەيدۇ ھەم «مەن» گە (مۇئەللىمگە) بەرگەن ئۆي ئىجارىسىنىڭ ھەققىنى ئالماسلىقتىن ئىبارەت كۆزۈرغا تايىنىپ قىزىنى ئىمتىھاندىن ئۆتكۈزمەكچى بولىدۇ. ئىنسانلىق پەزىلەت، غۇرۇر، ۋىجدان بىلەن ياشاشنى ئۆمۈر مىزانى قىلغان ئاتا ـ ئانىلار ھەم شۇنداق تەربىيىلەنگەن پەرزەنتلەر جەننەتخان ۋە مەلىكىزات ماڭغان «يولدا» ماڭمايدۇ. بىز بۇنىڭدىن ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنت لىرىنى تىرىشىپ ئۆگىنىش، يارامليق ئادەم بولۇش توغرىسىدا تەربىيىلىشى، يېتەكلىشى، پەرزەنتلەرمۇ ياشلىق باھارىنى قەدىر-

لەپ تىرىشىپ ئۆگىنىشى لازىملىقىنى، پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا هايات‌تىنك هەقىقىي قىممىتى، ئىستىقبالى بولىدىغانلىقىنى چۈشىنەلايمىز.

3. هېكايىنىڭ يېزىلىش جەھەتتىكى تۈۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلىرىنى بىزنىڭ ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشىمىزغا ئەرزيدۇ: ① هېكايە ۋەقەلىكى زور دەرىجىدە مەركەزلەشتۈرۈلگەن. يەنى هېكايىنىڭ تۈگۈنى جەننەتخانىنىڭ هويلىسىدىن باشلىنىپ، كولىمناتسىيە نۇقتىسى يەنە «مەن» نىڭ ئۆنىڭ هويلىسىدىن چىقىپ كېتىشى بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇلغان؛ ② تەپسىلىي يېزىش بىلەن ئىخچام يېزىش زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن. «مەن» نىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، ئۇيغۇر ئىجارىگە ئېلىشقا مەجبۇر بولۇشى، ئەمەت ئاتلىسىنىڭ تەپسىلىي ئەھۋاللىرى ئىخچام، ئەسەرنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىنى ئېچىپ بېرىشتە مۇھىم رول ئويناپىدىغان پېرسوناژلارنىڭ ئەھۋاللىرى يەنى جەننەتخان ۋە مەلىكىزاتقا ئائىت تەپسىلاتلار تەپسىلىي يېزىلغان؛ ③ ۋەقەلىكنى تەپسىلىي بايان قىلىش، پېرسوناژلار خاراكتېرىنى جانلىق يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن، ئاپتور بايانچى تىل ۋە پېرسوناژلار دىئالوگلىرىدا ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش، سۈپەتلەش، ماقال ـ تەمسىل، ئىدىئوم قاتارلىق بەدىئىي ۋاسىتىلەردىن دەل جايىدا پايدىلانغان. مەسىلەن، ئوخشىتىش: «دوغلاق يۈزى، قان ـ قات ئېسىلغان گۆشلۈك ئېگەكلىرى خۇددى قۇيغان ئۆپكىدەك لىغىرلاپ تۇراتتى»، «پوقاقتا مارجان ئاسقاندەك» دېگەنگە ئوخشاش. سېلىشتۇرۇش: «ئۇ سېمىز بولۇشىغا قارىماي ناھايىتى يېنىك ۋە لەززان ماڭاتتى» دېگەنگە ئوخشاش. ماقال: «قىزى بارنىڭ نازى بار»، «جاي بەرگەنگە جان بەر» دېگەنگە ئوخشاش. تەمسىل: «قول قولنى يۇسا، قول قوپۇپ يۈزنى يۇيىدۇ»، «خەقنىڭ ئىشىغا تومۇزدىمۇ قول توڭلايدۇ»، «چىقە دېسە ئىتمۇ چىقىپ كېتىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش. تەمسىل: «قىزىلكۆز» دېگەنگە ئوخشاش.

«ئۇلارمۇ ئاتا ـ ئانا بولار» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «ئۇلارمۇ ئاتا ـ ئانا بولار» ناملىق ھېكايىنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسى نېمە؟ بۇ مەركىزىي ئىدىيە قانداق يورۇتۇپ بېرىلگەن؟ 2. سېپىرخان ئانا، ساۋۇر، دىلەيسە ئوبرازلىرىنى تەھلىل قىلىڭ. 3. ھېكايىگە نېمە ئۈچۈن «ئۇلارمۇ ئاتا ـ ئانا بولار» دەپ سەرلەۋھە قويۇلغان؟ بۇ سەرلەۋھە مەركىزىي ئىدىيىنى يورۇتۇپ بېرىشتە قانداق رول ئويناپدۇ؟

1. ئابدۇراخمان ئەبەي (1953 ـ) نىڭ «ئۇلارمۇ ئاتا ـ ئانا بولار» (1982) ناملىق ھېكايىسى سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 ـ شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان. ھېكايىدە كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش ۋە باشقا شەرت ـ شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى، شۇنىڭدەك ئوخشاش بولمىغان ئىككى ئەۋلاد كىشىلىرىنىڭ ھاياتقا، ياشاشقا بولغان تەلىپىنىڭ ئۆزگىرىشى، پەرقىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ (بۇ ھېكايىدە سۆزەتلەنگەن تېپىك مۇھىت) بىر قىسىم پەرزەنتلەر ئارىسىدىكى ئۆزئارا ئەسلىنى، جاپالىق كۈنلىرىنى، ئۆزئارا قاتارغا قوشقان مۇھىت ۋە تۇرمۇشنى ئۇنتۇپ، راھەت ـ پاراغەتكە بېرىلىش، ھەقىقىي چىن مۇھەببەت، مۇناسىۋەتنىڭ ئورنىغا ئورۇن ـ مەرتىۋىسىگە، يۈز ـ ئابرويىغا قاراش، بىر ـ بىرىگە ھەقىقىي كۆيۈنۈش، چۈشىنىشنىڭ ئورنىغا پايدا ـ مەنپەئەتنى ئۇستۇن ئورۇنغا قويۇشتىن ئىبارەت ئەھۋالىلارنى ئانا ـ بالا، كېلىن ـ قېيىن ئانا مۇناسىۋىتى يەنى جەمئىيەتنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى، كۆزنىكى بولغان ئائىلە تۇرمۇشى ئىچىگە قويۇپ سۆزەتلەپ (بۇ ھېكايىدە سۆزەتلەنگەن تېپىك ۋەقە)، كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى جۈملىدىن، ئاتا ـ

ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ھەقىقىي كۆيۈنۈش، چۈشىنىش، بىر - بىرىگە ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن يارىدەم بېرىش مۇناسىۋىتى بولۇشى كېرەكلىكىنى؛ ياشلار بۇگۈنىنلا ئەمەس، بەلكى ئۆتمۈشنى ۋە كەلگۈسىنىمۇ ئويلىشى لازىملىقى؛ ئۇلار پايدا - مەنپەئەتتىن، شۆھرەت، راھەت - پاراغەتتىن مېھىر - مۇھەببەتنى ئۈستۈن ئورۇنغا قويغاندىلا؛ ئاتا - ئانىلىرىغا ماددىي جەھەتتىن، ئەڭ مۇھىمى مەنىۋى جەھەتتىن كۆيۈنگەندىلا؛ ئۇلارنىڭ ھالىغا - ھال، مۇڭىغا - مۇڭ بولغاندىلا ئاندىن پەرزەنتلىك بۇرچىنى ھەقىقىي ئادا قىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەم بىر قىسىم پەرزەنتلەر، كېلىنلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بۇنىڭغا يات بولغان ئىللەتلەرنى تەنقىد قىلغان.

2. سېپىرخان ئانا — سەمىمىي، سادداۋ، ئاق كۆڭۈل، ئىشچان ۋە ئەپۇچان، ھاياتقا، تۇرمۇشقا بولغان تەلەپتە مېھىر - مۇھەببەتنى، بىر - بىرىگە غەرەزسىز، تەمەسىز كۆيۈنۈش ۋە چۈشىنىشنى ماددىي مەنپەئەتتىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويىدىغان، بۇ خىل خسلەت، پەزىلەت ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەتكەن جاپاكەش، پىداكار ئانىلارنىڭ تىپىدۇر.

ساۋۇر — ھازىرقى تۇرمۇش ۋە باشقا شەرت - شارائىتلارنىڭ ياخشىلىنىشى، شۇنىڭدەك ئوخشاش بولمىغان ئىككى ئەۋلاد كىشىلىرىنىڭ ھاياتقا، تۇرمۇشقا بولغان قارىشىدىكى پەرقنىڭ چوڭىيىشى ۋە تۇرمۇشنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە سىڭىپ كىرگەن ياتلىشىش كەيپىياتى، ھېسسىياتنىڭ تاۋارلىشىشىدىن ئىبارەت مۇھىت ئىچىدە ئۆزگىرىپ ئەسلىنى ئۇنتۇغان، مەلۇم دەرىجىدە پەننىي بىلىمگە ئىگە بولسىمۇ لېكىن كىشىلىك تۇرمۇش، پەرزەنتلىك بۇرچ بىلىمى كەمچىل بولغان،

ياشاش مىزانى قىلغان بىر قىسىم پەرزەنتلەرنىڭ تېپىدۇر.

دىلەيسە ــ كىشىلىك تۇرمۇش، ئائىلە مەجبۇرىيىتى، كېلىنلىك مەجبۇرىيەت قارىشى كەمچىل، ھەرقانداق ئىشتا پايدا ــ مەنپەئەتنى، شۆھرەتنى، ئۆزىنى مەركەز قىلىشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدىغان گۆدەك، مىشچان كېلىنلەرنىڭ تېپىدۇر.

3. ئاپتور ھېكايىنىڭ سېپىرخان ئانىنىڭ ئوغلى، كېلىنى بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىنكى ئىچ ــ ئىچىدىن چىققان نىدا، ئەپۇ، ئېچىنىش، بىغا ئارىلاشقان پىكىر ــ خىيالىنى ھېكايىنىڭ ماۋزۇسى قىلىپ قويۇش ئارقىلىق سېپىرخان ئانىنىڭ پەزىلىتىنى تېخىمۇ يۇكسەكلىككە ئىگە قىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن ئاتا ــ ئانىنىڭ پەرزەنتلەرنى چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشۇشتىن ئىبارەت ئۆزۈن ھەم جاپالىق مۇساپىسىنىڭ، پىداكارانە روھىنىڭ نەقەدەر بۇيۇكلۇكىنى؛ گۆدەك پەرزەنتلەر ھايات مۇساپىسىدە ئىسسىق ــ سوغۇقلارنى بېشىدىن كەچۈرگەندىلا، پەرزەنتلىك بولۇپ ئۇنى چوڭ قىلىشنىڭ نەقەدەر جاپالىقلىقىنى چۈشەنگەندىلا ئاندىن ئاتا ــ ئانىنىڭ قەدرىگە يېتەر، پەرزەنتلىك مەجبۇرىيەتىنىڭ نېمىلىكىنى چۈشىنەر دېگەن مەقسەتتە سېپىرخان ئانىنىڭ روھىي دۇنياسىنى ئاساس قىلىپ بۇ سەرلەۋھىنى قويغان.

ئەدەبىياتنىڭ تېپىكلىكى

1. نېمە ئۈچۈن ئەدەبىي ئەسەرلەردە بەدىئىي تىپ يارىتىلىدۇ؟ تىپ دېگەن نېمە؟ 2. تىپ نېمىنىڭ بىرلىكى (ياكى تېپىك پېرسوناژ قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە)؟ ئورتاقلىق، خاسلىق دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭ مۇناسىۋىتى قانداق؟

3. تېپىك مۇھىت، تېپىك پېرسونا‌ژ، تېپىك ۋەقە دېگەن نېمە؟ 4. تېپىك مۇھىت بىلەن تېپىك پېرسونا‌ژنىڭ مۇناسىۋىتى قانداق؟ 5. تېپىكلەشتۈرۈش دېگەن نېمە؟ تېپىكلەشتۈرۈش جەريانى قايسى تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ ئايرىم-ئايرىم چۈشەندۈرۈڭ. 6. تېپىكلەشتۈرۈشنىڭ قانداق ئۇسۇللىرى بار؟

1. ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى - رېئال تۈرمۇشنى ئوبراز ۋاسىتىسى بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈش، ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەشتىن ئىبارەت. ئوبراز بولماي-دىكەن، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىمۇ بولمايدۇ. لېكىن ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىگە نىسبەتەن ئوبرازنىڭ بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ، بەلكى بەدىئىي ئوبراز چوقۇم بەدىئىي تېپ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشى لازىم. تېپىكلىك ھەرقانداق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسىرىنى روشەن ئىجتىمائىيلاشقا ئىگە قىلىدۇ. ئەسەرگە تېخىمۇ چوڭقۇر ئىدىيىۋىلىك، بەدىئىيلىك بېغىشلايدۇ. تېپىكلىككە ئىگە بولمغان ئەسەر ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرەلمەيدۇ. كىشى قەلبىگە چوڭقۇر تەسىر قىلمايدۇ. ئوندا‌ق ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى رولىمۇ، بەدىئىي قىممىتىمۇ چوڭ بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى تىپ مەسىلىسى مارکسىزملىق ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيىسىدىكى مەركىزىي مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئوندا‌ق بولسا تىپ دېگەن نېمە؟ يازغۇچى - سەنئەتكارلار ئىجتىمائىيي تۈرمۇشنىڭ تۈپ ماھىيىتىنى ئەكىس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن، بەلگىلىك دۇنيا قاراشنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئىجتىمائىي تۈرمۇشنى، ۋەقە - ھادىسىلەرنى كۆزىتىپ، تەھلىل قىلىپ ئومۇملاشتۇرۇپ، رېئال تۈرمۇشقا نىسبەتەن

تەخمۇ چوڭقۇر ئىجتىمائىي قىممەتنى بولغان بەدىئىي ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. مانا مۇشۇنداق يارىتىلغان بەدىئىي ئوبراز تىپ دەپ ئاتىلىدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، يۈكسەك دەرىجىدە ئومۇملاشتۇرۇلغان بەدىئىي ئوبراز تىپ دەپ ئاتىلىدۇ.

لىرىك شېئىرلار، جۈملىدىن خەلق قوشاقلىرى، لىرىك نەسىرلەرنى سۈژېتلىق ئەسەرلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا گەرچە ئۇلاردا مۇكەممەل يارىتىلغان تىپلىك پېرسوناژلار ئوبرازى بولمىسىمۇ، لېكىن بۇ ئەسەرلەر ئىچىدىمۇ يۈكسەك دەرىجىدە تىپىكلىككە ئىگە قىلىنغان، تىپلىك مۇھىت سۈرەتلەنگەن ئەسەرلەر بولىدۇ. مەسىلەن، «ئاھ ئۇرارمەن» ناملىق خەلق قوشىقىنى، «كۆڭ چىقىش شامىلى» ناملىق شېئىرنى مىسال ئېلىش مۇمكىن. تىپىكلىككە ئىگە قىلىنغان سۈژېتلىق ئەسەرلەردە تىپلىك مۇھىت ئىچىدە سۈرەتلەنگەن مۇكەممەل بولغان تىپلىك پېرسوناژلار ئوبرازى يارىتىلىدۇ. مەسىلەن، «ئۇجمە سايىسى» ناملىق خەلق چۆچىكى، «غۇنچەم» دراممىسى، «چاكموزا يۈسۈپخان»، «پەرھاد ـ شىرىن» داستانى، «بەخت تىلەش» ھېكايىسى، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانى، «ئارتىس بولمايدىغان قىز» كىنو سىنارىيىسى قاتارلىق ئوخشاش بولمىغان ژانىردىكى ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىدە مۇكەممەل بولغان تىپلىك مۇھىت ۋە بۇ تىپلىك مۇھىت ئىچىدە تىپلىك پېرسوناژلار ئوبرازى يارىتىلغان.

تۆۋەندە بىز سۈژېتلىق ئەسەردىكى بەدىئىي تىپ (تىپلىك خاراكتېر ياكى تىپلىك پېرسوناژ)، تىپلىك مۇھىت، تىپلىك ۋەقەنى كۆزدە تۇتقان ئاساستا سۆزلەيمىز.

2. تىپ ئورتاقلىق بىلەن خاسلىقنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى بىرلىكىدىن ئىبارەت. چۈنكى ئوبېيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان

لىق بىلەن ئومۇملۇقنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى بىرلىكىدۇر.

خاسلىق (ئىندىۋىدۇئاللىق) دېگىنىمىز ــ كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش مۇناسىۋىتىدە، ھەربىر ئادەمنىڭ كونكرېت تۇرمۇش شارائىتى، سەرگۈزەشتىسى، ئالغان تەربىيىسى، فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشىنىڭ ئوخشىماسلىقى سەۋەبىدىن ئىندىيىۋى ــ ھېسسىياتى، ھەۋەس ــ ئىشتىياقى، تۇرمۇش ئادىتى، تەقدى ــ تۇرقى، مىجەز ــ خۇلقى قاتارلىقلاردا ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەر شەكىللەنگەن بولىدۇ. مانا بۇلارنىڭ تىپىكلىككە ئىگە قىلىنغان ئەدەبىي ئەسەرلەردە كونكرېت پېرسوناژلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىشى خاسلىق دېيىلىدۇ.

ئورتاقلىق (ئومۇملۇق) دېگىنىمىز ــ شۇ پېرسوناژ ۋەكىللىك قىلغان مەلۇم سىنىپ كىشىلىرىنىڭ ياكى مۇئەييەن دەۋردىكى مەلۇم خىلدىكى (تۈردىكى) ئادەملەرنىڭ ئارزۇ ــ ئۇمىدى، تەلىپى، تەقدىرى ۋە ئورتاقلىقىنى روشەن، جانلىق ھەمدە گەۋدىلىك خاسلىق ئارقىلىق ئومۇملاشتۇرۇپ ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىشتۇر.

مەلۇم دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولغان ياكى سىنىپىي خاراكتېرگە ئىگە قىلىنغان بەدىئىي تىپقا مەلۇم دەۋرنىڭ ياكى مەلۇم سىنىپنىڭ تامغىسى بېسىلغان بولىدۇ. لېكىن بۇ خىل بەدىئىي تىپلارنىڭ بەزىلىرى شۇ دەۋر، شۇ سىنىپتىن ھالقىغان ھالدا تېخىمۇ زور دائىرىدىكى مەلۇم خىلدىكى ئادەملەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكىنى ئومۇملاشتۇرغان بولىدۇ.

تىپنىڭ خاسلىقى بىلەن ئورتاقلىقى دىئالېكتىك بىرلىكتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلار ئاجرالماس بىر گەۋدە. خاسلىق ئورتاقلىقنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش شەكلى، ئورتاقلىق بولسا

ئىپادىسىنى تاپالايدۇ؛ ئەكسىچە، خاسلىقىمۇ ئورتاقلىقتىن ئايرىلالمايدۇ، ئەگەر خاسلىق ئورتاقلىقنى ئىپادىلىمىسە، بەدىئىي تېپىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرمايدۇ، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتىدىن سۆز ئاچقىلىمۇ بولمايدۇ. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، تىپ يازغۇچىنىڭ مەلۇم دۇنيا قارىشىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، تۇرمۇش ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلىپ، تىپىكلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ياراتقان، خاسلىقى بىلەن ئورتاقلىقى بىرلىككە كەلگەن پېرسوناژلار ئوبرازىدۇر. بۇ خىل پېرسوناژلار ئوبرازىدا ئۆزىگە خاس روشەن خاسلىقىمۇ بولىدۇ ھەم مەلۇم خىلدىكى ئادەملەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكىمۇ ئومۇملاشتۇرۇلغان بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بۇ مۇئەييەن ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ بەزى ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى ۋە ئۇنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇ شەرتلەرنى ھازىرلىمىغان پېرسوناژ ئوبرازىنى بەدىئىي تىپ دەپىشكە بولمايدۇ.

3. تىپىك پېرسوناژ دېگىنىمىز ــ يۇكسەك ئىدىيىۋى ئەھمىيەتى بولغان، جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغان، روشەن ئورتاقلىققا (ئومۇملۇققا) ۋە خاسلىققا (ئىندىۋىدۇئاللىققا) ئىگە قىلىنغان پېرسوناژلار ئوبرازىدۇر.

تىپىك شارائىت (مۇھىت) دېگىنىمىز ــ تىپىك پېرسوناژنىڭ نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇنى ئوراپ تۇرغان ھەمدە تىپىك پېرسوناژنىڭ پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈرگەن تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتتىن ئىبارەت.

ئىجتىمائىي شارائىت: شۇ پېرسوناژلار ياشاپ تۇرغان دەۋر، شۇ دەۋرنىڭ قىياپىتى، تەرەققىياتى، سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئەھۋالى، شۇ جەمئىيەتتىكى

سىنىپىمىز مۇناسىۋەتلىك ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرگە قارىتىلغان. تەبىئىي شارائىت: پەرسونا‌ژ ھەرىكەت قىلغان شۇ ئورۇنىنىڭ كونكرېت تەبىئىي شارائىتى، ھاۋا كىلىماتى، تەبىئەت ئۆزگىرىشلىرى، ئۆرپ ـ ئادەت قاتارلىقلارغا قارىتىلغان.

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى تىپىك مۇھىت، ئەملىي تۇرمۇشتىكى ئوبيېكتىپ مۇھىتقا قارىغاندا تېخىمۇ يىغىنچاقلىققا، تىپىكلىككە ئىگە بولۇشى كېرەك. تىپىك مۇھىتمۇ تىپىك پەرسونا‌ژغا ئوخشاشلا كونكرېتلاشتۇرۇش بىلەن ئۇمۇملاشتۇرۇشنىڭ، ئايرىملىق بىلەن ئۇمۇمىيلىقنىڭ، ھادىسە بىلەن ماھىيەتنىڭ بىرلىكى، پۈتكۈل چوڭ دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى بىلەن شۇ پەرسونا‌ژ ياشاۋاتقان ئالاھىدە كونكرېت مۇھىتنىڭ دىئالېكتىكىلىق بىرلىكىدىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك.

تىپىك ۋەقە دېگىنىمىز ـ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ تۈپ ماھىيىتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان، تىپىك پەرسونا‌ژنىڭ خاراكتېرىنى روشەن ئېچىپ بېرەلەيدىغان تۇرمۇش ۋەقەلىكىدۇر. تىپىك ۋەقە پەرسونا‌ژنىڭ خاراكتېرىگە ئاساسەن تاللىنىدۇ، كونكرېت بولىدۇ. شۇ كونكرېتلىق ئارقىلىق ئۇمۇمىيلىق ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ ۋە پەرسونا‌ژلار خاراكتېرىنى ئېچىپ ئۆچۈن خىزمەت قىلدۇرۇلىدۇ.

4. تىپىك مۇھىت بىلەن تىپىك پەرسونا‌ژ (تىپىك خاراكتېر) بىر ـ بىرىگە زىچ باغلانغان بولۇپ، ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. پەرسونا‌ژنىڭ تىپىكلىكى پەقەت تىپىك مۇھىت ئىچىدىلا ئاندىن تولۇق ئېچىلىدۇ، مۇھىتنىڭ تىپىكلىكى بولسا، پەقەت ھەرقايسى تىپىك پەرسونا‌ژلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توقۇنۇشلىرى ئارقىلىقلا ئاندىن توغرا، چوڭقۇر گەۋدىلىنىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنى چۈشىنىۋېلىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتىغا دىققەت

مائي مۇھىت كونكرېت پېرسوناژلارنىڭ ئىدىيىۋى ھەرىكىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇنى بەلگىلەيدۇ، پېرسوناژلار خاراكتېر رېنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. تىپىك مۇھىت تىپىك خاراكتېرنىڭ شەكىللىنىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئويناپدۇ. مۇئەييەن مۇھىت مۇئەييەن خاراكتېرنى شەكىللەندۈرىدۇ. مۇئەييەت خاراكتېر پەقەت مۇئەييەن مۇھىتتىلا مەيدانغا چىقىدۇ. ② تىپىك پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققي قىلىشى يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىدۇ، ھەتتا مۇھىتنىڭ تەرەققي قىلىشى ۋە ئۆزگىرىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. شۇڭا ئېنگېلس: «ئادەم مۇھىتنى يارىتىدۇ، مۇھىتمۇ ئادەمنى يارىتىدۇ» دەپ كۆرسەتكەنىدى.

5. يازغۇچى رېئال تۈرمۇشتىكى ھادىسىلەرنى ۋە باش لانغۇچ تۈرمۇش ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاش، ئومۇملاشتۇرۇش، يىغىنچاقلاش، بەدىئي توقۇلما ئۇسۇلى بىلەن قۇراشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇنى يۈكسەك ئومۇملۇققا ۋە تىپىكلىككە ئىگە بولغان بەدىئي ئوبرازغا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق تۈرمۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنى ھەقىقي تۇردە ئەكس ئەتتۈرىدۇ، بۇنداق «ناچىرنى ئېلىپ تاشلاپ، ياخشىسىنى ئىلغۇبلىش، ساختىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، چىنىنى ساقلاپ قېلىش، بۇنىڭدىن ئۇنىڭغا ئۆتۈش، تاشقىرىسىدىن ئىچكىرىسىگە كىرىش» جەريانى، تۈرمۇشتىكى ئايرىم شەيئىلەرنى تۇتۇپ، ئومۇملاشتۇرۇش، يىغىنچاقلاش ئارقىلىق ئۇنى كۈچەيتىپ، تولۇقلاپ، گەۋدىلەندۈرۈپ ئومۇمىيلىق خاراكتېر بىلەن ۋەكىللىك خاراكتېرنى ئىپادىلەش (يېزىش) جەريانى تىپىكلەشتۇرۇش دەپ ئاتىلىدۇ. تىپىكلەشتۇرۇش جەريانى، ئۆزئارا زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىككى تەرەپنى يەنى خاسلاشتۇرۇش بىلەن ئومۇملاشتۇرۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ① خاسلاشتۇرۇش: تىپ خاسلىق

بىلەن تۇرتاقلىقنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى بىرلىگى، خاسلىق ئارقىلىق تۇرتاقلىقنى، ئايرىملىق ئارقىلىق تۇمۇمىيلىقنى ئىپادىلەش كېرەك. شۇڭا، خاسلاشتۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم. تېپىكلەشتۈرۈشتە ئالدى بىلەن خاسلاشتۇرۇشقا يەنى شۇ ئەسەردە تەسۋىرلەنمەكچى، تىپ قىلىپ يارىتىلماقچى بولغان پېرسوناژنىڭ كونكرېت تۇرمۇش شارائىتى، ياشىغان مۇھىتى، سەرگۈزەشتىسى، ئالغان تەربىيىسى، ئۆرپ ـ ئادىتى، فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى، ئىدىيەۋى ھېسسىياتى، ھەۋەس ـ ئىشتىياقى، تۇرمۇش ئادىتى، تەقى ـ تۇرقى، مىجەز ـ خۇلقى قاتارلىقلارنى كۈچ چىقىرىپ يېزىش ئارقىلىق تۇرتاقلىقنى ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىش لازىم. بۇ جەھەت خاسلىقنى كۈچ چىقىرىپ ياخشى يازغاندىلا، ئاندىن تۇرتاقلىقنى (تۇمۇمىيلىقنى) ياخشى ئىپادىلىگىلى بولىدۇ. مۇۋەپپەقىيەتلىك بەدىئىي تىپلارنى يارىتقىلى بولىدۇ. ② تۇمۇملاشتۇرۇش خاسلاشتۇرۇش تىپىك لەشتۈرۈشنىڭ بىرلا جەھەتتىكى تەلىپى. خاسلاشتۇرۇش ئارقىلىق تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى ۋە تۇمۇملاشتۇرۇشنى بىر چەتكە قايرىپ قويغاندا «ناچار خاسلاشتۇرۇش» خاھىشى يۈز بېرىدۇ. شۇڭا تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە يەنە تۇمۇملاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. يەنى ئوخشاش تۇردىكى شەخسلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ماھىيەتنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان ھادىسىلەرنى تۇمۇملاشتۈرۈپ، روشەن، كونكرېت پېرسوناژلار ۋۇجۇدىغا مەركەزلەشتۈرۈپ، بۇ ئارقىلىق پېرسوناژنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكىنى ئېچىپ بېرىپ، پېرسوناژلار ئوبرازىنى تېخىمۇ تېپىكلىككە، تېخىمۇ ئۇمۇمىيلىققا ئىگە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ③ تۇمۇملاشتۇرۇش ماھىيەت، خاسلاشتۇرۇش ھادىسە بولۇپ، ھادىسە ئارقىلىق ماھىيەتنى ئىپادىلەش، ئايرىملىق ئارقىلىق تۇمۇمىيلىقنى ئىپادىلەش زۆرۈر. قىسقىسى، يازغۇچى يارىتقان بەدىئىي تىپلارنىڭ ھەممىسى رېئال تۇرمۇشتىكى شەخسلەرنىڭ يىغىن

چاقلىنىشى، ئومۇملاشتۇرۇلۇشى، يەنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ چوڭ قۇرلىشىشى، بارغانسېرى ماھىيەتلىك بولۇشى ۋە بارغانسېرى روشەنلىشىپ بارغان خاسلاشتۇرۇشتۇر.

6. مەشۇر يازغۇچىلارنىڭ تېپىكەشتۇرۇش ئۇسۇلى جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىدىن تۆۋەندىكى ئۇچ تۈرلۈك ئۇسۇلنى بىرقەدەر ئۇنۇملۇك ۋە كەڭ تۈردە قوللىنىپ ياخشى تېپىلارنى يارىتىشقا بولىدىغان ئۇسۇل، دەپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ: ① نۇرغۇنلىغان، خىلمۇخىل تۇرمۇش ماتېرىياللىرىنى كەڭ تۈردە يىغىنچاقلاش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش ئاساسىدا تىپ يارىتىش، يەنى مەلۇم تېپتىكى خىلمۇخىل ئادەملەرنىڭ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى بىرلا ئادەمگە ئومۇملاشتۇرۇپ، لۇشۈن ئېيتقاندەك «ھەر خىل ئادەملەردىن پايدىلىنىپ، بىرنى يۇغۇرۇپ چىقىش» ئۇسۇلىدۇر. لۇشۈن ئەسەرلىرىدىكى تېپىك ئوبرازلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەنە شۇنداق يارىتىلغان. ②تۇرمۇشتىكى مەلۇم بىر شەخسنىڭ ئەسلى نۇسخىسى (پروتو تىپى) نى ئاساس قىلغان ھالدا، تۇرمۇشتىكى باشقا خام ماتېرىياللارنى مۇۋاپىق قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنى يۇغۇرۇپ بەدىئىي تىپ يارىتىش ئۇسۇلى. بۇنىڭدا تۇرمۇشتىكى ئەسلى نۇسخا ئاساس قىلىنىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ بىلەن چەكلىنىپ قالماي، يازغۇچىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇشى، تەسەۋۋۇر قىلىشى ۋە بەدىئىي توقۇلما قاتناشمۇ بولىدۇ، يەنى يازغۇچى ھەقىقىي ئادەم، ھەقىقىي ئىش - ۋەقە بىلەن چەكلىنىپ قالماي، ناچىرىنى چىقىرىۋېتىپ، ياخشىسىنى ئىلغىۋېلىش، قايتا پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق، ئاخىرىدا يەنە بەزى ئوخشاش تېپتىكى شەخسلەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ ۋە يىغىنچاقلاپ، پۈتۈنلەي يېڭىچە تىپ يارىتىشقا توغرا كېلىدۇ. ③ تۇرمۇشتا كەم ئۇچرايدىغان، تېخى بىخ ھالىتىدە تۇرۇۋاتقان، لېكىن ئىستىقبالى پارلاق، قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولغان يېڭى شەيئىلەرنى

بەدىئي جەھەتتىن يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مۇبالىغىلەشتۈرۈپ، روشەن، گەۋدىلىك بەدىئي تىپ يارىتىش ئۇسۇلى. بۇ ئۇسۇلنى قوللىنىش ئارقىلىق يازغۇچى شۇ چاغدىكى ئاز ئۇچرايدىغان بىخ ھالىتىدە تۇرغان يېڭى شەيئىلەرگە ئاساسەن، بەدىئي ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق تىپىك ئوبراز يارىتىپ، رېئاللىق تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر يۇزلىنىشىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، كەلگۈسى جەمئىيەت تۇرمۇشىدىن بېشارەت بېرەلەيدۇ.

«پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەرجىمىھالى» ھېكايىسى ھەققىدە

1. «پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەرجىمىھالى» ناملىق ھېكايىدە كومپارتىيە ئەزاسى خۇاڭ شۇيېڭنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ۋە ئىدىيىۋى پەزىلىتى قايسى ۋەقەلەردە ئىپادىلەنگەن؟ 2. خۇاڭ ئانا ئىدىيىۋى تەرەققىيات ئۆزگىرىشىنىڭ تەسۋىرلىنىشىنىڭ ھېكايە ۋەقەلىكىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە خۇاڭ شۇيىڭ ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشىغا نىسبەتەن قانداق رولى بار؟ 3. تېكىستتە پېرسوناژلار خاراكتېرى قايسى جەھەتلەردىن سۈرەتلەنگەن؟ تېكىستتىكى مەنزىرە تەسۋىرىنىڭ قانداق رولى بار؟

1. جۇن چىڭ (1923 —) نىڭ «پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەرجىمىھالى» (1954) ناملىق ھېكايىسى تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، رېئاللىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان. ھېكايىدە خۇاڭ شۇيېڭنىڭ ئەقىللىق، قەيسەر، پارتىيە، ۋەتەن مەنپەئىتىنى ياشلىق باھاردىن، ئەزىز جېنىدىن ئەلا بىلىدىغان، ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسىگە تولۇپ - تاشقان ئىشەنچ بىلەن قارايدىغان، ئۈمىدۋار ھەقىقىي بىر كومپارتىيە ئەزاسىغا خاس خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ۋە ئىدىيىۋى پەزىلىتى تۆۋەندىكىدەك ۋەقەلەردە ئىپادىلەنگەن: ئۇنىڭ ئەقىللىقلىقى — ئوق ئاۋازى، رايونلۇق پارتكوم سېكرېتارى لاۋ جاۋنىڭ كۆز ئىشارىتى،

ئۇنىڭ قولغا چۈشۈپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى، يوتقانىنىڭ بۇرجىكىدىن يىرتىلغان لاتا قاتارلىق ئەھۋاللارغا ئاساسەن تۇغرا ھۆكۈم چىقىرىش ۋە ئۇسۇل - چارە ئويلاپ تېپىش قاتارلىق ۋەقەلەر ئىپادىلەنسە؛ ئۇنىڭ قەيسەرلىكى، ئۇمىدۋارلىقى — دۇشمەننىڭ دەھشەتلىك سوراقلىرىغا تىز پۈكمەسلىكى، ئانىسىغا كۆرەش ھەقىقىتىنى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تىزىمىنى ساقلاپ قېلىش، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندۈرۈشى، باتۇرلارچە قۇربان بولۇشى قاتارلىق ۋەقەلەردە ئىپادىلەنگەن.

2. ئاپتور ھېكايىدە خۇاڭ ئانا ئېرى قۇربان بولغاندىن كېيىن چوڭقۇر ھەسرەتكە چۆككەنلىكى، قىزىنىمۇ دەسلەپتە ئىنقلاب يولىدىن توسۇماقچى بولغانلىقى، لاۋجاۋ قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ئۆزلىرىنىڭ قولغا ئېلىنىش ئېھتىمالى بارلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئىدىيىسىدە روشەن ئۆزگىرىش بولغانلىقى، تۇرمىدە دۇشمەنلەرنىڭ ۋەھشىيانە قىيناشلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، قىزىنىڭ يېتەكلىشى ئاستىدا ئىنقلاب ھەقىقىتىنى تونۇپ يەتكەنلىكى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تىزىمىنى يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتىغا تاپشۇرۇپ بېرگەنلىكى، مەخپىي ئالاقە خىزمىتىنى ئىشلىگەنلىكى قاتارلىقلار ئارقىلىق ھېكايە ۋەقەلىكىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇپ، ئالدىنقىلارنىڭ پىداكارلىقى، كۆرەشچان روھى كېيىنكىلەرنى ئويغاتقانلىقى، كۆرەش يولىغا يېتەكلىگەنلىكىنى يېزىش ئارقىلىق خۇاڭ شۇيىڭ ئوبرازىنى تېخىمۇ يارقىن گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگەن.

3. تېكستتە پېرسوناژلار خاراكتېرى تىپىك مۇھىت ئىچىدە سۈرەتلەنگەن. يەنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا زىچ ماسلىشىپ، پارتىيىنىڭ يەر ئاستى مەخپىي تەشكىلاتلىرىنى قېزىپ، كومپارتىيە ئەزالىرىنى ۋە ئىنقلابىي خەلق ئاممىسىنى تۇتقۇن قىلىش، ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق

ئاتالمش تازىلاش ئېلىپ بارغانلىقىدەك تىپىك مۇھىت ئۇچىدە خۇاڭ شۇيمىڭ، خۇاڭ ئانىغا ئوخشاش تىپىك پېرسونازلارنىڭ خاراكتېرى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ھەم ئۇلارنىڭ ئاشۇ مۇھىتنى ئۆزگەرتىش يولىدىكى كۈرەشلىرى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىلگەن. ھېكايىدىكى مەنزىرە تەسۋىرى نوقۇل تەبىئەت مەنزىرىسىنى سۈرەتلەپ بېرىشنىلا مەقسەت قىلماستىن، ئەينى دەۋردىكى تېررورلۇق ئىجتىمائىي مۇھىت بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن. بۇ پېرسوناژلار خاراكتېرىنى تىپىك مۇھىت ئۇچىدە گەۋدىلەندۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىغان.

«سوتتا» ناملىق پارچە ھەققىدە

1. «سوتتا» ناملىق پارچىدا سوت مەنزىرىسى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ سوت جەريانىدا پاۋىل ۋىلاسوپنىڭ روھىي ھالىتى قانداق بولدى؟ بۇ ئارقىلىق قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 2. پاۋىل ۋىلاسوپ قانداق ئوبرازمۇ؟ ئەسەردە ئۇنىڭ خاراكتېرى قانداق ئېچىپ بېرىلگەن؟ 3. سوت ئۇچى ۋە سىرتىدا ۋىلاسوپنىڭ ئائىلىسى ۋىلاسوۋاغا كىشىلەر قانداق مۇئامىلىدە بولدى؟ بۇنداق تەسۋىرلەشنىڭ قانداق ئەھمىيىتى بار؟

1. «سوتتا» ناملىق بۇ پارچە گوركىي (1868 — 1936) نىڭ «ئانا» (1906) رومانىنىڭ 2 - قىسمىدىن ئېلىنغان. بۇ پارچىدا (بۇ پارچە تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان) سوت مەنزىرىسى ئائىنىڭ تەسىراتى، كۆز يېشى، روھىي ھالىتى ئاساسىدا، شۇنىڭدەك مەسخىرە قىلىش، ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە تۇرۇپ تەسۋىرلەنگەن. پىروكىرورنىڭ زاۋالىلىققا يۈزلەنگەن چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن

قارىغۇيۇق تەيياردىشلىرى، بىرىنچى ئادۇوكاتنىڭ ئىنقىلاب ھەققىتىنى بۇرمىلاپ ئاقلىشى. ئىككىنچى ئادۇوكات مەردانىلەر-چە سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن پىروكىرور ۋە سوتىيىلەر ئۇنىڭ سۆزلىشىگە يول قويمىغاندا ئۇلار بىلەن مۇرەسسە قىلىپ چارپادىشاھ سوتىنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرەلمەسلىكى، ئىنقىلابچىلارنىڭ ھەققانىي ھەرىكىتىنى ئاقلاپ چىقالماسلىقى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئەسەردە بىۋاستە، ئەينەن يېزىلماي، ئانىنىڭ تەسىراتى، كۆز يېشى ئاساسىدا سۈرەتلەنگەن. سوتىنىڭ خۇنۇك كۆرۈنۈشى، سوتىيىلەرنىڭ، ئاقسۆڭەكلەر ۋەكىللىرىنىڭ ئېزىلەڭگۈ ھالىتى مەسخىرىلىك پوزىتسىيىدە تۇرۇپ سۈرەتلەنگەن.

ئاپتور سوت جەريانىدا پاۋېل ۋىلاسوپنىڭ قىيابېتى، روھىي ھالىتى ۋە مەردانە ئۇتقۇنى سوت مەنزىرىسى تەسۋىرىگە دەلىمۇدەل قارشى قويۇپ، بىۋاستە ۋە تەپسىلىي يازغان. پاۋېل ۋىلاسوپ سوت جەريانىدا ئۆزىنى پىروكىرور ئەيىبلىگەندەك «جىنايەتچى»، «ئەيىبكار» ھېس قىلمايدۇ. ئەكسىچە كونا دۇنيانى پاچاقلاپ تاشلاپ، خەلق ئاممىسىنى ئەركىنلىككە ئېرىشتۇرگۈچى ھەققانىي ئىنقىلابچى سۈپىتىدە ھېس قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ سوراق جەريانىدا ئۆزىنى باشتىن - ئاخىر دادىل، سالماق، تەمكىن تۇتىدۇ. ئۆزىنى سوتلىغۇچى سوتىيىلەرنى ھەققانىي يوسۇندا سوراقتا تارتىدۇ. ئۇنىڭ بۇ خىل پوزىتسىيىسى، ھېسسىياتى ۋە كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق، مەردانە قىيابېتى، ھەققانىي سۆزلىرى سوت ئىچى ۋە سىرتىدا كۆچلۈك قوللاش، قارشى ئېلىشقا ئېرىشىدۇ.

سوتىنىڭ نەتىجىسى ۋە پاۋېل ۋىلاسوپنىڭ تەسۋىرىدىن بىز پاۋېل ۋىلاسوپ باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابچىلارنىڭ سۈرگۈن قىلىنىشى سوت كوللېگىيىسى ئۆتكۈزگەن سوتىنىڭ نەتىجىسى

ئىچىدە تەيىارلاپ قويغان قارارنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئاپتور بۇ ئارقىلىق چارپادىشاھى يولغا قويغان سوتنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى، خەلق ئامما مىنى، ئىنقىلاپ چىلارنى باستۇرغان جىنايىتىنى پاش قىلىش بىلەن بىرگە پاۋىل ۋىلاسوپنىڭ سوتتىكى تەۋرەنمەس قەتئىيلىكى، كۆرەشچان روھىنى تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن مەدھىيىلىگەن.

2. پاۋىل ۋىلاسوپ ئوبرازى - چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىستىبداتلىقىغا ئەزەلدىن نارازى بولۇپ كەلگەن، كونا دۇنيانى پاچاقلاپ تاشلاپ، ئىنسانىيەتنى ئازاد قىلىش يولىدا چىدام بىلەن كۈرەش قىلىدىغان، ماركسزم نەزەرىيىسى ۋە كۈرەش تەجرىبىسى ئارقىلىق پۈتكۈل ئىشچىلار سىنىپىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ئۇلارنى تەشكىللەپ، ئىنقىلاب سىپىگە ئۈيۈشتۇرالايدىغان، پرولېتارىيات ئىنقىلابى ئىشلىرىغا چەكسىز ئۈمىد، مۇھەببەت، ئىشەنچ باغلىغان، ئىنقىلاب ھەلىبە سىگە چوڭقۇر ئىشىنىدىغان، ئەكسىيەتچىل كۈچلەردىن ئەسلا قورقمايدىغان مىليونلىغان پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىنىڭ تىپىك ئوبرازىدۇر.

ئاپتور پاۋىلنىڭ سوت جەريانىدا سوتچىلارنى ئىنكار قىلىپ، زور جاسارەت بىلەن ماركسزمنى تەشۋىق قىلغانلىقى پرولېتارىياتنىڭ جەزمەن غەلبە قىلىپ، چارپادىشاھ ئىستىبداد ھاكىمىيىتىنىڭ مۇقەررەر مەغلۇپ بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى تەپسىلىي يېزىش ئارقىلىق، پاۋىلنىڭ ئاللىقاچان ماركسزملىق بىر تەشۋىقاتچى، پرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ تەشكىلاتچىسى ۋە رەھبىرىگە ئايلانغانلىقىدەك قەھرىمانلارغا خاس خاراكتېرىنى روشەن ئىچىپ بەرگەن. ئۇنىڭ خاراكتېرى ئۇنىڭ نۇتقى، سوت جەريانىدىكى

ببرىلگەن.

3. كىشىلەر سوت ئىچى ۋە سىرتىدا ۋىلاسوۋاغا ھۆرمەت، تەشەككۇر ئېيتىش، ھېسداشلىق قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولدى. ئاپتور بۇنداق يېزىش ئارقىلىق چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ بىر-قانچە ئىنقىلابچىنى تۇتۇپ كېتىش، سوراق قىلىش بىلەن ئىنقىلابنى بېسىقتۇرۇشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ۋە پاۋىل ۋىلاسوپ-نىڭ مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئىنقىلابچىلارنىڭ غايىسىنىڭ چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقىدەك ھەققانىيەتنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەمدە پاۋىل ۋىلاسوپنىڭ ئىنقىلابچى ئانىسىنىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى ئوبرازىنى، ھۆرمىتىنى تېخىمۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈرگەن.

ئەدەبىياتنىڭ سىنىپىلىقى ۋە پارتىيىۋىلىكى

1. نېمە ئۈچۈن سىنىپىي جەمئىيەتتە ئەدەبىيات سىنىپىيلىققا ئىگە بولىدۇ دەيمىز؟ ئەدەبىياتنىڭ سىنىپىيلىقىنى قايسى جەھەتلەردىن تەكشۈرۈش كېرەك؟ 2. ئىنسان تەبىئىتى ئىنسانىنىڭ قانداق خوسۇسىيىتىنى كۆرسىتىدۇ؟ قايسى تەرەپ-لەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ سىنىپىي جەمئىيەتتە ئورتاق ئىنسان تەبىئىتى بولامدۇ ـ يوق؟ ئىنسان تەبىئىتى نۇقتىلىق تەسۋىر-لەنگەن ئەسەرلەرنى قانداق نۇقتىلارغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن؟ 3. ئەدەبىياتنىڭ پارتىيىۋىلىكى دېگەن نېمە؟ ئۇ نېمىنىڭ مەھسۇلى ۋە ئىپادىسى؟ ئەدەبىياتنىڭ پارتىيىۋىلىك پرىنسىپىنى كىم، قاچان ئوتتۇرىغا قويغان؟ ئۇنىڭ مەزمۇنلىرى قايسىلار؟

1. سىنىپىي جەمئىيەتتە ئىجتىمائىي تۈرمۇش سىنىپىي زىددىيەت ۋە سىنىپىي كۈرەش بىلەن تولغان بولىدۇ. سىنىپىي

جەمئىيەتتىكى ئەدەبىيات ئىجتىمائىي تۈرمۇشىنىڭ يازغۇچى - سەنئەتكار ھېگىسىدىكى ئىنكاسىنىڭ مەسئۇلى ئىكەن، ئۇ مۇقەررەر ھالدا ئاشۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان سىنىپىي زىددىيەت ۋە سىنىپىي كۈرەشلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، يازغۇچىنىڭ بەلگىلىك سىنىپىي خاھىشىنى بەلگىلەيدۇ. سىنىپىي جەمئىيەتتە ھەر قانداق ئادەم، جۈملىدىن يازغۇچى - سەنئەتكارلارمۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ، بەلگىلىك سىنىپىي ئاڭغا ئىگە بولىدۇ. شۇڭا سىنىپىي جەمئىيەتتە ياشىغان سەنئەتكارلار ئۆز ئەسەرلىرىگە بەلگىلىك سىنىپىي خاھىشىنى سىڭدۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، سىنىپىي خاراكتېر سىنىپىي جەمئىيەتتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ بىر مۇھىم خۇسۇسىيىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تېخىمۇ كونكرېت قىلىغاندا ئەدەبىياتنىڭ سىنىپىلىقىنى سىنىپىي جەمئىيەتتىكى ئوبىيېكتىپ ئىجتىمائىي تۈرمۇش بىلەن يازغۇچىنىڭ سۇبىيېكتىپ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى، سىنىپىي مەيدانىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىن تەكشۈرۈش كېرەك: ① ئوبىيېكتىپ ئىجتىمائىي تۈرمۇش جەھەتتىن قارىغاندا، ئىنسانلار جەمئىيىتى سىنىپىي جەمئىيەتكە قەدەم قويغاندىن كېيىن، ئەزگۈچى سىنىپ، ئېزىلگۈچى سىنىپ، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى سىنىپ، ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى سىنىپلارغا بۆلۈندى. سىنىپلار ئوتتۇرىسىدا چىگىش، مۇرەككەپ زىددىيەتلەر بولۇپ كەلدى. ئەدەبىيات بۇ خىل مۇرەككەپ سىنىپىي زىددىيەت ۋە كۈرەشلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە ئەلۋەتتە سىنىپىيلىقتا ئىگە بولۇپ، مۇئەييەن سىنىپقا تەۋە يازغۇچىلار يېزىپ چىققان ئەدەبىي ئەسەرلەر ھامان مۇئەييەن سىنىپنىڭ ئېڭىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، مۇئەييەن سىنىپىي خاھىشقا ئىگە بولۇپ كەلدى؛ ② يازغۇچىنىڭ سۇبىيېكتىپ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە سىنىپىي مەيدانىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سىنىپىي جەمئىيەتتە يازغۇچى - سەنئەتكارلار

مەنسەپەتتىكە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندا ھامان ئائىلىق ياكى ئائىسز ھالدا مەلۇم سىنىپنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ تۇرمۇشنى كۆزىتىدۇ، تېما تاللايدۇ، ئوبراز يارىتىدۇ. يازغۇچىلارنىڭ سىنىپىي مەيدانى ئوخشىمىغانلىقتىن، ئەسەرلىرىنىڭ سىنىپىي خاھىشىمۇ، سىنىپىي مۇددىئاسىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ، يەنى ئەسەرلەرگە بەلگىلىك سىنىپنىڭ خاھىشى سىڭدۈرۈلگەن بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، سىنىپىيلىق سىنىپىي جەمئىيەتتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئامىلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2. ئىنسان تەبىئىتى بارلىق ئىنسانلارغا خاس بولغان ئورتاق ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەتنى يەنى ئىنسانىنىڭ «تەبىئىي خۇسۇسىيىتى» بىلەن سىنىپىيلىقتىن خالىي بولغان ئىجتىمائىي خۇسۇسىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. سىنىپىيلىق بولسا ئىنسانىيەتنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات تارىخىدا قىسقا بىر بۆلەكنىلا تەشكىل قىلىدىغان بىر باسقۇچتىلا ئىبارەت بولۇپ، ئۇ ئادەملەرنىڭ قىسمەن ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتىنىڭ (يەنى ئىنسان تەبىئىتىنىڭ) ئۆزگىرىپ كېتىشى ۋە بۇرمىلىنىشىدۇر. دېمەك، سىنىپىيلىق ئادەملەردە مۇئەييەن تارىخىي باسقۇچتىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئالاھىدە ئىجتىمائىي خۇسۇسىيەتتۇر. سىنىپلارنىڭ يوقىلىشى ۋە كوممۇنىزم جەمئىيىتىنىڭ يېتىپ كېلىشىگە ئەگىشىپ ئىنسان تەبىئىتى تېخىمۇ يۇكسەك باسقۇچتا ساغلاملىشىدۇ ۋە مۇكەممەللىشىدۇ. كامالەتكە يەتكەن ئىنسان تەبىئىتى پەقەت كەلگۈسىدىلا ئەمەلگە ئاشىدۇ.

ئىنسان تەبىئىتى ئىنسانلارنىڭ «تەبىئىي خۇسۇسىيىتى» بىلەن سىنىپىيلىقتىن خالىي بولغان ئىجتىمائىي خۇسۇسىيىتىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ پەقەت ئۆتكەن ئىپتىدائىي جەمئىيەت بىلەن كەلگۈسى كوممۇنىزم جەمئىيىتىدىلا

ئىنسان تەبىئىتى مەۋجۇت بولۇپ، تۇرىدۇ. ئىنسان تەبىئىتى ئارقىلىق سىنىپىلىقنى ئىنكار قىلىش ياكى سىنىپىلىقنىلا ئېتىراپ قىلىپ ئىنسان تەبىئىتىنى ئىنكار قىلىشنىڭ ھەر ئىككىلىسى خاتا.

ماركسىزمنۇ سىنىپىي جەمئىيەتتە ئورتاق ئىنسان تەبىئىتى بولىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۇرىدۇ. ماۋ زېدۇڭمۇ بۇ مەسىلىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ: «بىز پرولېتارىياتنىڭ ئىنسان تەبىئىتىنى، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنسان تەبىئىتىنى قوۋۇۋەتلەيمىز» دەپ كۆرسەتكەن. سىنىپىي جەمئىيەتتىكى ئورتاق ئىنسان تەبىئىتى ئاساسەن ئادەمنىڭ ئورتاق «تەبىئىي خۇسۇسىيىتى» ۋە سىنىپىيلىقتىن خالى بولغان ئورتاق ئىجتىمائىي خۇسۇسىيىتى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئادەمنىڭ سىنىپىيلىقتىن خالى بولغان ئىجتىمائىي خۇسۇسىيىتى دېگىنىمىزدە ئاساسەن: ئاتا ـ بالىلىق مۇھەببەت، ئەر ـ ئايالىلىق مۇھەببەت، ئۆز يۇرتىنى سېغىنىش، دوستلىرىغا سادىق بولۇش، تەبىئىي گۈزەللىككە سۆيۈنۈش ... قاتارلىق ئادەمدە دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ھېسسىياتنى كۆرسىتىدۇ. سىنىپىي جەمئىيەتتە ياشىغان كونكرېت ئادەمنىڭ ئۆزىدە سىنىپىيلىق بىلەن ئىنسان تەبىئىتى كۆپىنچە گىرەلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. بەزىدە بىرى مۇھىم تەرەپ بولسا، بەزىدە يەنە بىرى مۇھىم تەرەپ بولىدۇ. شۇڭا بەزى ئەسەرلەردە سىنىپىي مەيدان، سىنىپىي زىددىيەت ۋە ھېسسىيات روشەن، نۇقتىلىق يېزىلسا، يەنە بەزى ئەسەرلەردە يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن ھەرقانداق دەۋرده، ھەرقانداق ئادەمدە بولىدىغان، ئىنسانىنىڭ سىنىپىيلىقتىن خالى بولغان ئىجتىمائىي خۇسۇسىيىتى نۇقتىلىق يېزىلىدۇ. يەنە بەزى ئەسەرلەردە ھەر ئىككىلا تەرەپ گىرەلىشىپ كەتكەن بولىدۇ.

ئىنسان تەبىئىتى نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەن (يېزىلغان) ئەسەرلەرنى مۇنداق ئۇچ نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن.

لار تەۋرلەنگەن ئەسەرلەر. ئىككىنچى خىلى: مۇھەببەت، ئائىلە لەززىتى، ۋىسال شادلىقى، جۇدالىق، ئەخلاق تېمىسىدىكى ئەسەرلەر. ئۈچىنچى خىلى: سىنىپىي مەيدانى، ئورنى قارىمۇقارشى بولغان كىشىلەرمۇ ئورتاق قوبۇل قىلالايدىغان ئەسەرلەر. شۇنىڭ ئۈچۈن، سىنىپىي جەمئىيەتتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ يەنە بىر مۇھىم خۇسۇسىيىتى ئىنسان تەبىئىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت.

3. پرولېتارىياتنىڭ سىياسىي كۆرەشتىكى پارتىيۋىلىك پرىنسىپىنىڭ پرولېتارىياتنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى ئىشلىرىغا تەتبىق قىلىنىشى ئەدەبىياتنىڭ پارتىيۋىلىكى دېيىلىدۇ. لېنىننىڭ تەبىرى بىلەن ئېيتقاندا: «قاتتىق پارتىيۋىلىك يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان سىنىپىي كۆرەشنىڭ ھەمراھى ۋە نەتىجىسىدۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، سىنىپىي كۆرەشنى ئۇچۇق - ئاشكارا ۋە كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، قاتتىق پارتىيۋىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش زۆرۈر».

ئەدەبىياتنىڭ پارتىيۋىلىكى سىنىپىي كۆرەشنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى. سىنىپىيلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى ھەمدە ئەڭ مەركەزلەشكەن ئىپادىسى.

لېنىن 1905 - يىلى «پارتىيە تەشكىلاتى ۋە پارتىيە مەتبۇئاتى» دېگەن ئەسىردە پرولېتارىيات ئەدەبىياتىنىڭ پارتىيۋىلىك پرىنسىپىنى تۆنۈچى قېتىم ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

① پرولېتارىيات ئەدەبىيات - سەنئىتى پۈتۈن پرولېتارىيات ئىنقلابىي ئىشلىرىنىڭ «چىشلىق چاقى ھەم ۋىنتسى» بولۇشى كېرەك. ئۇ ھەرگىز شەخسنىڭ ياكى گۇرۇھنىڭ پۇل تېپىش ياكى نام - مەنپەئەت قازىنىش قورالى بولماسلىقى كېرەك (بۇ پرولېتارىيات ئەدەبىياتى بىلەن پرولېتارىيات

ئىنقىلابى ئىشلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى مەسىلىسىدۇر)
② پارتىيە ئەدەبىياتى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئەمگەكچى خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى لازىم. بۇ پرولېتارىيات پارتىيىسى ئەدەبىياتىنىڭ بارلىق ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئەدەبىياتىدىن پەرقلىنىدىغان تۈپ ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى. لېنىن پرولېتارىيات ئەدەبىياتى «ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەن خېنىملارغا، توقلۇقتىن شوخلۇق قىلىپ سېمىزلىكىنى كۆتۈرەلمەي قالغان تۆمەنلىكەن بەگزادىلەرگە ئەمەس، مەملىكەتنىڭ گۈلى، كۆچ ـ قۇۋۋىتى ۋە ئىستىقبالىنىڭ ئىگىسى بولغان مىليونلىغان ۋە 10 مىليونلىغان ئەمگەكچىلەرگە خىزمەت قىلىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن (بۇ پارتىيە ئەدەبىياتىنىڭ خىزمەت قىلىش ئوبيېكتى مەسىلىسىدۇر). ③ ئەدەبىيات ئىشى پارتىيىنىڭ نازارىتى ۋە رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىشى لازىم. ئەدەبىيات ئىشى پارتىيە ئىشلىرىنىڭ بىر قىسمى بولغانىكەن، ئەلۋەتتە، پارتىيىنىڭ نازارىتى ۋە رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىشى زۆرۈر. ئىنقىلابىي ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار رولىنى جارى قىلدۇرماقچى بولىدىكەن، ئۇ پارتىيە ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئەمەلىي بويسۇنۇشى لازىم.

شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، لېنىن ئۆز ئەسىرىدە ئەزەردە تۇتقان «ئەدەبىيات» ئاتالغۇسى پۈتكۈل ئەدەبىيات، تەشۋىقات ئىشلىرىغا، پۈتكۈل مەدەنىيەت خىزمىتىگىمۇ قارىتىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىشلىرىدا ئەدەبىياتنىڭ پارتىيىۋىلىك پرىنسىپىغا قەتئىي ئەمەل قىلىش ئاساسىدا، سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيىتىگە، كۆپ تەرەپلىمە رولىغا ھۆرمەت قىلىش، «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش. ھەممە ئېقىملار بەس ـ بەستە سايراش» يۆنىلىشىگە ئەمەل قىلىش ئارقىلىق شەكلى مىللىي، مەزمۇنى سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش زۆرۈر.

جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى قايسى ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ 2. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ خاراكتېرى نېمە؟ 3. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ خۇسۇسىيىتى نېمە؟ 4. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى قايسى؟ 5. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى قانچە باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ؟ ھەر بىر باسقۇچتىكى ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتى، نىشانى، ۋەكىللىك ئەسەرلەر، ئاپتورلار ھەققىدىكى چۈشەنچىگىزنى سۆزلەڭ. 6. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تۆھپىسى نېمە؟

1. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى — 1919 - يىلىدىكى «4 - ماي» ھەرىكىتىدىن، 1949 - يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانغا قەدەر بولغان 30 يىللىق ئەدەبىياتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ئەدەبىيات بوران - چاپقۇنلۇق «4 - ماي» خەلق ئىنقىلابىنىڭ دولقۇنىدا بارلىققا كېلىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە ۋە فېئودالىزمغا قارشى ئۇلۇغ كۈرىشىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ راۋاجلاندى ۋە زورايدى. شۇڭلاشقا جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات تارىخى — ئىنقىلابىيلىق چاقناپ تۇرغان نۇرلۇق تارىختۇر.

2. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ خاراكتېرى، جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ خاراكتېرى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن «4 - ماي» دىن بۇرۇنقى ھەدىنىيەت ھەرىكىتىگە بۇرژۇئازىيە رەھبەرلىك قىلغان بولۇپ، يېتەكچى ئىدىيىسى بۇرژۇئازىيىچە ئىسلاھاتچىلىق ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ كونا دېموكراتىك خاراكتېرگە ئىگە ئىدى. «4 - ماي» دىن كېيىن

جۇڭگو يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە پرولېتارىيات رەھبەرلىك قىلدى. يېتەكچى ئىدىيىسى كوممۇنىستىك دۇنيا قاراش ۋە ئىجتىمائىي ئىنقىلاب نەزەريىسى بولدى. بۇ ئەدەبىيات پرولېتارىيات رەھبەرلىك قىلغان، خەلق ئاممىسىنىڭ جاھانگىر-لىكىكە، فېئودالىزمغا قارشى كۈرىشىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئەدەبىيات بولۇپ، كونا دېموكراتىك ئىنقىلاب دەۋرىدىكى ئەدەبىياتنىڭ يېڭى تەرەققىياتىدۇر. بۇ ئەدەبىيات ئىنقىلاب ھەم سىياسىي بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولۇپ، رېئال كۆرەش ئۇچۇن ئاكتىپ خىزمەت قىلدى. يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ بارلىققا كېلىشى، تەرەققىي قىلىشى، غەلبە قىلىشىدىن ئىبارەت جەريانىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولدى. دېمەك، جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ خاراكتېرى روشەن يېڭى دېموكراتىزملىق خاراكتېرىگە ئىگە بولغان ئەدەبىيات ھېسابلىنىدۇ.

3. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ خۇسۇسىيىتى— پرولېتارىيات سىنىپىنىڭ رەھبەرلىكى جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ جېنى. بۇ ئەدەبىيات تېخى بىخ ھالىتىدە تۇرغان «4 ـ ماي» ھەرىكىتى مەزگىلىدىلا كوممۇنىستىك ئىدىيىلەرنىڭ نۇرلىرىنى قوبۇل قىلغان. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلۇپ، ئىنقىلابنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ بۇ ئەدەبىيات جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىغا زىچ ماسلاشتى. ئۇلارنىڭ كۆرىشىنى ئەكس ئەتتۈردى.

4. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى ـ لۇشۈن ۋەكىللىكىدىكى تەنقىدىي رېئالىزم بىلەن گومورو ۋەكىللىكىدىكى ئاكتىپ رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدىن ئىبارەت.

5. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ. بىرىنچى باسقۇچ: 1919 ـ يىلىدىكى «4 ـ ماي»

هەرىكىتىدىن 1927 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىت بولۇپ، بۇ باسقۇچتا جۇڭگو هازىرقى زامان ئەدەبىياتى بارلىققا كەلدى، تەرەققىي قىلدى. كونا جۇڭگونىڭ زۇلمەتلىك ئىجتىمائىي رېئاللىقىنى ئېچىپ بەردى. خەلق ئاممىسىنىڭ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا قارشى كۈرىشىنى ئەكس ئەتتۈردى.

بۇ باسقۇچتىكى ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەدەبىلەر ۋە ئەسەرلەر — هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى لۇشۈن ۋە ئۇنىڭ «سەۋدايى خاتىرىسى»، «كۈك يىجى»، «دورا»، «ئاQ»نىڭ رەسمىي تەرجىمىھالى» قاتارلىق ئېسىك ئەسەرلىرى ۋە بىر قىسىم فېلىيەتون، نەسرىي شېئىرلىرى، (بۇ ئەسەرلەر «تېڭىرقاش»، «چۇقان» تومۇرىغا كىرگۈزۈلگەن.) گومورو ۋە ئۇنىڭ «ئىلاهىيە» شېئىرلار توپلىمىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى زور بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بۇ مەزگىلدە ماۋدۇن، يې شىڭتاۋ، ۋىن يىدۇ، جۇ زىچىڭ، بىڭ شىن قاتارلىق ئەدەبىلەرمۇ خېلى زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈردى. بۇ مەزگىلدە ئىلغار ئەدەبىلەر «ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى»، «ئىجادىيەت تەھرىراتى»، «گۈلىستان تەھرىراتى» قاتارلىق تەشكىلاتلارنى قۇردى. «هېكايە ئايلىق گېزىتى»، «تىل رېشتىسى»، «يېڭى ئېقىم»، «ئىجادىيەت» ئايلىق ژۇرنىلى قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللارنى ۋۇجۇدقا چىقاردى.

ئىككىنچى باسقۇچ: 1927 - يىلىدىن 1937 - يىلىغىچە بولۇپ، ئۇ باسقۇچتىكى ئەدەبىيات بىر تەرەپتىن ئەدەبىيات ساهەسىدىكى «ئوك ئاغىمچىلىق» قا قارشى كۈرەش قىلدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئاممىسىنىڭ «ئۇچ چوك تاغ» نى ئاغدۇرۇپ تاشلاش كۈرىشىنى ئەكس ئەتتۈردى هەمدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلمىغا، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن خەلقنى ئويغاتتى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن 1930 - يىلى 3 - ئايدا ئىلغار ئەدەبىلەردىن تەشكىل تاپقان، لۇشۈن ۋەكىللىكىدىكى «سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقى»

گېزىتى» قاتارلىق مەتبۇئاتلار بۇ ئىتتىپاقتا كىرگەن ئەدەبىلەر-نىڭ نەشر ئەپكارلىرى بولدى. بۇ مەزگىلدە لۇشۈن نۇرغۇن فېلىيەتونلارنى يازدى. بۇلار كېيىن «ئالا كۆڭۈل توپلىمى»، «شالغۇت مۇقاملار»، «ساختا ئەركىنلىكنامە»، «كۇنۇس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى»، «كۇنۇس بوتكىسى فېلىيەتونلىرىنىڭ 2 - توپلىمى» قاتارلىق توپلاملارغا كىرگۈزۈلدى. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ مەزگىلدە چۇ چيۇبەي نۇرغۇن نەسىر، فېلىيەتونلارنى يازدى. ماۋدۇننىڭ «تۇن يانغاندا» رومانى، «لىن ئائىلىسىنىڭ دۇكىنى»، «باھار پىلىسى» پوۋېستلىرى، يى شىڭتاۋنىڭ «نى خۇەنجۇ»، باجىننىڭ «ئائىلە»، لاۋ شىنىڭ «شىياڭزى تۆڭگە» رومانلىرى، ساۋ يۈينىڭ «گۈلدۇرماما»، «كۇن چىقتى» دراملىرى بۇ مەزگىلدىكى مەشھۇر ئەسەرلەردۇر. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ مەزگىلدە يىن فۇ، زاڭ كېجىيا، ئەي چىڭ قاتارلىق بىر بۆلۈك ياش شائىرلارمۇ يېتىشىپ چىقتى. ئۇچىنچى باسقۇچ: 1937 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىت بولۇپ، بۇ مەزگىلدىكى ئەدەبىيات پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرىشىنى ئەكس ئەتتۈردى. پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى «ئۇچ چوڭ تاغ» قا قارشى كۈرەشىنىڭ ئۇزۇل - كېسىل غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە چاقىردى. نۇرغۇن يازغۇچىلار ئازاد رايونلارغا باردى. دېڭ لىڭنىڭ «مەن شياسۇن يېزىسىدىكى چېغىمدا»، «ھەربىي سەپكە كىرىش»، خې چىفاڭنىڭ «كېچە ناخشىسى» قاتارلىق ئوچېرك، ھېكايىلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى زور بولدى. ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى، ۋەزىيەتـ-نىڭ تەلىپىگە ئاساسەن 1942 - يىلى ماۋ زېدۇڭنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات - سەنئەت سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» ى ئېلان قىلىنىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى ئىشچى - دېھقان،

ئەسكەرلەر ئۆچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ مەزگىلدە مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن يازغۇچى ـ شائىرلار، ئەسەرلەردىن: جاۋ شۇلىنىڭ «شياۋ ئېرخېينىڭ تويى»، «لى يۈسەي قوشاقلىرى» قاتارلىق ھېكايىلىرى، دېڭ لېڭنىڭ «قۇياش نۇرى ساڭگەن دەريا سىغا نۇر چاچماقتا»، جۇ لىبۇنىڭ «بوران ـ چاپقۇن»، ماۋدۇنىڭ «چېرىكلىشىش» رومانلىرى، خې جىڭجۈنىڭ «ئاق چاچلىق قىز» دراممىسى، گومورونىڭ «چۈيۈەن» تارىخىي دراممىسى، ساۋمىڭنىڭ «ھەربىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ»، لىيۇ بەييۈنىڭ «ئالدى تەرەپتىكى ئوت يورۇقى»، جاڭ تيەنيينىڭ «خۇا ۋېي ئەپەندى»، شادىڭنىڭ «پۇراقلىق چاي چايغانىسىدا»، چىن بەيچىنىڭ «ئەمەلدارلىققا كۆتۈرۈلۈش پىلانى» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى زور بولدى.

6. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تۆھپىسى:

① جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ـ پرولېتارىيات ۋە ئۇنىڭ سىياسىي پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە جۇڭگو خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا، بيۇروكرات كاپىتالىزمغا يەنى «ئۈچ چوڭ تاغ» قارشى كۈرىشىنى ئەكس ئەتتۈردى. جۇڭگو ئىنقىلابىغا يارىدەم بەردى، خەلقنى ئويغاتتى، كۈرەش قىلىشىغا ئىلھام بەردى. پرولېتارىياتنىڭ يېڭى ئەدەبىيات ـ سەنئىتى قوشۇنىنى شەكىللەندۈردى؛

② ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى جەھەتتە ـ ھەرقايسى ژانىرلاردا بۈلۈپمۇ شېئىر، نەسرىي ئەسەرلەر، ھېكايە، رومانلار، سەھنە ئەسەرلىرى ژانىرلىرىدا كلاسسىكلارنىڭ ئىلغار ئىجادىيەت ئەنئەنىسىگە تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىپ يېڭى نەمۇنىلەرنى يارىتتى. ھەرقايسى باسقۇچلاردا جانلىق، ھاياتىي كۈچكە ئىگە، رېئاللىق يارقىن سۈرەتلەنگەن كۆپلىگەن پېرسوناژلار ئوبرازى يارىتىلدى. تەل جەھەتتە ئىجادىيەتچىلەر خەلق ئاممىسىنىڭ ئاممىباب، جانلىق تىلىنى قوللىنىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنى كەڭ خەلق ئاممىسىغا يۈزلەندۈردى.

تولۇق ئوتتۇرا ئوچىنچى يىلىق 6 - قىسىم ئەدەبىيات كىتابتىن

چۇ يۈەن ۋە ئۇنىڭ «جۇدالىق زارى» داستانىدىن بېرىلگەن پارچە ھەققىدە

1. چۇ يۈەن كىم؟ قاچان تۇغۇلغان؟ ئۇ ياشىغان دەۋر قانداق دەۋر ئىدى؟ ئۇ قانداق تەرەققىيپەرۋەر سىياسەتنى تەشەببۇس قىلغان؟ 2. قانداق زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان؟ ئۇ قاچان، نېمە سەۋەبتىن ۋاپات بولغان؟ 3. چۇ يۈەن ئىجادىيىتىگە تەسىر قىلغان ئامىللار نېمە؟ ئۇنىڭ ھازىر قانداق ئەسەرلىرى بار؟ 4. «جۇدالىق زارى» داستانىدىن دەرسلىككە بېرىلگەن پارچىنىڭ مەزمۇنى نېمە؟

1. چۇ يۈەن — مەملىكىتىمىزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئۇلۇغ شائىرى. ئىسمى پىڭ، تەخەللۇسى يۈەن، يەنە جېڭزى دېگەن ئىسىم، لىڭجۇن دېگەن تەخەللۇسىنىمۇ ئىشلەتكەن. ئۇ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 340 - يىلى جەنگو دەۋرىدە چۇ پادىشاھلىقىدا تۇغۇلغان ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كىچىك ۋاقتىدىلا تاقسۆڭەكلەر مەدەنىيىتىدىن چوڭقۇر تەربىيە ئالغان. ياش ۋاقتىلىرىدا چۇ پادىشاھلىقىدا خۇەيۋاڭغا زۇتۇ (سول قول ۋەزىر دەرىجىلىك ئەمەل) بولۇپ، سىياسەت، ئەمىر - پەرمانلار لايىھىسىنى يېزىش ئارقىلىق خۇەيۋاڭنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولغان. چۇ يۈەن ياشىغان دەۋر

ئىنتايىن كەسكىن بولغان جەڭگىۋارلىك ئاخىرقى دەۋرى ئىدى. زوراۋان چىن بەگلىكى باشقا بەگلىكلەرنى قوشۇۋېلىش قەستىدە ئۇزلۇكسىز ئۇرۇش قوزغىغان. چىن بەگلىكىنىڭ مۇنداق تاجاۋۇزچىلىقى ئاستىدا چۇ بەگلىكى ناھايىتى چوڭ تەھدىتكە ئۇچرىغان. ئەنە شۇنداق رېئاللىققا قارىتا چۇ يۇەن ئىچكى جەھەتتە دانىشمەن ئادەملەرنى ئىشقا قويۇپ، تەرەققىيپەرۋەر سىياسەت قوللىنىش، تاشقى جەھەتتە شەرقتە چى بەگلىكى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، غەربتە چىن بەگلىكىگە قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان. 2. چۇ بەگلىكىگە پايدىلىق بولغان بۇ تەشەببۇس ئەكسىيەتچىل ئاقسۆڭەكلەردىن زې لەن ۋە جىن شاڭ باشچىلىقىدىكى چىن بەگلىكى تەرەپدارلىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغان. ئۇلار چۇ يۇەنگە توھمەت قىلىپ، ئۇنى خۇەيۋاڭغا چېقىشتۇرغان. خۇەيۋاڭ بۇ پەسكەش ئەمەلدارلارنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، ئۇنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرغان، چىڭ شىيائۇاڭ ھاكىمىيەت ئۇستىدىكى ۋاقتىدا، چۇ يۇەن يەنە بىرقىسىم يالاقچىلارنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشىغا ئۇچراپ، چاڭجىياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە سۈرگۈن قىلىنغان. چۇخۇەيۋاڭ ۋە ئوغلى چىڭ شيائۇاڭلارنىڭ ھەممىسى كاللىسى ئايلىنىپ قالغان قابىلىيەتسىزلەر بولۇپ، ئىنتايىن چىرىكلەشكەچكە چۇ بەگلىكى بىلەن قىلغان بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشلاردا قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانىدى. شۇڭلاشقا ئەسلىدە كۈچلۈك بولغان چۇبەگلىكى كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلىشىپ كەتكەن. چۇ يۇەن سۈرگۈن بولۇش جەريانىدا ئەل ۋەزىيىتىنىڭ بەكمۇ يامان بولۇپ كەتكەنلىكىنى ۋە خەلق ئۇستىدىكى بالايىئاپەتلەرنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ۋەتەنگە سادىق بولغان سىياسىي غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغانلىقىغا قاتتىق ئاھ ئۇرغان، مەنسۈى جەھەتتە كۈچلۈك ئازابلانغان. دائىم دەريا بويى، كۆل يېقە-

لىرىنى كېزىپ يۈرۈپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن سۇغىرىلىغان كۆپلىگەن ھەسرەتلىك شېئىرلارنى يازغان. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 278 - يىلى چىن بەگلىكىنىڭ بىر قوماندانى بەي چى چۇ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىپ، چۇ بەگلىكىنىڭ مەركىزى يېڭدۇنى ۋەيران قىلغان. بۇ چاغدا چۇ يۇەننىڭ غەزەپى ئاخىرقى چەككە يەتكەن. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا شۇ يىلى كونا يىل ھېسابى بويىچە 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى مىلۇجيانڭ دەرياسىغا ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلۈۋالغان.

3. چۇ يۇەننىڭ خەلق ئىچىدىكى ئىنتايىن چوڭ تەسىر قىلغان. ئۇ خەلق ئىچىدىكى سەنئەتلەرنى ئۇزلۇكسىز تۇردە ئۆگەنگەن ۋە ئۆزلەشتۈرگەن، بولۇپمۇ خەلق قوشاقلىرىدىكى قىممەتلىك ئوزۇقلار بىلەن ئۆز ئىجادىيىتىنى بېيىتقان. چۇ يۇەن ئەسەرلىرىدىن «جۇدالىق زارى»، «توقۇز نەغمە» (11 پارچە)، «تەكرىگە سوئال»، «توقۇز نەزىم» (توققۇز پارچە) قاتارلىق 20 نەچچە پارچە ئەسەر ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن.

4. «جۇدالىق زارى» داستانى ئىلمىز كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئەڭ ئۇزۇن لىرىك داستان بولۇپ، جەمئىي 375 مىسرادىن تەركىب تاپقان. رومانتىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان. داستاندىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ پارچىدا شائىرنىڭ تۇرمۇشنى قىزغىن سۆيىدىغانلىقى، ۋەتەنگە خىزمەت قىلىشنى خالايدىغانلىقى، مۇشۇ مەقسەت يولىدا ئۆزىنى ھەر جەھەتتىن تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەرگەنلىكى، ۋاڭ - پادىشاھلارنىڭ نومۇسسىزلىقى ۋە گۇمانخورلۇقى، ئىستىداتلىق - قابىل ئادەملەرنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ نابۇت بولۇۋاتقانلىقىدىن ھەسرەتلىنىدىغانلىقى، شائىر ئۆزىنىڭ دانىشمەنلەرنى ئۇلۇغ قىلىپ، چاكىنلار بىلەن ھەرگىز بىر ئېقىمدا بولمايدىغانلىقى. ئۆزىنىڭ قەبىھ كۆچلەر ئالدىدا ھەر-

گسز تەۋرەنمەيدىغانلىقى... قاتارلىق مەزمۇنلار ئىپادىلەنگەن.

لى بەي ۋە ئۇنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن ئىككى شېئىرى ھەققىدە

1. لى بەي كىم؟ قاچان، قانداق ئائىلىدە تۇغۇلغان؟ بالىلىق ۋاقتىدا نېمىلەرنى ئۆگەنگەن؟ ياشلىقىدا قانداق شېئىرلارنى يازغان؟ 2. ئۇ نېمە ئۈچۈن ساياھەتكە ئاتلانغان؟ نېمە ئۈچۈن چاڭئەندىن سقىپ چقىرىلغان؟ ئۇنىڭ يىللىق چاڭئەن ھاياتى ئۇنىڭغا نېمىنى تونۇتقان ۋە قانداق شېئىرلارنى يازغان؟ 3. لى بەي چاڭئەندىن ئايرىلغاندىن كېيىن قەيەرلەرنى ساياھەت قىلغان؟ ساياھىتىدا جەريانىدا كىم بىلەن ئۇچراشقان؟ بۇ چاغدا ئۇنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ 4. لى بەي نېمە ئۈچۈن سۇرگۈن قىلىندى؟ بۇ چاغدا ئۇ نەچچە ياشتا ئىدى؟ ئۇ ئاخىرقى ئۆمرىنى قانداق شارائىتتا ئۆتكۈزدى؟ قاچان، قەيەردە ۋاپات بولدى؟ 5. «مېنىڭ خاۋەرىنى گۇاڭلىڭغا ئۇزىتىش» دېگەن شېئىردا شائىر ئۆز ھېسسىياتىنى قانداق كونكرېت تەسۋىرلىگەن؟ 6. «ھەزرىتى چاۋخېڭغا مەرسىيە» دە شائىرنىڭ قانداق ئىدىيەۋى ھېسسىياتى ئىپادە قىلىنغان؟ چاۋخېڭنى نېمىگە ئوخشاتقان؟ ئۇلۇم مۇناسىۋىتى بىلەن كەلگەن قايغۇنى قانداق تەسۋىرلىگەن؟

1. لى بەي تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن ئۇلۇغ رومانتىك شائىر. تەخەللۇسى تەي بەي. ئۇنىڭ ئەجدادى ئەسلى لۇڭشى (ھازىرقى گەنسۇ) نىڭ چېڭجى (ھازىرقى تيەنشۇي) ئەتراپىدىن بولۇپ، سۇي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئۇنىڭ ئائىلىسى غەربىي رايونغا كۆچۈپ كەتكەن. ئۇ 701 - يىلى

ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سۇيىئاپ شەھىرىدە بىرقەدەر ھاللىق سودىگەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. تەخمىنەن بەش ياش ۋاقتىدا ئائىلىسى بىلەن بىللە سىچۇەنگە كۆچۈپ بارغان ھەمدە شۇ يەردە چوڭ بولغان. بالىلىق ۋاقتىدا كۆڭزى، مېڭ زىلارنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىنى، ھەربىر گۈرۇھ ۋە ئېقىم لارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگەنگەن، قىلىچۋازلىقتا ئالاھىدە ئىشتىياق باغلىغان. 20 ياشتىن 25 يېشىغىچە ئۇز يۇرتىنىڭ تاغ - دەريالىرىدا ۋە داڭلىق جايلىرىدا مۇھەببەت باغلاپ، گۈزەل تاغ - دەريالارنى مەدھىيىلەيدىغان شېئىرلارنى يازغان.

2. لى بەي 25 ياشقا تولغان يىلى كۈزدە ئائىلىسىدىن ئايرىلىپ، «خەلقلەرنى قۇتۇلدۇرۇش»، «خەلقلەرنى خاتىرجەملەندۇرۇش» تەك ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى ئۈمىد قىلىپ ساياھەتكە ئاتلانغان ۋە ئەنلۇ (خۇبېي ئۆلكىسىدە) ناھىيىسىنى مەركەز قىلىپ سایاھەت قىلغان. نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان ۋە مەشھۇر شائىر بولۇپ تونۇلغان. 742 - يىلى پادىشاھ لى‌لۇگجى (شۇەنزۇڭ خان) ئۇنى پايتەخت چاڭ ئەنگە ئالدۇرۇپ، ئوردا مىرزىخانىسىغا باش مىرزا قىلماقچى بولغان. لى بەي ھۆكۈمران ئاقسۆڭەكلەرنى مەنسىتمەسلىك ۋە ئەركىنلىكنى جان - دىل بىلەن سۆيۈش روھىغا ئىگە بولغاچقا، ئۇزۇن ئۆتمەي ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ چاڭئەندىن سىقىپ چىقىرىلغان. ئۇچ يىللىق چاڭئەن ھاياتى لى بەينى ھۆكۈمرانلارنىڭ چىرىكلىكىگە نىسبەتەن دەسلەپكى تونۇشقا ئىگە قىلغان. بۇ مەزگىلدە ئۇ قاراڭغۇلۇقنى، زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقنى پاش قىلغۇچى ۋە ئۇنىڭغا زەربە بەرگۈچى نۇرغۇنلىغان شېئىرلارنى يازغان.

3. لى بەي چاڭئەندىن ئايرىلغاندىن كېيىن، يەنە لياڭيۇەن (خېنەن ئۆلكىسى شياڭيۇ ناھىيىسى) نى مەركەز قىلغان ھالدا

قاتارلىق جايلاردا سايامەتتە بولغان. بۇ سايامەت ئون يىل داۋاملاشقان. 744 - يىلى لويانىدا ئۇلۇغ رېئالىست شائىر دۇفۇ بىلەن تونۇشۇپ، دوستلۇق ئورناتقان. بۇ مەزگىل ئۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە ئىنتايىن قىيىنچىلىققا ئۇچراۋاتقان مەزگىل بولۇپ، بۇ خىل ئەھۋال ئۇنىڭ رېئاللىققا بولغان نارازىلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتكەن. ئۇ ئۆز غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماغانلىقتىن، ئەلەم - ھەسرەت ئىچىدە ئۆز ھېسسىياتىنى تاغ - دەريالارغا بېغىشلىغان. كېيىن ئۆلىمالارنىڭ زىيارەت قىلىش تۇرمۇشى ئىچىگە غەرق بولغان ۋە پەرىزاتلار ھەققىدە كۆپ شېئىرلارنى يازغان.

4. 755 - يىلى ئەنلۇشەن - شى سىمىڭ توپىلىڭى كۆتۈرۈلگەندە لى بەي شۇ‌ەنچىگدا سايامەتتە ئىدى. 756 - يىلى يۈگۈاڭ لى لىن خۇلۇقلارنى يوقىتىپ، دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش ئۇچۇن چاڭلىگدىن ئەسكەر تارتىپ چىققاندا لى بەي قىزغىن ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى بىلەن يۈگۈاڭ ئارمىيىسىگە كىرىپ مۇشاۋۇر بولغان. لى لىننىڭ ئاكىسى لى خېڭ (سۇزۇڭ خان) ئىنسىنىڭ كۇچىنىڭ زورىيىپ كېتىپ، ئۆزىدىن خانلىق تالاش‌شىدىن قورقۇپ، ئەسكەر ئەۋەتىپ لى لىننى ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەن. لى بەيمۇ بۇنىڭ كاساپىتىگە ئۇچراپ، 758 - يىلى يېلاڭ (گۇيجۇ ئۆلكىسى نۇڭزى ناھىيىسى) غا سۈرگۈن قىلىنغان، بۇ چاغدا ئۇنىڭ يېشى 60 لارغا يېقىنلاشقانىدى.

759 - يىلى باھاردا، لى بەي سۈرگۈندە كېتىۋاتقانىدا يېرىم يولدا كەچۇرۇمگە ۋە كەڭچىلىككە ئۇچرىشىپ، داڭتۇ (ئەنخۇي ئۆلكىسىدە) غا قايتىپ كەلگەن. نامراتلىق، غېرىپ - مىسكىنلىك ئىچىدە 762 - يىلى ئەنە

بولغان.

لى بەي ئۆز هاياتىدا ئۆزگىچە ئۇسلۇبقا ئىگە ناھايىتى نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان. ئۇ 1000 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر مىراس قالدۇرغان. هازىر ئۇنىڭ «لى تەيبەي شېئىرلار توپلىمى» ساقلانماقتا.

5. شائىر «مېڭ خاۋرەننى گۈزەللىگۈچى ئۇزىتىش» دېگەن شېئىرىنىڭ ئالدىنقى ئىككى مىسراسىدا ئۇزۇن سىناقلاردىن ئۆتۈپ مۇستەھكەم دوستلۇق ئورناتقان قەدىناس دوستىغا بولغان مۇھەببىتى ۋە بۇ دوستى بىلەن ئايرىلغان ۋاقتى، ئايرىلغان ئورنى ۋە دوستىنىڭ باردىغان جايى قاتارلىقلارنى ئىپادىلىگەن. كېيىنكى ئىككى مىسرادا شائىر يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن يەنمۇ ئىلگىرىلەپ كۆز ئالدىدىكى تەبىئەت مەنزىرىسى ئىچىگە قەدىناس دوستى چۈشكەن قولۇاقنىڭ تاكى ئۇپۇق سىزىقىنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكۈچە كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇرغانلىقىنى سىنداۋرۇپ، قەدىناس دوستىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان. ئايرىلغاندىن كېيىن بولسا ھەسرەتكە چۆككەن روھىي ھالىتىنى قوش مەنىلىك مىسرالار ئىچىدە ئىخچام، ئوبرازلىق ئىپادىلىگەن.

«ھەزىدىتى چاۋخېگىغا مەرسىيە» ناملىق شېئىردا شائىرنىڭ چاۋخېگىغا بولغان مۇھەببىتى ۋە ئۇنىڭغا بولغان تەزىيىسى ئىپادىلەنگەن. شائىر چاۋ خېگنى «ئېسىل گۆھەر» دېگەن مەتافورا ئارقىلىق ئۇنىڭ پەزىلىتى، بىلىمى، قىممىتىنى كۆرسەتسە، ئۇنىڭ ئۆلۈمى بىلەن كەلگەن قايغۇنى «جاھاننى قايغۇ قاپلاپ» دېگەن مۇبالىغە ۋە «ئاق بۇلۇتتىن كېيىدى بۆك ساڭۇۇ تېغىمۇ بېشىغا» دېگەن جانلاندۇرۇش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئەل ئارىسىدىكى ھۆرمىتىنى، ئورنىنى، ماتەم ـ قايغۇنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ئىپادىلىگەن.

سماچىەن ۋە ئۇنىڭ «تارىخىي خاتىرىلەر» ئەسىرى
ھەققىدە.

1. سماچىەن كىم؟ قاچان، قانداق ئائىلىدە تۇغۇلغان؟ بالىلىق دەۋرى قانداق ئۆتكەن؟ ئاتىسى قانداق ئادەم ئىدى؟ ئۇ سماچىەنگە قانداق تەسىر كۆرسەتكەن؟ 2. سماچىەن ئاتىسى بىلەن چاغلانغاندىن كېيىن كىمنىڭ قولىدا ئوقۇدى؟ نېمىلەرنى ئۆگەندى؟ 3. سماچىەن 20 يېشىدىن باشلاپ قەيەرلەرنى ساياھەت قىلدى؟ نېمىلەرنى كۆردى ۋە ئۆگەندى؟ بۇ ساياھەت جەريانىدا كۆرگەن - بىلگەنلىرى ئۇنىڭغا قانداق ئاساس سېلىپ بەردى؟ 4. سماچىەن نېمە ئۈچۈن زىيانكەش لىككە ئۇچرىدى؟ ئۇ بۇنىڭدىن نېمىنى چۈشەندى؟ سماچىەن «تارىخىي خاتىرىلەر» ناملىق مەشھۇر تارىخ كىتابىنى يېزىشنى قاچان باشلاپ، قاچان تاماملىدى؟ بۇ ئەسەر قانچە قىسىمدىن تەركىب تاپقان؟ قانداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان؟ بۇ ئەسەر قانداق ئەھمىيەتكە ئىگە؟

1. سماچىەن غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۆتكەن مەشھۇر تارىخشۇناس، ئەدەب ۋە مۇتەپەككۇر. ئۇ مىلادىدىن بۇرۇنقى 145 - يىلى ياكى 135 - يىللىرى شىيايانىڭ (ھازىرقى شەنشىنىڭ خەنچىڭ ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدا) دا تۇغۇلۇپ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 86 - يىلى ۋاپات بولغان. تەخەللۇسى زىچاڭ، سماچىەن بالىلىق چاغلىرىدا قىيىن، كالا باققان ھەمدە كۆچلۈك مەدەنىيەت تەربىيىسى ئالغان. ئاتىسى سىماتەن خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئوردا تارىخچىسى مەنسەپىدە بولغان، بىلىملىك، قابىلىيەتلىك كىشى بولۇپ، سماچىەنگە چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن.

2. سىماچىەن ئاتىسى بىلەن چاقىنەڭگە بارغاندىن كېيىن، كۆڭزى مەكتىپىنىڭ كاتتا ئالىمى كۈڭ ئەنگۈنىڭ قولىدا ئوقۇغان. ئۇ، چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەر ۋە چىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھەرقايسى ئىلمىي ئېقىملارنىڭ تەلىماتلىرىنى ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلغان. كۆڭزىچىلار ئېقىمىغا ھۆرمەت بىلدۈرگەن. شۇڭا كېيىن يېزىپ چىققان «تارىخىي خاتىرىلەر» گە كۆڭزىنىڭ تەرجىمھالىنى بەگزادە - ۋاقلارنىڭ تەرجىمھالىلىرى يېزىلغان قىسمىغا كىرگۈزۈپ، باشقا ئالىم - ئۆلىمالاردىن ئايرىمچە كۆرۈنەرلىك ئورۇنغا قويغان.

3. سىماچىەن 20 يېشىدىن باشلاپ جۇڭگو زېمىنىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ساياھەت قىلغان. ئورپاق بەگ (پەرمانچى بەگ، ئوردا نۆكەر بېشى دېگەن مەنىلەردە) بولغان ۋاقتىدا، خەن خاقانى ۋۇدىنىڭ ئارقىسىدا يۈرۈپ ھەرقايسى جايلارنى ئايلانغان. يىراق غەربىي چېگرىدىكى جايلارغىمۇ بارغان. ئۇنىڭ بۇ خىل ساياھەتلىرى ھەرخىل سىنىپ، تەبىقىلەردىكى خەلقلەر بىلەن ئاردىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ھال - ئەھۋاللىرىنى، مۇڭ - زارلىرىنى، تارتىۋاتقان جاپا - مۇشەققەتلىرىنى، ئارزۇ - ئۇمىد ۋە ھېس - تۇيغۇلىرىنى چۈشىنىشىگە، خەلق تىلىنى ئۆگىنىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن. ئۇ بۇ ساياھەت جەريانىدا كۆپلىگەن جايلارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋاللىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، مول تارىخىي ماتېرىيالالارنى توپلىغان. ئۆتكەن ئۇلۇغلارنىڭ يادىسكارلىقلىرىنى زىيارەت قىلغان. ئۇ يەنە نۇرغۇن كىتابلارنى كۆرۈپ، قەدىمكى دەۋرلەردىكى نەسرىي ئەسەرلەردىن مول بىلىم ئالغان. بۇ ماتېرىياللار ئۇنىڭ كېيىنكى ئىلغار ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكى ئاستىدا يۈكسەك دەرىجىدە خەلقچىللىققا ئىگە بولغان «تارىخىي خاتىرىلەر» ئەسىرىنى يېزىپ چىقىشىغا پۇختا ئاساس سالغان.

4. سماچيەن ميلاددىن بۇرۇنقى 108 - يىلى (38 يىل شىدا) دادىسىنىڭ ئوردا تارىخچىسى مەنسەپىگە ۋارىسلىق قىلىپ خانلىق كۈتۈپخانىسىنى باشقۇرۇشنى ئۆز قولىغا ئالغان. 42 يېشىدا دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن «تارىخىي خاتىرىلەر» نى يېزىشقا باشلىغان. ميلاددىن بۇرۇنقى 99 - يىلى (47 يېشىدا) ھونلارغا تەسلىم بولغان لى لىڭنى ئاقلىغانلىقى ئۈچۈن، زىيانكەشلىككە ئۇچراپ زىندانغا تاشلىنىپ جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن قاتتىق نابۇت قىلىنغان. بۇ ۋاقىتتا ئۇ فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ ۋەھشىيلىكى ۋە ياۋۇزلۇقىنى چۈشىنىپ، ئۇلارغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىكى كۈچەيگەن. زىندانىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۇ بار كۈچى بىلەن يېزىقچىلىق ئىشلىرىغا كىرىشىپ، ئاخىرى 53 يېشىدا شانلىق ئەسىرى «تارىخىي خاتىرىلەر» كىتابىنى يېزىپ پۈتتۈرگەن.

«تارىخىي خاتىرىلەر» جەمئىي 130 قىسىم بولۇپ (بەزى مەنبەلەردە بەش قىسىم 130 جىلد دېيىلگەن)، 12 پارچە شاھلار تەرجىمھالى، 30 پارچە بەگزادە - ۋاكىلارنىڭ تەرجىمھالى، 70 پارچە ئاددىي كىشىلەرنىڭ تەرجىمھالى، 10 پارچە شاھلار نەسىل - نەسەبنامىسى، سەككىز پارچە خاتىرىگە بۆلۈنىدۇ. جەمئىي 526 مىڭ خەتتىن تارتۇقراق كېلىدۇ. بۇ كىتاب مەملىكىتىمىزنىڭ تەرجىمھال شەكىلدە يېزىلغان تۇنجى تارىخ كىتابى بولۇپ، ئۇ خۇاڭدىدىن تارتىپ خەن خاقانى ۋۇدى دەۋرىگە قەدەر 3000 يىللىق سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ساھەسىدىكى تەرەققىيات جەريانلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئىلىمىزنىڭ قەدىمكى تارىخىنى بىر-قەدەر ئومۇمىيۈزلۈك يەكۈنلەپ بېرىدۇ.

«كېچە» هېكايىسى هەققىدە

1. «كېچە» هېكايىسىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشانغان ئايالنىڭ هەسرىتى ۋە قورقۇنچاقلىقى قانداق تەسۋىرلەنگەن؟ ياشانغان ئايالنىڭ ئېچكى دۇنياسىدا هەسرەتلىنىشتىن غەزەپلىنىشكە، قورقۇنچاقلىقتىن باتۇرلۇققا ئۆتۈشىگە تۇرتكە بولغان ئاچقۇچ قايسى؟ 2. هېكايىدە تىلغا ئېلىنغان خەتتىن قۇربان بولغان ئىككى ياشنىڭ قانداق ئىدىيىۋى پەزىلەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ؟ 3. دانەن ئوبرازىنى تەسۋىرلەش مەركىزىي ئىدىيىنى ئىپادىلەشتە قانداق رول ئويناپدۇ؟ 4. هېكايىگە «كېچە» دەپ ماۋزۇ قويۇش قانداق سىمۋوللۇق ئەهمىيەتكە ئىگە؟

1. يې شىڭتاۋ (1894 — 1987) نىڭ «كېچە» ناملىق بۇ هېكايىسى (1927) رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۇسۇلىدا يېزىلغان، 1927 - يىلىدىكى «ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» دىن كېيىن يېزىلغان مۇنەۋۋەر هېكايىدۇر.

ئاپتور هېكايىنىڭ باش قەهرىمانى ياشانغان ئايالنىڭ خاراكتېر ئۆزگىرىشىنى ئىپادىلەش جەريانىدا هېكايىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئېچكى كەچۈرمە (پسىخىك) تەسۋىرىدىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ، ياشانغان ئايالنىڭ روهىي هالىتىنى تەپسىلىي سۈرەتلىگەن، يەنى ئۇنىڭ ئەتراپتىكى هەممە نەرسىگە، نەۋرىسىگە ئىنسىزلىك بىلەن قارىشى، قۇربان بولغان قىزى ۋە كۆيئوغلىنىڭ خەۋىرىنى بىلمىشكە ئىنتىزار بولغان بىئارامليقى، چىراغ يورۇقىدا ئۇنىڭ كۆزىگە لەخته ـ لەخته قان كۆرۈنگەندەك بولۇشى. قول ـ پۇتىغا كويزا ـ كىشەن سېلىنغان ئادەملەرنىڭ سىمىاسى. خۇددى بىراۋ ئۆزى بىلەن

قاتارلىقلارنى تەپسىلىي يېزىش ئارقىلىق، ياشانغان ئايالنىڭ ھەسرىتى ۋە قورقۇشىنى ئىپادىلىگەن. ئۇمانا مۇشۇنداق تېررور-لۇق مۇھىت ئىچىدە ھەسرەتلىنىشتىن غەزەپلىنىشكە، قورقۇنچاقلىقتىن باتۇرلۇققا قاراپ ئۆزگىرىش ياسايدۇ. ھەتتا قۇربى يەتسە قىزى بىلەن كۈيئوغلىنى ئۆلتۈرگەنلەردىن ئىنتىقام ئالغۇسى كېلىدۇ. ئانىلىق بۇرچىنى باتۇرلۇق بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇستىگە ئېلىش قارارىغا كېلىدۇ. ئۇنىڭ خاراكتېرىدە بۇنداق بۇرۇلۇش بولۇشىغا سەۋەب بولغان ئامىل قىزى بىلەن كۈيئوغلىنىڭ ئۆلۈمىدىن ئىبارەت ئەينى دەۋردىكى تېررورلۇق ئىجتىمائىي مۇھىتتۇر.

2. ھېكايىدە تىلغا ئېلىنغان خەتتىن ۋە ياشانغان ئايال-نىڭ، گۇندىپايىنىڭ سۆزلىرىدىن، قۇربان بولغان ئىككىي ياش-نىڭ خەلقنىڭ ئازادلىقى، ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان، ئۆمىدۋار، ئېگىلمەس ـ سۈنماس روھقا ئىگە ئىنقىلابچىلار ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

3. ھېكايىدە دانەن ئوبرازىنىڭ تەسۋىرلىنىشى ھېكايىنىڭ ئاساسىي لىنىيىسىدە تەسۋىرلەنگەن ئەسەر باش قەھرىمانى ياشانغان ئايال بىلەن يوشۇرۇن لىنىيىدە تەسۋىرلەنگەن ئىككى ياشنىڭ مۇناسىۋىتىنى چەمبەرچاس باغلاپ، ياشانغان ئايال-نىڭ ئىدىيىۋى تەرەققىيات ئۆزگىرىشىنى ئېچىپ بېرىش رولىنى ئوينىغان. يەنە بىر تەرەپتىن 1927 ـ يىلى «ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» دىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يولغا قويغان زۇلمەتلىك سىياسىي مۇھىتتا ئەنە شۇ ياشانغان ئايالدەك كىشىلەرنىڭمۇ تېگىرقاپ، قورقۇپ يۇرۇشتىن تەدرىجىي ئويغىنىشقا باشلىغانلىقى، ئالدىنقىلارنىڭ ئىسىق قېنى كېيىنكىلەرنى ئويغىتىۋاتقانلىقى، ئاتا ـ ئانا بالىغا. بالا ئاتا ـ ئانىغا تەشنا بولسىمۇ، ئىنقلاب مەنپەئىتى ھەممىدىن ئۈلۈغ

مۇھىم رول ئوينىغان.

4. ئاپتور ھېكايىگە «كېچە» دەپ ماۋزۇ قويۇش ئارقىلىق، بىر تەرەپتىن جياڭ جېيشى يۇرگۈزگەن 1927 - يىلىدىكى «12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» دىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى جۇڭگونىڭ سىياسىي سەھنىسىدە بارلىققا كەلگەن مۇدھىش، زۇلمەتلىك رېئاللىقنى سىمۋوللۇق تۈستە سۈرەتلەپ بەرگەن؛ يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ھېكايە ۋەقەلىكى يەنى ياشانغان ئايال-نىڭ ئىدىيىۋى تەرەققىيات ئۆزگىرىشىنىڭ ئەنە شۇ زۇلمەتلىك كونا جۇڭگودا مەلۇم بىر كېچىدە يۈز بەرگەنلىكىنى ئىپادىلەش يۈزىسىدىن بۇ ماۋزۇنى قويغان.

XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتى ھەققىدە

1. XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتىنىڭ خۇسۇسىيىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ 2. XIX ئەسىردىكى رۇس ئەدەبىياتى قانداق ئەدەبىيات؟ 3. XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى كىملەر؟

1. XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتىنىڭ خۇسۇسىيىتى:

① XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتى ئۆزىدىن بۇرۇنقى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتقا زىچ باغلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار ئەنئەنىسىگە مۇكەممەل ۋارىسلىق قىلدى، ئۇنى قانۇنىي ھالدا داۋام ئەتكۈزدى. مەسىلەن، XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان پۇشكىن، لېرمونتوف، گوگۇل، لېۋ. تولستوي، چېخوپ...قاتارلىق يازغۇچى - شائىرلار رۇس خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئەنئەنىۋى خەلق مائارىپ - تەمسىللىرى، خەلق قوشاقلىرى، ھېكايە - چۆچەكلىرى، ئەپسانە - رىۋايەتلىرىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆز ئەسەر-

لار ئۆزلىرىدىن بۇرۇن ئۆتكەن كلاسسىك (يازما) ئەدەبىياتـ
نىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان لومونوسوپ
(1711 — 1765)، دىرژاۋىن (1743 — 1816)، فونۋىزىن
(1745 — 1792)، ئالېكساندر نىكولايېۋىچ راشىشچ
(1748 — 1802) قاتارلىق مەشھۇر يازغۇچى، شائىرلارنىڭ
ئىلغار ئەنئەنىلىرىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنى يېڭى
مەزمۇنلار بىلەن بېيىتتى ۋە چوڭقۇرلاشتۇردى؛ ② XIX ئەسىر
رۇس ئەدەبىياتى خەلق تۇرمۇشى، خەلقنىڭ ئىجتىمائىي ھەرـ
كەتلىرى ۋە خىلمۇخىل كۇرەشلىرى بىلەن زىچ باغلانغان
ھەم كۇچلۇك ئىنسانپەرۋەرلىك روھ بىلەن سۇغىرىلغان ئەدەـ
بىيات؛ ③ XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتى رېئالىزم بىلەن
رومانتىزم بىرلەشتۇرۇلگەن، يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي تاپـ
قان، ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئەدەبىياتتۇر.

2. XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتى دۇنيا بويىچە ئەڭ
تەرەققىي قىلغان، دۇنياۋى تەسىرى ئەڭ كۇچلۇك بولغان،
ئىنسانپەرۋەرلىك روھ بىلەن سۇغىرىلغان، رېئالىزم بىلەن
رومانتىزم زىچ بىرلەشتۇرۇلگەن، ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە
بولغان ئەدەبىياتتۇر.

3. XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى:
ئا. س. پۇشكىن، م. ي. لېرمونتوف، ن. ۋ. گوگۇل، ۋ. گ.
بېلىنسكىي، ن. س. تۇرگېنېۋ، لېۋ. تولستوي، ئا. پ. چېخوپ،
نېكراسوپ، ئا. ن. ئوستروۋسكىي، ن. ئا. دوبرولىيۇبوۋ، چېر-
نىشېۋسكى، دوستويېۋسكىي قاتارلىق يازغۇچى، شائىر، درامـا-
تورگ ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلەر XIX ئەسىر رۇس ئەدەبىياتىنىڭ
مەشھۇر ۋەكىللىرى ۋە ئاساسچىلىرىدۇر.

پۇشكىن ۋە ئۇنىڭ «سىبىرگە خەت» شېئىرى ھەققىدە

1. پۇشكىن كىم؟ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغان؟ كىچىكىدە نېمىگە ھەۋەس قىلغان؟ ئۇنىڭغا نېمىلەرنى ئۆگەتكەن؟ بۇ ئۇنىڭ كېيىنكى ئىجادىيىتىگە قانداق تەسىر كۆرسەتكەن؟ ئۇ مەكتەپتە قانداق ئوقۇغان؟ شېئىر يېزىشنى قاچان باشلىغان؟ نېمىلەرنى تەتقىق قىلغان؟ قانداق توسالغۇلارغا ئۇچرىغان؟ 2. پۇشكىننىڭ ئىمتىھاندا ئوقۇغان شېئىرى دېرژاۋىنغا قانداق تەسىر قىلغان؟ دېرژاۋىن پۇشكىنغا قانداق باھا بەرگەن؟ 3. پۇشكىننىڭ ئىنقىلابىي پائالىيىتى قاچان باشلانغان؟ پادىشاھ ئۇنى نېمە سەۋەبتىن، نەگە سۈرگۈن قىلغان؟ نېمە ئۈچۈن نازارەت ئاستىغا ئالغان؟ بۇ مەزگىللەردە ئۇ قانداق ئەسەرلەرنى يازغان؟ 4. پۇشكىن قاچان، نېمە سەۋەبتىن ۋاپات بولغان؟ ئۇ ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ ئەھمىيىتىنى قايسى ئەسىرى ئارقىلىق يەكۈنلىگەن؟ 5. پۇشكىننىڭ روسىيە ئەدەبىياتى تەرەققىياتىدا تۇتقان ئورنى قانداق؟ 6. شائىر «سىبىر تۇتقۇنلىرىغا مەكتۇپ» ناملىق شېئىردا ئىنقىلابچىلارنى قانداق مەدھىيىلىگەن؟ ئۇلارنى نېمىگە ئۈندىگەن؟ 7. شائىر بۇ شېئىردا ئىنقىلابچىلارغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى قانداق ئىپادىلىگەن؟ 8. شائىر ئىنقىلابنىڭ غەلبىسىگە قىلىشقا نىسبەتەن قانداق ئىشەنچىدە بولىدۇ؟

1. ئالېكساندىر سېرگېيۋىچ پۇشكىن XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن روسىيىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ شائىرى، روسىيە يېقىنقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ، روسىيە رېئالىزمىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ 1799 - يىلى 6 - ئىيۇن موسكۋادا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى سېرگېي لۋاۋىچ پۇشكىن خىزمەتتىن

بولغاچقا نۇرغۇن كىتابلارنى يىغقانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تاغىسى ۋاسىلى لۇڭۇچ ئاتاقلىق شائىر بولۇپ، مەدەنىيەت ساھەسىدىكى داڭلىق ئەربابلار دائىم پۇشكىنىڭ ئائىلىسىدە مېھمان بولۇپ تۇرلاتتى. ئانىسى نادېژدا ئوسىپوۋنا بىر گېپىرال-نىڭ نەۋرىسى ئىدى. ئۇ مۇشۇنداق ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدە ياشىسىمۇ، كىچىكىدىن تارتىپلا مالايلار بىلەن يېقىنلىشىشنى ياخشى كۆرەتتى. ھەمدە ئائىلىسىنىڭ مۇشۇنداق مەدەنىيەت شارائىتى ئۇنىڭ ئۇچۇن ياخشى ئۆگىنىش شارائىتى بىلەن تەمىن ئەتكەندى. ئۇنىڭ ئاردىنا رادىئونوۋنا ئىسىملىك ئىنىكئانىسى ۋە مارىيە ئالېكسېيېۋنا دېگەن مومىسى ئۆز تەربىيىسىگە ئالغان بولۇپ، ئىنىكئانىسى ئۇنى دائىم شەھەر كوچىلىرىنى ئايلاندۇرۇپ، نۇرغۇن نەرسىلەرنى چۈشەندۈرگەچكە، پۇشكىن كىچىك چېغىدىلا كۆپ تۇرمۇش تەسىراتلىرى، بىلىملەرگە ئىگە بولغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە پۇشكىننى ئۆز سۈتى بىلەن بېقىپ چوڭ قىلغان بۇ ئايال رۇس ھېكايە - چۆچەكلىرى، ماقال - تەمسىل، قوشاقلىرىغا باي بولۇپ، پۇشكىنغا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئېسىل دۇردانىلىرىنى ئېيتىپ بەرگەچكە، ئۇ كىچىك چېغىدىن باشلاپلا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر نەمۇنىلىرى بىلەن تونۇشقان ۋە ئۆزى يادلىۋالغان خەلق قوشاقلىرىغا تەقلىد قىلىپ شېئىر يېزىشنى دوراشقا باشلىغان. ئۇ كۆپلىگەن خەلق چۆچەكلىرىنىمۇ ئۆگىنىۋالغان بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا يازغان «بېلىقچى بىلەن ئالتۇنبېلىق ھەققىدە چۆچەك»، «ئالتۇن خوراز» قاتارلىق دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە بولغان شېئىرىي چۆچەكلەر ئىنىكئانىسىنىڭ ئاشۇ چاغدا سالغان ئاساسىنىڭ ئىلھامى بىلەن يېزىلغان. دېمەك، مۇشۇنداق مۇھىتنىڭ ۋە يېتەكلەشنىڭ تەسىرى، ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن پۇشكىن بالا چاغلىرىدىن باشلاپلا ئەقىل - پاراسەتلىك، زېرەك بولۇپ

يېتىلگەن ۋە يەتتە - سەككىز يېشىدىن باشلاپلا شېئىر يېزىش-
نى ئۆگىنىشكە باشلىغان. شۇنىڭدەك ئۇ يەنە 12 يېشىغىچە ئائىـ
لىسىدە فرانسۇز تىلى ئۆگەنگەن.

1811 - يىلى يازدا، پۇشكىن 12 يېشىدا لىتسېي (پادىشاھ يېزىسىدىكى بىلىم يۇرتى) غا ئوقۇشقا كىرگەن. مەكتەپتە ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ تېز ئىلگىرىلىگەن ۋە ئىلغار پىكىرلىك ئوقۇتقۇچى ئىۋان پۇشچىن بىلەن تونۇشقان. ئىجادىيەتى رەسمىي باشلانغان. 1812 - يىلىدىكى ۋەتەن ئۇرۇشى پۈتۈن رۇس خەلقى بىلەن بىر قاتاردا پۇشكىننىڭ قەلبىدىمۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى ئويغاتقان. دەسلەپكى شېئىرلىرى مەكـ تەپنىڭ قولىيازمىلىرىدا ئېلان قىلىنغان. پۇشكىن بۇ قېتىقا شېئىرلىرىدا جەمئىيەتتىكى ناتوغرا ھادىسىلەرنى تەنقىد قىلـ غاچقا، مەكتەپتىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ كۆزىگە يامان كۆرۈنۈپ قېلىپ، بىرنەچچە قېتىملىق ئىمتىھانغا قاتناشتۇرۇلـ مىغان بولسىمۇ، توسالغۇلارنى يېڭىپ، تىرىشىپ ئۆگەنگەن.

2. 1815 - يىلىدىكى رۇس تىلى ئىمتىھانىدا پۇشكىن «پادىشاھنىڭ قىشلىق سارىيىدىن خاتىرىلەر» ناملىق شېئىرىنى ئوقۇغاندا، ئىمتىھانغا قاتناشقان مەشھۇر شائىر دېرژاۋىن قاتتىق تەسىرلىنىپ كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا: «مەن ئۆلـ مەيمەن دەپ يۈرەتتىم، راست ئۆلمەيدىكەنمەن. مەن XIX ئەسىرنىڭ شائىرى بولۇپ نۇرغۇن مۇكاپاتلارنى ئېلىپ يۈرۈپـ تىمەن. ۋەھالەنكى، مەندىن ئارتۇق ئاشۇنداق شائىر بالا بارلىق- قا كەپتۇ» دەپ ئۇنىڭ تالانتى ۋە ئىجادىيىتىگە يۇقىرى باھا بەرگەن. بۇ شېئىردا XVIII ئەسىردىكى ۋەقەلەر مەركەزلەشتۈـ رۈلۈپ يېزىلغانىدى.

3. پۇشكىن مەكتەپتە تۇرۇپ بىلىم ئالالمىغان بولسىمۇ، ئۆزلۈكىدىن تىرىشىپ، ئىزدىنىپ ئۆگەنگەن. دېكابىـ رىستلار بىلەن ئالاقە ئورناتقان. 1817 - يىلى مەكتەپنى

يىتلەنگەن ۋە ئىنقىلابىي پائالىيىتى رەسمىي باشلانغان، پادىشاھلىق تۈزۈمگە قارشى شېئىرلارنى يېزىپ، ئىلغار ئىدىيىلەرنى ئىلگىرى سۈرگەن. 1820 - يىلى «رۇسلان ۋە لىيۇدمىلا» ناملىق داستانىنى يېزىپ شېئىرىيەتتە ئۆزىگە خاس مەخسۇس ئىجادىيەت ئۇسلۇبى يارىتقان. ئۇنىڭ ئىلغار پىكىرلىرىدىن چۆچۈگەن چارپادىشاھ ئۇنى خەتەرلىك ئادەم ھېسابلاپ، 1820 - يىلى مايدا روسىيىنىڭ جەنۇبىغا — كاۋكازغا سۈرگۈن قىلغان. 1820 - يىلدىن 1824 - يىلغىچە كاۋكاز، ئودېسسا، بىسارابىيە قاتارلىق جايلاردا ساقچىلارنىڭ نازارىتىدە بولغان. بۇ مەزگىلدىمۇ دېكابىرىستلار بىلەن بولغان ئالاقىسى ئۈزۈلمىگەن. 1830 - يىلى 30 - ئىيۇلدا پۈشكىن سۈرگۈندىن قايتىپ كېلىپ، خىزمەتتىن بوشىتىلىپ پىسكو ئۆلكىسىنىڭ مىخايلوۋىسكىي يېزىسىغا يەنى ئاتا - ئانىسىنىڭ يېزىدىكى قورۇقىغا بەند قىلىنىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ نازارىتىدە بولۇشىنى بۇيرۇق قىلغاچقا، ئۆلكە باشلىقىدىن تارتىپ ئىبادەتخانىدىكى روھانىيلارغىچە ئۇنى نازارەت قىلغان. دادىسىمۇ ئۇنى ھېچكىم بىلەن كۆرۈشتۈرمىگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن ئىجادىيەتكە كىرىشىپ «يېۋگېنىي - ئونېگىن» ناملىق مەشھۇر شېئىرىي رومانىنى ۋە «بورس گودۇنوۋ» دراما-سىنى يازغان. 1826 - يىلى سېنتەبىردە پادىشاھ نىكولاي I پۈشكىنىڭ تېخىمۇ قاتتىق نەزەربەند قىلىش ئۈچۈن موسكۋاغا چاقىرتىپ ئوردىدا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرغان. بۇ مەزگىلدىمۇ ئۇ دېكابىرىستلارنى مەدھىيىلەيدىغان شېئىرلارنى، جۈملىدىن 1827 - يىلى «سىبىر تۈتقۇنلىرىغا مەكتۇپ» ناملىق شېئىرنى يازغان. 1830 - يىلدىن باشلاپ نەسرىي ئەسەر ئىجادىيىتىگە ئۆتۈپ «كاپىتان قىزى» ناملىق تارىخىي رومانىنى، «دوبروۋىسكىي»

لىق قىسسەلەرنى يازغان.

4. پۇشكىن 1837 - يىلى 27 - يانۋار كۈنى رەقىبى دانتىس بىلەن ئىلىپ بارغان دۇئىلدا ئېغىر يارىلىنىپ 29 - يانۋار كۈنى ۋاپات بولغان. شائىر ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ يېتىنى 1837 - يىلى يازغان ئەڭ ئاخىرقى ئەسىرى «ھەيكەل» شېئىرى ئارقىلىق يەكۈنلىگەن.

5. پۇشكىن شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بويىچە دۇنيا ئەدەبىياتىنىڭ يۇقىرى چوققىسىنى ئىگىلىگەن. شۇنىڭدەك شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىن باشقا يەنە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىياتنىڭ ھەرخىل ئەدەبىي ژانىرلىرىدا كېينكىلەر ئۈچۈن ئۈلگە يارىتىپ بەرگەن. ئۇنىڭ 26 يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا ياراتقان ئەسەرلىرى مەيلى تۇرمۇش تەسۋىرى، خاراكتېر يارىتىش جەھەتتىن بولسۇن، خەلقنىڭ غايىسى، مەنپەئىتى ۋە ئارزۇ - ئارمانلىرىنى چوڭقۇر ئىپادىلەپ بەرگەن. رۇس ئەدەبىياتىدا ريئالىزمنىڭ يېتەكچىلىك ئورنىنى قولغا كەلتۈرۈپ، روسىيە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەينەك بولۇپ قالغان. تىل جەھەتتىن ئالغاندا ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تىلى «رۇس تىلىنىڭ بايلىقى» دەپ بىرەك مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن.

6. «سىبىر تۈتقۇنلىرىغا مەكتۇپ» ناملىق شېئىر خاراكتېر جەھەتتىن سىياسىي لىرىكا بولۇپ، شەكىل جەھەتتىن بارماق ۋەزىنىنىڭ مۇرەببە شېئىر شەكلىدە تەرجىمە قىلىنغان.

شائىر شېئىرنىڭ 1 - ، 2 - كۆپلەتلىرىدا چار پادىشاھنىڭ زوراۋان ھاكىمىيىتىگە قارشى دېكابىرىستلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلۇپ، سۈرگۈن قىلىنغان ئىنقىلابچىلار سىبىر كانلىرىدا جاپالىق، ئېغىر ئەمگەكلەرگە سېلىنغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىنقىلابىي كۆرىشىنىڭ ئەسلا زايە كەتمەيدىغانلىقىنى، ئەكسىيەتچىل تۈزۈمگە خاتىمە بېرىپ، خەلقنى سائادەتكە ئىگە قىلىشتەك

كابىرىستلارنى ۋەتەنىمىز، خەلقىمىز غۇرۇرى، يۈكسەك غايىسى ئۈچەن، چىدامچانلىق، جاسارەتلىك كىشىلەر دەپ مەدھىيىلىسىگەن هەم ئۇلارنى كەلگۈسى ئازاد، ئەركىن زامانىمىز يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ ئاخىرغىچە بەرداشلىق بېرىشكە، ئۇممىدۋار بولۇشقا ئۈندىگەن.

7. شېئىرنىڭ 3 - كۇپلېتىدا شائىر — سىلەرگە بولغان دوستلۇق - مۇھەببىتىم، هەققانىيەت نۇرى چاقناپ تۇرغان، ئەركىنلىكنى كۈيلىگۈچى ئاۋازىم، قارائىغۇ - زۇلمەتنى يېرىپ سىلەرگە يېتىپ بارىدۇ، دەپ يېزىش ئارقىلىق ئىنقىلابچىلارغا بولغان مۇھەببىتى، هۆرمەت - ئېهتىرامىنى ئىپادىلىگەن.

8. شېئىرنىڭ 4 - كۇپلېتىدا شائىر — چارپادىشاھ مۇستەبىت هاكىمىيىتىنىڭ ۋە بۇ مۇستەبىت هاكىمىيەتنى قوغداپ تۇرغان ئېغىر كىشەنلەر، قارائىغۇ زىندانلارنىڭ مۇقەررەر هالدا گۈمران بولىدىغانلىقى، هاكىمىيەتنىڭ خەلق قولىغا ئۆتىدىغانلىقى، بۇ كۈنلەر كەلگەندە خەلق دېكابىرىستلاردىن ئىبارەت بۇ ئىنقىلابچىلارنىڭ ئاشكارا ۋە ئەركىن هالدا ئالقىشلايدىغانلىقىنى يېزىش ئارقىلىق ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسىگە نىسبەتەن تولۇپ - تاشقان ئۈمىدۋارلىق روھىنى ئىپادىلىگەن.

چېخوپ ۋە ئۇنىڭ «خامېلېئون» هېكايىسى هەققىدە

1. چېخوپ كىم؟ ئۇ قانداق دەۋردە ياشىغان؟ قاچان، قانداق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن؟ قانداق ئۆگەنگەن ۋە ئىشلىگەن؟ 2. چېخوپنىڭ ئىجادىيە جەھەتتىن يۈكسىلىشىدە تۇرتكىلىك رول ئوينىغان ئامىللار قايسى؟ بۇ مەزگىلدە ئۇ قانداق ئەسەرلەرنى يازغان؟ 3. «6 - پالاتا» قانداق ئەسەر؟ ئۇنىڭدا نېمە تەسۋىرلەنگەن؟ بۇ ئەسەر ياش لېنىنغا قانداق

تەسىر كۆرسەتكەن؟ 4. چېخوپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئەسىرى قايسى؟ ئۇ قاچان ئېلان قىلىنغان؟ ئۇنىڭدا نېمە تەسۋىرلەنگەن؟ 5. چېخوپ قاچان ۋاپات بولغان؟ ئۇ قانداق پەزىلەتلەرگە ئىگە ئىدى؟ 6. چېخوپ ھېكايىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى قايسىلار؟ چېخوپ قانداق يازغۇچى؟ 7. «خامېلىئون» ھېكايىسىنىڭ ماۋزۇسى قانداق مەنىگە ئىگە؟ كۆچۈكنىڭ كىشىنى چىشلىۋالغانلىق ۋەقەسىنى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا ئوچۇمىلوپنىڭ چىرايىدا قانداق ئۆزگىرىشلەر بولدى؟ يازغۇچىنىڭ ئوچۇمبلوپنىڭ رەزىل قىياپىتىنى تەسۋىرلىشى ئەينى ۋاقىتتىكى زۇلمەتلىك روسىيە جەمئىيىتىنى پاش قىلىشتا قانداق ئەھمىيەتكە ئىگە؟

1. ئانتون پاۋلوۋىچ چېخوپ روسىيىنىڭ XIX ئەسىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئۆتكەن مەشھۇر تەنقىدىي رېئالىزم يازغۇچىسى. ئاتاقلىق ھېكايە «پىرى» ۋە مۇنەۋۋەر دراماتورگى. ئۇ ياشىغان ۋە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان يىللار روسىيىدە يانچىلىق تۈزۈم يىمىرىلگەن، كاپىتالىزم تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان. چار پادىشاھىنىڭ ئىستىبدادلىق تۈزۈمى ئىنتايىن ئەكسىيەتچىللىشىپ زاۋاللىققا يۈز تۇتقان ۋە پرولېتارىيات ئىنقىلابى تەدرىجىي ئەۋج ئېلىۋاتقان دەۋر ئىدى. ئۇ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان 20 نەچچە يىل داۋامىدا 700 پارچىدىن ئارتۇق ھېكايە ۋە پوۋېست، 10 نەچچە سەھنە ئەسىرى يېزىپ، دەل مۇشۇ چوڭ داۋالغۇش، ئۆزگىرىش دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان روسىيە جەمئىيىتىنىڭ ئىچ - باغرىنى يېرىپ كۆرسەتكەن.

چېخوپ 1860 - يىل 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى تاگانروۋ شەھىرىدە كىچىك سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ بوۋىسى ئازاد قىلىنغان يانچى، دادىسى كىچىك بىر دۇكانىدار ئىدى. چېخوپ ئاكا - ئۇكىلىرى بىلەن كىچىكىدىن تارتىپلا پوكەيدە

ئالدامچىلىقلىرىنى ئۆگىنىشكە مەجبۇر بولغان. چېخوپ ئوقۇغان ئوتتۇرا مەكتەپ قۇللارنى يېتىشتۈرىدىغان زاۋۇت بولۇپ، ئۇ يەردىكى كەيپىيات ئائىلىسىدىكىگە قارىغاندا ئادەمنىڭ نەپسىنى ئېخىمۇ بوغاتتى. 1876 - يىلى چېخوپنىڭ دادىسى ۋەيران بولۇپ، ئائىلىسىدىكىلەر موسكۋاغا كۆچۈپ كەتكەن. چېخوپ ئۆزى يالغۇز يۇرتىدا قېلىپ ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرغان ھەم ئائىلە ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىنى قوشۇمچە ئىشلەپ تۇرمۇشىنى قامدىغان. 1879 - يىلى موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مېدىتسىنا فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرىپ، 1884 - يىلى ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، دوختۇرلۇق ۋە يازغۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان.

2. چېخوپنىڭ ئىدىيە جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان ئامىللار: ① ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا مىشچانلارنىڭ نامراتلىق، ئاھانەت، ساختىلىق، چاكىنىلىقتەك ئادەتلەرنىڭ مۇھاسىرىسى ئىچىدە ياشىغان، مانا بۇ ئۇنى كۈندىلىك تۇرمۇش پاجىئەلىرىنى ئېچىپ بېرىشكە ئەڭ ماھىر يازغۇچى قىلىپ تاۋلاپ چىققان؛ ② 1880 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، چېخوپنىڭ جەمئىيەتكە بولغان مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بارغان، ئەسەرلىرىنىڭ ۋەقەلىكى ۋە ئاساسىي تېمىسىمۇ كۈندىن - كۈنگە كېڭەيگەن، جىددىيلەشكەن ۋە دېموكراتىيە خاھىشى تېخىمۇ ئايدىڭلاشقان. بۇ مەزگىلدە ئۇ «ھەسرەت» (1885 - يىلى)، «پىغان» (1886 - يىلى)، «ۋانكا» (1886 - يىلى)، «ئۇخلىغۇسى كېلەتتى» (1888 - يىلى)، «بەخت» (1887 - يىلى)، «ئوتلاق» (1888 - يىلى) قاتارلىق مۇنەۋۋەر ھېكايىلەرنى يازغان؛ ③ 1890 - يىلى چېخوپ جىنايەتچىلەرنى پالايدىغان (ئەينى ۋاقىتتا چارپادىشاھقا قارشى ئىلغار كىشىلەرنى سۈرگۈن قىلىدىغان جازا لاگېرى) ساخالىن ئارىلىغا بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. يازغۇچى

هايۋان كەبى تۇرمۇشىنى، زالىم ئەمەلدارلارنىڭ قەبىھلىكىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلەنگەن ۋە چارپادىشاھنىڭ مۇستەبىتلىكىگە بولغان ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ كۈچەيگەن. ساخالىن ئارىلىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، خەلق تۇرمۇشىغا ئەستايىدىل كۆڭۈل بۆلگەن، 1892 - يىلى ئۇ موسكۋادىن 60 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى مىلىخوۋ شەھىرىگە كۆچۈپ كەلگەن. بىر قاتار ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىپ يېقىن ئەتراپتىكى دېھقانلارنى ھەقسىز داۋالىغان، پۇل چىقىرىپ مەكتەپ ئاچقان، ۋابا كېسەللىكىنى يوقىتىش ۋە كەمبەغەللەرنى قۇتقۇزۇش تەشكىلاتىغا قاتنىشىپ ھەر قاتلام كىشىلىرى بىلەن كەڭ ئۇچراشقان. 1890 - يىللاردىكى ئىنقىلابتىن ئۇ بۇران - چاپقۇننىڭ كۈندىن - كۈنگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، رېئاللىقنى تونۇشى ۋە ئىجادىيىتىنىڭ تېما دائىرىسى، ئاساسىي مەزمۇنى بارغانسېرى چوڭقۇرلاشقان. بۇ مەزگىلدە ئۇ «6 - پالاتا»، (1892 - يىلى)، «تىنىمسىز ئايال» (1892 - يىلى)، «ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى» (1894 - يىلى)، «بويىنىدىكى ئاننا»، (1895 - يىلى) قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلەرنى يازغان.

3. «6 - پالاتا» چېخوپنىڭ مۇنەۋۋەر پوۋېستى، ئۇنىڭدا چەت ئۆلكىدىكى كىچىك بىر شەھەرنىڭ چاكىنا تۇرمۇشى، بولۇپمۇ «6 - پالاتا» دىكى ساراڭلارنىڭ ئاھۇ - زارى يېزىلغان. ئەسەردە XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى چارپادىشاھلىق زۇلمەتلىك تۈزۈمى پاش قىلىنغان بولۇپ، كىتابخانلارغا چارپادىشاھ ھۆكۈمرانلىقىدىكى روسىيەنىڭ چوڭ زىندان ئىكەنلىكى ئۇقتۇرۇلغان. ئاپتور ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ سۆزى ئارقىلىق: «بىز تۆمۈر قەپەسكە سولاندۇق، ئازابلاندۇق، خارلاندۇق» دېيىش ئارقىلىق چارپادىشاھ ھۆكۈمرانلىقىنى

لېنىن بۇ پوۋېستنى ئوقۇپ بولۇپ، ئاچىسىغا: «مەن تۈنۈگۈن ئاخشام بۇ پوۋېستنى ئوقۇپ بولدۇم، مېنى دەھشەت باستى. ئۆيدە تۇرۇشقا تاقەت قىلالمايمەن، ئورنۇمدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتىم. گويا مەنمۇ ئۆزۈمنى 6 - پالاتاغا سولىنىپ قالغاندەك ھېس قىلدىم» دېگەنىدى.

4. چېخوپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئەسىرى «ئالۇچىزار» بولۇپ، بۇ سەھنە ئەسىرى 1903 - يىلى ئېلان قىلىنغان. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن «ئالۇچىزار» — گۈزەل، پارلاق ۋەتەننىڭ سىمۋولى قىلىنغان. بۇ ئەسەرنىڭ باش تېمىسى پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ مۇقەررەر ھالاك بولىدىغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈش، يېڭى ھاياتنىڭ پات ئارىدا يېتىپ كېلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىشتىن ئىبارەت. ئەسەردە ئاپتور ئاقسۆڭەكلەر سىنىپىنىڭ ھالاك بولۇشىغا «مەرسىيە» ئوقۇپ، يېڭى ھاياتنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن ئالقىشلاپ: «خەير، كونا ھايات!»، «ياشىسۇن يېڭى ھايات!» دەپ خىتاب قىلغان.

5. چېخوپ ئۆزۈنىغا سوزۇلغان ئۆپكە كېسىلىدىن ساقىيالماي 1901 - يىل 7 - ئايىنىڭ 15 - كۈنى موسكۋادا 45 يېشىدا ۋاپات بولغان. چېخوپ ۋەتەننى قىزغىن سۆيەتتى، خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولاتتى. بولۇپمۇ ئوقۇتقۇچىلارغا ھۆرمەت قىلاتتى ۋە كۆيۈنەتتى. ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ مەكتەپ سالغانىدى. ئۇ خاتىرىسىگە: «ئەگەر پۇلۇم كۆپ بولغىنىدا مانا مۇشۇ جايدا يېزىلاردىكى ئاغرىق ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن ساناتوريە سالغان بولاتتىم» دەپ يازغانىدى. ئۇ ھەمىشە خەلقنى «بۇنىڭدىن كېيىن بۇ خىلدا ياشاشقا بولمايدۇ» غانلىقىنى خىتاب قىلاتتى. پارلاق كېلەچەككە تەشنا ئىدى، گۈزەل، بەختىيار تۇرمۇشنىڭ يېتىپ

6. چېخوپ هېكايىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى مەزمۇنىي ۋە بەدىئىيلىكىدىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتە ئېنىقلىنىدۇ. مەزمۇن جەھەتتىن ئالغاندا چېخوپ ئەسەرلىرىنىڭ تېما دائىرىسى ئىنتايىن كەڭرى بولۇپ، ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە چارپادىشاھى بولغا قويغان مۇستەبىت تۈزۈمنىڭ جىنايەتلىرىنىمۇ، مىشچانلارنىڭ چاكىنا ئادەتلىرىنىمۇ، شۇنىڭدەك كاپىتالىنىڭ ئېتىدائىي جۇغلىنىش دەۋرىدىكى قارا نىيەتلەرنىمۇ ئۆتكۈر قەلىمى ئارقىلىق پاش قىلىپ، يېگى، بەختىيار بىر دەۋرگە بولغان ئىنتىلىشىنى ئېنىقلىغان. بەدىئىيلىك جەھەتتىن كونكرېت ئىپتىقاندا، ① چېخوپ ئەسەرلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى (كومپوزىتسىيىسى) مۇكەممەل، ۋەقەلىكى ئىخچام، مەزمۇنى چوڭقۇر بولۇش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. مەيلى ۋەقەلىكنىڭ تۈزۈلۈشى، بىر پۈتۈن ئەسەر قۇرۇلمىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ياكى تىلنىڭ قوللىنىلىشىدا بولسۇن بۇ خىل ئالاھىدىلىك ئۆز ئېنىقلىنىدۇ تاپقان: ② پېرسوناژلار تىلىنى ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرۇلغان يەنى ئىندىۋىدۇئاللاشقان (خاسلاشقان) تىل ئارقىلىق پېرسوناژلار ئوبرازىنى چىن ۋە جانلىق يارىتىش چېخوپ هېكايىلىرىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكىدۇر؛ ③ چېخوپ هېكايىلىرىدىكى پېرسوناژلار ئۆتكۈر ساتىرىك، يۇمۇرلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە؛ ④ چېخوپ هېكايىلىرىدە تەبىئەت مەنزىرىسى قىسقا، ئىخچام شۇنىڭدەك كۆچلۈك لىرىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

چېخوپ ئۇلۇغ يېڭىلىق ياراتقۇچى يازغۇچى، ژانىر، تېما، بەدىئىي ئۇسلۇب جەھەتتىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۇ پەۋقۇلئاددە ئالاھىدىلىككە ئىگە. روسىيە ئەدەبىياتىدا ئۇ بىرىنچى بولۇپ هېكايىنى ئاساسىي ژانىر قىلغان هالدا دۇنيا ئەدەبىياتىنىڭ چوققىسىغا چىقالىغان. ئۇ تۇرمۇشنى چوڭقۇر قېزىش، تىپىك ئوبرازلارنى روشەن، مەركەزلىك يېغىنچاقلاش، تىلنى ئاددىي،

كۆچىنى جارى قىلدۇرغان. چېخوپنىڭ ئىجادىيىتى بولۇپمۇ ھېكايىلىرى دۇنيادىكى نۇرغۇنلىغان يازغۇچىلارغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتكەن.

7. «خامېلېئون» ناملىق بۇ ساتىرىك ھېكايە (1884) تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۈسۈلىدا، 3 - شەخس تىلىدا، تەرتىپلىك بايان ئۈسۈلىدا يېزىلغان. «خامېلېئون» دېگەن بۇ سۆز، پەسلگە ۋە ئەتراپتىكى شەيئىلەرنىڭ رەڭگىگە قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان بىر خىل كەسلەنچۈكنىڭ رۇسچە نامى بولۇپ، ئاپتور ئوچۇمېلوپنىڭ خاراكتېرى، ئەسەرنىڭ مەسخىرە ۋە ھەجۋىي خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن بۇ خىل كەسلەنچۈكنىڭ نامىنى ھېكايىنىڭ ماۋزۇسى قىلغان.

ئاپتور بۇ ھېكايىدە، زەرگەر خىربۈكىننى ئوت چىشلىۋالغانلىق ۋەقەسىنى بىر تەرەپ قىلىش داۋامىدا ئىتتىك ئۆگىنىڭ كىم ئىكەنلىك مەسىلىسىگە ئاساسەن، ئوچۇمېلوپنىڭ روھىي دۇنياسى، سۆز - ھەرىكىتى، جۈملىدىن چىراي ئىپادىسىدە ئالتە قېتىم ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى، ئەڭ ئاخىرىدا ئىتنىڭ ئەيىبسىز، زەخمىلەنگۈچىنى ئەيىبكار دەپ ھۆكۈم چىقارغانلىقىنى ھەيران قالارلىق ماھارەت بىلەن تەسۋىرلەش ئارقىلىق، مۇستەبىت چارروسىيە ھاكىمىيىتى دەۋرىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ خەلقنى ئېزىش، ئۆكتەملىك قىلىشقا ئادەتلەنگەن، ئاق - قارىنى ئارىلاشتۇرۇپ خەلق ئاممىسىنى بوزەك قىلىدىغان، دەپسەندە قىلىدىغان، ئۆزىدىن يۇقىرىلارغا قۇللارچە خۇشامەت قىلىپ، شارائىتقا ماسلىشىپ جان باقىدىغان چىرىك ماھىيەتىنى پاش قىلىپ، زۇلمەتلىك روسىيە جەمئىيىتىنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بەرگەن.

ئاباي ۋە ئۇنىڭ «ئىلىم تاپماي ماختانما» شېئىرى

ھەققىدە

1. ئاباي قانداق شائىر؟ ئۇ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغان؟ قانداق ئائىلىدە چوڭ بولغان؟ 2. ئاباي قانداق ئۆگەنگەن، قانداق شائىر ـ يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان؟ 3. ئاباينىڭ ئىنسانپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر شائىر بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىدىكى ئامىللار نېمىدىن ئىبارەت؟ 4. «ئىلىم تاپماي ماختانما» ناملىق شېئىردا ئىلھام ـ پەنىنى قىزغىن سۆيۈش ۋە تىرىشىپ ئۆگىنىش قايسى تەرەپلەردىن تەرغىپ قىلىنغان؟ 5. شېئىردا بەش نەرسىنىڭ دۇشمەن، بەش نەرسىنىڭ ئېسىل ئىش ئىكەنلىكى ئېيتىلغان. بۇ يىگىر قانداق ئەھمىيەتكە ئىگە؟ 6. بۇ شېئىردا قانداق خاتا نۇقتىنەزەرلەر بار؟

1. ئاباي قۇنانباي قازاق خەلقىنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرى، دېموكرات شائىرى، قازاق يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ 1845 ـ يىلى قازاقىستاننىڭ شەمەي ئوبلاستىغا قاراشلىق شىڭگىس دېگەن يەردە تۇغۇلۇپ، 1904 ـ يىلى ئۆز يۇرتىدا ۋاپات بولغان.

ئاباينىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا مەنسەپ تۇتقان كاتتا بايلار بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ رەھىمسىزى ئۆز ئاتىسى قۇنانباي ئىدى. ئاباي شۇنداق ئاتىدىن تۆرىلىپ، ئاشۇنداق مۇھىتتا ئۆسكەن تۇرۇقلۇق، ئاتىسىنىڭ رايىغا بارماي، خەلقنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدىدى. كېيىن ئاجايىپ خەلقپەرۋەر شائىر بولۇپ يېتىشىپ چىقتى.

2. ئاباي كىچىك چېغىدىلا ئامما بىلەن بىۋاستە ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ دەرد ـ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان. ئون

جەريانىدا دەرسلەرگە قانائەت قىلماي، دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا ئەرەب، پارس ۋە چاغاتاي تىلىدىكى ھېكايە، داستان، قىسسەلەرنى كۆپلەپ ئوقۇغان نىزامى، سەئدى، خوجا ھاپىز، نەۋائى، فىردەۋسى، فۇزۇلى قاتارلىق كلاسسىك شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان. ئۇلارنى ئۇلگە قىلىپ نۇرغۇن شېئىر يازغان. كېيىن رۇس مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرىپ رۇس تىلىنىمۇ ئۆگەنگەن. پۇشكىن، كرىلوپ، لېرمونتوف ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان ھەم ئۇلارنىڭ كۆپلىگەن ئەسەرلىرىنى قازاق تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، قازاق خەلقىگە رۇس ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرغان. شۇنىڭدەك رۇس تىلىنىڭ يارىمىدە گىيوتى، گېنېرىخ گېينې قاتارلىقلارنىڭ ئەسىرى بىلەن تونۇشقان. روسىيە دېموكراتىك ئىنقىلابچىلىرىدىن بېلىنسكىي، چېرنىشېۋىسكىلار بىلەن تونۇشقان.

3. خەلق تۇرمۇشى بىلەن ئارىلىشىش ۋە ئۇنى چۇشىنىش، يەنە بىر تەرەپتىن شەرق ۋە غەرب ئەللىرىنىڭ مۇنەۋۋەر شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن شۇنىڭدەك دېموكراتىك ئىنقىلابچىلار بىلەن تونۇشۇش ئابايىنىڭ ئىنسانپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر شائىر بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىدىكى مۇھىم ئامىللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

4. «ئىلىم تاپماي ماختانما» ناملىق بۇ دىداكتىك خاراكتېرىدىكى شېئىردا، شائىر ئىنسانىنىڭ ھايات مۇساپىسىدىكى ياخشى ئەخلاقي - پەزىلەتلەرنى ئۆزىگە ھەر دائىم ھەمراھ قىلىشى، ئىلىم - پەنگە كۆڭۈل بۆلۈپ، بىلىملىكلەرنىڭ سۆزىگە ئىخلاس بىلەن قۇلاق سېلىپ، پەزىلىتىنى ئۆزلەشتۈرۈپ، ئەقلىنى ئىشلىتىپ، تېز بىلىم ئىگىلەپ يېلمۇيىل يۇكسىلىشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

5. شائىر بۇ شېئىردا ئارزۇ - ئىستەك، ئەمگەكچانلىق، چوڭقۇر ئوي - پىكىر، رەھىم - شەپقەت، قانائەت قاتارلىق

غەيرەتخورلۇق، يالغانچىلىق، ماختانچاقلىق، ھۇرۇنلۇق، بىكارتەلەپلىك ۋە ئىسراپخورلۇقنىڭ ئىنسانىنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكىنى ئېيتقان. بۇنداق يېزىش ئارقىلىق ئىنسان ھەربىر قەدىمى، ئوي - خىيالى، ھايات مۇساپىسىدە دۇچ كېلىدىغان دۈشمەن ۋە پايدىلىق خىسلەتلەر كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

6. شائىر بۇ شېئىردا يۇقىرىقىدەك ئىجابىي ۋە ئەھمىيەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىرگە، ئىلىم ئۆگىنىش، نام - ئاتاق، ئورۇن تالىشىش ئۈزرى ئۇچۇن ئۆگىنىشتۇر، ھەرقانداق ئىشقا قانائەتچان بولۇش كېرەك، بالىلىقنى تاشلىسىلا ئالىم بولغىلى بولىدۇ دېگەنگە ئوخشاش بىتەرەپلىمە پىكىرلەرنىمۇ ئوتتۇرىغا قويغان. بۇنىڭغا بىز تارىخىي يوسۇندا توغرا قارىشىمىز لازىم.

خەمىت ئالىمجان ۋە ئۇنىڭ «جەڭچى تۇرسۇن» بالادىسى ھەققىدە

1. خەمىت ئالىمجان كىم؟ ئۇنىڭ ھاياتى - پائالىيىتىنى سۆزلەپ بېرىڭ. 2. خەمىت ئالىمجانىنىڭ ئىجادىي ئەمگىكى ۋە تۆھپىسىنى سۆزلەپ بېرىڭ. 3. «جەڭچى تۇرسۇن» بالادىسى قانداق شارائىتتا يېزىلغان؟ ئۇنىڭدا قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ 4. بالادىدا تىلغا ئېلىنغان ئانا كىشىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ؟ 5. تۇرسۇننىڭ قەھرىمان جەڭچى بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىغا نېمە تەسىر قىلغان؟ 6. بالادا قانداق ئۇسلۇبتا يېزىلغان؟ قانداق بەدىئىي ۋاستىلەر قوللىنىلغان؟

1. خەمىت ئالىمجان ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى سوۋېت ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ نامايەندىلىرىدىن بىرى. شائىر ۋە دراماتورگ. ئۇ 1909 - يىلى 12 - دېكابىر كۇنى قەدىمىي

فېلىپ بوۋىسى مولا ئەزىم ۋە ئانىسى كامىلەنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسكەن. 1923 - يىلى جىززاختىكى ناريمانوپ نامىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگىتىپ، سەمەرقەنتتىكى ئۇزبېك بىلىم يۇرتىغا ئوقۇشقا كىرگەن ۋە بۇ يەردە چىقىدىغان «ياش تەربىيىچى» دېگەن تام گېزىتى ۋە كېيىنرەك «ئۇچقۇن» ناملىق ئايلىق ژۇرنالنىڭ تەشكىلاتچىلىرىدىن بىرى بولغان. 1929- يىلى قىرىمدا مايا كوۋىسكىي بىلەن ئۇچراشقان ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە زور بۇرۇلۇش بولغان. 1928 - يىلى ئۇزبېك بىلىم يۇرتىنى تۈگىتىپ، سەمەرقەنتتىكى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي پەنلەر فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1931 - يىلى ئوقۇشنى تۈگىتىپ تاشكەنتكە كەلگەن ۋە «ياش لېنىنچى» گېزىتىنىڭ مەسئۇل كاتىپى، ئۇزبېكستاندا يېڭى تەسىس قىلىنغان مەدەنىي قۇرۇلۇش ئىلمىي تەكشۈرۈش ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات بۆلۈمىدە ئىلمىي خادىم بولۇپ ئىشلىگەن. 1939 - يىلىدىن باشلاپ ئۇزبېكستان يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1942 - يىلى سوۋېت بولشېۋىكلار پارتىيىسىگە كىرگەن. 1943 - يىلى ئۇزبېكستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇخبىر ئەزاسى بولۇپ سايلانغان ۋە شۇ يىلى قىشتا ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن فرونتقا بارغان. 1944 - يىلى ماشىنا ھادىسىسى بىلەن قازا تاپقان.

2. خەمىت ئالىمجاننىڭ ئىجادىي ئەمگىكى: خەمىت ئالىمجان 1925 - يىلىدىن باشلاپ ئىجادىيەتكە كىرىشكەن. ئۇ 20 يىلغا يېقىن ئىجادىيەت ھايا تىدا سوۋېت خەلقىنى، جۈملىدىن ئۇزبېك خەلقىنى مەردلىك، جاسارەتلىك، سادىقەت ۋە قەھرى مانلىققا ئۈندەيدىغان، ئازادلىق ۋە ئەركىنلىك دۇشمەنلىرىگە، نېمىس تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى كۈرەش قىلىشقا چاقىرغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرى ئارقىلىق سوۋېت ئۇزبېك ئەدەبىياتى

لىك ئەسەرلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت. ماقالىلىرى: «نېگىر بالىسى كىچىككىنە نېسىۋرۇي»، «مىللىي سىياسەت ھەققىدە تۆتىنچى شۇرا قۇرۇلتىيىسى»، «ھۇجۇم داستانلىرى ئۇستىدە» قاتارلىقلار. ھېكايىلىرى: «ھەقىقەت ئىزدەپ»، «زەھەرلىك يۇرەك» قاتارلىقلار. شېئىرلىرى: «كىمدۇر»، «كومسومول قىز»، «يېڭى تۇرمۇشقا»، «زەپەر داستانى»، «سوسو»، «ئىنسان قۇياش-شىغا»، «ئىككى قىزنىڭ ھېكايىسى»، «قولۇڭغا قورال ئال»، «شەرقتىن غەربكە كېتىۋاتقان دوستۇمغا»، «تارىخ كۆرگەنمۇ؟»، «نېمە بىزگە ئامېرىكا»، «مۇستەقىللىك بىزگە بېرىلگەن» قاتارلىقلار. داستانلىرى: «ئايگۈل بىلەن بەختىيار»، «زەينەپ ۋە ئامان»، «سۇمۇرغ» قاتارلىقلار ۋە سەھنە ئەسەرلىرىدىن: «مۇقاننا» ئەسىرى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلەردۇر. شائىرنىڭ «كۆكلەم»، «تاڭ شامىلى»، «ئوتلۇق چاچلار»، «بەيگە»، «ئۆلۈم ياۋغا» قاتارلىق توپلام-لىرى نەشر قىلىنغان.

خەمىت ئالىمجاننىڭ سوۋېت ئۆزبېك ئەدەبىياتىغا تۆھپە قوشۇش يولىدا ئېلىپ بارغان ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى: ① خەمىت ئالىمجان ئوقۇۋاتقان مەزگىللەردە مەكتەپنىڭ «ياش تەربىيىچى»، «ئۇچقۇن» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللىرى، خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن «ياش لېنىنچى» ناملىق جۇمھۇرىيەت گېزىتىنىڭ نەشر ئەپكارلىق، تەشكىلاتچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن؛ ② 1939 ـ يىلىدىن باشلاپ، ئۆزبېكىستان يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىللەردە كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ لۇتفى، ئاتايى ۋە بابۇر ئەسەرلىرى بىلەن كەڭ تونۇشقان، بولۇپمۇ نەۋائى ئەسەرلىرىنى خەلق ئارىسىدا ئومۇملاشتۇرۇش ھەم ماركسىزملىق نەۋائىشۇناسلىقنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتتە زور

هەسسە ئوشقان؛ ③ ئۆزبېك خەلقىگە رۇس ۋە باشقا قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ بىر بۆلۈك نەمۇنىلىرىنىڭ ئىسەرلىرى نى تونۇشتۇرغان. يەنى لېرمونتوۋ، تاراس - شېۋچېنكو، ن. ئوستروۋسكىي، ئا. كورنېيچۇك ئىسەرلىرىنى بولۇپمۇ پۇشكىننىڭ كۆپلىگەن ئەسەرلىرىنى ئۆزبېك تىلىغا تەرجىمە قىلغان؛ ④ ئۆزبېكستان يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ خىزمىتىنى ئۇرۇش ئېھتىياجى ئاساسىدا قايتا قۇرۇشقا، ئۇرۇش سەۋەبى بىلەن ئۆزبېكستانغا ۋاقتىنچە كۆچۈپ كەلگەن يازغۇچى ۋە ئالىملارنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىگە نورمال شارائىت يارىتىپ بېرىشتە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن.

3. سوۋېت خەلقىنىڭ نېمىس تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى مەزگىلىدە خەمىت ئالىمجان قەلەمىنى قورال قىلىپ، خەلق بىلەن بىرلىكتە فاشىستلارغا قارشى جەڭ قىلغان، كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى يازغان. 1942 - يىلى شائىر بۇ باللادىنى يېزىپ، ۋەتەنگە، خەلققە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى، ياۋۇز نېمىس فاشىستلىرىغا بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلەپ، سوۋېت خەلقىنى نېمىس فاشىستلىرىغا قارشى باتۇرلارچە كۈرەش قىلىشقا، ۋەتەننىڭ مۇقەددەس زېمىنىنى قوغداشقا چاقىرغان.

4. باللادىدا تىلغا ئېلىنغان «ئانا» ئىككى خىل مەنىگە ئىگە بولۇپ، بىرى تۇرسۇنغا ئوخشاش ئوغلانلارنى تۇغۇپ، بېقىپ قاتارغا قوشقان ئانىلار؛ يەنە بىرى ۋەتەن تۇپرىقى، مۇقەددەس ئانا دىيارىدىن ئىبارەت قوش مەنىگە ئىگە بولۇپ، مەيلى ئۆز ئانىسى بولسۇن، مەيلى ئانا ۋەتىنى بولسۇن ئۆز ئوغلانلىرىنى باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ غەلىبە بىلەن قايتىشقا چاقىرىق قىلىدۇ.

5. تۇرسۇننىڭ قەھرىمان جەڭچى بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىغا ئانىنىڭ خېتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزى بىلەن

تەسىر قىلغان.

6. باللادا بارماق ۋەزىندە، قوشاق ئۇسلۇبىدا يېزىلغان. بەدىئىي ۋاستىلەردىن رېتورىك خىتاب، رېتورىك سوئال، ئوخشىتىش، سىلىشتۇرۇش، جانلاندۇرۇش، سۈپەتلەش، مۇبالىغە قاتارلىقلار قوللىنىلغان.

ئۆمەر مۇھەممىدى ۋە ئۇنىڭ «باتۇر يىللار» ھېكايىسى ھەققىدە

1. ئۆمەر مۇھەممىدى كىم؟ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغان؟ ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى قانداق ئۆتكەن؟ قايسى ئەسەرلىرىدە بالىلىق دەۋرى نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەن؟ 2. ئۆمەر مۇھەممىدى قايسى مەكتەپلەردە ئوقۇغان؟ قەيەرلەردە، قانداق خىزمەتلەرنى قىلغان؟ قاچان، قەيەردە، نېمە سەۋەب بىلەن ژاپىات بولغان؟ 3. ئۆمەر مۇھەممىدى ئەدەبىيات ساھەسىگە قاچان، قانداق قەدەم قويغان؟ مەكتەپتە قانداق پائالىيەتلەرگە قاتناشقان؟ قايسى شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆپرەك ئوقۇغان؟ 4. ئۆمەر مۇھەممىدىنىڭ قانداق ئەسەرلىرى بار؟ بۇ ئەسەرلەردە قانداق مەزمۇنلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟ 5. «باتۇر يىللار» ھېكايىسىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟ ھېكايىگە نېمە ئۈچۈن «باتۇر يىللار» دېگەن سەرلەۋھە قويۇلغان؟

1. ئۆمەر مۇھەممىدى سوۋېت ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ھېكايىچىلىقىغا، شۇنىڭدەك ئاساس سالغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇ 1906 - يىلى ئالمۇتا ئوبلاستى «ئەمگەكچى قازاق» رايونىغا قاراشلىق يېڭىشەھەر يېزىسىدا تۇغۇلۇپ، يۇقىرىقى

تالغىر يېزىسىدا ئۆسكەن. ئۇنىڭ دادىسى ئوتۇنچىلىق قىلىپ، ئانىسى كىشىلەرنىڭ كىرلىرىنى يۇيۇپ، نەننىنى يېقىپ بېرىپ ئائىلە تۇرمۇشىنى قامدىغان. ئۇ توققۇز يېشىدا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ، كىشىلەر ئىشكىدە يۇرۇپ خارۇ - زارلىق ئىچىدە ئۆسكەن. ئۆكتەبىر ئىنقىلابى غەلبىسە قىلغاندىن كېيىن (11 يېشىدا) ئاندىن قورسىقى تويغۇدەك نانغا، كىيىم - كېچەككە ۋە ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى «ئۆكتەبىر تېڭى ئاتقاندا»، «ئېغىر كۈنلەردە» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەن.

2. ئۆمەر مۇھەممەدى باشلانغۇچ بىلىمگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، 1922 - يىلى تاشكەنتكە بېرىپ ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلىم يۇرتىدا ئوقۇپ، 1927 - يىلى ئوقۇشنى تۈگەتكەن. شۇ يىلى ئۇ قازاقىستان مائارىپ خەلق كومىسسارىياتى تەرىپىدىن ئالمۇتىدىكى توققۇز يىللىق مەكتەپكە مۇئەللىم قىلىپ بەلگىلەنگەن. 1928 — 1929 - يىللىرى چىلەك رايونىدىكى ئۆلكىلىك ئۇيغۇر مەكتىپىدە مۇئەللىم ۋە مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1930 - يىلى ياركەنتتىكى ئۇيغۇر تەلىم - تەربىيە تېخنىكۇمىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئېغىر تۇرمۇش سەۋەبىدىن ياش ۋاقتىدىلا يېپىشقان كەسەل ياش ئۇيغۇر شائىرى، سوۋېت ئۇيغۇر ھېكايىچىلىقىغا بىرىنچى بولۇپ ئاساس سالغۇچى ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈشىگە ئىمكان بەرمەي، 1931 - يىلى 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى 25 يېشىدا ياركەنت شەھىرىدە ۋاپات بولغان.

3. ئۆمەر مۇھەممەدى ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ قاينىق دولقۇنلىرىدا مەيدانغا چىققان ياش ئۇيغۇر شائىر بولۇپ، ئۇ 18 يېشىدىن باشلاپ ئەدەبىيات ساھەسىگە قەدەم قويغان. ئۇ تاشكەنتتە ئوقۇۋاتقان مەزگىلىدە كومسومۇللار تەشكىلاتى يېنىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان ئەدەبىيات كۈرۈژوكىلىرىغا

ئۇ تاتار شائىرى ھادى تاقتاش بىلەن مايا كوۋنسكىنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆپ ئوقۇغان بولغاچقا، ئۇنىڭ شېئىرلىرى كۆپرەك چاچما شېئىر شەكلىدە يېزىلغان.

4. ئۆمەر مۇھەممەدنىڭ «گەپلەردىن»، «باتۇر يىگىتلەر»، «ئۆمەر مۇھەممەدى ئەسەرلىرى»، «ئۆمەر مۇھەممەدى» (شېئىر، ھېكايىلەر) ناملىق توپلاملىرى نەشر قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇنىڭ يېزىشنى باشلاپ ئاخىرلاشتۇرالمىغان «چېلىش يىللىرى» دېگەن رومانىمۇ بار. بۇ ئەسەرلەردە ئۇنىڭ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن بۇرۇنقى غۇربەتچىلىك ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەندىن باشقا يەنە خەلقنى ئىچكى ۋە تاشقى دۈشمەنلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشقا، خەلق ئاممىسىنى كوللېكتىپلىشىش يولىغا مېڭىشقا، بۇ يولدىكى ھەر خىل قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ يېڭى، بەختىيار ھايات قۇرۇش ئۈچۈن باتۇرانە كۈرەش قىلىشقا چاقىرىق قىلىنغان.

5. ئۆمەر مۇھەممەدنىڭ لىرىك تېمىلىرى، قايناق ھېسسىيات بىلەن يېزىلغان، نەسرىي شېئىر ھەم ھېكايىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى مۇجەسسەملەنگەن ئۆزگىچە ئۇسلۇبتىكى بۇ ھېكايىسى چېكىنمە بايان ئۇسۇلىدا، 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ شەخس تىلىدا، سوتسىيالىستىك رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان.

بۇ ھېكايىدە سوۋېت ئىتتىپاقى يېزىلىرىدا قانات يايدۇرۇلغان سوتسىيالىستىك كوللېكتىپلىشىش شارائىتىدىكى يېڭىلىق بىلەن كونىلىق، ئىلغارلىق بىلەن قالاقلىق، ئالغا ئىلگىرىلەش بىلەن بىر ئىزدا توختاپ قېلىش، ھەتتا ئارقىغا چېكىنىش، بىر ـ بىرىگە دۈشمەن سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن سىنىپىي زىددىيەت، توقۇنۇش، قارىمۇقارشىلىقلار، شۇنداقلا سوۋېت خەلقىنىڭ پارتىيە رەھبەرلىكىدە تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، توسالغۇلارنى بۆسۈپ تاشلاپ، قۇدرەتلىك سوتسىيا-

بهرئواتقاللىقى قاينـاق هـبهسسيات، يۇكسەك تـىل سـەنئىتى ئارقىلىق جانلىق، تەسىرلىك، ئوبرازلىق سۆزەتلەپ بېرىلگەن. شۇنىڭدەك ھېكايىدە ئاپتور زۇلۇم - كۇلپەت بىلـەن ئۆتكـەن باللىق چاغلىرىنى ئەسلەپ، بۇ زۇلمەتلىك دەۋرگـە خـاتـىمە بېرىلگەندىن كېيىن، سوۋېت خـەلقىنىڭ بـىر نـىيـەت، بـىر مەقسەتتە قۇدرەتلىك، بايباشات سوتسيالىستىك دۆلەت قۇرۇش يولىدا ئېلىپ بارغان باتۇرانە كـۈرەشلـىرىنى، غـايـەت زور ئۆزگىرىشلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈش ۋە مەدھىيىلەشـنى مـەقسـەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ھېكايىگە «باتۇر يىللار» دەپ سەرلەۋھە قويغان.

XVI — XIX ئەسىرلەردىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى

1. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قايسىغا گۇللىنىش دەۋرى قانداق دەۋر؟ 2. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قايسىغا گۇللىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى نېمىنى مەزمۇن قىلغان؟ بۇ دەۋر ئەدەبىيـاتـىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تۆھپىسى نېمىدىن ئىبارەت؟ 3. ئەدەبىيـات - سەنئەتنىڭ قايسىغا گۇللىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى قايسى خىل ئىجادىيـەت ئۇسۇلىدا مۇۋەپپەقـىيەتكـە ئېرىشتى ۋە ئۇنى بېيىتتى؟ 4. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قـايسىغا گۇللىنىش دەۋرىدىكى ئەدەبىياتتا نېمە ئاساسىي ئېقـىم ئىدى؟ بۇ خـىل ئېقـىمـنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تۆھپىسى نـېمە؟ 5. ئەدەبىيات - سەنئەتـنىڭ قايسىغا گۇللىنىشىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ۋەكىللىرى كىملەر؟ 6. XVI ئەسىردىكى گېرمانىيە، فرانسىيە، ئىسپانىيە، ئەنگلىيـە دۆلـەتـلىرىنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ بۇ دۆلەتلەرنىڭ ھەرقايسىسىدا قانداق ژانىرلار راۋاجلاندى؟ قانداق يازغۇچى ۋە ئەسـەرلـەر مەيدانغا كەلدى؟ 7. XVII ئەسىردىكى فرانسىيە ۋە ئەنگلىيـە

بارلىققا كەلدى؟ بۇ ئېقىم ياۋروپا ئەدەبىياتىدا قانچە، ۋاقىت
ھۆكۈمرانلىق قىلدى؟ بۇ دەۋردە قانداق ژانىرلار راۋاجلاندى؟
قانداق يازغۇچىلار مەيدانغا كەلدى؟ 8. XVIII ئەسىردىكى
ياۋروپا ئاقارتىش ھەرىكىتى قانداق ھەرىكەت؟ ئاقارتىش
ھەرىكىتىنىڭ ياۋروپادىكى، جۈملىدىن ئەنگلىيەدىكى مەشھۇر
ۋەكىللىرى كىملەر؟ 9. XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى دەۋرى قايسى
يىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟ ئۇ ياۋروپا تارىخىدا قانداق
دەۋر؟ فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى قانداق رول ئويناندى؟ بۇ
دەۋردىكى رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى كىملەر؟
10. ياۋروپادىكى ھەرقايسى ئەللەردىكى تەنقىدىي رېئالىزم
ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى كىملەر؟ ئۇلار ئۆز ئەسەرلىرىدە
نېمىنى ئىپادىلىدى؟ نېمىنى تەرغىپ قىلدى؟

1. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى ياۋروپادىكى
نۇرغۇن مەملىكەتلەرنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئىدىيە جەھەتتىن
تۈپتىن بۇرۇلۇش ياسىغان دەۋرى بولۇپ، ئۇ فېئودالىزمنىڭ
ئاخىرقى بوسۇغىسى، كاپىتالىزمنىڭ باشلىنىش دەۋرىدۇر. بۇ
دەۋر XIV ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن XVI ئەسىرگىچە
بولغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2. بۇ دەۋردىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى ـ ئىنسانپەرۋەرلىك (گۈمانىزملىق) ئىدىيىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان. بۇ دەۋردە ياۋروپادىكى
ھەرقايسى ئەللەر ئەدەبىياتى تېخىمۇ مىللىي ئالاھىدىلىككە.
تېخىمۇ مول مىللىي تارىخىي مەزمۇنغا ئىگە بولدى. مۇنەۋۋەر
يازغۇچىلار دۆلەت تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى
ئوتتۇرىغا قويۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك كەيپىياتىنى ئۇرغۇتتى.
ئىنسانپەرۋەرلەر ئىچىدىكى ئاز سانلىق ئالىملار لاتىن تىلىدا

ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ دۆلەت تىلى بىلەن ئىجاد قىلىپ، بىر تەرەپتىن مىللىي غۇرۇرىنى ئىپادىلىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ كۆپ كىتابخانلارنىڭ قوبۇل قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ئۇلار قەدىمكىلەردىن ۋە خەلق تىلىدىن ئوزۇق ئېلىپ، تىلنىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى كېڭەيتىپ. ئۆز ئېلىنىڭ ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىدە غايەت زور تۆھپە قوشتى.

3. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى ئىجادىيىەت ئۇسۇلى جەھەتتىن رېئالىزم ئەنئەنىسىنى بېيىتتى. يەنى بۇ دەۋردىكى مەشھۇر يازغۇچىلار كەڭ، رېئال ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى تەسۋىرلەپ، بىر قاتار ئۆلمەس بەدىئىي ئوبرازلارنى يارىتىپ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى.

4. ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتىدا ئىنسانپەرۋەرلىك ئەدەبىياتى ئاساسىي ئېقىم ئىدى. بۇ ئېقىم چوڭقۇر ئىدىيىۋى مەزمۇن، يۇكسەك بەدىئىي ئومۇملاشتۇرۇش، ئەركىن قۇرۇلما. تۇرلۇك ـ تۇمەن پېرسوناژلار، جانلىق ـ كۆچلۈك تىل ئارقىلىق شۇ دەۋردىكى تارىخىي چىنلىقنى ئەكس ئەتتۈردى، يېڭىدىن گۈللەنگەن سەنئەتنىڭ غايىسى ۋە كەڭ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى ئىپادىلىدى.

5. ئىتالىيە ـ ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشىنىڭ باشلانغان يېرى. ئۇنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ۋەكىللىرى ئىنسانپەرۋەرلىك پېشۋالىرى دەپ ئاتالغان فرانسىسكو پېتراك ۋە گىئوۋاننى بوكاچچودۇر. دانتېنىڭ «ئىلاھىي كومېدىيە» سى ئىتالىيە شېئىرىيىتىگە ئاساس سالغىنىغا ئوخشاش، بوكاچچونىڭ «ئون كۈنلۈك سۆھبەت» ئەسىرى ئىتالىيە نەسرىي ئەسەر ئىجادىيىتىگە ئاساس سالدى. ياۋروپا يېقىنقى زامان ھېكايە ـ رومانلىرىغا يول ئېچىپ بەردى.

قالاق يېزا ئىگىلىك دۆلىتى ئىدى. سىياسىي جەھەتتە بۆلۈنگەن، ئىقتىسادىي كۆچى تارقاق، لېكىن كاپىتالىزم ئامىللىرى بەزى شەھەرلەردە ئاز - تولا تەرەققىي قىلغانىدى. XVI ئەسىردىكى فرانسىيە غەربىي ياۋروپا بويىچە ھوقۇق مەركەزلەشكەن ئەڭ چوڭ دۆلەت بولۇپ، پادىشاھ ئورنى ۋە ھوقۇقى خېلىلا مۇستەھكەم ئىدى. شەھەر ئاددىي پۇقرالىرى ۋە دېھقانلار قاتمۇقات زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچراۋاتقان، شەھەرلەردىكى قوزغىلاڭلار ۋە دېھقانلار قوزغىلاڭلىرى كۆندىن - كۈنگە ئەۋج ئالغانىدى.

بۇ دەۋردە ئەدەبىيات ساھەسىدە ھېكايە - رومان ۋە لىرىك شېئىرلار ھەممىدىن بەك گۈللەندى. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىدىكى مۇھىم ئىنسانپەرۋەر يازغۇچى دەپ نام ئالغان فرانسىيىلىك رابلىنىڭ «گىگانت ئادەم تەزكىرىسى» ناملىق رومانىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ زور بولدى.

XV ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىسپانىيە مورلا تاجاۋۇزىغا قارشى كۈرەشنى ئايىغلاشتۇردى، دۆلەت بىرلىككە كېلىشكە يۈزلەندى. XVI ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىلا، ئىسپانىيىدە ئىنسانپەرۋەرلىك ئەدەبىياتى گۈللىنىپ، لۇرغۇن مۇنەۋۋەر يازغۇچىلار مەيدانغا كەلدى. ئىسپانىيە ئەدەبىياتى «ئالتۇن دەۋر» گە قەدەم قويدى. ھېكايە - رومان، سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ زور بولدى. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىدىكى مۇھىم رېئالىست يازغۇچى دەپ نام ئالغان سېرۋانتېسنىڭ «دونكىخوت» ناملىق رومانىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ زور بولدى.

XVI ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن، XVII ئەسىرنىڭ دەسلەپكى دەۋرىگىچە شېئىر، سەھنە ئەسەرلىرى، ھېكايە - رومان، نەسىر زور دەرىجىدە راۋاجلىنىپ، ئەدەبىيات - سەنئە-

گۇللەنگەن مەزگىلى بولۇپ قالدى. بۇ دەۋردە ئەنگلىيىدە زور تۆركۈمدىكى يازغۇچىلار مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مەشھۇرى ۋىليام شېكسپىردۇر.

7. XVII ئەسىردە ياۋروپادىكى مەملىكەتلەر ئىچىدە ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭلا كاپىتالىزمى زور قەدەملەر بىلەن راۋاجلاندى، شۇنىڭدەك يەنە ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتىمۇ راۋاجلاندى ۋە گۈللەندى. بولۇپمۇ فرانسىيە ئەدەبىياتى ياۋروپا بويىچە ئەڭ يۇكسەك سەۋىيىگە يېتىپ، كلاسسىزم ئېقىمى بارلىققا كەلدى. فرانسىيە كلاسسىزم ئەدەبىياتىدا سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ گەۋدىلىك بولۇپ، ئۇچ مەشھۇر يازغۇچى — پېئىر گورنېئىل، جىئان راسىن (تراگېدىيە يازغۇچىلىرى)، مولىئېر (كومېدىيە يازغۇچىسى) قاتارلىقلار مەيدانغا كەلدى.

كلاسسىزم ياۋروپا ئەدەبىياتىغا 200 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈمرانلىق قىلدى. يەنى ئەڭ دەسلەپتە فرانسىيىدە، ئۇنىڭ دىن كېيىن XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ئەنگلىيىدە بارلىققا كېلىپ، كېيىن گېرمانىيە، ئىتالىيە، روسىيە قاتارلىق مەملىكەتلەر ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئەدەبىياتىنى راۋاجلاندۇرۇۋاتقان چاغدا ئۇلارغا نىسبەتەن ئۇلگىلىك رول ئويناندى. XIX ئەسىردە رومانتىزم ئەۋج ئالغاندىن كېيىنلا ئاندىن تەدرىجىي يوقالدى.

8. XVIII ئەسىردىكى ياۋروپا ئەللىرىنىڭ ئەھۋالىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشمايتتى. ئەنگلىيە، فرانسىيە يەنىلا ئەڭ تەرەققىي قىلغان مەملىكەتلەر ئىدى. XVIII ئەسىردىكى ياۋروپا خاراكتېرلىك ئىدىيىۋى ھەرىكەت ئاقارتىش (مەرىپەت) ھەرىكىتىدۇر. ئاقارتىش ھەرىكىتى بۇرژۇئا ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىدىغان ھەرىكەت بولۇپ، ئۇ ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللىنىشى ۋە ئۇنىڭ فېئودالىزمغا. دىنىي تەشكىلاتلارغا قارشى كۈرىشىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتى. ئۇ ئىنسانپەرۋەرلەر (گۇمانىستلار)نىڭ

خاسلىقنى (ئىنسانلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى) ئازاد قىلىشنى تەلەپ قىلدى ھەمدە ئىنسانپەرۋەرلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ ئىلگىرى لەپ كۆرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى بىۋاستە ھالدا فېئودالىزم جەمئىيىتىنىڭ پۈتكۈل ئىستىقۇرۇلمىسىغا قاراتتى. ئۇنىڭ مەقسىتى فېئودالىزمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، بۇرژۇئازىيە ھاكىمىيىتىنى ئورنىتىشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇڭا بۇ ھەرىكەت ئىنتايىن ئۆتكۈر سىياسىي ھەرىكەت ھېسابلىنىدۇ.

ئاقارتىش ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ تىپىك ئۇلگىلىرى مونتېسكيۇ، ۋولتېر، دىدرو ۋە روسسولار بولۇپ، ئۇلار ئاقارتىش ھەرىكىتىنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى ۋە ئەربابلىرى شۇنىڭدەك ئەدىبلىرى. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى كۈچلۈك، يارقىن جەڭگىۋارلىققا ۋە ئىنقلابىيلىققا ئىگە ئىدى.

XVIII ئەسىردە دەۋر روھىنى ئەڭ ياخشى گەۋدىلەندۈرگىنى ئاقارتىش ئەدەبىياتى ۋە ئەنگلىيىنىڭ رېئالىستىك ھېكايە ـ رومانلىرىدۇر. بۇ دەۋردە ئەنگلىيىدە ئەڭ زور مۇۋەپپەقىيەت قازانغان يازغۇچىلار دانىئىل دېفو، جوناتان سۋىفت ۋە ھېنرى فىلدىڭلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى XIX ئەسىر رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن شەرت ـ شارائىت ھازىرلىدى. بۇ دەۋردە خەلق ئامىسى ھەممىدىن بەك ئالقىشلىغىنى ئاقارتىش ئىدىيىسى مەزمۇن قىلىنغان ئەدەبىيات بولدى.

9. XIX ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى 1789 - يىلىدىن 1830 - يىلىغىچە بولغان مەزگىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ياۋروپا تارىخىدا زور بۇرۇلۇش بولغان دەۋر ھېسابلىنىدۇ. 1789 - يىلىدىكى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقلابى ياۋروپادىكى كاپىتالىزم تەرەققىياتى تارىخىدا يېڭى دەۋر ئاچتى. ئۇ ئىنقلابىي ۋاستە ئارقىلىق فېئودالىزم

ھىياتى ئۆچۈن شەرت - شارائىت ھازىرلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇ ئىنقىلابنىڭ تەسىرىدە، ياۋروپادىكى باشقا نۇرغۇن ئەللەردە فېئودالىزمغا قارشى كۈرەش ئەۋج ئالدى. مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى.

رومانتىزم ھەرىكىتى XIX ئەسىردىكى پۈتۈن ياۋروپاغا تەسىر كۆرسەتكەن ئەدەبىيات ھەرىكىتى بولۇپ، ئۇ فرانسىيە زور ئىنقىلابى، ياۋروپا دېموكراتىك ھەرىكىتى ۋە مىللىي ئازادلىق كۈرەشلىرى ئەۋج ئالغان دەۋرنىڭ مەھسۇلىدۇر. بۇ دەۋردىكى رومانتىزم ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى فرانسىيىلىك ھىيۇگو، ئەنگلىيىلىك شېللى، بايرون، گېرمانىيىلىك شىللېر، گىيوتى، روسىيىلىك لېرمونتوف ۋە پولشا مىللىي شائىرى مىتسكىۋىچ قاتارلىقلاردۇر.

10. XIX ئەسىردە ياۋروپادا رومانتىزملىق ئەدەبىيات ئېقىمىدىن باشقا، تەنقىدىي رېئالىزملىق ئەسەرلەرمۇ خېلى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى فرانسىيىلىك ستېندال، بالزاك، ئىمىل زولا، ۋاللىس، فلوبېر، موپاسسان، ئەنگلىيىلىك دىككىنس، روسىيىلىك پۇشكىن (يەنى «يېۋگېنىي ئونېگىن» شېئىرى رومانى)، گوگۇل، تۇرگېنېۋ، چېرنىشېۋسكىي، لېۋ. تولستوي، چېخوپلاردىن ئىبارەت. بۇ ئەدەبىيات ئىككى باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى: ① XIX ئەسىرنىڭ 30 — 40 - يىللىرىدا فرانسىيىدە بالزاك، ئەنگلىيىدە دىككىنس، روسىيىدە گوگۇل مەيدانغا چىقتى. ② 50 — 60 - يىللاردا بولسا كۆچلۈك تەنقىدىي رېئالىستلاردىن روسىيىلىك تۇرگېنېۋ، چېرنىشېۋسكىي، لېۋ. تولستوي، چېخوپلار مەيدانغا كەلدى.

تەنقىدىي رېئالىستلار بۇرژۇئازىيە ئىلىپ كەلگەن يېڭى تەرتىپ ياكى فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ كونا تۈرمۈشىنى ئېچىپ

مەۋجۇت ئىجتىمائىي ھالەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرى ئۇستىدە ئىزدەندى. لېكىن ئۇلارنىڭ تەرغىپ قىلغىنى، بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەركىنلىكى، باراۋەرلىكى ۋە مېھرىبانلىقىدىن ئىبارەت بولدى. يەنى گۇناھىغا توۋا قىلغان ئاقسۆڭەكلەر، ئاق كۆڭۈل بۇرژۇئا زىيالىيلىرى ۋە ئەمەلدارلاردىن ئىبارەت بولدى.

شېكسپىر ۋە ئۇنىڭ «ۋېنتسىيە سودىگىرى» كومېدىيىسى ھەققىدە

1. ۋىليام شېكسپىر كىم؟ ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە نېمە ئىپادىلەنگەن؟ ئۇ ياشىغان ۋە ئىجاد قىلغان دەۋردىكى ئەنگلىيىنىڭ دۆلەت ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ 2. شېكسپىر قاچان، قەيەردە، قانداق ئائىلىدە تۇغۇلغان؟ ئۇ كىچىكىدە نېمىگە ھەۋەس قىلاتتى؟ ئۇ لوندونغا بارغاندىن كېيىن نېمە بىلەن مەشغۇل بولدى؟ 3. شېكسپىر 20 نەچچە يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا نەچچە پارچە ئەسەر يازدى؟ قاچان، قەيەردە، نېمە سەۋەب بىلەن ۋاپات بولدى؟ 4. شېكسپىر ئىجادىيىتى ئۇنىڭ ئىدىيىسى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنىڭ تەرەققىياتى بويىچە نەچچە باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ؟ ھەربىر ئىجادىيەت باسقۇچىدا قانداق ئەسەرلەرنى يېزىپ، قانداق مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرگەن؟ 5. ماركس، ئېنگېلس شېكسپىر ئەسەرلىرىگە قانداق باھا بەرگەن؟ شېكسپىر ئەسەرلىرىدە يارىتىقان تىپ، ئوبرازلار قانداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە؟ ئۇنىڭ تىلى قانداق؟ نېمىنى تەنقىد قىلغان؟ كېيىنكى يازغۇچىلارغا تەسىرى قانداق بولغان؟

6. «ۋېنېتسىيە سودىگىرى» كومېدىيەسىدىن بېرىلگەن پارچىدا پېرسوناژلارنىڭ قايسى دىئالوگى ئارقىلىق زىددىيەت توقۇنۇشى يۈقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن؟ يۈقىرى دولقۇن قىسمى قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟ بېيشانىڭ پەيدا بولۇشى زىددىيەت توقۇنۇشىنىڭ كەسكىن ئۆزگىرىشىدە قانداق رول ئويناغان؟ تېكىستتىكى دىئالوگلاردا «خرىستىئانلارنىڭ روھى» تىلغا ئېلىنغان، يەھۇدىي «جوھۇت» دېيىلگەن، بۇ ئاپتورنىڭ قانداق ئىدىيە ۋە نۇقتىسىنەزىرىنى ئىپادىلىگەن؟ 7. ئەسەردە نېمە مەدھىيىلەنگەن، نېمە پاش قىلىنغان؟

1. ۋىلىيام شېكسپىر، ياۋروپا ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنىڭ قايتا گۈللىنىش دەۋرىدىكى [illegible] يۈقىرى مۇۋەپپەقىيەت قازانغان گۇمانىست يازغۇچى، شائىر ۋە دراماتورگ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇرژۇئا ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ئەڭ تولۇق ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ بەدىئىيلىكىمۇ ئەڭ يۈقىرى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بۇرژۇئا زىيىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن ئەڭ كۈچلۈك جامائەت تەييارلىقى بولدى. ئۇ ئىنسانپەرۋەرلىك نۇقتىسىنەزىرىنى ئاساس قىلىپ، فېئودالىزم زاۋال تاپقان، كاپىتالىزمنىڭ ئىپتىدائىي جۇغلانما ھالىتىدىكى تارىخىي ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى ئەنگلىيە جەمئىيىتىنى كەڭ ھەم چوڭقۇر تەھلىل قىلدى ۋە تەسۋىرلىدى، قاتتىق تەنقىد قىلدى، كەڭ خەلقنىڭ كەيپىياتى ۋە ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ۋاستىلىك ئىپادىلىدى. ياۋروپا ئەدەبىياتىدىكى بىرقەدەر مەشھۇر ئوبرازلارنى ياراتتى. قىسقىسى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى شۇ ۋاقىتتىكى ياۋروپا رېئالىزمىنىڭ ئەڭ يۇكسەك پەللىسىگە يېتىپ، ئىنسانىيەت سەنئىتىنىڭ خەزىنىسىنى بېيىتىپ، ئەدەبىيات تارىخىدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

ۋىلىيام شېكسپىر ياشىغان دەۋردىكى ئەنگلىيە فېئودال

بۇرۇلۇش، چوڭ داۋالغۇش دەۋردە تۇراتتى. 1485 - يىلى نيۇدۇر خاندانلىقى ئورنىتىلىپ، ئۇزۇن مەزگىللىك ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىغا خاتىمە بېرىلگەن ۋە مەملىكەت بىرلىككە كەلگەنىدى، يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن بۇرژۇئازىيە سىنىپ سۈپىتىدە شەكىللەنگەنىدى. بىرقىسىم فېئودال ئاقسۆڭەكلەر بۇرژۇئازىيىلىشىپ، يېڭى ئاقسۆڭەكلەرگە ئايلانغانىدى. يېلزاۋېتا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرگە كەلگەندە (1603 — 1558) سىياسىي ۋەزىيەت بىرقەدەر مۇقىملاشقان، كاپىتالىستىك سودا - سانائەت دەسلەپكى قەدەمدە ئاۋاتلىشىشقا باشلىغانىدى. 1580 - يىلى ئەنگلىيە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ئىسپانىيىنىڭ كۈچلۈك دېڭىز ئارمىيىسىنى مەغلۇپ قىلىپ، دېڭىز ئۇستىدىكى زومىگەرلىك ھوقۇقىنى تارتىۋالغان ۋە بىر سەكرەپلا ياۋروپادىكى كۈچلۈك دۆلەت بولۇپ قالغانىدى. مانا بۇ «يېلزاۋېتانىڭ گۈللەنگەن دەۋرى» بولۇپ، بۇ ئاتالمىش «گۈللەنگەن دەۋر» ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتى ئۇستىگە قۇرۇلغانىدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان «يەر قاشالاش ھەرىكىتى» جەريانىدا «بايلار كەمبەغەللەرنى خۇددى ھايۋان ئوت - چۆپ يېگەندەك» يېگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن دېھقانلار يەرلىرىدىن ئايرىلىپ سەرگەردان بولۇپ كەتكەچكە، ئۇلارنىڭ قارشىلىق ھەرىكىتىمۇ كۈچىيىپ كەتكەنىدى. 1607 - يىلى ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا «نورماندىيىلىكلەر ھەرىكىتى» دېيىلىدىغان زور كۆلەمدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتىلىدى. 1617 - يىلى غەربتىكى شەھەرلەردە ئاھالىلەر قوزغىلىڭى يۈز بەردى. جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ئاممىۋى كۈرەش فېئودالىلىق تەرتىپنى تەۋرەتتۈتتى. بۇ مەزگىلدە ياۋروپا بۇرژۇئازىيىسىنىڭ فېئودالىزمغا قارشى ئىككىنچى قېتىملىق چوڭ ھەل قىلغۇچ جېڭى — XVII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى ئەنگلىيە بۇرژۇئا

ياشغان دەۋر. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە دەل مۇشۇ دەۋرنىڭ رېئاللىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

2. شېكسپىر 1564 - يىلى 23 - ئاپرېل كۈنى ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان ئۈۋون دەريا‌سى بويىدىكى سترانفورد شەھىرىدە سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. كىچىكىدە ئۆز يۇرتىدىكى تىل مەكتىپىدە ئاساسىي بىلىمدىن تەربىيە ئالغان. لاتىنچە ئەدەبىيات ۋە ئىستېلىستىكا ئوقۇغان. ھەمدە كىچىكىدىنلا دراما بىلەن ئۇچرىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپ، دراما‌غا ھەۋەس باغلىغان. 13 يېشىدا ئائىلە قىسمىچىلىقى تۈپەيلىدىن ئوقۇشتىن توختاپ قالغان. كېيىن يۇرتىدىن ئايرىلىپ لوندونغا بېرىپ دەسلەپكى مەزگىللەردە تىياتىر خانىلارنىڭ سىرتىدا ئات يېتىلەپ، ئويۇن كۆرگىلى كەلگەنلەرنىڭ خىزمىتىنى قىلغان، كېيىنچە دراما ئۆمىكىگە قاتنىشىپ، قوشۇمچە رولالارغا چىققان ۋە بارا - بارا سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىشقا كىرىشكەن.

3. شېكسپىر كېيىنكى 20 نەچچە يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا، مول تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئاساسىدا تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن 37 دراما، ئىككى داستان، 154 پارچە 14 مىسرالىق شېئىر (سونىت) يېزىپ چىققان. 1613 - يىلى لوندون دراما ساھەسىدىن چېكىنىپ چىقىپ ئۆز يۇرتىغا قايتقان. 1616 - يىلى 23 - ئاپرېل كۈنى كېسەل سەۋەبىدىن بىلەن ۋاپات بولغان.

4. شېكسپىرنىڭ ئىجادىيىتى ئۇنىڭ ئىدىيىسى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنىڭ تەرەققىياتى بويىچە ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ: (1590 — 1600 - يىللار) شېكسپىرنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك دۇنيا قارىشى ئاساسىدا ئەينى جەمئىيەت

رېئاللىقنا قارىتا قارىمۇقارشىلىق ئىدىيىسى ئىپادىلەنگەن ۋە ئۆزىگە خاس ئىجادىيەت ئۇسۇلۇبىنىڭ شەكىللىنىش دەۋرى بولۇپ، بۇ دەۋردە شېكسپىر «گىنرىخ Ⅵ»، «رىچارد Ⅲ»، «رىچارد Ⅱ»، «پادىشاھ جون»، «گىنرىخ Ⅳ»، «گىنرىخ Ⅴ»، «بولئوس كېسسار»، «كورئولىنس»، «رومېئو - جولېتتا» قاتارلىق توققۇز پارچە تارىخىي دراما ۋە «ۋېنتسىيە سودىگىرى» (1596 - يىل) ناملىق داڭلىق كومېدىيىسىنى يېزىپ، ئىلگىرىكى 300 يىللىق تارىخ ئۇستىدە سىستېمىلىق ئىزدىنىپ، فېئودال پادىشاھلارنى تەنقىد قىلغان ھەمدە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى قانلىق ئۇرۇشلارنى ئەيىبلەپ، فېئودالىزىم بۆلۈنۈشىنىڭ ئورنىنى بىرلىككە كەلگەن پادىشاھ ئىگىلەشتىن ئىبارەت يۇزلىنىشنى ئەكس ئەتتۈرگەن. شۇنداقلا مۇشۇ كۇرەشتىكى تارىخىي ساۋاقلارنى يەكۈنلىگەن.

ئىككىنچى باسقۇچ: (1601 — 1607 - يىللار) شېكسپىرنىڭ ئىدىيە ۋە بەدىئىي ماھارىتى جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن ۋە كامالەتكە يەتكەن دەۋرى بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى يۈكسەك پەللىگە كۆتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ بۇ دەۋرىدىكى ئەسەرلىرىدە جەمئىيەتكە بولغان قاتتىق نارازىلىقى ئىپادىلەنگەن. ئۇ زوراۋانلىققا قارشى تۇرۇپ، ئىنسانپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلغان. خەلقنىڭ دەردىگە ھېسداشلىق قىلغان. بۇ دەۋردە «ھاملىت»، «ئوتېللو»، «كارۇللېر»، «ماكبىت»، «ئافىنالىق تايمىر» قاتارلىق بەش چوڭ تراگېدىيىنى يازغان. بۇ ئەسەرلەردە شېكسپىرنىڭ گۈمانىستىك (ئىنسانپەرۋەرلىك) ئىدىيىسى بىلەن ئەنگلىيە جەمئىيىتىنىڭ رېئاللىقى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. «ھاملىت» دراممىسىدىكى ھاملىتنىڭ تراگېدىيىسى ئارقىلىق شېكسپىر ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيە ئۇستىدە ئىزدەنگەن، ئۇنىڭ تراگېدىيىسى ئارقىلىق بىر ئەۋلاد ئىنسانپەرۋەرلەرنىڭ تراگېدىيىسىنى تونۇپ يەتكەن.

رىدە كۆرسەتكىنىدەك «پۇلنىڭ ماھىيىتىنى ئاجايىپ كېلىشتۇرۇپ سۆرەتلىگەن.»

ئۇچىنچى باسقۇچ: (1608 — 1613 - يىللار) ئەنگلىيە فېئودال خانلىقى ئۆزىنىڭ مۇستەبىتلىك قىياپىتىنى يەنىمۇ ئاشكارىلىغان، بۇرژۇئازىيىنىڭ كۈچى كۈنسانايۇ زورايغان، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەر تېخىمۇ كەسكىنلەشكەن دەۋر ئىدى. بۇ دەۋردە شېكسپىر ئوتتۇپىك (خىيالىي) سۈتسىيالىزم ئىدىيىسىدىن پەيدا بولغان گۈزەل بىر جەمئىيەتكە ئىرىشىش ئارزۇسى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ئىنسانپەرۋەرلىك غايىسى بىلەن رېئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى پەرق تېخىمۇ يىراقلىشىپ كەتكەچكە، تراگېدىيە ئىجادىيىتىدىكى تەنقىدىي يۆنىلىشنى بويلاپ ئالغا بېسىشقا ئامالسىز قېلىپ، ئەپسانىۋى دراممىلارنى ئىجاد قىلىشقا يۈزلەنگەن. بۇ دەۋردىكى ئاساسلىق ئەسەرلىرى: «سىمبلىن»، «قىشتىكى ھېكايە» ۋە «بوران - چاپقۇن» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

5. شېكسپىرنىڭ دراممىلىرى دۇنياۋى سەنئەتنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە يەتكەن بولۇپ، ماركس، ئېنگېلس تەرىپىدىن دراما ئىجادىيىتىنىڭ ئۈرنىكى، دەپ قارالغانىدى. ماركس ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن كۆپ قېتىم نەقىل كەلتۈرۈپ، زور نەزەرىيىۋى مەسىلىلەرنى شەرھىلىگەن ھەمدە بەدىئىي ئىجادىيەتتە «شېكسپىرلاشتۇرۇش» چاقىرىقىنى چىقارغانىدى. ئېنگېلس لاسسالغا يازغان خېتىدە شېكسپىرنىڭ دراممىلىرىغا ئىنتايىن يۇقىرى باھا بېرىپ: «ئۇنىڭ دراممىلىرىنىڭ سۈزۈتمىنىڭ جانلىقلىقى بىلەن مولليۇقىنىڭ مۇكەممەل جېپسىلىشىشى دەل دراماتورگىيىنىڭ كېلەچىكى» دەپ قارىغانىدى. شېكسپىر يارىتقان ئاساسىي ئوبرازلار (تىپلار) پائالىيەتچان ۋە ۋەكىللىك خاراكتېرگىلا ئىگە بولۇپ قالماستىن، بەلكى روشەن

ئىندىۋىدۇئاللىققىمۇ ئىگە بولۇپ، ھامان تەرەققىيات جەريانىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. ماركس: «شېكسپىر ياراتقان تىپلار XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پورەكلەپ ئېچىلدى» دېگەنىدى. شېكسپىر تىلغا ئىنتايىن باي، ئۇنىڭ تىلى كۆچلۈك، قىزىقارلىق ۋە جانلىق. يۇمۇرلۇق، ئۇنىڭ مەسخىرىسى ئۆتكۈر ۋە شېئىرىي مەنىگە ئىگە.

شېكسپىرنىڭ ئەسەرلىرىدىكى سۈژېت، ئوبراز، تىل بايلىقى ئۇنىڭ پىكىر جەھەتتىكى بايلىقىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئۇ، بۇرژۇئازىيە تېخى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالمىغان، جۇشقۇن تەرەققىيپەرۋەر دەۋردە ياشىغان. ئۇ ئەسەرلىرىدە فېئودال ئاقسۆڭەكلەرنىمۇ، كاپىتالىنىڭ «ئىپتىدائىي جۇغلىنىش» دەۋرىدىكى قارا نىيەتلەرنىمۇ تەنقىد قىلغان، ئۇنىڭ كېيىنكى يازغۇچىلارغا بولغان تەسىرى ئىنتايىن چوڭقۇر بولغان. رومانتىزم ۋە تەنقىدىي رېئالىزم ئارقا - ئارقىدىن باش كۆتۈرگەن دەۋردە، ياۋروپادىكى تەرەققىيپەرۋەر يازغۇچىلار ۋە تەنقىدچىلەر ئۇنىڭ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئەكسىيەتچىل كۈچلەرگە قارشى كۈرەش ئېلىپ بارغان.

6. «ۋېنتسىيە سودىگىرى» ناملىق بۇ ساتىرىك كومېدىيىنىڭ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ پەردىسىدە سوت جەريانى تەسۋىرلەنگەن. ئەسەرنىڭ پۈتۈن قىسمىدا، جۈملىدىن دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ بىر پەردىدە ئانتونىئو بىلەن شىلوك ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توقۇنۇشى مەركەز قىلىنغان ۋە بۇ ئىككى پېرسوناژنى چۆرىدەپ ھەم ئۇلارنىڭ دىئالوگىنى كۈچ چىقىرىپ يېزىش ئارقىلىق، زىددىيەت توقۇنۇشى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن. يۇقىرى دولقۇن قىسمى ئۆتكۈر دراماتىك توقۇنۇش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، بۇ كۈرەشتە جازانىخور، سۈيىقەستچى شاۋك بارغانسېرى ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولىدۇ، ئۇ

كۆڭلى تەسەللىي تاپىدۇ، چەكسىز شادلىنىدۇ. ئاپتور بۇ جىددىي زىددىيەت توقۇنۇشى ئارقىلىق كىتابخانلارنى جەلپ قىلىش، پىر-سوناژلار خاراكتېرىنى يەنىمۇ روشەنلىككە ئىگە قىلىش مەقسىتىگە يېتىكەن. گېرتسوگ ۋە باشقىلار شاۋكىنىڭ رەھىمسىزلىكىدىن ئامالسىز قالغان ئەھۋال ئاستىدا ئاپتور ماھىرلىق بىلەن بىشيانى سەھنىگە چىقىرىپ شىلوكنى مات قىلىپ، ئۇنىڭ پۈتۈن مال - دۇنياسىنى مۇسادىرە قىلغۇزۇۋېتىدۇ. بىشيانىڭ سەھنىگە چىقىرىلىشى زىددىيەت توقۇنۇشىنىڭ كەسكىن ئۆزگىرىشىدە، ئاپتور مەدھىيىلىگەن ئاجايىپ قەھرىمانلارنىڭ غەلىبە قىلىپ، سەلبىي قەھرىمانىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدا مۇھىم رول ئوينىغان. تېكستتىكى دىئالوگلاردا «خرىستىئانلارنىڭ روھى» تىلغا ئېلىنىپ ئۇنىڭ مېھىر - شەپقەتلىك، رەھىمدىللىكىگە ئىگە ئىكەنلىكى مەدھىيىلەنگەن. يەھۇدىي شىلوكنى «جوھۇت» دەپ ھاقارەتلىگەن ۋە كەمستكەن. بۇ ئاپتورنىڭ دىنىي چەكلىمىلىكى ۋە دەۋر چەكلىمىلىكىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭغا تارىخىي ماتېرىيالنىڭ نۇقتىئىنەزەردە تۇرۇپ توغرا قارىشىمىز لازىم.

7. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ئانتونىئو بىلەن شىلوك ئوخشاش بولمىغان ئىككى سىنىپنىڭ تېپىك ۋەكىللىرى. ئانتونىئو سودا كاپىتالىستى. شىلوك جازانىخور بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش ئاساسىي زىددىيەت ھېسابلىنىدۇ. ئانتونىئونىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇسۇلى بۇرژۇئازىيىنىڭ يېڭىچە ئۇسۇلى، شىلوكنىڭ جازانىخورلۇق ئۇسۇلى ئۆلۈۋاتقان فېئودالىزمنىڭ كونىچە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇسۇلى بولۇپ، ئۇلارنىڭ زىددىيىتى كۆرۈنۈشتە ئىقتىسادىي توقۇنۇشتەك، ئۆچمەنلىك زىددىيىتىدەك كۆرۈنسىمۇ، ماھىيەتتە بۇرژۇئازىيە سىنىپىنىڭ فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇسۇلىغا قارشى ئۆتكۈر سىياسىي كۈرەشتۇر.

جاری قىلدۇرۇپ، ئەنگلىيەدىكى شۇ دەۋردىكى كونا - يېڭى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى كۈچلۈك مەركەزلەشتۈرگەن. ئاپتور ئەسەردە باشتىن - ئاخىر ئانتونىئونى قوللىغان، ئۇنى رەھىمدىل، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ، ئادىل، مەرد، دوستلىرىغا سادىق قىلىپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق بۇرژۇئازىيەنىڭ يېڭىچە ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى مەدھىيىلىگەن. شۇنىڭدەك ئاپتورنىڭ قەلبىنى ئاستىدىكى ۋېنتسىيە قانۇنىمۇ ئانتونىئو تەرەپكە مايىل، پايدىلىق قىلىپ بېزىلغان. شىلوكنىڭ جازانىخور، ئىنتايىن بېخىل، رەھىمسىز، رەزىل قىياپىتىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ سۈرەتلەش ئارقىلىق، فېئودالىزمنىڭ كونىچە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇسۇلىنى ئەيىبلىگەن.

گېنرىخ گېينې ۋە ئۇنىڭ «سىلىزىيە توقۇمچىلىرى» شېئىرى ھەققىدە

1. گېنرىخ گېينې كىم؟ ئۇ قاچان، قەيەردە، قانداق ئائىلىدە تۇغۇلغان؟ گېينې پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەزگىلدىكى گېرمانىيەنىڭ ۋەزىيىتى قانداق ئىدى؟ 2. گېينې قايسى مەكتەپتە ئوقۇدى ۋە مەكتەپتە قانداق پائالىيەتلەرگە قاتناشتى؟ ئۇنىڭ دەسلەپكى لىرىك شېئىرلىرى «ناخشىلار توپلىمى» ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنى نېمە ئۈچۈن ھاڭ - تاڭ قالدۇردى؟ 3. گېينې 1824 - يىلىدىن 1830 - يىلىغىچە قەيەرلەرنى سایاھەت قىلدى؟ قانداق ئەسەرلەرنى يازدى؟ ئەسەرلىرىدە نېمىنى ئەكس ئەتتۈردى؟ 4. 1830 - يىلى فرانسە

يىده پارتىلىغان ئىيۇل ئىنقىلابى ۋە 1843 - يىلى ماركس بىلەن تونۇشۇش گېپىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتىگە قانداق تەسىر كۆرسەتتى؟ بۇ مەزگىلدە قانداق ئەسەرلەرنى يازدى ۋە قانداق مەزمۇنلارنى ئىپادىلىدى؟ 5. گېپىنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى قانداق ئۆتتى؟ ئۇ قاچان، نەچچە يېشىدا ۋاپات بولدى؟ 6. «سلېزىيە توقۇمىچىلىرى» ناملىق بۇ شېئىر قانداق شارائىتتا يېزىلغان؟ دەسلەپتە قايسى گېزىتتە ئېلان قىلىنغان؟ شېئىردا نېمە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ۋە ئەينى ۋاقىتتا قانداق تەسىر قوزغىغان؟ بۇ شېئىر ھەققىدە ۋە گېپىنىڭ توغرىسىدا ئېنگېلس نېمەدېگەن؟

1. گېنرىخ گېپىنىڭ — XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشىغان گېرمانىيىنىڭ ئۇلۇغ ئىنقىلابىي دېموكرات شائىرى. ئىنقىلابىي دېموكراتىزمنىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى. ئۇ 1797 - يىل 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى (رېيىن دەرياسى بويىدىكى كۆزەل شەھەر) دىيوسېلدۇرۇفتا يەھۇدىي سودىگەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

گېپىنىڭ پائالىيىتى ئېلىپ بارغان دەۋردىكى گېرمانىيە فېئودال ئاقسۆڭەكلەر ھۆكۈمرانلىقىدىكى 36 ئۇششاق فېئودال پادىشاھلىقىغا پارچىلىنىپ كەتكەن قالاق مەملىكەت ئىدى. XIX ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىغا كەلگەندە، گېرمانىيىنىڭ شەھەر سانائىتى تەرەققىي تاپقان بولسىمۇ، لېكىن بۇرژۇئازىيە ناھايىتى ئاجىز بولۇپ، 1840 - يىللىرىغا كەلگەندە ناھايىتى قورقۇپ لىبېرالىستىك ھەرىكەت قوزغىغان بولسىمۇ، گېرمانىيە ئۇششاق بۇرژۇئازىيىسى قاتتىق تەۋرىنىشتە ئىدى. بۇ ۋاقىتتا ئىنقىلاب ۋەزىيىتى تارىخىي يوسۇندا پرولېـ

تاريياتنىڭ زىممىسىگە چۈشتى. پرولېتارىيات سىنىپىمىز 1840 - يىللاردا پىشىپ يېتىلگەنىدى. 1848 - يىلى ئىنقىلاب پارتلىدى. لېكىن، بۇرژۇئازىيىنىڭ خائىنلىق قىلىشى تۈپەيلىدىن، بۇ ئىنقىلاب مەغلۇپ بولدى. ھاكىمىيەت يەنىلا ئاقسۆڭەك، پومېشچىكلارنىڭ قولىدا بولغاچقا، گېرمانىيە بىرلىككە كېلەلمىدى. گېينې مىللىي پارچىلىنىش، سىياسىي داۋالغۇش بولۇۋاتقان مۇشۇنداق دەۋردە ياشىغان ۋە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان.

2. گېينې بالىلىق دەۋرىدە فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابىغا ئىنتىلىپ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا قىزىققانىدى. 1819 - يىلى بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن فاكۇلتېتىغا كىرىپ ئوقۇغان چاغلىرىدىن باشلاپ. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار كېڭىشىنىڭ ئىلغار پائالىيەتلىرىگە قاتناشقان ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەتنى باشلىغان.

گېينېنىڭ دەسلەپكى لىرىك شېئىرلىرىدىن تۇرۇلگەن «ناخشىلار توپلىمى» ئەدەبىيات مۇنبىرىدە پاسسىپ رومانتىزم بىر مەھەل دەۋر سۈرگەن مەزگىلدە نەشر قىلىنىپ، ئۇزۇنىنىڭ ئاكتىپ روھى، رومانتىك ھېسسىياتى، گۈزەل شېئىرىي مەزمۇنى بىلەن ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرغان. ئۇنىڭ بۇ شېئىرلىرى خەلق ناخشىلىرىدەك مول، يېڭى روھىي كەيپىياتقا ئىگە ئىدى. كېيىنرەك بىر قىسىم شېئىرلىرى مۇزىكانتلار تەرىپىدىن نوتىغا سېلىنىپ، شۇ چاغدىكى گېرمانىيە ئەدەبىياتىدا كىشىنى ھۇزۇرلاندۇرىدىغان يېرىدىنبىر ئاكتىپ رومانتىزملىق ئەسەرلەردىن بولۇپ قالغانىدى.

3. گېينې 1824 - يىلى پىيادە گېيوتتىڭىندىن خارتېس تېغىغىچە ساياھەت قىلغان. بىر يېرىم يىلدىن كېيىن «خارتېس تېغىغا ساياھەت» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى ئېلان قىلغان. بۇ ساياھەت خاتىرىسىدە XVIII ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرى

رەدىكى گېرمانىيە ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كان ئىشچىلىرىنى
رەھىمسىز ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغانلىقى پاش قىلىنغان.
گېپنې 1825 - يىلى گيوتتىنگېن ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەندىن
كېيىن، 1830 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە ھايات ئىلىق
ۋە ھەقىقەت ئىزدەپ پۈتۈن ياۋروپانى كېزىپ چىققان. تادىن
ئارىلىدا بېلىقچىلارنىڭ كەپسىدىمۇ قونغان، لوندوندا ئەنگە-
لىيە يېكى ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ، بۇرژۇئازىيە يۇقىرى قاتلام
جەمئىيىتىنىڭ چىرىكلەشكەنلىكىنى كۆزەتكەن. مېيۇنخېندا ژۇر-
نالمۇ چىقارغان. ئىتالىيىدە جەنۇبىي ياۋروپانىڭ مەنزىرىسە-
دىن ھۇزۇرلانغان ۋە رىمدىكى قەدىمىي ئاسار ئەتىقىلەرنى
كۆرگەن. بۇ مەزگىلدە («لېبىي. گرانتى ئەسەرلىرى توپلىمى»
غا قاراش) ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇرغان.
گيوتى، ئاكا - ئۇكا گرىملار، مىندېلسۇن - بارتولىتلار بىلەن
تونۇشقان.

4. 1830 - يىلى فرانسىيىدە پارتلىغان ئىيۇل ئىنـ
قىلابى گېپىنىغا غايەت زور ئىلھام بەرگەن، ئۇنىڭ ھاياتىدا
زور ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ھاياتى
ۋە ئىجادىيىتىنىڭ ئىككىنچى دەۋرى باشلانغان. بۇ دەۋردە
شائىر ئىدىيە جەھەتتە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ، ئىنقىلابىي
دېموكرات شائىر دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن. ئۇ 1830 - يىلى
فرانسىيە ئىيۇل ئىنقىلابىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن،
تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن داڭلىق شېئىرى «مەدھىيە»
نى يېزىپ: «زۇلپىقارمەن، يالقۇن - مەشئەلمەن» دەپ جارا-
لىق توۋلاپ، قاراڭغۇ - زۇلمەتلىك تۇندە خەلقىنىڭ ئالغا
چاماداش يولىنى يورۇتقان. ئىككىنچى يىلى پارىژغا بېرىپ
ئورۇنلاشقان. ئۇ پارىژدا تۇرغان مەزگىلدە ۋەتەننىڭ تەقدىرى
گە، ياۋروپا ئىنقىلابىي ۋەزىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا دىققەت
قىلىپ، خىيالىي سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلغان.

يەتچىل ماھىيىتىنى ئېنىق تونۇپ يەتكەن. بىرقانچە نەزەرىيە يۈزى ماقالىلەرنى يېزىپ، پاسسېپ رومانتىزمنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى پاش قىلىپ، گېرمانىيە كلاسسىك پەلسەپىسىنىڭ چوقۇم ھالاك بولىدىغانلىقىنى شەرھلەپ، ئۇششاق بۇرژۇئازىيە رادىكاللىرىنىڭ قۇرۇق سەپسەتىلىرىنى تەنقىد قىلغان. بالزاك، ھيۇگو، گېئورگى ساند، ئاندېرسېن، شوبان، لىستېلا بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ 1843 - يىلى 12 - ئايدا ماركس بىلەن تونۇشۇشى ئىدىيە جەھەتتە يەنىمۇ يۇكسىلىشىگە ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭدىن تارتىپ 1844 - يىلىدىكى ئىنقىلابقىچە بولغان ۋاقىت ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە ئەڭ پارلاق مەزگىل بولغان. ماركسنىڭ ياخشى تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە «گېرمانىيە — بىر قىش ھەققىدە چۆچەك» دېگەن ۋەكىل خاراكتېرلىك داستانىنى يېزىپ، گېرمانىيىنىڭ فېئودالىزىق تۈزۈمى بىلەن دىنىنى تەنقىد قىلغان.

5. گېينې ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا پالەچ بولۇپ، كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچەي دەپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق ئىراده بىلەن ئىجادىي ئەمگىكىنى توختاتماي داۋاملاشتۇرغان. «ئېپىك شېئىرلار» نىڭ كۆپ قىسمىنى پۈتتۈرۈپ، «رودىزىيە» ناملىق ئەسىرىنى ئۆزگەرتكەن. «ئەسلىمىلەر» نى ئېغىزدا ئېيتىپ بېرىپ يازدۇرغان ۋە «1853 — 1854 - يىللىرى يېزىلغان شېئىرلار» ناملىق توپلاملىرىدىكى ئەسەرلەرنى يازغان. ۋاپات بولۇش ئالدىدا «پىداكار قاراۋۇل» ناملىق شېئىرنى يېزىپ: «تۆگەشسە يۇرىكىم، ساقتۇر قورالىم، يىقىلدىم ۋە لېكىن مەغلۇپ بولمىدىم» دەپ يېزىپ، كەلگۈسىگە بولغان يۈك سەك ئۈمىدۋارلىقى ۋە تىز پۈكمەس قەيسىرانە ئىرادىسىنى

59 يېشىدا ۋاپات بولغان.

6. 1844 - يىلى 6 - ئايدا گېرمانىيەنىڭ شەرقىدىكى تاغلىق رايون سىلېزىيەدە توقۇمىچىلىق ئىشچىلىرى قېتىم-دال ھۆكۈمرانلار سىنىپى بىلەن قابرىكا خوجايىنلىرىنىڭ قاتمۇقات ئېكسپلاتاتسىيىسى ۋە زۇلمىغا قارشى ھەممىلا يەردە ئىش تاشلاپ، قوزغىلاڭ كۆتۈردى. مىڭلىغان ئىشچىلار باستۇرۇشقا كەلگەن قوراللىق ساقچىلار بىلەن ئېلىشتى. ماركس بۇ قوزغىلاڭنى يۈكسەك دەرىجىدە ماختىدى. گېيىنىنىڭ بۇ قوزغىلاڭ ھەققىدىكى كۆز قارىشىمۇ ماركسنىڭكىگە ئوخشاش بولدى. ئۇ بۇ ھەرىكەتنى قوللاپ. ئىلھامبەرىش ئۈچۈن بۇ شېئىرنى يېزىپ ماركس تەھرىرلىكىدىكى «ئالغا گېزىتى» دە ئېلان قىلدى. شۇ يىلى 11 - ئايدا ئېنگېلس گېرمانىيىدە چىقىدىغان «يېڭى ئەخلاق دۇنياسى ژۇرنىلى» دا بۇ شېئىرنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرۇپ: «بۇ شېئىرنىڭ نېمىس تىلىدىكى ئەسلى نۇسخىسى مەن بىلىدىغان ئەڭ كۈچلۈك شېئىرلارنىڭ بىرى» دەپ كۆرسەتكەن ھەم: «گېرمانىيەنىڭ زامانىمىزدىكى ئەڭ داڭدار شائىرى گېينرىخ گېينېمۇ بىزنىڭ سېپىمىزگە قاتناشتى» دېگەنىدى.

بۇ شېئىر ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئېكسپلاتاتسىيە ۋە زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشتەك ئىنقىلابىي غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىدى. شائىر بۇ شېئىردا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەكسىيەتچىل دىنغا ۋە كونا تۈزۈمگە بولغان ئىنتايىن قاتتىق ئۆچ-مەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. گېرمانىيە ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ ھەققانىيلىقىنى ۋە ئاڭلىقلىقىنى تەشۋىق قىلىپ، گېرمانىيە پرولېتارىياتىنى ئىلھاملاندۇردى، شۇنداقلا باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئىشچىلىرىنى تەربىيىلىدى.

كومېدىيە ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

1. تىياتىر سەنئىتى دېگەن نېمە؟ ئۇ مەزمۇنى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى، تۈزۈلۈشى، تېما جەھەتتىن قانداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ؟2. كومېدىيە ئەڭ دەسلەپتە قەيەردە بارلىققا كەلگەن؟ 3. كومېدىيە قانداق سەنئىتى؟ ئۇنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى نېمە؟ 4. كومېدىيىدە نېمە تەنقىد قىلىنىدۇ ۋە ئېچىپ تاشلىنىدۇ؟ 5. كومېدىيە نەچچىگە بۆلۈنىدۇ؟ ئۇلار قايسىلار؟ 6. يۇمۇرلۇق كومېدىيە بىلەن ساتىرىك كومېدىيە خاراكتېر جەھەتتىن قانداق پەرقلىنىدۇ؟

1. تىياتىر سەنئىتى (دراماتورگىيە) دېگىنىمىز — ئەدەبىيات (يەنى سەھنە ئەسىرى)، گۈزەل سەنئىتى، مۇزىكا ۋە ئۇسسۇلنىڭ بىرىككەن گەۋدىسى بولغان، سەھنە ئوبرازى يارىتىش مەقسىتى قىلىنغان، بىۋاسىتىلىككە ئىگە ئۇنىۋېرسال سەنئىتىدۇر. ئۇ مەزمۇن (خاراكتېر) جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە قاراپ تراگىدىيە، كومېدىيە. تىرگېكومېدىيىلەرگە بۆلۈنىدۇ؛ ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، دراما، ناخشا-ئۇسسۇللۇق دراما، ئۇسسۇللۇق دراما، ئوپېرا، شېئىرىي دراما، رادىئو دراميسى قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. تۈزۈلۈش شەكلى جەھەتتىن بىر پەردىلىك ۋە كۆپ پەردىلىك دراملارغا بۆلۈنىدۇ. تېما جەھەتتىن تارىخىي ۋە زامانىۋى (بۈگۈنكى زامان) دراملارغا بۆلۈنىدۇ.

2. كومېدىيە ئەڭ دەسلەپتە گرېتسىيە دېھقانلىرىنىڭ شاراب ئىلاھى شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلىدىغان نەزىر - چىراغ مۇراسىمىدىن كېلىپ چىققان. ئۇ كۈز پەسلىدە ئۈزۈم ئۈزگەن چاغدا ئىلاھقا تەشەككۈر بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئويىنىلىدىغان

شمسی»، «قىزىق»، كۆلكىلىك» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

3. كومېدىيە كۆلكە سەنئىتى بولۇپ، كۆلكىنىڭ قۇدرىتى ئارقىلىق تۈرمۈشتىكى سەلبىي ھادىسىلەر، كەمچىلىك، نۇقسانلارنى تۈگىتىشكە، چاكىنىلىقتىن، بولمىغۇر ئىللەتلەردىن قۇتۇلۇشقا ھەرىكەتلەندۈرىدىغان بىر خىل سەنئەت ئەسەر شەكلىدۇر. ئۇنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى ــ كۆلكىنىڭ قۇدرىتى ئارقىلىق، كۆپىنچە قىزىقچىلىق شەكلى بىلەن تۈرمۈشتىكى ناچار ھادىسىلەر ۋە كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىدىكى كەمچىلىكلەر، نۇقسانلارنى تەنقىد قىلىپ، مەسخىرە قىلىش ۋە ھەجۋىي قىلىش ئارقىلىق كىشىلەرنى تەربىيىلەشتىن ئىبارەت. لۇشۈنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا: «قىممىتى يوق نەرسىلەرنى چۈۋۈپ كۆرسىتىش» دېمەكتۇر.

4. كومېدىيىدە ھەجۋىي، مۇبالىغە ۋە مەسخىرە قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق جەمئىيەتتىكى ۋە تۈرمۈشتىكى ناچار، نامۇۋاپىق ھادىسىلەر تەنقىد قىلىنىپ كىشىلەرنى تەربىيىلەش مۇددىئاسى ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ.

5. كومېدىيە مەسخىرە ۋە ھەجۋىي خاراكتېرىنىڭ ئوخشىماسلىقى تۈپەيلىدىن يۇمۇرلۇق كومېدىيە، ساتىرىك كومېدىيە دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

6. يۇمۇرلۇق كومېدىيىدە «كۈلدۈرۈش» ئۇسۇلى ئارقىلىق مەلۇم خاراكتېرلىك كەمچىلىك، نۇقسانلار ياخشى نىيەتتە تەنقىدلىنىپ، كىشىلەرگە تەربىيە بېرىلىدۇ. يازغۇچى بۇ خىلدىكى كومېدىيىدە ئۆزى ياراتقان پېرسوناژلىرىغا ھېسداشلىق پوزىتسىيىسى بىلەن قاراپ، يېتىشسىزلىكلەرنى كۆرسىتىپ بېرىش، ياخشى ئادەم قىلىپ چىقىشنى كۆزلەيدۇ.

ساتىرىك كومېدىيىدە مەلۇم ھادىسىنىڭ كۆلكىلىك ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى ئۆزۈل ــ كېسىل

بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلاپ كەسكىن پاش قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق كىشىلەردە بۇ خىل ياماق ھادىسىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىش تۇيغۇسى قوزغايدۇ. دېمەك، يۇمۇرلۇق كومېدىيە خەلق ئارىسىدىكى يارىماس ئىللەتلەرنى، نۇقسانلارنى كۆرسىتىپ بېرىپ، تۈزىتىشكە دەۋەت قىلسا، ساتىرىك كومېدىيە يامان نەرسىلەرنى، يامان ئادەملەرنى پاش قىلىپ، ئۇنىڭغا قارشى كۈرەش قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئۈزۈل - كېسىل ئىنكار قىلىدۇ.

گوگۇلنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ھەققىدە

1. گوگۇل كىم؟ قاچان، قەيەردە، قانداق ئائىلىدە تۇغۇلغان؟ قايسى مەكتەپلەردە ئوقۇغان؟ قانداق پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان؟ 2. گوگۇل پېتېربۇرگقا نېمە ئۈچۈن بارغان؟ قانداق پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان؟ قانداق چۈشەنچىگە ئىگە بولغان؟ 3. 1831 — 1835 - يىللىرى گوگۇلنىڭ قانداق ئەسەرلىرى نەشر قىلىنغان؟ 4. «تاراس بولبا» قانداق ئەسەر؟ ئۇنىڭدا نېمە تەسۋىرلەنگەن؟ 5. «رېۋىزور» نامىلىق كومېدىيە قاچان يېزىلغان؟ نېمە مەقسەتتە يېزىلغان؟ ئاپتور بۇ ئەسەر توغرىسىدا نېمە دەيدۇ؟ بۇ ئەسەردە نېمە پاش قىلىنغان؟ جەمئىيەتتە قانداق تەسىر قوزغىغان؟ 6. «ئۆلۈك جانلار» رومانى قاچان يېزىلغان؟ بۇ قانداق رومان؟ ئۇنىڭدا نېمە پاش قىلىنغان؟ 7. گوگۇل «ئۆلۈك جانلار» رومانىنىڭ 2 - قىسمىنىڭ كۇپىيىسىنى نېمە ئۈچۈن

كۆيدۇرۈۋېتىدۇ؟ بېلىنسكىي «گوگۇلغا خەت» تە گوگۇلنى نېمە ئۈچۈن كەسكىن تەنقىد قىلغان؟ گوگۇل قاچان، قەيەردە ۋاپات بولغان؟

1. نىكولاي ۋاسىلېۋىچ گوگۇل XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن روسىيىنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ساتىرىك يازغۇچىسى ۋە رۇس تەنقىدىي رېئالىزم ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى. ئۇ 1809 - يىلى 20 - مارت ئۈكرائىنانىڭ پولتاۋا ئۆلكىسى، مېرگورد ناھىيىسىنىڭ سىرۇ چېتىس يېزىسىدىكى بىر پومېشچىك ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1818 - يىلىدىن 1821 - يىلىغىچە ناھىيىلىك باشلانغۇچ مەكتىپىدە، 1821 - يىلىدىن 1828 - يىلىغىچە نېژىن ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇغان. ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىن باشلاپلا ئۆزىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت جەھەتتىكى قابىلىيىتىنى نامايان قىلىپ شېئىر ۋە سەھنە ئەسەرلىرى يازغان ھەمدە كومېدىيىلەردە ئاجايىپ ماھارەت بىلەن رول ئېلىپ چىققان. دېكابىرىستلار ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

2. گوگۇل 1828 - يىلى يازدا نېژىن ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ۋەتەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئارزۇسىدا پېتېربۇرگقا كېلىپ شېئىر يېزىش، دراما قويۇش بىلەن شۇغۇللانغان بولسىمۇ، ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇپ بولغاچقا، كىچىك بىر ئىدارىدە ئىشلەپ جاپالىق تۇرمۇش كەچۈردۇ. مانا شۇنداق غۇربەتچىلىك ۋە جاپالىق تۇرمۇش سەرگۈزەشتىسى ئارقىلىق ئۇ ئەمەلدارلارنىڭ چاكىنا تۇرمۇشى بىلەن «ئاددىي كىشىلەر» نىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىك تۇرمۇش شارائىتى توغرىسىدا بىۋاستە چۈشەنچە ھاسىل قىلىدۇ. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ مەخسۇس ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا كىرىشىدۇ.

3. 1831 - يىلى كۈزدە ئۇنىڭ «دىكانكاغا يېقىن يېزىدىكى كېچىلىك سۆھبەت» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمىنىڭ 1 - قىسمى، يېرىم يىلدىن كېيىن 2 - قىسمى نەشردىن چىقىدۇ. 1835 - يىلى ئۇنىڭ «مىرگورود» ۋە «پېتربۇرگ ھەققىدە ھېكايە» ناملىق پوۋېستلار توپلىمى نەشردىن چىقىپ ئاپتورنى شۆھرەتكە ئىگە قىلىدۇ. بۇ ئىككى توپلامغا ئۇنىڭ مەشھۇر پوۋېست ۋە ھېكايىلىرى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە «تاراس بولبا»، «كونا زامان پومېشچىكلىرى»، «ئىككى ئىۋاننىڭ ماجىراسى»، «مىرگورود»، «نېۋا رەستىسى»، «سەۋدايى خاتىرىسى»، «شىنىل»، «پېتربۇرگ ھەققىدە ھېكايە» ناملىق پوۋېست، ھېكايىلىرى مەشھۇر.

4. «تاراس بولبا» — «مىرگورود» توپلىمىدىكى تارىخىي ۋەقەلىك ئاساسىدا يېزىلغان ئەڭ داڭلىق پوۋېست بولۇپ، بۇ پوۋېستتا XVI ئەسىردىكى ئوكرائىنا خەلقىنىڭ پولشا ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۈرىشى تەسۋىرلەنگەن. ياشانغان كازاك ئاتامانى تاراس بولبا ئۆز ۋەتىنى ۋە ئەركىنلىكىنى سۆيىدىغان، قەيسەر، باتۇر ۋە مەردانە خىسلەتكە ئىگە مىللىي قەھرىمان. ئۇ ۋەتەن يولىدا ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلىشتىن يانمايدۇ. ئاپتور ياشانغان تاراس بولبا ئوبرازىنى سۈرەتلەش ئارقىلىق، مىللىي ئازادلىق كۈرىشىنى ۋە خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى مەدھىيىلىگەن.

5. گوگۇل 1833 - يىلى «رۇس ھاياتىنى ئەينەكتەك كۆرسىتىدىغان» كومېدىيە يازماقچى بولىدۇ ۋە بۇ ئويىنى 1836 - يىلى يازغان «رېۋىزور» ناملىق مەشھۇر ساتىرىك كومېدىيىسىدە ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ، بۇ ھەقتە گوگۇل: «مەن «رېۋىزور» دا مەن... ئۆزۈم بىلگەن... روسىيەنىڭ بارلىق رەزىللىكلىرىنى بىر يەرگە توپلاپ، بىر ۋاقىتتا بۇ نەرسىلەر-

1836 - يىلى 4 - ئايدا بۇ كومېدىيە پېتربۇرگدا تۇنجى قېتىم ئويناڭلىنىدۇ. غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىدۇ. يازغۇچىنىڭ تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيىتىدە ئۇسلۇبىدا يېزىلغان، ئۆتكۈر ساتىرىك تۇسكە ئىگە بولغان بۇ مۇنەۋۋەر ئەسىرىدە ھۆكۈمران سىنىپلارغا قىلغان ئاچچىق كىنايىسى پۈتكۈل روسىيىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. ئاپتور، كومېدىيىدىن ئىبارەت بۇ ئەينەك ئارقىلىق ئەينى ۋاقىتتىكى رۇس جەمئىيىتىدىكى ئەمەلدار، ئېسىلزادىلەرنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنى كۆرسىتىپ، يانچىلىق تۈزۈمدىكى پۈتكۈل رۇس جەمئىيىتىنىڭ قاراڭغۇ، زۇلمەتلىك، چىرىك ئىكەنلىكىنى، ئەكسىيەتچىلىكىنى چوڭقۇر پاش قىلىدۇ. بۇ كومېدىيە جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر قوزغايدۇ. روسىيىدىكى پۈتكۈل تۈرلەر گۈرۈھى بۇ كومېدىيىدىن ئۆزلىرىنىڭ رەزىل ئەپت - بەشىرىسىنى كۆرۈپ ئاپتورغا غالجىرلىق بىلەن ھۇجۇم قىلىدۇ. نەتىجىدە ئۇ روسىيىدە تۈرۈشقا ئامالسىز قېلىپ 1836 - يىلى 6 - ئايدا چەت ئەلگە چىقىپ كېتىدۇ. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، گېرمانىيە، شۋېتسارىيە، فرانسىيە ۋە ئىتالىيىدە تۇرۇپ بىر تەرەپتىن «ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىدۇ»، يەنە بىر تەرەپتىن يازماقچى بولغان رومانى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزىدۇ ۋە يېزىشقا كىرىشىدۇ. 1842 - يىلى روسىيىگە قايتىپ كېلىدۇ.

6. 1842 - يىلى 5 - ئايدا روسىيىنىڭ تۇنجى تەنقىدىي رېئالىزملىق رومانى «ئۆلۈك جانلار» نىڭ 1 - تومى نەشىردىن چىقىدۇ. بۇ رومانىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە قىممىتى شۇ يەردىكى، فېئودال يانچىلىق تۈزۈمدىكى روسىيىنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلغانلىقى ۋە تەنقىد قىلغانلىقىنى، مۇنداق پاش قىلىش ۋە تەنقىدنىڭ چوڭقۇر، كەڭ ۋە جانلىق بولۇشىنى روسىيە رومانلىرىدا بىرىنچى

جانلار» رومانی XIX ئەسىردىكى روسىيە تەنقىدىي رېئا-لىزملىق ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچى ئەسەر دەپ تونۇ-لۇپ كېلىنمەكتە.

7. گوگۇل 1842 - يىلى 6 - ئايدا 2 - قېتىم چەت ئەلگە چىقىدۇ، فرانسىيە، ئىتالىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەت-لەر ئارىلىقىدا يۇرۇپ كېسىلىنى داۋالىتىدۇ. 1848 - يىلى باھاردا پەلەستىنگە بېرىپ ئىرۇسالىمنى تاۋاپ قىلىغاندىن كېيىن، 1848 - يىلى 5 - ئايدا روسىيگە قايتىپ كېلىدۇ ۋە موسكۋادا ئولتۇراقلىشىدۇ. مۇھاجىرلىق ھاياتى داۋامىدا ئەدەبىيات ساھەسىدىكى تەرەققىياتىغا ئەندىشىلىرىدىن ئايرى-رىلىپ ئەكسىيەتچىل ئەدەبىلەرنىڭ قورشاۋىدا قالغاچقا، ئۇ-نىسىدە كەسكىن ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ فېئودال يانچىلىق تۈ-زۈمنى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىشتىن ئۇنى مەدھىيىلەش، قوغداشقا قاراپ بۇرۇلۇپ، مىستىتىزم ۋە تەركىدۇنيالىق ئىچىدىن چىقىش يولى تېپىشنى قۇتۇلۇشتەلەش دەردىجىسىگە بېرىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1845 - يىلى يېزىپ پۈتتۈرگەن «ئۆلۈك جانلار» رومانىنىڭ 2 - تومىنىڭ دەسلەپكى بىر بۆلۈ-مىنى كۆيدۈرۈۋېتىپ، پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئىجابىي ئوبرا-زىنى يارىتىپ باشقىدىن يازماقچى بولىدۇ. 1847 - يىلى «دوستلار بىلەن يېزىشقان مەكتۇپلار» ناملىق ئەسىرىنى ئېلان قىلىدۇ ۋە بۇ ئەسەردە يانچىلىق تۈزۈمنى بىكار قىلماسلىقنى ئاشكارا تەشەببۇس قىلىدۇ. روسىيە ئەدەبىياتىدىكى تۇنجى تەنقىدىي رېئالىزملىق يازغۇچىنىڭ ئەكسىيەتچىل مەيدانغا ئۆتۈپ كېتىشى، رۇس ئىنقىلابىي دېموكراتىك ئەدەبىي تەنقىدچىسى بېلىنىسكىينىڭ كۆچلۈك قارشىلىقىغا ۋە قاتتىق تەنقىد قىلىشىغا ئۇچرايدۇ. بېلىنىسكىي، ئۆزىنىڭ «گوگۇلغا خەت» دېگەن مەشـ-ھۇر ئەسىرىدە، گوگۇل «دىنىنىڭ ھىمايىسى ۋە قامچىسىنىڭ

قەت. كۆزەل ئەخلاق قىلىۋالىدۇ...»، «خىرىستوس ۋە دىنىي چېركاۋ ناملىدىن ۋەھشىي پومېشچىكلارنى دېھقانلارنى رەھىمسىز تۇردە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ۋە خورلاشقا كۆشكۈرتىدۇ» دەپ كۆرسىتىدۇ. 1852 - يىلى گوگۇل مۇشەققەت بىلەن يېزىپ تاماملىغان «ئۆلۈك جانلار» رومانىنىڭ 2 - تومىنىڭ 2 - كۆپىيىسىدىنمۇ رازى بولماي ئۇنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ. ئاندىن ئون كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يەنە 1852 - يىل 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كەسكىن ئىدىيىۋى زىددىيەت، ئازابلىنىش ئىچىدە كېسەل بىلەن موسكۋادا ۋاپات بولىدۇ.

كىنو ۋە كىنو سېنارىيىسى ھەققىدە

1. كىنو قانداق سەنئەت؟ ئۇ قانداق تەرەققىيات باسقۇچلىرىنى بېسىپ ئۆتتى؟ 2. كىنو سەنئىتى قانداق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە؟ 3. مونتاژ دېگەن نېمە؟ مونتاژ قانداق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە؟ 4. كىنو سېنارىيىسى دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭغا قانداق تەلەپلەر قويۇلىدۇ؟

1. كىنو سەنئىتى ئەڭ مۇرەككەپ ئۇنۇۋېرسال سەنئەت بولۇپ، ئۇ بىر ئىلىم ھەم ئۇنۇۋېرسال سەنئەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەدەبىيات (كىنو سېنارىيىسى)، تىياتىر، مۇزىكا، نەپىس سەنئەت، ئۈسسۇل، بىناكارلىق ئامىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن، ئۇ يەنە پەن - تېخنىكا بىلەنمۇ زىچ بىرلەشكەن. ئۇ باشقا سەنئەتكە قارىغاندا بىرقەدەر ياش ئەمما تەرەققىياتى تېز سەنئەت. ئۇ گرېكچە «Kineo» يەنى «قىمىرلاش»، «ھەرىكەتلىنىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. تۇنجى كىنو 1895 - يىلى ئاكا - ئۇكا لومېرلار تەرىپىدىن كەشپ قىلىنغان. 1895 - يىل 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى پارىژ-

تۇنجى قېتىم كىنو فىلىمى قويۇلغان.

كىنو ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى تارىخىدا تۆت باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى.

بىرىنچى باسقۇچ: تۇنجى كىنو ۋۇجۇدقا كەلگەن 1895 - يىلىدىن 1918 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىت. بۇ باسقۇچتا، كىنو دۇنياغا كەلگەن تارقالغان «جانلىق فوتوگرافىيە» تېخنىكىسى راۋاجلىنىش ئاساسىدا تەرەققىي قىلغان. ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇ بەدىئىي، ھۆججەتلىك ۋە ئىلمىي-ئامما باب كىنو سەنئىتى دەپ ئۈچ ساھەگە بۆلۈنگەن. تۇنجى كىنولار ئىپادە قىلىنغان ۋەقە (كۆرۈنۈش) سۈرەت فىلىملىرىنى چوڭ بۆلەكلەر بىلەن چۈشۈرۈلۈپ، بىر - بىرلەپ ئاستىغا يېزىلغان تېكىستلەر ئارقىلىق ئۇلىنىپ ماڭغان. ئۇ چاغلاردا، كىنوغا ئىلىش ئاپپاراتى قوزغالماي مۇقىم تۇرغان، كىنو ئارتىسلىرى روللىرىنى ئوچۇق سەھنىدە ئورۇندىتاتقان ھالىتىدە ئېكرانلاشتۇرغان. كىنودا ئاۋاز بولمىغانلىقتىن، ئارتىسلار ئىما - ئىشارەت ئارقىلىق سۆزلەرنىڭ ئورنىنى تولدۇرغان.

ئىككىنچى باسقۇچ: 1920 - يىللار بولۇپ، بۇ باسقۇچتا ئاۋازسىز (گاچا) كىنونىڭ ئۆز ئالدىغا ھۈنەر - سەنئەت بولۇپ شەكىللەنگەن باسقۇچىدۇر.

ئۈچىنچى باسقۇچ: 1930 — 1940 - يىللىرى، كىنو فىلىملىرىغا ئاۋاز چۈشۈرۈش تېخنىكىسى بارلىققا كەلدى ۋە راۋاجلاندى. ئاۋازلىق كىنونىڭ پەيدا بولۇشى كىنو ئارتىسلىرىنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىگە كەڭ يول ئېچىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ھەر خىل تېمىدىكى ھېكايە فىلىملار ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. ئەڭ بۈرۈنقى ئاۋازلىق بەدىئىي ھېكايە فىلىملار سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «ئۈچ رىشش»، «چاپايېپ»، «ماكسىم توغرۇلۇق تېرىلوگىيە»، «بىز كرونشتاتنىتىن» قاتارلىق فىلىملاردىن ئىبارەت.

رەڭلىك كىنو ئىشلەش تېخنىكىسى سىناق قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن قەدەممۇ قەدەم رەڭلىك بەدىئىي ھېكايە فىلملار بارلىققا كەلدى. دېمەك، كىنو سەنئىتى پەيدا بولۇپ بىر ئەسىرگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە تېز تەرەققىي قىلدى. ھازىر بولسا ستېرېئولۇق ۋە خىرىئونكىلىق كىنو ۋۇجۇدقا كېلىپ ئومۇملاشماقتا.

2. كىنو سەنئىتى تۆۋەندىكىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە:

① ئاممىۋىلىقى — ئۇ پۈتكۈل سەنئەت تۈرلىرى ئىچىدە ئاممىۋىلىقى ئەڭ كۈچلۈك بولغان بىر خىل سەنئەت. ئۇ كۆرۈش تۈيغۇسى ئاساس قىلىنغان سەنئەت بولغاچقا، ئۇنىڭ دىن ئومۇمەن كۆزى كۆرىدىغان ھەممە كىشىلەر تولۇق بەھرىمەن بولالايدۇ. شارائىت جەھەتتە كىنو فاممىنى خالىغان ۋاقىتتا يۆتكەپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن كىنونىڭ تىلىنى ئۇقمايدىغان كىشىلەرمۇ باشقا تىلدىكى كىنولارنى كۆرگەندە، مەلۇم ئىدىيىۋى تەسىراتقا ئىگە بولىدۇ ۋە بەدىئىي زوق ئالالايدۇ؛ ② كىنو سەنئىتىنىڭ ئۇنىۋېرسالىلىقى — ھەر خىل سەنئەت تۈرلىرى ئىچىدە كىنونىڭ ئۇنىۋېرساللىقى ئەڭ كۈچلۈك بولۇپ، ئۇ ئېپىك ئەسەرلەر بىلەن دراماتورگىيىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلغاندىن تاشقىرى ئۇ يەنە دراماتورگىيە (تىياتىر) سەنئىتىگە قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ بولغان نۇرغۇن سەنئەت ساھەلىرىنىڭ ئورتاق تەرىشچانلىقىنى ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. ئۇ سېنارىست، رېژىسسور، ئارتىسلار، گۈزەل سەنئەت ئۇستىلىرى، كومپوزىتورلار ۋە ئوپېراتور (سۆزەتكە ئالغۇچى) قاتارلىق سەنئەتكارلارنىڭ كوللېكتىپ ئەمگىكىنىڭ جەۋھىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئورتاق تەرىشچانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر؛ ③ كىنو سەنئىتىنىڭ چىنلىقى — كىنو ئادەتتە ئىككى سائەت ئىچىدە قويۇلۇپ بولىدۇ. ئاشۇ چەكلىك ۋاقىت

ئىچىدە كوللېكتىپ تاماشىبىنلارنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتىدۇ. شۇڭا كىنو تۈرمۇشقا ئەڭ يېقىن بىر سەنئەت، ئېكرانىدا كۆرۈنگەن پېرسوناژلار، مۇھىت كۆرۈنۈشلەر چىن ۋە ھەقىقىي بولۇش خۇددى چىندەك بولۇش، قىلچە چېنىپ قالماسلىقى تەلەپ قىلىنىدۇ؛ ④ كىنونىڭ ئىپادىلەش ۋاستىلىرى — ۋەقەلىكنى بايان قىلىش، مەنزىرىنى سۈرەتلەش، ھەرىكەتنى كۆرسىتىش، ھېسسىياتنى ئىپادىلەش قاتارلىقلار كىنونىڭ ئاساسىي ئىپادىلەش ۋاستىسى بولغان «كۆرۈنۈش» ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. شۇڭا «كۆرۈنۈش» كىنو سەنئىتىنىڭ ئەڭ ئاساسىي بىرلىكى ھېسابلىنىدۇ. كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتى سۈرەتكە ئېلىشقا باشلىغاندىن تارتىپ، بىر توختىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئۇدا سۈرەتكە ئېلىنغان كىنو لېنتىسى بىر كۆرۈنۈش دېيىلىدۇ؛ ⑤ كىنونىڭ بەدىئىي قۇراشتۇرۇلۇشى — كىنودىكى پارچە كۆرۈنۈشلەرنى ئۇلاپ بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇش كىنودىكى بەدىئىي قۇراشتۇرۇشنىڭ ئاساسىي ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ. بۇ مونتاژ تېخنىكىسى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

3. «مونتاژ» فرانسۇزچە سۆز بولۇپ، مەنىسى «ئۇيۇشتۇرۇش»، «سەپلەپ چىقىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. يەنى كىنو سېنارىيىسىدە يېزىلىپ، كىنوغا ئېلىش ئاپپاراتىدا سۈرەتكە ئېلىنغان كۆرۈنۈشلەرنى ئەسەرنىڭ مەقسەت ھەم ئېھتىياجىغا، كۆرۈنۈشنىڭ تەلىپىگە، سۈژېتنىڭ تەرەققىياتىغا، ۋاقىت ھەم بوشلۇقنىڭ ئالمىشىشىغا ئاساسەن تەشكىللەش ئارقىلىق ئۇلارنى بىر — بىرىگە باغلاش، سىتېملاشتۇرۇش، كومپوزىتسىيىنى تەشكىللەشكە ئېيتىلىدۇ. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، مونتاژ — كىنو ئېلىش ئاپپاراتىدا سۈرەتكە ئېلىنغان ئوخشىمىغان كۆرۈنۈشلەرنى تۈرمۇش مەنتىقىسى ۋە ئىلمىي سەنئەت پرىنسىپى بويىچە ئۇلاپ داۋاملاشتۇرۇشتۇر.

نه ئەسەرلىرىدە كۆرۈنۈش ۋە پەردىلەر بولىدۇ. كىنو ۋە كىنو سېنارىيەسىدە بولسا كۆرۈنۈش ھەم بۇ كۆرۈنۈشنى ئورۇنلاشتۇرىدىغان مونتاژ، چاس. سىرىيەلەر بولۇپ، بۇ ئالاھىدە سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس كومپوزىتسىيە قۇرۇلۇش ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بىرقانچە كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئۇلىنىشىدىن ھاسىل بولغان بىر پارچە لېنتا يەنە بىر پارچە لېنتا بىلەن ئۇلانسا، بۇ يەردە قايسىسىنى ئالدىغا ئېلىش، قايسىسىنى كەينىگە ئېلىش، قانداق قىلغاندا تاماشىبىنلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغاپ زوقلاندۇرۇش، تەرىبىيە ئېلىش مەقسىتىگە يەتكۈزۈش مونتاژ تېخنىكىسى دېيىلىدۇ.

مونتاژنىڭ تۆۋەندىكىدەك رولى بار: ① ۋەقەلىكنى تۈرمۇش مەنتىقىسىگە ئاساسەن بىر - بىرىگە ئۇلاپ چۈشەندۈرىدۇ؛ ② بىر - بىرىگە ئوخشىمىغان ئىككى خىل تۈرمۇش ياكى ئىككى خىل شەيئىنى بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ سېلىشتۇرىدۇ؛ ③ بىر ۋەقەدىن ئىككىنچىسى بىر ۋەقەگە سەكرەپ ئۆتۈپ تاماشىبىنلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغايدۇ؛ ④ ئەسەرنىڭ ئاساسىي ئىدىيىسى، ۋەقەلىكى، ئۇسلۇبىغا ئاساسەن، ئۇنىڭغا ماسلاشتۇرۇلۇپ ئىدىيىۋى مەزمۇننى روشەن، جانلىق، تەسىرلىك ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

4. سېنارىستلارنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشقا چوڭقۇر چۆكۈش ئارقىلىق ھاسىل قىلغان بىلىمى، چۈشەنچىسى ھەم توپلىغان ماتېرىيالىرىغا ئاساسەن بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى تۈر ۋە ژانىرلىرىنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، بەدىئىي ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق كىنو سەنئىتىنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرىگە ئەمەل قىلغان ئاساستا كىنو فىلىمى ئىشلەش

دەپ ئاتىلىدۇ.

كىنو سېنارىيىسى ئىجادىيەتتىكى تۆۋەندىكى تەلەپلەر قويۇلىدۇ: ① كىنو ئوبرازلاشتۇرۇلغان سەنئەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئوبرازلىرى كۆرۈش سەزگۈسى ئارقىلىق يارىتىلىدۇ. بۇ خىل ئوبراز كۆرۈش سەزگۈسى ئوبرازى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. شۇڭا بۇ خىل ئوبرازنى يارىتىشتا بەددىئىي ئەدەبىياتنىڭ باشقا ژانىرلىرىغا ئوخشاش تىل ۋاستىسى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشنى ئاساس قىلماي، ھەربىر تەپسىلاتنى، ھەربىر ئوبرازنى كونكرېت، روشەن، جانلىق ۋە ھەرىكەتچان ھالدا تەسۋىرلەشنى شۇ ئوبراز ۋە كۆرۈنۈشتە ئىپادىلىگەن ھەممە نەرسىلەرنى ئېكراندا ئوچۇق ئىپادىلەپ بېرىشنى مەقسەت قىلىپ سېنارىيە يېزىشنى، ھەرقانداق ئابستراكت بايانلاردىن ساقلىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ؛ ② كىنو سېنارىيىسىدە پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى روشەن ۋە كۆچلۈك ئىپادىلەشنى يەنى ھەرىكەت ئارقىلىق ئادەمنى يېزىشنى ئاساس قىلىش، ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا تەئەللۇق بولغان، كۆز بىلەن كۆرگىلى، ئېغىز بىلەن ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنى ھەرىكەت بىلەن ئىپادىلەپ بېرىشنى مەقسەت قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ؛ ③ كىنو سېنارىيىسى ئوينىلىش ۋە قويۇلۇش ۋاقتى جەھەتتىن ۋاقىتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغاچقا، زىددىيەتلەرنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشتۈرۈپ ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى جەھەتتەردە سەھنە ئەسەرلىرىگە ئوخشىسىمۇ لېكىن ئۇنىڭدا سەھنە ئەسەرلىرىدىكىگە ئوخشاش دىئالوگ ۋە مونولوگلارنى كۆپ قوللىنىشقا بولمايدۇ. يەنى كىنو سېنارىيىسىدە سۆز ئاز، ھەرىكەت كۆپ بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ؛ ④ كىنو سېنارىيىسىنىڭ كومپوزىتسىيە قۇرۇلۇشىغا يەنى پېرسوناژ، سۈژېت، ۋاقەت قاتارلىقلارنى مەركەزلەشتۈرۈشكە ۋە كۆرۈنۈشلەرنى

ئەھمىيەت بېرىش زۆرۈر. بولۇپمۇ كىنو سېنارىيەسىنىڭ مۇقەددىمىسى ئالاھىدە، يېڭى، ئۆزگىچە بولۇشى، ئۇنىڭ بىرىنچى چاستوتىدىلا ۋاقىت، جاي، ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈش، پېرسوناژلار ۋە ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى، مۇھىت قاتارلىقلارنى گەۋدىلەندۈرۈشكە دىققەت قىلىش كېرەك.

«ئارتىس بولمايدىغان قىز» كىنو سېنارىيەسىدىن بېرىلگەن پارچە ھەققىدە

1. «ئارتىس بولمايدىغان قىز» ناملىق سېنارىيەدىن دەرسلىككە بېرىلگەن بۇ پارچىدا قانداق ۋەقەلىك يېزىلغان؟

2. ئامىنە، ماھىرە، ئەمەت بوۋاي ئوبرازلىرىنى تەھلىل قىلىڭ.

1. لى خۇنىڭ «ئارتىس بولمايدىغان قىز» ناملىق كىنو سېنارىيەسىدىن دەرسلىككە 7-، 8-، 9-، 10 - چاسلار كىرگۈزۈلگەن. دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەن بۇ تۆت چاستا ئامىنە مۇئەللىم ۋە كومپوزىتور نۇرنىڭ شىنجاڭ ناخشا - ئۇسۇل ئۆمىكىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن يايلاققا چىققانلىقى، ئىمتىھان بېرىشنى ئىختىيار قىلغانلارنى تىزىملىغانلىقى ۋە ئىمتىھان ئالغانلىقى، قىزچاق ماھىرەنى بېقىۋالغان ئەمەت بوۋاينىڭ ماھىرەنىڭ ئارتىس بولۇش ئارزۇسىغا قارىمايلا، ئۇنى ئارتىس قىلماسلىق ئۈچۈن چىڭ تۇرغانلىقى، قىزنىنى ئامىنە مۇئەللىملەرگە كۆرسەتمەسلىك ۋە ئارتىسلىققا قوبۇل قىلغۇزماسلىق ئۈچۈن قىلغان بىر قاتار ھەرىكەتلىرى، ئاخىرىدا ئەمەت بوۋاي ئامىنەنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى ئايشەم ئىكەنلىكىنى يەنى ماھىرەنىڭ تۇغقان ئانىسى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ماھىرەنى ئارتىسلىققا بېرىشكە ماقۇل بولغانلىقى،

بالا خۇشال - خۇرام تېپىشقانلىقى يېرىلغان.

2. سېنارىيىدە تەسۋىرلەنگەن ئامىنە مۇئەللىم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇش، ئۇنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆگىتىش يولىدا ئۆز ھاياتىنى ئاتىغان، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن، بولۇپمۇ «سول» لۇشيەنگە خاتىمە بېرىلگەندىن كېيىن سەنئەت ئىز باسارلىرىنى تەر-بىيىلەش، يېتىشتۇرۇش يولىدا يۇرەك قېنىنى سەرپ قىلىۋاتقان بىر ئەۋلاد سەنئەتكارلارنىڭ ئوبرازى.

ماھىرە بولسا ئەقىللىق، زېرەك، ۋۇجۇدىدا سەنئەت تالانتى ئۇرغۇپ تۇرغان، «سول» لۇشيەنگە خاتىمە بېرىلىپ ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ گۈللەپ - ياشنىشىغا قايتىدىن شارائىت يارىتىلغاندىن كېيىن سىستېمىلىق تەربىيىلىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ ئۆز تالانتىنى نامايان قىلىۋاتقان ياش بىر ئەۋلاد سەنئەتكارلارنىڭ ئوبرازى.

ئەمەت بوۋاي سەنئەتخۇمار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ ئىسىل پەزىلىتىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا مۇجەسسەملەشتۇرگەن، سەمە-مىي، ساددا، تۇز كۆڭۈل، ئوچۇق - يورۇق شۇنىڭدەك پىداكا-رانە روھقا ئىگە ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ئوبرازى.

审　　订：吐拉甫·达伊木
责任编辑：伊不拉音·哈木都拉
责任校对：阿达来提·牙库甫
封面设计：阿迪力江·阿布都拉

高中语文总复习

买买提明·沙力
麻合木德·斯地克　编

新疆大学出版社出版发行
（乌鲁木齐市胜利路14号　邮编：830046）
新疆建工印刷厂印刷
850×1168毫米　32开　15.125印张
1998年1月第1版　1998年11月第2次印刷
印数：5001—8500

ISBN7-5631-0531-X/Z·25
定价：16.00元

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئادىلجان ئابدۇللا



ISBN 7-5631-0531-X

9 787563 105311 >

ISBN 7-5631-0531-X

Z·25(民文)定价 16.00 元